

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOLOŠKI FAKULTET – NIKŠIĆ

DANIJELA RADOJEVIĆ

**STRUKTURA JEZIKA MEĐURATNE
CRNOGORSKE PRIPOVJEDAČKE PROZE –
GRAMATIČKI I STILISTIČKI ASPEKT**

DOKTORSKA DISERTACIJA

NIKŠIĆ, 2017.

UNIVERSITY OF MONTENEGRO
FACULTY OF PHILOLOGY – NIKSIC

DANIJELA RADOJEVIC

**THE STRUCTURE OF THE LANGUAGE OF
THE MONTENEGRIN INTERWAR
NARRATIVE PROSE –
GRAMMATICAL AND STYLISTIC ASPECTS**

DOCTORAL THESIS

NIKSIC, 2017

PODACI O DOKTORANDU:

Ime i prezime: Danijela Radojević

Datum rođenja: 07. 03. 1983. godine

Naziv završenog studijskog programa i godina završetka: Filozofski fakultet – Nikšić, Nauka o jeziku, 2009. godine

PODACI O MENTORU I ČLANOVIMA KOMISIJE:

Mentor: prof. dr Zorica Radulović, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet u Nikšiću; prof. dr Lada Badurina, redovni profesor, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet (komentor);

Članovi komisije:

prof. dr Zorica Radulović, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet u Nikšiću (mentor);

prof. dr Lada Badurina, redovni profesor, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci (komentor);

prof. dr Rajka Glušica, redovni profesor, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet u Nikšiću (član);

prof. dr Hasnija Muratagić-Tuna, redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet u Sarajevu (član);

prof. dr Sonja Nenezić, vanredni profesor, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet u Nikšiću (član)

Datum odbrane:

PODACI O DOKTORSKOJ DISERTACIJI:

Naziv doktorskih studija: Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti,
Nauka o jeziku

Naslov doktorske disertacije: Struktura jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze –
gramatički i stilistički aspekt

Rezime: U radu je analizirana struktura jezika pripovjedačke proze četiri reprezentativna predstavnika ove prozne forme u periodu između dva svjetska rata u Crnoj Gori – Nikole Lopičića, Milovana Đilasa, Mihaila Lalića i Dušana Đurovića. Analiza je vršena na svim nivoima jezičke strukture sa gramatičkog (u širem značenju tog pojma) i stilističkog aspekta, uključujući, kroz lingvistiku teksta i tekstualnu stilistiku, i tekovine moderne lingvistike u istraživanje. Primijenjene su metode analize, sinteze, deskripcije i komparacije na više ravni. Rezultati istraživanja ukazali su na postojanje mnogih zajedničkih odlika izučavanih pripovjednih formi, među kojima se izdvaja inkorporiranje dijalekatski markiranih elementa crnogorskih narodnih govora u jezik literarnih junaka. Analiza je pokazala očigledan uticaj tradicije i elementa narodnog folklora u oblikovanju izučavanih narativnih tekstova, a na taj način ukazano je i na lingvokulturološku dimenziju analizirane proze.

Ključne riječi: pripovjedačka proza, struktura jezika, stilske karakteristike, Nikola Lopičić, Milovan Đilas, Mihailo Lalić, Dušan Đurović

Naučna oblast: Nauka o jeziku

Uža naučna oblast: fonetika i fonologija, morfologija, leksikologija, tvorba riječi, sintaksa, lingvostilistika

UDK broj:

INFORMATION ON THE DOCTORAL THESIS:

Name of doctoral studies: Program for the Montenegrin Language and South-Slavic literatures,
Linguistic studies

Title of the doctoral thesis: The structure of the language of the montenegrin interwar narrative prose
– grammatical and stylistic aspects

Summary: The paper analyzes the structure of the language of the narrative prose of the four representatives of the prose form in the period between the two world wars in Montenegro – Nikola Lopicic, Milovan Djilas, Mihailo Lalic and Dusan Djurović. The analysis was carried out at all levels of linguistic structure from the grammatical (in the broad sense of the term) and stylistic perspectives, drawing on the latest developments in modern linguistics through text linguistics and textual stylistics. The methods of analysis, synthesis, description and comparison are applied at several levels. The research showed the existence of many common features in the investigated narrative forms, among which stands out the incorporation of the dialectal elements of the Montenegrin folk speeches in the language of their characters. The analysis has shown the obvious influence of the tradition and elements of folklore in shaping the investigated narrative texts, thus pointing to the linguistic and cultural dimension of the analyzed prose.

Keywords: narrative prose, structure of language, stylistic features, Nikola Lopicic, Milovan Djilas, Mihailo Lalic, Dusan Djurovic

Scientific field: Linguistic science

Scientific sub-fields: phonetics and phonology, morphology, syntax, lexicology, word formation, linguostylistics

UDC:

PREDGOVOR

1. Period između dva svjetska rata u društveno-istorijskom pogledu predstavlja koherentnu epohu, a u književnosti je polarizovan na razdoblja koja su iznjedrila dva različita modela literature: jedan je antirealistički, avangardni model, koji je u osnovi larpurlartistički, dok je drugi iznikao na fonu realizma i društvene angažovanosti (Deretić, 1983: 540). Srž ovog drugog modela čini pokret socijalne literature koji je 30-ih godina XX vijeka uzeo maha i na crnogorskoj književnoj sceni. Dakle, u vremenu između dva svjetska rata književnost koja se piše u Crnoj Gori obilježena je iskustvom socijalne literature, a poslije Drugog svjetskog rata nastaviće se u stvaralaštvu socijalističkog realizma, stila pisanja sve do početka šezdesetih godina prošlog stoljeća. Tako u međuratnom periodu dolazi do stvaranja novog realizma, drukčijeg od onog klasičnog. Kasnije će se ta razlika između klasičnog i socijalno angažovanog realizma sve više smanjivati, ali u osnovi socijalna književnost ostaje kao poetički samostalna književna formacija koja je dala svoj pečat književnosti između dva svjetska rata. Ova književnostilska formacija razvijena na koherentnim poetičkim osnovama do punog izražaja došla je na tlu Crne Gore.

1.1. Književni i kulturni rad u ovom periodu u Crnoj Gori¹ odvijao se u književnim almanasima, listovima a najviše u časopisima za književnost i nauku: „Lovčenski odjek”, „Zapisi”, „Mlada Zeta”, „Razvršje”, „Valjci”, „Granit” (Šuković, 2002: 26). Međutim, s obzirom na to da je pokret socijalne književnosti imao u to vrijeme opštejugoslovenski karakter, književni radovi pisaca sa crnogorskog područja bili su vezani i za mnoge časopise sa prostora bivše Jugoslavije („Nova literatura”, „Kritika”, „Stožer”, „Literatura”, „Naša stvarnost”, „Umetnost i kritika”, „Politika”, „Pravda”, „Mlada kultura” itd.) (Vujičić, 1978).

Često se dešavalo da angažovanost, svrhovitost i tendencioznost ove literature prevagnu nad umjetničkim, čisto književnim, estetskim preokupacijama, što je u književnoj kritici nerijetko isticano. Ipak, ova književnostilska formacija iznjedrila je mnoga značajna imena poslenika crnogorske književnosti i predstavljajući početnu fazu u njihovom stvaralaštvu, pripremila pogodno tle za njihove kasnije stvaralačke uzlete. Uz to, djela pojedinih pisaca iz ovog perioda

¹ „U međuratnom periodu života u Crnoj Gori, karakterističnom po mnogo čemu, posebno po uslovima, naporima i postizanim rezultatima u sferi kulture – najosnovnije protivurječnosti najjasnije i najpotpunije su se izražavale u oblasti književnog stvaranja (...).” (Pejović, 2002: 13)

nerijetko su prevazilazila uske okvire tendencioznosti i društvene angažovanosti te trasirala put modernim strujanjima u književnosti.

2. Uporodo sa brojnim pjesničkim ostvarenjima, koja su bila dominantna književna vrsta, pripovjedačka proza između dva svjetska rata u Crnoj Gori nastajala je najvećim dijelom u trećoj i u četvrtoj deceniji XX vijeka (Marković, 2002: 39).

2.1. Među značajnim imenima mlade generacije crnogorskih intelektualaca poslije Prvog svjetskog rata, koji su se intenzivno uključivali u društveni, kulturni i književni život tog vremena, svoje mjesto ima i ime crnogorskog pisca Nikole Lopičića, prevashodno poznatog po svojoj pripovjedačkoj prozi. Njegov kratki životni vijek stvaralaštvom je vezan u potpunosti za međuratni period, a pripovijetka je žanr u kojem se kao književnik u potpunosti ostvario. Stoga je pripovjedačka proza ovog pisca u centru našeg istraživačkog rada na izabranoj temi. Osim Lopičićevih pripovjedaka, korpus za jezičko-stilsku analizu predstavlja narativna proza još tri značajna imena crnogorske književnosti međuratnog perioda – Mihaila Lalića, Milovana Đilasa i Dušana Đurovića.

2.2. Uzimajući u obzir terminološka određenja koja prate tipologiju proze, pod pripovjedačkom prozom istaknutom u naslovu disertacije podrazumijevaju se dvije prozne forme tvorene po istim ili sličnim obrascima, a različite u pogledu dužine – pripovijetka i tzv. kratka narativna proza. Što će reći da smo pod terminom *pripovjedačke proze / pripovijetke* u ovom radu obuhvatili, sem pripovjedaka, i kratke narativne forme koje prema genološkoj podjeli spadaju u kratku priču / kratku kratku priču i novelu (takve su narativne forme dominantne kod Mihaila Lalića i jednim dijelom Milovana Đilasa).

2.3. Ispitivanje strukture jezika crnogorske međuratne pripovjedačke proze četiri reprezentativna predstavnika ove književne vrste podrazumijeva egzaktnu, na naučnim metodama zasnovanu analizu na svim nivoima jezičke strukture: fonetsko-fonološkom, morfološko-tvorbenom, leksičkom i sintaksičkom nivou. Osim navedenih nivoa tradicionalne gramatike, analizom su obuhvaćene i pojedine karakteristične pojave na nadrečeničnom nivou koje pripadaju lingvistici teksta i tekstualnoj stilistici.

Struktura jezika analizirana je paralelno sa dva aspekta – gramatičkog² i stilističkog, što znači da se sprovedenim istraživanjem dobija predstava o jezičkim jedinicama kao gramatičkim, kategorijama, na jednoj strani, i slika jezičkih jedinica sa gledišta njihove estetske vrijednosti i ekspresivne funkcije, na drugoj strani. Ta dva aspekta nijesu polarizovana, već je sprovedenom analizom jezičkih elemenata kao konstitutivnih djelova jezičke strukture na različitim nivoima ukazivano i na ekspresivnost pojedinih jedinica koje tako postaju stilski obilježene kategorije u tekstu.³

3. Bavljenje međuratnom pripovjedačkom prozom N. Lopičića, M. Lalića, M. Đilasa i D. Đurovića omogućilo je komparativno izučavanje jezika narativnih formi nastalih u međuratnom periodu pomenutih književnih stvaralaca. Time su se nastojale utvrditi njihove zajedničke i diferencijalne jezičko-stilske crte na različitim nivoima jezičke strukture. Istovremeno je potražen odgovor na pitanje koliko je pripadnost istoj književnostilskoj formaciji (pokret socijalne literature) uslovlila postojanje zajedničkih obilježja na planu strukture jezika, a koliko je, na drugoj strani, imanentnih jezičkih crta kod proučavanih pisaca koje ih međusobno diferenciraju. Korišćenje naučnih metoda koje podrazumijevaju mogućnost komparativnog sagledavanja lingvističkih i stilističkih obilježja pripovjedačke proze nastale u istom periodu a iz pera različitih pisaca; analitički pristup proučavanju opsežnog jezičkog korpusa; detaljna analiza na svim nivoima jezičke strukture, kao i namjera da se pruži sintetički osvrt na karakteristična gramatičko-stilistička obilježja izučavanog korpusa, čine istraživanje na ovu temu naučno relevantnim i značajnim.

² Pridjev „gramatički” u ovom radu koristi se u širem značenju tog pojma i podrazumijeva opis karakterističnih jezičkih jedinica kao konstitutivnih elemenata jezičke strukture, slijedeći hijerarhijski niz jezičkih nivoa (od fonetsko-fonološkog, preko morfološko-tvorbenog, leksičkog do sintaksičkog nivoa, kako je to uobičajeno u strukturi gramatičkih knjiga), ali i prevazilazeći ograničenja i nedostatke takvog strukturalističkog koncepta, uvodeći u istraživanje pojedine karakteristične pojave iz domena tekstualne lingvistike i stilistike (o čemu će biti riječi u nastavku rada).

³ U tom smislu pridjevi „gramatički” i „stilistički” mogu se u nekim segmentima rada posmatrati i kroz opoziciju nemarkirani: markirani.

IZVOD IZ TEZE

Analitički pristup izučavanju strukture jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze obuhvatio je egzaktno proučavanje narativnih tekstova (pripovijetka i kratka narativna proza) Nikole Lopičića, Milovana Đilasa, Mihaila Lalića i Dušana Đurovića na svim nivoima jezičke strukture: fonetsko-fonološkom, morfološko-tvorbenom, leksičkom i sintaksičkom nivou. Osim navedenih nivoa tradicionalne gramatike, razmatrane su i određene jedinice nadrećeničnog nivoa koje pripadaju lingvistici teksta i tekstualnoj stilistici, čime su se nastojala prevazići ograničenja strukturalne gramatike u pristupu analizi uključujući tekovine moderne lingvistike u istraživanje, a istovremeno determinisati pojedine karakteristične osobenosti svojstvene narativnim tekstovima. Kroz ekscerpciju, a potom selekciju i klasifikaciju primjera iz opsežne jezičke građe (180 narativnih tekstova), uz korišćenje metoda analize, sinteze, deskripcije i komparacije na više ravni, detaljno je analizirana jezička struktura izabranih pripovijetki. Stilske karakteristike predložene su kroz lingvostilističku analizu, korišćenjem osnovnih pojmova moderne lingvostilistike i kombinovanjem savremenih teorijsko-metodoloških postavki na različitim jezičkim nivoima.

Sprovedena analiza je pokazala postojanje dva jasno izdiferencirana sloja u crnogorskoj međuratnoj pripovjedačkoj prozi – na jednoj strani je govor likova koji je dijalekatski kolorisan, a na drugoj jezik pisaca koji nije markiran na taj način. Dijalekatske crte široko su prisutne u govoru literarnih junaka (posebno na fonetsko-fonološkom i morfološkom nivou) i njihova izrazita dominacija u tom kontekstu upućuje na tendenciju izučavanih pripovjedača da koloriziraju sredinu koju prikazuju slikajući njen mentalitet, običaje i navike. Dovođenjem u vezu četiri različita autora iz istog književnog perioda, te upoređivanjem njihovih jezičko-stilskih crta na različitim nivoima jezičke strukture, došlo se do zaključka o njihovim zajedničkim i diferencijalnim karakteristikama. Analizom je potvrđena hipoteza da su se mnoge zajedničke karakteristike – s obzirom na poetiku pokreta socijalne književnosti koju su pisci primarno u svojim pripovijetkama slijedili, te zajedničke tematsko-motivske preokupacije – reflektovale i na planu jezika.

U analiziranom jezičkom korpusu prepoznati su i sa lingvokulturološkog aspekta analizirani i pojedini folklorni i etnografski elementi koji, prevazilazeći lingvističke i lingvostilističke okvire, odražavaju širu sociokulturnu predstavu društva i sredine koja se u

pripovijetkama prikazuje. Uz to, analizom je ukazano i na pojedina karakteristična obilježja pripovijetke kao književne vrste, a koja se oblikuju određenim jezičko-stilskim postupcima. Na taj način još jednom su potvrđene neraskidive veze analize jezika kao glavnog semiološkog sloja u književnoumjetničkim tekstovima i interpretacije samog književnog teksta.

ABSTRACT

The analytical approach to the study of the language structure of the Montenegrin interwar narrative prose comprises an exact study of the narrative texts (short stories and short narrative prose) of Nikola Lopicic, Milovan Djilas, Mihailo Lalic and Dusan Djurovic at all levels of language structure: phonetics and phonology, morphology and word formation, lexicon and syntax. Except for the above-mentioned traditional grammar levels, the thesis also discusses certain units of supra-sentential level which belong to text linguistics and textual stylistics seeking to overcome the limitations of structural grammar in the approach to analysis by including achievements of modern linguistics in the study while at the same time determining certain traits specific to narrative texts. The linguistic structure of the selected short stories are analyzed in detail through the processes of excerption, selection and classification of examples from extensive linguistic material (180 narrative texts), using the methods of analysis, synthesis, description and comparison at several levels. Stylistic features are presented through the linguistic and stylistic analysis using the basic concepts of modern linguo-stylistics and combining modern theoretical and methodological principles at different language levels.

Analysis has revealed the existence of two clearly differentiated layers in the Montenegrin interwar narrative prose – on the one hand, the speech of the characters that is colored in dialect, and the other writers of the language that is not marked in this way. The idiom of the characters is dense with the traits of the vernacular (especially at the phonetic-phonological and morphological level) and their pronounced dominance in this context refers to the tendency of the studied authors to enliven the setting for their narratives by describing the mentality, customs and habits pertinent to it. By establishing the connection between the four different authors from the same literary period and comparing their linguistic and stylistic characteristics at different levels of linguistic structure, conclusions have been made as regards the shared traits as well as the differences between them. The analysis has confirmed the hypothesis that there is much common ground among the authors due to the shared poetics of the social literature movement the authors primarily followed in their short stories and the shared themes and motifs, which finds reflection in the language they employ. The analyzed linguistic corpus features some folklore and ethnographic elements. These are analyzed from a linguistic and cultural perspective and it is found out that they transcend linguistic and linguo-stylistic boundaries and reflect a broader

socio-cultural context of the environment and society represented in the short stories. In addition, the analysis points to certain characteristic features of the short story as a literary type which is shaped through certain linguistic and stylistic procedures. This once again testifies to the unbreakable ties between linguistic analysis as an analysis of the main semiological layer in literary texts and the interpretation of literary works.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	6
IZVOD IZ TEZE.....	9
ABSTRACT.....	11
UVOD.....	19
JEZIK MEĐURATNE CRNOGORSKE PRIPOVJEDAČKE PROZE U DOSADAŠNJOJ NAUČNOJ LITERATURI.....	27
IZVORI, SKRAĆENICE I OPŠTE NAPOMENE O NJIMA.....	30
METODE ISTRAŽIVANJA, CILJEVI I OČEKIVANI NAUČNI REZULTATI.....	46
FONETSKO-FONOLOŠKI NIVO.....	50
VOKALI.....	51
Stari vokal „jat“.....	51
Supstitucija vokala.....	61
Asimilacija i kontrakcija vokalskih grupa.....	62
Gubljenje vokala.....	66
Pokretni vokali.....	69
Pokretne rječce.....	72
KONSONANTI.....	73
Konsonant <i>h</i>	73
Konsonant <i>f</i>	79
Sonant <i>j</i>	80
Umetanje i supstitucija konsonanata.....	81

Gubljenje konsonanata i uprošćavanje konsonantskih grupa.....	83
Ostale fonetsko-fonološke redukcije.....	86
Asimilacija konsonanata.....	89
Disimilacija konsonantskih grupa.....	90
Jotovanje.....	90
Metateza.....	94
Analoška pomjeranja u refleksima starih promjena.....	95
MORFOLOŠKI NIVO.....	98
IMENICE MUŠKOG, ŽENSKOG I SREDNJEG RODA.....	98
Nominativ jednine.....	98
Vokativ jednine.....	99
Instrumental jednine.....	100
Množina imenica sa infiksom -ov-/-ev- i bez njega.....	101
Genitiv množine.....	103
Pojedinačne napomene u vezi sa imenicama muškog, ženskog i srednjeg roda.....	106
ZAMJENICE.....	112
IMENIČKE ZAMJENICE.....	112
Lične zamjenice.....	112
Ostale imeničke zamjenice.....	117
PRIDJEVSKE ZAMJENICE.....	119
Prisvojne zamjenice.....	119
Pokazne zamjenice.....	121
Upitno-odnosne zamjenice.....	122
Neodređene zamjenice.....	123
Opšte zamjenice.....	123
Dopusne zamjenice.....	125
O imeničkoj promjeni zamjenica.....	125
PRIDJEVI.....	126

O imeničkoj promjeni pridjeva.....	126
Komparativ i superlativ pridjeva.....	130
Pojedinačne napomene o pridjevima.....	132
BROJEVI	134
GLAGOLI	138
PROSTI GLAGOLSKI OBLICI	139
Prezent.....	139
Imperativ.....	142
Aorist.....	145
Imperfekat.....	146
Glagolski prilozi.....	148
Glagolski pridjevi.....	149
Infinitiv.....	151
SLOŽENI GLAGOLSKI OBLICI	151
Futur I i futur II.....	151
Perfekta i pluskvamperfekta.....	152
Potencijal.....	156
Pojedinačne napomene o glagolima.....	156
NEPROMJENLJIVE RIJEČI	158
PRILOZI	158
Prilozi za mjesto.....	158
Prilozi za vrijeme.....	159
Prilozi za način.....	160
Pojedinačne napomene o prilogima.....	161
PREDLOZI	162
VEZNICI	166
UZVICI	166
RJEČICE	170
IZ LEKSIKE	176

Dijalektizmi.....	177
Strana leksika.....	182
Frazeološke jedinice.....	186
IZ TVORBE RIJEČI.....	196
IZ SINTAKSE.....	202
RED RIJEČI.....	202
ELIPTIČNE REČENICE I PARCELACIJA.....	216
SINTAKSA PADEŽA.....	224
NEZAVISNI PADEŽI.....	224
NOMINATIV I VOKATIV.....	224
ZAVISNI PADEŽI.....	229
GENITIV.....	229
Genitiv bez predloga.....	229
Genitiv s predlozima.....	234
DATIV.....	241
Dativ bez predloga.....	242
Dativ s predlozima.....	245
AKUZATIV.....	246
Akuzativ bez predloga.....	247
Akuzativ s predlozima.....	249
INSTRUMENTAL.....	253
Instrumental bez predloga.....	254
Instrumental s predlozima.....	262
LOKATIV.....	263
SINTAKSA GLAGOLA.....	267
Prezent.....	267

Perfekat.....	279
Pluskvamperfekat.....	283
Aorist.....	286
Imperfekat.....	289
Futur I i futur II.....	292
Imperativ i potencijal.....	295
Infinitiv.....	300
Glagolski prilozi.....	306
Glagolski pridjevi.....	310
O upotrebi veznika.....	313
LINGVOSTILISTIČKA OBILJEŽJA.....	320
Repeticija (ponavljanje) kao stilski postupak	322
Upravni i neupravni govor.....	332
Pauza kao jezičko-stilski postupak	336
FIGURATIVNO IZRAŽAVANJE.....	339
Fonetsko-fonološke figure.....	340
Sintaksičke figure.....	341
Semantičke figure.....	355
Homografijske i homofonijske figure.....	366
IZ LINGVISTIKE TEKSTA I TEKSTUALNE STILISTIKE.....	368
Jake pozicije teksta.....	368
Naslovi.....	369
Inkoativna i finitivna rečenica.....	370
Imena likova imenovanje u tekstu uopšte.....	374
Tačka gledišta kao narativna figura.....	375

FOLKLORNI I ETNOGRAFSKI ELEMENTI.....	378
Kletve.....	378
Blagoslovi.....	381
Zakletve.....	381
Tužbalica, naricaljka.....	383
Sujevjerje.....	384
Patrijarhalna kultura.....	385
Crnogorski mentalitet.....	386
Gnome.....	388
Psovke.....	389
Humor.....	390
O intertekstualnosti u međuratnoj crnogorskoj pripovjedačkoj prozi.....	391
ZAKLJUČAK.....	394
IZVORI.....	417
LITERATURA.....	417
SKRAĆENICE.....	433
BIOGRAFIJA AUTORKE.....	434

„Jezik je, u stvari, istinska domovina pisca, njegovo stanište i najpouzdanije određenje.“

Novo Vuković

UVOD

4. Književnost između dva svjetska rata u literaturi se navodi kao najživlja i najdinamičnija epoha, gdje se dinamizam društvenih kretanja prenio i na ravan literature i ispoljio u postojanju raznolikih književnih pokreta (ekspresionizam, nadrealizam, socijalna literatura) i iznjedrio stvaralački, revolucionarni način mišljenja kao dominantan (Lasta, 1966: 7). Iako je ovaj pokret imao opštejugoslovenski karakter, književni kritičari u ovom razdoblju izdvajaju posebne skupine crnogorskih socijalnih pisaca kod kojih su uz zajedničke idejne i književne programe djelovali i posebni istorijski, folklorni i zavičajni činioci (Deretić, 1983: 602).

5. U literaturi je prisutan veliki broj studija i zbornika o pojavi pokreta međuratne socijalne literature u južnoslovenskim književnostima, a opet u nedostatku studioznih analiza pisaca i njihovih djela iz ovog perioda, a posebno onih koji su potekli sa područja Crne Gore, otvara se širok prostor za bavljenje ovom problematikom. Tako je više puta naglašavana potreba za analizama međuratnog književnog stvaralaštva i sa aspekta nauke o jeziku i sa aspekta književnoteorijskih izučavanja. Nezastupljenost studioznog istraživanja na ovu temu, osobito u lingvističkoj literaturi, bila je poseban motiv za istraživačko pregnuće. Pri tome, pripovijetka kao literarna forma čija je glavna osobina izražavanje zgusnutog (kondezovanog) sadržaja, pretpostavlja upotrebu jezičko-stilskih sredstava koja su nerijetko sa naglašenom ekspresivnom funkcijom. Takav jezički materijal koji je u periodu između dva rata nastao iz pera Nikole Lopičića, Milovana Đilasa, Mihaila Lalića i Dušana Đurovića — predstavljao je istraživački veoma podsticajnu oblast.

5.1. Uz prikaz jezičke strukture na svim nivoima (fonetsko-fonološki, tvorbeno-morfološki, leksički, sintaksički i nadrećenični nivo analize), posebnu pažnju posvetili smo i poetskoj funkciji jezika u međuratnoj crnogorskoj pripovjedačkoj prozi, budući da se estetske mogućnosti jezika u književnim tekstovima ne smiju zanemariti. Stoga smo u analizi strukture

jezika izučavanih međuratnih narativnih tekstova težili istovremeno da otkrijemo i ekspresivnu vrijednost pojedinih markiranih jezičkih jedinica kao konstitutivnih elemenata jezičke strukture, a to je bilo moguće dokučiti objedinjenim gramatičkim i stilističkim pristupom proučavanju jezičkog materijala. U namjeri da prevaziđemo ograničenja tradicionalnog, strukturalističkog koncepta gramatičkog opisa⁴, u disertaciji smo nastojali analizirati pojedina karakteristična obilježja i sa aspekta funkcionalne gramatike⁵, tj. pristupili smo jezičkom fenomenu uzimajući u obzir i nadrećenični nivo analize, slijedeći u tom ispitivanju karakteristična obilježja jezika iz perspektive lingvistike teksta i tekstualne stilistike.⁶

Pripadnost istoj književnostilskoj formaciji, česta tematska vezanost za zavičajno, seosko područje, obične, male ljude i socijalnu dimenziju njihovog života, ljubav, život, patnja, sukob starog, tradicionalnog i novog, modernog vremena, patrijarhalne i građanske kulture, čini zajedničke tematsko-motivske premise proučavanih pripovjednih formi.⁷ Jezik kao sredstvo kojim

⁴ „Strukturalizam je u jezikoslovlju uspostavio čvrste – i do danas uglavnom nepoljuljane – temelje jezičnoga opisa. Ogledaju se oni i u strukturi gramatičkih knjiga – koja vjerno slijedi hijerarhiju jezične razinske strukture – i u načelnoj nezainteresiranosti gramatike za govor kao upravo strukturalizmom zacrtan dihotomijski parnjak apstraktnoga jezičnog sustava, pa odatle i u neosjetljivosti gramatike za komunikacijske vrijednosti jezika.” (Badurina, 2008: 9)

⁵ Funkcionalna gramatika podrazumijeva nov pristup gramatičkim opisima izgrađen na postavci da nema jezika bez teksta, ali ni teksta bez jezika (Badurina, 2008: 11–12). Ona, dakle, uzima u obzir funkcionalnost jezičkog sistema (onu *izvanjezičku* koja se potvrđuje aktualizacijom jezičkih jedinica, odnosno u komunikaciji) i funkcionalnost hijerarhijski organizovanih jedinica njegove strukture (Badurina, 2008: 9).

⁶ „Tekstualna stilistika (stilistika teksta) relativno je novi segment stilističkih istraživanja. Kao što je lingvistika u cjelini smatrala rečenicu za najvišu jedinicu svojih istraživanja, tako je i stilistika ponekad gubila iz vida činjenicu da je teško, ako ne i nemoguće, izolirano promatrati stileme, a ne i njihovo mjesto i funkciju u tekstu. Tekstualna stilistika posmatra tekst kao cjelinu, s tim što pri tome analizira prije svega sve njegove stilogene elemente, međusobne odnose tih elemenata na različitim razinama, kao i na način na koji ti elementi određuju funkcionalnostilsku i stilsku markiranost teksta u cjelini.” (Katnić-Bakaršić, 1999: 97)

⁷ Već su i književni kritičari zapazili neke zajedničke poetičke premise ovih pripovjedača, tako Radomir V. Ivanović (2016: 14) ističe da „Lalićeve književne prvine više odaju oznake narativne / patrijarhalne kulture nego skriptivne/gradžanske. Ova zakonitost podjednako važi i za sve druge pisce srodne provenijencije”, između ostalih navodi u prvom redu Đušana Đurovića i Nikolu Lopičića. Njima bismo mogli priključiti i Milovana Đilasa u jednom dijelu svojih narativnih tekstova koji imaju srodnu tematsko-motivsku preokupaciju. Uz to, neki književni kritičari povezuju pomenute pisce i na osnovu njihovih sličnih životnih puteva i sudbina u relativno kratkom vremenskom

su se uobličavale takve umjetničke slike i njegova estetska funkcija je primarna ravan istraživanja. Istovremeno, književni profil četiri značajna pripovjedača pretpostavlja bogat jezičko-stilski potencijal. Njihove zajedničke i diferencijalne crte u tako postavljenoj analizi, karakterizacija govora likova preko medijuma crnogorskih narodnih govora u većini narativnih tekstova, funkcionalna upotreba izražajnih sredstava, čvorišne su tačke u pristupu analizi opsežnog jezičkog materijala. Uz to, u analitičkom pristupu izabranoj temi nije izostalo ni sagledavanje pojedinih karakterističkih lingvostilističkih obilježja i u odnosu na jezik crnogorske književnosti starije i novije epohe prisutne u dosadašnjoj naučnoj literaturi.

6. Na početku ćemo ukratko izložiti osnovne bio-bibliografske podatke pisaca čije su pripovijetke ušle u naš istraživački korpus.

6.1. **Nikola Lopičić-Punja** rodio se u Podgorici (Titograd) 1909. godine. Osnovnu školu i gimnaziju završio je na Cetinju, a Filozofski fakultet u Beogradu. Bio je nastavnik gimnazije u Bijeljini i profesor gimnazije u Splitu. Još kao student pripadao je naprednom pokretu i učestvovao u raznim akcijama i demonstracijama u Beogradu i na Cetinju. Bio je pripadnik NOP-a. Godine 1941. uhapšen je na Cetinju i interniran u Albaniju, a kasnije u Italiju, odakle je pušten 1944. godine. U Zagrebu je uhapšen i zajedno sa bratom sproveden u logor. Neposredno prije oslobođenja, početkom maja 1945. godine, prilikom likvidacije logora, ubijen je zajedno sa bratom Blažom.

6.2. Lopičićevi prvi književni radovi su pjesme koje je počeo pisati još kao učenik cetinjske gimnazije. Motivski, pjesme su raznovrsne: zavičajne, socijalne i ljubavne. Nijesu naišle na širi odjek niti podršku tadašnje književne kritike. „Pjesme su mu ostale onakve kakve su napisane u školskoj klupi, zanimljive kao pokušaji, kao naznačavanje tema koje će pjesnik razviti u pripovijetkama, njegovim najboljim ostvarenjima.” (Cerović, 2003: 48)

Pored toga, okušao se i kao dramski pisac napisavši dvije drame „Na katedri” i „Serdar”, a takođe se i kao romanopisac (roman „Ne diraj palmu” pisan za vrijeme pišćevog boravka u

periodu – dvije decenije stvaranja, navode njihovu generacijsku bliskost (starosna razlika je desetak godina) i ističu: „Oni su proživeli detinjstvo u balkanskim i prvom svetskom ratu i mladički stasavali u burnim poratnim društvenim i književnim previranjima i i traganjima. Svi su otišli iz rodnog kraja na studije i nisu se više vraćali da stalno žive u zavičaju, izuzev D. Đurovića i donekle N. Lopičića koji su kao profesori ponovo proveli izvesno vreme u Crnoj Gori.” (Marković, 2002: 40).

italijanskom logoru). Međutim, te književne forme, kao ni poezija, nijesu dostigle visoke književne domete kojima se karakterišu njegove pripovijetke.

6.3. Književni kritičari koji su se bavili proučavanjem djela Nikole Lopičića za njegova najuspjelija književna ostvarenja smatraju upravo pripovijetke.⁸ I njih je počeo da objavljuje rano, još kao gimnazijalac. Za života, ipak, objavio je samo jednu knjigu pripovjedaka „Seljaci” koja je bila nominovana za Nagradu Srpske akademije nauka. Pronađeno je blizu sedamdeset njegovih pripovjedaka, najviše u listovima i časopisima na prostorima bivše Jugoslavije, koji su pripadali pokretu socijalne književnosti, i koje su u zbirkama objavljivane kasnije, poslije pišćeve smrti.

Pripovijetke Nikole Lopičića, kao njegova najreprezentativnija ostvarenja, jedinstvena su literarna studija crnogorskog čovjeka i podneblja, života na crnogorskom selu, iskonske vezanosti za imanje, domaće ognjište, mukotrpan rad, gorčinu i patnju. Predstavljeni su ljudi seljani najrazličitijih karaktera, katkad meki i nježni, a duboko u sebi opet tvrdi i odbojni. U ovim pripovijetkama neposredno, viđeno i doživljeno ima prioritet nad imaginativnim, tako da je oštro zapažanje životnih činjenica i njihovo prikazivanje bez uljepšavanja, realistički ogoljeno i istinito glavna karakteristika Lopičićevog pripovjedačkog postupka. Motivski, Lopičić je vezan za svoj zavičajni Ceklin, za ljude stradalnike, iskonski vezane za posnu zemlju. Glad i kamen, ali i ljubav lajtmotivski su prisutni u više njegovih pripovjedaka kao zenitne tačke oko kojih se plete fabula. Lopičićeve priče nerijetko počinju u stilu narodnog, usmenog kazivanja. Pisac je jezgrovit u izrazu, racionalan u opisu, iako sa istančanim osjećajem za zapažanja i slikovite opise. Jednim drugačijim, samosvojnim, u tom vremenu modernim, načinom pripovijedanja, on faktografski slika pejzaž, likove i doživljeno, realistički tka nadasve interesantnu fabulu, nerijetko sa efektnim epilogom. Za Lopičićeve pripovijetke bi se moglo reći da su „jedna zgusnuta, potresna freska muke, otimanja i podavanja zlu, bitisanja u okrutnim uslovima života i nastojanja da se i pored svega ostane čovjek” (Kralj, 2002: 24).

Osnovne premise Lopičićeve poetike i estetike čiju srž čini prikaz sudbine jednog neobično surovog svijeta – osiromašenog crnogorskog sela između dva svjetska rata – reflektuju se i kroz jezik njegovih likova koji otvara mogućnost poredbene analize u odnosu na dijalekatski izraz podneblja stare Crne Gore koje u djelu prikazuje. Njegov opežni pripovjedački opus, u

⁸ Lopičić se smatra jednim od najznačajnijih proznih pisaca međuratne crnogorske proze, prvi pripovjedač „koji se ozbiljno stvaralački potvrdio u dosta dugom diskontinuitetu proznog kazivanja u Crnoj Gori poslije Ljubiše i Miljanova” (Kralj, 2002: 24).

potpunosti vezan za period između dva svjetska rata, činio je okosnicu u našem istraživačkom radu.

7. **Mihailo Lalić** rođen je 1914. godine u Trepči kod Andrijevice. Četvororazrednu osnovnu školu završio je u rodnom selu Trepči, a gimnaziju u Beranama. Godine 1933. upisao je Pravni fakultet u Beogradu, gdje je ostao do Aprilskog rata 1941. godine. Bio je i politički aktivan, kao član najprije SKOJ-a, a potom član KPJ, od 1936. godine. Nakon bombardovanja Beograda, 1941. godine, vratio se u Crnu Goru, gdje ga je zatekla okupacija. Kao partizanski vojnik bio je dva puta u zarobljeništvu, najprije u kolašinskom zatvoru, a potom u zarobljeništvu u Solunu u Grčkoj, odakle se spasio bjekstvom. Od 1944. godine radio je na Cetinju, u listu „Pobjeda“, a potom rukovodio Tanjugom u Crnoj Gori. Od 1946. godine, sa prekidima, do 1955. bio je urednik u listu „Borba“, u Beogradu. Potom je prešao u „Nolit“, gdje je bio urednik do penzionisanja, 1965. godine. Od tada pa do smrti živio je i radio kao profesionalni književnik naizmjenično u Beogradu i Herceg Novom. Umro je u Beogradu 1992. godine.

7.1. Svoje prve književne radove koji obuhvataju pjesme i kraće pripovijetke (koje su ušle u naše istraživanje) objavljivao je u novinama „Student“, „Pravda“, „Politika“ i „Zeta“. Poslije rata, 1948. godine, objavljena mu je prva zbirka pjesama „Staze slobode“. Ubrzo potom on se, međutim, okrenuo proznom stvaralaštvu i toj književnoj formi ostao vjeran do kraja života. Njegove poslijeratne zbirke pripovjedaka izlazile su počev od 1948. pa sve do 1994. godine: „Izvidnica“ (1948), „Prvi snijeg“ (1951), „Tajne bistrih voda“ (1955), „Na mjesecini“ (1956), „Posljednje brdo“ (1967), „Gosti“ (1967), „Pusta zemlja“ (1968), „Opraštanja nije bilo“ (1994). Poseban značaj u njegovom opusu imala su romaneskna ostvarenja: „Svadba“ (1950), „Zlo proljeće“ (1953), „Raskid“ (1955), „Lelejska gora“ (1957, 1962), „Hajka“ (1960), „Pramen tame“ (1970), „Ratna sreća“ (1973), „Zatočnici“ (1976), „Dokle gora zazeleni“ (1982), „Gledajući dolje na drumove“ (1983), „Odlučan čovjek“ (1990), „Tamara“ (1992). Osim toga, objavljene su i knjige Lalićevih autobiografskih tekstova („Prelazni period“ (1988); „Prutom po vodi“ (1992) i „Epistolae seniles / Staračke poslanice“ (1995) i putopisno-propagandnih članaka „Usput zapisano“ (1952).

Lalićev kritički odnos prema sopstvenom književnom stvaralaštvu je opštepoznat.⁹ To je uslovalo da se mnogim završenim romanima i pripovijetkama nanovo vraćao i prerađivao ih.

⁹ O tome svjedoče Lalićeve riječi: „U oblasti umjetnosti nema ničeg što bi bilo dovoljno dobro da se na njemu trajno ostane... Uglavnom, sve što se objavi samo je nepodnošljiv oblik nesavršenstva.“ (Ivanović, 1974: 245).

7.2. Lalićeva međuratna narativna proza koja je ušla u naš jezički korpus „pokazuje potpunu harmoniju poetike pokreta socijalne literature, s jedne, eksplicitne piščeve poetike, s druge, i implicitne poetike njegovog djela, s treće strane“ (Ivanović, 2014: 24). Zanimljivo pisana narativna proza, sa mnogo ekspresivnih elemenata donosi „jezičku svježinu“ koju generalno karakteriše svježina i ekspresivnost leksike. Očigledan je uticaj tradicije, usmenog stvaralaštva u pripovjedačkoj tehnici, a to je vidljivo po tome što se pisac „češće obraća slušaocu nego čitaocu“ (Ivanović, 2014: 22). Ono što je zajedničko u tematsko-motivskom smislu Lalićevih narativnih tekstova iz ovog perioda i pripovijetki Nikole Lopičića jeste vezanost i ukorijenjenost njegovih likova u zavičajno tle i vrijeme. Književni kritičari ističu tri tematska kruga Lalićeve narativne proze: prvi krug predstavlja socijalna tematika i motivika; drugi krug komitska i ratna tematika i motivika i treći krug je posvećen urbanoj tematici i motivici (Ivanović, 2016: 14).

8. **Milovan Đilas** rođen je 1911. godine u Podbišću kod Mojkovca. Gimnazijsko školovanje je započeo u Kolašinu a završio u Beranama. Studije jugoslovenske književnosti upisao je 1929. godine u Beogradu. Godine 1932. uključio se u politički rad i bio u samom vrhu Komunističke partije Jugoslavije i član Politbiroa. Za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je član Vrhovnog štaba partizanske vojske, gdje je dobio čin generala i Orden narodnog heroja. Poslije rata je imao visoke državničke funkcije – ministar u Vladi Jugoslavije, predsjednik Savezne narodne skupštine Jugoslavije. Početkom 1954. godine nastupa radikalni zaokret u njegovom životu kada je, zbog idejnog razmimoilaženja sa Titovim totalitarnim sistemom, isključen iz državne i političke vlasti. Zbog studija objavljivanih u inostranstvu kojima je razobličio „anatomiju komunističkog morala“, tamnovao je sa prekidima devet godina, mada ima autora koji ističu da je njegovo tamnovanje „kroz kazne, zatvore i kućno lišavanje slobode“ trajalo mnogo duže (Pavličević, 2016: 93). Tako je Đilas postao i najistaknutiji evropski i svjetski disident. Nasuprot tamnovanju i progonu u Jugoslaviji, doživio je ogromnu slavu i priznanje u svijetu.¹⁰ Tako je Đilas postao i najistaknutiji evropski i svjetski disident. Umro je u Beogradu 1995. godine. Sahranjen je rodnom Podbišću.

¹⁰ Đilasovu knjigu „Nova klasa“ ugledni međunarodni Oksfordski forum postavio je na visoko 28. mjesto najvažnijih knjiga druge polovine XX vijeka. Istovremeno, malo je poznato i da je u Kini ova Đilasova knjiga štampana u čak 100.000 primjeraka (Pavličević, 2016: 85).

8.1. Svoje rane književne radove koji su obuhvatili i narativnu prozu objavljivao je u međuratnom periodu po listovima i časopisima. Od 1954. godine intenzivno piše književna i publicistička djela i postaje najprevođeniji jugoslovenski pisac. Tridesetak godina bilo je zabranjeno štampanje njegovih djela u Jugoslaviji. Tek se od 1988. godine objavljuju njegova djela: „Studija o Njegošu“ (1988), „Crna Gora“ (roman, 1989), „Tamnica i ideja“ (1989), „Gubavac i druge priče“ (1989), „Razgovori sa Staljinom“ (1989), „Nesavršeno društvo i dalje od nove klase“ (1990), „Revolucionarni rat“ (1990), „Druženje s Titom“ (1990), „Ljubav i druge priče“ (1990), „Nova klasa“ (1990), „Lov na ljude“ (pripovijetke, 1990), „Vlast i pobuna“ (1991), „Izgubljene bitke“ (roman, 1994), „Sluga božji i druge pripovetke“ (1994), „Pad nove klase: povest o samorazaranju komunizma“ (1994), „Svetovi i mostovi“ (roman, 1997).

Bavio se i prevodilačkim radom.

Na njegovu narativnu prozu iz međuratnog perioda, tačnije na njegov jezički i stilski izraz imala je i te kakav uticaj „umjetnički utemeljena tradicija usmene epike“ (Vojinović, 2008: 158). Motivski, kao i Lopičić i Lalić, posebno u prvim pripovjednim formama, bio je vezan za seosku tematiku, nešto kasnije, kada se počinju prevazilaziti poetička načela socijalnog pokreta, varira i palanačke i gradske teme. Vezanost za zavičajna pričanja, gdje posebno mjesto imaju „legende“ o hajducima, u Đilasovim tekstovima posebno autentično djeluju. Osim toga, u velikom broju priča čvorišne tačke predstavljaju polarizovani motivi ljubavi i smrti (Popović, 2000: 11,16).

9. **Dušan Đurović** rođen je 27. marta 1901. godine u Grliću kod Danilovgrada. Osnovnu školu je završio u Danilovgradu, a gimnaziju je učio u Beranama, Nikšiću i Podgorici, gdje je maturirao 1923. godine. Filozofski fakultet je završio u Beogradu (1926). Službovao je kao profesor Učiteljske škole u Danilovgradu (1926–1929), Učiteljske škole u Sarajevu (1929–1932), Prve gimnazije u Sarajevu (1932–1941). Od 1946. do penzionisanja radio je kao službenik u Narodnoj biblioteci Bosne i Hercegovine. Učestvovao je u Trinaestojulskom ustanku 1941. godine i bio u zarobljnistvu po zatvorima u Crnoj Gori i godinu dana u koncentracionom logoru u Klosu u Albaniji. 1942. godine biva prebačen na Cetinje u zatvor, kada se razbolijeva od tuberkuloze zbog čega je bio oslobođen od vojnog suda i protjeran u Danilovgrad. Bio je u tri navrata predsjednik Udruženja književnika Bosne i Hercegovine, a više puta je biran za člana uprave Saveza književnika Jugoslavije. Godine 1969. izabran je za dopisnog člana Akademije

nauka Bosne i Hercegovine. U toku svog dugogodišnjeg književnog i kulturnog rada bio je dobitnik niza nagrada i priznanja. Umro je 1993. godine i sahranjen u rodnom selu Grliću.

9.1. Književnim radom počeo je da se bavi 1927. godine. Prve radove (reportaže iz Crne Gore) objavio je na stranicama beogradske *Politike*. Pisao je pjesme, pripovijetke, drame, reportaže, putopise, članke, prikaze i osvrte. Pripovijetke su mu prevedene na mnoge strane jezike. Književni analitičari su saglasni u stavu da postoje tri faze stvaralačke metamorfoze ovog pisca (Ivanović, 2009: 20). U prvoj fazi (1927–1945) objavio je zbirke pripovjedačke proze „Među brđanima“ (1936) i „Ljudi s kamena“ (1940), kao i roman „Dukljanska zemlja“ (1939). Kasnije, u drugoj fazi njegovog stvaralaštva (1945–1965), objavljene su zbirke i izbori narativne proze: „Iveri života“ (1952), „Ždrijelo“ (1954), „U senci brda“ (1955), „Priče o ženi“ (1959), „Ognjevi“ (1965), kao i romani: „Pre oluje“ (1946), „Pod vedrim nebom“ (1950), „Zvezde nad planinom“ (1956) i „Pitoma loza“ (1959), kao i drama „Njegoš“ (1952) i odlomak scenarija „Pustinjak cetinjski“ (1963). U posljednjoj, trećoj fazi (1965–1993), objavljena je zbirka pripovjedne proze „Večernje priče“ (1989), kao i romani „Miris oskоруša“ (1972) i „Zov livada“ (1989). Posthumno je objavljen roman „Tuga binjektaša“ (2000).

9.2. Ostavio je značajan trag kao pripovjedač, a bavio se i ostalim vidovima književnog stvaralaštva, posebno romanom. Kao što je to slučaj i sa ostalim poslenicima crnogorske međuratne pripovjedačke proze koje izučavamo (Lopičić, Lalić, Đilas), i Đurović je u svojim ranim pripovjednim formama forsirao elemente „živog govora“, tj. tehniku skaza, sa velikim uticajem narodnog, usmenog kazivanja, a zajednička je i uska profilisanost tematike i motivike — vezanost za zavičajno tle i okupiranost temama malih, običnih ljudi, sukoba starog i novog. Pokušaj jezičke govorne karakterizacije likova koji su sa crnogorskog govornog područja usloвила je upotrebu lokalizama i neologizama, sintagmi i izraza piščevog užeg zavičajnog podneblja i time umnogome obogatila njegov jezik i stilsku varijaciju izraza. Iako nije striktno pripadao pokretu socijalne literature, „u prozama ovog pisca socijalna problematika u najvećoj mjeri ispunjava njihov predmetni sloj, naročito ona koja ima aktuelnu vrijednost“ (Kalezić-Đuričković, 2009: 88). Kao i drugi pisci tog vremena, u svojim međuratnim pripovijetkama okrenut je socijalnim temama u crnogorsko-brđanskom ambijentu, socijalnom ugroženošću malog, običnog čovjeka.

JEZIK MEĐURATNE CRNOGORSKE PRIPOVJEDAČKE PROZE U DOSADAŠNJOJ NAUČNOJ LITERATURI

10. Književno stvaralaštvo nastajalo u periodu između dva svjetska rata nudi opsežan materijal i za književnoteorijske interpretacije, ali podjednako i za lingvistička i lingvostilistička izučavanja.¹¹ Pripovjedačka proza u ovom periodu svoje puno otjelotvorenje je dobila pojavom Nikole Lopičića i njegovih pripovijetki. Iako je u literaturi nerijetko naglašavana darovitost, pripovjedačko umijeće i visok književni domet pripovjedaka Nikole Lopičića, koji je nesporan, opet nam je ovaj pisac ostao malo poznat, a literatura o njegovom cjelokupnom djelu štura i nedorečena. Što se tiče jezika Lopičićevih pripovjedaka, on u literaturi gotovo nije ni dotaknut. Imamo tek neke naznake o jeziku i stilu u okviru tumačenja Lopičićevog djela iz ugla nauke o književnosti, kao npr. konstatacija da njegovu esejistiku karakteriše „lakoća pisanja” i „prozirnost strukture”, koje su postignute osobenim stilom i jezikom, „jer Lopičić posjeduje osobenu ‘riznicu jezika’” (Ivanović, 2005: 14); odnosno pored „stvaralačke senzibilnosti”, „stvaralačke imaginacije”, ističe se i Lopičićeva „ekonomija izraza” i „jednostavnost strukture” (Ivanović, 2005: 21), te naglašava upotreba „koncizne, jednostavne, jezgrovite i mudrošću obremenjene rečenice” koja nerijetko poprima oblik gnome (Vučetić, 2005: 42). U monografiji *Nikola Lopičić* prof. Vuk Cerović (2003) dotakao se jezika i stila ovog pisca, ali opet tek u ravni konstatacija da je jezik „jedan od najvećih kvaliteta djela Nikole Lopičića” te da „u jeziku Nikole Lopičića nema digresija, nema kitnjastih fraza, ni komplikovanih filozofema, sve je prirodno, razumljivo i jasno”. Dakle, jezik Lopičićevih pripovjedaka kao njegovih reprezentativnih ostvarenja u literaturi prisutan je tek preko pojedinih zapažanja, bez egzaktnosti svojstvene lingvističkom i lingvostilističkom pristupu proučavanja i bez dokumentacije stvarnih lingvističkih fakata.

10.1. Izostala je studiozna analiza jezičko-stilskih osobenosti međuratnih pripovjedaka i drugih pisaca koji su ušli u naš korpus. I pored značaja književne veličine kakvu ima Mihailo Lalić u crnogorskoj književnosti, u nauci je, i to ne samo lingvističkoj, njegovo međuratno književno stvaralaštvo, kao početna faza u bavljenju književnim radom, doskora bilo gotovo

¹¹ „Politički i ekonomski položaj Crne Gore, stanje društvenih odnosa u njoj, prisustvo mnogih razmišljanja o njenoj prošlosti, ljudima i nevoljama koje se nijesu smanjivale, - nametali su obavezu svim koji su izražavali težnju da se služe perom da, tako reći, sami kuju svoj književni izraz i počinju novu literarnu istoriju na području uže domovine i naroda kome su pripadali.” (Pejović, 2002: 13)

potpuno zanemareno. Međuratna narativna proza ovog značajnog pisca, objavljivana u listovima i časopisima u periodu 1935–1941, bila je nedostupna i široj čitalačkoj publici, tako da je tek 2014. godine doživjela svoje prvo štampano izdanje u vidu zbirke. S obzirom na tu činjenicu, ne iznenađuje ni izostanak lingvističkih i stilističkih analiza kada je u pitanju ovaj segmet Lalićevog stvaralaštva. Iako postoji monografija *Jezik i stil Mihaila Lalića* (Ćorac, 1968), napominjemo da Lalićeva međuratna proza nije ušla u izučavani korpus. U uvodnom dijelu o Lalićevom međuratnom književnom stvaralaštvu, akademik Radomir Ivanović se u jednoj rečenici generalno osvrnuo i na jezik tih formi: „Kada je u pitanju lingvistički luk ove vrste proze, najprije je potrebno zaključiti da su one pisane *prirodnim govorom* ili '*živim govorom*', kojim pišu Gogolj i Ljeskov, a kod nas Ljubiša i Marko Miljanov.“ (Ivanović, 2014: 21) Takva konstatacija je mogla dati samo dodatni impuls za detaljno lingvističko izučavanje ovog dijela Lalićevog stvaralaštva.

10.2. Milovan Đilas je u široj naučnoj literaturi više prisutan kao političar, disident, kontroverzna ličnost, tako da su studije o njemu i njegovoj ličnosti i životu, češće negoli analiza njegovog književnog stvaralaštva, a pogotovo je izostala studiozna analiza njegovog jezičko-stilskog izraza na prilično opsežnom korpusu međuratnih narativnih formi.¹² Takođe, činjenica je da je tridesetak godina bilo zabranjeno štampanje njegovih djela u Jugoslaviji, pa je to kašnjenje u objavljivanju djela na maternji jezik uslovalo i nedostatak naučnog, književnoteorijskog, kritičkog i lingvističkog sagledavanja njegovih djela, koje je započeto tek u skorije vrijeme.¹³

10.3. Osim pojedinačnih radova iz lingvistike i lingvostilistike, jezik Dušana Đurovića u cjelini, a i jezik njegovih pripovjedačkih formi iz međuratnog perioda, koji predstavlja prvu fazu njegovog stvaralaštva, neizučen je. Postoje pojedinačni lingvistički i lingvostilistički radovi o jeziku ovog pisca (prof. Zorica Radulović je ostavila značajne priloge tom izučavanju¹⁴), ali ne

¹² Studija „Poročni sudija – studija o crnogorskom pokretu socijalne literature i međuratnim člancima i pripovijetkama Milovana Đilasa“ (Vojinović, 2008) iz domena nauke o književnosti, donijela je naznake o bogatstvu jezičko-stilskog izraza ovog pisca, što opet predstavlja podsticaj i potrebu da se taj značajni segment Đilasovog stvaralaštva prouči i sa aspekta nauke o jeziku.

¹³ Istaći ćemo nedavno objavljeni Zbornik o Milovanu Đilasu na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, što može biti najava studioznijeg izučavanja i jezika i stila ovog pisca, budući da sadrži i radove koji tretiraju i teme iz lingvističke problematike Đilasovih djela: Nenezić (2014): *Pripovjedački glagolski oblici u Đilasovoj Besudnoj zemlji*; Tepavčević (2014): *Komunikacijska funkcija pasiva u Đilasovom romanu Besudna zemlja*.

¹⁴ Z. Radulović (2009): *Karakteristična stilska sredstva u djelu Dušana Đurovića*, 65–75.

postoji detaljna analiza njegovog jezika i stila uopšte, kao ni analiza lingvostilističkih osobnosti njegove međuratne pripovjedačke proze.

Dakle, generalno posmatrano, lingvistički i stilistički aspekt međuratne crnogorske pripovjedačke proze u literaturi je samo uzgredno pominjan, mahom u studijama iz domena nauke o književnosti, ili pojedinačnim i rijetkim radovima sa temama iz oblasti nauke o jeziku, čime je samo dodatno inicirana potreba njenog proučavanja, budući da je jedna takva analiza jednako potrebna i nauci o književnosti i nauci o jeziku.

Dokora gotovo lingvistički potpuno zanemareno međuratno književno stvaralaštvo u Crnoj Gori, načeto je 2014. godine odbranjenom disertacijom „Jezik i stil Janka Đonovića“¹⁵ na našem fakultetu, koja predstavlja vrijedan doprinos lingvističkim i lingvostilističkim izučavanjima književnog stvaralaštva epohe između dva svjetska rata. Ipak, kao što je opštepoznato, Đonović je prevashodno prepoznat kao pjesnik, bez obzira na raznovrsnu žanrovsku opredijeljenost (pisao je i pripovijetke, ali u kasnijim fazama svog stvaralaštva – nakon Drugog svjetskog rata), tako da je međuratna pripovjedačka proza na čelu sa Nikolom Lopičićem i uz njega manje obimnim, ali značajnim pripovjedačkim opusima Milovana Đilasa, Mihaila Lalića i Dušana Đurovića ostala lingvistički neizučena.

Nadamo se da će ovako načeta izučavanja jezika međuratnih književnih formi i pisaca biti podsticaj da se detaljno lingvistički izuče književne forme kao i jezik i stil i drugih značajnih pripadnika ove književne epohe koja je predstavljala početne faze u stvaralaštvu mnogih kasnije i te kako značajnih imena crnogorske i jugoslovenske književnosti.

¹⁵ Bašanović-Čečović (2013).

IZVORI, SKRAĆENICE I OPŠTE NAPOMENE O NJIMA

11. Pitanje korpusa na kojem ćemo obaviti analizu jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze bilo je od primarne važnosti. Budući da smo se fokusirali na pripovijetku i kratku narativnu prozu kao literarne forme u periodu između dva svjetska rata, ime crnogorskog pisca Nikole Lopičića nametnulo se gotovo kao sinonim ove tematske oblasti. Razlog je u tome što je stvaralaštvo ovog pisca u potpunosti vezano za međuratni period zbog činjenice da je njegov kratak životni vijek okončan u ratu 1945. godine, tako da je sve svoje književne radove napisao u periodu kraja 20-ih i tokom 30-ih godina XX vijeka. Pripovjedačka proza je okosnica u njegovom stvaralaštvu i sve pripovijetke koje je napisao nastale su u periodu između dva rata.

Uz Lopičića, Milovan Đilas je pisac koji je ostavio značajan trag u crnogorskoj pripovjedačkoj prozi u periodu između dva svjetska rata. Preko pedeset narativnih formi koje su nastale u pomenutom periodu svrstavaju ga u red značajnih predstavnika ove književne vrste u periodu koji je bio naša ciljana tematska oblast. Taj period predstavlja ranu fazu Đilasovog stvaralaštva, a njen jezički i stilski potencijal već je i na prvi pogled bio podsticajan za istraživanje i studioznu analizu.

O značaju imena Mihaila Lalića, ne samo u domenu crnogorske književnosti već i mnogo šire, suviše je govoriti. Međuratna narativna proza ovog pisca predstavlja početnu fazu njegovog književnog rada, zapravo, uz poeziju koju je pisao u tom periodu, ona predstavlja prve objavljene radove nastale iz pera ovog književnika. Stoga smo imali i dodatni motiv da uvrstimo ovaj, potpuno neizučen, gotovo i nepoznat, segment Lalićevog stvaralaštva u istraživački korpus, koji je i te kako bitan element u konstituisanju kako piščeve eksplicitne poetike tako i implicitne poetike njegovog djela.

Dušan Đurović jedan je od začetnika književnog života u Crnoj Gori između dva rata. U prvoj fazi njegovog stvaralaštva objavljene su dvije zbirke pripovjedaka koje su ušle u naš istraživački korpus („Među brđanima“ (1936) i „Ljudi s kamena“ (1940)). Njihova jezička neizučenost i estetička vrijednost, kao i mogućnost komparativnog sagledavanja u odnosu na druge autore sa očiglednom bliskošću i tematsko-motivskom povezanošću¹⁶ dodatni je podsticaj za istraživački rad.

¹⁶ Uporedimo samo naslove zbirki pripovjedaka nastale iz ovog perioda od Nikole Lopičića: *Na kamenu* i Dušana Đurovića: *Ljudi s kamena*.

Imena navedenih pisaca čija je pripovjedačka proza ušla u naš korpus nametnula su se, između ostalog, i značajem koji su ovi pisci ostavili na polju književnosti¹⁷, a kako je književnost kao umjetnost riječi ostvarena kroz jezik, to se često dešava da su dobri pisci i majstori jezika.

U težnji da lingvistička analiza međuratne pripovjedačke proze Nikole Lopičića, Milovana Đilasa, Mihaila Lalića i Dušana Đurovića bude sveobuhvatna, za korpus smo uzeli izdanja njihovih djela koja su obuhvatila cjelokupnu njihovu pripovjedačku prozu iz izučavanog perioda.

12. Za života Nikole Lopičića objavljena mu je samo jedna knjiga pripovjedaka „Seljaci“ u izdanju Srpske književne zadruge, 1939. godine. Ona je obuhvatila osam pripovjedaka objavljivanih po međuratnim časopisima i listovima (od „Razvršja“ i „Zapisa“ do „Politike“, „Srpskog književnog glasnika“, „Mladosti“ i dr.) za koju je recenziju napisao Ivo Andrić. Poslije njegove smrti, od 50-ih godina XX vijeka objavljene su još zbirke pripovjedaka „Domaće ognjište“, „Na kamenu“, „Glad i kamen“, „Brazde u kamenu“ i roman „Ne diraj palmu“. Međutim, ta izdanja nijesu obuhvatila cjelokupan opus Nikole Lopičića.

U izdanju Stručne knjige iz Beograda 2002. godine publikovana su Lopičićeva *Sabrana dela* (Lopičić, 2002) a namjera priređivača je da sabrana djela obuhvate sve objavljivane i neobjavljivane književne radove Nikole Lopičića. Od šest knjiga *Sabranih dela*, četiri su knjige pripovjedačke proze. Te četiri knjige obuhvatile su sve pripovijetke koje su nastajale u međuratnom periodu iz pera ovog pisca, a mnoge od njih su doživjele i svoje prvo štampano izdanje u vidu zbirke upravo u ovim izdanju pišćevih sabranih djela jer su, usljed Lopičićeve rane smrti, mnoge pripovijetke ostale zabilježene po listovima i časopisima bivše Jugoslavije iz međuratnog perioda, a dio pripovjedačkog opusa je ostao samo u rukopisima. Zahvaljujući priređivačima, Vojislavu M. Lopičiću i dr Đorđu N. Lopičiću, sav taj materijal je prikupljen i

¹⁷ Napominjemo da su među značajnim imenima crnogorske međuratne književnosti, svakako, i Janko Đonović, Mirko Banjević, Risto Ratković, Radovan Zogović, Dušan Kostić..., koji su poznati prevashodno po svojim pjesničkim ostvarenjima iz tog perioda. R. Ratković i R. Zogović, osim poezije, pisali su i međuratnu prozu. Tako je poznat Ratkovićev roman „Nevidbog“ iz tog perioda, koji nije ušao u istraživački korpus, budući da smo se mi ograničili na pripovjetku i kratku narativnu prozu. Na drugoj strani, u korpus nijesu ušle ni dvije kratke priče Radovana Zogovića koje se spominju u literaturi samo kao objavljene u međuratnim časopisima (Marković, 2002: 41), jer je to bilo svakako nedovoljno kao korpus na kojem bi se mogle analizirati jezičko-stilske karakteristike ovog pisca i izvući relevantni zaključci. Pomenuti pisci zavređuju svakako da jezičko-stilske karakteristike njihovih djela uopšte, budu predmet posebnih studija i monografskih prikaza u budućnosti.

publikovan u *Sabranim delima*. Upravo iz tog razloga odlučili smo se za četiri pomenute knjige pripovjedačke proze ovog izdanja. Želeći da budemo sigurni u autentičnost materijala koji smo koristili, uporedili smo dio pripovjedačkih tekstova iz sabranih djela sa dijelom rukopisne zaostavštine Nikole Lopičića koju smo pronašli u Centralnoj narodnoj biblioteci „Đurđe Crnojević“ na Cetinju, znajući da se dešava da se u štampanim djelima, usljed redaktorskih i lektorskih intervencija, lišava tekst autentičnosti.¹⁸ Kada smo se uvjerali da su knjige iz *Sabranih dela* dosta vjerno prenijela Lopičićev izvorni izraz koji je i u pisanim tekstovima, odlučili smo se za ekserpciju primjera iz sveobuhvatne 4 knjige pripovjedaka ovog pisca (I, II, III i VI knjiga *Sabranih dela*), imajući u vidu već navedenu konstataciju da je za neke pripovijetke to ujedno i prvo štampano izdanje.

Ovdje izdvajamo četiri knjige Lopičićevih pripovjedaka koje su ušle u istraživački jezički korpus i njihove skraćenice koje smo u radu koristili.

12.1. Prva knjiga *Sabranih dela Seljaci* obuhvata 15 pripovjedaka, od kojih su osam štampane pod istim naslovom u Beogradu 1939. u izdanju Srpske književne zadruge.

Izvor: Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, Knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002.

Skraćenice pripovjedaka:

Lop. I, MZ – *Mašanov zločin*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, NO – *Na oranju*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, RIŽSM – *Radost i žalost seljaka Matana*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, Knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, Im – *Imanje*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, Dj – *Djevojka*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, DO – *Domaće ognjište*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

¹⁸ „(...) štampana izdanja imaju najviše odstupanja od originalnog rukopisnog teksta (...) u pogledu grafijskih, pravopisnih i fonetskih karakteristika.“ (Nenezić, 2005: 94)

Lop. I, Jo – *Jošana*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, Le – *Lelek*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, Knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, Se – *Seljaci*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, MN – *Mrgudova nevjesta*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, Ko – *Kolijevka*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, Ru – *Ruža*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, NP – *Na pazaru*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, SM – *Stričanova molitva*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. I, PLG – *Pop Lukina glava*, Nikola M. Lopičić, „Seljaci“, Sabrana dela, knjiga I, Stručna knjiga, Beograd, 2002.

12.2. Druga knjiga „Na kamenu“ sadrži 21 pripovijetku iz međuratnog perioda:

Izvor: Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, Knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002.

Skraćenice pripovjedaka: Lop. II, ND – *Naše djetinjstvo*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Co – *Cokule*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Ča – *Čaše*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, KH – *Komad hljeba*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, UP – *U planinama*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, MS – *Markov smijeh*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Lju – *Ljubica*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Lo – *Loze*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, MB – *Mašov brat*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Se – *Serdar*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Ne – *Nevjesta*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Odl. – *Odlazak*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Ma – *Maše*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, BJ – *Barjaktar Jošo*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, GID – *Glas iz daljine*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Kr – *Krv*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Ljv – *Ljubav*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Gu – *Guslar*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, NS – *Na svetkovini*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, KĐ – *Kod đeda*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, K1 – *Klobuk*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. II, Čo – *Čovjek*, Nikola M. Lopičić, „Na kamenu“, Sabrana dela, knjiga II, Stručna knjiga, Beograd, 2002.

12.3. Treća knjiga „Domaće ognjište“ donosi 28 do tada neobjavljenih pripovjedaka (u vidu zbirke) koje su bile razasute po međuratnim listovima i časopisima, što joj daje poseban značaj.

Izvor: Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002.

Skraćenice pripovjedaka:

Lop. III, MZ – *Moja zemlja*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, MSNZZI – *Moji seljaci ne znaju za istinu*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, SD – *Sinovljeva duša*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, Ma – *Mahala*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, KHŠ – *Kroz hrastovu šumu*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, Su – *Sunce*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, KM – *Kapetanov magarac*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, KK – *Krmeta kasap*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, SH – *Seoski harmonikaš*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, Ze – *Zemlja*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

- Lop. III, ĐI – *Đuro Ivov*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, ZI – *Zimska idila*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, SFIJK – *Sluga Fric i Jovanovi konji*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, Strij. – *Strijeljanje*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, KPL – *Kad pane Lovćen*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, BP – *Biboova priča*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, Lju – *Ljubav*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, MBN – *Marija bez nogu*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, DSP – *Djevojka s puta*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, Ne – *Nevinost*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, SRA – *San Rista abadžije*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, Si – *Simonida*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, ČN – *Čudna narav*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, NJN – *Njihove noći*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;
- Lop. III, KH – *Komad hljeba*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, Knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, Ko – *Konadžije*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. III, TG – *Tajanstveni gost*, Nikola M. Lopičić, „Domaće ognjište“, Sabrana dela, knjiga III, Stručna knjiga, Beograd, 2002.

12.4. Šestu knjigu *Sabranih dela* „Pripovijetke i drugi spisi“ čini pet djelova. Prvi dio čini trinaest pripovjedaka koje su ušle u naš korpus, a koje su se takođe prvi put pojavile u vidu zbirke. One su najvećim dijelom pronađene u književnom časopisu „Mladost“ u Zagrebu, potom časopisu „Stožer“ u Beogradu (1930. god.) i u dnevnom listu „Politika“ u Beogradu (1940. god.).

Izvor: Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002.

Skraćenice pripovjedaka:

Lop. VI, Zv – *Zvono*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, JS – *Jedna smrt*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, MFO – *Marko Filipov, ogradar*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, NT – *Nas troje*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, Mr – *Mržnja*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, KM – *Kod mojih*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, ND – *Naše djetinjstvo*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, IOJJ – *Istina o Jeli Jovanovoj*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, KS – *Kumašin Stevan*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, Si – *Sin*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, Ci – *Cipele*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002;

Lop. VI, FD – *Filipov dvoboj*, Nikola M. Lopičić, „Pripovijetke i drugi spisi“, Sabrana dela, knjiga VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002.

13. Narativna proza Milovana Đilasa nastajala u periodu između dva svjetska rata predstavljala je takođe značajan i opsežan dio istraživačkog korpusa. Đilasovi narativni tekstovi izlazili su u međuratnim godinama po časopisima i listovima, a objedinio ih je i prvi put publikovao u vidu zbirke Branko Popović pod nazivom: Milovan Đilas: *Rane pripovetke 1930–1940*. U toj dekadi (1930–1940) Đilas je objavio 56 pripovjednih tekstova. Od toga najveći broj je bio objavljen u „Politici“ (30-ak), neke pod pravim imenom, neke pod pseudonimom. Druge su objavljivane u raznim časopisima sa prostora bivše Jugoslavije (Beograd, Sarajevo, Cetinje, Nikšić) „Venac“, „Zapisi“, „Razvršje“, „Misao“, „Zetski glasnik“, „Naša stvarnost“, „Pregled“, „Kultura“...

Izvor: Milovan Đilas, „Rane pripovetke 1930–1940“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000.

Pripovijetke i njihove skraćenice:

Đil., DLj – *Dvije ljubavi*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., NV – *Na virovima*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., ZSDLj – *Za spas duše ljudske*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Su – *Suša*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., TO – *Tajanstveno otkrovenje*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., NR – *Nevidljive rane*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., KŽ – *Kap života*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., De – *Demoni*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., NIŽIS – *Nešto iznad života i smrti*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., UR – *Unutrašnja rasipanja*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., CGB – *Crna Gora, brate*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., SZPOVD – *Siže za „Priču o velikoj duši“*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., SHJ – *Smrt hajduka Jovana*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., SIM – *Smrt Ilije Markovića*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., BK – *Božiji kiridžija*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Sa – *Sali*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, Nova, 2000;

Đil., SU – *Stric umire*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., HMSŽ – *Hajduk Marko se ženi*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., SMM – *Student Mile mlekarđžija*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., MVK – *Mitra, vodeničareva kći*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., UNŽ – *U novi život*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., PORR – *Priča o radnikovim rukama*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., KT – *Kuća tuge*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., MPR – *Momci posle rata*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Že – *Žena*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., GNR – *Gorštaci na raskršću*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Ju – *Junaštvo*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., ŽIŽIŽI – *Žito, žito, žito...*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., JČ – *Jupo čergaš*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., PRK – *Priča Roka Kirigina*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., MUP – *Motocikl u palanci*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., NH – *Nepoznata htenja*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., BSLj – *Bog stvara ljude*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., OID – *Ocevi i djeca*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., PL – *Pokošena livada*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., ZČ – *Začće čovekovo*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., OP – *Obična priča*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., SI – *Slika*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., RK – *Razbijeni krčag*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., IPOH – *Istinita priča o hajduku*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., SS – *Seljakova smrt*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., SPUČ – *Svakodnevni poljubac u čelo*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Obm. – *Obmane*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Si – *Sitnice*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., ŽKD – *Žalost kod Dimićevih*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Po – *Poplava*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Odl. – *Odlazak*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., RŽ – *Ramovo ždrijelo*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., CP – *Ciganska priča*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., JJD – *Jedan jesenji dan*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., DIK – *Djevojka iz kantine*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., OMR – *O mrtvim ribicama*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Ra – *Rajac*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., POŽD – *Priča o ženskim darovima*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., Sa – *Sat*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000;

Đil., NPOM – *Na puškomet od Mojkovca*, Milovan Đilas, „Rane pripovetke (1930–1940)“, priredio Branko Popović, Nova, Beograd, 2000.

14. Međuratno književno stvaralaštvo Mihaila Lalića obuhvata prozu, poeziju i kritiku nastalu u periodu 1935–1941. godine, tzv. drugoj fazi pokreta socijalne književnosti. Petnaest narativnih tekstova koji su ušli u naš korpus prvi put su sabrani i objavljeni u zbirci tek 2014. godine, koju su priredili akademik Radomir V. Ivanović i dr Mila Medigović-Stefanović. Objavljivani su u međuratnim časopisima „Pravda“, „Zeta“, „Student“, „Politika“, „Jugoslovenska PTT“, „Mlada kultura“ pod Lalićevim pravim imenom i pod pseudonimom.

Izvor: Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014.

Narativna proza i njene skraćenice:

Lal., LjVP – *Ljubav Vulete Petrova*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., ŠSN – *Šume svud naokolo*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., Plj – *Pljačka*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., VSK – *Vladimir Stipović kašljuca*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., Str. – *Strah*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., Ja – *Jasikovica*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., UUR – *Učitelj u Rogozni*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., OIM – *Obrad i Majo*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., Br – *Breskve*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., St – *Starac*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., SS – *Sâm samcit*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., Dr – *Drugovi*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., Gi – *Ginjenici*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., Sa – *Samoća*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014;

Lal., DV – *Devet vodenica*, Mihailo Lalić, *Međuratno književno stvaralaštvo, proza, poezija i kritika (1935–1941)*, priredili: dr Mila Medigović-Stefanović, dr Radomir V. Ivanović, Kragujevac, 2014.

15. Dušan Đurović je u međuratnom periodu napisao dvije zbirke pripovjedaka: *Među brđanima* (1936) i *Ljudi s kamena* (1940). Pripovijetke je objavljivao u sarajevskim i crnogorskim međuratnim listovima i časopisima. U analizi smo koristili prvo štampano izdanje zbirke *Među brđanima* iz 1936. godine. A kod zbirke *Ljudi s kamena* opredijelili smo se za drugo, prošireno izdanje (iz 1964. god.) koje je obuhvatilo i dvije dodatne pripovijetke, kojih nema u prvom izdanju iz 1940. godine, a to su pripovijetke koje su štampane pod istim naslovom u zbirci iz 1936 (*Ljudi* i *Izdanak*) tako da im je ovo drugo izdanje.¹⁹

Izvor: Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936.

Pripovijetke i njihove skraćenice:

Đur. I, Si – *Sizif*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, LjSR – *Ljudi s Razvršja*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, Ra – *Rama*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, GVNZ – *Gospodar vodenica na Zeti*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, Lju – *Ljudi*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, Izd. – *Izdanak*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, NP – *Na pločama*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, Ko – *Komunica*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, SM – *Starac Milovan*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936;

Đur. I, KŽ – *Katunska železnica*, Dušan Đurović, „Među brđanima“, Beograd, 1936.

Izvor: Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964.

Pripovijetke i njihove skraćenice:

¹⁹ Inače, nije rijedak slučaj da smo nailazili, prevashodno kod Lopičića, na ponavljanje istih motiva, pa i čitavih segmenata u pripovijetkama pod različitim naslovima (npr. pripovijetka „Stričanova molitva“ iz prve knjige *Sabranih dela* i pripovijetka „Kumašin Stevan“ iz šeste knjige).

Đur. II, Sp – *Spomenik*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964;
 Đur. II, Vu – *Vuci*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964;
 Đur. II, Ljuš. – *Ljuša*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964;
 Đur. II, Osv. – *Osveta*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964;
 Đur. II, PSK – *Priča sa kamena*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo,
 1964;
 Đur. II, CG – *Crna Gora*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964;
 Đur. II, Vo – *Voda*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964;
 Đur. II, TNTPB – *To nije tako pre bilo*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost,
 Sarajevo, 1964;
 Đur. II, Ljud. – *Ljudi*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964;
 Đur. II, Izd. – *Izdanak*, Dušan Đurović, „Ljudi s kamena“, Svjetlost, Sarajevo, 1964.

METODE ISTRAŽIVANJA, CILJEVI I OČEKIVANI NAUČNI REZULTATI

16. Izabrana tema nameće metodološki pristup koji obuhvata najprije ekscerpciju, a potom selekciju i klasifikaciju primjera iz obimne jezičke građe (oko 180 narativnih tekstova na približno 2000 stranica), uz korišćenje naučnih metoda analize, sinteze, deskripcije i komparacije na više ravni.

Analitički pristup izučavanju strukture jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze uslovio je njegovo opisivanje na svim jezičkim nivoima, što znači da ga čine fonetsko-fonološki, morfološko-tvorbeni, leksički i sintaksički sloj. Posebno poglavlje posvećeno je i nadrećeničnom nivou analize – pojedinim karakterističnim postupcima u oblikovanju teksta, što je dio istraživanja iz domena tekstualne lingvistike i stilistike. Dva pristupa u analizi, gramatički i stilistički, ne polarizuju se, već naprotiv, u analizi jezičkih jedinica kao gramatičkih kategorija paralelno smo nastojali da istaknemo i njihovu eventualnu stilsku markiranost. Na taj način namjera je da obje komponente budu podjednako zastupljene u radu te da obrada čisto jezičkih kategorija i analiza na svim nivoima jezičke strukture, koja se samom temom podrazumijeva, ne sklizne u prostu deskripciju i nabranje pojmovnih, gramatičkih kategorija koje su u jeziku pripovjedačkih formi prepoznate.

16.1. Komparativni metod u startu se nametnuo dovođenjem u vezu četiri različita autora iz istog književnog perioda, te upoređivanjem njihovih zajedničkih i diferencijalnih jezičko-stilskih crta. Vršena je i komparacija sa pojedinim karakteristikama užih zavičajnih govornih područja izučavanih pisaca²⁰, ali i sa crnogorskim narodnim govorima uopšte, u onim segmentima gdje pisci koriste govornu karakterizaciju likova sa crnogorskog govornog podneblja. Zapravo, prvi i letimičan pogled na jezik u pripovijetkama izučavanih pisaca govori

²⁰ Za jezik pripovijetki Nikole Lopičića koji potiče sa cetinjskog govornog područja relevantna je studija M. Pešikana (1965) *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*. Za jezik narativne proze Mihaila Lalića, rođenog u selu Trepči kod Andrijevice, koristili smo studiju M. Stevanovića (1933–1934) *Istočnocrnogorski dijalekat*. Za jezik pripovijetki Dušana Đurovića poslužila nam je studija D. Čupića (1977) *Govor Bjelopavlića*. Što se tiče jezika međuratne proze Milovana Đilasa, čije je zavičajno područje mojковаčki kraj (rođen je u Podbišću kod Mojkovca), budući da nema posebne monografske studije govora ovog kraja, poslužio nam je *Rječnik govora okoline Mojkovca* (Ristić, 2010) i opis najkarakterističnijih govornih osobina ovog područja dat u uvodnom dijelu *Rječnika*.

nam o neunificiranosti njegovoj, što će reći da se smjenjuju dijalekatski markirani i nemarkirani oblici; prvi su obilježje većine likova u pripovijetkama, a drugi se odnose na jezik autora. Međutim, ni govor likova nema dosljedno dijalekatske odlike, već se javljaju naporedo i standardni i nestandardni oblici jednih te istih jezičkih sredstava. Upotreba dijalekatski markiranih jezičkih elemenata važno je stilsko sredstvo i kroz govor likova prenosi duh i obilježja govornog područja koje su pisci imali namjeru da predstave, a što je u skladu sa poetičkim načelima i tematsko-motivskim preokupacijama književnostilske formacije kojoj su pripadali – dominantno socijalno angažovane literature. Takva upotreba dijalekatskih elemenata u govoru likova zajednička je karakteristika u pripovijetkama sva četiri pisca. Kod Lalića je ta karakteristika nešto što jezički diferencira ovaj segment njegovog stvaralaštva (međuratna narativna proza) u odnosu na značajna kako pripovjedačka tako i romaneskna ostvarenja nastajala kasnije, u zrelijim fazama njegovog književnog stvaralaštva. Sve te činjenice opravdale su primjenu komparativnog metoda jezika pisaca, tačnije njihovih likova u odnosu na izučene crnogorske narodne govore, osobito govore užih zavičajnih područja izučavanih pisaca. Postojanje ovog dijalekatski markiranog sloja u analiziranoj prozi uslovalo je, na drugoj strani, sagledavanje nekih jezičkih karakteristika i u odnosu na tadašnji model savremenog srpskohrvatskog književnog jezika²¹, ali ne sa namjerom da se naglašava njihov (ne)normativni karakter²² imajući u vidu činjenicu da je jezik književnoumjetničkog djela individualna kategorija²³, te da je u njegovoj analizi bitan i književnoumjetnički kontekst.

Posebno karakteristična jezičko-stilska obilježja na nivou izučavanog materijala pokatkad su sagledavana i u odnosu na jezik dosad proučenih crnogorskih pisaca starije i novije epohe.²⁴

²¹ Stevanović (1969); Stevanović (1989).

²² Dakle, više ističući deskriptivnu negoli proskriptivnu stranu njegovu.

²³ Odnos jezika književnog djela i standardnog jezika može biti predmet različitih interpretacija. Tako, npr. u hrvatskoj lingvističkoj teoriji danas uglavnom prevladava stav o načelnoj nezavisnosti jezika književnoumjetničkog djela od jezičkog standarda: „(...) izbor jezičnih sredstava 'književnika-umjetnika' ne ide kroz sociolingvističku normu (tj. kroz standardni jezik), nego kroz lingvističku normu (tj. mimo standardnoga jezika), on jezička sredstva bira slobodno, bez zabrane. Dakako, ta jezična sredstva moraju biti u funkciji njegova djela.“ (Silić, 2006: 180–181)

²⁴ Smatramo da je pri izboru metodologije koja će se primijeniti u pristupu analizi jezika u književnoumjetničkim djelima, uz nesporno uvažavanje premise o slobodi i individualnosti jezika pisaca, svakako bitno imati u vidu prirodu i karakteristike jezičke građe koja se analizira, odnosno, isto tako značajno, period kada su književna djela nastajala.

U zavisnosti od stepena bliskosti i razlika u strukturi jezika na različitim nivoima na materijalu izučavanih tekstova pripovjedačke proze, zavisio je i naš prikaz tih odlika. Za zajedničke odlike u analizi koristili smo sintetički osvrt na karakteristike međuratne pripovjedačke proze kao jedne cjeline, a diferencijalna obilježja i razlike, prepoznate kao karakteristike i osobenosti pisaca, posebno su izdvojene i apostrofirane.

17. Cilj ovog istraživanja i naučnog pristupa proučavanju međuratne pripovjedačke proze pisaca koji potiču sa područja Crne Gore bio je da se na egzaktn način, sa različitih jezičkih nivoa, sagleda i osvijetli jezik i stilske osobenosti izraza ovog značajnog segmenta međuratne književnosti koji je, zahvaljujući pripovjedačkom umijeću autora koje smo analizom obuhvatili, prevazišao uske regionalne i nacionalne okvire.

Namjera je bila da se kompletira slika jezičko-stilskih karakteristika jedne značajne prozne vrste iz perioda književnosti između dva rata. Istovremeno, cilj je bio da se izabranom temom pruži kontinuitet u lingvističkom proučavanju crnogorske književnosti i popuni nedostajuća karika, budući da su jezičko-stilske karakteristike značajnih pisaca crnogorske tradicije studiozno izučene (Petar I. M. Miljanov, S. M. Ljubiša, N. Petrović), a takođe, postoje i objavljene studije jezičko-stilskih karakteristika pisaca novije epohe (Č. Vuković, Č. Sijarić, J. Đonović).

18. Uz činjenicu da je analizom obuhvaćen lingvistički neizučeni pripovjedački opus pisaca koji nemaju monografske prikaze jezičko-stilskih osobina – Nikole Lopičića, Milovana Đilasa i Dušana Đurovića, naučni rezultati koji će se dobiti istraživačkim radom na izabranoj temi značajni su i iz razloga što je analizom obuhvaćen i prilično zapostavljen segment stvaralaštva jednog od najznačajnijih crnogorskih pisaca uopšte – Mihaila Lalića — njegova međuratna narativna proza. Stoga će detaljna gramatička i stilistička analiza jezika međuratnih narativnih formi, koje su početni stadijum književnog stvaralaštva izučavanih pisaca (kod Lopičića i početni i jedini) predstavljati i značajnu potporu za buduće monografske prikaze njihovih jezičko-stilskih osobina, kao i za potencijalnu komparativnu analizu lingvostilističkih osobina ove početne faze njihovog stvaralaštva sa kasnijim, zrelijim i razvijenijim fazama.

Međuratno književno stvaralaštvo ovom temom će dobiti lingvističku i lingvostilističku analizu jedne značajne prozne forme iz jednog turbulentnog, neujednačeno kritički vrednovanog književnog perioda, koja je dosad u značajnoj mjeri bila lingvistički zapostavljena.

Osnovni naučni ciljevi i rezultati ovako koncipirane disertacije biće ostvareni kroz referentnost istraživanja koje se zasniva na nauci o jeziku i njenim disciplinama, gdje se ukrštaju pojmovno-logička obrada jezičkih jedinica i obrada sa aspekta funkcionisanja jezičke strukture i njenih ekspresivnih mogućnosti na jezičkom planu. Pored toga, treba naglasiti da je jezik kao glavni semiološki sloj esencijalna građa u stvaranju jednog umjetničkog djela i bitan strukturni element u književnoteorijskoj analizi, što čini istraživački rad na ovu temu značajnim naučnim doprinosom kako u oblasti nauke o jeziku tako i u oblasti nauke o književnosti.

FONETSKO-FONOLOŠKI NIVO

19. U ovom poglavlju analizirane su fonetsko-fonološke osobenosti u jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze, sa akcentom na onima koje predstavljaju odklon od uobičajene upotrebe, a koje su značajna karika u konstituisanju kompletne predstave o jezičkoj strukturi u kontekstu u kojem su upotrijebljene.²⁵ Sa stilističkog aspekta, ovdje nas je najviše zanimala fonostilematika²⁶ govora literarnih junaka.

Već na prvi pogled u jeziku pripovjedačke proze izučavanih pisaca očigledna je tendencija da jezik autentično predstavi lik. U takvom nastojanju dijalozi u izučavanom jezičkom korpusu obiluju dijalekatski markiranim osobinama, pa su diferencijacije na relaciji jezik autora: govor književnih junaka najčešće zasnovane na postojanju dijalekatskih markiranih elemenata u ovom posljednjem, kako na fonetsko-fonološkom tako i na ostalim jezičkim nivoima.

Stilistički posmatrano, ovakve jedinice koje su u govoru likova dominantno dijalekatski obilježene, upotrijebljene u kontekstu nemarkiranog jezičkog izraza autora, postaju jedinice pojačane izražajnosti na fonološkom nivou, tj. imaju status fonostilema. pisci ih upotrebljavaju svjesno, namjenski, radi tipizacije likova, odnosno radi postizanja ekspresivnosti i slikovitosti u izražavanju. „Posmatrana vanstilistički, forma fonostilema u tuđem govoru uvijek prema standardnojezičkoj formi predstavlja dijalektizam ili kolokvijalizam. Zato je tip fonološkog oneobičavanja leksema u direktnoj zavisnosti od dijalekatske pripadnosti junaka. Fonostilemske forme leksema nisu, naime, piščeve inovacije, nego ih pisac kao gotove preuzima iz organskog idioma (lokalnog govora ili dijalekta). Iz tih razloga tip fonostileme i njegova frekventnost direktno zavise od junakove dijalekatske i/ili uželokalne pripadnosti.“ (Kovačević, 1998a: 13) U našem slučaju to su uglavnom zavičajna dijalekatska govorna područja pisaca koji su ušli u korpus sa čijim karakteristikama smo i vršili poređenja u većini slučajeva odstupanja u diskursu tuđeg govora, tj. govoru junaka, na fonetsko-fonološkom nivou. Bitno je, međutim, naglasiti da

²⁵ Kontekst samog književnoumjetničkog djela je relevantan u stilističkoj analizi. U konkretnom slučaju, odklonom se smatra dijalekatski markiran govor literarnih junaka posmatran u odnosu prema dominantnom dijalekatski nemarkiranom jeziku autora u analiziranoj prozi.

²⁶ Fonostilematika je stilistička disciplina koja popisuje – opisuje – vrednuje izražajna sredstva te stilističke postupke na planu fonetike i fonologije (Pranjić, 1985: 192).

takve jezičko-stilske osobine vrlo često prelaze okvire uskolokalnih dijalekata i poprimaju opštegorskog karakter.

VOKALI

Stari vokal „jat“

20. Nejednakost glasovne vrijednosti uslovljena kvantitetom sloga u kojem se nalazio stari vokal „jat“ i susjednim slogovima učinila je tačnost jekavske zamjene „jata“ kolebljivom, a cijelo pitanje složenim. U crnogorskim govorima nerijetko ima odstupanja od načelne klasične supstitucije starog vokala – prema kojoj je refleks dugoga „jata“ dvosložno *ije*, a kratkog jednosložno *je*. Na izučavanom jezičkom korpusu nastojali smo utvrditi koliko je podudarnosti a koliko različitosti u odnosu na uobičajene reflekske „jata“.

20.1. Pitanju zamjene „jata“ na izučavanoj jezičkoj građi bilo je neophodno posvetiti posebnu pažnju. Dosljednost ijekavske zamjena „jata“ na proučavanom korpusu remeti činjenica da je Dušan Đurović u obje svoje zbirke međuratnih pripovjedaka koristio ekavsku zamjenu „jata“, a takođe i Milovan Đilas u jednom broju svojih narativnih tekstova. Ipak, u govoru onih likova koji potiču sa crnogorskog govornog područja oba pisca koriste ijekavsku zamjenu „jata“ i nerijetko posežu i za dijalektizmima u težnji da izvrše govornu karakterizaciju svojih literarnih junaka. Na drugoj strani, u međuratnim pripovijetkama Nikole Lopičića i Mihaila Lalića zamjena „jata“ je primarno ijekavska, kako u govoru likova tako i u jezičkom izrazu autora. Nije, međutim, rijedak slučaj da, usljed prilagođavanja pisaca readakturama raznih međuratnih časopisa po bivšoj Jugoslaviji, u kojima su mahom objavljivali svoje pripovijetke, ima miješanja ekavske i ijekavske varijante (to je posebno upečatljivo u pripovjedačkoj prozi Milovana Đilasa).

Navodimo neke od takvih primjera ekavske zamjene „jata“ usred ijekavskog teksta koji su najfrekventniji u pripovijetkama Milovana Đilasa i Mihaila Lalića, ali ih ima i u izučenim pripovijetkama Nikole Lopičića i Dušana Đurovića (u onom dijelu gdje je pisac koristio ijekavicu u karakterizaciji govora svojih likova):

ispod vlažnog sijena kravljih *balega* (Lop. I, NO, 88); iznad *nakostrešenih* svijetlih brkova (Lop. II, Se, 146); unutra gdje je pritiskalo, *bolelo* (Lop. III, Strij., 150); *Najpre* mu

zatreptaše u svijesti ona dva broja (Đil., TO, 42); Gladan i sanjiv nije ni *osetio* njeno smrzavanje i bezmilječnost (Đil., UR, 71); Pritislo mu *teme* i dušu hladnom bjelinom (Đil., UR, 78); da nije baš omiljen *beguncima* i obično gdje te on zastao moraš i veče sačekati (Lal., Dr, 119); A kad se iz gustiša *razleže* gust i neujednačen plotun – trže se trepački kmet i otkotrlja preko stijene (Lal., Gi, 127); i složno ga *terali*, dok je on preklinjao nerazumljivim jezikom „hljeba“ (Lal., ŠSN, 68); U po zime otkrivene su pronevjere u kompaniji, *usledilo* hapšenje i blamaža uglednih akcionara (Lal., ŠSN, 67); da nije baš omiljen *beguncima* i obično gdje te on zastao moraš i veče sačekati (Lal., Dr, 119); A kad se iz gustiša *razleže* gust i neujednačen plotun – trže se trepački kmet i otkotrlja preko stijene (Lal., Gi, 127); a sve su mu to stekli oni sitni nijemi *čovečuljci* (Lal., DV, 133); ljudi posijedaše podno bukava na krupne *ogolele* žile (Lal., Str., 81); Pod nama pukla dolina u svijetli dan isprana kao da od jutros počinje *proleće* (Lal., Str., 81); da se ne pomiješaju i tako izgube *cenu* (Lal., OIM, 98); *nigde* nećete viđeti treptavih zvijezda (Đur. I, LjSR, 25); *sutra* ću izgubiti sve ako ne stignem na vrijeme (Đur. II, CG, 119).

21. Jednosložni refleks dugog „jata“ umjesto regularnog dvosložnog zabilježili smo u sljedećim primjerima na izučavanom jezičkom korpusu:

Sječe negdje sjekira (Lop. I, MZ, 76); Što ne *sječeš* još? (Lop. I, MZ, 77); *Sjećem* je vječito (Lop. III, KHŠ, 59); *smješi* mi se nebo (Lop. III, KHŠ, 63); ali čim vo dođe na vrata i *primjeti* pustoš, zarika (Lop. III, KK, 93); pitao je on *smješeći* se (Lop. III, KPL, 169); Prihvaćajući ih ona je *presječe* pogledom (Lop. III, MBN, 206); samo da ima ko dijete da te *odmjeni* (Lop. VI, JS, 27); u kući se sve bliže *razgorjevalo* (Đil., DIK, 416); *presječe* iz maha biku vrat (Đil., RŽ, 387–388); i on to *primjeti* (Đil., TO, 43); siše mlado i vito *tjelo* (Đil., UR, 74); i izaziva *bjes* u njemu (Đil., OID, 293); *iscjepa* je u paramparčad (Đil., OID, 296); *Pobjedićemo*, izdržaćemo! (Đil., OID, 302); godinama ljubile i mrzjele i uvijek *razumjevale* (Đil., ZČ, 315); *mješali* su se u neodređeni žubor (Đil., ZČ, 325); Iva je lijegao dockan, a ustajao kao *uvjek* (Đil., Sa, 443); Čim bi *primjetio* kako se zelene uniforme (Lal., St, 107); otkud bi bio taj stalni *poluosmjeh* (Lal., Br, 103); A i ako se *promjenilo* što, *promjenilo* se kako ne valja (Đur. II, Vo); *Pobjedili* ste nas! (Đur. II, Vo, 160).

21.1. Obrnutu situaciju – dvosložni refleks „jata“ umjesto očekivanog jednosložnog bilježimo u sljedećim primjerima:

sijedaju na krevet (Lop. II, Se, 129); *sijedajući*, radosno upade mladić (Lop. II, Se, 144); nego da uzima božji *svijetski* kastig (Lop. II, Ma, 244); ali *svijestan* svoga hrišćanskoga zadatka (Lop. III, SH, 102); *Obije* su strahovale da se negdje ne prospe ljudska krv (Lop. II, Ne, 217); On uze kesu i stište je *obijema* rukama (Lop. III, Ma, 54); i *nesvijesno* tako daleko odvučen postaje tužan (Lop. VI, IOJJ, 123); Sastavi *obije* daske i poče nanovo da mjeri (Lop. I, Ko, 253); U jedan mah *obije* čuše da Jovan ide iz konobe (Lop. I, Ko, 255); *obije* moje noge (Lop. II, Co, 50); kao strašnog *vijesnika* gladi (Lop. III, NJN, 265); psi, kao *pobiješnjeli*, urlali na njegov zadah što ih je pekao u nozdrvama (Đil., ZSDLj, 29); ruke se ludo, *besvijesno* grče pod glavom (Đil., PORR, 158); da se ne *razbijesni* u njima (Đil., ŽIŽIŽI, 232); polako pođe ka toj *bijelini* (Đil., DIK, 412); i poče da *riješava* ukrštene riječi (Đil., Sa, 443); psi, kao *pobiješnjeli*, urlali na njegov zadah što ih je pekao u nozdrvama (Đil., RP, 29).

21.2. Na ispitivanoj jezičkoj građi neobični su u upotrebi sljedeći primjeri „isforsirane (i)jekavštine“, gdje, u nekim slučajevima imamo umetnuto *(i)je* tamo gdje mu nije mjesto, a većina takvih slučajeva može se tumačiti analogijom:

sjede *nasrijed* snijega (Lop. I, MZ, 78); ni seljanke sa *vijedrom* vode (Lop. I, Le, 183); zar on ne osjeća mladosti, zar je *nijema*! (Lop. III, Ze, 113); nego se samo za trenutak *zacijenuo* od smijeha (Lal., St, 109); sakrio od turske *osvjete* (Lal., Ja, 85); Ono nabujala rijeka pa sve *triješti* (Lal., Str., 79); Pare se lako *ne stječu* (Đur. II, Vu, 35).

Pojava ovakvih primjera u jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze mogla bi se, u nekim slučajevima, tumačiti i uticajem crnogorskih narodnih govora (Pešikan, 1965: 106; Miletić, 1940: 254), budući da se inače javlja u govoru likova koji koriste dijalekatski izraz svog zavičaja.

22. U pripovijetkama Nikole Lopičića frekventna je u upotrebi imenica *bolest*, sa ijekavskom vrijednošću sekundarnog „jata“ – *bolijest*²⁷: Sunce i trave izvadiće ti svaku *bolijest* (Lop. I, Im., 115); nju nije *bolijest* donosila (Lop. VI, JS, 25).

22.1. Sekundarnu vrijednost „jata“ u jeziku izučavanih pripovijetki zabilježili smo i kod pojedinih iterativnih glagola sa sufiksom *-iva* u jeziku pripovijetki Nikole Lopičića i Mihaila Lalića, što je osobina crnogorskih narodnih govora (Stevanović, 1933–1934: 26–27; Miletić, 1940: 252–253; Ćupić, 1977: 26; Stanić, 1974: 75):

Da ne *pokrijevaš* što s tijem dizanjem? (Lop. I, Dj, 130); Djeca *su prikrijevala* da su vola natjerali na tuču (Lop. III, NJN, 264); Viđi, pašče jedno, kako *se zakrijeva!* (Lop. II, Ne, 200); da *se* vuci kroz njih *sakrijevaju* (Lal., Ja, 84); a oblak na zapadu poduzet rumenilom *prelijevao se* u bakarno-žute i srebrno-bijele klobukove (Lal., Gi, 121); U tu okolinu što *pokrijeva* slameni krov kuće (Lal., OIM, 94); i ledni ga znoj *oblijeva* (Lal., SS, 113).

22.2. Dijalekatskog je karaktera, a u vezi sa sekundarnim „jatom“ i zamjena nastavka *-ir* sufiksom *-ijer*.²⁸ U jeziku pripovijetki N. Lopičića analogijom prema *kosijer* (Lop. I, MZ, 57; I, Ru, 258; II, MB, 121; VI, IOJJ, 120; VI, IOJJ, 122) zabilježili smo i *komandijer* (Lop. I, PLG, 287; I, PLG, 288), *s komandijerom* (Lop. VI, FD, 152); i *oficijeri* (Lop. I, PLG, 286), *oficijera* (Lop. VI, FD, 151). Oblik *kosijer* posvjedočen je i u pripovijetkama D. Đurovića: Radoje je odmah zaturio *kosijer* (Đur. I, Lju, 87); kao da se priseti i skide *kosijer* s ramena (Đur. I, Lju, 89).

Ova pojava karakteristična ja za većinu crnogorskih narodnih govora (Stevanović, 1933–1934: 27; Miletić, 1940: 254; Vuković, 1938–1939: 17; Vušović, 1927: 10), među njima i za govor Lopičićevog zavičaja (Pešikan, 1965: 106).

23. Kao odliku jezika u većini pripovjedaka iz međuratnog perioda koje smo u istraživanjem obuhvatili u govoru likova zapazili smo dugo „jat“ u fleksivnim završecima

²⁷ Prema mišljenju J. Vukovića, lik *bolijest* objašnjava se uticajem velikog broja imenica na *-ijest*: *zapovijest*, *obavijest*, *svijest* itd. (Vuković, 1974: 79).

²⁸ D. Vušović, konstatujući postojanje ovakvih primjera u dijalektu istočne Hercegovine, smatra da su ovi glasovi najvjerojatnije produkt uticaja talijanskog jezika (Vušović, 1927: 10).

zamjeničko-pridjevske promjene i to u jeziku svih izučavanih pripovjedača, osim kod Dušana Đurovića, tačnije govoru njegovih litaranih junaka. Izdvajamo neke od mnogobrojnih primjera:

U razgovoru se mirimo sa *svijem* što će doći (Lop. I, Im, 113); Je li im *svijema* suđeno da samuju? (Lop. I, Dj, 126); i vikne da ga *svijeh* sedam sela uokolo čuju (Lop. I, MZ, 59); Pred *svijema* Vukac vidje Jošanu (Lop. I, Jo, 180); Hoće li pustiti da sve *đavolijem* tragom prođe? (Lop. I, Se, 230); A on mene iz *istijeh* stopa (Lop. II, Kl, 315); ispod *onijeh* perušina (Lop. II, Kl, 316); Neka ova imanja ostanu doživotna blagodat *našijem* crkvama (Lop. III, MSNZZI, 36); reče otac *krupnijem* glasom (Lop. III, ČN, 258); s *onijem* Francuzom (Lop. VI, FD, 152); Ne znam ja što će da bude iz *tijeh njihovijeh* sastanaka (Lop. VI, FD, 153); Vozi se tako, vozi, sve *pravijem* putem (Lop. VI, FD, 157); bogomi *grđijeh* nema ni u nas (Lop. VI, FD, 157); mnogo se *tijeh* putnika (...) namnožilo danas (Đil., MUP, 266); A i imaš s *tijem* obrazom (Đil., UR, 75); pod nebom *ovijem* (Đil., CGB, 81); Ti ćeš Ivane, s *drugijema* da išćeraš ovu stoku iz Vrela (Lal., Plj, 71); a tukli su je i cuksfir i Veljko Mirašev *mokrijem* konopcem (Lal., Str., 77–78); I dok tako *jednijem* okom pipa zidove a *drugijem* kao da podupire tavanicu (Lal., OIM, 97); i bakmajstoru i *svijema* mogućim cuksfirerima (Lal., Str., 77); što je *nekijem* čudom ostalo u selu (Lal., Str., 78); samo Kom gleda *vedrijem* okom niz nahije (Lal., Str., 82).

Pretežno refleks dugog „jata“ u fleksivnim završecima odlika je i jezika u djelima Čeda Vukovića (Radulović, 1994: 30), a zabilježen je i u jeziku Janka Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 32), a kao dominantna pojava prepoznaje se i u djelima literarne tradicije – kod Petra I (Ostojić, 1976: 91–92), Marka Miljanova (Glušica, 1997: 57–59), Nikole I (Nenezić, 2010: 76–79) S. M. Ljubiše (Tepavčević, 2010: 117–121).

Ipak, kod svih ovih pisaca evidentno je paralelno postojanje nastavaka i tvrde i meke promjene u fleksivnim završecima, a takvu pojavu registrovali smo i mi na jezičkom materijalu izučavanih pripovjedaka, pa smo istovremeno bilježili primjere i sa kratkim „jatom“, te završeci zamjeničko-pridjevskih riječi sa upotrebom nastavaka *-ijem*, *-ijeh*, *-ijema* i znatno češće *-im*, *-ih*, *-ima* paralelno figuriraju u analiziranom jezičkom korpusu.

Iako u crnogorskim narodnim govorima vlada neujednačenost kada je u pitanju refleks „jata“ u fleksivnim završecima, dakle, nejednaka upotreba završetaka tvrde i meke promjene, kao

dominantnija u većini govora ističe se upotreba dvosložnog refleksa (Pešikan, 1965: 162; Miletić, 1940: 244; Stevanović, 1933–1934: 26, 79; Vuković, 1938–1939: 17–18).

24. Odrični oblici pomoćnog glagola *jesam* u čitavom jezičkom korpusu pripovjedačke proze kojom smo se bavili imaju dominantno oblik *nijesam*, dok smo likove sa *nisam* u tekstovima koji su pisani ijekavicom rjeđe bilježili (i to samo kod Lopičića). Ova dva lika se inače ne javljaju naporedo na istoj jezičkoj teritoriji, pa tako u ijekavskom narečju zapadnih i sjeverozapadnih krajeva redovno se piše *nisam*, *nisi* itd., a u jugoistočnim krajevima imamo pretežno *nijesam*, *nijesi* (Ostojić, Vujičić, 2000: 51–52). H. Muratagić-Tuna u jeziku Ćamila Sijarića paralelno bilježi likove *nisam* i *nijesam*, uz konstataciju da je ovaj drugi lik češći (Muratagić-Tuna, 1998: 27).

Izdvajamo neke od primjera iz jezika crnogorske međuratne pripovjedačke proze:

Pogledajte da *nijesu* u uba' kudijen pale? (Lop. II, Odl., 235); A što mi *nijesmo* činili od Marijine služavke (Lop III, MBN, 202); Kod mene *nijesu* pune ruke posla (Lop III, MBN, 205); *Nijesam* ti se javlja' (Lop. II, Ne, 197); A, *nijesam* ja za ozad (Lop. II, NS, 295); to ja u nas *nijesam* do danas zapamtio (Lop. II, Ne, 222); *nijesu* pomogli ništa (Lop. I, Jo, 168); da je proklela seoske bregove što *nijesu* htjeli njene izvezene torbe od šarenog cvijeća (Lop. III, Su, 68); ja njen kraj ni do danas *nisam* čuo (Lop. III, TG, 297); Ja *nisam* osjetio šta je u tom pogledu (Lop. II, ND, 44); *Nijesu*...Sad će...Sjedi... (Đil., NV, 27); *Nijesam*, ali se nije moglo drukčije (Đil., OMR, 421); *Nijesi* trebao (Đil., DIK, 409); Ja *nijesam* nikad želio da dam, a eto... (Đil., TO, 42); Ja *nijesam*, *nijesam* ja to ... (Đil., TO, 43); *nijesam* više junak (Đil., POŽD, 435); *nijesam* mogao da dokučim (Đil., NPOM, 449); oni više *nijesu* ratari ni radnici (Lal., Plj, 70); U taj momenat ja *nijesam* baš mnogo mozgao (Lal., Str., 82); Ali ništa od toga *nijesam* učinio (Lal., Str., 82); A *nijesam* ni prvi ni potonji, a vala ni prav *nijesam* po njiniem zakonima (Lal., Str., 82); a ljudi *nijesu* bili baš mnogo krući od njih (Lal., Ja, 84); odavno *nijesi* legao na meku postelju (Lal., VSK, 75); I sva je sreća bila u tome što *nijesmo* baš dugo čekali (Lal., Dr, 118); *Nijesam* poludio (Đur. II, PSK, 99); Ti *nijesi* moj sin (Đur. II, PSK, 99).

Sistemska lik sa dvosložnom zamjenom *jata* pretežniji je i u jeziku Janka Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 41).

25. Paralelna upotreba ekavske i jekavske zamjene starog vokala „jat“ vezana je i za glagol *rješavati* i njegove izvedenice. Na izučavanom jezičkom korpusu registrovali smo paralelno likove i sa nesistemskim refleksom *re* i sa sistemskim *rje*:

kao čovjek koji nešto čvrsto *rešava* (Lop. VI, NT, 57); Teško se *rješavam* (Lop. II, Ma, 247); Ne nađoše starci *rešenja* (Đil., CP, 395); On pokuša da se izmiri s *rešenjem* da je Tomo luda, skitnica (Đil., TO, 41); Pomirio se s *rešenjem* (Đil., UR, 73); Znala je da će joj reći, da se takve stvari, takvi sukobi ne *rješavaju* grubim fizičkim dodirima (Đil., Odl., 383); Lebdeo je između jednog i drugog *rješenja* (Đur. II, CG, 121).

26. Nestabilna je i kolebljiva klasična ijekavska dvosložna zamjena „jata“ iza suglasnika *r* u dugim slogovima. Ta pojava je naročito vidljiva u prefiksanim složenicama sa *pre-* i *pred-* u funkciji prefiksa, pa obično dvosložan refleks imamo kod imenica i pridjeva, a jednosložan kod glagola. Najizraženija su kolebanja u imeničkim leksemama. I ne samo u crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 105; Pižurica, 1981: 70; Jovanović, 2005: 110; Peco, 1964: 55), kolebljivost u upotrebi se sreća i kod većine crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 86–87; Bigović-Glušica, 1997: 51–52; Nenezić, 2010: 69; Tepavčević, 2010: 106–108; Bašanović-Čečović, 2013: 34–35).

U analiziranim pripovijetkama bilježimo jednosložni refleks „jata“ u sljedećim primjerima:

To je samo jedan *predlog* (Lop. III, Strij., 152); koja je sa *prekorom* sve njeno motrila (Lop. VI, MFO, 36); potoci prezira, *prekora*, potmulih ujeda i zajedljivih pogleda (Đil., TO, 47); Mi ga pogledasmo tako *prekorno* (Đil., OMR, 425); ili *preplete* kandžijom po plećima (Đil., Ra, 428); Gađa me čitav grot pušaka kad *prelazih* Rijeku (Đil., Ra, 429); sitnim korakom *pređe* dvorište (Đil., POŽD, 433); vi biste mogli da *pređete* kod mene (Đil., Sa, 439); *pređe* preko kuće (Đil., POŽD, 433); *prelazimo* svijet bijeli (Đil., CGB, 81); Turci su ili *prešli* Taru ili pogoreli u ruševinama (Đil., Ju, 224); A svi ste se *prevarili*

(Đil., JJD, 403); koji su se dali *prevariti* (Đil., TO, 39); da vide svoju Breskvu, da je *prekore* (Lal., Br, 104); *prekrsti* prazne ruke nad praznim silafom (Lal., SS, 111); Nijesam ja, *prevarili* su vas! (Lal., SS, 114); san ga *prevari* (Lal., DV, 134); A šta si ti stari toliko *pretovario* ovo magare? (Lal., OIM, 98); Čuješ, nemo' ti da me *prevariš*! (Đur. II, TNTPB, 166); Kako da te *prevaram*! (Đur. II, TNTPB, 166) (u dijalozima likova koji su pisani ijekavicom).

27. Ipak, ne možemo reći i da je dosljedan u upotrebi, budući da smo registrovali i sljedeće primjere:

Otkako se Matan oženio i ona sasvim *priješla* preko devedesete (Lop. I, RIŽSM, 98); govorila mi je majka s *prijetnjom* (Lop. II, Co, 52); Išla je *priječcem* prema kući (Lop. II, Ne, 218); I Mića dižući malo *prijetnjom* pogled sa žene, pogleda na Marka (Lop. III, MZ, 28); Đuro je u trenutku skočio i, *priječeći* joj put, stao pred njom (Lop. II, Ne, 219); reče serdar *prijetljivo* (Lop. II, Se, 132); i bije prijetnjom i *prijetnjom* (Lop. VI, KM, 82); To je već bilo *priješlo* mjeru (Lop. II, Se, 145); a *prijetnjom* strpa u svoje koševе (Lal., Ja, 88); odavno li se nijesmo rukovali niti mi je ruku primio, ni *prijetnjom* učinio (Lal., Gi, 124); da je maknu s *prijetnje* (Đur. II, Vu, 31).

28. Riječi u čijoj osnovi stoji korijen *grěh* na izučavanom jezičkom korpusu imaju ekavsku zamjenu kratkog „jata“ u sljedećim primjerima iz pripovijetki N. Lopičića i M. Đilasa:

Grehotu činiš od imanja (Lop. I, Jo, 158); Prosto ih je *grehota* držati (Lop. I, Se, 226); *grehota* da smo tako mladi i sami (Lop. III, Strij., 152); činiš više nego *grehotu* (Lop. III, MBN, 207); Ti si zdrav, mlad, *grehota* je (Lop. III, MBN, 2085); svaki bogati *grešnik* (Đil., OID, 295); *grehota* ti je (Đil., Ra, 430); suđeno ti je da budeš *grešnik* (Đil., UR, 73); kum je, *grehota* je (Đil., UR, 75); oprao od svih *grehova* (Đil., UR, 76); i što ga nešto, *grešnika*, odvaja od svega toga (Đil., UR, 77).

Usamljen je primjer u jeziku pripovijetki M. Lalića: te je *grješno* i zeca ubiti (Lal., Gi, 120)²⁹.

28.1. U množinskim padežima imenice *grijež* imamo kolebljivost u upotrebi, i nejednakost kod različitih pripovjedača, tako kod Lopičića sretamo i dvosložni: I bog mu prašta *griježove* i pomaže (Lop. I, SM, 278) i jednosložni refleks „jata“: za te njegove *grehove* ne znamo (Lop. I, MZ, 63), a kod Đilasa bilježimo samo jednosložni: On se i ne kajaše za te svoje *grehove* (Đil., TO, 39); Duboko u sebi bješe se pokajao, oprao od svih *grehova* (Đil., UR, 76).

28.2. Slična situacija je i za glagol *gorjeti* i izvedenice od njega nastale (opet smo najbolje mogli pratiti u jeziku pripovijetki N. Lopičića i M. Đilasa zbog dominacije njihovih pripovijetki u korpusu u odnosu na zastupljenost pripovijetki M. Lalića, a na drugoj stranik, zbog dominantne, tj. u jeziku pisca dosljedne, ekavice kod Đurovića):

Paralelno i refleks *-re-* i češće *-rje-* u pripovijetkama N. Lopičića:

gorela mu je svijeća (Lop. I, Jo, 169); nigdje u ćelijama *nije gorela* svijeća (Lop. I, MZ, 80); njemu je *gorelo* u duši (Lop. I, NO, 85); Cijelo *je* nebo *gorelo* u ognju (Lop. I, RIŽSM, 97); U sobi *je gorelo* kandilo (Lop. II, Se, 127); kao da mu je baš trebalo da utuli svijeću koja je *gorjela* obješena o zid (Lop. II, Gu, 283); Sasvim mu je upadao u oči hladni sjaj velika stakla kojim *su* sa suprotne strane *gorjeli* veliki prozori (Lop. II, Gu, 284); Izviše nje *gorjela* je svijeća (Lop. VI, Si, 142); Tu *je* tako veselo *gorjelo* (Lop. VI, MFO, 42); Dnevno *je gorjela* žega iz sijena (Lop. VI, Mr, 73); trebao bi mnogo *gorjeti* (Lop. VI, KM, 84).

Kod Đilasa, takođe bilježimo paralelizam u upotrebi:

Pod špragom kraj puta su *gorjeli* prozori (Đil., DIK, 407); a *gorjele*, čas mutno čas žarko, oči starog zelenog mačka (Đil., DIK, 404); Ono se povija, drhti, *sagoreva* (Đil., UR, 74); Turci su ili prešli Taru ili *pogoreli* u ruševinama (Đil., Ju, 224); I miš će vi u duvaru *izgoreti*! (Đil., IPOH, 347); Hladni obrazi djevojački su se *zagoreli* pod njegovim poljupcima (Đil., Obm.,

²⁹ Pripovijetke Dušana Đurovića u ovom segmentu nude manje mogućnosti za primjere zbog primarne ekavske zamjene „jata“ u njima.

358); ognjem *izgorela* (Đil., MUP, 269); Cigara koju puši Mile polako je *dogorela* do prsta (Đil., NR, 52).

U Lalićevim pripovijetkama bilježimo primjer sa refleksom *-re-*: *Ži' ti šašavi gazda – e' će mi zagoret* (Lal., OIM, 99), dok za *-rje-* nijesmo našli potvrdu.

Paralelizam u upotrebi likova sa *je* i *e* kada je u pitanju ovaj glagol i njegove izvedenice, odlika je jezika Janka Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 38).

29. I priroda suglasnika *l* uticala je na razvitak refleksa *e* umjesto *ije* ili *je*, tako u izučavanoj prozi bilježimo primjere:

prska *poslednji* vodeni klobuk (Lop. I, NO, 96); Seljak se diže da pribere *poslednju* snagu (Lop. I, Im, 109); Istanjilo se *poslednjih* dana (Đil., UR, 68); Savi se i on, skoro *poslednji* (Đil., UR, 71); među razvijene *slepoočnice* (Đil., Ju, 224); U njemu se, za *poslednjih* nekoliko trenutaka, toliko nalivalo svega da preli (Đil., TO, 47); *Poslednji* svoj zalogaj (Đil., PORR, 160); Najzad dođe i ta *poslednja* (Đil., PORR, 161); ponavljao je često Vuk riječi koje je naučio od *poslednjeg* manastirskog kaluđera (Đil., IPOH, 345); Činjelo mu se da će s *poslednjom* doći bjela i puna radost (Đil., PORR, 161); na ovom *poslednjem* rastanku (Lal., Gi, 124); Stipović ne čuje *poslednje* riječi (Lal., VSK, 76).

Ali paralelno sa njima i primjere:

Na *posljednju* riječ njemu kao da bljesnu pred očima (Lop. I, Im, 117); Sunčano *posljepodne* bliještalo je iza otvorenih prozora (Lop. I, Im, 105); na objema njenim *sljepočnicama* (Lop. II, Lo, 109); Da ga je za ovaj put puška pogodila u *sljepočnicu*, bilo bi mu lakše (Lop. II, NS, 296); i njegov *bljedoliki* odsjev (Lop. III, KK, 93); predati mu ga kao *nasljedstvo* (Lop. III, Ze, 109); da prospe krvavi putir *nasljedstvenoga* života (Lop. III, Ze, 111); povijena *usljed* starosti (Lop. III, ČN, 253); Zatim otkri lice, koje je bilo *bljeđe* nego krpa (Lop. VI, Zv, 17); Spopalo ga je uvjerenje da je *neizlječivo* njegovo zlo (Đil., UR, 76); *usljed* svoje slabosti i ljubavi prema njemu (Đil., Si, 367); očiju tvrdih i *sklještenih* među razvijene *slepoočnice* (Đil., Ju, 224); Sa *posljednjim* naporom volje (Lal.,

Plj, 72); mrak koluta pred očnim jabučicama i među *sljepoočnicama* (Lal., Plj, 72); na njeno *bljedilo* i ranu mladost (Lal., Br, 102).

30. U izučavanim pripovijetkama javljaju se pojedini, dijalekatski markirani primjeri ikavskog refleksa „jata“ u ijekavskom izgovoru. Tako, pored uobičajenog lika *prije* u Lopičićevim pripovijetkama, bilježimo i ikavizam *pride*, koji je najvjerovatnije posljedica analogije:

pride nego sam se udala (Lop. I, Dj, 123); *pride* glavu nego sablju (Lop. I, PLG, 288); *Pride* će je dobit' u Bijograd (Lop. II, Odl., 235); Ti *pride* zore na pašu, a? (Lop. I, Dj, 130); tvoja glava neće s ramena *pride* moje (Lop. II, MB, 123); *Pride* nego što si ti ćela (Lop. II, Se, 156); A čudo ih *pride* ne uze? (Lop. II, Ma, 247).

Istovremeno, kod ovog pisca i kod M. Đilasa u pojedinim primjerima bilježimo u upotrebi i oblik *pređe*³⁰: *Pređe* nego me ubijete (Lop. II, Ne, 214); i opet bi mir ka što je bio i *pređe* (Lop. II, Kl, 317); dobi Paun zemlju koju su *pređe* vjerno obrađivali (Đil., SS, 350).

30.1. Kada je u pitanju ikavski refleks „jata“, izdvajamo i primjere radnog glagolskog pridjeva muškog roda od glagola *sresti* i *zreti*, koje bilježimo sporadično u pripovijetkama M. Đilasa i M. Lalića: *Srio* ga kum Vučeta (Đil., UR, 75); Da *zrio* čovjek drhti pred nekih cuksfirčićima (Lal., Str., 83).

Supstitucija vokala

31. U jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze nijesu česti primjeri supstitucije jednog vokala drugim. Iz cjelokupne građe izdvojili smo pojedinačne karakteristične primjere:

³⁰ Ovdje se Lopičićev jezik u potpunosti slaže sa njegovim zavičajnim govornim idiomom, budući da su u SK-LJ govorima zastupljena sva tri oblika: *prije*, *pređe* i *pride* (Pešikan, 1965: 105).

a:e – Glagol *jamčiti* u pripovijetkama N. Lopičića javlja se u oba lika i sa vokalom *a*: *Jamčim* ti bogom živijem (Lop. II, MB, 123); a i kad bi bila istinita, *jamčim*, da taj udar ne bi mogao dati rane (Lop. VI, Zv, 14); i sa vokalom *e*: ja ti za to *jemčim* (Lop. III, ĐI, 120);

a:i Ova supstitucija nafrekventnija je u oblicima u vezi sa glagolom *izaći/izići* na čitavom korpusu, što je produkt dijalekatskog uticaja: ka' da si iz tamnice *iziša'* (Lop. I, PLG, 285); *iziđe* iz kuće (Lop. II, Se, 176); *izišla* je na prag (Lop. I, Ru, 257); *iziša'* na put (Lop. I, Jo, 164); Pred oči mu *iziđe* bezbroj sestara (Đil., TO, 46); ko će *izići* da primi mleko (Đil., SMM, 141); i *iziđe* u predsoblje (Đil., OID, 303); *izišao* i vratio se (Đil., OID, 304); I žena je *izišla* (Đil., ŽIŽIŽI, 232); *iziđe* napolje (Đil., SS, 352); Čovanin *iziđe* pred kolibu (Lal., Sa, 132); *izišlo* dijete rad sebe (Lal., Str., 79); a onda opet *iziđoše* napolje (Đur. II, Vu, 33); drhteći od straha i zime *iziđoše* napolje (Đur. II, CG, 123); a kasnije je *izišla* i mršava, bolešljiva žena (Đur. II, CG, 138); žurili da što pre *iziđu* na svetlost dana (Đur. II, Izd., 114); kad *iziđu* iz bolnice (Đur. II, Sp, 10);

o:u – Ova supstitucija zabilježene je u vezi sa pojedinačnim imenicama u funkciji govorne karakterizacije nekih likova: nije ni ušao ni *kufer* lijepo unio (Lop. III, Ne, 231); *Doktur* je bolestan (Đur. II, Sp, 19); Ivan beše i sam mnogo zauzet oko *kufera* (Đil., BK, 119); Bio je jutros kod njega i naš gospodin *doktur* (Đur. II, Sp, 19);

e:i: nisi nikakav *inžinjer* (Đur. II, Sp, 6).

Asimilacija i kontrakcija vokalskih grupa

32. Kontrakcija finalne vokalske grupe *-ao* u govoru likova uglavnom je sprovedena u pravcu vokala *-a*. Iako ne možemo govoriti o dosljednosti ove pojave, ipak primjeri sa sažetom vokalskom grupom u govoru likova dominantni su na ispitivanom jezičkom korpusu, za razliku od jezika pisaca, gdje se ova grupa javlja u nesažetom obliku. Izdvajamo neke od primjera sažete vokalske grupe iz analiziranog korpusa:

Što bi svijet *reka* ' (Lop. I, MZ, 75); ako ga ne oderem *ka* ' jarca (Lop. I, MZ, 71); Gori *ka* ' ognjište (Lop. I, RIŽSM, 97); a kokošku ne bi *zakla* ' (Lop. I, MZ, 75)); da sam ženu *naćera* ' na uvalu (Lop. I, MZ, 78); *Moga* si i ti (Lop. I, DO, 140); A zašto si ti *ratova*? (Lop. I, DO, 140); Sto puta sam ti *priča* ja tu priču (Lop. I, DO, 140); Nije *doša* ' (Lop. I, DO, 144); ne bi đavolji posa *ćera* ' (Lop. I, DO, 150); Prije si *poštova* ' oca (Lop. I, DO, 151); snijeg *natrpa* ' do čojka (Lop. I, DO, 153); *ka* ' da je magarac *iziša* ' na put (Lop. I, Jo, 164); Tek što je za zli čas njegov *stiga* ' (Lop. I, Se, 239); *Dotjera* ' sam vola (Lop. I, NP, 270); Tri sam *ukopa* ', a *dočeka* ' ovo dijete u sedamdesetoj godini (Lop. I, NP, 270); brzo li bi *pa* ' kobili pod noge (Lop. II, Co, 48); Misliš da mi ga je *ža* ' (Lop. II, Lju, 98); A poslije mi *ža* ' mnoga *ža* ' (Lop. II, Lo, 112); mio si mi *ka* ' da si Crnogorac (Lop. II, MB, 122); Čula sam da si cijelu noć *ječa* ' (Lop. II, Serd., 129); Ja znam da te otac ne bi za njega *da* ' (Lop. II, Se, 166); Nijesam ti se *javlja* ' (Lop. II, Ne, 197); Njih na Taraboš nije niko *zva* ' (Lop. II, Ne, 202); jesi li ti *ulaga* ' molbu za službu? (Lop. II, BJ, 256); Ali ti misliš da bi te Vukašin *laga* ' (Lop. II, GID, 262); okrene mu *posa* ' *ka* ' voda niz stranu (Lop. II, Gu, 284); *Ža* mi je toliki put da prevališ zbog mene (Lop. II, KĐ, 304); to se neko *prepa* ' (Lop. II, Kl, 316); Fala vi *ka* braća braći (Lop. VI, FD, 154); Ali ja pred njima niđe ni dat da mi je *ža* umrijet (Lop. VI, FD, 155); niko ne bi *vjerova* ' da nije đavo ja li turska uhoda (Đil., MUP, 266); a da je *doša* ' prije 50 godina (Đil., MUP, 266); *Imava* sam ja po tri u Americi (Đil., MUP, 267); Bije *ka* ' top (Đil., NPOM, 451); za pare što sam mu *posla* ' iz Amerike (Đil., PL, 306); Što, da ne bi *reka* e sam gori od drugih? (Lal., Plj, 71); a jedan dečanski kaluđer je *zeba* ' do smrti i *otiša* ' na oni svijet (Lal., Ja, 84); no kažu što si *doša* ' (Lal., OIM, 97); ako kreneš *ka* ' dosad – zvek će se činjet (Lal., Plj, 71); Upravo se on nametnuo *ka* ' tatula po urmetinu (Lal., Dr, 115); Pobjegao sam iz lagera i *stiga* ' u Trepču živ i zdrav (Lal., Dr, 117); Vala, ljudi, govoriće se *ka* ' ova godina! (Đur. I, Ra, 38); To je moj *posa* (Đur. I, SM, 156); đavo ga *maka* (Đur. II, CG, 136); Željeznica *ka* ' željeznica (Đur. I, KŽ, 161).

U oblasti fonostilistike ova pojava je poznata kao *sinereza* koja predstavlja kontrakciju dvaju vokala ili slogova u jedan (Kovačević, 1998a: 17).

Iz primjera se dâ primijetiti da kontrakcija ove vokalske grupe nije ograničena samo na radni glagolski pridjev već se javlja i kod nekih imenica, čak i dvosložnih, i kod veznika *kao*. Na grafičkom planu, najčešće je apostroфом označena asimilacija *-a < -ao*.

33. Zabilježili smo, istini za volju rijetke, primjere u kojima imamo vokalsku grupu *-ao* sažetu u pravcu vokala *-o* u jeziku izučavanih pripovjedaka, primarno u Lopičićevoj i Đilasovoj pripovjedačkoj prozi³¹, jednim primjerom registrovana i kod D. Đurovića:

Pogdjekoja puška odjekne teško *ko* vrisak (Lop. III, KPL, 172); on je *ćuto* (Lop. III, BP, 183); kriv je neko sasvim drugi, *šapto* je vojnik (Lop. VI, ND, 109); *Poznavo* je on nju davno (Lop. III, SRA, 240); I ja se cio da u *poso* (Lop. FII, Kl, 311); *Pobjego* je (Đil., JJD, 399); a, ti nijesi još *pošo*? (Đil., Obm., 360); *Rek'o* je doći noćas (Đil., SS, 349); pa makar *rek'o* i bog i đavo (Đil., ZČ, 323); Znaš, *reko* je jednom kad sam stenjao pod vrećom kukuruza (Đil., Sl, 335); I Ramo se juče *raspitivo* za njih (Đil., RŽ, 391); ili bi došao neko ko bi mu *odr'o* kožu (Đur. I, GVNZ, 71).

Dakle, vokalska grupa *ao* u govoru likova u najvećem broju primjera svedena je na vokal *a*, ili je djelimično sačuvana. To odgovara stanju u starijim crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 124; Miletić, 1940: 271–272; Vujović, 1969: 130–131; Stevanović, 1933–1934: 10).

34. Zavisni padeži prisvojnih zamjenica *moj*, *tvoj*, *svoj* i pridjevske zamjenice *koji* javljaju se alternativno u kraćoj i u dužoj formi:

koja je još stajala do *moga* ramena (Lop. III, KH, 271); to je majka *moga* novoga druga (Lop. III, KH, 278); od *moga* bića (Đil., NR, 49); to nije moj stog, to je *mojega* sina (Lop. VI, Mr, 75); trag se do tvoje kuće poznaje od *mojega* sijena (Lop. VI, Mr, 78); Mi smo *tvoga* vola bili, cio dan, prutovima i kršima (Đil., SU, 134); Niko nije znao do *moga* komšije (Đil., Sl, 334); i nekakvom *svom* izmišljenom poštenju (Đur. I, GVNZ, 60); i sa čela *tvog* kaplje, kaplje... kap po kap... krvavi znoj – znoj tvoj (Đur. I, Si, 7); kako je u

³¹ Kod Đilasa se ova osobina može tumačiti i uticajem zavičajnog govornog idioma, gdje je vokalska grupa *-ao* dosljedno sažeta u *-o* (Ristić, 2010: 19).

onom *mom* dolu (Đur. I, LjSR, 16); to nije dim s *tvojega* ognjišta (Lop. VI, KM, 87); Poklonili mu seljaci od *svoga* komuna (Đil., DLj, 23); sve im je bilo na *svom* mjestu (Lal., SS, 110); ovako sa visine i iz *svog* vodeničarskog samotništva (Lal., DV, 133); Šta ću od života *svoga*, majko moja (Đil., ZČ, 324); a drugim delom je prenosili *svome* kamenu (Đur. I, LjSR, 9); Ali lice *koga* se takao puno je vatre (Đil., UR, 74); i od sjenke *kojega* bilo od nas (Đil., Ra, 428); *kojega* smo ja i moj stariji brat, smejući se uprezali u kolica (Đil., KŽ, 60); ograđen slabim plotom preko *koga* su koze vrlo lako preskakale (Lal., St, 105); on bi došao kod *kojega* od nas (Đur. I, Lju, 62); i čuo se smeh otvoren, širok, u *kojemu* nema nikakve rezerve (Đur. I, LjSR, 17); samo običan čovek za *kojega* niko dosad nije znao (Đur. I, Izd., 123); ona je tkala veliki roman *svoga* života (Đur. II, Ljuš., 56).

U oblicima kraće forme posrijedi je uprošćavanje sekvence *oe*, asimilacijom i kontrakcijom, nakon ispadanja intervokalnog *j*. Kada je upotrijebljena duža forma, imamo slučaj u fonostilistici poznat kao *dijereza* – fonološka figura koja nastaje kad se leksema produžuje za jedan slog, i to tako što se od jednog sloga u primarnom obliku u izvedenom obliku prave dva (Kovačević, 1998a: 19).

Paralelizam navedenih oblika odlika je jezika drugih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 95; Bigović-Glušica, 1997: 62; Nenezić, 2010: 93; Tepavčević, 2010: 136; Bašanović-Čečović, 2013: 50), a predstavlja stilistički relevantnu pojavu upravo zbog mogućnosti stilskog izbora između dužih i kraćih oblika jednih te istih zamjeničkih riječi.

35. Sekvenca *oja* u imenici *pojas* u pojedinim primjerima javlja se u sažetoj formi *pas* dominantno u jeziku pripovjedaka Nikole Lopičića i Milovana Đilasa:

A on, go do *pasa*, disao je duboko i osjećao težinu Stakine ruke (Lop. III, MBN, 204); Odriješi mu *pas* i oslobodi sav trbuh (Lop. III, MBN, 204); Bila ga je vezala ogromnim *pasom* preko trbuha (Lop. III, MBN, 217); crnogorske kape i *pasovi* obješeni u izlogu (Lop. III, SRA, 239); ko se ne nada da pori luk ne nikne do *pasa* (Lop. VI, MFO, 31); i uzmahivao kosom visoko iznad samoga *pasa* (Lop. VI, Mr, 70); kada je za kolanom bio srebrni nož i preko njega svileni *pas* (Lop. III, Ze, 108); a mi prolazimo vodu do *pasa* (Lop. VI, KS, 129); Žena se izdiže do *pasa* u postelji (Đil., SMM, 145); Će ćeš klati kad

nemaš ni britve u *pasu* (Đil., GNR, 221); i on se maši za *pas* jednome (Đil., Ju, 224); Zagazi Marko do *pasa* (Đil., ZSDLj, 31).

Primjeri ovog tipa predstavljaju *sinerezu* kod koje se dva ista vokala slivaju u jedan nakon što se sinkopira konsonant između njih.

36. U jeziku pripovijetki Nikole Lopičića i Dušana Đurovića rasprostranjen je i lik *čočē* nastao kao rezultat ispadanja suglasnika *v* i *j*, progresivne asimilacije i kontrakcije vokala, a koji je produkt uticaja njihovih zavičajnih govornih područja, budući da je zabilježen kao osobina i SK-LJ govora (Pešikan, 1965: 126) i u bjelopavličkom govoru (Ćupić, 1977: 32):

Ne velim, *čočē*, da to nije bila majčina želja (Lop. I, MN, 249); Šta je doša', *čočē*? (Lop. I, PLG, 286); Eto smo ti, *čočē*, i jorgan našli (Lop. II, Lo, 107); Đede, da te pregleda, *čočē*, što ti je? (Lop. II, KĐ, 307); Kad sam dosad ugađala, moću i sada *čočē* (Lop. II, Ma, 247); što ti je nočas, *čočē*? (Lop. III, 266); Nijesam ja dijete, *čočē*! (Đur. I, SM, 152); Okrojepite se malo, *čočē* (Đur. I, KŽ, 163); A što ga toliko posmatraš, *čočē*! (Đur. II, TNTPB, 168); Mani se, *čočē*, kakvi brđani! (Đur. I, SM, 157); Nije, *čočē*, ništa sramotno učinio (Đur. II, Ljuš, 62); Đede, da ne bi ti mogao kako, *čočē*? (Đur. II, CG, 135).

Gubljenje vokala

37. Na ispitivanom jezičkom korpusu registrovali smo mnogobrojne primjere gubljenja vokala u medijalnoj i finalnoj poziciji, rijetko i u inicijalnoj:

pa *udri* u mene (Lop. I, MZ, 79); pa namah *svladalo* njenu snagu (Lop. I, NO, 94); plašljivo *obzirući* se (Lop. I, Im, 105); Izgledalo mu je kao najbolje da *pošlje* dijete na sjednike (Lop. II, Lo, 104); Jovan savi ruke *ozad* (Lop. II, Lo, 105); *Bjež'te*, narode (Lop. I, DO, 141); *bjež* od njega (Lop. I, DO, 141); *Muč'* tun (Lop. I, Ru, 262); *udri*, pa će zmiја u jamu! (Lop. II, Lo, 115); Tata, tata, *slazi*! (Lop. II, Se, 130); Jesi li bio u *pjacu*? (Lop. II, Se, 134); pa ka' lud niz *pjacu* (Lop. I, PLG, 285); *Ćut'*! (Lop. II, Se, 150); dok se tako šetao s rukama *ozad* (Lop. II, Se, 191); *Jest'*, bogomi, ne miče se iskraj prozora (Lop. II,

Ne, 191); da se mnogo ne *obzireš* na stare (Lop. II, Ne, 207); Kuđ 'oće dijete da *pošlje* (Lop. II, Odl., 230); Te sprave ponesi, đetiću, *men'* gledat nećeš (Lop. II, KĐ, 307); Jeste li se vi noćas obojica *opjanili*? (Lop. II, Odl., 229); a nebo bilo sve niže, prosto *slazilo* da se odmori nad stoljetnjim drvećem (Lop. III, KHŠ, 59); O ne, neće on, *rad* zemlje svoje i kamena svoga! (Lop. III, Ze, 111); čim se kočijaš počne *pjaniti* nema sreće u konje (Lop. III, SFIJK, 135); već su se kupili u maloj kafanici, gdje je Bogoljub volio da *pjanči* (Lop. III, Ne, 232); *udriše* u priču kako je njihov vo imao dići (Lop. III, NJN, 264); Ovamo! Ovamo! *Udri!* (Lop. VI, JS, 25); Bješe sunce prilično izgranulo i taman *udrilo* na rastovinu (Lop. VI, FD, 157); *Slazio* sam do u dolove, koza se je izgubila (Lop. VI, KS, 133); Ne čaše ni jedan od nas oficijera *pjacom* proć (Lop. VI, FD, 152); A trnje, u rano ljeto, mirisalo *pjano* i duboko (Đil., TO, 39); *Hajdmo!* (Đil., MPR, 170); *Bež'* ispred mene, gade (Đil., ZČ, 321); *Hajdmo*, mala (Đil., MPR, 172); kako ga *ozad*, oko lijevog uveta, plameno liže njen dah (Đil., DIK, 408); *iziđ'* more, iznad čarne gore (Đil., DIK, 406); *Pridrž* bre hata, neka pčela (Đil., IPOH, 345); '*Ajd*, đogate, doma! (Đil., HMSŽ, 139); '*ajd'mo*, šta ćeš noćas? (Đil., Obm., 358); Ali oni vijorahu u njegovoj *pjanoj* svesti (Đil., NIŽIS, 65); da mi je *slazila* na oči (Đil., SU, 132); i nikad nije *slazio* u selo (Đil., NPOM, 450); Dakle: *izvolte* gospodne Bubu (Đil., MPR, 174); Onda *hajd'mo!* (Đil., PRK, 259); *Udri* ako ne daju (Đil., OID, 302); *slazili* dole kod reke (Đur. I, GVNZ, 59); Hektor, *drž!* (Đil., PRK, 252); *šiljte* je široko (Đil., OID, 301); *Bjež'* s kapije! (Đil., MUP, 270); sinko, *udri*, probaj (Đil., PRK, 260); no *ajd'* ovamo (Đil., RŽ, 390); *Izvolte!* (Đil., PRK, 263); i on se jetko, *grko* smejao (Đil., NR, 52); *izvolte* iduće večeri (Đil., PRK, 244); Zar *rad* Boga (Đil., Že, 205); A t *ud'rio* neku šimakiju (Lal., Sa, 130); Idem, *ajd'* ti predamnom (Lal., Plj, 71); A *ču l'* šta mi veli oni firaun (Lal., OIM, 99); *Lez'* tu i ne laj (Lal., Gi, 126); no stalno s vremena na vrijeme *pošlje* po nekog brava (Lal., UUR, 90); kad ga vlast nije fermala ni *kol'ko* tricu (Lal., Dr, 115); dok su se '*lektrike* palile i gasile (Lal., Dr, 118); U neki *vakt* probudi me žed (Lal., Dr, 119); *Muč*, bre, *muč!* (Lal., Sa, 129); '*ajdmo*, '*ajdmo* polako kući (Đur. I, Ra, 54); *Ostav'te, ostav'te!* (Đur. I, Lju, 81); *Jest*, ali šta vam ja mogu (Đur. I, LjSR, 23); Nije on *slazio* u brda (Đur. I, SM, 148); *slazili* u grad (Đur. II, PSK, 115); a slava je bila i masna i bogata i *pjana* (Đur. II, Ljud., 174).

Kao što primjeri pokazuju, gubljenje vokala najfrekventnije je u imperativima, budući da ekspresivnost kojom su imperativne konstrukcije praćene u izgovoru indicira takvu pojavu glasovnog skraćivanja i elidiranja. Takođe, fakultativno ispuštanje vokala osobina je većine crnogorskih narodnih govora (Pešikan, 1965: 175; Miletić, 1940: 449; Vuković, 1938–1939: 70) i jezika crnogorskih pisaca (Muratagić-Tuna, 1998: 31; Ostojić, 1976: 97–98; Bigović-Glušica, 1997: 65; Vušović, 1930: 36–37; Nenezić, 2010: 95–98; Tepavčević, 2010: 139–142). No, zabilježeni primjeri govore da su vokalske redukcije prisutne i van imperativnih konstrukcija, i to najčešće kod glagola (*svladalo umj. savladalo, obziruci se umj. obaziruci se, pošlje umj. pošalje, svladalo umj. savladalo* i sl.), ali i kod zamjenica (*men' umj. mene*), te kod priloga (*ozad umj. ozadi*) ili predloga (*rad umj. radi*)i mahom se objašnjavaju dijalekatskim uticajem.

Restriktivne fonostileme nastale redukcijom foneme ili sloga u sredini riječi predstavljaju sinkopu³² (*obziruci se, pošlje, bjež'te, udri, pjacom, slazi, pjana ...*). Rasprostranjeni primjeri gubljenja *a* u glagolu *udariti*: *udri, udrite, udrilo ...* predstavljaju primjere nepostojanog *a*.

Primjeri gdje imamo redukciju foneme na kraju riječi spadaju u apokopu (*ozad, bjež', men', rad zemlje, muč! hajd*), dok u liku *ajd'* imamo objedinjenu *aferezu* (izostavljanje foneme na početku riječi) i *apokopu*. Izostavljanje samoglasnika na kraju riječi može biti ostvareno i ispred riječi koja takođe počinje samoglasnikom, što predstavlja posebnu fonološku figuru – *eliziju*, koja se može smatrati vrstom apokope.³³

38. Najfrekventniji primjeri gubljenja vokala jesu izostavljanje vokala *i* na kraju riječi u oblicima infinitiva i oni su potvrđeni velikim brojem primjera na izučavanom jezičkom korpusu:

išcerat' (Lop. I, MZ, 66); *ozdravit'* (Lop. I, MZ, 70); *dovodit'* (Lop. I, MZ, 75); *ubit'* (Lop. I, MZ, 75); *doć'* (Lop. I, MZ, 79); *puknut'* (Lop. I, MZ, 80); *reć'* (Lop. I, MZ, 81); *pomoć'* (Lop. I, MZ, 81); *izdat'* (Lop. I, Im, 112); *orat'* (I, DO, 141); *odit'* (Lop. I, Jo, 172); *tać'* (Lop. I, PLG, 288); *oženit'* (Lop. II, Lo, 112); *nać'* (II, Lo, 112); *iznijet'* (Lop. II, MB, 124); *dovest'* (Lop. II, Gu, 286); *posjeć'* (Lop. VI, FD, 155); *poginut* (Lop. VI, FD,

³² V. o tome: Kovačević, 1998a: 16.

³³ „Elizija je jedna od najkarakterističnijih redukcija u govornom jeziku jer se redukovanjem vokala ispred vokala naredne riječi leksema uvijek skraćuje za jedan slog, čime se elidirana riječ intonaciono objedinjuje (zavisno od slogovnog sastava) sa narednom ili prethodnom riječju.” (Kovačević, 1998a: 16)

154); *kazat* (Lop. VI, FD, 153); *ubit'* (Lop. III, ĐI, 122); *popet* (Lop. III, ZI, 126); *zateć* (Lop. III, 126); *čut'* (Đil., Že, 202); *ženit'* (Đil., Obm., 359); *dat'* (Đil., RŽ, 392); *sačuvat'* (Đil., SS, 350); *učinjet'* (Đil., BK, 118); *saslušat'* (Đil., GNR, 222); *odbit'* (Đil., SHJ, 93); i *tovarit'* (Lal., OIM, 99); *ponijet'* (Lal., OIM, 99); *naćulit'* (Lal., Str., 77); *pritegnut'* (Lal., Str., 77); *doznat'* (Lal., Str., 78); *činjet* (Lal., Plj, 71); *dignut'* (Lal., Str., 77); *pitat'* (Lal., Ja, 84); *bit'* (Đur. I, Lju, 95); *poć'* (Đur. I, SM, 151).

Gubljenje vokala *i* na kraju infinitivnih oblika zajednička je odlika zavičajnih govornih idioma izučavanih pripovjedača (Pešikan, 1965: 179; Ristić, 2010: 25; Stevanović, 1933–1934: 84; Ćupić, 1977: 89), a za upotrebu ovog oblika u analiziranoj prozi postojali su umjetnički razlozi – koriste se u cilju govorne karakterizacije likova. Ovu pojavu kao frekventnu bilježe i svi proučavaoci jezika kako starijih tako i novijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 98; Bigović-Glušica, 1997: 65; Nenezić, 2010: 97–98; Tepavčević, 2010: 140; Radulović, 1994: 31–32; Muratagić-Tuna, 1998: 31; Bašanović-Čečović, 2013: 56).

Pokretni vokali

39. U jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze bilježimo primjere u kojima imamo pojavu pokretnih vokala.³⁴ Ova pojava manifestuje se kroz javljanje ili izostavljanje finalnih samoglasnika i to najčešće u oblicima zamjeničko-pridjevske deklinacije, te kod nekih priloga. U izučavanoj građi bilježimo obilje primjera u kojima imamo likove sa upotrijebljenim pokretnim vokalima *a*, *e*, i u manjoj mjeri *u*:

Miris *mladoga* kupusa (Lop. I, MZ, 66); na vrhu *slamenoga* krova (Lop. I, NO, 83); *Jednoga* dana odvela me u jedno prostrano dvorište (Lop. II, KH, 65); Ima li *muškoga* uva oko kuće? (Lop. II, Se, 133); ali se čudim *onima* koji će zbog „bijelih“ prije vremena pobijeljati (Lop. II, Se, 134); niko *ljepšega* duvana na puši od Turaka (Lop. II, Se, 141); *Kojega* Petrovića? (Lop. II, Se, 154); Za *drugoga* (Lop. II, Se, 166); Dva krajnja pogledaše *srednjega* (Lop. II, Se, 167); *Crnoga* obraza! (Lop. II, Se, 172); *Tada* njemu

³⁴ Kao što je poznato, pokretni vokali se nijesu razvili glasovnim putem, već na osnovu paralelizma upotrebe dvojkih po porijeklu oblika, kraćih i dužih – partikula i padežnih oblika (Vuković, 1974: 115).

najedanput sinu (Lop. II, Se, 186); s pogačom od *staroga* žita (Lop. II, Odl., 227); do *kakvoga* si 'ljeba dovela sina (Lop. II, Odl., 229); nego još i za vrijeme *cijeloga toga* školovanja (Lop. II, Odl., 231); A s *kakvoga* Cetinja (Lop. II, KĐ, 306); spavam kod *jednoga našega* zemljaka (Lop. II, Kl, 317); zar nema ničeg *uzvišenijega, ničega većeg, ničega veličanstvenijega?* (Lop. III, SH, 100); oni su svi dvanaestorica smatrali sebe *mrtvima* (Lop. III, Strij., 143); ona se morala latiti *svoga običnoga* posla (Lop. III, Strij., 144); nekakva vrućina izbija preko *čitavoga* tijela (Lop. III, MBN, 203); *Toga istoga* dana odvede se Marija u dvokoli (Lop. III, MBN, 213); Ali zavidio je Jovan i njemu i *drugome* i *svakome* koga bi vidio da sad prođe drumom (Lop. II, Odl., 239); bare *jednome* da se osvetim (Lop. II, Lo, 118); Jovana obužeše trnci, koji kao ledene igle izbiše kroz kožu po *cijelome njegovome* tijelu (Lop. II, Odl., 241); uzdrhta u *čitavome* tijelu (Lop. II, BJ, 257); On sav gori u *njinome* bljesku (Lop. II, Se, 186); na *onome drugome* svijetu (Lop. III, MSNZZI, 33); kao da se čudi *mome* nemiru (Lop. II, Čo, 324); da u *brzome* letu ubiju ognjenog zmaja (Lop. III, Su, 67); što se može s njima svršiti neće dati *drugome* (Lop. III, MBN, 207); tuče po glavi, očima, rukama, *cijelome* tijelu (Lop. II, Se, 170); moleći je *svime* i *svačime* (Lop. III, Strij., 144); i u isto vrijeme neprekidni niz mučenja što čeka ovo malo dijete *kojemu* je on život dao (Lop. VI, Si, 141); jeziv jad *poniženoga* i *zgaženoga...* (Đil., ZSDLj, 29); on, čovjek *kojega* je život bacio niz mutnu i krvavu maticu (Đil., UR, 68); uzimao je od *tuđega* (Đil., UR, 73); i u uhu ono šaputanje lišća, vode ili njega *samoga* (Đil., UR, 77–78); u mržnju prema *bogatima* i *presićenima* (Đil., NR, 51); zajedno s njegovim snom o toploj štali i jaslama punim *mirišljavoga* sijena (Đil., KŽ, 54); *Kojega* će đavola (Đil., MVK, 146); *Svakoga* dana je dolazio (Đil., MVK, 147); Njoj je bivalo žao *čitavog svoga* i *njegovog* života (Đil., SPUČ, 353); *drugome* ne vidim ni lice ni čujem glasa (Đil., De, 61); Šta je *mome* momku, noćas? (Đil., UNŽ, 156); Nek joj da Bog široko mjesto u domu *svome* (Đil., SHJ, 91); neki star seljak *kojemu* je razagnao ovce (Đil., MUP, 269); koji je stvoren samo za njega i u *kojemu* se on osjećao tako toplo i meko (Đil., TO, 45); dobro svima i *svačemu* (Đil., UR, 76); nijesmo u ovome *tuđemu* svijetu (Đil., GNR, 213); sašapta se tamo sa *onijema našima* (Lal., Str., 79); ni *slabijega* zaklona od Obradove „čardaklije“ (Lal., OIM, 95); da im kajzera *njinoga* (Lal., Str., 82); od *staroga* Ćorka bješe ostala samo gluva panjetina (Lal., St, 106); Ali ništa od *toga* nijesam učinio (Lal., Str., 82); nećemo mi nikad više imati *onakvoga* kao pokojni Markiša (Lal., UUR,

92); pričaj ti to *drugome* (Lal., Str., 80); da će imati *čime* da se zanima (Lal., OIM, 94); tako su ga zvali i počeli *njime* plašiti djecu (Lal., ŠSN, 68); sva vrata bjehu *njime* zatvorena (Lal., VSK, 73); Sad se sve više umiljavao *svemoćnome* Miru Dreku (Lal., SS, 111); a bogme ga niže ne dam ni *svetome* Nikoli (Lal., OIM, 96); Okupili su se svi do *jednoga* (Đur. I, LjSR, 19); Zatim izvadi krišku *tvrdoga, presoljenog* sira (Đil., BK, 119); Moja je škola ovaj kamen *kojega* vidiš očima (Đur. I, LjSR, 20); ja više nisam onaj *kojega* ste dosad držali (Đur. I, Ko, 145); Na čas' to *drugima, boljima i pametnima!* (Đur. II, Vo, 142); Sve su one imale u sebi *nečega zajedničkoga* (Đur. II, PSK, 101); lome se po pustinji *ljutoga* kamena (Đur. I, LjSR, 15); *takvoga* sam video i poznao (Đur. I, LjSR, 21); To je bio znak *svakoga* predvečerja, *kojega*, ako je bio kakav gost među njima, nije nikako razumeo (Đur. I, LjSR, 28); svi su osetili da su se odjedanput oslobodili *nečega teškog i mučnog* (Đur. I, Lju, 99); Malo polje, jedva da bi se *njime* mogao razigrati dobar turski konj (Đur. I, LjSR, 8); i *takvome* sam mu služio (Đur. I, LjSR, 21); i s druge strane na *svakome* (Đur. I., KŽ, 165); Čovek je tada *njime* vezan (Đur. II, Ljud., 171); čekiće i pale čekaju u *jednome* uglu (Đur. II, Ljud., 175); trudeći se da ne smeta *starijemu* (Lal., Plj, 69); na ono ostrvo tamo u jezeru, o *kojemu* ste mi toliko puta pričali strašne priče (Đur. I, NP, 133); javio se neki bunt *protivu* ljudi i života, *protivu* sudbine i Boga, *protivu* svega (Đur. I, NP, 136); Tada je on otvoreno istupio *protivu* Đura (Đur. II, Vo, 156); čoveka *kojemu* treba dati važnost (Đur. II, TNTPB, 164); nasmeja se Vidak Pavlov *kojemu* je bilo prestalo štucanje (Đur. II, Ljud., 184), ceptao je, drhtao od *nečega strašnog i neizdržljivoga* (Đur. II, Ljuš., 79).

Primjećujemo da se najfrekventnije pokretno *-a* javlja u genitivu – akuzativu jednine i dativu – instrumentalu množine u oblicima zamjeničko-pridjevske deklinacije. Pokretni vokal *-e* javlja se u dativu-lokativu jednine, a *-u* najčešće u dativu jednine i kod predloga *protiv*.

Sa stilističkog aspekta posmatrano, primjećujemo da su nekada pokretni vokali upotrijebljeni i u nizu riječi, jedni za drugima, kada bi i iz stilskih razloga uputnije bilo kombinovati likove sa i bez upotrijebljenog pokretnog vokala, kao što imamo slučaj u pojedinim primjerima iz jezika D. Đurovića i M. Đilasa.

Pokretne rječce

40. Jezik međuratne pripovjedačke proze Nikole Lopičića izdvaja se po frekventnim u upotrebi partikulama *r*, *n*, *k* koje se uglavnom javljaju bez pokretnih vokala, što je razlika u odnosu na ostale međuratne pripovjedače, ali i u odnosu na situaciju u većini crnogorskih govora (Pešikan, 1965: 180; Stevanović, 1933–1934: 60; Miletić, 1940: 442; Vujović, 1969: 209–210). Od savremenih crnogorskih pisaca prof. Radulović (1994: 32) konstatuje naglašenu upotrebu pokretnih rječci u jeziku Čeda Vukovića i to i sa finalnim vokalom i bez njega, kao i J. Bašanović-Čečović (2013: 65) u jeziku Janka Đonovića. Na našem jezičkom korpusu partikule su posvjedočene u sljedećim primjerima:

ođen (Lop. I, MZ, 77; I, Ru, 265; II, Lo, 109; VI, FD, 153), *jučer* (Lop. I, Im, 107; II, Ne, 202; II, Lo, 107; III, KPL, 175); *odozgor* (Lop. I, Im, 111); *tun* (Lop. I, DO, 144; I, Jo, 167; I, Ko, 253; II, Lo, 104; II, Kl, 310; I, MZ, 61; III, Strij., 144); *otolen* (Lop. I, Jo, 176); *oklen* (Lop. II, MB, 124; II, Ne, 213); *ovudijek* (Lop. I, MZ, 60); *kudijen* (Lop. II, Se, 174; II, Odl., 235); *nioklen* (Lop. II, Odl., 227); *večer* (Lop. III, KK, 93); *ondar* (Lop. VI, FD, 152).

Po M. Kovačeviću, ovakvo dodavanje foneme ili sloga kraju primarnog oblika lekseme predstavlja fonološku figuru *paragogu* (1998a: 19). Ove partikule koje imaju ulogu paragogičkih fonostilemskih elemenata u fonostilistici, u savremenom jeziku imaju funkciju sufiksa s isključivo stilsko-ekspresivnim značenjem (Kovačević, 1998a: 19).

KONSONANTI

41. Proučavajući jezik međuratne crnogorske pripovjedačke proze, posebno smo se bavili karakteristikama artikulaciono „nestabilnih“ konsonanata *h*, *f*, *v* i *j* sa lingvističkog i stilističkog aspekta.

Konsonant h

42. Konsonant *h*, svojom markantnošću, zaslužio je posebnu pažnju u analizi izučavanog korpusa. Njegova sudbina nejednaka je u svim crnogorskim govorima,³⁵ pa je i u izučavanim pripovijetkama bila interesantna za analizu.

42.1. Zapazili smo da pored nemarkiranih likova sa upotrijebljenim *h*, u jeziku literarnih junaka postoje primjeri sa ispuštanjem ove foneme, najčešće u inicijalnom položaju kao što potvrđuju primjeri:

Sad su i na stare *rastove* udarili (Lop. I, MZ, 58); Posjekli su *'rast* (Lop. I, MZ, 60); Svako *oće* da odere (Lop. I, DO, 141); i s njim pršutu da mu je gotovimo i da ga *'ranimo* (Lop. I, MZ, 67); i zadrža se da čuje konadžijsko *rkanje* (Lop. III, Ko, 289); idu za *'ljebom* (Lop. I, NO, 87); taj *'ljeb* iz Amerike (Lop. I, NO, 87); *'Ajde* unutra (Lop. I, DO, 139); ti ne misliš braći *'odit'* (Lop. I, Jo, 160); Ima Vukac i da tuđa usta *rani* ... (Lop. I, Jo, 161); *'Ajduci* moji! (Lop. III, NJN, 265); čele dovijeka ne *rane* truta (Lop. I, Jo, 163); Odmah se pojavi novi glas, *rapav*, težak (Lop. I, Se, 237); *Ladimo* puške (Lop. I, PLG, 286); kad

³⁵ U svom znamenitom radu *O prirodi, razvitku i zamenicama glasa h u govorima Crne Gore*, Radosav Bošković ističe da crnogorski govori u pogledu sudbine glasa *h* pokazuju tri osnovna tipa: „(...) jedni još čuvaju ovaj glas, drugi mjesto njega imaju druge glasove, a treći su ga potpuno izgubili“ (Bošković, 1978: 7–8, 15). Isto tako, prof. M. Jovanović navodi: „Poznato je da nema nijednog crnogorskog govora koji je u svim fonetskim pozicijama u riječi učvrstio izgovor suglasnika *h*. Nasuprot, suglasnik *h* u različitim govorima ima nejednaku sudbinu, u zavisnosti od položaja u riječi (inicijalnog, medijalnog ili finalnog), susjednih glasova i morfoloških faktora njegova sudbina varira od govora do govora: ili se u nekim pozicijama čuva, u drugim je opet izgubljen bez traga, a u nekim pozicijama *h* je moglo biti apercipovano drugim glasovima.“ (Jovanović: 2006: 47)

sam *odila* Bajovom ulicom (Lop. II, Se, 156); jedan je sve *odio* za mnom (Lop. II, Se, 156); kakve ti to '*aljine* na sebe nosiš? (Lop. II, Se, 158); '*Ajdemo* na *oro*! (Lop. II, Ne, 197); Ne treba da me '*rani* pop Bogdan, '*raniću* se sama (Lop. II, Ne, 215); poludio Vuko da mu je neko '*rast* posjeka' i ponio (Lop. II, BJ, 253); a znam da je jako *uktalo* (Lop. III, KHŠ, 61); Kad je tijekom '*rani* (Lop. III, Strij., 151); Neprirodni, brzi, *rapavi* glas! (Lop. III, BP, 184); '*Ajduci*, jeste li naložili? (Lop. III, NJN, 263); Čuje se krupno seljačko *rkanje* (Lop. III, Ko, 288); Bješe sunce prilično izgranulo i taman udrilo na *rastovinu* (Lop. VI, FD, 157); Šta *oćeš*, boga ti? (Đil., NV, 27); '*Oćeš* li vode, Paune? (Đil., SS, 349); kad su mrci s Mijatom u četu '*odili* (Đil., RŽ, 389); uvek bi još da *laduje* i izležava se (Đil., PRK, 256); '*Ladno* je, Luka (Đil., Obm., 358); Šta on '*oće* od mene? (Đil., TO, 46); *Ajde* more ustaj! (Đil., SIM, 112); Nikad ti '*ljeba* i sna ne bi bilo dosta (Đil., GNR, 212); *Itaj* kako konj '*oće* (Đil., BK, 116); ako smo u *apsu*, ljudi smo (Đil., Sl, 334); A '*oćeš* ljeba da ti dam (Lal., Str., 81); jednom u '*iljadu* godina (Lal., Dr, 116); a zima bez '*ljeba* i pokrova (Lal., Dr, 116); Cio dan sam šljepkao onode oko *ana* i kasarne (Lal., Str., 77); no mi mokre '*aljine* pa ne mogu da se obučem (Lal., Str., 80); Nijesu oni koze, pa da *araju* kupuse (Lal., Str., 81); svakojake *odže* i muderize (Lal., Ja, 84); kad *oćeš* nekoga da daruješ (Lal., Ja, 87); one dvije njivice ovsa i *eljde* (Lal., Ja, 84); Tamo baš nije bilo dosta '*ljeba* (Lal., Dr, 115); '*Oćemo* li, ljudi (Đur. I, LjSR, 28); i Razvršjani na pločama *rču* pod vedrim zapečaćenim nebom (Đur. I, LjSR, 29); još *rapav*, izlokan i opasan za laka kola (Đur. I, Lju, 80); s njim u *aps*! (Đur. I, Izd., 124); '*Oćeš* da nas nagrđiš (Đur. II, Vu, 35); '*Oću* da što zaradim (Đur. I, Ra, 37); Starac je samo *roptao* (Đur. I, Ra, 54); odvažno zakorači preko čvrste i *rapave* ploče (Đur. I, NP, 139); *Oćeš* ti da je i ovo Amerika (Đur. II, Vu, 36); *Oću* da se oženim! (Đur. II, Ljuš., 62); *Ajte* mi tražite tu i tu đevojku (Đur. II, Ljuš., 62); oživelo i zašuštalo na sivim *rapavim* pećinama (Đur. I, Ra, 31).

Sa stilističkog aspekta posmatrano, gubljenje foneme *h* u inicijanoj poziciji predstavlja poseban tip tzv. restriktivnih fonostilema³⁶ – *aferezu* koja nastaje eliptiranjem (izostavljanjem) nekog fonema ili sloga na početku riječi.

³⁶ Svi fonostilemi mogu se razvrstati na: 1) detrakcione ili restriktivne, 2) adjekcione ili prostriktivne (proširujuće), 3) transmutacione ili permutacijske (premještajuće) i 4) imutacione ili supstitucionalne (zamjenjivačke). V. o tome: Kovačević, 1998a: 14.

42.2. Bilježimo primjere gubljenja ove foneme i u medijalnom položaju koji predstavljaju sinkopirane oblike lekseme, tj. primjere *sinkope*:

Vidiš da se *oladila*? (Lop. I, RIŽSM, 101); A vi *po'itali* da ga *na'ranite* (Lop. I, MZ, 68); *maniti* pas (Lop. I, Im, 107); *saranjivao* sinove (Lop. I, NP, 273); *uzdanula* je ona i zagledala u zemlju (Lop. II, Ne, 195); poleti kao *manit* u selo (Lop. III, NJN, 264); Vidi ti mojih *manitaca* (Lop. III, NJN, 266); Znaću ja *manut* sabljom (Lop. VI, FD, 158); *ma'nite* se ljudi ludih glava! (Đil., RŽ, 389); *Po'itaj*, imaćeš se kad kindurit' (Đil., BK, 116); ne što bi bilo *gre'ota* gazdino, no je sramota krasti (Đil., Sl, 335); *pla'ovito* je dijete! (Đil., IPOH, 346); Da'te da se *preda'ne*, zaboga (Lal., Gi, 121); I to sve od gologa *stra* (Lal., Gi, 122); a poslije se nekako brzo *oladi* prijateljstvo (Lal., Gi, 122); pa vala ne bi morali ni za *saranu* da me kupaju (Lal., OIM, 100); bolešljiva žena sa svojom *poabanom* i koravom decom (Đur. II, CG, 138); neki Ćira našao smrt od čeljusti *pomanitalog* zvera, verovatno *pomanitalog* od gladi (Đur. II, PSK, 109); i najzad se pružili po kamenu i *zarkali* (Đur. I, LjSR, 29); svojim sitnim *graorastim* očima (Đur. II, CG, 117).

Artikulaciono-akustičke osobine glasa *h*, koje dovode do njegovog gubljenja u mnogim crnogorskim govorima, objašnjavaju se samom prirodom njegovom u inicijalnoj i medijalnoj poziciji: ona se dovodi u vezu sa relativno slabijom artikulacijom nekadašnjeg suglasnika *h*, koji je na početku riječi i ispred suglasnika sveden vrlo često na prostu, zvučnu vazдушnu struju, na kakvu aspiratu, odnosno zadnjevelarno slabo *h* (Bošković, 1978: 9). Ove osobine reflektovale su se i u jeziku izučavanih pripovijetki, tačnije govoru literarnih junaka.

42.3. Pojava gubljenja *h* u finalnoj poziciji takođe je registrovana na izučavanom jezičkom korpusu u pripovijetkama N. Lopičića, M. Đilasa i M. Lalića:

Bi' ubio (Lop. I, MZ, 75); Na bedemima Nikšića vazdan *turski'* barjaka (Lop. I, PLG, 285-286); A rekla *bi'* (Lop. I, DO, 137); *Bi'* kad bi njoj bilo! (Lop. I, Jo, 169); Ja je *ne bi* prodavala (Lop. I, Ru, 262); to se ti stresaš što te ja *zagrli* (Đil., Obm., 358); Ni se ja *oženi'*, ni tebi bi dosta (Đil., TO, 41); umalo se *uda'*, lani, no me neće niko (Đil., Obm., 359); A kad se spremalo u *trbu'*, nije bilo ... (Đil., TO, 43); *Odo'* ja časkom do gazda Gaja (Đil., SS, 351); Ja sam *i'* odnjivio (Đil., IPOH, 346); one su božji berićet, *nji'* bog voli

(Đil., IPOH, 346); uz ono brdo *povr* Štuplja (Lal., Str., 81); *Dođo'* malo da se ugrijem (Lal., OIM, 97); A *odma'* sam ga poznao (Lal., OIM, 99); Ogrnuh se kaparanom pa *pođo* uz ono još (Lal., Str., 79); No, *poče* da ti pričam o Jasikovici (Lal., Ja, 85).

Ovi primjeri predstavljaju *apokopu* – restriktivni fonostilem nastao redukcijom foneme ili sloga na kraju riječi (ako to nije vokal iza koga slijedi leksema koja počinje samoglasnikom) (Kovačević, 1998a: 15).

42.4. Istovremeno, zabilježili smo i primjere supstitucije foneme *h* drugim fonemama, najprije fonemom *k*, dominantno u jeziku pripovjedaka Nikole Lopičića i rijetkim primjerima i Mihaila Lalića:

drktala je čitavim tijelom (Lop. III, KM, 81); Ona *zadrkta* od ove misli (Lop. III, KM, 81); *Uzdrkta* i pruži prst put očiju (Lop. III, KM, 82); toliko joj ruke *drktahu* (Lop. III, KM, 82); *Drktavica* mu steže ramena (Lop. III, KK, 95); i kao uplašeno *drkteći* ćutaše (Lop. III, KM, 80); Pa se onda sjećao Radšića iz pokojne „*monarkije*“ (Lal., Gi, 121).

Kao što primjeri pokazuju, najčešće su u pitanju riječi u čijoj je osnovi glagol *drhtati* i upotrebljavaju se u obliku sa *-kt-*, što je refleks starog stanja, mada u literaturi postoje različita tumačenja kada je ova pojava u pitanju. Prema jednom tumačenju, u glagolu *drktati* imamo izvorno *k*, dok se prema drugom radi o supstituciji *h* sa *k* (Tepavčević, 2010: 157), stanovište od kojeg smo i mi pošli navodeći primjere za ovu pojavu.

42.5. Na izučavanom materijalu registrujemo i uobičajene primjere supstitucije *h* fonemom *v* kod sva četiri izučavana pripovjedača:

zar ni jedno ljudsko *uvo* da ne zna za ranjenika (Lop. II, MB, 125); češljao pred sobom duge vlasi *duvana* (Lop. II, Se, 140); izvadio *duvan* i zapalio (Lop. II, Kl, 311); zuje pohvatane *muve* (Lop. II, MB, 121); Dosadna *muva* zujala mu je oko ušiju (Lop. I, RIŽSM, 99); Nekakav visoki *suvi* Grk uze da me uči (Lop. VI, FD, 155); hohotala se u *uvo* porezniku (Đil., MPR, 172); Idem da ti donesem, babo, *duvana* (Đil., DIK, 419); Majka Vukova bila je visoka, mladolika, *suva*, radna i svadljiva (Đil., IPOH, 343); odjednom se zagledao u čudne figure izmeta od *muva* (Lal., UUR, 91); Odozgo nanese val

suvu granu (Lal., Gi, 123); ostala samo *gluva* panjenetina (Lal., St, 106); i da se namrtvo nagruvam *suva* ljeba iz uprtnjače (Lal., Dr, 118); Unutra je bila *gluva* tišina (Lal., Sa, 129); bio je *suv*, visok, štrkljast, koštunjav (Đur. II, Sp, 13); žena je posle tog kratkog i *suvog* odgovora uzela decu (Đur. I, Izd., 119); kupe rojeve *muva* (Đur. I, Ko, 142); skakao po *suvim* iglicama (Đur. II, Vu, 27); krijumčario je *duvan* (Đur. II, CG, 133); kao da bi htela da učini neki zločin u *gluvo* doba noći (Đur. I, GVNZ, 72).

Dakle, bilježimo primjere u kojima *h* alternira sa *v* u medijalnoj poziciji. To je pojava gdje se sonant *v* razvijao glasovnim putem – nakon gubljenja *h* stvarao se hijat, osobito u grupama *uo*, *ua*, koji je prevazilažen labijalizovanjem i razvijanjem intervokalnog *v*, za razliku od finalne pozicije (*suv*, *gluv*) gdje nijesu postojali glasovni uslovi za razvitak ovog glasa, već je on tu analoškog porijekla.

42.6. Treba naglasiti da u ovim slučajevima supstitucija foneme *h* drugim fonemama (*k*, *v*), čime se odslikava nesigurnost u upotrebi ovog konsonanta i inače u govornom idiomu, spada u supstitucionalne postupke tvorbe fonostilema. Pri tom postupku „jedna ili više fonema iz primarnog oblika zamjenjuje se drugim fonemama u stilematičnom obliku, a da se pri tom leksičko značenje ne mijenja. Zamjena fonema nema, dakle, distinktivnu semantičku, nego isključivo distinktivnu stilističku funkciju“ (Kovačević, 1998a: 21).

43. Suglasnička grupa *hv* dala je u dosta primjera *f*, bilo da se nalazi u inicijalnom, bilo u medijalnom položaju³⁷, što je takođe primjer supstitucionalnih fonostilema:

Bogu *fala* (Lop. I, Im, 107); *Fala* ti (Lop. I, Dj, 135); Bogu *fala*, punu kuću (Lop. I, Jo, 157); *Fala* ti pope! (Lop. I, PLG, 288); Će što *u'fati* u planinu, njeno je (Lop. II, Lo, 104–105); kučka jedna, *fatala* se neđe s njim! (Lop. II, Ne, 199); 'Oće li moć' živjet onda od priče i *'fale* tvoje (Lop. II, Odl., 229); E, *fala* ti, đetiću! (Lop. III, ĐI, 123); Bogu *fala*, Stamen... (Đil., DLj, 23); pa nek je *fala* Bogu (Đil., Su, 34); nit ga *'falio* pred narodom

³⁷ R. Bošković (1978: 9) tumači refleks grupe *hv > f* time što je „posle prenošenja frikativne artikulacije na glas *v* – nakon izvršenog jednačenja po načinu obrazovanja – frikativna grupa *hf* izgubila svoj prvi komponent. Prema tome, u promeni *hf > f* bila bi, bar po rezultatu, neka vrsta disimilacije: redukcije jednog od dvaju frikativnih elemenata i to onog koji je zbog svoje slabe artikulacije bio na udaru.”

(Lal., Ja, 85); Što se tiče *'fale* (Lal., Ja, 85); sad tu, *fala* Bogu, nema ni kuće ni kućišta (Lal., Str., 79).

43.1. Ovdje se izdvaja jezik pripovjedaka Dušana Đurovića gdje, u onim sekvencama gdje pisac vrši govornu karakterizaciju svojih likova, koristi sažetu grupu *hv* u *v*, a paralelno i kod ostala tri pripovjedača figuriraju i primeri gdje je ova grupa išla u pravcu sažimanja u *v*:

'vataš kraj (Lop. I, Im, 112); *Đe* je ko bio jedan do drugoga *vata se*, grli i ljubi (Lop. I, PLG, 287); A neka bilo koga *u 'vatim* od lupeža (Lop. I, MZ, 61); Lupeži se ne *'vataju* po danu (Lop. I, MZ, 68); kad je *đe uvatiš* čuvaj je (Lop. I, DO, 140); Pa, lupežice, - reče joj on, - *uvatismo se!* (Lop. I, MZ, 73); *U'vatiće* ga kiša, nesrećnika (Lop. II, Odl., 240); Koliko možeš *uvatit'* u mjesec? (Lop. II, KĐ, 305); Turčin je, - reče mi polako, - *privatio* dvoboj (Lop. VI, FD, 154); ako te Austrijanci *u 'vate* (Lop. II, Lju, 96); *poduvatila* je temelje (Đil., ZSDLj, 31); i *'vata* me san (Đil., Sl, 334); Idemo da *'vatamo* ribe (Đil., OMR, 423); da *do'vatiš* što je bog dao (Đil., PL, 309); kad budemo *uvatili* para za drva (Đur. II, PSK, 107); E, *'vala* Bogu (Đur. II, Izd., 196); E, e, *'valim* Boga (Đur. II, Izd., 196).

44. Što se tiče grupe *ht*, na našem materijalu registrovali smo u jeziku Nikole Lopičića dosta slučajeva gdje ona daje supstitucionalni fonostilem *ć* i to najčešće u primjerima radnog glagolskog pridjeva od glagola *htjeti*:

da je to momčece *ćelo* da piše molbenice (Lop. I, DO, 141); Ti si jednom *ćela* da prodaš imanje (Lop. I, Jo, 158); nijesmo *ćeli* bez tebe da večeramo (Lop. I, MZ, 79); *Ćela* bih da je vidim (Lop. I, Im, 107); Ona bi *ćela* da ide u grad (Lop. I, Dj, 122); *Ćeli* smo da ded dođe na mazgu do tebe (Lop. II, KĐ, 300); a druga bi, vidiš, *ćela...* (Lop. II, Lo, 115); pa bi ona *ćela* u neđelju da se tako igra kod nas (Lop. II, Se, 149).

Osim navedenih likova, takođe u Lopičićevom jezičkom izrazu, kod glagola *htjeti* grupa *ht* se redukuje gubljenjem inicijalnog *h*, pa imamo primjere afereze posmatrano iz ugla fonostilistike:

'*Tio* ili morao, svejedno (Lop. I, Ru, 268); nije '*tio* poigrat' s drugom (Lop. II, Ne, 197); '*Tio* me ne '*tio*, ja sam njegova (Lop. II, Ne, 219); To sam '*tio* da znam (Lop. I, MZ, 74).

45. Najzad, u jeziku međuratne pripovjedačke proze Milovana Đilasa i Nikole Lopičića zabilježili smo primjere gdje imamo sačuvano etimološko *h*:

Od naroda udara silna *hapa* (Lop. I, Se, 235); U njenoj kući je zaigralo i zatreslo svadbeno *horo* (Lop. I, MN, 246); Dok se on otimao i *hrvao* sa ženom (Lop. II, Ne, 215); kao mladi konjanik na silnoga *hata* (Lop. III, SD, 40); znam ja što o vama piše *historija* (Lop. III, Ma, 51); iskočio je kao mladi *hat* na vrh Brajića (Lop. III, DSP, 227); gotovo *halaknu* Vukašin (Lop. III, NJN, 265); izgledala kao neka pomamna *hapa* njenoga daha (Lop. VI, NT, 63); uspje da za vremena prevede *hata* zelenka (Đil., JJD, 398); razdrli joj u *hrvanju* jedre grudi (Đil., JČ, 238); Dugo se Paun *hrvao* sa svojom mišlju (Đil., SS, 348); Preteći će nas *hala!* (Đil., Po, 379); *Hrvao* se sa smetovima (Đil., JČ, 238); I u tom vrtlogu ljudskih tijela, koja su se *hrvala*, satirala (Đil., DIK, 409); Lomi vrat *protuho* nijedna (Lal., ŠSN, 68); *pohrvaše* se i posnopiše (Đur. I, GVNZ, 78).

Kako primjeri pokazuju, to su pojave čuvanja foneme *h* u inicijalnoj, rijetko i medijalnoj poziciji.

Konsonant f

46. Pojedini primjeri koje smo zabilježili na korpusu analizirane proze svjedoče o nestabilnosti u upotrebi i drugih gubljenju i supstituciji podložnih konsonanata. Takav je slučaj najprije sa *f* koje se supstituiše sebi najsrodnijom fonemom *v*, u inicijalnoj i medijalnoj poziciji, gdje opet govorimo o supstitucionalnom postupku tvorbe fonostilema:

Pio *kavu* (Lop. I, Dj, 135); Pili su *kavu* i razgovarali (Lop. II, Lo, 106); Zatim prihvati *kavu* i zagleda joj se u oči (Lop. III, Ne, 232); I rani ih, da je za *vajdu* (Lop. I, Jo, 161); u malo *kavani* (Lop. I, NP, 273); ostao sam u *kavanici* (Lop. I, NP, 273); praveći se da ih ne vidi i *vabeći* koze (Lop. II, Ne, 195); a i *kave* da joj se nađe (Lop. II, Ma, 246);

dogonim vina po *kavanama* (Lop. II, Gu, 284); projuri *kavanu* (Đil., Že, 206); Nijesmo mi te *navake*, proći će nas (Đil., Su, 36); zatvore se *kavane* (Đil., MPR, 173); *Kavana* je bila skoro prazna (Đil., Že, 197); I neosetno se *kavana* bila napunila prosjacima (Đil., Že, 205); iako je *jevtinije* (Đil., Po, 376); kako su u njima često sobe bile *najjevtinije* (Đil., Si, 364); Niđe ti nije *jevtiniji* i skuplji žvot ljudski no kod nas (Đil., CGB, 82); Danas bih sve te trice dao za *jevtine* pare (Lal., Dr, 116); u svakoj je kući zamirisala *kava* (Đur. I, Lju, 84); kažu to njih *jevtinije* dođe (Đur. I, Lju, 95); mašina je bolja sila i *jevtinija* snaga (Đur. II, Ljud., 179); naruči *kavu* (Đur. II, Izd., 193); E, ali što je *vajde* sve to govoriti kada niko ne čuje (Đur. II, Vo, 144); tebi ne treba hleba... ti si *jevtinija* (Đur. I, Lju, 100); mašina će taj posao mnogo brže, lakše i *jevtinije* svršiti (Đur. I, Lju, 90); pio *kavu* i jedino o tom mislio (Đur. I, Izd., 114).

Ova supstitucija raširena je u crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 121; Miletić, 1940: 297; Ćupić, 1977: 37; Vuković, 1938–1939: 27; Stanić, 1974: 95). Od crnogorskih pisaca prisutna je u jeziku Čeda Vukovića (Radulović, 1994: 32–33), dok se kod starijih pisaca javlja u nešto manjem broju primjera ili se uopšte ne javlja.³⁸

(O supstituciji $f < hv$, v. t. 43).

46.1. Na izučavanom materijalu supstituciju $f > p$, koju poznaju pojedini crnogorski govori (Miletić, 1940: 362; Stevanović, 1933–1934: 48), zabilježili smo u usamljenom primjeru u jeziku Lalićevih međuratnih tekstova: i bogme su željeli videt' živa *čipčiju* (Lal., Ja, 85).

Sonant j

47. Pojava oslabljene artikulacije i gubljenja sonanta *j* uslovljena je samom prirodom njegovom. U dodiru sa palatalnim vokalima artikulacija glasa *j* veoma je oslabljena ili se čak ovaj

³⁸ U jeziku Petra I javljaju se „dosta rijetko” primjeri alternacije foneme *f* sa *v* (Ostojić, 1976: 103); U jeziku Marka Miljanova registrovana su tri primjera zamjene *f* sa *v* (Bigović-Glušica, 1997: 78). „U jeziku Nikole I Petrovića nije zabilježeno supstituisanje glasa *f* glasom *v*” (Nenezić, 2010: 110). I u jeziku S. M. Ljubiše supstitucija *f* sa *v* javlja se u rijetkim primjerima (Tepavčević, 2010: 163). U jeziku Janka Đonovića zamjena *f* sa *v* posvjedočena je u inicijalnoj i medijalnoj poziciji (Bašanović-Čečović, 2013: 75).

sonant potpuno gubi, dok se među tvrdim, nepalatalnim vokalima *j* sasvim jasno čuje u izgovoru i ima standardnu artikulaciju.

I u jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze potvrdili smo kolebljivost u upotrebi foneme *j*, tačnije njeno gubljenje i to najčešće u medijalnoj (sinkopa) i finalnoj poziciji (apokopa), o čemu svjedoče primjeri:

Daj mi momče, *naljepši* klobuk što imaš! (Lop. II, Kl, 315); Đavolji *zaloga* ' (Lop. I, DO, 143); Zavuči se u postelju, *pokri* (Lop. II, Kl, 316); Iznenadeni *austriskim* patrolama (Lop. III, Strij., 158); kad je *austriski* oficir prišao (Lop. III, Strij., 158); *Komšiska* djeca su je vidjela (Lop. III, MBN, 208); I za dugo su je *komšiska* djeca takvu vidjela (Lop. III, MBN, 219); Jovan *Ilin* Vujičić (Đil., SHJ, 95); bila je to kuvarica iz *žandarmeriske* stanice (Đil., BK, 118); dahće svaki mišić, svaka *ćelica* u njoj (Đil., SIM, 99); mladić pevaše onu tihu, razlivenu *kiridžisku* pesmu (Đil., BK, 117); On je trajao samo koliko *kancelarisko* vrijeme (Đil., ŽIŽIŽI, 231); lako bi bilo s *kancelariskim* vremenom (Đil., ŽIŽIŽI, 232); da ne plaća ni carsku ni *spahisku* (Đil., RŽ, 387); ali sad je već *kancelarisko* vreme (Đil., Sa, 445); Pa *sve'edno*, Ružo (Đil., Obm., 360); da kupi carski danak i *spahiski* hak (Đil., RŽ, 388); ljudi *boži*, otkud ja znam đe su komiti (Lal., Str., 81); *Da'te* da se preda'ne, zaboga (Lal., Gi, 121); *Nemo* ti da beštijaš (Đur. I, SM, 151); *Nemo'*, striko Ilija, *nemo'* da kobiš one unuke! (Đur. I, Ra, 54); Dajte krst i *evanđelje* (Đur. I, Ko, 143); Čuješ, *nemo'* ti da me prevariš! (Đur. II, TBTPB, 166).

(O pojavi sekundarnog inicijalnog *j* v. sljedeću tačku).

Umetanje i supstitucija konsonanata

48. Na proučavanom jezičkom korpusu razvijanje inicijalnog *j* zabilježili smo kod imenice *Evropa* u primjeru govora likova u pripovijeci „Voda“ Dušana Đurovića: prekrojiše *Jevropu* (Đur. II, Vo, 142), što je osobina koja se sreća u jeziku starijih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 94; Nenezić, 2010: 123), kao i u prilogu *opet* u pripovijeci „Filipov dvoboj“ Nikole Lopičića: *A jopet* ne mogu to da kažem (Lop. VI, FD, 153); *A jopet* nekako umiren (Lop. VI, FD, 156).

Ovakvo dodavanje fonema ili sloga početku primarnog oblika lekseme u fonostilistici je poznato kao *pro(s)teza* – vrsta adjekcionog (prostriktivnog) fonostilema.³⁹

48.1. Umetanje konsonanata bilježimo i u sljedećim primjerima; bili neki budni *konakdžije* (Lal., Ja, 87); staro oružje i *metci*⁴⁰ (Lal., OIM, 94); češljajući dugim noktima gustu riđu bradu, poče *blagosivljati* (Đil., SZDLj, 29), što predstavlja *epentezu* – prostriktivni fonostilem nastao umetanjem nekog fonema ili sloga u sredinu lekseme (Kovačević, 1998a: 19).

48.2. U proučavanom jezičkom materijalu nijesmo zabilježili pojavu sekundarnog suglasnika *d* između suglasničkih grupa *-zr* i *-žr*, koja je raširena u mnogim crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 127; Stevanović, 1933–1934, 55; Miletić, 1940: 392; Stanić, 1974: 154).

49. Kolebanja u upotrebi konsonanata na proučavanom korpusu nijesu uzela maha, no ipak bilježimo sljedeće, najčešće pojedinačne slučajeve, koji se uglavnom mogu tumačiti dijalekatskim uticajem:

-zamjena *l* sa *lj*⁴¹: On pogleda *lješeve* (Lop. I, Im, 117); priđe njenom *lješu* (Lop. I, Im, 117); jedva je ona primala krajeva *šalja* i počela da suši suze u očima (Lop. III, Strij., 163); Možda je ta *tabljica* jeftinija (Lop. I, Se, 228); u senci kolibe ležala su četiri *lješa* iz kojih je lopila i slivala se krv (Lal., Plj, 72);

-zamjena *j* sa *n*: Cijelu su tu noć *komšinska* djeca mislila na buljinu (Lop. VI, IOJJ, 127);

-zamjena *nj* sa *n*: Lupnuo kapak od prozora *zanihan* mrakom i vetrom (Đil., NIŽIS, 63); Jovan Perić Hromac *nihao se*, kao obešena krpa na vetru (Đil., SZPOVD, 83); *nihao se* ulicom kao trula senka (Đil., SZPOVD, 90); trave *su se nihale* meko (Đil., SIM, 103); maglovito *nihanje* stvari (Đil., SIM, 111); i ona osta *nihajući se* (Đil., PRK, 264); pa se vrati, *zaniha* i opirući se o zid spusti na pod (Đil., JJD, 402);

³⁹ Adjekcioni ili prostriktivni fonostilemi temelje se na proširenju primarnog oblika lekseme nekim fonemom ili slogom (...). Da bi prostriktivni element imao stilističku ulogu, on ne smije negirati osnovno leksičko značenje, nego samo na njega nadograđivati stilističko (Kovačević, 1998a: 18).

⁴⁰ Navedeni primjeri *metci*, *konakdžije* mogu se tumačiti i sa aspekta ortografije, gdje je riječ o *pravopisnom liku* – nastojanju da se u pismu sačuva osnova riječi.

⁴¹ Pojava miješanja suglasnika *l* i *lj* odlika je nekih crnogorskih govora, v.: Stevanović, 1933–1934: 44–45; Miletić, 1940: 367; Vujović, 1969: 156–162.

- zamjena *z* sa *s*: Vala vi svijema u selo bode u oči ta moja *pensija* (Lop. I, Ru, 267); *Pensioner* si čojak, možeš (Lop. I, Ru, 267); zašto je ovaj vaš *pensioner* morao da bude pakostan i krvoločan (Lal., VSK, 75);
- zamjena *j* sa *v*: Njegova žena Mara, bleđa, *ispivena* (Đur. II, Izd., 124);
- zamjena *s* sa *š*: Znam, *gošpodine* (Đur. I, SM, 156); Nikada, *gošpodine* (Đur. I, SM, 157).
- zamjena *r* sa *l*: svetlost *leflektora* (Đur. II, CG, 122).

Ovi pojedinačni primjeri, kao što je posljednji primjer iz pripovijetke „Crna Gora“ D. Đurovića, predstavljaju supstitucionalne fonostileme u diskursu govora likova koji se kao takvi koriste kao bitno sredstvo njihove govorne karakterizacije.

Gubljenje konsonanata i uprošćavanje konsonantskih grupa

50. Na materijalu koji smo proučavali konstatovali smo frekventnu pojavu gubljenja konsonanata te uprošćavanja konsonantskih grupa asimilacijom ili gubljenjem nekog od elemenata iz suglasničke skupine.

50.1. Sonant *v* u medijalnoj poziciji gubi se u prilogu *ovdje*: *ođe* (Lop. I, DO, 140; I, Le, 185); oču *ođe* malo da se ugrijem (Lal., OIM, 96); šta ćemo više *o'đe* (Đil., RŽ, 389), kao i u imenici *medvjed*: i ja streknuh vala bolje no da sam vidio *međeda* (Lal., Str., 79).

50.2. Zabilježili smo i pojavu gubljenja konsonanata u medijalnoj poziciji u govoru likova kao sredstvo njihove karakterizacije, koja se pravda uglavnom dijalekatskim uticajem, i to u sljedećim primjerima:

dotor (umj. doktor) (Lop. II, KĐ, 305); Grehota je proliť *taku* junačku krv (Đil., SHJ, 95); tako su svi zvali *gimnaziskinja* o kojoj je pričao (Đil., Že, 204); *ne'a* preko Ornice, šarov ti majku (Lal., St, 108); Šta ima da se prviđa kad je *ovaka* pustinja (Lal., Sa, 131); *Bogastvo* nosi grijeh i zločin (Đur. I, LjSR, 25); da bi za gospodu bilo čistije i *gospostvenije* (Đur. I, Lju, 96); nijesam ja *jučeranji* (Đur. I, SM, 157); Bolje je biti *presjednik* nego činovnik (Đur. II, Vo, 141); da bi za gospodu bilo čistije i *gospostvenije* (Đur. II, Ljud., 184).

Navedeni primjeri predstavljaju fonološku figuru *sinkopu*.

50.3. U jeziku Lopičićevih pripovjedaka ispadanje suglasnika *m* registrovali smo u rječci *barem*, gdje pored lika sa upotrijebljenim finalnim *m*, imamo i lik *bare* (Lop. I, MZ, 80; I, DO, 148; II, Lo, 118), odnosno u pridjevu *živ* u jeziku Lalićevih pripovijetki: Ajde Majo, *ži'* ti samar (Lal., OIM, 99); koji su primjeri apokopirane fonostileme.

51. Suglasnička grupa *-tski-* (*-dski-*) u nekim primjerima u jeziku izučavane pripovjedačke proze uprošćava se u *-ck-*, što je ortografski relevantna pojava – predstavlja fonološki način bilježenja – prisutan samo u govoru likova kao sredstvo njihove karakterizacije:

'Oćemo da ti nađemo *ljucko* čeljade, *ljucko* (Lop. II, Lo, 115); *Ljuckoća!*... odvrati serdar (Lop. II, Se, 154); Pa će mi isto izbit' đetić na taj *gospocki* 'ljeb tvoga sina (Lop. II, Odl., 231); Mene bi, *bracke* mi, mило bilo (Lop. II, Odl., 231); kao ovi *svijecki* kacakani (Đil., MUP, 267); A će je ona *svijecka* protuva (Đil., MUP, 271); opio se pićem i nekom propalom ženom, „*belosveckom*“, kako su je zvali u gradu (Đur. I, Ra, 33); krvopijo *brcka!* (Đur. I, Ra, 52); i da *ljucki* porazgovaramo pa ću i otić' (Lal., OIM, 97); đeca *gracka* dolaze da igraju na nju (Đur. I, SM, 152); *bracka* crnokopice! (Đur. II, Vu, 46); To miriše na *ljucku* kožu (Đur. II, Vu, 49); A ko su oni, Bog ti *bracka*, a okle dođoše na žli put? (Đur. I, SM, 157); Oću kao čojek. *Ljucki*. (Đur. II, Vu, 36); To je *ljucko* (Đur. II, Vu, 38); Samo pošteno ... *bracki!* (Đur. II, Vu, 36); Kaži ti meni *ljucki*, kao što liči, nijesi ti nikogović (Đur. I, SM, 157).

Ovo je opštepoznata pojava u crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 127; Miletić, 1940: 336; Stevanović, 1933–1934; Ćupić, 1977, 61; Vuković, 1938–1939: 32; Stanić, 1974: 125), a sa fonostilističkog aspekta predstavlja vrstu supstitucionalnih fonostilema.

52. Suglasnička grupa *gd* (> gđ) u jeziku izučavanih pripovjedaka često je uprošćena, sa jotovanjem očuvanog suglasnika pa se izdvajaju supstitucionalni fonostilemi u govoru likova *đe*, *niđe*, *iđe*, *neđe*:

A *đe* ti je glava, ženska drugo (Lop. I, Jo, 165); I *đe* će ovo sve? (Lop. I, MZ, 70); *Niđe* te ne bi probadalo (Lop. I, Dj, 122); *niđe* na svijetu bijelome (Lop. I, Le, 185); *niđe* ne visi

kolač o drači (Lop. II, Odl., 231); domaćin mi zabranio da se *iđe* smijem s tobom sastat (Lop. II, Kl, 313); ako ti ovoga proljeća *iđe* ijednoga Crnogorca zazreš (Lop. III, Strij., 157); Nema je *niđe* (Lop. III, Lju, 197); da *niđe* od mene ne čuje teške riječi (Lop. II, Lo, 112); više pokošeno života no *iđe* na svijetu (Đil., CGB, 82); da vidi babo *đe* te boli (Đil., KT, 166); Tražićemo posla *neđe* drugo (Đil., GNR, 217); samo da sam ga moga' *iđe* kupit' u našu zemlju (Đil., MUP, 267); Saviće nas Turci *ne'đe* gladne (Đil., RŽ, 389); ni popneš *niđe* (Đil., DIK, 406); da ja znam *đe* su komiti (Lal., Str., 80); *Neđe* se ču kukavica (Lal., Str., 81); Obrćem se oko sebe, u žbunje – *niđe* nikog (Lal., Str., 83); *đe* je vaša slava, *đe* su pjesme o vama?! (Đur. I, GVNZ, 68); Znam ja *đe* je ona (Đur. I, SM, 151).

Međutim, postoje i primjeri u kojima se ova grupa javlja neuprošćena:

A *gđe* je? (Lop. I, Im, 117); znao sam ja naći posa' *gđe* ga niko ne vidi (Lop. I, DO, 140); A *đe* je moje, *gđe*?... (Lop. II, NS, 296); Znaš koliko te je puta pitao *gđe* i kako (Lop. III, DSP, 225); ili ju je *negđe* dočekaio plot koji nije mogla preskočiti (Đil., DIK, 416); tamo *negđe* na putu (Đil., DIK, 416); *Negđe* u svijet (Đur. II, CG, 133); Čudnovato da niste danas *negđe* prešli preko koje njene pruge (Đur. I, KŽ, 162).

52.1. Suglasničke grupe *pt-*, *pš-* i *pč-* uprošćavaju se gubljenjem eksplozivnog suglasnika *p*, što ilustruju sljedeći ekscerpirani primjeri:

druge bi tebe danas *tice* pojale! (Lop. II, Kl, 309); da ga *tica* ne nagrdi (Lop. III, KK, 86); Vidjelo se: nešto, kao crna *tičurina*, ravnih, opruženih krila (Lop. III, KPL, 170); kao zlu *tičurinu* (Lop. VI, IOJJ, 126); on je ubrao jedan vlat *šenice* (Lop. II, Se, 162); čaše li ti *lješe* bit da šetaš Cetinjem (Lop. VI, FD, 155); jutro *lješe* od jabuke (Lop. VI, FD, 156); Nema *lje šega* mirisa od mirisa kave! (Lop. III, ĐI, 118); često bi je pomilovao po kosi i tepao: „Čelo moja“ (Lop. II, Se, 176); kao *čela* na ljubicu (Lop. III, ĐI, 118); ni *tici* u gori (Đil., ZSDLj, 29); Neka *tičurina* odmaha za njim (Đil., UR, 75); deset novih devojaka, deset *tičica* – golubica (Đil., MPR, 170); I umrije tamo *negđe*, siromah, kao *tiće*! (Đur. II, Vo, 144); Znao sam da se melje kukuruz, *šenica*, ječam i ovas (Đur. I, Lju, 88).

Primjeri gdje se *p* gubi u inicijanoj poziciji (*tica*, *tičurina*, *šenice*, *čela*...) spadaju u aferezu kao jedan od tipova restriktivnih fonostilema.

52.2. Suglasnička grupa *-st* u finalnom i medijalnom položaju uglavnom je očuvana, a primjeri njenog uprošćavanja gubljenjem konsonanta *-t*, koji spadaju u apokopu, najfrekventniji su u govoru likova u pripovijetkama D. Đurovića, a posvjedočeni su pojedinačnim primjerima i u narativnim tekstovima Lopičića, Đilasa i Lalića:

vi ste *vlas'*, a to će reći zakon (Đur. I, Ra, 44); Na *čas'* to drugima, boljima i pametnima! (Đur. II, Vo, 142); to bi *bogastvo* vas pojelo (Đur. I, Lju, 83); A, za *krs'* časn i slobodu zlatnu (Đur. I, SM, 154); Šta je to *izvrs'an*? ... *Izvrs'an* nije ništa (Đur. II, Sp, 6); A *pus* osta (Đur. II, Vu, 43); možemo čuvati *čas* i obraz (Lop. I, NO, 93); a Trepčani kriju priču o Jasikovici ka kopiljača *mlados'* (Lal., Ja, 85); Šta ti je, da nisi *bolesan*? (Đil., RK, 339).

Za razliku od navedenih primjera, čuvanje ove grupe odlika je jezika starijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 114; Bigović-Glušica, 1997: 89–90; Nenezić, 2010: 122; Tepavčević, 2010: 180–181), ali i novijih (Bašanović-Čečović, 2013: 83).

52.3. Registrovali smo i primjere afereze u slučajevima gubljenja inicijalnog *k* u grupi *kć* kod imenice *kćer* u sljedećim primjerima: majčina *'cer*, *'očeš* li! (Lop. II, Lo, 111); Što zboriš, *'ceri*, jadna ne bila? (Lop. II, Ne, 201); To je Vidina *cer* (Đil., ZČ, 323).

Ostale fonetsko-fonološke redukcije

53. Iz ekscerpirane građe zapažamo čestu pojavu elidiranja i uprošćavanja drugih fonemskih skupina, te razne prestilizacije riječi. U većini primjera reducirani likovi u upotrijebljenom kontekstu stilski su markirani.

Ovakvi slučajevi u jeziku pripovjedačke proze Nikole Lopičića i Mihaila Lalića najčešći su u futurskim oblicima na *-ći* koji predstavljaju poseban slučaj kontrakcije, tzv. *krazu* koja nastaje spajanjem krajnjeg i početnog vokala dviju kontaktnih riječi, čime se od dvije riječi tvori jedna (Kovačević, 1998a: 17):

Posje'će je oni cijelu (Lop. I, MZ, 60); *A proće* ga to (Lop. I, DO, 143); *Doće* red i na ostale (Lop. I, DO, 154); *Pomoć'e* vi (Lop. I, Jo, 177); *naće se* družina koja će uzet' Ljubicu (Lop. II, Lju, 95); *Do'će*, nije luda (Lop. II, Se, 160); *Na'će* je i ona (Lop. II, Se, 174); *Pomoć'će* ga tamo naši ljudi (Lop. II, Odl., 235); *Nać'e* vi se posa' (Lop. III, ĐI, 121); *Stić'emo!* (Lal., Plj, 70); Aj' ti polako odmiči, *stić'ću* te ja (Lal., OIM, 96); *nać'će* ga i u lisičkoj jami (Lal., SS, 112).

54. Bilježimo i primjere uprošćavanja finalnih grupa i u oblicima glagola *jeste* i *možeš*, kao primjere apokope kod sva četiri izučavana pripovjedača:

Jes', Bogdane, bogomi (Lop. II, Ne, 201); *Jes!* (Lop. II; Ne, 217); *Mož'* preči je obraz, nego i sin... (Lop. II, Ne, 204); *Ne mož'* sad znat' ko je bolji ko gori (Đil., Ju, 224); *Jes'*, *jes'* (Lal., DV, 134); Mene, *jes'* – jarac (Lal., Sa, 131); *Jes'*, nek priča... (Đil., ZSDLj, 29); *Jes'*, cio dan... (Đil., KŽ, 56); *Jes'* ti si pio dok je... (Đil., UR, 72); *Jes'* bombona (Đil., GNR, 213); *Jes'* ... promuca ona (Đil., MVK, 149); *Jes'* (Đur. I, Ra, 37); *I jes'* moja! (Đur. I, Ko, 141); *Jes, jes*, znam ja to (Đur. II, Vu, 30).

54.1. U prilogu *odakle* kao rezultat redukcija u sredini riječi zabilježili smo sinkopiranu leksemu *okle* u sljedećim primjerima:

reci, *okle* ti pare? (Lop. II, Lo, 108); *okle* ti ođen? (Lop. II, MB, 122); A *okle* ti pare, zaboga? (Lop. III, NJN, 268); a *okle* dođoše na žli put? (Đur. I, SM, 157); A *okle* si ti? (Đil., MUP, 266); *O'kle*, jadan? (Đil., ŽIŽIŽI, 230); *O'kle* ti mala (Đil., KT, 164).

54.2. Istu situaciju imamo i u imperativu *hajdemo* koji predstavlja spoj dva lingvostilistička postupka – afereze i sinkope u primjeru iz pripovijetke „Rama“ D. Đurovića: *'ajmo*, ljudi, šta ste se stisli kao udovice! (Đur. I, Ra, 54).

54.3. Elidirane apokopirane fonostileme zabilježili smo u komparativu glagola *voljeti* u pripovijetkama Nikole Lopičića:

voli' bi da me u ne znam kakvu rabotu uvuka (Lop. II, GID, 259); A ja bi', vidiš, *voli'* tu tvoju glavu, no sve imanje Marka Andrina (Lop. II, Odl., 238); Vala bi *volij* da si me zalijepio (Lop. III, ĐI, 121); *volij'* bi se pretvorit jednu neđelju u kojega od onije zečeva (Lop. II, MS, 86).

54.4. Redukciju bilježimo i kod priloga *drugačije* (*drukčije*) koji se javlja u sinkopiranom liku *drukče* primarno u Đurovićevim pripovijetkama, a sporadično i kod Lopičića:

drukče bi mu se danas okrenulo (Lop. I, SM, 280); Kad nije moglo *drukče* (Lop. II, Se, 145); Ja sad predlažem *drukče* (Đur. II, Vo, 160); ne možeš ovaj novi svet da razumeš *drukče* (Đur. II, Ljud., 185); *drukče* ni pravo ne bi bilo (Đur. I, Ra, 43); Pa kako bi moglo *drukče* biti! (Đur. II, Vo, 147); blešte izlozi, kina i reklame, *drukče* živi (Đur. I, Izd., 109); *Drukče* bi i nepravo bilo (Đur. I, Izd., 110); Znade, iz slobode čovek *drukče* govori (Đur. I, Izd., 123); Ta kako bi moglo *drukče* i biti u vašem poslu (Đur. I, Izd., 129).

54.5. U fonološku pojavu reduciranja spadaju i različiti oblici imenice *čovjek*, a kao dominantno na ispitivanom korpusu, takođe u pripovijetkama Lopičića i Đurovića, registrovali smo lik *čojak*:

U *čojka* nikad vjere nemam (Lop. I, Le, 186); iako *čojak* teško zaboravlja svoga druga (Lop. II, Lo, 112); pa se *čojak* prepa (Lop. VI, FD, 153); da sam i žena i *čojak* (Lop. III, Strij., 156); kad ti je bog sudio takvoga *čojka* (Lop. III, Strij., 157); Nepismen *čojak* i nije pravi *čojak*! (Đur. II, Vo, 141); Ne treba *čojak* da kaže sve što trpi (Đur. II, CG, 132); Da je moj *čojak* tu, on bi pošao (Đur. II, CG, 135); S planinom se *čojak* ne smije šaliti (Đur. II, CG, 125); *Čojak* *čojku* treba u nuždi da pomogne (Đur. II, CG, 125).

54.6. Osim ovih likova, zabilježili smo i sinkopirano *čojek* u primjerima: Otac ti je bio lijepi i pametni *čojek* (Lop. II, Se, 145); U ovoj pustinji *čojek* je bespomoćan (Đur. II, Vu, 32); Ja vaš *čo'ek*? (Lal., Gi, 125).

I u jeziku Čeda Vukovića zabilježene su razne redukcije u leksemi *čovjek*, tako da se sreta nekoliko različitih formi (Radulović, 1994: 31), kao i u jeziku Janka Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 77).

Asimilacija konsonanata

55. Na izučavanom korpusu rijetki su primjeri asimilovanih konsonanata u onim slučajevima gdje se u starijim crnogorskim govorima asimilacija vrši. Izdvajamo usamljene primjere kod Dušana Đurovića promjene suglasnika *z* u *ž* u grupama *žl* i *žn*, odnosno *s* u *š* u grupi *šl* u govoru likova:

a okle dođoše na *žli* put? (Đur. I, SM, 157); a ko je drugi to Bog *žna* (Đur. I, SM, 156); Brda će im davati ljeba i *šlanine* (Đur. I, SM, 149).

Ova je promjena svojstvena starijim crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 112; Stevanović, 1933–1934: 53; Miletić, 1940: 350–351), a predstavlja posebnu grupu supstitucionalnih fonostilema kod kojih je zamjena jedne foneme drugom uslovljena asimilacijom (Kovačević, 1998a: 21).

55.1. Takođe, bilježimo i sljedeće primjere asimilacije po mjestu tvorbe suglasnika *s* ispred *lj* dobijenog jekavskim jotovanjem u prednjonepčano *š*, ali u leksički ograničinom primjeru imenice „šljeme“: Taj dim nad tamnim pretrulim *šljemenom* (Lal., DV, 136); plam mu na vrh *šljemena* izaša'! (Lop. II, Ljv, 280); kljunom *šljeme* prelomio (Đur. II, PSK, 114).

55.2. Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe u vezama dvije riječi posvjedočeno je jedino u primjeru asimilacije suglasnika *s* u pravcu *š* ispred *nj*, u inicijalnoj poziciji u instrumentalu ličnih zamjenica 3. lica:

Polako *š njim*, bogom te kumim (Đil., DIK, 417); I ti *š njom* pljuješ meni u brk (Lop. II, Se, 170); 'Ajd' pa ćemo i mi *š njim* (Đil., RŽ, 391); ozbiljno obećanje *š njine* strane (Lal., Gi, 126).

Disimilacija konsonantskih grupa

56. U jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze nema mnogo primjera koji su rezultat disimilacionih procesa. Tako suglasnička grupa *mn*, bilo da je na početku, bilo u sredini riječi, ostaje neizmijenjena u govoru likova, što je razlika u odnosu na većinu crnogorskih govora koji uglavnom znaju za disimilaciju ove suglasničke grupe (Pešikan, 1965: 121; Stevanović, 1933–1934: 58; Miletić, 1940: 348; Vujović, 1969: 208; Ćupić, 1977: 57–58; Pižurica, 1981: 101; Vuković, 1938–1939: 41).

Usamljen je primjer disimilacije suglasničke grupe *mn* u *ml* u Đilasovoj pripovijeci „Istinita priča o hajduku“: pridrži samo konja i čuvaj se, azgin je *mlogo* (Đil., IPOH, 343).

56.1. U pripovijetkama Nikole Lopičića i Milovana Đilasa registrovali smo primjere u kojima je konsonantska grupa *mn* regresivnom disimilacijom izmijenjena u *vn* u primjeru pridjeva *taman*:

Sve *tavni*. Nema više sjaja (Lop. III, ČN, 260); *Potavnio* joj onaj vatren, životan blesak u očima (Đil., NIŽIS, 64); Kekanu *tavni* pred očima (Đil., UR, 77).

Ova pojava odlika je mnogih crnogorskih govora (Miletić, 1940: 348; Stevanović, 1933–1934: 58; Jovanović, 2005: 239; Vujović, 1969: 208; Vuković, 1938–1939: 41; Stanić, 1974: 123).

56.2. U pripovijeci „Marko Filipov ogradar“ N. Lopičića registrovali smo usamljen primjer disimilacije *ćn* u *tn*: sjećaš li se kako je sve *sretno* bilo (Lop. VI, MFO, 34), dok disimilacija grupe *ćnj* u *tnj* nije registrovana u analiziranoj prozi.

Jotovanje

57. U govoru pripovjednih junaka rasprostranjeno je jekavsko jotovanje suglasnika *t* i *d*, a takvi primjeri sa jotovanim suglasnikom predstavljaju vrstu supstitucionalnih fonostilema i služe kao sredstvo govorne karakterizacije likova i vjerno predstavljanje podneblja koje se u većini pripovjedaka prikazuje. Iz mnoštva primjera, izdvajamo sljedeće:

Viđećeš kad dođe (Lop. I, MZ, 63); Prije *neđelju* je bio zdrav čitav (Lop. I, MZ, 63); Sve je *poluđelo* (Lop. I, DO, 144); Sve je do *deteta* (Lop. I, Jo, 159); E, nećeš me ni *viđeti!* (Lop. I, Jo, 174); Sad će četiri *neđelje* (Lop. I, Se, 238); *ublijeđe* u obraze (Lop. I, PLG, 286); Ja ću da idem kod *deda* (Lop. II, UP, 79); kad bi sad *pođetinio* (Lop. II, Se, 148); sami su je *šteđeli* za teže poslove (Lop. II, Ne, 223); i sav u licu *pobljuje* (Lop. III, Ma, 50); Zašto mi *đecu* odvaja (Lop. I, DO, 138); zna da je *ovđe* put (Lop. I, MZ, 73); seljačka *đevojčica* svaka mučenica (Lop. III, Lju, 196); ti ćeš *viđeti* koga volim (Lop. III, DSP, 228); crknuće žena u *ćeskoti* (Lop. I, Jo, 167); Taman ja da ga *ćešim* (Lop. VI, FD, 153); *zavrće* otac glavom (Lop. I, DO, 146); Ja velim da *ćeram* ovako (Lop. I, DO, 146); *uleće* u kuću (I, Jo, 180); Lelek samo *ćera* u grob (Lop. I, Le, 187); *vrćeli* na ražanj (Lop. I, Se, 240); A ko te *ćera* da ga kupiš (Lop. I, NP, 272); čarapama *požućelim* svakako po vrhovima (Lop. III, ČN, 253); Ja ću ih *prićerat* (Lop. I, PLG, 286); *prevrćala* je okom Mare (Lop. I, Ko, 254); *Polećesmo* niz krše (Lop. I, PLG, 287); *uleće* majka (Lop. II, ND, 42); otac *naleće* (Lop. II, ND, 42); Nije morala *lećeti* preko krša (Lop. II, Lo, 102); *iščeraće* ih opet (Lop. II, Se, 129); *požućeli* mu prsti (Lop. III, KM, 81); sjajne iskre *izlećeše* gore pune vatre (Lop. III, MBN, 206); Potražiće neku siromašnu *đevojku* (Đil., DLj, 24); Nebo je već *zaruđelo* sutonom (Đil., DLj, 25); A ti, Blaženi, pomiluj, pomiluj za spas *dece* i duša naših... (Đil., Su, 34); *De* su, more, uzde? (Đil., TO, 38); Baš sam *pođetinjo* (Đil., KŽ, 55); da stigneš mladost koja je *poluđela* (Đil., CP, 396); Sve je mrtvo *ovđe* (Đil., OMR, 426); ne da mi kostobolja i ova prokleta *đečurlija* (Đil., GNR, 212); ja imam troje *dece* (Đil., GNR, 222); Neće ona biti kao druge *đevojke* (Đil., KŽ, 55); mala moja *đevojčice* (Đil., KT, 165); kao da je nikad *viđeli* nijesu (Đil., Že, 203); Iako će biti sijeno kao *detelina*, za stoku (Đil., Po, 374); *izblijeđeli* vidici i prljave čaršije (Đil., UR, 72); Eh, kad se ostara, *pođetinja se* (Đil., BK, 118); Od prošle *neđelje* nije mi isplaćeno (Đil., PORR, 160); *Doleće* nov, visok i snažan talas (Đil., ZSDLj, 32); Ona boljka je namah iščezla iz njegovih očiju, *odlećela* bestraga (Đil., DLj, 24); brat me '*ćera* (Đil., Obm., 358); Njegova namjera da je išiba *odleće* iz njega hitro kao lasta (Đil., KŽ, 57); što mi *đecu* plašiš! (Lal., ŠSN, 68); Zločesto bogme, *viđećeš* (Lal., UUR, 92); sa zadovoljstvom *viđe* kako čovjek splašnjava (Lal., Plj, 72); i bi mi baš žao, ka' *detetu* (Lal., Str., 81); Samo je žena nešto *blijeđela* (Lal., Ja, 87); nekud u svijet i *đecu* povelala (Lal., Ja, 88); pobjeć' ne može ni pred kornjačjom *poćerom* (Lal., Dr, 117); *slećeh* ka srndać (Lal.,

Str., 83); U Božje je to ruke, *đeco* (Đur. I, LjSR, 20); nećete *viđeti* treptavih zvijezda kao više naših ploča (Đur. I, LjSR, 25); i ne dam da vi moju *đedovinu* više nazivate tako (Đur. I, Ko, 142); red je, neki *đever* sam joj (Đur. II, Vu, 30); da kuća i Rama ostanu ovoj *đeci* (Đur. I, Ra, 37); Mene, moje snahe i njihovu *đecu* (Đur. I, Ra, 44); Pa baš tražite da se zakunem za svoju *đedovinu*? (Đur. I, Ko, 143); ne bi mogli ni naši *đedovi* (Đur. I, KŽ, 162); A naša *đedovina*? (Đur. II, PSK, 97); ne možemo mi zajedno *ovđe* (Đur. II, PSK, 105); *Ondě* treba pomoći (Đur. II, CG, 125);), jesi li sve večeras *doćerao*? (Đur. II, Vu, 28); *Ćeraj!* ... Ajd *ćeraj!* (Đur. II, Vu, 38); Oćeš da *ćeraš*? (Đur. II, Vu, 38); Miro skoči i *uleće* u kolibu (Đur. II, Vu, 38); ostavi nas žalosne i *naćera* na sramotu (Đur. I, LjSR, 16); Ako *ćeraš* inat prema ljudima, nemoj prema Bogu! (Đur. I, Ko, 144); *ulećeh* sa kerovima u han (Đur. II, Ljuš., 52); *poćeram* katkad magare drva (Đur. II CG, 133); nego ih drugi *doćerali* (Đur. II, PSK, 98).

57.1. U jeziku pripovijetki N. Lopičića prisutno je i analoško jotovanje kod priloških formi:

kuđ ćete? (Lop. I, MZ, 62); *kuđ* je svijet okrenuo (Lop. I, MZ, 70); *kuđ* će znati čiji magarac riče (Lop. I, DO, 140); pa *kuđ* stigne i de rabotu nađe (Lop. I, DO, 142); viđi *kuđ* će (I, Jo, 180); *kuđ* si krenuo? (Lop. II, Lo, 118); *svuđ* oko nas pada zrno u vodu (Lop. I, SM, 276); Obuvena noga može *svuđ* (Lop. II, Co, 49); Ja, vala, što *gođ'* oćeš! (Lop. II, Kl, 314); Kad *gođ* zavija ovako oko kuća (Lop. I, SM, 275); uhvatio me *svuđ* oganj (Lop. II, Kl, 314).

57.2. Sličnog su karaktera i primjeri gdje se *đ* javlja umjesto *d* tamo gdje nije bilo uslova za jotovanje, kod nekih imenica i imperativnih oblika, gdje je analogija posrijedi, s tim što se takvi primjeri sretaju, osim pripovijetki N. Lopičića, i u narativnim tekstovima M. Lalića:

ljudi umj. ljudi (Lal., Gi, 121; Lal., Str., 78; Lal., Str., 81; Lop. I, Gu, 285); *ođela* umj. odijela (Lop. II, NS, 292; VI, FD, 152); *viđi* umj. vidi (Lop. II, KĐ, 303; III, NJN, 266); *jeđi* umj. jedi (Lop. I, MZ, 67).

Analoški slučajevi jekavskog jotovanja zastupljeni su i u jeziku Čeda Vukovića (Radulović, 1994: 36), a kao frekventni potvrđeni su i u jezičkom izrazu Janka Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 90).

Međutim, jekavsko jotovanje dentala *d* i *t*, za razliku od situacije u crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 110; Miletić, 1940: 345; Stevanović, 1933–1934: 35–36; Ćupić, 1977: 54–55; Pižurica, 1981: 95; Vuković, 1938–1939: 44; Stanić, 1974: 107–108), nije dosljedno sprovedeno u diskursu govora likova, pa se mogu javiti paralelno jotovani i nejotovani oblici.

57.3. U našoj jezičkoj građi registrovali smo pojedine primjere jekavskog jotovanja labijala koje je svojstveno većini crnogorskih govora (Pešikan, 1965: 108; Miletić, 1940: 346; Stevanović, 1933–1934: 36–37; Ćupić, 1977: 56; Pižurica, 1981: 96–98; Vuković, 1938–1939: 47; Stanić, 1977: 108–111), mada nijednom u potpunosti, i to primarno u jeziku pripovijetki N. Lopičića, u kojima se inače i najdosljednije vrši govorna karakterizacija likova inkorporiranjem elemenata crnogorskih narodnih govora, tačnije pišćevog zavičajnog cetinjskog područja, i u jednom usamljenom primjeru kod M. Lalića:

neću *trpljeti* vjeru ti zadajem (Lop. III, SFIJK, 135); ona kaže da bi *življela* sa mnom (Lop. III, SFIJK, 137), a *življeti* tako sam, ne može on više (Lop. III, Ze, 109); pa ipak *življeli* (Lop. III, Ze, 110); Činilo mi se da je čitava šuma s Lovćena *oživljela* (Lop. III, KPL, 173); I svijema sam ja *mljesta* našao (Lal., DV, 135).

57.4. Za razliku od situacije u crnogorskim govorima, grupe *sj* i *zj* u jeziku analizirane međuratne pripovjedačke proze, tačnije govoru pripovjednih junaka koji uglavnom oponašaju dijalekatski govor, dosljedno su nejotovane.

58. U pojedinim primjerima u jeziku pripovjedačke proze Mihaila Lalića i Nikole Lopičića zabilježili smo grupu -šć- dobijenu podnovljenim jotovanjem:

Zatim valja nanovo snopove, opet ih *ukršća*, sve sa nekom radošću (Lop. III, SD, 46); slaću ga umesto sebe na pogrebe, *kršćenja*, svadbe i drugo (Lop. III, KM, 80); samo još zamku *namješćaju* (Lal., Str., 81); Oćemo l' *namješćati* sobicu za konak? (Lal., UUR, 92);

Il' ću naredit panduru da te više *ne pušća* (Lal., OIM, 97); ako mene uhvate, nete me lako *pušcat'* (Lal., Str., 78).

Ovo je odlika crnogorske književne tradicije, budući da se javlja u jezičkom izrazu pojedinih starijih crnogorskih pisaca (Vušović, 1930: 24; Ostojić, 1989: 92; Tepavčević, 2010: 188), a ujedno je osobina pojedinih crnogorskih govora (Stevanović, 1933–1934: 33; Miletić, 1940: 340; Jovanović, 2005: 222–223).

Metateza

59. Metatezu, kao vrstu transmutacionih (permutacionih) fonostilema (Kovačević, 1998a: 20), nijesmo često bilježili na proučavanom jezičkom korpusu. Ovu pojavu ne bilježimo ni u vezi sa imenicom *manastir* (Lop. I, MZ, 57–82; Lal., Ja, 84); koja je najčešći primjer metateze u crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 127; Miletić, 1940: 393–394; Stevanović, 1933–1934: 57–58; Ćupić, 1977: 58; Pižurica, 1981: 109–110; Stanić, 1974: 147).

59.1. Metateza je potvrđena u imenici *staklo* u pripovijetkama Nikole Lopičića: nego sve diže ruke i prut uz *cklo* (Lop. II, Ne, 191), gdje je nakon izvršene metateze početnih konsonanata došlo do njihovog slivanja u afrikatu *c*. Ovo je pojava poznata crnogorskim govorima, među kojima i govoru Lopičićevog zavičaja (Pešikan, 1965: 127; Miletić, 1940: 364; Stanić, 1974: 147).

Sličnog je karaktera primjer imenice *klad* u Lalićevoj pripovijeci „Jasikovica“: Nije rijetko da se oko nekoga *cklada* sasvim valjano promušketaju (Lal., Ja, 84).

59.2. U Lopičićevim pripovijetkama bilježimo i primjere imeničke zamjenice *ko* i zamjenica sa *ko* u osnovi u liku *tko* koja, vodeći porijeklo od stare zamjeničke forme *(-)kbto*, takođe spada u metatezu, a javlja se sa neuprošćenom inicijalnom grupom eksplozivnih suglasnika:

gleda li me *tko* (Lop. III, SH, 101); Teško bi vam je *tko* ispričao (Lop. VI, Zv, 14); pa bi često puta pošao u crkvu, zatvorio vrata, da ga *nitko* ne vidi (Lop. VI, 15); *Svatko* tužan, *nitko* da progovori (Lop. VI, Zv, 16); *Nitko* to ne može osim njega! (Lop. VI, KM, 88).

Ova pojava bi se mogla podvesti pod knjiški uticaj, budući da, generalno posmatrano, nije odlika crnogorskih narodnih govora⁴², a kao što vidimo po njoj se jezik Lopičićevih pripovijedaka razlikuje od jezika ostalih međuratnih pripovjedača.

59.3. Turcizam *bajrak* (bayrak (Škaljić, 1985: 113–114)) takođe je pretrpio metatezu pa se javlja u formi *barjak*: i u izvedenicama *barjaktar*, *barjaktarev* u primjerima:

U ratu je naslijedio očev *barjak* (Lop. VI, JS, 24); baci pogled na *barjak* (Đur. II, PSK, 93); Tamo *barjak* mora biti prvi (Đur. II, PSK, 94); *barjaktar* riješi da sa žitom bude gotov (Lop. II, BJ, 254); tražio da ubije *barjaktareva* sina (Lop. II, BJ, 256); ako padne *barjaktar* (Đur. II, PSK, 94); Samo *barjaktar* Zelen ostao je kod svog magarca (Đur. I, LjSR, 11).

59.4. Još jedan primjer metateze, dijalekatskog karaktera, bilježimo kod glagola „kucati“ koji je potvrđen u liku „cukati“ u sljedećim primjerima narativne proze M. Lalića i rijetko N. Lopičića:

evo ću i *cuknut* (Lal., OIM, 97); Slušao sam kako žuna *cuka* u drvo (Lal., Str., 82); i to baš zato što se kod njega nije *cukalo* bome (Lal., OIM, 97);); Duša mu *cuka* (Lal., St, 108); Tada ja počni da *cukam* (Lop. II, Kl, 316).

59.5. Izdvajaju se i dva karakteristična primjera metateze u vezi sa glagolom *osvanuti* u Lalićevoj međuratnoj prozi: no *osamnu* karakol oko kuće (Lal., Str., 80); ama *osamnut* ne može (Lal., St, 108).

Analoška pomjeranja u refleksima starih promjena

60. Ova pojava nije frekventna u jeziku izučavanih pripovijetki, tako da ovdje izdvajamo tek pojedine karakteristične primjere koje smo zabilježili.

60.1. Promjena *k* u *č* u 3. l. mn. glagola u Lopičićevim pripovijetkama:

Jer *bačati* zemlju, to je *bačati* 'leb (Lop. I, Jo, 161); kao kad navale kod nas oblačine da *bače* kišu (Lop. I, PLG, 285); i željaše da *prebači* kraj (Lop. III, Ma, 52).

⁴² Oblik *tko* javlja se samo u Mrkovićima (Vujović, 1969: 147) i sporadično u Crmnici (Miletić, 1940: 372).

60.2. Zabilježili smo, takođe kod Lopičića, i oblike radnog gl. pridjeva i prezenta sa jotovanim osnovinskim suglasnikom kod glagola sa osnovom na *t*:

Svakoga dana oni su *osvićali* mokri od suza (Lop. VI, JS, 25); kako je *uvrćala* kosu (Lop. I, DO, 145); da se *ne prihvaća* niko sa sela (Lop. I, DO, 142), *Ne prihvaćamo* ni mrtve ni ranjene (Lop. I, PLG, 287).

60.3. U narativnoj prozi Lopičića, Đilasa i Đurovića zabilježili smo i primjere glagola *pustiti* i njegovih derivata u kojima je grupa *št* dobijena analoški starim jotovanjem:

Lijepo te molim, Đuro, da me ne srijećeš, *pušti* me (Lop. II, Ne, 224); zatim *pušta* pse, jer ako ko zaputi neka je načisto da će ga uhvatiti Krnetini psi (Lop. III, KK, 87); Ne *ispuštajte* 'leb iz ruka (Lop. I, Jo, 175); *propuštajući* je između prsta (Lop. II, Kl, 310); *Pušti* nek priča! (Đil., Že, 202); *Pušti* nas čovjek... (Đil., GNR, 213); *Puštio* sam ga (Đil., Ju, 227); Vala čoce poganski *popušti* i turi obraz đe ne treba (Lal., Gi, 122); i živ se *ne popušti* (Lal., Gi, 125); *Puštite* vi, sam ću ja (Đil., SHJ, 92); *Puštite* ga, šta ste stegli mrtva čovjeka (Đil., GNR, 218); i da me rastući iz njega *ne popušti* (Đil., GNR, 221); *Pušti* me, hoću da idem (Đil., CP, 396); *Puštite* bonu ženu da mirno dušu *ispušti* (Đil., JJD, 401); *pušti* da ga pozovem i zagrlim (Đur. II, Osv., 88); *puštite* neka voda teče kud je tekla (Đur. II, Ljuš., 59); *Pušti* me! (Đur. II., PSK, 113); Da ga nisam *puštio*, danas bi ga ženio (Đur. II, Vo, 144); Mi ne smijemo *puštiti* da zla krv uđe u Stari Kraj (Đur. II, Vo, 151).

U jeziku Lalićeve pripovjedačke proze zabilježene su forme *pušćati* (v. t. 58).

61. Iz svega navedenog o fonetsko-fonološkim karakteristikama u jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze dâ se zaključiti da karakteristična dijalekatska obilježja na fonetsko-fonološkom nivou u govoru pripovjednih junaka sobom nose osobine crnogorskih narodnih govora. Preko govora likova pisci su autentično prenijeli sliku govornog idioma, atmosfere i duha podneblja koje u pripovijetkama prikazuju. Koliko je dosljednosti u takvom dijalekatskom inkorporiranju kroz govor likova, nastojali smo da prikažemo kompariranjem

pojedinih dijalekatskih obilježja u pripovijetkama sa stanjem koje je prikazano u dijalekatskim studijama pojedinih crnogorskih govora. Istovremeno, zapazili smo da i u jeziku drugih izučavanih savremenih crnogorskih pisaca (Čedo Vuković, Ćamil Sijarić, Janko Đonović) imamo unošenje dijalekatskih crta u govor likova, te postojanje dva jasno izdiferencirana sloja – govor likova dijalekatski kolorisan i piščev jezik bez takvog kolorisanja. Dijalektizmi na fonetsko-fonološkom nivou prisutni su i u jeziku crnogorske književne tradicije – kod starijih pisaca koji su u svoj jezik unosili dijalekatske crte svog zavičajnog idioma (Petar I, Miljanov, Nikola I, S. M. Ljubiša).

61.1. Nesumnjivo je da je od sva četiri izučavana pripovjedača Lopičić najdosljednije, u bezmalo svakoj od svojih pripovijetki, inkorporiranjem dijalekatski markiranih elemenata na fonetsko-fonološkom nivou postigao umjetničku uvjerljivost kojoj je težio. Lalić je takođe u velikoj mjeri unosio dijalekatski markirane elemente u govor svojih likova, i to svog zavičajnog područja, što je osobenost ovog početnog stadijuma njegovog stvaralaštva u odnosu na kasnija ostvarenja. Đilas i Đurović su, u zavisnosti od tematike pripovijetki, u manjoj ili većoj mjeri dijalekatski bojili govor svojih likova i s tim u vezi koristili dijalektizme. Ovi dijalektizmi u govoru junaka pripovijetki sobom nose lokalni kolorit i evokativnost, predstavljaju stilematične likove i posjeduju naglašenu funkcionalnost u tipizaciji literarnih junaka. S obzirom na to da se jezik pisaca diferencira od govora junaka, time ovaj posljednji dobija vrijednost stilski markiranog. Nastojali smo da pojedine stilski markirane odlike tog govora sagledamo i sa aspekta fonostilistike kroz fonološke figure i fonostilemske postupke.⁴³ Ovim postupcima stvaraju se ekspresivni, slikoviti pa samim tim i vrlo funkcionalni iskazi, koji su važna komponenta umjetničkog senzibiliteta izučavane pripovjedačke proze.

⁴³ „Fonostilemskim postupcima ne ništi se semantička vrijednost iskaza, nego se ona samo osložnjava stilističkom (...). Svi postupci su tu samo radi jednog cilja – da se tuđi govor od autorskog diferencira.” (Kovačević, 1998a: 22)

MORFOLOŠKI NIVO

62. Izučavajući jezik međuratne crnogorske pripovjedačke proze na morfološkom planu, bavili smo se svim vrstama riječi uz poseban osvrt na one primjere u kojima imamo odstupanja od opštejezičkih likova, bilo da su ona rezultat teritorijalne ograničenosti upotrebe ili pak produkt nekih morfoloških osobenosti iz ranijih epoha razvitka jezika. Dijalekatski uslovljene karakteristike jezičkih jedinica dovodili smo u vezu sa crnogorskim govorima, osobito govorima užih zavičajnih područja izučavanih pripovjedača, a pojedine specifične crte poredili smo i sa jezikom drugih proučenih crnogorskih pisaca – kako onima koji čine literarnu tradiciju tako i onima koji pripadaju savremenoj književnosti. Istovremeno, pojedine karakteristične primjere pokušali smo sagledati i iz ugla morfostilistike, izdvajajući tako jedinice pojačane izražajnosti koje su morfološki uslovljene – morfostileme, ali ne u mjeri kao u prethodnom poglavlju gdje je fonostilematika govora pripovjednih junaka došla do izražaja. To je u skladu i sa činjenicom da su morfostilistika i morfostilistička istraživanja u literaturi generalno mnogo manje zastupljena negoli fonostilistička i sintaksostilistička.

IMENICE MUŠKOG, ŽENSKOG I SREDNJEG RODA

63. Kod imenica muškog, ženskog i srednjeg roda obratili smo pažnju na one padežne oblike kod kojih imamo neke osobenosti, a najčešće su one produkt inkorporiranja odlika crnogorskih narodnih govora u diskurs govora pojedinih likova, koji se na taj način diferencira od jezika pisaca.

Nominativ jednine

64. Neka dvosložna ženska imena u nominativu jednine su sa uopštenim nastavkom *-e*, što je starocrnogorska dijalekatska osobina (Pešikan, 1965: 142; Miletić, 1940: 405; Jovanović, 2005: 298) u jeziku pripovijetki Nikole Lopičića potvrđena velikim brojem primjera:

Dok je o tome mislila *Maše*, starica iskopanih očiju, savjetovala je u samoći (Lop. I, Jo, 162); Nego da se zove *Jove Ivova* i privijaju trave (Lop. II, Lo, 102); Možda je to, ipak,

učinila *Stake Ivova* (Lop. II, Lo, 116); čekaće on do godine da mu na ovoj livadi *Stake* donese vode! (Lop. II, Lo, 117); Svi su je poznavali, to je *Ive* iz Župe (Lop. I, Se, 236); *Baba Ive* prenese, zbog kratkovidnosti, sliku pred same oči (Lop. I, Se, 238); Drhtava starica *Maše* dlanovima joj je trljala čelo i vrat (Lop. I, Jo, 167); Ali su žene osjećale da im je *Kiće* bliža (Lop. II, Lo, 102); Može *Ive* sama čuvati brave (Lop. I, MN, 244); *Stake*, Đudina majka, izišla je na prag (Lop. I, Ru, 257); *Stake* je još navaljivala (Lop. I, Ru, 262); *Mare Jokova* kao najbliža popovoj kući, znala je još i to (Lop. II, Ne, 192); Ozad, prema leđima Marijinim, bila je služavka *Stake* (Lop. III, MBN, 202); Ali *Maše* je bila uporna da ide kod sina (Lop. II, Ma, 245); *Ande* može mirno da uđe pod očev krov (Lop. III, Lju, 197); To je bila baba *Stane* (Lop. III, Lju, 198); *Ande* je u bremenu (Lop. II, Ljv, 280); rekla je Nikoli komšinka *Kiće* (Lop. VI, Si, 137).

Kod ostalih međuratnih pripovjedača ova pojava nije zabilježena.

Vokativ jednine

65. Vokativ jednine pojedinih imenica ženskog i muškog roda na *-a* jednak je nominativu, što je starocrnogorska dijalekatska osobina, potvrđena na ispitivanom jezičkom korpusu kod N. Lopičića, M. Đilasa i D. Đurovića:

Znaš li za Boga, *Janica*, da je suvomeđa (Lop. I, Im, 106); Što zboriš, *Janica*? (Lop. I, Im, 108); *Stanica*, bi li ti ža' bilo da majka umre? (Lop. I, Im, 111); *Savica*, pripazi na Kiću (Lop. II, Lo, 106); Treba tebe žena, *Grujica* (Lop. III, MBN, 207); *Marica*, *Marica*, daj mi čašu vina (Đil., DIK, 419); Odagnaj krmaču, *Jelica* (Đil., IPOH, 345); *Marica*, ostavićeš joj večeru (Đil., UNŽ, 155); *Ružica*, *Ružica*, šta ćeš tamo? (Đil., Obm., 360); A ti, *Jelica*, što ne jedeš? (Đil., PL, 309); Je li tako, *Marica*? (Đil., DIK, 410); A ti, *Vujica*, snago jedina, 'ajde i ti da legneš (Đil., PL, 307); Ali šta je, tebe nešto ne čujem, *Novica*? (Đur. II, Vo, 146); *Novica*! ...*Novica*! (Đur. II, Vo, 158).

Instrumental jednine

66. Imenicu *put* na izučavanom jezičkom korpusu bilježimo sa nastavkom *-em*, kako pokazuju primjeri:

Vozi se tako, vozi, sve pravijem *putem* (Lop. VI, FD, 157); išao je on *putem* đavolikajući svaki kamen (Lop. III, ĐI, 117); Kroz selo, strmim *putem*, išla je malo po strani (Lop. I, NO, 89); Zaobiđe i dade se *putem* put Bjeloša (Lop. II, Se, 172); teško kasa *putem* kosim, nizbrdicom popločanom (Lop. I, Se, 226); *Putem* se naše magare bilo zamorilo (Lop. VI, NT, 61); zaobilazio ih je *putem* za planinu (Lop. VI, JS, 25); on je trčao *putem* (Đil., IPOH, 343); da pođe novim *putem* (Đil., Odl., 382); prevladati sebe samog i poći jednim novim *putem*, dostojnijim žene i čovjeka (Đil., Odl., 381); Gologlav i ćelav kotrljao se *putem* pred njima kao da ga tjera čopor pasa (Lal., St, 108); Sunce se dizalo i uzbrdnim *putem* već su galamili prvi pomeljari (Lal., DV, 133); Novim *putem*, jedan za drugim, išli su Stevan i Jovan (Đur. II, Vo, 160); i zbog toga što je tim *putem* došao do saznanja (Đur. II, Sp, 7); Išao je polako *putem* iza sela (Đur. I, Ra, 38).

Primjere sa nastavkom *-om* u instrumentalu jednine imenice *put* ne bilježimo na proučavanom korpusu, jedino u množinskim padežima imamo širenje infiksa *-ov-* na račun *-ev-* u vezi sa ovom imenicom (o tome vidi t. 67.2).

Prema Stevanovićevom modelu savremenog jezika, preporučljiv je oblik *putem* u prosekutivnom značenju, a u svim ostalim značenjima noviji oblik *putom* (1989: 197). Što se tiče književne tradicije, Petar I upotrebljava samo oblik *putom*, nasuprot, Miljanov samo *putem*, dok se kod Nikole I i Ljubiše sretaju obje varijante instrumentalnog nastavka (Ostojić, 1976: 127; Bigović-Glušica: 1997: 106; Nenezić, 2010: 132–133; Tepavčević, 2010: 202–203). Od savremenih pisaca imamo podatak da se u jeziku Sijarića imenica *put* upotrebljava sa oba instrumentalna nastavka, s tim što se uočava tendencija za uopštavanjem nastavka *-em* (Muratagić-Tuna: 1998: 60), a u jeziku J. Đonovića isključivo nastavak *-em* u svim značenjima (Bašanović-Čečović, 2013: 98).

Množina imenica sa infiksom -ov-/-ev- i bez njega

67. U jeziku međuratne pripovjedačke proze koju smo izučavali bilježimo primjere imenica muškog roda bez infiksa -ov-/-ev- u množinskim padežima, od kojih su neki, usljed svoje neobičnosti, i stilski obilježeni:

ne mećem se u njegove *posle* (Lop. I, Dj, 132); kad će *svati*⁴⁴, mala (Lop. I, Dj, 126); i ona odbaci od sebe crnu krpu kojom se peru *sudi* (Lop. VI, MFO, 43); Ne mogu za *bole* unutra ništa učinit' (Lop. II, Lo, 103); kuma – lasica, *miši* te sramote (Lop. VI, NT, 55); Mocar, blatnjav, slijepljenih kosa i *brka* (Lop. II, Odl., 240); Čovjek velikih crnih *brka* (Lop. II, GID, 261); Marko objesi *brke* (Lop. I, DO, 149); pritisne njegove meke, izbolovane *dlane* na svoje oči (Đil., SIM, 98); mršavim i mladolikim seljakom, rijetkih, žutih *brka* (Đil., ZČ, 325); koji je poslao na njih vojske više nego je na gori *lista* (Đil., IPOH, 343); Jesenas će se dovaljati, s planina, *vjetri*, magle i tuga (Đil., Su, 33–34); i pustih crnih *brka* (Đil., RŽ, 388); s visoko ufitiljenim *brcima* (Đil., De, 59); počupaćemo se za *brke* (Đil., CGB, 80); Otac obrisa rukavom musave *brke* (Đil., OID, 295); ne bjehu to njihovi *kmeti* (Đil., JJD, 399); živahan čovjek načuljenih *brka* (Đil., GNR, 212); Smetovi zakrčiše *drume* i bogaze (Đil., CP, 395); prosio je sramežljivo mumlajući svojim jezikom i uz ponizne *geste* (Lal., ŠSN, 68); Nijesu to moji *posli* komandire (Lal., Gi, 125); proturi unutra svoje velike hajdučke *brke* (Đur. I, Izd., 114); protreše *brke* i prskoše u smeh (Đur. I, Ko, 142); ne bi mogli ni naši dedovi, ni *šukundedi* (Đur. I, KŽ, 162); nekako nespretno protrlja dugačke žute *brke* (Đur. I, Ra, 47); i kako su i tamo *vitezi* koji su svojom krvlju umivali ovaj kamen (Đur. I, LjSR, 22).

67.1. Javljaju se i primjeri jednosložnih imenica sa upotrijebljenim infiksom. Pojedine iste imenice navedene bez infiksa, bilježimo i u liku sa umetkom kod istog pisca:

pa su *svatovi* vazda pred pragom (Lop. I, Se, 128); iznad nakostrešenih svijetlih *brkova* (Lop. II, Se, 146); bije zadah *brkova* (Lop. III, ČN, 258); podiže prstima starčeve *brkove*

⁴⁴ Imenica *svati* karakteristična je za narodno pjesništvo te tako upotrijebljena u proznom tekstu, unosi poetsku i lirsku nijansu.

(Đil., DIK, 410); i da je oblijeću, jedino, izjutra, *gavranovi* (Đil., SHJ, 91); tim nečujnim *zvukovima* koji su prosipali laž (Đil., TO, 40); kao da je prekonoć slećelo jato *gavranova* (Đil., NPOM, 449); grunuše u nju trave, oblaci, boje, *krikovi* (Đil., SIM, 101); gradilo želje, osećenja, *bolove* (Đil., SIM, 101); ispuštajući tupe, divlje i bolne *krikove* (Đil., PRK, 255); kad su *smetovi* zavijali sve puteve ka gradu (Đil., BSLj, 285); rohava lica i rijetkih *brkova* (Đil., OMR, 426); i stalno se smješka kroz prosijede *brkove* (Lal., SS, 110); prelijevao se u bakarno-žute i srebrno-bijele *klobukove* (Lal., Gi, 121); da namjesti svoj najljepši osmijeh pod prosijede *brkove* (Lal., SS, 113); na njoj se više nisu čuli raspevani teški sivi *kamenovi* (Đur. I, GVNZ, 79).

Kolebljivost u upotrebi kraćih i dužih oblika množine nekih imenica muškog roda prisutna je i u narodnim govorima (Pešikan, 1965: 131–133; Ćupić, 1977: 76–77; Miletić, 1940: 399–401) i u savremenom jezičkom izrazu (Stevanović, 1989, 200–206), a odlika je i jezika Marka Miljanova, Nikole I, S. M. Ljubiše (Bigović-Glušica, 1997: 109–110; Nenezić, 2010: 137; Tepavčević, 2010: 212), kao i savremenih pisaca Čeda Vukovića, Ćamila Sijarića (Radulović, 1994: 31; Muratagić-Tuna, 1998: 61) i Janka Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 101–106).

67.2. Pojavu širenja infiksa *-ov-* na račun *-ev-* na izučavanom korpusu bilježimo u vezi sa imenicom *put*:

Poljar je našao prijeke *putove* i brzo ga slijedio (Lop. VI, Mr, 77); u zgrčenim seoskim *putovima* (Lop. III, SH, 100); Veče je. Zacrnješe se *putovi* (Lop. III, MZ, 32); male kuće, uski *putovi*, teško, teško smo išli (Lop. VI, NT, 67); The, tavori se ovim *putovima* (Đil., KŽ, 55); poslao na neznane *putove* (Đil., BK, 117); slažu se vezuju i spremaju na daleke *putove* (Lal., Br, 101); kotrobandžije skратиše *putove* (Lal., Sa, 128); zapadala u *putovima* (Đur. II, Osv., 83); treba hleba, vode, zemlje, *putova* (Đur. II, PSK, 111); oni prave *putove*, mostove, tunele i mašine (Đur. II, Ljud., 180); da zametne trag i da ljudima ukrije svoje *putove* (Đur. II, TNTPB, 164).

67.3. U jeziku pripovjedačke proze D. Đurovića i M. Đilasa kao karakteristične izdvajamo primjere sa nominativom množine *ocevi* od imenice *otac*:

Jeste li mi vi *ocevi* ili stričevi? (Đur. I, Lju, 66); Tako su radili naši *ocevi* (Đur. II, Ljuš., 62); njihovi djedovi i *ocevi* (Đil., SS, 349); ali su *ocevi bili* rekli riječ (Đil., CP, 394).

Genitiv množine

68. U izučavanoj jezičkoj građi registrovali smo stare dvojinske nastavke *-u/-iju* u genitivu množine kako imenica muškog i srednjeg tako i imenica ženskog roda.

Najprije kod imenice *usta* u pripovijetkama Nikole Lopičića registrujemo dosta primjera sa nastavkom nekadašnje dvojine:

pa mirno dovodio do *ustiju* (Lop. VI, ND, 99); ovaj vjetar što nadire iz uvale kao iz *ustiju* kakve nemani (Lop. III, ZI, 127); Iz *ustiju* mu je tekla krv (Lop. VI, 108); bije zadah brkova, *ustiju* (Lop. III, ČN, 258).

Međutim, zabilježili smo i primjer ove imenice sa nastavkom *-i*: zagledan u nju, stojeći malko otvorenih *usti* (Lop. III, Strij., 162).

68.1. Imenicu *prst* koja u savremenom jeziku češće ima stari dvojinski nastavak *-iju* na izučavanom korpusu, takođe u jeziku Lopičićevih pripovijetki, bilježimo i sa nastavkom *-a*: vrhom savijenih *prsta* (Lop. I, Dj, 133); a ipak najradije bi hvatao mrvu između *prsta* (Lop. VI, ND, 99); propuštajući je između *prsta* (Lop. II, Kl, 310).

68.2. Kod ovog pisca specifičan je u upotrebi i genitiv množine imenice *vrata* koji, osim u standardnom obliku, bilježimo i u dijalekatskim likovima *vratiju* i *vrati*:

i ja se odbijem od *vratiju* (Lop. III, KH, 276); uhvati se za rezu od *vratiju* (Lop. VI, Zv, 17); ali pri izlasku i zatvaranju *vratiju* poslužavnik joj se bio ispustio iz ruke (Lop. VI, MFO, 42); ustavi se za kvaku od *vratiju* (Lop. VI, MFO, 45); Šta će vjenčani lozov prsten što plače iznad naših *vratiju* (Lop. III, Su, 68); izašla čeljad, trče od *vrati* do *vrati* (Lop. II, Kl, 316); A do kućnih *vrati*, na kamenu, sjedio mu stariji sin (Lop. III, ĐI, 119); Oni to veselo zaključise i dotrčase do kućnih *vrati* (Lop. VI, ND, 95).

Usamljen primjer bilježimo i u jeziku narativne proze M. Đilasa: cikala je Marica sa *vratiju* (Đil., DIK, 420).

68.3. Umjesto standardnog dualskog nastavka *-u*, imenice ženskog roda *noga* i *ruka* u Lopičićevoj, a tek sporadično i Đilasovoj prozi, bilježimo i sa nastavkom *-a*:

sasvim na udaru kamenja koje se ispod njegovih *noga* kotrljalo (Lop. II, UP, 83); mrslost još iz *noga* (Lop. III, SFIJK, 137); Ne ispuštajte 'leb iz *ruka* (Lop. I, Jo, 175); tresnem ovcu iz *ruka* (Lop. I, SM, 276), savio se na dno njegovih *noga* (Đil., PRK, 249).

Kod ostalih izučavanih pripovjedača je samo *-u*:

zapljuskuje ga svježina mjesečine i mekota *ruku* (Đil., Su, 34); okrećući je s ruke na ruku, hiljadama *ruku* (Đil., Po, 379); I dok je stajala, raširenih *ruku* (Đil., MPR, 189); Iz izranavljenih, koščatih i prljavih *ruku* (Đil., Že, 197); Gomile glava, *ruku*, očiju (Đil., ŽIŽIŽI, 228); Oborilo ga bezbroj *ruku* (Đil., ŽIŽIŽI, 231); Nešto kao kad bi se lišio *ruku* ili očiju (Đil., DLj, 23); Htjedoh da pobjegnem od tih dugačkih *ruku* (Đil., NPOM, 448); ja sam još neki dan – gospodar svojih *ruku* (Lal., VSK, 76); svi su se vraćali praznih *ruku*, usta punih psovke (Lal., SS, 111); on ih je rado, raširenih *ruku* prihvatio (Đur. I, GVNZ, 60); zar toliki svet sedi skrštenih *ruku* zbog tih mašina (Đur. I, Lju, 97); Preko tvojih će *ruku* ići novac državni, činovnički, trgovački i sirotinjski (Đur. I, Izd., 105); koji će iz njegovih mrtvih *ruku* barjak dići (Đur. II, PSK, 96); i sede na ćebe do njenih *nogu* (Đil., PRK, 253); da legne na dno Rokovih *nogu* (Đil., PRK, 256); pa čitav niz poznatih *nogu* koje nijesu nosile ni njegovu zimsku obuću, ni njegove nanule (Đil., OID, 292); savi san na dno Paunovih *nogu* (Đil., SS, 348); reče mu da sedne tamo do njenih *nogu* (Lal., LjVP, 62); i stade niže *nogu* svoje žene (Đur. II, Vu, 33).

68.4. U pripovijetkama Nikole Lopičića imenica *pleća* ima oba nastavka – dualsko *-iju* i nastavak *-i*:

i osjećao težinu Stakine ruke preko *plećiju* (Lop. III, MBN, 204); Otkrivenih *plećiju* (Lop. I, RIŽSM, 99); Prelazila je rukom preko punih seljakovih *plećiju* (Lop. III, MBN, 211); Ona izleće i udari ga preko *pleći* (Lop. III, Ma, 55); Obavijena preko *pleći* užetom (Lop. II, Lo, 101); držala se za uže koje je bilo stegnuto širinom uskih *pleći* (Lop. I, DO, 157); I on je obujmi rukama preko *pleći* (Lop. III, DSP, 227).

Dubletizam nastavaka u vezi sa imenicom *prsa* bilježimo u pripovijetkama D. Đurovića u primjerima:

širokih jagodičnih kostiju i golih rutavih *prsiju* (Đur. I, KŽ, 160); To je ona otekla, sva, do *prsi* (Đur. II, Vu, 33); razdrljenih *prsiju* (Đur. II, Ljuš., 79); On je sedeo mirno, razdrljenih *prsiju* (Đur. II, PSK, 108).

U Đilasovoj pripovijeci „Smrt Ilije Markovića“ zabilježili smo primjer: zgrčenih *prsa* (Đil., SIM, 100).

68.5. Imenice *oko*, *uho*, *kost*, *gost*, *prst*, *nokat* na cijelom izučavanom korpusu narativnih tekstova imaju dominantno standardni dualski nastavak *-iju*:

Nije dizao *očiju* iz pepela (Lop. I, MZ, 81); nenadno vam je prešao ispred *očiju* (Lop. III, KHS, 62); Odbacujem san s *očiju* (Lop. VI, KM, 83); široko otvorenih *očiju* pogleda u Andriju (Lop. I, Dj, 135); žutih kao med *očiju* kroz naočare (Đil., De, 61); Pričekaj je otvorenih *očiju* (Đil., SHJ, 93); gvozden bljesak *očiju* i gvožđa (Đil., SHJ, 95); od njegovih modro usijanih *očiju*, zgrčenih *prsa* (Đil., SIM, 100); praznina slepih *očiju* (Đil., KT, 163); nije Simo mirio ljude rad crnija *očiju* (Lal., Ja, 86); ali se onda sjeti strašnih *očiju* kojima bi ga pogledala (Lal., Gi, 122); krvavih *očiju* i crvenih noseva (Đur. I, Izd., 107); prateći ih pogledom svojih krupnih, crnih *očiju* (Đur. I, LjSR, 28); bar takav je težak izaraz *očiju* imao (Đur. I, Ra, 43); da je raširenih *očiju* počeo da se okreće oko sebe (Đur. I, Izd., 119); To je bila obmana *očiju* (Đur. II, Sp, 23); Čupavih glava i radoznalih i raširenih *očiju* (Đur. II, Ljuš., 76); našao se u siromašnoj postelji zatvorenih *očiju* i malo otvorenih usta (Đur. II, PSK, 106); Marija zamahnu rukom i udari ga preko *ušiju* (Lop. III, MBN, 211); kao kurjačkih *ušiju* (Đil., GNR, 212); sve jedno drugom do *ušiju* (Đil., GNR, 218); klopot debelih krupnih *ušiju* (Đur. I, LjSR, 12); i bojao se da reči tužbalice ne dođu do *ušiju* njegovih sinova (Đur. II, Osv., 83); gdje koji izdajnički klopot debelih krupnih *ušiju* (Đur. I, LjSR, 12); jezovito prerezavanje *kostiju* (Đil., SU, 130); širokih grubih jagodičnih *kostiju* (Đur. II, CG, 119); On tek tada oseti da je mokar do *kostiju* (Đil., SZPOVD, 87); krto pseće glodanje *kostiju* (Đil., SIM, 101); struganje *kostiju* (Đil., SU, 132); da mu se kroz kožu nazirala forma *kostiju* (Đil., Že, 198); Bio je veliki rad oko *gostiju* što su ih imali (Lop. VI, MFO, 41); da gazda ne bi čuo il ko od *gostiju* (Đil., MPR, 184); U kući je tada bilo još nekoliko *gostiju* (Đur. II, TNTPB, 168); ludo zabadanje

noktiju (Đil., NH, 272); pruženih ruku, pipaka, *noktiju* (Đil., PRK, 240); da smo često puta nalazili mnogo oglodanih *kostiju* (Lop. III, Si, 245); Prožima me jeza do samih *kostiju* (Lop. VI, KM, 87).

Iz svega gorenavedenog možemo konstatovati da su stari dualski nastavci u genitivu množine dosta zastupljeni u jeziku izučavanih pripovjedača, što je razlika u odnosu na većinu starijih crnogorskih pisaca⁴⁵, a podudara se sa stanjem u Sijarićevom jezičkom izrazu⁴⁶ od savremenih poslenike crnogorske pisane riječi. Doduše, mi na našem materijalu bilježimo i dosta nestandardnih primjera, dijalekatskih nanosa, koji kao takvi svojom neobičnošću i arhaiziranim prizvukom imaju i karakterističan stilski efekat, a posebno su zastupljeni u pripovijetkama N. Lopičića i u tom pogledu se njegov jezik izdvaja od ostala tri izučavana pripovjedača po dosljednijem inkorporiranju dijalekatski obilježenih elemenata u govor likova kada je ova morfološka kategorija u pitanju.

Pojedinačne napomene u vezi sa imenicama muškog, ženskog i srednjeg roda

69. Izdvojićemo i pojedinačna karakteristična zapažanja u vezi sa imenicama – prvenstveno njihovim rodom, te vrstama njihove promjene, koje smo zabilježili analizirajući dostupnu nam jezičku građu.

70. U jeziku međuratne pripovjedačke proze Nikole Lopičića, a rijetko i Milovana Đilasa, zabilježili smo primjere imenica muškog roda starih konsonantskih osnova i to mahom u kraćem obliku:

U *kam* udario! (Lop. II, Se, 181); naročito kad oštar *plam* ognja naleti iz drveta (Lop. VI, KS, 129); zadigao Lagani zeleni *plam* zapjeva na ognjištu (Lop. III, NJN, 265); Crveni *plam* se diže i prekinu u zraku (Lop. I, MZ, 67); Prečasni otac iščeznu kao tajanstveni *pram* magle (Lop. III, MSNZZI, 37); a zvuci odnose dušu oca Jakova, kao *pram* magle u nebo (Lop. VI, Zv, 18); Pokuša da izazove u sebi strast, *plam* htenja (Đil., NH, 280);

⁴⁵ V.: Ostojić, 1976: 128; Nenezić, 2010: 135. Kod Miljanova javlja se samo kod imenica ženskog roda na -a (Bigović-Glušica, 1997: 107, 111).

⁴⁶ V.: Muratagić-Tuna, 1998: 62–63.

U pripovijeci „Samoća“ M. Lalića zabilježili smo oblik *kami* u kletvi: *kami* mu u vilice! (Lal., Sa, 132).

U pripovijetkama M. Lalića i D. Đurovića zabilježili smo oblik *kami* u priloškom značenju:

objesih mokru kabanicu na verige da se *kami* suši (Lal., Str., 80); da se *kami* sakrio od turske osvjetje (Lal., Ja, 85); a *kami* je iko od njega očoplio (Đur. II, Vo, 143).

Lik *kam/kami* odlika je i jezika Čeda Vukovića, pored standardnog *kamen*⁴⁷, a i mnogi crnogorski govori, i stariji i noviji, među kojima i zavičajni govorni idiomi izučavanih pripovjedača, znaju za ove oblike imenice *kamen* koji se upotrebljavaju priloški i u kletvama (Pešikan, 1965: 133–134; Stevanović, 1933–1934: 71–72; Ćupić, 1977: 72; Ristić, 2010: 22; Vujović, 1969: 211; Vuković, 1938–1939: 53, 57; Pižurica, 1981: 113; Miletić, 1940: 396).

71. Imenica *čovjek* u pripovijetkama N. Lopičića ima oblik množine *ljudi* koji bilježimo u vokativu⁴⁸ (v. t. 57.2):

vidio sam ja, *ljudi*, ka' što sad vidim (Lop. I, PLG, 288); Dobro večē, *ljudi* (Lop. II, Gu, 285); E, vala, *ljudi*, zlo se dočekalo! (Lop. II, Gu, 285).

Ovaj oblik javlja se i kod drugih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 106; Radulović, 1994: 37).

72. Kod istog pripovjedača zabilježili smo i pojavu imenice ženskog roda *mržnja* u specifičnom, stilski markiranom liku *mrzav*⁴⁹: on će svu *mrzav* svaliti na Aćima Oručevića (Lop. III, Ma, 50); zašto ih je dala za *mrzav* i žalost jedna druge (Lop. VI, JS, 28), dok smo u pripovijeci

⁴⁷ V. o tome Radulović, 1994: 37.

⁴⁸ Nastavak *-je* od imenica *-i* osnova u formi *ljudi* poznat je nekim crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 146; Miletić, 1940: 403; Pižurica, 1981: 119).

⁴⁹ Specifična je upotreba imenice *mržnja* i u Vukovićevom jeziku gdje se javlja u tri forme: *mrzija*, *mrzost* i *mržnja* (Radulović, 1994: 38).

„Strah“ M. Lalića zabilježili neobičan, stilski obilježen oblik *mrzija*: u velikoj *mrziji* (Lal., St, 106).

73. Imenice iz kategorije pluralia tantum *pleća/pleći* i *prsa/prsi* u jeziku pripovijetki N. Lopičića i M. Đilasa imaju potvrda za promjenu po četvrtoj vrsti, što se slaže sa stanjem u SK-LJ govorima koji inače znaju za promjenu ovih imenica samo po četvrtoj vrsti (Pešikan, 1964: 141):

Znaju mi ta *pleći* kako mi je! (Lop. I, Se, 236); da mu je nešto da izmjeri dobro *pleći* Marku Andrinu (Lop. II, Odl., 232); a mene će ga noćas znat' *pleći* doma (Lop. II, Ne, 195); Osim toga trebalo je i *pleći* saviti pa burilo prtiti puno vode (Lop. VI, MFO, 43); Mene samo snaha može prekrstit ruke na *prsi* (Lop. I, MN, 246); pa osvježava duboko čitave *prsi* (Lop. III, SD, 46); i pokazivala se njegova mršava, koštunjava ramena, uske male *prsi* (Lop. II, KĐ, 305); kao njeni *pleći* one noći (Đil., DIK, 415); i zapamtili samo *pleći*, pogurene radom (Đil., Ra, 431); okrenu se i viđe široke Ilijine *pleći* kako odmiču (Đil., Ju, 227); *pleći* treperile pred njegovim licem kao razapeto platno (Đil., DIK, 410); Jesu li njeni *pleći* gole (Đil., DIK, 416); dokopa starca za *prsi* i baci ga u ugao (Đil., OID, 298); a drugom Rama za *prsi* (Đil., RŽ, 392).

74. U Lopičićevoj pripovijeci „Krv“ zabilježili smo imenicu *žeđ* koja se javlja u obliku *žeđa*, što ima stilsku obojenost jer govoru daje arhaiziran ton, a istovremeno predstavlja i dijalekatsku crtu koja je odlika Lopičićevog zavičajnog govornog podneblja (Pešikan, 1964: 140): Ne bi prekinuo brazdu da ga ne primora *žeđa* (Lop. II, Kr, 271).

75. Imenice srednjeg roda *uže* i *đubre* u Lopičićevim pripovijetkama javljaju se dvojako – u obliku sa proširenjem *-t-* i bez njega:

Da drvo dignu sa zemlje i svežu ga *užetima* (Lop. I, MZ, 58); da on cio dan visi na *užetu* (Lop. II, Lju, 95); zatekao on žene gdje vežu *užetom* bale (Lop. VI, IOJJ, 113); Obavijena preko pleći *užetom* (Lop. II, Lo, 101); hukajući u ruke već prekinute od lakata *užetom* (Lop. VI, IOJJ, 120); vojnik koji je bio skriven među gomilama *đubreta* (Lop. VI, ND, 90); ne bi niđe *uža* ostalo u selo! (Lop. I, Jo, 168); vezan samo za štalu i gomilu *đubra* (Lop. III, SFIJK, 136); među gomilom *đubra* (Lop. VI, ND, 89); Stegnuti se starim kaišima nađenim negdje u *đubru* (Lop. VI, ND, 99).

U međuratnim Đilasovim pripovijetkama dominantna je promjena ovih imenica sa proširenjem *-t-*:

kad bi već bio na *užetu* (Đil., PRK, 241); Viseći tu o *užetu* (Đil., PRK, 258); Ta eto, da nisu zagrajali, on bi razminuo kraj *užeta* (Đil., PRK, 242); kao prasići gomilu *đubreta* (Đil., ZČ, 315); njiva bez krošanja *đubreta* (Đil., BSLj, 289).

76. Imenica *veče/večer* javlja se i u srednjem i u ženskom rodu na cjelokupnom izučavanom korpusu:

Veče je (Lop. III, MZ, 32); Dobro *veče*, ljudi (Lop. II, Gu, 285); Tada se spusti dosadna *večer* (Lop. III, KK, 93); što će s *večeri* obaviti planinu gusta sjena, tajna, što će neko otvoriti staju? (Lop. III, SH, 100); Po *večeri* sin siđe u trijem (Lop. I, DO, 146); i obično gdje te on zastao moraš i *veče* sačekati (Lal., Dr, 119); Tako je s nadom čekaو jutro i sa strepnjom *veče* (Lal., SS, 113); to što je to *veče* u svojoj bolesnoj fantaziji doživeo (Đur. I, Ra, 34); i što smo sedeli zajedno onog *večera* (Đur. II, Sp, 9); Kafedžika Stoja te *večeri* je pazarila više nego ikada pre (Đur. II, PSK, 91); Jedno *veče* ga je i zaklao tako u svojim bolesnim snovima (Đur. I, Ra, 34); da zna kao je s njom Badnje *veče* (Đil., Že, 210).

77. Imenicu *doba* zabilježili smo samo u obliku srednjeg roda:

Od toga *doba* moj stariji brat i sestra redovno su vodili magarca na dolinu (Lop. VI, NT, 54); Te ti ja u jedno *doba*... (Lop. II, Kl, 315); Snijeg je bio prestao još u neko *doba* noći (Đil., NPOM, 449); u *doba* kad ljudi, pošto su saznali ponešto (Đil., Sa, 123); U to *doba* se kod njega u selu spremaju kosci (Đil., RK, 338); Trebalo je da se takav rodi u *doba* Hristovo (Đur. I, Izd., 113); Od toga *doba* se nisu nikako videli (Đur. II, PSK, 93); Pa što svi sjedite u ovo *doba* oko ognja (Đur. II, CG, 131).

Istovjetno je stanje kod većine drugih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 102; Tepavčević, 2010: 233; Nenezić, 2010: 149).

78. Imenica ženskog roda na suglasnik *kći* ne javlja se u ovom liku, već samo u oblicima *kćer/ćer* i to u svim padežima, ne samo u nom. i akuz. i ima promjenu po IV Stevanovićevoj vrsti, na čitavom izučavanom korpusu:

prekrsti se *kćeri*, pogledaj (Lop. III, ČN, 255); Će gođ dimi, *ćeri*, ognja ima (Lop. I, Dj, 126); Tebe je, *ćeri*, puška pukla što ni jednoj tvojoj družu! (Lop. II, Ne, 201); majčina '*ćer*, 'oćeš li! (Lop. II, Lo, 111); Što zboriš, '*ćeri*, jedna ne bila? (Lop. II, Ne, 201); Džemo je imao divnu *kćer* (Đil., CP, 394); Rano je ostao bez žene, *kćeri* razudao (Lal., St, 106); dve već odrasle *kćeri* (Đur. I, GVNZ, 68); starica je pobjegla svojoj *kćeri* (Đur. II, Ljuš., 68); zaronivši dublje u smisao prekora svoje *kćeri* (Đur. II, Osv., 83); šapnu Jela svojoj *kćeri* (Đur. II, PSK, 106).

Nominativnog oblika *kći* nema ni u jeziku Petra I niti M. Miljanova, dok je u jeziku Ljubišinom rijedak, a u jeziku Nikole I javlja se naporedo sa *kćer* (Ostojić, 1976: 141; Bigović-Glušica 1997: 102; Nenezić, 2010: 155; Tepavčević, 2010: 229).

79. Na izučavanom materijalu nijesmo zabilježili imenicu *mati/mater*, već samo oblik *majka* koji se deklinara po III Stevanovićevoj vrsti:

govorila mi je *majka* s prijekorom (Lop. II, Co, 52); to je *majka* moga novoga druga (Lop. III, KH, 278); Viđu da ću bit' *majka* (Lop. II, Lju, 100); Ta li ne znaš da je badnje jutro i da *majke* u crkvu idu (Lop. II, Se, 128), plašilo je i Đurđu i *majku* joj (Lop. II, Ne, 217); sve osvijetljeno malim ručnim fenjerom što ga držala *majka* u lijevoj ruci (Lal., Plj, 69); i negđe u drugom plemenu *majku* i rođake (Đil., NPOM, 448); previjao se, gužvao i grčio pokraj izduženog mrtvog tela sirote *majke* (Đur. I, GVNZ, 79).

Imenica *mater* se ne javlja, već samo njen prisvojni pridjev u pripovijeci „Žena“ M. Đilasa: Bog me prokleo u utrobi *materinoj* (Đil., Že, 204).

80. U pripovijetkama N. Lopičića imenicu *porez* sretamo u dva lika – kao imenicu muškog i kao imenicu ženskog roda *porez/poreza*, pa u zavisnosti od toga, dobija jedan ili drugi tip promjene:

Dva put sam, - uzviknu ona, - *porez* platila (Lop. I, Se, 237); Jeste li platile *porezu*? (Lop. I, Se, 234); Kraj od rupca se razmota i *poreza* se isplati (Lop. I, Se, 235).

U Lalićevoj pripovijeci „Pljačka“ bilježimo primjer: Selo koje se ne plaši pohare, ni pljačke, i koje nije platilo *porezu* otkad postoji (Lal., Plj, 70).

81. Kao imenice ženskog roda u Lopičićevim pripovijetkama registrujemo imenice *otok*, *butik* i *prtljag*, *vonj* kao što primjeri pokazuju:

kakva ti je to *otok* na noge? (Lop. II, KĐ, 304); Te ti ja u jedno doba, trčeći tako, upani u jednu *butiku* (Lop. II, Kl, 315); Oni uniješe *prtljagu* (Lop. III, KPL, 174); da sve dobija njegovu *vonju* (Lop. I, Se, 235).

82. Zabilježili smo i dva primjera u kojima je imenica *tlo* upotrijebljena u varijanti sa *-e*: *tle*: prikovan nogama za *tle* (Lop. I, Im, 118); Učini mu se da mu noge ne dodiruju *tle* (Lop. II, Se, 140).

83. U narativnoj prozi M. Đilasa i D. Đurovića bilježimo i imenicu *kačketa* u ženskom rodu:

na kojoj je zabačena *kačketa* stajala nad raštrkanom kosom kao star, naheren krov (Đil., Že, 198); Roko navi ljutito, tobože, *kačketu* na levo uvo (Đil., PRK, 244); a četvrti koji je imao kožnu *kačketu* i umazano zeleno odelo izjedna, upravljao je motorom (Đur. I, Lju, 87).

84. Neobičan u upotrebi je oblik ženskog roda umjesto očekivanog muškog imenice *napad* u pripovijeci „Drugovi“ M. Lalića: i velika se *napada* trpi baš od koga se ne bi nadali (Lal., Dr, 117).

85. U pripovijetkama D. Đurovića zabilježili smo imenicu *zvijer* u muškom rodu koja se deklinira po I Stevanovićevoj promjeni: neki Ćira našao smrt od čeljusti *pomanitalog zvera* (Đur. II, PSK, 109).

85.1. Kod istog pisca bilježimo i imenicu *utvar* koja ima promjenu po IV Stevanovićevoj vrsti, pored običnijeg *utvara*: i oko njih se ne vrzmaju noćne *utvari* (Đur. I, GVNZ, 58).

Karakteristike ovako upotrijebljenih imenica govore o bogatstvu i raznolikosti jezika u pripovjedačkoj prozi izučavanih pisaca, uglavnom u govoru likova koji su nosioci dijalekatskog idioma crnogorskog govornog podneblja, čiji duh i osobine su pripovjedači, u manjoj ili većoj mjeri, prenosili preko jezičkog medijuma na stranice svojih narativnih tekstova.

ZAMJENICE

IMENIČKE ZAMJENICE

Lične zamjenice

86. U jeziku pripovijetki Nikole Lopičića konstatovali smo obličko jednačenje genitiva, akuzativa, dativa i lokativa jednine ličnih zamjenica prvog, drugog i svakog lica – tipičnu osobinu svih crnogorskih govora (Pešikan, 1965: 152; Miletić, 1940: 423–424; Stevanović, 1933–1934: 73–74; Jovanović, 2005: 355; Ćupić, 1977: 81; Vujović, 1969: 235; Pižurica, 1981: 134; Vuković, 1938–1939: 58; Stanić, 1974: 208), koja se sreća kod Lopičićevih junaka kao sredstvo njihove govorne karakterizacije. Sa lingvostilističkog aspekta ovi primjeri spadaju u sintaksičku figuru *antiptozu* koja predstavlja figurativnu sinonimiju padeža, kao jedan vid tzv. *enalage* kao opšte sintaksičke figure kojom se izražavaju različiti tipovi sintaksičke sinonimije (Kovačević, 1998a: 112). Izdajamo neke od mnogobrojnih primjera iz proučavane građe Lopičićevih pripovijetki koji to ilustruju:

mene život nije dosadio (Lop. I, Im, 109); *Mene* često prođe kroz glavu (Lop. I, Im, 109); Kuku *mene* (Lop. I, DO, 147); Ne misli da je *mene* do te tvoje siromaštine (Lop. I, Jo, 161); A *mene*, vala, što pričaju nije stalo (Lop. I, NO, 93); *mene* ništa nije ža' (Lop. I, Im, 107-108); Nije *mene* do zemlje (Lop. I, Jo, 161); *Mene* je ža' samo što ta zemlja gnjije (Lop. I, Jo, 161); A *mene* ne treba slika da me srce zaboli (Lop. I, Se, 239); I *mene* još slanine da dâ! (Lop. II, Co, 53); *Mene* je teže na srcu kad umre žena nego čojak (Lop. II,

Lo, 112); *Mene* se ta škola popela na glavu (Lop. II, Odl., 238); *Tebe* se, pope, sin ženi, a? (Lop. II, Ne, 203); Ali bi *tebe*, baba, bilo najbolje da spavaš (Lop. II, Odl., 229); *Tebe* se kaže da na vrijeme dolaziš (Lop. III, ZI, 129); Treba *tebe* žena, Grujica (Lop. III, MBN, 207); *Sebe* ruke! (Lop. I, Dj, 124); Ne, reče Fric u *sebe* (Lop. III, SFIJK, 136).

Ova osobina registrovana je i kod drugih crnogorskih pisaca⁵⁰ (Ostojić, 1976: 144; Bigović-Glušica, 1997: 113; Nenezić, 2010: 158–160; Tepavčević, 2010: 236–237; Bašanović-Čečović, 2013: 121–122).

Za razliku od Lopičićevih pripovijetki, u narativnim tekstovima Đilasa, Lalića i Đurovića ovi oblici nijesu dijalekatski markirani; usamljen je primjer u Lalićevoj pripovijeci „Obrad i Majo“: *Mene* vala još prije zore devet zora dođeše (Lal., OIM, 95).

87. Kod ličnih zamjenica u dativu i akuzativu 1. i 2. lica množine sretaju se enklitike *ni*, *vi*, odnosno *ne*, *ve*, što je takođe odlika većine crnogorskih govora⁵¹, i ovako upotrijebljene u govoru pripovjednih junaka imaju posebnu stilsku markiranost. O tome nam svjedoči veliki broj primjera iz jezika pripovijetki N. Lopičića, a rjeđe i kod ostalih izučavanih pripovjedača:

a) dativ lične zamjenice prvog lica množine (kod Lopičića i rjeđe Đilasa):

I đavo *ni* opet ne da da se s njima ne griješimo (Lop. II, Lo, 112); Što *ni* obraz uzimaš, nikad ga nemala! (Lop. II, Ne, 213); Lijepo si *ni* kuću napravila! (Lop. II, GID, 265); gotov kao i svaki od nas da pođe uz glavicu, pa što *ni* sreća da (Lop. I, PLG, 287); Vidiš, nastalo *ni* dijete (Lop. I, Dj, 125); i zapjevismo što *ni* grlo daje (Lop. VI, FD, 159); Valja *ni* tražiti konak (Lop. I, MZ, 64); da *ni* nje ne bi *ni* sunce grijalo! (Đil., PRK, 244);

⁵⁰ Kod Nikole I i Ljubiše konstatuje se blaga prevaga standardnih oblika nad dijalekatskim.

⁵¹ U *SK-LJ* govorima dosljedne su forme *ni*, *vi/ne*, *ve* (Pešikan, 1965: 152), kao i u istočno-crnogorskim govorima (Stevanović, 1933–1934: 72–73), crmničkom (Miletić, 1940: 424) i mrkovićkom govoru (Vujović, 1969: 237–238), a sretaju se paralelno sa standardnim likovima i u govoru okoline Kolašina (Pižurica, 1981: 135), uskočkom govoru (Stanić, 1974: 209), Paštrovićima (Jovanović, 2005: 357); pivsko-drobnjački govor zna samo za dativsku enklitiku *vi* (Vuković, 1938–1939: 59).

b) dativ lične zamjenice drugog lica množine (kod Lopičića, Đilasa i Lalića):

rodio *vi* se čobanin (Lop. I, Ko, 253); Neka *vi* bog danas pomogne! (Lop. II, Se, 127); neka *vi* je srećno! (Lop. II, Ne, 203); Pomaga' *vi* bog, čeljadi! (Lop. I, Ru, 265); Alal *vi* vjera (Lop. I, Jo, 174); Bravo *vi* ga (Lop. I, Jo, 175); Fala *vi*, ljudi (Lop. II, BJ, 254); Hvala *vi*, djeco! (Lop. I, NP, 271); A neka *vi* je upomoć (Lop. II, Lo, 108); Vala *vi* svijema u selo bode u oči ta moja pensija (Lop. I, Ru, 267); Pomaga *vi* Bog! (Lop. VI, IOJJ, 114); Daću *vi* ja svijema toljaga što ste navalili na mene (Lop. VI, FD, 151); Neka *vi*, braćo, niče sreća i beričet i u polju i u domu... (Đil., ZSDLj, 29); I miš će *vi* u duvaru izgoreti! (Đil., IPOH, 347); Evo *vi* ga sad... (Đil., TO, 44); Nije *vi* to, braćo, ništa (Đil., MUP, 267); Pa *vi* se stoti put kunem (Đil., Že, 199); Ja idem noćas, da *vi* ne smetam (Đil., BK, 121); Laku *vi* noć! (Đil., BK, 121); Dok *vi* kože odere (Lal., DV, 135);

a) akuzativ lične zamjenice prvog lica množine (samo kod Lopičića):

još će *ne* potuć' (Lop. I, Dj, 126); oće bez krave da *ne* ostavi (Lop. I, Ru, 264); Bog *ne* ubio što smo žene (Lop. II, Lo, 102); zovni đevojku i ostavi *ne* same (Lop. II, Se, 182); 'oće li *ne* nagrdit'? (Lop. I, DO, 143); A, što *ne* nagrdi (Lop. I, DO, 148); ko *ne* žitom ranio (Lop. II, MB, 123); lijepo li *ne* zakla sin! (Lop. II, Ne, 207);

b) akuzativ lične zamjenice drugog lica množine (samo kod Lopičića):

Recite, je li *ve* to učenjak nagovorio? (Lop. II, BJ, 256); neka *ve* sunce grije (Lop. I, Ko, 252); Ne zva *ve* u kuću, jado rođak, a? (Lop. III, NJN, 267); otac će *ve* pokrit' (Lop. III, NJN, 265).

87.1. Akuzativ lične zamjenice trećeg lica jednine ženskog roda zabilježili smo i u formi *ju* u sljedećim primjerima u jeziku pripovijetki sva četiri izučavana pisca:

Odista, šta *ju* je to tako duboko mučilo? (Lop. VI, IOJJ, 124); Mašan *ju* je sustigao (Lop. VI, IOJJ, 126); Ali sada *ju* je bilo strah (Lop. VI, MFO, 39); više nje je bila Marija i

gledala *ju* je opako (Lop. VI, MFO, 44); Zatim se pokaja što *ju* je zvao (Đil., TO, 38); i kao da *ju* je za to korio (Đil., PL, 308); ali mi *ju* je žališe od sva tri sina (Đil., KT, 167); Ali je našla prsten ne sa ljubičastim već plavim kamenom i to *ju* je obradovalo (Đil., SPUČ, 355); Život *ju* je naučio ćutanju (Đil., MVK, 150); Isprebijao *ju* je otac (Đil., Sa, 126); Naučio *ju* je za vreme rata (Đil., SZPOVD, 84); čuješ li, nevolja *ju* je doterala (Đil., ZČ, 323); i isprljana prstima onog ko *ju* je donio (Lal., SS, 112); Zbog toga *ju je* počeo zanemarivati (Đur. II, Vu, 31); Jovo *ju* je silom zadržao (Đur. II, Ljuš., 68); Prokleta ova prslatina – oganj *ju* sagorio (Lal., OIM, 96).

88. Instrumental jednine lične zamjenice trećeg lica jednine muškog roda upotrebljava se na čitavom analiziranom korpusu češće bez pokretnog vokala:

kako s *njim* da progovori? (Lop. II, Lju, 95); Po čitave noći razgovarao je s *njim* (Lop. II, MB, 124); i s *njim* pršutu da mu je gotovimo i da ga 'ranimo (Lop. I, MZ, 67); Pod *njim* izvaljena zemlja u otpacima (Lop. I, Ko, 253); Pod *njim* vrvi svijet (Lop. I, DO, 143); pod *njim* igraju i vre mali potoci (Lop. III, ĐI, 119); Johan se savi za *njim* (Đil., SZPOVD, 89); Polako š *njim*, bogom te kumim (Đil., DIK, 417); kao mravi, miljela pred *njim* (Đil., TO, 44); a Miliji tek oči za *njim* (Đil., CGB, 79); nimalo ga ne pravda pred *njim* (Đil., MPR, 182); i kao ponor pucao pred *njim* (Đil., UNŽ, 152); mogla listom za *njim* (Đil., RŽ, 388); Najzad želja za *njim* toliko narasla, uzrela (Đil., UR, 70); izvadi revolver i odape za *njim* (Lal., LjVP, 63); ogromna kišna noć što pada iz neba i teče po zemlji rasklopi se nad *njim* (Lal., DV, 137); gađenje prema rakiji i nad *njim* (Đil., De, 60); da sam hljeb i još neke stvari s *njim* dijelio (Lal., Dr, 115); A strpljenje tvoje, kada trčiš za *njim* (Đur. I, Si, 5); trči za tobom i ti za *njim* (Đur. I, Si, 6); da pred *njim* priznaju svoju malenkost (Đur. I, GVNZ, 61); pred *njim*, na trotoaru, cvokotala je kao u groznici ona (Đur. I, GVNZ, 72); A on jurnu za *njim* (Đur. I, GVNZ, 78); nego hoće da vidi one što su pred *njim* (Đur. I, Izd., 109); kao da je hteo nekoga da spreči da ne uđe za *njim* (Đur. I, Izd., 119); što sam vas upoznao s *njim* (Đur. II, Sp, 9).

88.1. A samo rijetko sa upotrijebljenim pokretnim vokalom u pripovjedačkoj prozi Lopičića, Lalića i posebno Đurovića⁵²:

tako ostade, jecajući, dugo jecajući i gušeći se *njime* (Lop. III, KM, 83); grane se *njime* obukuju (Lop. III, ZI, 127); sva vrata bjehu pred *njime* zatvorena (Lal., VSK, 73); Njim si se hranio, *s njime* nadao, patio stradao (Đur. I, Si, 6); jedva da bi se *njime* mogao razigrati dobar turski konj (Đur. I, LjSR, 8); Čovek je tada *njime* vezan (Đur. I, Lju, 81); pošto teretni automobili prolaze sve više *njime* i troše ga (Đur. I, Lju, 84); zato je ona *njime* bila zadovoljna (Đur. I, Izd., 110); čak i to ako je šef *s njime* lepo i blagonaklono razgovarao (Đur. I, Izd., 117); a on to nije jer *s njime* više neće živeti (Đur. I, NP, 137); i razvaljen seoski put kada *njime* prolaze teška kola (Đur. II, Vu, 32).

88.2. Instrumental jednine lične zamjenice trećeg lica jednine ženskog roda bilježili smo dominantno u formi bez pokretnog vokala:

gundao nad *njom* nerazumne riječi, oponašajući svještenika (Lop. II, KH, 66); prijećeći joj put, stao pred *njom* (Lop. II, Ne, 219); uveče ne bi našao pred *njom* ni mrve (Lop. I, RIŽSM, 99); Izraste nevjesta pred *njom* (Lop. I, MN, 247); đavoli ti se *s njom* igrali (Lop. III, MBN, 219); Sjutra idem *s njom* u svijet (Đil., BK, 119); Grcala je Mara i pred *njom* (Đil., Odl., 384); Opljačkao ih *s njom* do gole duše (Đil., Že, 209); da zna kao je *s njom* Badnje večer (Đil., Že, 210); Gorimo godinama *za njom* (Đil., CGB, 81); Sjutra idem *s njom* u svijet (Đil., BK, 119); zemlju pred *njom* čelom da dotaknem (Đil., Že, 202); koliko im je lakše *s njom* (Lal., Br, 103); kad bi govorio *s njom* (Đil., PRK, 248); ama mnogi od nas nema tu sreću da *njom* počese počese dlan (Lal., Dr, 115); *s njom* može biti svakoga momenta svašta (Đur. I, GVNZ, 74); nije pokušao da se pred *njom* razotkrije (Đur. I, Izd., 109); Nećeš valjda *s njom* večerati? (Đur. I, Izd., 116).

88.3. Rijetki su primjeri sa pokretnim vokalom i to samo u pripovijetkama D. Đurovića:

⁵² Isp. slično stanje u jeziku Petra I (Ostojić, 1976: 145) i Nikole I (Nenezić, 2010: 163–164), S. M. Ljubiše (Tepavčević, 2010: 243).

da nije bila tu na pomolu zarada i da nisu omamljeni *njome* (Đur. I, Lju, 98); stisnu pesnicu i tresnu *njome* kroz vazduh (Đur. I, Izd., 132); gonjen *njome* kao nekom neodoljivom silom (Đur. I, NP, 133); iz straha da nije *njome* koga drugog unesrećio (Đur. I, NP., 138); Kajao se odavno što se *njome* oženio (Đur. II, Vu, 31); U toj štali terali su ga da se oženi *njome* (Đur. II, Ljuš., 54); Bio se sav zaneo *njome* (Đur. II, Ljuš., 76).

Ostale imeničke zamjenice

89. Nerijetka je pojava miješanja oblika imeničke zamjenice *što* i *šta*. Uopšteno je pravilo da oblik *šta* ima upitno i zavisno-upitno, a *što* odnosno, uzročno, poredbeno, isključno, vremensko, dopusno i dr. značenja.⁵³ Odnosno-upitna zamjenica *što/šta* javlja se češće u formi sa -o u svim značenjima i funkcijama⁵⁴, što je još jedna osobina starijih crnogorskih govora (Pešikan 1965: 151; Jovanović, 2005: 361; Stevanović, 1933–1934: 73; Miletić, 1940: 427), ali i jezika starijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 151; Bigović-Glušica, 1997: 116; Nenezić, 2010: 165; Tepavčević, 2010: 244). O upotrebi zamjenica *šta* i *što* u različitim kontekstima imamo potvrda i u jeziku Ć. Sijarića⁵⁵, kao i u jeziku J. Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 126). U nekima od njih paralelno egzistiraju obje forme, u nekima je ona sa -o jedino u upotrebi. Na našem materijalu zabilježili smo dominantno *što*. Izdvajamo one primjere gdje upotreba takve forme nije u skladu sa standardom, već je dijalekatski markirana⁵⁶:

A *što* je tebe? (Lop. I, MZ, 61); Za ime Boga, *što* je ono? (Lop. I, MZ, 62); *Što* ti je, za ime Boga (Lop. I, DO, 140); ne znajući ni sam *što* se dešava (Lop. II, ND, 41); ali je čekala *što* joj slučaj dosudi (Lop. I, Im, 113); Oboje čekamo *što* će Bog reć' (Lop. I, Im, 113); *Što* neće nevolja od čovjeka učiniti, mislio je Đukan (Lop. II, NS, 292); Ali *što* može Mašan kada je sam? (Lop. I, MZ, 72); *što* bi rekao ako sjednem bliže? (Lop. I, NO, 90);

⁵³ *Što* i *šta* se, po mišljenju M. Stevanovića, ne razlikuju samo po obliku u užem smislu, već i po akcentu i, što je važnije, po funkciji u jeziku (Stevanović, 1988: 209).

⁵⁴ Zamjenica *šta/što* upotrebljava se široko u različitim službama: u službi zamjenice, u službi veznika (ili sama ili u sklopu vezničkih izraza), kao alternant zamjenici *koji*, u službi raznih priloga (količinski i načinski), i u svim tim službama sa mnogo iznijansiranih značenja (Radulović, 2003: 86).

⁵⁵ V. o tome: Muratagić-Tuna, 1998: 70–72.

⁵⁶ Ova pojava nije isključivo morfološke, već je morfosintaksičke prirode.

Što ti je doktor reka'? (Lop. I, Im, 106), Pa *što* ćemo sad? (Lop. I, DO, 148); Ma *što* ti znaš (Lop. VI, ND, 92); Mi siromasi, ako žena nije za rad, *što* možemo... (Lop. III, MBN, 210); da se razdužimo pa *što* Bog da (Đil., Po, 375); da njima *što* daš (Đil., Ju, 225); u njegovo vrijeme se nije smjelo ni imalo kad misliti ni na *što* drugo do na pušku i motiku (Đil., KŽ, 57); i njega niko *ni u što* ne može zatvoriti (Đil., KŽ, 57); znaš li *što* o tom? (Đil., RK, 340); Da nijesam *što* zaboravio? (Đil., Obm., 360); no sam dobro znao *što* radim (Lal., Str., 77); Bogati, Mađo, je l' se tebe *što* kad priviđalo? (Lal., Sa, 131); nit piše o sebi, nit *što* traži (Lal., VSK, 73); ozgo iza brda da vide ima li već *što* (Đur. I, Lju, 80); The, *što* ti latini umiju...*što* znaju... (Đur. II, Vu, 42); Pa *što* radi? (Đur. II, CG, 133); Đede, dede, *što* veliš? (Đur. II, CG, 136); A ima li danas *što*? (Đur. II, Izd., 196); 'Oću da *što* zaradim (Đur. I, Ra, 37); kad tamo, imam *što* viđeti (Đur. II, Vu, 52); Strah me hvata da se nije *što* desilo (Đur. II, Ljuš., 74); i ona bi osetila da je nesposobna da ma *što* izusti (Đur. II, Ljuš., 64); nije čekao da Gora *što* kaže (Đur. II, Ljuš., 66); Ima li *što* da mu se baci (Đur. II, Vu, 27); čak se nije usudio da pohvali *što* njegovo (Đur. I, Izd., 106); A ima li danas *što*? (Đur. I, Izd., 110).

89.1. U Lopičićevoj pripovijeci „Odlazak“ u genitivu ove zamjenice bilježimo i staru formu *česa* koja se sreća kod starijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1965: 151; Nenezić, 2010: 166, Tepavčević, 2010: 245): Koga se bojiš, *česa* se bojiš? (Lop. II, Odl., 228).

90. O upitnoj zamjenici za lica u formi *tko* v. t. 59.2.

91. Zamjenica *ko* u kosim padežima javlja se u analiziranim pripovijetkama najčešće sa pokretnim vokalom:

ada *koga* drugoga (Lop. II, Ne, 201); pogreb čovjeka *koga* je znao (Lop. I, MZ, 58); *koga* se bojiš (Lop. II, Odl., 228); ti ćeš viđeti *koga* volim (Lop. III, DSP, 228); svakome *koga* bi vidio da sad prođe drumom (Lop. II, Odl., 239); za *koga* je znao da radi u opštini (Lop. III, ĐI, 121); a *koga* se sve to tiče (Lop. VI, Si, 141); kao potok *kome* se ne zna ni izvora ni uvira (Lop. VI, KM, 81); udri sabljom, pa *kome* tikva, *kome* dinja (Lop. VI, FD, 155); neko sažaljenje prema mladiću *koga* nije nikad pre video (Đil., PRK, 260); kukavan

zaklon prema čoveku koji je u vama a *koga* vi ne vidite (Đil., SIM, 112); A što se ti, *koga* đavola, smeješ? (Đil., Sl, 333); na Radojku je vikao, na *koga* bi drugo (Đil., Sl, 333); Sad nagađaj kakav to zulum trpe i od *koga* (Lal., Dr, 117); *koga* li na ovi lijepi dan ucikvaše? (Lal., Gi, 120); nit je *koga* drugog, ni sama sebe uvjerio (Lal., Gi, 121); što nisu imali *koga* da mole (Đur. I, LjSR, 17); nekome *koga* nikad niste videli (Đur. I, Ra, 51).

92. Od imeničkih zamjenica složenih sa upitno-odnosnom zamjenicom za stvari izdvajamo opštu zamjenicu *svašta* koju bilježimo sa vokalom -o u pripovijeci „Barjaktar Jošo“ N. Lopičića: U *svašto* se ovo naše dijete stavlja (Lop. II, BJ, 253).

92.1. Zabilježili smo interesantan ali usamljen primjer genitiva ove zamjenice *svačesa* kod istog pripovjedača: da bi od njih bilo ulja u kandilima, svijeća u crkvama i *svačesa* što trebujе (Lop. III, MSNZZI, 36).

93. Registrovali smo i formu *čegović* u značenju „od koje porodice“ u primjeru: 'Fala ti, a *čegović* reče da je on? (Lop. II, GID, 260).

94. Bilježimo i primjere imeničkih zamjenice složenih sa *god* (*god*) u pripovijetkama M. Đilasa, D. Đurovića i rijetko i M. Lalića, najčešće u značenju neodređenih zamjenica *neko* i *nešto*:

pričalo se i nadalo, da će se *štogod* i zakučiti (Đil., SZPOVD, 83); Jovan zausti da mu kaže *štogod* (Đil., SZPOVD, 89); da sredi *štogod* po sobi (Đil., BK, 118); da otac i svet ne dokuče *štogod* (Đil., SIM, 98); a gde je još *kogod*? (Đil., Sa, 444); kad bi *kogod* sa strane (Đil., SU, 128); ima li *štogod* da se jede (Đur. II, Vu, 40); nadajući se da će već jednom položiti *štogod* od ispita (Đil., MPR, 193); da *kogod* ne pobegne na vrata (Đil., Že, 198); jeste li *štogod* izmislili (Lal., VSK, 73).

PRIDJEVSKE ZAMJENICE

Prisvojne zamjenice

95. O sažetim i nesažetim oblicima prisvojnih zamjenica *moj*, *tvoj*, *svoj* v. t. 34.

96. Od prisvojnih zamjenica izdvajamo treće lice množine gdje imamo izražavanje pripadnosti objema formama – *njin* i *njihov*.⁵⁷ Jedino su izuzetak pripovijetke D. Đurovića gdje bilježimo samo *njihov*:

a) Selo opet poče da priča o *njinim* sastancima (Lop. I, Dj, 128); jer se *njine* glave rijetko odmazuju (Lop. III, KHŠ, 58); i *njina* djeca za djecu gospode (Lop. III, Ko, 288); U *njinoj* kući je bilo kao u zečjoj jami (Lop. VI, MFO, 32); I komšije su znale za *njinu* nesreću, pa i *njina* djeca koja su jednako Jelu voljela (Lop. VI, IOJJ, 119); zguren među gomilom žena izložen *njinim* pogledima (Lop. VI, Si, 138); a on još služi *njinu* kuću (Lop. I, Se, 227); što je izostajalo iza njih izgaženo *njinim* nogama (Lop. II, KĐ, 299); a *njina* drveća osjećaju kao ljudi (Lop. III, KHŠ, 59); nešto se je u *njinoj* kući mijenjalo (Lop. VI, MFO, 41); surov izraz lica *njinu* mirnoću, a oči njihovu plahost (Lop. III, SFIJK, 134); bila je znak *njine* pažnje (Lop. VI, NT, 56); *njinih* velikih žutih bokova (Lop. III, SFIJK, 134); milosna rosa s mjesečinom prolije se na duše *njine* (Đil., Su, 34); tugu *njinu* i ispira svaki bol (Đil., Su, 35); to je Mara, *njina* sluškinja (Đil., ZČ, 323); Al' se nijesam više smio pouzdat' u *njinu* dobrotu (Lal., Str., 83); ozbiljno obećanje š *njine* strane (Lal., Gi, 126);

b) To je *njihovo* četvrto čeljade (Lop. I, Se, 227); To je bio izraz *njihova* revolta (Lop. II, UP, 76); udriše u priču kako je *njihov* vo imao dići (Lop. III, NJN, 264); uprkos *njihova* navaljivanja (Lop. II, Ne, 223); oni su molili da usjevi budu sreća *njihova* (Lop. III, Ze, 109); pričaju mu oni i muci *njihovoj* (Lop. III, Ze, 110); Tako se je mračno ćutalo u *njihovoj* kući (Lop. I, Se, 225); ne mogaše oka da sklopi od šarkije i *njihove* pjesme (Lop. III, Ma, 52); *Njihovu* kretnju, *njihova* mršava, košutnjava lica, *njihov* usporen, težak hod (Lop. I, Le, 184); vidio se vo, *njihov* vo (Lop. II, Odl., 236); Ali *njihova* ljubav ne potraja (Đil., JČ, 237); ono što se skriva u *njihovoj* nutrini (Đil., NH, 275); On ih je znao i pride *njihovom* stolu (Đil., DIK, 407); a Matija ih je zbog toga *njihovog* nepoimanja njega strasno i duboko mrzeo (Đil., PRK, 259); Namirisali su *njihovu* ljubav (Đil., Obm., 360); koliko je krvave mržnje zapljuskivalo *njihov* dom (Đil., GNR, 223); A šta će *njihov* da

⁵⁷ Poređenja radi, jezik J. Đonovića takođe poznaje obje forme ove prisvojne zamjenice (Bašanović-Čečović, 2013: 133), dok se u jeziku Ć. Sijarića ne bilježi oblik prisvojne zamjenice *njin* (Muratagić-Tuna, 1998: 74).

bude? (Đil., OP, 331); sad je bar *njihov* (Lal., SS, 113); *Njihov* rad pratila je neka čudna šutnja (Lal., DV, 135); ali se ništa nije čulo od *njihovih* psovki (Lal., SS, 114); na račun jednookog kostura koji po *njihovom* mišljenju ne može odvući papke ni do Sitne Luke (Lal., St, 106); onda kada *njihovi* preci nisu tačno znali da su na Balkanu (Đur. I, LjSR, 9); koja je nosila ime tog *njihovog* junaka (Đur. I, LjSR, 10); čitavi ljuti i gladni kamen na *njihovoj* kozarskoj visoravni (Đur. I, LjSR, 12); i prosuti se po *njihovim* licima (Đur. I, LjSR, 15); kao da bi hteo što bolje da čuje vardanje *njihovo* (Đur. I, GVNZ, 72).

97. Na proučavanom jezičkom korpusu nijesmo zabilježili forme *njezin* i *njojzin* za koje znaju crnogorski narodni govori.⁵⁸

Pokazne zamjenice

98. Pokazne zamjenice muškog roda u prvom, drugom i trećem licu, kao i u crnogorskim govorima i starijeg i novijeg tipa (Pešikan, 1965: 150; Miletić, 1940: 424–425; Stevanović, 1933–1934: 75; Ćupić, 1977: 83; Vujović, 1969: 245–246; Pižurica, 1981: 138; Vuković, 1938–1939: 61) u jeziku Lopičićevih i Lalićevih pripovijetki, a rijetko i kod Đilasa bilježimo u liku *ovi*, *ta*, *oni*:

ka' što sad vidim *ovi* oganj (Lop. I, PLG, 288); Što će reći *ovi* Francuz (Lop. VI, FD, 154); neće joj ni *ovi* dolazak tako proći (Lop. II, Kl, 313); Znam, vala, doktore, da je napast odit uz *ovi* krš (Lop. II, KĐ, 299); Znaš li ti ko je *ta* 'Pavle? (Lop. II, Se, 164); A 'oće li izdržati *ta* 'put? (Lop. I, Jo, 157); Niko, vala, nije ni mislio da će *ta* 'vo krepat' (Lop. I, DO, 148); ni da bog zagleda' se u *ta* 'nesoj (Lop. II, Ne, 191); *Oni* što ti je klobuk donio (Lop. II, Kl, 316); ili će *oni* čas obrnuti pleća (Lop. I, PLG, 285); Ja lijepo čujem kako *oni* Hercegovac, da mu bog pomože, smiri stanare (Lop. II, Kl, 316); što im *ovi* motorbicikl nije ni do koljena (Đil., MUP, 267); u *oni* dekik razgovora (Lal., Str., 79);

⁵⁸ Formu *njezin* poznaju SK-LJ govori, crmnički i istočnocrnogorski (Pešikan, 1965: 150; Miletić, 1940: 426; Stevanović, 1933–1934: 74), a *njojzin* Crmnica i istočnocrnogorski (Miletić, 1940: 426; Stevanović, 1933–1934: 74).

čuješ kako sad tebe zove – *oni* isti glas (Lal., Sa, 132); i otiša' na *oni* svijet (Lal., Ja, 84); Šta bi *ovi* kaštig s tobom? (Lal., Gi, 122); Sabih se u *oni* mrak (Lal., Str., 80).

Iste forme pokaznih zamjenica poznaje i jezik drugih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 147; Bigović-Glušica, 1997: 119; Tepavčević, 2010: 248–249).⁵⁹

99. Pokazne pridjevske zamjenice za kakvoću *kakav*, *ovakav* i *takav* bilježimo, pored dominantnih osnova *takv-* (*ovakv-*, *kakv-*) i osnovu *tak-* (*ovak-*, *kak-*) u pripovijeci „Siže za 'Priču o velikoj duši'“ M. Đilasa: nećeš *taku* još dvaput videti (Đil., SZPOVD, 88).

Upitno-odnosne zamjenice

100. Zabilježili smo stilski markiran oblik upitno-odnosne zamjenice *česova* u značenju *čija*, nastao prema obliku *česa* u pripovijeci „Filipov dvoboj“ N. Lopičića: Čamili tu danima, čamili, *česova* klanja, nikakvoga klanja (Lop. VI, FD, 152).

Inače, upitno-odnosna zamjenica za kakvoću javlja se u ustaljenoj formi *kakav*, *kakva*, *kakvo*, što potvrđuju primjeri:

Treba jednom ona da zna u *kakvu* je kuću uljega (Lop. II, Ne, 206); kao iz ustiju *kakve* nemani (Lop. III, ZI, 127); *kakvo* ćemo mu ime dat' (Lop. I, Ko, 254); kao *kakva* prozirna treptava voda (Lop. II, Se, 153); kao *kakva* prodrta krpa (Lop. II, KH, 67); A može li se reći za čojka *kakav* je, dok ne umre? (Lop. II, BJ, 251); O *kakvo* ti je grlo kao da si ga iz gore ukrala! (Lop. III, SRA, 241); Viđu *kakvo* je vrijeme (Đil., JJD, 401); ovakav *kakav* je sreo nju ne kao sin nego neki slučajni namernik (Đil., NR, 50); ne potrži *kakve* kavge, krvi ti naše (Đil., JČ, 237); Pomišljao i na ženidbu s *kakvom* drugom devojkom, mladom, zdravom, bogatom (Đil., NIŽIS, 65); izgleda čudno, tajanstveno i izbušeno zvezdama kao *kakvo* ogromno plavo rešeto (Đur. I, LjSR, 15).

Nijesmo zabilježili primjere ovih zamjenica sa starom partikulom *-zi*. I ne samo ovih, inače ova partikula nije zastupljena kod zamjeničkih riječi.

⁵⁹ U jeziku Nikole I javljaju se forme *ovi*, *oni*, ali pokazna zamjenica za drugo lice ima savremeni književnojezički oblik *taj* (Nenezić, 2010: 170–171).

Neodređene zamjenice

101. Kada su u pitanju oblici ovih zamjenica na izučavanom korpusu izdvajamo dva karakteristična primjera – najprije u pripovijeci „Jošana“ N. Lopičića oblik *nekoji* u primjeru: mašu granama, *nekoji* bijelim maramama (Lop. I, Jo, 179), te u Đilasovoj pripovijeci „Istinita priča o hajduku“ složenu zamjenicu *koječim*: zabavljajući se nemarno *koječim* (Đil., IPOH, 343).

Opšte zamjenice

102. Pored standardnih oblika pridjevske opšte zamjenice *svaki*, *-a*, *-o*, odnosno *svakakav*, *-kva*, *-kvo*, u Lopičićevim i Đurovićevim pripovijetkama zabilježili smo dijalekatske forme⁶⁰ *svakoje*, *svakoju*, odnosno *svakojakoga*, *svakojakih*:

Svakoje, vala, pogibe od posla (Lop. I, DO, 138); u *svakoju* istu priču (Lop. I, DO, 141); zla *svakojakoga* (Đur. I, Ra, 32); mučenika *svakojakih* i neizlečivih (Đur. II, Sp., 10).

102.1. Pripovijetke M. Đilasa i N. Lopičića svjedoče i o postojanju opšte zamjenice za kakvoću u formi *svakojak*, *-a*, *-o*: Po njoj je bila *svakojaka* nečist (Lop. II, Odl., 234); družeci se sa *svakojakim* ljudima (Đil., BK, 117).

Ovakvi oblici nijesu odlika starijih crnogorskih govora, a sretaju se samo sporadično u govoru kolašinske zone (Pižurica, 1981: 141).

103. Na izučavanom materijalu zabilježili smo opštu zamjenicu za kvantitet srednjeg roda u nestandardnoj formi *svo* u prozi N. Lopičića i M. Đilasa:

Dijete je ležalo, pod starim kožuhom, *svo* u znoju i vatruštini (Lop. I, DO, 153); Za *svo* vreme (Đil., BK, 119); Požar je osvijetlio *svo* predgrađe (Đil., GNR, 223).

103.1. Genitiv množine zamjenice *sav*, *sva*, *sve* bilježimo u pripovijetkama N. Lopičića veoma često u staroj dvojinskoj formi *sviju*, što je kao osobina registrovano u jeziku S. M. Ljubiše (Tepavčević, 2010: 252) od starijih pisaca, kao i u jeziku Ć. Sijarića (Muratagić-Tuna, 1998: 76) i J. Đonovića od novijih (Bašanović-Čečović, 2013: 137):

⁶⁰ Ove forme poznaju SK-LJ govori, i to uglavnom u obliku srednjeg roda (Pešikan, 1965: 151).

Od *sviju* u kući prvo se probudi žena (Lop. I, DO, 137); Krila se od *sviju* i svakoga (Lop. II, Ne, 218); sa *sviju* strana (Lop. II, Co, 50); skoro iza *sviju* (Lop. II, Co, 54); Iz *sviju* okolnih kuća dotrčase ljudi (Lop. III, KK, 91); Poslije *sviju* seljaka ostajala na imanju (Lop. I, Jo, 162); brži i hitriji od *sviju* (Lop. II, UP, 75); U grudima *sviju* vojnika srce snažno zakuca (Lop. II, UP, 80); Gledali su ga tako samoga, daleko od *sviju* (Lop. II, UP, 82); kako je ovaj bol iznad *sviju* drugih (Lop. I, NP, 271); daleko iznad *sviju* planina (Lop. III, Strij., 158); glasno „ura“ odjeknu kod *sviju* (Lop. VI, ND, 103); Ujutru sam se digao prije *sviju* (Lop. III, KPL, 176); Digla se prije *sviju* (Lop. I, Dj, 130); Ali se je iznad *sviju* drao Ivan (Lop. III, Ne, 233); Nije samo Maričina nego i *sviju* nas želja (Lop. VI, JS, 23).

Kod ostalih međuratnih pripovjedača bilježimo primjere samo u standardnom liku *svih*:

Ruke navikle na rad i na tumačenje *svih* dubokih, unutrašnjih zbivanja čovjekovih (Đil., PORR, 162); duboko u njemu i sprečavalo ga da, krijući od *svih* ne umori sebe glađu, čim bilo (Đil., SHJ, 93); Puzalo je polako preko *svih* stvari donoseći sobom drhtavi jutarnji žamor (Đil., ZČ, 312); Činjaše mu se veća i crvenija od *svih* (Đil., PORR, 161); i polako prelistavao lik za likom *svih* tih ljudi (Đil., NR, 49); sad može da se pljačka, ta poslije *svih* ratova se pljačka (Lal., Plj, 70); Ali od *svih* njih on je uzimao obavezu potvrđenu sudom, ozakonjenu potpuno (Đur. I, GVNZ, 63); kada ga okupe sa *svih* strana (Đur. I, Ko, 142).

104. U funkciji opštih zamjenica javlja se i pridjev *cio*, što se poklapa sa stanjem u crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 151; Miletić, 1940: 428; Ćupić, 1977: 83; Pižurica, 1981: 14), ali i sa crnogorskom literarnom tradicijom (Ostojić, 1976: 150; Bigović-Glušica, 1997: 121; Nenezić, 2010: 174):

Cijelo je nebo gorelo u ognju (Lop. I, RIŽSM, 97); Čula sam da si *cijelu* noć ječa' (Lop. II, Serd., 129); tuče po glavi, očima, rukama, *cijelome* tijelu (Lop. II, Se, 170); *cije*le noći grickaju (Lop. III, SFIJK, 135); probolovala je *cijelu* tu godinu (Lop. I, NO, 83); kad se *cio* onaj narod razišao on priđe ipak njemu, Iliji (Lop. II, Ne, 226); *Cio* njegov izraz lica, odvažan, znojav, crven (Lop. II, Se, 150); U ruci i u *cijeloj* njegovoj svijesti osta samo

pero (Đil., TO, 42); i *cijelom* okrugu položiti svoj širok i težak dlan na glavu (Đil., TO, 45); jer su je takvom zvali Ismail Hanović i *cio* svijet (Đil., OID, 292); Nije izlazila, velju, *cio* dan... (Đil., KŽ, 56); Milovan se *cio* naježio (Đil., TO, 46); spremao *cijelog* života (Đil., TO, 47); koji je držao *celu* njegovu nutrinsku zgradu (Đil., SZPOVD, 90); *cio* krstav i išaran (Đil., UR, 68); *cio* dan se oni dvojica sretaju mrkim pogledima (Lal., Plj, 71); Nije ni malo ugodan posao stajati *cio* dan u brazdi (Lal., Ja, 87); *cio dan* sam šljepkao onode (Lal., Str., 77); starac po *cio* dan nije mogao da zaspi (Lal., DV, 136); *cio* dan se oni dvojica sretaju mrkim pogledima (Lal., Plj, 71); Čuvao sam *cijelo* ljeto trista ovaca i dvjesta jagnjadi (Đur. II, Vu, 35); pokvariće nam *ceo* posao! (Đur. I, Ra, 44); sa neobičnim oduševljenjem su se probijali *ceo* dan stranputicom (Đur. I, KŽ, 159); više nego kada je Neško profućkao *celo* imanje (Đur. I, Ra, 41).

Dopusne zamjenice

105. Nijesu česti primjeri pridjevskih dopusnih zamjenica na izučavanom jezičkom korpusu. Registrovali smo primjere zamjenice za kvalitet *ikakva*: bez *ikakve* plašnje (Lop. II, MB, 122); bez *ikakve* senke na licu (Đil., MPR, 194).

106. Ne bilježimo pridjevske dopusne zamjenice složene sa *god* (*god*).

107. O pridjevsko-zamjениčkoj promjeni, tačnije fleksivnim završecima u instrumentalu jednine, genitivu, dativu, instrumentalu i lokativu množine govorili smo u vezi sa „jatom“ (t. 23).

107.1. O pokretnim vokalima u pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji v. t. 39.

O imeničkoj promjeni zamjenica

108. Nerijetko analizirani pripovjedači koriste oblike imeničke promjene zamjenica, koje su stilski obilježene, što ilustruju sljedeći primjeri:

obao kao i velika pogača u prozorima pekare *njegova* oca (Lop. II, KH, 66); uzima sa *njena* dlana (Lop. I, Ru, 262); To je bio izraz *njihova* revolta (Lop. II, UP, 76); koji je u

njegove nozdrve unosio miris *njena* vruća zažarena tijela u igri (Lop. II, Ne, 196); jedini put do hleba *njenu* djetetu! (Lop. III, Strij., 155); nevješt *njegovu* odlasku (Lop. I, Ru, 265); ubio Acimovića u *njegovu* manastiru (Lop. III, KM, 78); po *njegovu* mišljenju, povratka mu nije bilo (Lal., LjVP, 67); bodijaše ga u svaki živac, ćelicu, dlačicu *njegova* tijela (Đil., TO, 42); Pljuvačka iz usta ih je štrcala za vreme *njegova* govora (Đil., PRK, 245); Video je kako je šiknula krv iz punog muškog vrata *njegova* sina (Đur. I, Ra, 34); kako će iščeznuti ispred *njegova* imena (Đur. I, GVNZ, 60); i još mnogo drugih građana kod kojih ima *njegova* novca (Đur. I, GVNZ, 71); i s vrata posula po *njihovu* podu neku tečnost (Đur. I, GVNZ, 77); Drugi su odmah odveli *njegova* sina na stranu (Đur. II, PSK, 104).

Kako primjeri pokazuju, najčešće su to oblici genitiva prisvojnih zamjenica (*njegov*, *njihov* i *njen*), ili pak, što je rjeđi slučaj, dativa ili lokativa ovih zamjenica.

PRIDJEVI

O imeničkoj promjeni pridjeva

109. U svom jezičkom izrazu izučavani pripovjedači često koriste oblike pridjeva po imeničkoj deklinaciji, što se odražava i na stilsku markiranost takvih primjera, budući da se u savremenom književnojezičkom izrazu pridjevi čiji se zavisni oblici mijenjaju po imeničkoj deklinaciji kvalifikuju kao arhaizmi, ali kako kaže M. Stevanović, „plijene svojom upečatljivosti“ (Stevanović, 1989: 261–264), istovremeno doprinoseći slikovitosti i živosti pripovijedanja. Stoga, iako se smatra da su paradigme kraćih i dužih pridjevskih formi ravnopravne u upotrebi, forme imeničke (kraće) promjene sve više se osjećaju kao dijalektizmi ili arhaizmi.

Danas se kraća imenička promjena pridjeva može sporadično naći najprije u književnoumjetničkom stilu kao interpretacija stanja u narodnom govoru, zatim u razgovornom stilu ijekavskog govornog područja, u tzv. petrificiranim predloško-padežnim konstrukcijama, ustaljenim izrazima (*teška* srca, manji od *makova* zrna, *svijetla* obraza i sl.) (Glušica, 2002: 233–234).

109.1. U jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze, kod sva četiri izučavan pisca, konstatujemo čestu upotrebu imeničke promjene, tj. kraćih pridjevskih formi. Kraće forme pridjeva upotrijebljene su najčešće u kvalifikativnoj funkciji, i u toj službi posebno je frekventan kvalifikativni genitiv.

Najfrekventniji oblici imeničke deklinacije javljaju se kod opisnih pridjeva i to u genitivu i akuzativu jednine, i nešto rjeđe u dativu i lokativu, što potvrđuju primjeri iz izučavanih pripovjedaka:

prekrštenih nogu, *oštra* pogleda (Lop. I, Le, 185); veliki plameni jezik *iz bukova* drveta (Lop. I, SM, 278); Tada je u *slaba* čovjeka, koji se boji smrti, rikhula Mijatova puška (Lop. II, Lju, 98); zaklanjajući se iza *gusta* i *trnovita* šiblja divljeg šipka (Lop. I, Ru, 257); i slatko udisao miris *pečena* tijesta (Lop. II, KH, 66); kakva je bura prešla preko ovoga starca *slabačka* tijela (Lop. VI, Zv, 16); poslije *dobra* plijena koji su uhvatili (Lop. II, UP, 75); izgubljena u širini *prostrana* odra (Lop. II, Lo, 103); Udaralo je ono tako čudno monotonim zvukom da mu je ličilo na plač *živa* čovjeka (Lop. II, Lo, 112); Petar osjeti svu težinu *neželjena* sastanka (Lop. II, Lo, 117); stade ona prema njemu i zagleda se u njega, pogurena pod teretom, *znojava* i *zažarena* lica (Lop. II, Ne, 218); bio je to šum *čovječija* koraka (Lop. II, Ne, 221); počeo u veselju da joj govori kako će ona, srećna majka dočekati *učena* sina (Lop. II, Odl., 229); Fotografija je odavala *ozbiljna* čovjeka (Lop. II, GID, 260); koja je kreštalala sa *visoka* podijuma (Lop. II, Gu, 288); koji je sjedio pored ognja *isplažena crvena* jezika (Lop. III, Strij., 151); ded je dobro zagledao *mlada* čovjeka (Lop. II, KĐ, 305); Samo njemu, predvodniku čete, *visoku*, *hitru* čovjeku, Austrijancu Francu, kao da nije smetao taj vjetar (Lop. II, UP, 75); Bile su mu one u uhu kao nejasni žubor potoka, koji se u *besputnu*, *bezvodnu* kraju, pričinja *žednu* čovjeku (Lop. II, Lju, 98); o *čvrstu* užetu visio čovjek u opancima (Lop. II, Lju, 93); da on misli da će iz svoje golotinje istrajati u tako *tešku* poslu (Lop. II, Odl., 231); previjajući se u *vitku* tijelu kao zmija (Lop. II, Gu, 288); gotovo ne učestvujući u *očevu* razgovoru (Lop. III, ĐI, 120); kao na *zapjenjenu talasu*, plovi Aleksa nekud (Đil., Su, 33); Da je, bar, da pobjegne, kudgod, preko *bijela svijeta* (Đil., UR, 68); jedan mršav, žut, toliko *dugačka* vrata da se čini da je ceo od njega (Đil., De, 61); kad se pojavio jedne zore, *napaćena*, *uvela* lica (Đil., SZPOVD, 84); je li ona od koristi *poštenu* i *junačnu* čoveku (Đil., MUP, 267); Izbi mrk čovjek, s puškom preko krila, na *hitru* konju (Đil., RŽ, 391); i naježen, mrk, *izgužvana*

lica i potamnelih očiju (Đil., Že, 201); ključaju tri izvorčića krvi i otiču po *prašnjivu* putu (Đil., CGB, 79); hartija se prosipala po *prljavu ispljuvanu* patosu (Lal., Br, 103–104); Samo se Radišićka kuća... uznosi na *tvrdi i sigurnu* mjestu (Lal., SS, 110); dobra, teška zemlja na *lijepu* mjestu (Lal., SS, 112); kao pri buđenju iz *mučna* sna u još strašniju javu (Lal., Gi, 125); On u svojih 16 godina nije poznao *dobra* čovjeka ni žene (Lal., LjVP, 62); i sad neka mutna žutina gviri iz *siva* lica (Lal., VSK, 75); ka' da sam u dobre godine bio na slavu kod *dobra* domaćina (Lal., Str., 83); Iza *kratka umorna* sna preko dana (Lal., Br, 103); i sve se to na čas učini kao lud san *premorena* mozga (Lal., Gi, 120); i opet se odazivao *neznanu* i *nerazumljivu* glasu (Lal., Sa, 132); u daljini kao zvijezda na *oblačnu* nebu (Lal., DV, 137); *Uglednu* i *bogatu* čovjeku tu više nije mjesta (Lal., Plj, 70); da se desi domaćin *meka* srca i *meka* obraza (Lal., SS, 111); pop Savo, kao patrijarh kakav, *zgrčena, smežurana* lica (Đur. I, LjSR, 19); kada se, usukanih mišića, *izbrazdana* lica, u dronjcima iabama, mučiš da isteraš kamen iz kamena (Đur. I, Si, 5); štrkljasti i krakati kao hrtovi, *mršava* i *neobrijana* lica (Đur. I, LjSR, 8); i na kožusima, prostrtim po kamenu ispod *vedra* i *nakićena* neba (Đur. I, LjSR, 15); polunagi, kao divljaci, *kruta* lica kao crnci (Đur. I, LjSR, 19); vedrili mu čelo i razvlačili bore na *dugu, široku* i *koštunjavu* licu (Đur. I, GVNZ, 65); postoje čitava sela u kojima još nema *pismena* čoveka (Đur. II, Sp, 17); koji nisu svesni da su izgubili *mlada* i retko *dobra* oca (Đur. II, Osv., 82); čovek *dugačka* lica, *smirena* i *pametna* izgleda (Đur. II, CG, 117); *bleda* i *oglodana* lica kao da se smrt navukla (Đur. II, Izd., 213).

109.2. Istovremeno, zabilježili smo i primjere imeničke promjene od prisvojnih pridjeva na *-ov/-ev, -in* takođe u genitivu, akuzitivu, dativu i lokativu:

preteče ona *Miraševa* momka (Lop. II, Ma, 250); Zaradio sam novog druga, *pekareva* sina (Lop. II, KH, 66); Sjedoh na stočić, pokraj *očeva* odra (Lop. II, KH, 71); Sjenka svijeće padala je preko *očeva* tijela (Lop. II, KH, 72); Tražio da ubije *barjaktareva* sina (Lop. II, BJ, 256); oni mu mogu kazati zahtijeva li Gospod dušu *Vukadinova* sina (Lop. III, SD, 43); zaklanjajući se od *Jovanova* pogleda (Lop. II, Odl., 237); ona je i prije bila nespretna u *majčinu* poslu (Lop. II, Lo, 116); Petar je učestvovao u *Jovanovu* bolu (Lop. II, Lo, 106); strah od *Jovanova* lica i zenica (Đil., KT, 164); oštro kao vrh *sunčeva* zraka i gorko

kao jed (Đil., De, 59); vjeran otisak svih unutrašnjih trepeta *Markova* života (Đil., PORR, 157); Ujutru se selo ispunilo na ruševinama *Demirova* mlina (Lal., DV, 138); padali su i igrali se na licu *barjaktarevu* (Đur. II, PSK, 105).

Dakle, možemo govoriti o širokoj zastupljenosti oblika imeničke promjene u jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze, no ipak u njemu nije sačuvana semantička diferencijacija između pridjeva određenog i neodređenog vida (v.: Stevanović, 1989: 261–262). Ipak, kao što smo naglasili, a što je u našem radu posebno bitno apostrofirati, evidentna je stilaska razlika između upotrebe pridjeva ova dva vidaska lika, te upotrebu pridjeva imeničke promjene karakterišemo kao gramatičko-stilističku kategoriju u jeziku izučavane pripovjedačke proze. Dominacija kraćih pridjevskih formi u jeziku analiziranih pripovijetki doprinosi ritmizaciji pripovijedanja, živosti i upečatljivosti, kao i poetičnosti i neobičnosti stila, istovremeno dajući tekstu arhaiziran ton.

Za ovu odliku frekventnih oblika imeničke promjene, možemo reći da je i obilježje stila ovih pripovjedača, koje u ovom slučaju nije nastalo iz težnje da pisci slijede dijalekatski izraz svojih podneblja, budući da i u govorima njihovih zavičajnih područja i u većini narodnih govora pridjevi određenog vida potiskuju iz zavisnih padeža pridjeve neodređenog vida (Pešikan, 1965: 161–163; Stevanović, 1933–1934: 77; Ćupić, 1977: 86; Ristić, 2010: 24; Pižurica, 1981: 143; Vujović, 1969: 228–229; Vuković, 1938–1939: 62–63. Miletić, 1940: 426). Ipak, pisci nastupaju kao tvorci jezika i sami biraju jezičke elemente, što, između ostalog, i daje pečat njihovom stilskom izrazu.

Oblici imeničke promjene pridjeva zabilježeni su i kod drugih dosad proučenih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 154; Bigović-Glušica, 1997: 124–126; Nenezić, 2010: 179–182; Tepavčević, 2010: 260–263; Muratagić-Tuna, 1998: 64–70; Bašanović-Čečović, 2013: 141–144).

110. Osobenosti zamjeničko-pridjevske promjene su u postojanju dužih oblika u promjeni, tj. uopštavanju u nekim primjerima nekadašnje tvrde promjene (v. t. 23 u poglavlju o fonetici).

Međutim, primjeri sa standardnim, kraćim oblicima u promjeni znatno su frekventniji.

Komparativ i superlativ pridjeva

111. Ovdje ćemo izdvojiti nekoliko karakterističnih pojedinačnih detalja koji su interesantni kao jezičko-stilske pojave u jeziku izučavane pripovjedačke proze.

111.1. Komparativ sa nastavkom *-ije*, umjesto *-je* bilježimo kod pridjeva *crn* u pripovijeci „Nas troje“ N. Lopičića: Sjenke su postajale *crnije* (Lop. VI, NT, 67), kao i komparativ od pridjeva *loš* u formi *grđi*, što je još jedna dijalekatska crta: bogomi *grđijeh* nema ni u nas (Lop. VI, FD, 157).

111.2. Naobičan je komparativ i u sljedećom primjeru iz Đilasove pripovijetke „Unutrašnja rasipanja“: iskršavalo sve *nerešljivije* i žešće (Đil., UR, 73)

112. Superlativno značenje izraženo pomoću prefiksa *pre-* zabilježili smo u vezi sa pridjevima *častan*, *milostiv* i *sveti* u Lopičićevim pripovijetkama:

Prečasni otac iščeznu kao tajanstveni pram magle (Lop. III, MSNZZI, 37); *Prečasni* otac se za dugo neće moći pojaviti među njima (Lop. III, MSNZZI, 37); prvo bio proklet od *premilosnog* Gospoda tvorca svevišnjeg (Lop. III, MSNZZI, 36); za blagoslov *presvetih* hramova (Lop. III, MSNZZI, 36).

112.1. Ovakva obrazovanja nijesu nepoznata ni ostalim pripovjedačima, ali u vezi sa drugim pridjevima, posebno zastupljenim u Đilasovoj narativnoj prozi:

došlo da naplatimo dug stari i *prestari* (Đil., JJD, 400); Škriputljiv, mršav, izbolovan, on se zabode u *presićeno*, jadom, srce Kekanovo (Đil., UR, 69); Ali ti si *premlad* (Đil., NPOM, 448); Zatim, *presrećan* što to niko ne ču dodade (Đil., SHJ, 92); i *presiti* i pijani počеше da pljačkaju i nasrću na žene (Đil., RŽ, 388); Otac mu je bio *prezadužen* (Đil., SMM, 142); u mržnju prema bogatima i *presićenima* (Đil., NR, 51); Tvrda sam srca, tvrda, *pretvrda* (Đil., UR, 69); A Anto jezan, *presit* (Đil., CGB, 80); Ja sam nemilosrdan prema njoj, prema jednoj, *prečistoj* (Đil., SIM, 107); Taj dim nad tamnim *pretrulim* šljemenom (Lal., DV, 136); Čudan si, čudan i nerazumljiv, malen i sitan, velik i *prevelik*! (Đur. I, Si, 5); od patnja tvojih golemih i *pregolemi*h (Đur. I, Si, 6); zacelo zato što su bili

prepuki siromasi (Đur. II, Sp, 15); Svi su tu bili osim Todora i četiri *prepuka* siromaha (Đur. II, Vo, 159); koji je izgledao kao *prezrela* smokva (Đur. II, Sp, 11); onog govedara, *prelipsisalog* čobana (Đur. II, TNTPB, 167).

113. Komparativna obrazovanja mogu se ostvariti i kombinujući prefikse *po-*, *pri-*, *pra-*, *o-*, sa komparativom, superlativom ili pozitivom pridjeva. Ovu osobinu poznaju mnogi crnogorski govori, među njima i govori užih zavičajnih područja izučavanih pripovjedača (Stevanović, 1933–1934: 81; Pešikan, 1965: 161; Ćupić, 1977: 85; Ristić, 2010: 24; Pižurica, 1981: 148; Miletić: 1940: 423), a bilježimo je i u jeziku izučavanih pripovijetki u sljedećim primjerima:

onaj debeljkasti, *postariji* Crnogorac (Đil., MUP, 267); upita ga jedan nizak, *pristar* čovek u crnogorskoj kapi (Đil., MUP, 266); i sam mastan, crn i *opun* (Đil., Po, 376); Pomoli se još jedno *oveće* uže ljudi (Đil., NPOM, 453); ljudi su neprestano kvarili *prastaru* ljepotu doline i vode (Lal., DV, 134–135); nekada u *prastaro* doba (Đur. I, LjSR, 9); u kojemu su sve kuće *oniske* (Đur. II, Sp, 5).

114. U analiziranom jezičkom korpusu zabilježili smo i primjere pridjeva pojačanog značenja koje se ostvaruje udvajanjem pridjeva i dodavanjem sufiksa, a najfrekventniji u takvoj upotrebi je pridjev *zdrav zdravcat*, za koji ima potvrda i u narodnim govorima (Pižurica, 1981: 150):

pogreb čovjeka koga je znao do juče *zdrava zdravcata* (Lop. I, MZ, 58); pa je li *zdrav zdravcat*? (Lop. II, Lo, 103); a da Jošo, bez ijedne rane, u četrdesetoj, kao momak, *zdrav zdravcat*, dočeka Obilića medalju na prsima (Lop. II, BJ, 251); *pravi pravcati* austrijski žandarm (Lop. VI, Ci, 144); *pravcati* Mijat (Lop. I, NO, 83); Ramo je išao *sam-samcat* (Đil., RŽ, 388); *Sam samcit* (Lal., SS, 110); svega ga prekriti i poravnati sitnim tucanim kamenom, da izgleda *nov novcat* (Đur. II, Ljud., 175); Ide lepo po ulici, korača, govori, smeje se, *pravi pravcati* čovek (Đur. II, Ljud., 185).

Pojedinačne napomene o pridjevima

115. Od imenica *muž* i *sin* imamo oblike prisvojnih pridjeva *muževlji* i *sinovlji* u pojedinim pripovijetkama N. Lopičića:

zna što znači *muževlja* riječ (Lop. I, Le, 187); da nije ni čuo *sinovlje* korake u kući (Lop. III, ĐI, 119).

116. U analiziranoj prozi N. Lopičića, M. Đilasa i M. Lalića bilježimo pridjeve *nekadašnji/sadašnji*, *dosadašnji* u liku *nekadanji/sadanji*, *dotadanji* kao i pridjeve *unutrašnji*, *svakidašnji* u liku *unutarnji*, *svakidanji*:

a iznad svega *nekadanji* plemenski ugled (Lop. I, Jo, 155); kad je prvi put vidio *sadanju* ženu (Lop. II, Se, 147); ona je vidjela *nekadanju* sebe (Lop. II, Se, 158); bile u kuće tih *nekadanjih* kovača (Lop. II, Ne, 190); zar se u Jovanu nije sasvim gubila slika njega, Dušana, *nekadanja* djeteta (Lop. II, KĐ, 300); a ja *nekadanji* žandarm (Lop. VI, IOJJ, 118); *nekadanje* življenje i sadašnje klecanje (Lop. VI, MFO, 40); To je bio *nekadanji* njen svadbeni dar (Lop. II, Ča, 59); njeno *unutarnje* tkivo ako ga je imala (Đil., NR, 50); pobeđen nečim *unutarnjim*, nevidljivim (Đil., NIŽIS, 67); Ivan s užasom osjeti da ne govori svojim običnim, *dotadanjim* jezikom (Đil., Sa, 446); mir i pobožna toplota toga *svakidanjeg* života (Đil., MVK, 148); sve to posta obično, *svakidanje* (Đil., NH, 275); ludilo, zdrav *svakidanji* razum (Đil., Že, 206); njegova mukla noć i *unutarnja* jeza (Lal., St, 108).

117. Bilježimo i pridjeve participskog porijekla *držec* (u značenju „koji i bez obzira na godine dobro izgleda“), *boleć* („koji ima saosjećanja prema drugima, osjetljiv“) u primjerima:

stasita žena, još *držeca* (Lop. II, Se, 128); penzioni pukovnik, još *držec* i svež čovek (Đil., UNŽ, 152); da ga uštinu za *bolećivo* srce (Đil., ZSDLj, 30); a ja sam ti još *držeci* (Đil., SZPOVD, 88).

U pripovijetkama D. Đurovića u liku *bolećiv*: Policajac Janko priđe bliže i napravi *bolećiv* i prijateljski utešljiv glas (Đur. I, Ra, 43).

118. U jeziku Lopičićevih pripovjedaka bilježimo pridjev *dađavolji* (-a, -e) koji pojačava značenje pridjeva *nijedan* u značenju *nijedan jedini*, sa stilskim efektom u pripovijedanju:

Ne dam *dađavolju* jednu paru (Lop. II, Ma, 246); Znaju one to, čim ti vide pare u ruke, da ti *do đavolja* ne ostane (Lop. II, Kl, 310); O svakoj nam medalji, stričane, priča, a o ovoj nećeš *dađavljju* jednu riječ (Lop. VI, FD, 151); Neću, vala, više *da đavolju* jednu progovoriti! (Lop. II, Odl., 233); Naški ne znavaše *dađavolju* jednu riječ (Lop. VI, FD, 152).

119. Na cjelokupnoj analiziranoj jezičkoj građi frekventni su primjeri upotrebe pridjeva u samostalnoj, tj. imeničkoj službi:

Imaš li imanja, *stari*? (Lop. I, Le, 186); *Mlađi* priđoše (Lop. I, Le, 187); *Brkati* nas nije vidio (Lop. VI, ND, 95); *Stari* je gleda (Lop. III, DSP, 223); Kako? zapita *mlađi* radoznalo (Lop. VI, ND, 90); *Zadnji* su vikali (Lop. VI, ND, 106), *Štrkljavi* kaza svoje zanimanje (Đil., De, 61–62); *debeli* progundā nešto (Đil., De, 62); Udala se za *matoroga*! (Đil., PRK, 247); nek misli o *sitima* i *siti* o njemu (Đil., ŽIŽIŽI, 233); *stari* će ga prepoznati (Đil., SIM, 97); s vidnom radošću *gladnoga* (Đil., BK, 120); Kako si, *stari*? (Đil., BK, 119); *mlađi* zapita bojažljivo kao da otvara ranu (Lal., Plj, 70); Sjedajući pored *ubijenog* – seljak mu uze ruku na krilo (Lal., Gi, 124); seljak se zagleda u modru i krvavu ruku *poginulog* (Lal., Gi, 124); Kud li je to *stari* odblejao? (Lal., DV, 138); *Najmlađe* je umotavala i nosila u naručju (Đur. II, CG, 138); i na putu je radilo i *malo* i *veliko* (Đur. II, Vo, 149–150).

Stilska markiranost ovakvih primjera, koja je zasnovana na supstituentnosti vrsta riječi, predstavlja pojavu koja je poznata još antičkoj retorici pod imenom *antimerije* „kao posebne stilske (retoričke) figure, čija figurativnost je i temeljena na oneobičavanju izraza zamjenom raznih vrsta riječi među sobom, tj. upotrebom neuobičajene na mjestu uobičajene vrste riječi“ (Kovačević, 2003: 222–223).

BROJEVI

120. Broj *jedan*, koji ima ustaljene oblike za sva tri roda, oba broja i pridjevsko-zamjениčku deklinaciju, dosta je frekventan u jeziku analizirane proze. No, njim se ne označava uvijek brojna vrijednost, nego često ima značenje pridjevske zamjenice *neki*, što potvrđuju sljedeći primjeri iz jezika izučavanih pripovijetki:

odvela me u *jedno* prostrano dvorište (Lop. II, KH, 65); *Jedan* dan taman ja u moju kamaru (Lop. II, Kl, 311); Te ti ja u *jedno* doba, trčeci tako, upani u *jednu* butiku (Lop. II, Kl, 315); *Jedne* noći pođe u planinu (Lop. I, MZ, 72); doleće *jedno* jutro iguman Mašanu (Lop. I, MZ, 74); *Jedne* večeri otac dođe mrk u kuću (Lop. I, Dj, 128); Kad u *jedno* doba, eto ti i njega (Lop. I, PLG, 288); *Jedna* je seljanka tjerala magare (Lop. I, MZ, 61); *Jedne* noći mu došla Stanka u snu (Đil., UR, 74); Jednom je *jedan* Crnogorac vidio uređeno groblje (Đil., CGB, 82); On se sažive s njim i začudi se *jednog* dana (Đil., SZPOVD, 85); *Jedne* večeri ne nađe ga kod kuće (Đil., SZPOVD, 85); I on čekaše, *jednoga* jutra na uglu (Đil., SZPOVD, 88); *Jedne* večeri Zejna pričaše sinu (Đil., JČ, 237); *jedna* misao kao kamen virila im iz tih sleđenih očiju (Lal., Plj, 69); a Mirosava Tepova se bješe jednoga dana zamrljala *čokoladom* bogme ka' prasica *džibrom* (Lal., Str., 78); Teke *jednoga* dana usred ljeta (Lal., Ja, 87); sa *jednog* vrela donesu i doteraju u mehovima vode (Đur. I, LjSR, 28); kako se u njemu rađa *jedan* nov čovek (Đur. I, Ra, 34); *Jedno* veče ga je i zaklao tako u svojim bolesnim snovima (Đur. I, Ra, 34); *jedne* mračne jesenje noći (Đur. I, GVNZ, 73); Ali *jednoga* dana zaustavila se na putu pored kuće (Đur. I, Lju, 86); Radoje je *jednog* jutra rano poslao svoga sina nekuda (Đur. I, Lju, 93); umeša se *jedan* dugovrati i kukonosi sudija (Đur. I, Izd., 122); na livadu banu odnekuda *jedna* grupa mladića (Đur. I, SM, 152); a pred njima je koračao vođa – *jedan* kulast i grivast brdski konj (Đur. I, KŽ, 165).

120.1. Nerijetko sretamo primjere u kojima osnovni broj *jedan* i redni broj *dva* stoje u međusobnoj vezi:

prolaznici srijeću *jedan drugog* (Lop. I, Jo, 157); Će je ko bio *jedan do drugoga* vata se, grli i ljubi (Lop. I, PLG, 287); I zvijezde su nicalle *jedna za drugom* kao krupni cvjetovi...

(Lop. II, ND, 46); i okupljeno nemoćno udaralo glavama *jedni pokraj drugoga*, ko crvi na suncu (Lop. VI, ND, 105); Sve *jedno protiv drugoga* (Lop. III, SD, 45); i podbadali *jedan put drugoga* (Lop. III, NJN, 264); Navališe opet *jedan preko drugog* (Lop. II, MS, 90); sve ono što su se stidjeli i plašili reći *jedan drugom* (Đil., ZSDLj, 29); pekući zapaljenim suvim grančicama noge *jedno drugom* (Đil., Po, 375); *jedno bez drugoga* ne može (Đil., SHJ, 93); makar da *jedan drugog* i ubija (Đil., Že, 207); išao je od *jednog do drugog* i zapisivao (Đil., GNR, 215); Tri plave glavice su virele *jedna kraj druge* (Đil., GNR, 221); Čitava pokoljenja pronijela nož, pušku i krv i predavala *jedno drugom* (Đil., Ju, 226); A to je s toga što smo siti *jedno drugog* (Đil., NH, 276); *Jedan od drugog* se ne odvajahu (Đil., PL, 307); da budemo neverni *jedno drugom* (Đil., SPUČ, 355); da se misli njih dvoje, opet, ispredaju *jedna iz druge* (Đil., Si, 368); zbili *jedan uz drugog*, vireći pažljivo (Đil., OMR, 422); rekli su *jedan drugome* (Lal., VSK, 74); počеше da odlaze *jedan za drugim* (Lal., DV, 135); a nisu smeli da pogledaju *jedan drugog* u oči (Đur. I, LjSR, 17); Iz velikih palača viču oni *jedan na drugoga* (Đur. I, LjSR, 26); a puni, veliki i sočni otkosi slagali se *jedan do drugoga* (Đur. I, Ra, 40); brzaju, umiču *jedan drugom* (Đur. I, Ra, 55); i u posetama *jedan kod drugoga* (Đur. I, Izd., 102); bojeći se čak da *jedan drugoga* dodirnu (Đur. I, NP., 131); Kaskala su *jedno za drugim* (Đur. I, KŽ, 165); koji *jedan drugoga* podražavamo kao papagaji (Đur. II, Sp, 8); Krv se prosula i ljudi *jedan drugom* o glavi rade (Đur. II, Vo, 147).

121. Zbirni brojevi od *četvero* pa nadalje imaju standardni oblik na *-oro*, međutim bilježimo i usamljen primjer *četvero* u pripovijeci „Nas troje“ N. Lopičića koji se osjeća zastarjelim⁶¹: U kući smo bili nas *četvero* (Lop. VI, NT, 53).

122. Broj *oba* u ženskom rodu sreća se i u formi sa nestandardnim ijekavskim refleksom „jata“ *obiје* (v. t. 21.1), a zabilježili smo i pleonastične forme *obadvije* (Lop. I, Se, 232; Đil., DLj, 25) i *obadvoje* (Lop. VI, MFO, 44).

⁶¹ Prema M. Stevanoviću (1989: 314–315) oblici na *-ero* nemaju književnojezički karakter, već se osjećaju kao zastarjeli.

123. Osnovni brojevi *dva*, *tri*, *četiri* uglavnom su nepromjenjivi, kao i u starijim crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 165; Miletić, 1940: 431; Stevanović, 1933–1934: 82), ali bilježimo rijetko i promjenu u pripovijeci „Ocevi i djeca“ M. Đilasa:

iskrivljenim i bosim nogama sirotinje iz *triju* ulica (Đil., OID, 292); ali poznat svima iz *triju* ulica (Đil., OID, 296).

124. Upotreba rednih i zbirnih brojeva odgovara stanju u savremenom književnom jeziku, s tim što izdvajamo usamljene oblike *troja* i *dvoja* u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa: *Troja* nosila (Lop. I, Im, 117); i trpaju hranu za vojnike u *dvoja* velikih stričevih bisaga (Đil., NPOM, 450).

125. U jeziku analizirane međuratne pripovjedačke proze zabilježili smo i multiplikativne brojeve sa riječju *put*, koji u svom sastavu pored osnovnih često sadrže i redne brojeve i mahom su napisani odvojeno:

kada je koze čuvala i *prvi put* kosijer u ruke uzela (Lop. VI, IOJJ, 120); kad je *prvi put* vidio sadanju ženu (Lop. II, Se, 147); *Dva put* sam, - uzviknu ona, - porez platila (Lop. I, Se, 237); Onaj Fric što se *prvi put* zaljubljuje (Lop. III, SFIJK, 133); To je *prvi put* da on kmetu svira (Lop. III, SH, 99); *Tri put* sam pogledao s drumu (Lop. VI, JS, 28); *Tri put* se je preko noći dizao (Lop. VI, MFO, 49); *Tri put* se je ubo iglom u palac (Lop. III, SRA, 240); Okrene se *tri put* oko sebe (Lop. KK, 90); Kad su se *prvi put* videli (Đil., NIŽIS, 64); pitam vas po *drugi put* (Đil., TO, 46); Vi ćete *prvi put* osetiti da niste sami (Đil., NR, 53); Kad mu *prvi put* tjeme palo na njenu ploču (Đil., CGB, 82); kako je danas sahranio po *drugi put* svoga „sina“ (Đil., SZPOVD, 90); Mahne on još jednom, *dva put* (Đil., SHJ, 95); kad je, *prvi put*, osetila neku neminovnu, iz dna bića izniklu želju za podavanjem (Đil., SIM, 98); Jednom, dva, *tri put* (Đil., JČ, 238); *prvi put* se preplašio od ove žene (Lal., LjVP, 62); kad se voda i *treći put* prekide (Lal., Ja, 87); Prašina ispod automobila Ravlića ga zaspe bar *tri put* nedeljom (Đur. I, Izd., 112); na onome istom mestu na kojem je stajala kada je *prvi put* ušla u voćnjak (Đur. II, Ljuš., 75).

Mada bilježimo i primjere njihovog sastavljenog pisanja:

na živu čovjeku još *jedanput* pokazala strogost (Lop. II, Lju, 93); zar ne znaš kako je onaj visoki ubio *jedanput* trbonju nogom (Lop. VI, ND, 90); Neka vidi još *jedanput* narod koji krade planinu (Lop. I, MZ, 70); gotovo da *triput* sine granama (Lop. KHŠ, 61); *Triput* je preletio preko neba (Lop. III, Su, 67); Znao je Mrgud da će se *dvaput* ženiti (Lop. III, Ze, 109); i već *dvaput*, zbog toga, nosila puni skut krompira starici Andi (Lop. I, Ko, 251); *Dvaput* duži seljak od mene mjerio me oštro (Lop. III, Lju, 195); nećeš taku još *dvaput* videti (Đil., SZPOVD, 88); masnog novčanika koji se *dvaput* preklapao (Đil., SIM, 108); Pa se prekrsti *triput* u sebi (Đil., MUP, 268); sve to strpa u fijoku i zaključa *dvaput* (Đil., Po, 377); *dvaput* se promijeniše nadležni (Đil., Sa, 441); Ivan se *dvaput* odazva tom vapaju (Đil., Sa, 441); da bi zaturio trag *dvaput* pregazih rijeku (Lal., Str., 80); mljacnuo *dvaput* njima kao životinja posle spavanja (Đur. I, GVNZ, 70); uzdahnuo je *dvaput* i ustao (Đur. I, Izd., 118); A kada je ustao, *dvaput* se prošetao prostranom kuhinjom (Đur. I, Izd., 119); Jesam li ti *dvaput* kupio cukra i kafe? (Đur. II, Vu, 35); *Jedanput, dvaput...* nekoliko puta (Đur. II, CG, 124); Pričao je kako su njih šestorica *jedanput* vodili tamo u planini (Đur. II, CG, 134).

Odvojenim pisanjem postiže se i naročita naglašenost.

125.1. Primjeri s imenicom *puta* uvijek su odvojeni i time se posebno ne specifiikuju:

Sto puta sam ti priča ja tu priču (Lop. I, DO, 140); Po *sto puta* nijesam (Lop. VI, ND, 90); *Šest puta* će oni morati da se vraćaju (Lop. III, Su, 72); koja je kapala *sto puta* (Đil., De, 60); Sve neki glupi, po *sto puta* ponovljeni saveti! (Đil., MPR, 192); *Sto puta* je dobroćudni Rustem-beg pomilovao Ivana (Đil., JJD, 400); Čuli *sto puta*! (Đil., Sl, 334); Prebrojavao je jedanput... dva *tri puta* (Đur. I, Izd., 127); *Dva puta* dosad (Đur. II, CG, 135).

126. U upotrebi su brojne imenice *hiljada*, *stotina*, *milion* i brojne imenice na *-ica*:

pršte u *hiljadu* sjajnih iskara (Lop. II, Se, 146); *Stotine* povezanih seljačkih glava (Lop. I, Se, 230); Tri *stotine*! (Lop. III, Ma, 54); prošaputati imena *stotine* svetaca (Lop. III,

MSNZZI, 33); Tada se je jednodušno čulo iz *stotine* grla (Lop. VI, ND, 102); Jeste li se vi noćas *obojica* opjanili? (Lop. II, Odl., 229); oni su svi *dvanaestorica* smatrali sebe mrtvima (Lop. III, Strij., 143); *Dvojicu* sam mojih tamo ukopala (Lop. I, Se, 239); Trideset *hiljada*! (Đil., TO, 38); jaukuvši s *milion* glasova i uzdaha (Đil., De, 60); Ja ću to reći jednome, *dvojici* (Đil., SIM, 105); nas je *petorica*, poče Ćopa (Đil., MPR, 173); *Hiljade* prstiju, očiju, duša, tkalo je, prelo, motalo konce (Đil., MPR, 195); evo *šestica* (Đil., Že, 200); bijaše uperio ruku nekud pokazujući *dvojici* radnika nešto (Đil., GNR, 214); Samo mi *dvojica* (Đil., GNR, 221); *Hiljade* briga su prožimale ove glave (Đil., ŽIŽIŽI, 231); praćen *dvojicom* slugu (Đil., IPOH, 345); preko brodova i lugova se razigrala rečna matica kao *hiljade* bijesnih konja (Đil., Po, 378); *Hiljadu* misli joj prođe kroz glavu (Đil., Odl., 382); cio dan se oni *dvojica* sretaju mrkim pogledima (Lal., Plj, 71); A ja njega poznajem bolje no *šesticu* (Lal., Dr, 115); Baban spasava, ponekad i *dvojicu* (Lal., DV, 134); i što mi *trojica* moramo da budemo tu (Đur. I, Ra, 42); a zatim se okrenu onoj *dvojici* i šapnu im (Đur. I, Ra, 44); Dvadeset sedam *hiljada* (Đur. I, Ra, 47); i mehanički gledali čas u njih *trojicu*, a čas u strika Iliju (Đur. I, Ra, 47); ni sedam *hiljada*, a kamoli dvadeset i sedam (Đur. I, Ra, 50); On nije tako zao čovek – a nismo ni mi *trojica* (Đur. I, Ra, 51); Čovjek koji ima *milion* vredí više no onaj koji ima sto ili pet stotina *hiljada* dinara (Đur. I, GVNZ, 62); *Dvojica* bacaju kamenice gore u gvozdeni levak (Đur. I, Lju, 87); Ja sam na štetu već za sedam *hiljada* (Đur. II, Vu, 36).

GLAGOLI

127. Izdvojili smo karakteristične morfološke odlike prostih i složenih glagolskih oblika u jeziku analizirane pripovjedačke proze. Neke odlike već smo spomenuli u poglavlju o fonetici, a većina karakterističnih likova zasnovana je na dijalekatskom uticaju i upotrebljava se iz stilskih razloga u govoru likova, kao sredstvo njihove govorne karakterizacije i vjerno prenošenje duha i atmosfere poneblja koje se u pripovijetkama prikazuje.

PROSTI GLAGOLSKI OBLICI

Prezent

128. U pripovjedačkoj prozi Nikole Lopičića, Milovana Đilasa i Mihaila Lalića zabilježili smo opštecnogorske dijalektizme u 1. licu prezenta glagola *vidjeti* i *reći*: *viđu* i *velju* (Pešikan, 1965: 174; Miletić, 1940: 448; Stevanović, 1933–1934: 85; Ćupić, 1977: 89; Vuković, 1938–1939: 67; Stanić, 1974: 236; Pižurica, 1981: 157), pored znatno češćih standardnih oblika. Izdvajamo neke od primjera:

a ja im *velju* dobro (Lop. VI, FD, 155); *viđu* nebo, zvijezde, more narod po pjaci (Lop. VI, FD, 155); *Viđu* da ću bit' majka (Lop. II, Lju, 100); *đe* si, da se danas s tobom *viđu*!... (Lop. II, Lo, 119); *Viđu* kakvo je vrijeme (Đil., JJD, 401); da *viđu* šta će reć' za mene (Đil., SHJ, 94); Ja *velju*, da kažemo da smo bili u jagode (Đil., DIK, 425); Pa šta *velju* onako kako sam sebi (Lal., Str., 79); „Ništa more“, *velju* onako sam sebi (Lal., Str., 79); *velju*, svoj si čovjek (Đil., Po, 376); Ja *velju*, da idemo dalje u tursko, pa šta Bog da (Đil., RŽ, 389); *Velju*, jes' naše došlo (Đil., JJD, 401); Ja, *velju*, gazda, da te pitam (Đil., Obm., 360).

Ova osobina posvjedočena je i u jeziku pojedinih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 134; Nenezić, 2010: 187–188; Tepavčević, 2010: 274; Radulović, 1994: 40).

129. U drugom licu jednine glagola *moći* zabilježili smo oblik bez nastavka, kao i u trećem licu jednine glagola *jeste*, koje smo naveli u poglavlju o fonetici dajući primjere za apokopirane fonostileme (t. 54). Mada, puni oblici su dominantni u korpusu koji smo analizirali.

130. Glagol *jesti* ima dijalekatske oblike u Lopičićevim pripovijetkama koji su široko zastupljeni u govoru njegovog zavičaja, kao i crnogorskim narodnim govorima uopšte (Pešikan, 1965: 173; Miletić, 1940: 455; Ćupić, 1977: 91; Vuković, 1938–1939: 17; Pižurica, 1981: 157): Vi na tuđe zube *ijete*... (Lop. I, Jo, 175); Niti *ije*, niti spava (Lop. II, Ne, 192); *Iju* čeljad (Lop. I, DO, 149); Ja bih da se ta' vo *ije* (Lop. I, DO, 148).

131. Za glagol *dati* registrovali smo potvrde za promjenu dominantno po prvoj i rjeđe, kod Lopičića, i po trećoj i po petoj Stevanovićevoj vrsti, što odgovara stanju u crnogorskim narodnim govorima čiji ispitivači bilježe trojaku promjenu ovog glagola, sa nejednakom frekvencijom upotrebe (Pešikan, 1965: 166; Stevanović, 1933–1934: 88; Miletić, 1940: 460; Vuković, 1938–1939: 68; Pižurica, 1981: 158). Pored pravilnih oblika *daju*, u 3. l. mn. ovaj glagol bilježimo i u obliku *dad(n)u*:

ti mu *dadeš* zeleni struk i slatki plod (Lop. III, SD, 44); dižući nad glavom ruku da joj *dadne* znak (Lop. II, Kl, 321); *Ne dam* dađavolju jednu paru (Lop. II, Ma, 246); Kome te *dadnu*, toga i da voliš i sve (Đil., Sa, 124); Koliko je ko dužan da toliko *dade* (Đur. II, Vo, 160); i da time naplati dobit koju nisu mogli da *dadu* za neko vreme (Đur. I, GVNZ, 69); oni su tražili da im se *dade* da rade više (Đur. I, Lju, 84); nek reknu, nek odmere kako hoće, neka *dadu* što *dadu*, i nek ne unose u to ni sreću ni dušu (Đur. I, Lju, 86).

132. Neki glagoli Pete vrste imaju arhaične oblike i po drugoj vrsti što ima stilski učinak, a produkt je uticaja crnogorskih govora i zabilježili smo ih primarno u prozi N. Lopičića i M. Đilasa i rijetkim primjerom i M. Lalića (Stevanović, 1933–1934: 85; Miletić, 1940: 468; Ćupić, 1977: 91; Jovanović, 2005: 429–430; Pižurica, 1981: 160–161; Stanić, 1974: 238):

kako otac *piplje* oko svijeće (Lop. I, Dj, 129); *Piplje* on stoku, a *pipljem* i ja (Lop. I, SM, 276); i *piplje* kao slijepac pokraj zida (Lop. VI, KM, 88); *siplje* svetu vodu pa se krsti (Lop. III, SD, 39); a dolje niže druma *siplje* potok silnu vodu (Lop. III, KHŠ, 59); Ona *usiplje* brašno iz vreće (Lop. VI, KM, 86); *Osiplju* se pljeva i zrnevlje i žamore po slami, zlatni i sićušni, kao da se *rasiplju* zvijezde. (Đil., DLj, 23); Preživljavao je nešto mračno, neodređeno, što se i *ne poimlje* (Đil., MPR, 175); *Presiplje* mi se (Đil., PRK, 245); i kraja drugoga ne vidim no da *skapljem* ka' pas kraj tuđega plota (Lal., Dr, 116).

133. Na izučavanom materijalu Lopičićevih i Đilasovih pripovijetki bilježimo pojedine glagole Pete vrste da se mijenjaju po četvrtoj, što je osobina starocrnogorskih govora (Pešikan, 1965: 168).

Primjeri:

poče da *raskopčaje* bluzu (Lop. II, Co, 53); Mašo poče pažljivo da *odmotaje* i gleda ranu (Lop. II, MB, 124); Ljudi od drugoga *crkaju* i ja, vidiš, *crkajem* od drugoga (Lop. II, Se, 181); zatvara staze, *zatrpane*, grane se njime obukuju (Lop. III, ZI, 127); Ajte, ljudi, da se ova stvar brzo *tršaje* (Lop. VI, FD, 157); nije znao da li je ovo što *doživljuje* java ili san (Lop. I, Im, 109); Svima *obećaje*, a nikom ne daje (Đil., DIK, 408). Što ne *kršćaješ* dijete? (Đil., BSLj, 287).

Ova osobina ima potporu u crnogorskoj i govornoj i pisanoj riječi.⁶²

134. Najzad, da pomenemo i primjere glagola šeste vrste koji u trećem licu množine prezenta umjesto nastavka *-e* imaju nastavak *-u* u sljedećim primjerima u Lopičićevim pripovijetkama:

i *obukuju* žene u zlato! (Lop. I, Jo, 174), A Vukadin je osjećao kao da mu se *zavukuju* tu u dušu, kao da mu je toplo tu (Lop. III, SD, 42); grane se njime *obukuju* (Lop. III, ZI, 127).

135. Pomoćni glagol *biti* gradi prezentske oblike uglavnom od osnove *bud-* kako je i u standardnom jezičkom izrazu. Rijetki su, pojedinačni primjeri gdje imamo dijalekatski zasnovanu osnovu *budn-*: Znajući šta sve ima tun da *budne* (Lop. VI, FD, 157).

136. U najzastupljenijim u našem korpusu, pripovijetkama N. Lopičića, zabilježili smo, pored češćih preteritalnih, i prezentske oblike arhaičnog oblika od glagola *ući*: *uljegne* (Lop. I, DO, 141); koji daju tekstu posebnu stilsku boju arhaičnosti, a odlika su starijih crnogorskih govora (Miletić, 1940: 456; Ćupić, 1977: 92).

137. U Đilasovoj pripovjedačkoj prozi bilježimo prezentske oblike glagola *pogledati* u liku *pogledim, poglediš ...*: A njoj mило da zastane, *pogledi* ga ... (Đil., DLj, 23); da joj nikad *ne pogledi* u oči (Đil., NV, 27).

⁶² V.: Pešikan, 1965: 168–169; Miletić, 1940: 470; Jovanović, 2005: 423, što se tiče crnogorskih govora. Kod pisaca v.: Ostojić, 1976: 162; Bigović-Glušica, 1997: 139; Nenezić, 2010: 192–193; Tepavčević, 2010: 279; Bašanović-Čečović, 2013: 156.

138. Prezentski oblik trećeg lica jednine od glagola II Stevanovićeve vrste *šaptati* u govoru Lopičićevih junaka ima oblik *šapti*, koji odgovara promjeni po VI glagolskoj vrsti:

glasom kao da *šapti* (Lop. I, MN, 248); Tek ona je govorila kao da mu *šapti* na uho (Lop. II, Lju, 98); *Šapti* svaka grana i priča nešto stablu (Lop. III, KHŠ, 59); Ali mu na uho *šapti* (Lop. III, SRA, 241).

Analognu situaciju imamo u primjeru glagola *pojahati* kod Đilasa: Ni ga *pojašiš*, ni ga vodiš (Đil., MUP, 267).

139. Glagol *misliti*, pored standardnog, javlja se i u obliku *mniti* (i *mliti*) u narativnoj prozi N. Lopičića, M. Đilasa i D. Đurovića, što je dijalekatska odlika poznata crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 173; Stevanović, 1933–1934: 88; Miletić, 140: 471; Vuković, 1938–1939: 75), a odlika je i jezika drugih savremenih crnogorskih pisaca (Radulović, 1994: 40; Muratagić-Tuna, 1998: 82; Bašanović-Čečović, 2013: 156):

Ja *mnim* da 'oće (Lop. I, Jo, 157); Znaš, ja *mnim* sestru Milinu (Đil., CGB, 80); Tako je, ja *mnim*, dala i pokojnom Andriji (Đur. I, Ra, 43); Ja *mnim* sud će morati to klupko da razmrši (Đur. II, Vo, 151); Ja *mlim* i pšenica (Đur. I, SM, 148).

Imperativ

140. U poglavlju o fonetici govorili smo o gubljenju u finalnoj i medijalnoj poziciji vokala u imperativima u 2. licu jednine i množine (v. t. 37), te ih ovdje nećemo ponavljati, već izdvajamo ostale pojedinosti u vezi sa morfološkom kategorijom imperativa u izučavanom korpusu.

141. Neke specifičnosti vezane za prezentske oblike, mahom za prelazak glagola iz jedne vrste u promjenu po nekoj drugoj vrsti, prenijele su se i na imperativne oblike, što potvrđuju sljedeći primjeri iz Lopičićeve i Đilasove izučavane proze:

Kažuj, zla ti sreća! (Lop. II, Kl, 312); *Siplji*, *siplji*! (Lop. III, Su, 74); *Siplji* pola litra (Đil., SMM, 141).

142. U analiziranom korpusu zabilježili smo i oblike starih imperativa od glagola *jesti* i *vidjeti* u govoru Lopičićevih pripovjednih junaka:

Jeđi (Lop. I, MZ, 67); *Viđi*, pasje noge (Lop. I, Jo, 173); *viđi* kuđ će (Lop. I, Jo, 180); *Viđi* da nije kroz prozor uskočila u mlin (Lop. I, SM, 280); *Viđi* ti mojih manitaca (Lop. III, NJN, 266); a *viđi* unutra (Lop. II, KĐ, 303); *viđite* kakvo ćemo mu ime dat' (Lop. I, Ko, 254).

Stara atematska imperativna forma glagola *vidjeti* – *viđi* poznata je mnogim crnogorskim govorima i literarnoj tradiciji.⁶³

143. Od glagola *znati* bilježimo imperativ sa proširenjem osnove suglasnikom *d* u pripovijetkama N. Lopičića:

Još *znadi* da inženijer dolazi (Lop. III, DSP, 224); *Znadite* vi, i oni koji ve posla' (Lop. II, Se, 137); A ti *znadi*, platićeš mi za ovu neman ovuda (Lop. III, Ma, 51); *Znadi* i čuvaj dijete (Lop. VI, MFO, 33); namiriću ih od devetog tvoga pasa, to *znadi* (Lop. III, Ko, 286); Ali *znadi*, ponovi on, da je dato besćeno (Lop. III, Ma, 54).

144. U pripovijetkama istog pisaca bilježimo i od glagola *gledati* imperativ u izmijenjenoj redukovanoj formi *gladi*, mada tek u jednom primjeru: *Ne gladi* te slike (Lop. II, Se, 141).

145. Lopičić i Đilas u svojim pripovijetkama koriste i 1. lice množine imperativa:

Hajdemo, *prodajmo*, *dajmo* sve, *dovedimo* mrtvu trupinu u kuću, *sjedimo* do nje pokraj gomile drača i *jedimo* korijenje (Lop. I, Im, 111); *Zapušimo* po jednu, Jovane! (Lop. II, KĐ, 301); *Prebrojmo* pod orahom (Lop. III, Ma, 53); No *mahnimo* to (Đil., SIM, 112);

⁶³ V.: Pešikan, 1965: 176; Stevanović, 1933–1934: 89–90; Miletić, 1940: 449; Ćupić, 1977: 98; Jovanović, 2005: 397; Vujović, 1969: 259; Pižurica, 1981: 165. Za jezik pisaca up.: Ostojić, 1976: 165; Bigović-Glušica, 1997: 145; Nenezić, 2010: 196; Tepavčević, 2010: 284; Bašanović-Čečović, 2013: 159–160.

Nemojte svi da lajete, *rasporedimo se* (Đil., OMR, 425); *Ubijmo ga, ubijmo ga*, što će nam (Đil., ŽKD, 371); *Čekajmo novo* (Đil., MPR, 178); *Zakunimo se* da nećemo nikad više! (Đil., MPR, 188); *Hajdmo*, Reče Matijašević naglo ustajući (Đil., MPR, 195).

Mada, češće se u ovoj funkciji koristi konstrukcija *da + prezent*, kako za 1. l. mn. tako i za ostala lica, ali sa različitom značenjskom nijansom (o tome v. u poglavlju o sintaksi, t. 377).

146. Raširena je i perifrastična konstrukcija imperativa *neka + prezent* za izražavanje zapovijesti 3. licu jednine i množine (o tome v. t. 376 u poglavlju o sintaksi).

147. Za diferenciranje imperativnih značenja u širokoj su upotrebi na izučavanom jezičkom korpusu imperativne rječce *de(d)*, *(nu)deder*, *anu*, *nu*, osobito frekventne u prozi M. Đilasa:

Što da učinim *de*? (Lop. II, Ne, 223); *Anu* pričaj, amanati (Lop. I, PLG, 284); Reci! A?... A, *de* sad... (Đil., UR, 77); Reci iskreno, *de, de* (Đil., SIM, 112); Strpi se *de*, zamalo (Đil., UNŽ, 155); Čokanj ljute rakije, *de*, odmah (Đil., MPR, 172); *Ded, ded*, reci (Đil., SIM, 114); Kako će mrtvica da okreće kolo, *de* – kako? (Lal., DV, 134); Vidi-*de*, put preko livade (Đil., Po, 375); *Deder*, da zapoješ (Đil., DIK, 405); *Nu-der*, sad smo ja i ti ostali sami (Đil., DIK, 409); *Deder* već! (Đil., DIK, 405); *Ded'ti*, odmuzi, jače su ti ruke (Đil., Obm., 362); hajdmo-*de* (Đil., OID, 303); *De*, vi, žene, lakše malo (Đil., SS, 351); Pa *ded*, sinko, udri (Đil., PRK, 260); Čokanj ljute rakije, *de*, odmah (Đil., MPR, 172); Strpi se *de*, zamalo (Đil., UNŽ, 155); Reci! A?... A, *de* sad... (Đil., UR, 77); Reci iskreno, *de, de* (Đil., SIM, 112); *Ded, ded*, reci (Đil., SIM, 114); *Dede*, ti, pripazi na dijete i dočekaj ljude (Đil., SS, 351); *Nu dede*, prikolji je (Đil., Obm., 361); *Nu-der*, momci, da dovršimo ovu partiju (Đil., DIK, 407); Kako će mrtvica da okreće kolo, *de* – kako? (Lal., DV, 134); Dobro, *de*, druga eto imaš (Lal., Dr, 118).

148. Rječca *(h)ajde* upotrebljava se u imperativnom značenju glagola *ići* u primjerima:

Hajde k njemu (Lop. III, KH, 276); '*Ajde* unutra (Lop. I, DO, 139); '*Ajdemo* na oro! (Lop. II, Ne, 197); *Hajde* k ocu (Lop. II, KH, 70); '*ajde* u kuću da vidiš dijete (Lop. I, Jo, 158); *Hajde*, junačice, do ubla (Lop. I, NO, 89); '*Ajd* svojim putem (Đil., JČ, 238); '*Ajd*' ti, srećan ti put (Đil., Obm., 360).

Aorist

149. Sa morfološke strane posmatrano, aorist u jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze nema nekih specifičnosti koje bi bilo značajno izdvajati u prikazu jezičke strukture, tako da ćemo ovdje navesti tek karakteristične pojedinosti.

150. U pripovijetkama N. Lopičića od glagola *ući*, pored prezentskih, sretamo i dijalekatske aoristne oblike: *ulježe* među nas (Lop. I, PLG, 288); *Ulježe* on u kavanu (Lop. VI, FD, 153).

151. Aorist glagola *dati*, *znati* i od njega izvedenih ima dominantno oblike po obrascu prve Stevanovićeve vrste, za šta imamo potvrda u Đilasovim narativnim tekstovima i rijetko i Đurovićevim:

dodade kuma Ikonija (Đil., UR, 71); I on se ponovo *predade* snu (Đil., BK, 118); *Dadoh* joj klasova privukoh je sebi (Đil., Sa, 124); Koliko ti *dadoše*, Ismaile? (Đil., ŽIŽIŽI, 231); *ne dade* božja volja da nabuja, no ga sprži sunce (Đil., Po, 375); i ja joj se *predadoh* bez otpora (Đil., SU, 134); Ali nekakvim slučajem on odmah *doznade* da je u tom mestu (Đur. II, Sp, 5).

152. Aorist glagola *moći* bilježimo kod Đilasa u formi *mogoh*, *mogoše*...:

Ne mogoh da pijem gazdino vino (Đil., Sl, 336); čerge *ne mogoše* da odu dalje (Đil., CP, 394); i brdska plemena *ne mogoše* pregnati Turke s one strane (Đil., Ra, 427).

153. Pojedini oblici aorista interesantni su prije svega leksički, zbog neobičnosti samog glagola koji je tako upotrijebljen najčešće dijalekatskog karaktera i, što je osobito važno, daje specifičnu stilsku boju tekstu i živost pripovijedanju:

Krstinju *prožma* neka tiha drhtavica (Lop. I, Im, 114); da mi *uždi* sijeno dolje (Lop. I, Dj, 131); Andrija se mirno *uspuža* uz kamen (Lop. I, Dj, 134); *zazva* ga Marko (Lop. I, DO, 140); Finansisti se *ustaviše* (Lop. I, Se, 228); *rastrije* ostatak novca (Lop. I, Se, 240); plašeći se da ga pljusak *ne zastane* (Lop. I, Ru, 261); Pred mojim očima *otamnje* (Lop. II, ND, 40); Vidosava!...*zazva* žena, otvarajući vrata (Lop. II, Se, 129); Serdar osjeti da ga poslije ovih riječi *prožma* kroz srce (Lop. II, Se, 131); Jedan od drugova žmureći okom tiho nam *šanu* (Lop. III, MBN, 214); Svjetlost gašnjače ga poli po očima i on *zažmire* (Đil., KŽ, 57); Težak, mrk, izgubljen, *banu* u krčmu (Đil., UR, 70); Pa *vika* ' ti jesenas da *usulašimo* (Lal., Sa, 130); na livadu *banu* odnekuda jedna grupa mladića (Đur. I, SM, 152); *strknu* u svijet da nauči (Đur. II, Vo, 144).

Imperfekat

154. Što se tiče imperfekatskih oblika na izučavanom jezičkom materijalu, izdvajamo česte dijalekatske oblike glagola *htjeti* u spoju sa infinitivom u pripovijetkama N. Lopičića:

ćaše li bolje bit' da si mene poslušala? (Lop. I, Jo, 172); *ćah* reć' da je zaspala (Lop. I, PLG, 288); Nikad u portik *ne ćaše* ona izać' (Lop. II, Kl, 311); *Ćah* povjerovat sve je laž, da ne bješe onijeh suza (Lop. II, Kl, 314); *Ne ćaše* ni jedan od nas oficijera pjacom proć (Lop. VI, FD, 152); *ćah* reći da ga bješe dobro okrenula (Lop. II, Kl, 311).

155. Glagoli šeste Stevanovićeve vrste imaju oblike imperfekta sa jotovanim suglasnikom u sljedećim primjerima iz proučavane proze N. Lopičića i M. Đilasa:

i *željaše* da prebači kraj (Lop. III, Ma, 52); Zbilja, kakvo je selo, *mišljaše* Mića (Lop. III, MZ, 30); Nesrećni Deša, šta će sada, *mišljah* (Lop. III, BP, 186); Gledajući ih kako lete, njemu se *činjaše* kao da oni isto pitaju i zatražuju (Lop. III, SD, 47); *Činjaše* mu se kao da

se propade pod njim i kao da će sada u bezdan (Lop. III, Ma, 51); kao dve svetle iskre *svetljahu* dva žuta mala nepravilna oka (Lop. III, Si, 243); Čelo joj *svijetljaše* od čuđenja, oči joj rastijahu (Lop. III, ČN, 257); Samo sad ne *željaše* da im se zajedljivo kikoće (Đil., TO, 47); i *ne mišljasm*o ništa drugo (Đil., Sa, 125); *mišljah* ja, a ona mi se radost činjaše daleka (Đil., SU, 136); On *ne mišljaše* o tome; nemaše ni snage ni volje (Đil., UR, 74); Beše mu hlano i *željaše* što pre da ode (Đil., SZPOVD, 86); *Življaše*, jedino, sve oko njega, u njemu (Đil., SIM, 101).

156. Na proučavanaj jezičkoj građi zabilježili smo oblike imperfekta glagola koji razvijaju sekundarno *d* u pojedinim oblicima sa tim suglasnikom i bez njega, takvi su primjeri glagola *imati* u pripovijetkama N. Lopičića:

kao i dva duga klopustasta uha, odista *imadahu* u sebi dosta lepog i primamljivog (Lop. III, Si, 243); on vazda *imaše* jedne riječi (II, Kl, 311); koliko ono ti *imaše* imanja? (Lop. III, MBN, 210).

156.1. Kod *znati* imamo primjer: od ushićenja ne *znadijaše* što da kaže (Lop. VI, ND, 95), što je osobina poznata je Lopičićevom zavičajnom govornom idiomu (Pešikan, 1965: 176):

156.2. Na drugoj strani, u Đilasovoj pripovjedačkoj prozi rasprostranjen je lik *znađaše*:

On to ne *znađaše*... (Đil., TO, 46); On *ne znađaše* šta je to (Đil., KŽ, 55); Šta je to on *ne znađaše* (Đil., UR, 71); i on *znađaše* da je bi mogao podići (Đil., SIM, 105); I ja, ma da *znađah* da mu ne trebam radi toga (Đil., SU, 130); on *ne znađaše* tačno (Đil., PORR, 162); ali on *ne znađaše* ni gdje je stao (Đil., MPR, 169); on to potajno *znađaše* (Đil., NH, 279); a često se *ne znađaše* kud što i kome ide (Đil., RŽ, 388); Ali šta je i odakle sve to on *ne znađaše* (Đil., PORR, 160–161).

157. Od glagola *ići* bilježimo imperfekatske oblike u primjerima:

Mene rabota onda *idaše* dobro (Lop. II, Kl, 311); Ali to već *ne idaše* (Lop. III, MSNZZI, 35); Iza kovčega *idaše* otac Jakov (Lop. VI, Zv, 18).

158. Od glagola *biti* u jeziku Lopičićevih i Đurovićevih pripovjedaka (u dijelu pisanom ijekavicom) jednako su prisutne obje imperfekatske forme – kraća: *bješe* (Lop. II, Kl, 315; Đur. II, Vo, 144); *bjehu* (Lop. III, SH, 98)...; i duža: *bijaše* (Lop. III, ČN, 260; Đur. I, SM, 157); *ne bijaše* (Đur. II, TNTPB, 162); *bijahu* (Lop. III, ČN, 255). Kod Đilasa i Lalića dominantne su kraće forme: On *ne bješe* više tiha i sanjiva skitnica (Đil., ZSDLj, 31); sva vrata *bjehu* pred njime zatvorena (Lal., VSK, 73); Ili to *ne bješe* nikakva nepoznata zemlja (Đil., TO, 39); Ali svi *bjehu* na groblju (Đil., UR, 71); Kad je *bjeh* momak (Đil., IPOH, 344); Prvih dana dok *bjesmo* dostina iz ovoga kraja (Lal., Dr, 115).

Glagolski prilozi

159. Konstatovali smo čestu upotrebu glagolskog priloga sadašnjeg u jeziku izučavanih pripovijetki. Dominiraju duži oblici. Kraći oblik bilježimo samo u dva primjera iz pripovijetke „Djevojka“ N. Lopičića i posebno interesantan primjer iz pripovijetke „Ocevi i djeca“ M. Đilasa:

vješto je lijevala vodu, *peruć*, sva zanjihana u struku (Lop. I, Dj, 125); tupkajući meko i potmulo, lukavo i *kradeć* se (Đil., OID, 292).

160. Dijalekatski oblici glagolskog priloga sadašnjeg prenijeti su ili iz specifičnosti prezentskih oblika, kao što imamo u sljedećim primjerima:

posipljući tijesto brašnom (Lop. I, Im, 113); preko kožuha opruži blijedu ruku, *privukujući* dijete (Lop. I, Ko, 252); *prevukujući* rukom preko brka (Lop. I, PLG, 284); pa *povukujući* žicu po žicu (Lop. II, Ne, 192); dostojanstven, *povukujući* štap za sobom (Đil., MUP, 266); Pipavim i uzdrhtalim korakom, *poštapljujući* se na zardao trnokop (Lal., DV, 137),

ili se javljaju kao rezultat specifične imperfektizacije kao što imamo u primjeru: *namještavajući* se do guslara (Lop. I, PLG, 284).

Neuobičajeni oblici *povukujući*, *privukujući* i njima slični zabilježeni su i u jeziku Petra I i S. M. Ljubiše (Ostojić, 1976: 168; Tepavčević, 2010: 292).

161. Izdvajamo i oblički neuobičajen glagolski prilog sadašnji od glagola *drhtati* u Đilasovoj pripovijeci „Jupo čergaš“: upita on tiho, zlo, *dršteći* glasom (Đil., JČ, 238).

162. Što se tiče glagolskog priloga prošlog, i njega bilježimo u ispitivanom korpusu, u ustaljenom morfološkom liku:

Prepriječivši joj ponovo put, uhvati je za ruku (Lop. II, Ne, 224); Zatim, *zavalivši se* još više, polako, glas po glas, dodade (Đil., Že, 203); Nikola, prolazeći, stavljao bi ruku nad oči i, *poznavši* ga, govorio mu (Đil., Su, 35); Flaša je prsla, prsla u beskraj sitnih, tankih parčadi, *jauknuvši* s milion glasova i uzdaha (Đil., De, 60); Ona pobegla *utisnuvši* mu, kao pečat, poljubac vatren i kratkotrajan (Đil., NIŽIS, 63); Nije joj rekao ni reč i samo je, *primetivši* prsten na njenoj ruci koji se labavo okretao na prstu, potajno, unutra, na dnu sebe, uzdahnuo (Đil., NIŽIS, 64); *ne sačekavši* kafu, plati i pobeže napolje (Đil., NIŽIS, 66); Neki mlad i debeo čovek se izvalio preko stola, *navivši* stolicu na dve noge (Đil., Že, 197); i Roko zauze rvački stav, *podbočivši* glavu (Đil., PRK, 246).

Kraći oblik bilježimo u pripovijeci „Nevidljive rane“ M. Đilasa: I *ne našav* nigde, do kraja, sama sebe on oseća kako ga, sve gvozdjenje, pritiska nešto neodređeno, nepoznato, neuhvatljivo (Đil., NR, 50)

Glagolski pridjevi

163. U poglavlju o fonetsko-fonološkim osobinama već smo istakli odliku da se u radnom glagolskom pridjevu finalna vokalska grupa *-ao* sažima u *-a* (v. t. 32), tako da te primjere ovdje nećemo ponavljati.

164. U pripovijetkama N. Lopičića bilježimo dijalekatske oblike radnog glagolskog pridjeva od glagola *ući*: Đavo je u nju davno *uljega* (Lop. I, Jo, 170); mirno su momčad *uljegla* (Lop. II, Se, 137); Treba jednom ona da zna u kakvu je kuću *uljegla* (Lop. II, Ne, 206), kao i od glagola *jesti*: Ma je li *ijo*, za ime Boga (Lop. I, DO, 141); dosta ljeba *izio* (Lop. II, KĐ, 303).

164.1. Specifične oblike, dijalekatski uslovljene, nalazimo kod istog pisca i u oblicima radnog glagolskog pridjeva kao rezultat nestandardne imperfektizacije glagola:

Srećni u igri tražili smo žabu u luku, *zavukivali se* ispod širokih pera od tikava (Lop. III, MBN, 208); Pravio je samare i *obukivao* u drvo magarad (Lop. III, Ko, 281); a obrnut slučaj imamo u primjeru: pa se čeljad *posakrila* (Lop. I, Le, 183).

165. Zabilježili smo u Lopičićevim pripovijetkama i specifične primjere radnog glagolskog pridjeva od glagola *visiti* u ženskom rodu, koje kod ostalih pripovjedača ne bilježimo:

Negdje na vrhu jednog koca *visjela* je zastava (Lop. VI, ND, 102); Bršljan, granje, paprat i divlja loza čvrsto je obavijala uvalu, *visjela* s dubova i hvatala se za maglu (Lop. VI, NT, 63); a u ustima mu je *visjela* begovska sipsija (Lop. III, Su, 76); Tu je *visjela* nekakva vojnička bluza (Lop. VI, ND, 100).

166. Pored opštejezičkog lika radnog glagolskog pridjeva glagola *htjeti*, u pripovjedačkoj prozi M. Đilasa registrovali smo i dijalekatski markirano *ščela*, koje je pojava fonetsko-fonološke prirode: bi li ti *ščela bit'* moja žena? (Đil., DLj, 25).

167. Trpni glagolski pridjev u jeziku izučavanih međuratnih pripovijetki gradi se pomoću ustaljenih nastavaka, te glagoli čija se infinitivna osnova završava na *-a*, grade trpni pridjev nastavkom *-n*: *vezan* (Lop. III, SFIJK, 136); *iskopan* (Lop. I, Jo, 162); *povezana* (Đur. II, Vu, 30); *zasukan* (Đur. II, PSK, 94); *zazidano* (Lal., OIM, 94); *ispran* (Đil., TO, 48); glagoli sa infinitivnom osnovom bez nastavka i glagoli sa infinitivnom osnovom na *-e* ili *-i* nastavkom *-en*: *pokrivena* (Lop. II, Se, 127); *zgrčeni* (Lop. III, SH, 100); *pomućen* (Đil., KŽ, 55); *zgurena* (Đur. II, CG, 131); *ošamućeni* (Đur. II, Ljud., 181); *ugojena* (Lal., LjVP, 61); *otvorena* (Lal., LjVP, 62); a glagoli sa osnovom na *-nu* nastavkom *-t*: *okrenute* (Lop. I, Se, 233); *pognuta* (Lop. III, MBN, *dignuta* (Đil., De, 61); *zapljusnut* (Đil., MPR, 193); *svinuta* (Lal., LjVP, 61); *netaknut* (Đil., Sa, 123).

Infinitiv

168. U jeziku međuratne pripovjedačke proze prisutni su supinski oblici infinitiva, bez krajnjeg vokala (v. t. 38), koji paralelno stoje sa punim infinitivnim oblicima. Naizmjenična upotreba punih i skraćenih oblika infinitiva može se pravdati i stilskim razlozima. Ne možemo davati preimućstvo jednog oblika nad drugim, ali svakakao da su supinske forme dominantne u govoru likova, a puni infinitivni oblici vezuju se za jezik pisaca.

Naizmjenične forme infinitiva obilježje su i jezika Čeda Vukovića⁶⁴ i J. Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 173), dok se u jeziku Ćamila Sijarića oblik infinitiva bez krajnjeg vokala *-i* sreta samo kod glagola koji se završavaju na *-ti*.⁶⁵

169. Izdvajamo primjer iz pripovijetke „Seljaci“ N. Lopičića u kojem imamo u obliku infinitiva dijalekatski uslovljenu imperfektizaciju glagola: Nećeš ženama *zavukivati* ruke pod kotule (Lop. I, Se, 228).

SLOŽENI GLAGOLSKI OBLICI

Futur I i futur II

170. Već smo naveli futurske oblike u kojima imamo pojavu elidiranja i uprošćavanja na fonetsko-fonološkom nivou, koji su kao takvi stilematični i predstavljaju fonološki uslovljene figure (t. 53).

171. Izdvajamo upotrebu konstrukcije *da + prezent* umjesto infinitiva u sklopu futura I, kakvu imamo u primjerima kod sva četiri izučavana pripovjedača⁶⁶:

Ja *ću da idem* kod đeda, puštite me! (Lop. II, UP, 79); sutra *ćemo* do neba *da pijemo*, sutra *ću da se vjerim* (Lop. III, Ne, 237); Ti *ćeš da ideš*, da se moliš Austrijancima (Lop.

⁶⁴ V. o tome: Radulović, 1994: 39–40.

⁶⁵ V.: Muratagić-Tuna, 1998: 80–81.

⁶⁶ Up.: Nenezić, 2010: 350.

III, Si, 247); A sutra ćeš ti ovaku *da umijesiš* (Lop. III, NJN, 268); Otac će *da umre* (Lop. III, KH, 276); Komšijska su djeca znala da ćemo mi *da držimo* predstavu u kukuruzu (Lop. II, ND, 39); možeš s nama, ali ako ćeš brzo *da ideš* (Lop. II, ND, 44); i po gradu se pričalo kako će *da zida* kuću, veliku, trokatnicu (Đil., NIŽIS, 64); Tada svi vide da će *da umre* (Đil., SS, 348); ja znam da će ona *da čeka* (Đil., Sl, 337); Kako će mrtvica *da okreće* kolo, *de* – kako? (Lal., DV, 134); kad neko provuče kroz uši sela kako će Jovo *da se oženi* Ljušom (Đur. II, Ljuš., 61); I mašina će sve ovo *da zdrobi* (Đur. II, Ljud., 180); Ti ćeš noćas *da radiš*? (Đur. II, Izd., 203)

172. Rijetki su primjeri futurskih oblika sa okrnjenim infinitivom i enklitikom pomoćnog glagola zabiježeni samo u pripovijetkama N. Lopičića: *dodirnut ću* ga rukom (Lop. III, SH, 101); *nastavit ću*, reče harmonikaš (Lop. III, SH, 104), koji se javljaju u jeziku starijih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 152; Nenezić, 2010: 208; Tepavčević, 2010: 299).

173. *Futur II* se obrazuje kao i u standardnom jeziku od prezenta pomoćnog glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva glagola koji se mijenja i nema morfoloških specifičnosti koje bi zavređivale posebnu pažnju: dok Sava i iguman *budu* s njim *razgovarali* (Lop. I, MZ, 80), dok se *budu brali* kukuruzi (Đil., DLj, 25); kad ga *budete gasili*, samo uprite ovde (Đil., MUP, 268); kad *budeš izlazio* na džadu (Đur. I, SM., 152).

174. U jeziku izučavane proze vrlo je rijetka upotreba prezenta sa prefiksom *uz-* u klasičnim primjerima temporalnih i kondicionalnih rečenica umjesto futura II, kako je to u pojedinim crnogorskim govorima slučaj (Pešikan, 1965: 202; Vuković, 1938–1939: 87; Pižurica, 1981: 213); *ustraje* (Lop. III, SD, 39); *ustreba* (Đur. I, Lju, 56) (v. o tome opširnije u poglavlju o prezentu u okviru sintakse).

Perfekat i pluskvamperfekat

175. U jeziku pripovijetki Nikole Lopičića često bilježimo upotrebu enklitike *je* uz povratnu rječcu *se* u okviru trećeg lica jednine perfekta i po toj osobini se njegov jezik izdvaja od jezika preostala tri pisca međuratne pripovjedačke proze koju smo proučavali:

Obilno *se je* jutro *širilo* (Lop. I, Se, 225); Danas *se je riješilo* na posljednje (Lop. I, Se, 225); Tako *se je* mračno *ćutalo* u njihovoj kući (Lop. I, Se, 225); davno *se je prestalo* u nju vjerovati (Lop. I, Se, 229); Neko *se je drao* kao da su mu kožu gulili (Lop. I, Se, 233); dernjava *se je* sve manje, i manje *ćula* (Lop. I, Se, 233); On *se je* naglo *mijenjao* (Lop. III, KK, 92); On *se je* naglo *tanjio*, sve je na njemu bilo bljeđe (Lop. III, KK, 92); Milica je imala neprestano oči okrenute tamo gdje *se je vidjela* gomila (Lop. I, Se, 233); Ali *se je odriješio* i *prošao* preko sve pjace (Lop. I, Se, 237); samo *se je ćulo* tiho smijanje jednoga seljaka u kraju (Lop. I, Se, 238); Još *se je ćula* duga priča među seljacima (Lop. I, Se, 240); Među njima *se je vodio* živ razgovor (Lop. I, Se, 241); Velika magla izvjevine, prašina od zažarenih strukova, *dizala se je* (Lop. III, SD, 47–48); čudo *se je dešavalo* u njenoj kući (Lop. III, MBN, 203); Seljak *se je prevrćao* (Lop. III, MBN, 205); Ona *se je* tu *krstila* (Lop. III, MBN, 216); Ona *se je plašila* svega u ovoj kući, ona *se je plašila* postelja, ormana i ogledala, ona *se je plašila* njenih zidova i gledala je kao da je sve u toj kući živo (Lop. VI, MFO, 36); I čitava *se je* avlija *tresla* od vike (Lop. VI, ND, 101).

Mada ne možemo reći da je dosljedna u upotrebi, što potvrđuju primjeri:

i prije nego ikad *razlila se* stranama voda (Lop. I, Dj, 121); *okrenuo se* prema kućama i zavija, zavija (Lop. I, PLG, 283); *Iskopala se* kuća popa Bogdana (Lop. II, Ne, 192); uzjahivao mladi struk i *ljuljao se* zdrav i silan, da mu ni vjetar ne može ništa (Lop. III, KHŠ, 57); pa *se prosuo* preko usnica i napravio smiješak (Lop. VI, Zv, 16)...

Čuvanje enklitike *je* uz povratnu rječcu *se* odlika je i jezika Petra I (Ostojić, 1976: 173) i S. M. Ljubiše (Tepavčević, 2010: 301–302), dok se u rukopisima Marka Miljanova ne javlja (Bigović-Glušica, 1997: 153), a od savremenih pisaca posvjedočena je u jezičkom izrazu J. Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 178–179). O ovakvoj morfološkoj kategoriji perfekta možemo govoriti i sa aspekta njene stilske markiranosti.

176. U pripovijetkama sva četiri izučavana pisca nailazimo i na često gubljenje *je* iza enklitika *me*, *ga*, što je osobina česta ne samo u dijalektima već i u razgovornom jeziku:

Bijeda *me uzela* za ruku, odvela kroz rano moje djetinjstvo, kao i sve u kući (Lop. II, KH, 65); Stevan kao da *me razumio* (Lop. I, SM, 276); Brkati Austrijanac *me istjerao* iz štale! (Lop. II, ND, 39); Jednoga dana *odvela me* u jedno prostrano dvorište (Lop. II, KH, 65); Učmala jednostavnost *mučila me* u kući (Lop. II, KH, 69); Starica *ga okretala*, pljujući na prste (Lop. I, DO, 137); Zorom *ga nestalo* s imanja (Lop. I, MN, 246); *savjetovao ga* Marko Nikolin (Lop. II, Lo, 116); Hladni vjetar iz polja *tjerao ga* niz kamenje (Lop. II, Odl., 235); *Pratila ga* ona sve žešće i žešće (Lop. II, Gu, 289); *Žed ga stezala* (Lop. I, RIŽSM, 102); I sami *ga potiljak bolio* (Lop. I, Im, 109); *srela ga* poruga, žaoka, prezir (Đil., TO, 47); *Čekala ga* ona u tišini (Đil., NIŽIS, 64); To *ga* još više *uverilo* da je sve prošlo (Đil., NIŽIS, 65); Ilija *ga prezreo* (Đil., SIM, 112); *Čekala me* Sali (Đil., Sa, 125); *obuzimala me* draž rušenja (Đil., SU, 130); iznenadila sam se i *obradovalo me* (Đil., SPUČ, 256); sve osvijetljeno malim ručnim fenjerom što *ga držala* majka u lijevoj ruci (Lal., Plj, 69); *napala me* neka zima i zle misli (Lal., Str., 79); vjetar *ga* nešto *ukosio* (Lal., UUR, 91); Zemlja *ga prevarila* (Lal., SS, 114); nešto *ga zeblo* u duši (Lal., Gi, 121); udario *ga* auto i *prelomio mu* kičmu (Đur. I, Ra, 38); budila mu misli i *dovodila ga* u obmanu (Đur. I, GVNZ, 69); Od pre nekoga vremena to razglabanje *ga* potpuno *napustilo* i u glavu mu došlo nešto novo (Đur. I, Izd., 113); Sudija Jovičić *ga pratio* pogledom (Đur. II, Sp, 6); ali *me* nešto *vodilo* napred (Đur. II, Sp, 23); Smrt Žarkova neobično mu je teško pala, *skršila ga* i slomila (Đur. II, Osv., 82); strknu u svijet da nauči, nešto *ga vuklo* (Đur. II, Vo, 144).

177. *Pluskvamperfekatske oblike* u pripovijetkama N. Lopičića, M. Đilasa i M. Lalića sretamo u oba oblika – od imperfekta ili od perfekta pomoćnog glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva glagola koji se mijenja (imperfekatski oblici pomoćnog glagola *biti* javljaju se i u kraćem i dužem obliku):

Žena je već bila upalila *svijeću* (Lop. I, RIŽSM, 101); jer *su* od noći *bili ostali* tako da kunjaju (Lop. I, DO, 145); *Prepali smo se bili* (Lop. I, DO, 146); čovjek *je bio* navikao da se nikad stvari koje se njega najviše tiču ne zalaže sam (Lop. I, Jo, 155); *bješe* stegla selo glad (Lop. I, SM, 276); *Bješe* te godine trista hiljada Turaka *udarilo* na Crnu Goru (Lop. I, PLG, 284); *Bješe* sunce prilično *izgranulo* (Lop. VI, FD, 157); čah reći da *ga bješe* dobro

okrenula (Lop. II, Kl, 311); *Bješe* mi ono čudo *nadiglo* ruku ka' da ralo nosah (Lop. II, Kl, 315); Međutim se barjaktar *bijaše riješio* da se iseli (Lop. III, Ma, 50); U taj mah se razbježaše cigani što se *bijahu okupili* oko vrata (Lop. III, Ma, 51). Ali, Toma *bješe* bestraga *nestalo* (Đil., TO, 42); Ali on *ne bješe oprostio* samom sebi (Đil., UR, 76); ali i u njega kao da *bješe ušla* ona boljka (Đil., SHJ, 91); Jovan baci čekić koji tek *bijaše uzeo* (Đil., GNR, 217); Ilić i Marić *su bili otišli* (Đil., MPR, 183); Fatka se još *ne bješe vratila* (Đil., OID, 302); Mladen tek što *je bio izmilio* iz seljačkih opanaka (Đil., ZČ, 327); Vido se nije *bio ni rodio* (Đil., Po, 376); noseći sjekiru koju otac *nije bio ispustio* (Đil., Po, 380); ali su ocevi *bili rekli* riječ (Đil., CP, 394); za sebe i za svoju mladu koju *bješe izabrao* (Đil., Ra, 428); katrandžija u gradu *nije bio platio* porez (Đil., Sa, 440); Snijeg *je bio pretao* još u neko doba noći (Đil., NPOM, 449); *Bio* odnekud *donio* njegov taksirat ovamo (Lal., Ja, 85); Mirosava Tepova se *bješe* jednoga dana *zamrljala* čokoladom (Lal., Str., 78); od staroga Ćorka *bješe ostala* samo gluva panjetina (Lal., St, 106); Još prekonoc me *bila uhvatila* neka vatruština (Lal., Dr, 119).

U jeziku pripovijetki Dušana Đurovića pluskvamperfekat smo bilježili samo od perfekta glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva:

Grad *je bio zamro* duboko u noći (Đur. I, GVNZ, 67); Misao mu *je bila* već *istančala* kada ga zapljusnu neki topal povetarac (Đur. I, GVNZ, 72); Vidak se *bio uzbudio* i od uzbuđenja je ustao i izišao (Đur. I, Lju, 98); Ako *se* nešto *bilo zamutilo*, gde treba kazati istinu i zvesti stvar na čistinu, zvali su njega (Đur. I, Izd., 103); To *ga je bilo* toliko *zavatlalo*, da je on samo sedeo, pušio, pio kavu i jedino o tom mislio (Đur. I, Izd., 114); To *je* mačak *bio prevrnuo* tronožac (Đur. I, Izd., 119); Samo su se čula izmešana disanja žene i dece, koja *su* već davno *bila zaspala* (Đur. I, Izd., 120); On *se* to, u uzbuđenju, *bio trgao* (Đur. I, Izd., 124); na ključaonicu kroz koju se jedan mlaz svetlosti probijao u mračnu sobu, u kojoj *je* vazduh već *bio ustajao* (Đur., Izd. I, 124); Nekako mu *je* lice *bilo promenilo* boju (Đur. II, Sp, 12); Ovce *su bile* izišle iz torine (Đur. II, Vu, 46); a Fima diže ugarak koji *je bila uzela* da priloži (Đur. II, Ljuš., 51); Tamo *su bili* već davno *zaspali* (Đur. II, Ljuš., 68); *Bio* se sav *zaneo* njome (Đur. II, Ljuš., 76); temperatura *se bila ustavila* na četrdeset (Đur. II, Sp, 20).

Pluskvamperfekatski oblici sa imperfektom glagola *biti* smatraju se stilski obilježenim za razliku od stilski neutralnih primjera sa perfektom ovog pomoćnog glagola, upravo zbog efekta doživljenosti radnje koja se iskazuje imperfekatskim oblicima inače, pa i imperfektom pomoćnog glagola *biti* u sklopu pluskvamperfekatske konstrukcije.

Potencijal

178. Za morfološke karakteristike potencijala u izučavanoj prozi izdvajamo samo neke pojedinosti:

178.1. Oblik aorista pomoćnog glagola *biti* u 1. licu jednine u okviru potencijala bilježimo bez finalnog *-h*:

Bi' ubio (Lop. I, MZ, 75); A rekla *bi'* (Lop. I, DO, 137); Ja je *ne bi prodavala* (Lop. I, Ru, 262); E, baš *bi volio* da vidim toga pametnjakovića (Lal., UUR, 92); A kad *bi' ostavio* novac, pa neko da nađe (Đil., TO, 40).

178.2. Oblik aorista pomoćnog glagola *biti* u 1. i 2. l. množine bilježimo i u nestandardnom liku *bi* u sljedećim primjerima:

I da ste najsitiji vi *bi roktali* kao prasad (Đil., ŽIŽIŽI, 228); Pa... *ne bi morali*, ali kad vi hoćete... (Đil., PRK, 261); Vama dosadilo, sve isto, pa *bi popili* čoveku krv (Đil., OP, 334); ali vi ste siromah i morate, da *bi živeli*, pisati ono što se traži (Lal., VSK, 76); Kada *bi* vi *šetali* pomeđu njiva (Đur. I, LjSR, 24); I vi *bi tukli* i *drobili* taj kamen (Đur. I, Lju, 89); Mi bez nje *ne bi mogli* ni dan živjeti (Đur. I, KŽ, 162); i mi *bi* je *vadili* pumpom (Đur. II, Vo, 152); A mi svi, da *bi očuvali* poštenje i obraz (Đur. I, KŽ, 164)

Pojedinačne napomene o glagolima

179. Na ispitivanom korpusu zabilježili smo primjer komparativa jedinog poredivog glagola *voljeti* u liku *volij* (v. primjere pod tačkom 54.3).

180. U primjerima:

Priokreni se opet, niđe nikoga (Lop. VI, FD, 158); *Priokrenusmo* se mi oko sebe (Lop. VI, FD, 158); I onda je opet *pripučala* bluzu (Lop. VI, MFO, 37); On se ponovo isprevrta preko odra i *pripokri* (Lop. III, MBN, 218); Međutim komšinka je *pripokrila* seljaka (Lop. III, MBN, 216); Iza kratka razmaka *pripucaše* nekako bliže (Lal., Gi, 120); *pripazi* na dijete i dočekaj ljude (Đil., SS, 351); pa onda *pripucalo* kao mali pištolji (Đur. I, Izd., 124); da se zguri, *pripitkuje* i divi (Đil., OID, 293); neće moć' sam, da mu *pripomogneš* (Đil., Obm., 359),

uz glagole je upotrijebljen prefiks *pri-* koji se inače koristi u komparativnim i superlativnim obrazovanjima pridjeva i sa pozitivom pridjeva ima značenje „prilično, u priličnoj mjeri“. Analogno tome, i u navedenim primjerima sa glagolima ovaj prefiks modifikuje njihova značenja unoseći navedenu semantičku nijansu.

180.1. Slično tome, imamo upotrebu prefksa *po-* sa glagolom *izdizati (se)* u Lopičićevim pripovijetkama: *Poizdižući* se iz izdubljenih rubova od kušina (Lop. III, ČN, 257); Otac se *poizdiže* (Lop. III, ČN, 258), i sa glagolima *primaći se* i *izmaći*: *Poprimakli* se bogami, tvrđavi (Lop. I, PLG, 287); Filip *poizmače* stolovač (Lop. VI, FD, 152).

181. Kao što smo već naveli, u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa imamo primjere specifične imperfektizacije glagola. Tako nailazimo na glagole izvedene infiksom *-a-* koji predstavljaju odraz starijeg stanja: *raskopčaje* (Lop. II, Co, 53); *odmotaje* (Lop. II, MB, 124); *crkajem* (Lop. II, Se, 181); *zatrpaje* (Lop. III, ZI, 127); *tršaje* (Lop. VI, FD, 157), *obećaje* (Đil., DIK, 408); *ne kršćaješ* (Đil., BSLj, 287), srodni njima su i nestandardni primjeri sa sufiksima *-ava* i *-iva* u Lopičićevim pripovijetkama:

namještavajući se (Lop. I, PLG, 284); *znava* (Lop. I, PLG, 284; III, Strij., 163); *zavukivati* (Lop. I, Se, 228); *zavukivali se* (Lop. III, MBN, 208); *obukivao* (Lop. III, Ko, 281); *dočekiva* (Lop. II, GID, 260).

181.1. Zabilježili smo i glagol *trebovati* koji se obrazuje infiksom *-ova-* prema glagolima s infiksom *-a-* u standardnom jeziku u sljedećim primjerima:

*ne treba*je mi ni on noćas ništa (Lop. II, Gu, 283); da bi od njih bilo ulja u kandilima, svijeća u crkvama i svačesa što *treba*je (Lop. III, MSNZZI, 36).

Ovaj glagol sreća se i u jeziku nekih starijih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 155; Nenezić, 2010: 213; Tepavčević, 2010: 306).

NEPROMJENLJIVE RIJEČI

182. Predmet naše analize na jezičkom materijalu crnogorske pripovjedačke proze između dva svjetska rata bila je i kategorija nepromjenljivih riječi, tj. neke osobenosti ove morfološke kategorije. Pojedine specifičnosti koje se tiču ove vrste riječi a fonološke su prirode već su pominjane u odjeljku o fonetsko-fonološkim osobinama te ih ovdje nećemo ponovo navoditi.

PRILOZI

183. Na ispitivanom materijalu u jeziku izučavanih pripovjedača izdvojili smo veliki broj za analizu interesantnih priloga koje smo klasifikovali prema semantičkom kriterijumu.

Prilozi za mjesto

184. Najveći broj priloga za mjesto zamjeničkog je porijekla. U okviru ove grupe priloga izdvajaju se, osim za mjesto, prilozi za pravac, za put i prostiranje, kao što primjeri pokazuju:

zna da je *ovde* put (Lop. I, MZ, 73); Jovan savi ruke *ozad* (Lop. II, Lo, 105); pokrivena *pogdjegdje* tankim slojem snijega (Lop. II, Se, 127); van *svukud* zamirišu ljubice (Lop. VI, FD, 156); dok se tako šetao s rukama *ozad* (Lop. II, Se, 191); tražio je *svukuda* (Lop. II, Ne, 218); van *svukud* zamirišu ljubice (Lop. VI, FD, 156); Polako je išlo ječanje vjetra *ozad* (Lop. III, SFIJK, 139); *Ozad*, prema leđima Marijinim, bila je služavka Stake (Lop.

III, MBN, 202); Najedanput se obazreše *ozad* (Lop. VI, ND, 95); *Okle* ti to znaš? (Lop. I MZ, 75); pa ga obiđe i poče ga tjerati *odstraga* (Lop. III, KK, 93); nevolja i sirotinja tebe *odolen* ćera (Lop. II, Odl., 241)⁶⁷; Ja neću *odavle* ni još tri dana (Đil., RŽ, 389); O, Bože, *đe* sam? (Đil., UR, 72); *Okle* njemu sve to? (Đil., SZPOVD, 89); Daj '*vamo* (Đil., OID, 305); i *negđe* u drugom plemenu majku i rođake (Đil., NPOM, 448); cio dan sam šljepkao *onode* (Lal., Str., 77); *Ozgor* s Vjeternika javi se neka druga patrola (Lal., Str., 82); Ići će on *kudije* je i išao (Đur. II, Vo, 154); gumama srču vodu i natapaju *kudije* hoće i kako hoće (Đur. II, Ljud. 184); kada bi pazarnim danom sišao *ozgo* sa kamenog postolja (Đur. I, LjSR, 10); pomanjali svoje čupave svetačke glave *ozgo* iza brda (Đur. I, Lju, 80); nego to isto rade i iz Trnina, iz Ozra, iz Pločnika, iz Kabla, *otsvud* otkud, moj bratankoviću (Đur. I, KŽ, 164); *Gdegod* sam dolazio, bilo je i tih nevoljnika (Đur. II, Sp, 8); Teško je udariti *ovđe* (Đur. II, Vu, 27); Konj kanti, uvija se, *ovda-onda* nesigurno stane i posrne (Đur. II, Vu, 28).

Prilozi za vrijeme

185. Zabilježili smo priloge složene sa *skoro* u pripovijetkama N. Lopičića i D. Đurovića:

Uhvatio me je *naskoro* drum (Lop. VI, JS, 22); Čuće on ipak *doskoro* sjekire (Lop. I, MZ, 69); Mile Mijatović je *naskoro* blaženo zaspao (Đur. II, Sp, 23).

186. U značenju *ponekad* bilježimo prilog *kadikad* u Lopičićevim pripovijetkama:

i brz razgovor trgovačkog cjenjkanja *kadikad* naleti kao otrovan talas (Lop. I, Se, 231); Ona je ćutala i samo *kadikad* gledala kroz prozor (Lop. I, Dj, 127).

187. Kod istog pisca u značenju *tada, u tome* koristi se priloška forma *uto* koja je nastala kao rezultat redukcije:

⁶⁷ O onim priložima koje karakteriše posebna uobličenost morfemskih završetaka zbog prisustva naročitih partikula koje su odlika crnogorskih narodnih govora v. t. 40.

Uto dotrčaše i Krnetini psi (Lop. III, KK, 92); *Uto* izleće Vukašin (Lop. III, Lju, 198); *Uto* ustade serdar (Lop. VI, JS, 25); *Uto* se pojavi i vojnik (Lop. VI, ND, 90); *Uto* dođe i otac preko stepenica (Lop. VI, ND, 105); *Uto* dotrčaše vojnici (Lop. VI, ND, 108).

O oblicima *priđe* i *pređe* umjesto *prije* v. t. 30.

Prilozi za način

188. Na ispitivanom jezičkom korpusu bilježimo priloge participskog porijekla sa završetkom na *-čke/-ške*:

trupačke skoči na kriv dračav put (Lop. III, Ze, 113); Moje bi' mogao iz dva put *trupačke* preskočiti (Lop. I, Le, 186); idući nespretno i *natraške* (Lop. III, Strij., 155); Sin se pomače *natraške* (Lop. VI, Mr, 79); Idući preko kuće *pobaučke* (Lop. III, MBN, 205); Marija je *pobaučke* izašla (Lop. III, MBN, 213); dopuza za njihov sto, *pobaučke* (Đil., Že, 205); Sa dvadeset metara on skače *glavačke* (Đil., PRK, 244); kako se *natraške* izmiče ispred njega (Đil., DIK, 412); A jednom Vule pojahao Zekana, pa – *naopачke* obrnuo se k' repu (Lal., OIM, 98); slegnu se i *potrbuške* ide (Đur. II, Vu, 42); načiniše *pobaučke* nekoliko koraka (Đur. II, Osv., 86).

188.1. Takođe participskog porijekla, jesu i prilozi sa završetkom na *-(i)ce* u sljedećim primjerima iz pripovijetki M. Đilasa, M. Lalića i D. Đurovića:

I on pođe *nasumce*, za nekim osmehom koji je cvetao u njegovoj duši (Đil., NIŽIS, 66); bacio se *strmoglavice* u život (Đil., Že, 199); *Postrance* je video njene noge (Đil., PRK, 253); što joj nikad ne pogleda u oči, nego nekako kroz trepavice, *postrance* (Đil. NH, 274); On, *nasumce*, mahnu put onoga iskričavog (Đil., NH, 276); Rustem-beg *iskosoce* vidje Arsenija (Đil., JJD, 401); Ona se zagleda u njega, *netremice* (Đil., Si, 365); Zbog nje se najzad pobo na nos i Simo Rajčev i pao *brdonožice* (Lal., Ja, 84); na golemu kamenu plegao čovjek *ničice* licem na rijetkoj mokroj mahovini (Lal., Gi, 123); po drugi put Antun i *strmoglavce* posrnu sa skele (Đil., PORR, 162); palio dugački čibuk i *netremice*

gledao u vatru (Đil., KT, 163); propinjao se na prste i nekako *nehotice* podsjećao na veoma lažljivo čeljade (Lal., Gi, 125); gledao *netremice* u njih svojim malim očima (Đur. I, GVNZ, 66); koji ga je stalno, gotovo *netremice* posmatrao (Đur. II, PSK, 93).

189. U značenju *istovremeno* Lopičić u svojim pripovijetkama često koristi prilog *jedanak*, koji je zabilježen i kao odlika jezika Marka Miljanova⁶⁸:

viknuše oni *jedanak* (Lop. II, Ne, 200); odgovoriše *jedanak* i otac i sin (Lop. II, Odl., 232); Sjediš neđe, pušiš, nabrčkaš perom i *jedanak* para (Lop. II, Odl., 238); *jedanak* mi sine u glavu (Lop. II, Kl, 311).

190. Kod Lopičića je u upotrebi i prilog *naizred* u značenju *redom, jedno po jedno*:

Jahali smo *naizred* (Lop. VI, NT, 66); koji su poginuli, *naizred* kako su rođeni (Lop. I, NP, 269); pred seljakom je stajao trgovac i gledao *naizred* stoku (Lop. I, NP, 271); Svi dođoše *naizred* do vrata (Lop. I, MZ, 80).

Pojedinačne napomene o priložima

191. Na ispitivanom jezičkom korpusu bilježimo i sljedeće složene priloge, dominantne u pripovjedačkoj prozi M. Đilasa:

Svi se namjestiše *kojekako* u blizini ognja (Lop. I, MZ, 63); Da je, bar, da pobjegne, *kudgod*, preko bijela svijeta (Đil., UR, 68); zakliktao bi u njemu, *gdjekad*, i zavitlavao ga u visine (Đil., NV, 26); *kojekako* opštio (Đil., SIM, 111); Ilić se beše *kojekako* zaboravio (Đil., MPR, 179).

192. Izdvajamo iz pripovijetki N. Lopičića upotrebu priloga *dođavoljom* koji je dijalekatskog karaktera u našem primjeru upotrijebljen u značenju *uzahud*: *Dođavoljom* ti, moja Joše (Lop. II, Ne, 197) i upotrebu priloga *zanago* u značenju *zaista, doista*, koji je neobičan u

⁶⁸ V. o tome: Bigović-Glušica, 1997: 158.

savremenom književnojezičkom izrazu a sreta se i u jeziku Petra I (Ostojić, 1997: 177): Oće, *zanago*, i o njoj (Lop. VI, FD, 151).

192.1. Takođe, izdvajamo upotrebu priloga za način *đuture* u značenju, „ne mjereći, otprilike, od oka“ takođe dijalekatskog karaktera u pripovijeci „Strah“ M. Lalića: tu se vala nije moglo ništa *đuture* (Lal., Str., 77).

193. Već smo navodili u poglavlju o fonetici (t. 54.4) primjere za sinkopirani lik priloga drugačije/drukčije – *drukče*.

194. Prilog *opet* javlja se i u liku sa inicijalnim *j* (v. t. 48), što je dijalekatska crta, a sa stilističkog aspekta predstavlja primjer fonološke figure *pro(s)teze*.

195. Najzad da pomenemo interesantan primjer poređenja priloga *junački* – *junačkije* u primjerima iz Lopičićevih pripovijetki: Još je *junačkije* poginuo! (Lop. I, PLG, 284); Je li mu *junačkije* bilo poginut od Austrije, nego od mene? (Lop. II, Lju, 98). Ovakvi prilozi, budući da su pridjevskog porijekla, kompariraju se kao i pridjevi. Ovaj primjer priloga *junačkije* bilježi i prof. Glušica u jeziku Marka Miljanova (Bigović-Glušica, 1997: 158).

195.1. Analogno takvim slučajevima, javlja se i komparativ priloga *naglo* u primjeru iz Đilasove pripovijetke „Seljakova smrt“: Ivan se sve *naglije* smirivao (Đil., SS, 351).

PREDLOZI

196. Ovdje ćemo se osvrnuti na one pojedinačne oblički interesantne likove, a u poglavlju o sintaksi biće posebno obrađena upotreba pojedinih predložko-padežnih veza.

197. Na izučavanom materijalu bilježimo složenu varijantu od predloga *van* – *izvan* koja je uobičajena u SK-LJ govorima (Pešikan, 1965: 191–192), a poznata je i jeziku crnogorske literarne tradicije (Ostojić, 1976: 209; Bigović-Glušica, 1997: 220; Nenezić, 2010: 218). U primjeru kod N. Lopičića upotrijebljena je sa priloškim značenjem „spolja, sa spoljne strane“: samo bole *izvan* mogu izliječit (Lop. II, Lo, 103). Sa ovim u vezi interesantan je oblik *naizvan*, u značenju *napolje*: *naizvan* čekahu karuce (Lop. VI, FD, 157).

198. Kao i u SK-LJ govorima (Pešikan, 1965: 192), u jeziku pripovijetki kojima smo se bavili prepoznajemo čestu upotrebu predloga *kraj* i predloga složenih sa njim, što potvrđuju primjeri:

i diže se *iskraj* ognja (Lop. I, MZ, 62); *ukraj* doline (Lop. I, Dj, 124); svaljeno kamenje u sasušenoj travi *ukraj* drumu (Lop. VI, JS, 22); ču on kako ga zovu *iskraj* kuće (Lop. I, Dj, 135); *pokraj* suvadi (Lop. I, DO, 138); *pokraj* toliko jada, držiš se još tako! (Lop. I, Jo, 175); *iskraj* ognja (Lop. I, DO, 145); *iskraj* zida (I, Le, 186); *ukraj* puta (Lop. II, Lju, 95; VI, JS, 22); *iskraj* talijanske legacije (Lop. II, Se, 134); Čvorata jabuka izrasla *ukraj* međe rascijepi se na dvoje (Lop. III, ČN, 261); kopao je dubok, sopstveni grob; *ukraj* „sina“ (Đil., SZPOVD, 90); Ležale su vječito kraj kreveta, *ukraj* noćnog suda (Đil., ZČ, 313); Poslije se Ivan digao *iskraj* rijeke (Đil., DIK, 416); rođeni puškar *ukraj* Tare (Đil., Ra, 427); postaviše tvrde straže *ukraj* Tare (Đil., Ra, 431); vrisnula i pala *ukraj* ceste (Lal., LjVP, 63); A *pokraj* Vulete su prolazili kao *pokraj* panja (Lal., LjVP, 61); Nekako žalosno plovi *pokraj* njega čitav taj život (Lal., Gi, 124); sa zalogajem u rukama, *iskraj* svezanog sivca (Đur. I, LjSR, 11); previjao se, gužvao i grčio *pokraj* izduženog mrtvog tela sirote majke (Đur. I, GVNZ, 79); vi još ne razumete šta znači imati kuću *pokraj* glavnog puta (Đur. I, Lju, 81); pokriva beskrajno dugi krivudavi put, suvomeđu *pokraj* puta (Đur. I, Lju, 100); Lopte su preletale s jedne strane na drugu *pokraj* i povrh glavnoga junaka (Đur. I, SM, 154).

199. Predlog *sred* javlja se češće u sklopu složenih predloga što se podudara sa stanjem u starijim crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 193; Ćupić, 1977: 160).

ali je osjećao da mu je *usred* duše (Lop. II, Gu, 287); Bilo je to Marija *usred* brazde (Lop. III, MBN, 203); i zateglo je *nasred* drumu da gađa zmaja pod oblake (Lop. III, Su, 67)⁶⁹; *Nasred* doline, za motikom, kupao se Đuro Ivov sav u golom znoju (Lop. III, ĐI, 122); On stade *nasred* kuće (Lop. II, Se, 131); koja mi je *usred* polja, onako povijena za plugom, izgledala kao crno drvo posustalo pod godinama i nevremenom (Lop. III, TG, 295); i

⁶⁹ Zabilježili smo i primjer ovog predloga u hiperijekaviziranoj formi *srijed*: *nasrijed* snijega (Lop. I, MZ, 78).

njima mladima *usred* života! (Lop. VI, MFO, 47); I *usred* te gomile žena (Lop. VI, Si, 137); Najedanput *usred* toga sjedenja i nijemog gledanja (Lop. II, Ča, 59); uletjeće *usred* ubla (Lop. III, KHŠ, 72); zapanjen stajao *nasred* sobe (Đil., KT, 166); i teškim blokovima kuća do *sred* neba (Đil., PRK, 240); I kad bi bio *nasred* konopca (Đil., PRK, 241); i ostavili je *nasred* njive (Đil., MUP, 269); ali stade *nasred* sobe (Đil., OID, 301); stojeći *usred* nje, raširenih ruku (Đil., MUP, 270); Skočio je bunovan, *usred* pola noći (Đil., MUP, 271); Kolijevku si mi posadila *nasred* kuće! (Đil., MUP, 271); i zabi kosu *nasred* livade (Đil., Po, 374); proteže se koliko je dug *nasred* dvorišta (Đil., DIK, 413); mogao je kažu da zavadi Turke *usred* džamije (Lal., Ja, 86); Teke jednoga dana *usred* ljeta (Lal., Ja, 87); Ispršen *nasred* meke putljage (Lal., Gi, 125); Kada je bio negde *nasred* puta, blizu malog gradskog vodoskoka (Đur. I, GVNZ, 68); raširilo se *nasred* puta i tutnji (Đur. I, Lju, 87); i tim čudovištem što se raširilo *nasred* njihovog puta (Đur. I, Lju, 93); Moralo bi se kopati *nasred* njega (Đur. II, Vo, 153).

200. U analiziranim pripovijetkama zabilježili smo i primjere predloga složenih sa *nad* i *vrh*:

bacao se *iznad* sela (Lop. I, NO, 91); *iznad* svega (Đil., UR, 72); bliješti dugački prmak snijega *uvrh* Koma (Lal., Str., 81); učinilo mu se da se čuju puške negdje uz rijeku *uvrh* sela (Lal., Gi, 120); i sagradio kuću *uvrh* strmine (Lal., St, 105); kada se te reči izgubiše *povrh* kosmatih glava (Đur. I, Ra, 47); Idem da iziđem tamo *navrh* te glavice (Đur. II, PSK, 109); vejavica zadimi *povrh* malog i crnog krova (Đur. II, CG, 117); jer su milioni uvek bili potrebni i stajali *iznad* i *povrh* zakona (Đur. II, Izd., 201).

201. U pripovijetkama D. Đurovića rasprostranjen je i složeni predlog *pomeđu*:

Išao je polako putem iza sela, a zatim *pomeđu* lugova i prokosa (Đur. I, Ra, 38); Kada bi vi šetali *pomeđu* njiva (Đur. I, LjSR, 24); Tamo negde u kamenu, *pomeđu* hrastovih glavica (Đur. I, LjSR, 27); Striko Ilija je *pomeđu* plavih uniformi nosio ceo taj mučenički i beznadni život (Đur. I, Ra, 38); a onda opet produžio da tetura *pomeđu* pratioca (Đur. I, Ra, 41); svaku noć tamaraju *pomeđu* torova (Đur. II, Vu, 27).

202. U pripovijeci „Jošana“ N. Lopičića predlog *okolo* zabilježili smo u varijanti složenog predloga *uokolo*, ali sa priloškom funkcijom, što odgovara stanju u govorima Lopičićeva zavičaja gdje ovaj predlog (*okolo*) ima isključivo funkciju priloga (Pešikan, 1965: 192). *Uokolo* nijednog prozora na kući gdje nije bila po jedna ljudska glava (Lop. I, Jo, 180).

203. Predlog *prema* zabilježili smo u formi *prama* u primjeru iz pripovijetke „Seljaci“ Nikole Lopičića: *đevojka ne osjeća ništa prama njemu* (Lop. II, Se, 174). A predlog *pored* u liku *spored* u primjeru iz pripovijetke „Starac“ Mihaila Lalića: *Spored njih – vikao bi Ćorko* (Lal., St, 107).

204. Predlog *kroz* registrovan je u dijalekatskoj varijanti *proz* u pripovijetkama N. Lopičića: *Proz nas, počeo on da raspituje za Crnu Goru* (Lop. VI, FD, 152); *Podosmo proz grad* (Lop. VI, FD, 154).

204.1. Dijalekatskog je karaktera i predlog *brez* u pripovijeci „Devet vodenica“ M. Lalića: *Putuj brez brige* (Lal., DV, 135).

205. Oblički je interesantan složeni predlog *ponad* u primjeru: *osjećajući ponad pasa kako njena Ruža užurbano diše* (Lop. I, Ru, 259); *ponad svega – on neće biti osvećen* (Đil., SU, 128).

206. Ovdje da spomenemo i primjere udvojenih predloga, pojavu koja je česta u savremenom razgovornom jeziku i u tekstovima savremenih pisaca. Doduše, ova pojava dijelom pripada i sintaksi, budući da predstavlja „standardnu sintaksičku konstrukciju koja ima svoja pravila generiranja“ (Kašić, 1969: 179)…, a na izučavanom korpusu bilježimo je primarno u pripovijetkama N. Lopičića i D. Đurovića, a potvrđena je i kod M. Đilasa:

bacao se iznad sela i legao *do u* doline (Lop. I, NO, 91); osjećao je Mašo da će ga zalelekati *iz sred* srca kao najrođenijega (Lop. II, MB, 126); Slazio sam *do u* dolove, koza se je izgubila (Lop. VI, KS, 133); Nikola se je izmakao i pravo preko potoka došao *do pod* krušku (Lop. VI, Si, 138); ima tu *preko vrh* glave posla, Ivane (Đil., DIK, 414); kako se grana i račva *do u* male i mnogobrojne peteljke (Đur. I, GVNZ, 61); Zalazili su *do u* sitnice (Đur. I, Lju, 94); koje mu vise *do mimo* kolena (Đur. I, Izd., 121).

VEZNICI

207. Pažnju smo posvetili oblički interesantnim veznicima u jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze, a upotrebi veznika posvećeno je posebno poglavlje u okviru sintakse.

208. U Lopičićevim pripovijetkama frekventan je veznik *bud* (Lop. I, DO, 144; I, Jo, 158; II, Kr, 272; I, Jo, 160; II, Kr, 267; II, Lo, 103), a u jeziku narativne proze M. Lalića prisutan je veznik *rad* (umj. radi): (Lal., Ja, 86; Br, 103; St, 106).

209. U jeziku pripovijetki M. Đilasa i posebno M. Lalića prisutan je veznik *e* (Đil., UR, 69; MUP, 268; Lal., Gi, 125; Plj, 71; OIM, 99), koji je dijalekatskog karaktera (Miletić, 1940: 447).

210. Zabilježili smo i primjer veznika *kadli* (Lop. II, Kl, 314), – „označava da se nešto neočekivano dogodilo, nastalo: *a to, a ono*“ (RMS, 2007: 515):

211. Od oblički interesantnih veznika koji su produkt dijalekatskog uticaja zabilježili smo *dako* i *nako* u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa:

Dako đavo svoj dom nađe! (Lop. I, Dj, 126); Radiću s njim, *da'ko* ne umrem (Đil., PL, 310); Nije...htio '*nako* s oružjem (Đil., RŽ, 392); Nikola čežljivo i molbeno pogleda na jug, *da'ko* se pomoli tanušno i meko krilo oblaka (Đil., Su, 35).

212. Kod sva četiri izučavana pripovjedača rasprostranjen je dijalekatski veznik *no* umjesto standardnog *nego* (Lop. II, Odl., 238; VI, FD, 152; II, Ne, 217; Đil., TO, 43; RŽ, 391; Su, 33; CGB, 82; SHJ, 91; JČ, 236; MUP, 267; MUP, 270; Po, 375; Lal., Str., 82; Str., 77; Ja, 87; Br, 103; Gi, 120; Đur. I, Izd., 105; I, NP.138; II, Izd., 191; I, GVNZ, 62).

UZVICI

213. Jezik izučavane međuratne pripovjedačke proze obiluje eksklamatornim riječima, što je posebno značajno u stvaranju upečatljivosti i slikovitosti u pripovijedanju. U najvećem broju slučajeva bilježimo opštejezičke likove uzvike za pokazivanje različitih raspoloženja – bola,

negodovanja, iznenađenja, radosti, te dozivanja, obraćanja, skretanja pažnje i sl., što ilustruju sljedeći primjeri:

Ah, što me ćera da ga kupim (Lop. I, NP, 272); *E*, kad sam ja ratovao, dijete (Lop. I, SM, 276); *Ah*, taj hljeb... (Lop. II, KH, 66); *Ah*, da mi je u tom trenu bilo nekako da odletim! (Lop. II, KH, 73); *Ah*, ti stara nakazo, bijedo (Lop. II, KH, 73); *Aoh*, zle pogibije! (Lop. II, Lo, 101); *E*, onda ćeš u drugu! (Lop. II, Lo, 104); *E*, oženit' nego kako (Lop. II, Lo, 112); *E*, brate moj,... da znaš: milo mi je što te vidim (Lop. II, MB, 122); *Aoh*, njegove loze, njegova velika žalost (Lop. II, Lo, 117); *O*, gdje je to ljudsko biće, koje mu je za sve krivo, gdje je! (Lop. II, Lo, 119); *A!* ... tvoja glava neće s ramena priđe moje (Lop. II, MB, 123); *Aoh!*...jeknu Mašo. – Umrije! (Lop. II, MB, 126); *Aoh!* ... skrsti žena ruke, sijedaju na krevet (Lop. II, Se, 129); *Ah*, ono glavarstvo i perjaništvo! (Lop. II, Se, 145); *Ej*, vi tamo... (Lop. II, Se, 148); *O*, a ti spavaš? (Lop. II, Se, 150); *E*, 'oćeš, vala, 'oćeš, ti, dijete moje (Lop. II, Odl., 231); *Ej* guslar! (Lop. II, Gu, 288); *A*, nijesam ja za ozad (Lop. II, NS, 295); čulo se jednoglasno: „*Ura*“! (Lop. III, Ne, 233); *Uh!* I ovdje se čuje... (Lop. III, MBN, 214); *Eh*, on gotovo pljunu (Lop. III, Ne, 232); *Oh*, *ala* je bilo strašno (Lop. III, Si, 244); *Oh*, čisto je i kuće mrze! (Lop. III, Ma, 55); Rado, *aoh* meni!... (Đil., Su, 33); Što bi se obradovao...*Ih!*... (Đil., TO, 40); *Ala* bi se obradovao (Đil., 40); *Uh!* – počeo on grko gundati... (Đil., TO, 42); *Ha*, po zubima ću ih ja... (Đil., TO, 43); *The*, tavori se ovim putovima (Đil., KŽ, 55); *Uh!* Gadan li sam, Bog me ubio! (Đil., UR, 70); *Ej*, Bože, ima li te? (Đil., UR, 70); *Ala* je danas bilo sjajno na jahanju! (Đil., UNŽ, 156); Ali sad, sad ... *oh!*... (Đil., De, 60); *Aoh*, braćo, grdne pogibije! (Đil., CGB, 79); *The*, ne poimaju ljudi da se čovek može roditi kao Bog i umreti kao đavo (Đil., SIM, 106); *Ta* šta Vi govorite? (Đil., NR, 52); To me ubija! *Ah!* (Đil., SIM, 107); *Eh*, kad se ostara, pođetinja se (Đil., BK, 118); *The*, ja sam obrazovan čovjek (Đil., SU, 134); *The*, pa i ja sam, đavola, mlad (Đil., SMM, 143); *Oh*, tako je komplikovana ljudska duša (Đil., SPUČ, 355); *Ala* su to učionice u babinu ga rupu poljubim (Lal., UUR, 91); *Eh*, zamorno li je to – gledati mrtva druga na kamenu (Lal., Gi, 124); *Eh*, grmenje, a taman ka da su čeljad (Lal., Sa, 128); Koliko sam za to dao para, *jah!* (Đur. II, Vu, 37); *The*, i opasniji su s njim igru gubili (Đur. II, Vu, 40); Umrijeti tako, *jah!* (Đur. II, CG, 137).

214. Mnogi od ovih uzvika su stereotipni (*a, ah, e, eh* i sl.), ali njihova stilska vrijednost je u tome što su uzeti za obilježavanje različitih, adekvatnih emocija – bilo pozitivnih, bilo negativnih, „neprevodivi su, sadrže mešavinu osnovnih osećanja koja se njima izražavaju“ (Muratagić-Tuna, 1998: 88), a pri tome nijesu uzimani u tekstu tendenciozno, već sa mjerom.

215. Pored tzv. eksklamacija koje označavaju gorenavedeni uzvici, u Lopičićevim i Đilasovim tekstovima nailazimo i na onomatopejske uzvike koji predstavljaju oponašanje glasova i zvukova iz prirode. Imaju svoju karakterističnu grafiju obilježenu grupama vokala i(li) konsonanta i uz to neki od interpunkcijskih znaka, kako bi se dočarao zvuk/glas koji se oponaša. Samim tim imaju uticaja na ritamsku strukturu iskaza, i poseban su nosilac ekspresivnosti. Relativno su česti na stranicama izučavanih pripovjedaka:

Vav! Vav! Vav! Čuli su se lovački psi (Lop. III, ZI, 131); *Ku-ku-ri-je-ku!* Odazva se pijetao s praga (Lop. III, ZI, 126); Zvijuče konopac oko uha, reže vazduh i čini: *tap! tap!* (Lop. III, SD, 44); *Kla! Kla! Ha, ha, ha...* (Lop. III, SFIJK, 139); *Bum!..* pucao sam ustima...*Bum! Bum!* (Lop. III, KPL, 171); Najedamput otegnu teško zvono: *daan...daan...da...a!...* (Lop. VI, Zv, 18); Najedanput ču se truba, velika truba, vojnička truba: *Tu! Tu! Tu!* (Lop. VI, ND, 93); kad neko u vrata: *cuk! cuk!* (Lop. I, Kl, 312); i *tras!* već ti je na zemlji (Đil., PRK, 246); Je li to život? *Ptu!* (Đil., NIŽIS, 66); a Miliji tek oči za njim: *vrc, vrc* (Đil., CGB, 79); *Ptu!* (Đil., UR, 69); prije mu se kovitlalo u oku kao u buku vode: *đap* ovo, *đap* ono, tek nikako na glavno (Đil., CGB, 79); a Miliji tek oči za njim: *vrc, vrc* (Đil., CGB, 79); *Čvr, dževr!* – odazva se ptica (Đil., SZPOVD, 84); *Fr-r!* (Lal., Str., 79).

Ovakvim uzvicima posebno se dočarava kompletna slika i ambijent koji se želi predstaviti.

216. Na izučavanom korpusu bilježimo i uzvike stranog porijekla, najprije turskog *avaj/vaj* i *aman, amanati* u sljedećim primjerima iz pripovijetki N. Lopičića:

Ali *avaj*, jednoga se dana otkri (Lop. III, Si, 246); *Vaj*, ko je nije toga momenta video, on ne može znati, koliko je to pseto bilo lepo (Lop. III, Si, 248); *Vaj*, krili ga, ili ne krili mi

ostadosmo bez našega zvona (Lop. VI, Zv, 16); Ali *avaj*, baš toga dana umrije Jakovu sin (Lop. VI, Zv, 16); Anu, pričaj, *amanati*! (Lop. I, PLG, 284).

216.1. Prisutan je i uzvik *more* koji je grčkog porijekla i upotrebljava se u imperativima, kao i za izražavanje različitih raspoloženja kod sva četiri izučavana pripovjedača:

More, batali posa'! (Lop. II, Gu, 286); *More*, ludo je to (Lop. I, SM, 277); *More*, ostavi čovječe božji (Lop. II, NS, 296); Svetkovina *more* (Lop. II, NS, 297); Žedan je, *more* (Lop. III, MZ, 28); Čujem ja, *more*, cijele noći grickaju (Lop. III, SFIJK, 135); *More*, konji leže od studeni (Lop. III, SFIJK, 140); „Ništa *more*“, velju onako sam sebi (Lal., Str., 79); I ne da nam smirka, *more*, s tim njenim učiteljima (Lal., UUR, 92); Pušti *more*, Luka, šta ću (Đil., Obm., 358); Ah, ništa *more* (Đil., Si, 368); Će su, *more*, uzde? (Đil., TO, 38); E, *more*! (Đur. II, Osv., 87); *More*, onaj tvoj prispjenak oće da se ženi (Đur. I, Lju, 61).

Ovaj uzvik javlja se i u jeziku starijih (Bigović-Glušica, 1997: 168; Nenezić, 2010: 222; Tepavčević, 2010: 315) i nekih novijih crnogorskih pisaca (Bašanović-Čečović, 2013: 201).

217. U upotrebi je i uzvik *gle* (i *pogle*) koji je dijalekatskog karaktera, a koristi se za ukazivanje na nešto nenadno, neočekivano, iznenađujuće:

Gle, kako mu sija plug! (Lop. III, SD, 43); *gle* moje ruke izio lug i sapun (Lop. VI, ND, 93); *gle*, pa ti si još mračan i mrgodan (Đur. I, Si, 7); *Gle* ... Ti! (Đur. II, Vu, 48); *Gle* starog đavola! (Đil., DIK, 410); *Pogle'*, kolika je samo Lješnica nadošla (Đil., Po, 377); *Gle* ti njega (Đil., OID, 302); *Gle*, ranih ga (Đil., RŽ, 392); *Gle*, sinka, zaboravio šta je (Đil., RK, 341); *Gle* ti momka (Đil., UNŽ, 153); *Gle, gle!* Ko magare (Đil., RK, 339); *Gle*, ranih ga (Đil., RŽ, 392); *Pogle*, odavno li se nijesmo rukovali (Lal., Gi, 124); *Gle*, obraza mi, puca ka moskovka (Lal., Gi, 126); *Gle*, brđani, mršave i kosmate dugajlije (Đur. I, Ra, 55).

218. Jedan broj uzvika koje smo zabilježili u, na korpusu najzastupljenijim, Lopičićevim pripovijetkama upotrebljava se za tjeranje ili dozivanje životinja:

Ćo, malo! *Ćo!*... (Lop. I, Se, 227); *Keć*, malo, *keć*, đavoli ti nogu slomili! (Lop. II, Ne, 195); *Iš!* Ora – te ponio! (Lop. III, Zi, 125); *Đi* kljusino, *đi!* (Lop. VI, Zv, 13); *Kuš!* Odbij! Vikao je crven kao paprika (Lop. VI, ND, 108).

219. Najzad, izdvajamo ekspresivne primjere udvajanja glasova ili slogova u uzvicima:

O-o-o! Povika Mića – i od ovoga niče hleb (Lop. III, MZ, 28); raširi ruke i zajauka: *O-o, o...!* (Lop. III, KM, 80); *O! O! O!* zakreštaše (Lop. III, Ma, 55); *Ah! Ah!* Govorio je ženi, ubi me ova nekrst (Lop. III, Ma, 52); *daan...daan...da...a!...* (Lop. VI, Zv, 18); *Fr-r!* (Lal., Str., 79).

Sa stilističkog aspekta, ovi primjeri predstavljaju poseban tip prostriktivnog fonostilema, tzv. *alonžman*, koji u govoru nastaje produžavanjem izgovora jednoga glasa ili sloga, a u pismu se takav izgovor obilježava ponavljanjem (višestrukom realizacijom) istog grafema (Kovačević, 1995: 20). Na ovakav način realizovani primjeri predstavljaju ekspresivno izražajno sredstvo koje prenosi psihološko stanje govornika.

RJEČCE

220. Analizirali smo pojedinačne rječce na izučavanom korpusu koje su bile interesantne značenjski, oblički, po svom porijeklu, sferi upotrebe i sl.

221. Rječca *vala* turskog porijekla za pojačavanje tvrdnje rasprostranjena je i u crnogorskim narodnim govorima. Na izučavanom korpusu javlja se u ovom obliku, a zabilježili smo tek jedan primjer sa finalnim *j* – *valaj* koji je stilski obojen:

Ostavlja oca, *vala*, kad je najpotrebniji domu (Lop. I, Dj, 132); Nego da mu je, *vala*, dvadeset godina (Lop. I, MN, 249); Da postane, *vala* (Lop. II, Odl., 231); Niko, *vala*, nije

ni mislio da će ta' vo krepat' (Lop. I, DO, 148); Ne dam, *vala*, imanje (Lop. I, Jo, 163); *Vala* jest čudo! (Lop. II, Lo, 108); *Vala* te, Đurđa, odavno tražim i ne mogu da te nađem! (Lop. II, Ne, 218); Nesrećnice smo, *vala*, sve (Lop. II, Lo, 102); Eto je, *vala*, tanka oko pasa ka' osa (Lop. I, MN, 247); Moglo se, *vala*, bez ovoga! (Lop. I, Ru, 257); *Vala* se za mnoge ljude ne bi ni promijenila (Lop. II, Ma, 244); *Vala*, vjerujte mi (Lop. VI, FD, 156); *Vala*, ti propade, Jovane, danas (Đil., Po, 375); Oplaka, *vala*, i potonji groš (Đil., TO, 47); tu se *vala* nije moglo ništa đuture – no se moralo dobro načulit (Lal., Str., 77); A po šupelju ne rastu *vala* ni koprive (Lal., Str., 79); i *vala* se po svojoj volji ne bi ovamo uputio, pa ma živio još taman sto godina (Lal., UUR, 89); I uteljbio se *vala* ka' lisica kad hoće u kokošar (Lal., Str., 79); Padao sam i dizao se *vala* više nijesam imao vremena za smijeh (Lal., Str., 81); Banku *vala*, ni manje ni više (Lal., OIM, 98); i sad je, *vala* i đaci znaju (Lal., Gi, 121); Oću *vala*, odgovori on sinu (Đil., JČ, 237); *Vala*, ljudi, govoriće se ka' ova godina! (Đur. I, Ra, 38); Ništa, *vala*! (Đur. I, Lju, 94); Nismo, *vala*, ali se bolje živelo (Đur. I, LjSR, 24).

222. Rasprostranjeno je *bogomi*, *bogami* (*borami*), *bogati* i *bome* za pojačavanje tvrdnje, u značenju *tako mi boga, jeste, zaista*:

Bogomi ti jesi (Lop. I, Dj, 132); E, *bogomi* mi je ža' (Lop. I, Ru, 265); Ja *bogomi*, neću (Lop. II, GID, 261); Poprimakli se *bogami*, tvrđavi (Lop. I, PLG, 287); *Bogomi*, u ovu svijest nećeš! (Lop. II, Lo, 103); Ja ću ga, *bogomi*, Maše uzet' (Lop. II, Ma, 245); Ne znam, *bogomi* (Lop. I, DO, 141); Sjedi, *bogati*, ispred kuće (Lop. I, DO, 141); Ne, *bogomi*, što ćete zvat' (Lop. I, Jo, 171); Umijem ja, *bogomi*! (Lop. II, Lo, 114); Nemoj, *bogati*, tako lijepih cigara ja neću (Lop. II, KĐ, 301); Njega, *bogomi*, ada koga drugoga (Lop. II, Ne, 201); posiješ, *bome*, sve na vrijeme učiniš (Lop. III, ĐI, 120); a ja vidiš, ja, *borami*, umalo se uda' (Đil., Obm., 359); Pričaj, ili, *bogami*!... (Đil., ZSDLj, 30); *Bogami*, Roko, reče mu treći mladić (Đil., PRK, 244); A, *bogami*, evo što me gledaš (Đil., PRK, 252); Što lažeš, *bogati*? (Đil., Že, 199); Hm, *bogami*, ja, ovaj... (Đil., Že, 206); *Bogami*, ja ne znam šta ti je (Đil., SPUČ, 355); A imale su *bogme* razlog (Lal., Str., 78); Kod nas ti *bogme* nema zlata (Lal., Ja, 84); a Mirošava Tepova se bješe jednoga dana zamrljala čokoladom *bogme* ka' prasica džibrom (Lal., Str., 78); Tamo *bogme* nema razloga ni đavo

da nabasa (Lal., Str., 79); i to baš zato što se kod njega nije cukalo *bome* (Lal., OIM, 97); *Bogme* više nije morao da se stara o kolomboću (Lal., Ja, 87); *Bogati*, koliko ću još puta morat' to da ti kažem? (Lal., OIM, 97); a zadovoljstvo je, *bogme*, hrana kao i hleb (Đur. I, Lju, 83); a hteo je da vidi kako je godina ponela u brdima, i, *bogme*, malo da izađe u grad (Đur. I, SM, 150); Markov sin - te, *bogme*, vrletno momče bješe (Đur. II, Vo, 144).

223. Rječca *ada* upotrebljava se takođe kada se u rečenici nešto naročito naglašava, ističe, najčešće neka suprotnost ili na početku rečenice za pojačavanje tvrdnje, što potvrđuju sljedeći primjeri iz Lopičićevih pripovjedaka: *Ada* selo priča (Lop. I, Dj, 126); *Ada*, Đuro, ja ne mogah prodat kravu! (Lop. I, Ru, 265).

Ova rječca u upotrebi je u govoru Lopičićeva zavičaja, ali i u drugim crnogorskim govorima (Pešikan 1965: 210; Ćupić, 1977: 176; Pižurica, 1981: 215):

224. U upotrebi je i *ama* koje je primarno veznik, ali koje može biti upotrijebljeno i u službi rječce (v. t. 428).

225. Za isticanje i pojačavanje smisla onoga što se iznosi koristi se rječca *te* u primjerima: Zlo su mi rekli, Marko, *te* veliko zlo (Lop. I, Im, 108); Naša', *te* kako naša' (Lop. I, DO, 152).

226. Zabilježena je i upotreba rječce *ta* „za isticanje prirodnosti, logičnosti nekog stava, onoga što je očigledno: *naravno, dakako, pa*“ (RMS: 1297) u primjerima kod Lopičića, Đilasa i Lalića:

i što ga mi svi žalimo; *ta* ono je u svome zvuku nosilo sliku našega djetinjstva (Lop. VI, Zv, 15); *Ta* ona i ne treba da zna (Đil., TO, 38); *Ta* eto, da nisu zagrajali, on bi razminuo kraj užeta (Đil., PRK, 242); sad može da se pljačka, *ta* poslije svih ratova se pljačka (Lal., Plj, 70).

226.1. I sa značenjem upitne rječce *zar* u primjerima iz Lopičićevih pripovjedaka:

Ta li ne znate da treba kod vola noćas sjedit? (Lop. I, DO, 144); *Ta* li ne znaš da je badnje jutro i da majke u crkvu idu? (Lop. II, Se, 128).

226.2. I uopšte za pojačavanje, isticanje, često i uz imperative, kao u sljedećim primjerima iz Đilasovih pripovijetki:

Ta ja sam je još davno volio (Đil., NV, 27); *Ta* on se sve smije zbog one hilja... (Đil., TO, 42); *Ta* ućutite jednom! (Đil., MPR, 169); *Ta* sedite već jednom (Đil., SMM, 143).

227. Izdvajamo i rječcu *zaboga* za izražavanje čuđenja, iznenađenja, negodovanja:

Zaboga, Jovane, što ti je (Lop. I, Lo, 103); Ne, *zaboga* (Lop. I, Jo, 166); *Zaboga*, đe si se tiska? (Lop. I, Ko, 253), A *zaboga*, ja sam ka' vaše čeljade! (Lop. II, KĐ, 303); Ali, *zaboga*, Krnići ne bi tražili velike dnevnicke (Đur. I, Lju, 90); Daj ga meni, *zaboga* (Đil., ŽKD, 372); *Zaboga*, Ivane, bolan, zašto se odmičeš? (Đil., Si, 365); Ali, Mitra, *zaboga*! (Đil., MVK, 150).

Kao i u usrdnoj molbi, preklinjanju: Ne, narode, *zaboga*, ne pomamite ženu! (Lop. I, Jo, 167).

228. Registrovali smo i veliki broj primjera pokaznih rječci *evo*, *eto*, *eno* za isticanje onoga o čemu se govori:

Eto, ako bog okrene (Lop. II, Lo, 108); *Eto*, ja učinih, pa šta boga da! (Lop. II, Lo, 109); Ali, *eto*, ono što se tebi ne piše u grijeh, njoj se piše (Lop. III, Lju, 194); prosto siktaše jedom i snagom pred kojom se, *eto*, nije nešto povilo (Đil., BK, 117); Kad ja mogu, *eto*, da pojmem (Đil., SU, 133); *Eto*, on je sanjao, želeo, nadao se (Đil., BK, 120); sad se ona, *eto*, zaustavila tu na jednom čoveku (Đil., PRK, 259); da se zguri, *eto*, neće više doći ova žena (Đil., OID, 293); brani svoje livade i žita od govedi – *eto*, i kod njih se to brani (Lal., St, 107); Ali, *eto*, nema se računa, vaše su ruke skupe (Đur. I, Lju, 90); a sada, *eto*, još više se prečusmo zbog tih afera (Đur. I, Izd., 110); Tako je, *eto*, došlo i prošle noći (Đur. II, Vo, 150); Stigli se, *eto*, glasovi da se javio i na jugu (Đur. II, Sp, 11); Došlo je carstvo sotone i ta sotona se, *evo*, došuljala tu (Đur. I, Lju, 97); a sada, *eto*, još više se prečusmo zbog tih afera (Đur. I, Izd., 110); A Rama je, *eno*, danas u bodljikavoj čeličnoj žici (Đur. I, Ra, 56).

Odnosno za ukazivanje, skretanje pažnje na nekoga ili nešto što je u blizini, ili se približava, pojavljuje kao u primjerima: Hajdemo! *Evo* mrče (Lop. I, Se, 240); I *eno*, iza okuke se pomaljaju dva mlada gospodina (Lal., LjVP, 63).

U Đilasovim pripovijetkama zabilježili smo i dijalekatski markiran oblik *ene*: *Ene*, to je Mara, njina sluškinja (Đil., ZČ, 323).

229. U analiziranim pripovijetkama u upotrebi je i rječca *bar(e)/barem* u značenju *makar, samo*:

kako manica *bare* da svežemo (Lop. I, MZ, 80); *Bare* ti, mala, spavaj (Lop. I, DO, 148); A, *bare* jednome da se osvetim (Lop. II, Lo, 118); Da ih, *barem* ni rađali nijesmo (Đil., ŽIŽIŽI, 229); Da je, *bar*, da pobjegne, kudgod, preko bijela svijeta (Đil., UR, 68); Ja sam jednako izugubio život, mladost, sve, *barem* će me đeca docnije pominjati (Đil., GNR, 221); Imajte *bar* malo srca (Đil., GNR, 222); da ga uhvatim *barem* bi zapazio kako sramoti crnogorsko ime (Đil., MUP, 269); Da je, *bar*, da pobjegne, kudgod (Đil., UR, 68); dok si tu da *barem* ne jedeš džabe (Đil., ZČ, 324); od nje *barem* neće nikad doznat (Lal., Str., 78); Ama šta, sad smo *bar* u istoj koži (Lal., Dr, 118); ili da mu *bar* isplazim jezik (Lal., Str., 82); sad je *bar* njihov (Lal., SS, 113); Prašina ispod automobila Ravlića ga zaspe *bar* tri put nedeljom (Đur. I, Izd., 112).

I u jeziku S. M. Ljubiše javljaju se likovi *bare* i *barem* (Tepavčević, 2010: 315), dok je u jeziku M. Miljanova češći lik bez finalnog *-m* (Bigović-Glušica, 1997: 162).

230. U jeziku Lalićevih i Đurovićevih međuratnih pripovijetki bilježimo i upotrebu rječci turskog porijekla *asli* („vjerovatno, zaista“) i *(bez)beli* („za pojačavanje značenja: zaista, sigurno“) u primjerima:

Asli si se bojao da ti kačamak ne utamanim (Lal., Sa, 130); Prvih dana dok bjesmo dostina iz ovoga kraja, *beli* ne znam ko nije mrzio Demira (Lal., Dr, 115); *Bezbeli* niko! (Đur. II, TNPB, 162).

231. Pored modalne rječce *možda*, u upotrebi je i modalni izraz *može bit* / *možebit*, koji je posvjedočen i u jeziku Nikole I Petrovića i Marka Miljanova.⁷⁰

Navodimo neke od primjera iz Lopičićevih i Đilasovih pripovjedaka:

možebit da je naša' rabotu (Lop. I, DO, 145); *Može biti* da ćeš ih se i nagledati (Lop. III, KPL, 171); *Može bit'* i udavat' (Lop. I, Jo, 173); *Može bit'* bi je seljak i naša' (Lop. I, Le, 186); Mene se, *može bit'* misli (Lop. II, Lo, 113); *Može bit'* neću dugo (Lop. II, Se, 141); *Može biti* sreće da me presretnu (Đil., SHJ, 92).

232. O imperativnim rječcama v. t. 147.

233. Sve pobrojane osobine u jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze na morfološkom planu koje se diferenciraju na relaciji jezik pisca – govor literarnih junaka, a dijalekatski su uslovljene, daju pečat izražajnosti govoru likova koji preko jezika prenose vjernu sliku dijalekatskog idioma. Samim tim ove dijalektske crte i na morfološkom planu, kao i na fonetsko-fonološkom, stilski su markirane a njihovu stilogenost predstavlja upravo funkcionalnost u tipizaciji likova, svrhovitost upotrebe – oslikavanje i vjerno prenošenje lokalnog govornog kolorita kroz govor likova naspram kojeg stoji dominantno dijalekatski nemarkiran jezički izraz pisaca.

⁷⁰ V. o tome: Nenezić, 2010: 224; Bigović-Glušica, 1997: 163.

IZ LEKSIKE

234. U građenju umjetničkog izraza uloga leksike je od primarne važnosti. Leksika svoju umjetničku funkciju ostvaruje u spoju denotativnih ostvarenja leksičkih jedinica i njihovih konotativnih iskaza, upravo na onoj kombinatorici na kojoj se gradi književno umjetničko djelo (Jović, 1992: 151).

235. Bogata i raznovrsna leksika u jeziku književnoumjetničkog djela veoma je bitan element i sa stilističkog aspekta. Izbor riječi je nerijetko osnovni indikator piščevog poznavanja i osjećaja za jezik.⁷¹ Mogućnost izbora riječi je i jedan od temelja u stilistici. Opozicija neutralne i markirane leksike i njihovo funkcionisanje u jeziku umjetničkog djela je stilski relevantna pojava. Istovremeno, u književnim djelima leksička komponenta je bitno sredstvo za kakarakterizaciju likova. Stoga, nesporna je bitna uloga leksike u kvalifikovanju stila.⁷² A o njenom značaju u lingvistici dovoljno govori to što je uobičajeno da se riječ shvata kao centralna jedinica jezičkog sistema i da se uzima kao parametar kojim se određuju gotovo sve druge jedinice, i nižeg i višeg nivoa (Gortan-Premk, 1997: 9).

236. U jeziku izučavane pripovjedačke proze leksika je zastupljena u različitim slojevima koji su međusobno povezani, ali opet, svaki ima i vlastitu individualnost i osobenost. Primaran je sloj leksike standardnog jezika kojim se odlikuje piščevo kazivanje, a paralelno sa njim egzistira i dijalekatski sloj leksike koji je odlika govora literarnih junaka. Takođe, zastupljen je sloj strane leksike, tj. riječi preuzetih iz drugih jezika, budući da je poznato i uopšte da leksikon jednog jezika nije amorfn masa nego slojevit sistem u kome je izdiferencirana dihotomija na „strane“ i „domaće“ riječi.

⁷¹ „Tačna i uspela upotreba jezika (...), talenat književnika umetnika ispoljava se u tome koliko ume i uspeva da odabere iz jezika one reči i izraze kojima će najpotpunije da prikaže stvarnost u skladu sa svojim umetničkim namerama” (Živković, 2001: 53).

⁷² Svakako da ekspresivna leksika predstavlja poseban korpus stilski markiranih leksema u okviru leksičkog fonda nekog pisca, kao i nosioce njegovog jezičkog izraza (Vulović, 2010: 15) tako da zavređuje da posebno o njoj bude govoreno.

237. Mi smo pažnju posvetili svim slojevima leksike, od narodnih riječi i dijalektizama⁷³, koji su široko zastupljeni u izučavanim pripovijetkama, potom riječi preuzetih iz drugih jezika (turcizmi, romanizmi, hungarizmi, greizmi, germanizmi...), do arhaizma, a u okviru tvorbe riječi (v. sljedeće poglavlje) bavili smo se i derivacionim morfostilemima: deminutivima i augmentativima, kao i onim složenicama koje se izdvajaju svojim neobičnim sklopom i značenjem.

Dijalektizmi

238. Neki od dijalektizama koji su frekventni u jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze kao sredstvo za karakterizaciju likova, vjerno prenošenje lokalnog kolorita i atmosfere – već su spomenuti u dijelu o fonetici i morfologiji. Ovdje ćemo izdvojiti neke od najkarakterističnijih imeničkih, glagolskih, pridjevskih, zamjeničkih i nepromjenljivih dijalekatski markiranih riječi, uz semantičku identifikaciju onih manje poznatih kod svakog od izučavanih pripovjedača:

Pripovijetke Nikole Lopičića:

*čojak*⁷⁴ (Lop. I, MZ, 62; I, DO, 141; I, DO, 142); *ljudi* (Lop. I, MN, 249); *ođelo* (Lop. II, NS, 292; VI, FD, 152); *Bijograd* (Lop. II, Odl., 235); *ubao* („bunar“) (Lop. I, NO, 90); *klačina* („krečana“) (Lop. I, DO, 139); *uhor* („izraslina na vratu pijetla“) (Lop. I, Se, 226); *ošvice* („vez oko vrata ili na grudima ženske košulje“) (Lop. I, Se, 228); *davija* („tužba, parnica“) (Lop. I, MZ, 58); *vagan* (Lop. I, MZ, 61); *šiljanje* (Lop. II, Ma, 246); *kotar* („koš, košara“) (Lop. I, MZ, 70); *međaš* („biljeg kojim je obilježena granica između dvaju posjeda, graničnik“) (Lop. I, NO, 85); *raštanj* (Lop. I, MN, 244); *glavnja* („drvo koje gori na vatri, zapaljeno drvo“) (Lop. I, MN, 247); *žučenica* („vrsta zeljaste biljke“) (Lop. I, Ko, 254); *lamar* („limar“) (Lop. II, Se, 131); *inštitut* (Lop. II, Se, 175); *gospoština* (Lop. II, Ne, 205); *vibalo* („šarka, metalna spojica na vratima i

⁷³ Dijalekatskog su karaktera sve one leksičke jedinice koje odstupaju na fonetskom ili morfološkom planu od jezika standarda a njihova upotreba je teritorijalno ograničena.

⁷⁴ Navodili smo riječ u njenom osnovnom gramatičkom obliku – nominativu jednine za imenske riječi i infinitivu za glagole.

prozorima“) (Lop. III, ČN, 251); *stramac* („vrsta pokrivača“) (Lop. III, ČN, 254); *jaža* („kanal, jarak“) (Lop. I, SM, 280); *crevlje* („cipele“) (Lop. II, Co, 49); *očali* („naočari“) (Lop. II, KH, 67); *jamuža* („tek pomuzeno nevareno mlijeko“) (Lop. II, Lju, 95); *petrolija* (Lop. II, Lo, 101); *krok* („korak“) (Lop. II, KĐ, 301); *tobolac* („kožna kesa za novac ili duvan“) (Lop. II, Lo, 105); *ožica* („kašika“) (Lop. II, Ne, 200); *kaliz* („sramota, bruka“) (Lop. II, Ne, 200); *čavalj* („metalni ili drveni klinac“) (Lop. III, Ma, 55); *vjeresija* (III, KK, 88); *čkljanac* („članak, dio noge“) (Lop. III, KK, 91); *kari* (III, SFIJK, 133); *cklo* („staklo“) (Lop. II, Ne, 191); *grst* („unutrašnji dio šake, količina nečega koja stane u jednu šaku“) (Lop. III, MBN, 217);

svačesa (Lop. III, MSNZZI, 36); *svakoje* (Lop. I, DO, 138); *svakoja* (Lop. I, DO, 141); *svakojaka* (Lop. II, Odl., 234); *čegović* („od koje porodice“) (Lop. II, GID, 260);

nenasit (Lop. I, Ru, 260); *sitana* (Lop. VI, MFO, 46); *šapast* (Lop. II, Se, 148); *đavolji* („nijedan jedini“) (Lop. II, Ne, 202); *razmaren* (od glagola *razmariti* – „razgrijati, raskraviti pokraj vatre“) (Lop. III, DSP, 222); *klopušast* („koji ima velike uši, klempav“) (Lop. III, Si, 243); *sušti* („pravi, istinski, zbiljski“) (Lop. VI, Mr, 76); *ijetka* (Lop. II, Ne, 198); *nekadanji* (Lop. I, Jo, 155);

velju (Lop. VI, FD, 155); *viđu* (Lop. II, Lo, 119 II, Lju, 100); *uljesti* (Lop. I, MZ, 65); *prošaptiti* (Lop. I, MZ, 66); *zapotiti se* („oznojiti se“) (Lop. I, NO, 90); *prožmati* („prožeti, obuzeti“) (Lop. I, NO, 91); *koležiti* („kukati, naricati, lelekati“) (Lop. I, RIŽSM, 97); *ustaviti* (Lop. I, Im, 108); *oklapiti* („navaliti na jelo“) (Lop. I, Dj, 121); *nakicati* (Lop. I, DO, 139); *čopeliti* („čupati“) (Lop. I, Se, 235); *šiljati* (Lop. II, Se, 160); *ođenuti* (Lop. III, ĐI, 119); *vrzati* (Lop. II, Co, 48); *ustaviti* (Lop. II, Odl., 236); *šapurati* („šaptati“) (Lop. I, Ru, 265); *gnjacati* (pejor. „ići“) (Lop. I, SM, 276); *uljegnuti* (Lop. I, DO, 141);

svuđ (Lop. I, SM, 276); *kuđ* (Lop. II, Odl., 230) *drukče* (Lop. I, NO, 83); *zanago* („zaista, doista“) (Lop. VI, FD, 151); *pređe* (Lop. II, Ne, 214); *ođen* (Lop. I, MZ, 77; I, Ru, 265; II, Lo, 109; VI, FD, 153), *tun* (Lop. I, DO, 144; I, Jo, 167; I, Ko, 253; II, Lo, 104; II, Kl, 310; I, MZ, 61; III, Strij., 144); *otolen* (Lop. I, Jo, 176); *oklen* (Lop. II, MB, 124; II, Ne, 213); *ovudijek* (Lop. I, MZ, 60); *kudijen* (Lop. II, Se, 174; II, Odl., 235); *nioklen* (Lop. II, Odl., 227); *ondar* (Lop. VI, FD, 152) *svukuđ* (Lop. VI, FD, 156); *jopet* (Lop. VI, FD, 153);

proz (Lop. VI, FD, 152); *dako* (Lop. I, Dj, 126); *vala* (Lop. I, Dj, 132; I, MN, 249; II, Odl., 231); *ada* (Lop. I, Dj, 126; I, Ru, 265); *bare* (Lop. I, MZ, 80; I, DO, 148); *bogomi* (Lop. I, Dj, 132; I, Ru, 265; II, GID, 261; I, PLG, 287); *bome* (Lop. III, ĐI, 120)...

Pripovijetke Milovana Đilasa:

pustećija („ovčja neostrižena koža koja služi kao prostirka“) (Đil., JJD, 399); *pustolina* („opustjelo, napušteno zemljište“) (Đil., POŽD, 437); *razritost* („bezvoljnost“) (Đil., NV, 28); *prtina* („raščišćeni ili ugaženi put, staza kroz snijeg“) (Đil., JČ, 238); *ćeretati* („voditi razgovor, pričati, razgovarati“); *šćer* (Đil., MUP, 270); *kolenović* (Đil., KT, 164); *nikogovina* (Đil., CGB, 81); *mrcina* (Đil., MVK, 151); *pogrčen* (Đil., De, 59); *grk* (Đil., SU, 128); *potonji* (Đil., OID, 304); *dotadanji* (Đil., Sa, 446); *svakidanji* (Đil., NH, 275); *nerešljiv* (Đil., UR, 73); *držeći* („koji je u snazi, koji i bez obzira na godine dobro izgleda“) (Đil., SZPOVD, 88); *svakojaki* (Đil., BK, 117); *velju* (Đil., Po, 376; JJD, 401); *viđu* (Đil., JJD, 401; SHJ, 94); *minuti* („proći“) (Đil., Su, 35); *skoliti* („okružiti, opkoliti“) (Đil., UR, 73); *mniti* (Đil., CGB, 80); *dragati* („nježno milovati, maziti“) (Đil., NV, 28); *tahtabit* („nemirno, neposlušno dijete“) (Đil., OID, 294); *bogoraditi* („usrdno moliti za nešto, preklinjati“) (Đil., Po, 379); *drežditi* („uporno čekati, dosađivati se čekajući“); (Đil., PRK, 249); *čepukati* („koračati zamišljeno“) (Đil., OID, 294); *odavle* (Đil., RŽ, 389); *đe* (Đil., UR, 72; SHJ, 91); *zanavijek* (Đil., DLj, 24); *okle* (Đil., SZPOVD, 89); *negđe* (Đil., NPOM, 448); *e* („jer“) (Đil., MUP, 268); *da'ko* (Đil., PL, 310); *'nako* (Đil., RŽ, 392); *no* (Đil., CGB, 82; SHJ, 91); *dabome...* (Đil., Si, 364); *borami* (Đil., Obm., 359); *vala* (Đil., TO, 47); *ene* (Đil., ZČ, 323); *nu-der* (Đil., DIK, 407);

Pripovijetke Mihaila Lalića:

gerelj („vremešan, star čovjek, starija“) (Lal., St, 106); *kondre* („cipele“) (Lal., St, 107); *mlivo* („brašno“) (Lal., DV, 133); *bagaš* („stara mjera za težinu“) (Lal., SS, 111); *karakol* („obruč, okruženje, krug ljudi, vojske i sl.“) (Lal., Str., 80); *džilibari* (Lal., Ja, 86); *kolomboć* („kukuruz“) (Lal., Ja, 87); *furun* (Lal., UUR, 92); *ćeprana* („iron. ženska osoba“) (Lal., Ja, 87); *potra* („šteta koju stoka učini na usjevima i livadi“) (Lal., St, 105); *klijet* („manja prostorija, sobica“) (Lal., OIM, 94); *firaun* („lukav, prepreden čovjek“) (Lal., OIM, 99); *tonja* („slana, mraz“) (Lal., Ja, 84); *pustaćija* („neostrižena kozja ili ovčja vuna koja služi kao prostirač“) (Lal., Plj, 70); *ćemanile* („najbolje vrijeme u nečijem životu“) (Lal., OIM, 94); *krš* (Lal., Ja, 86); *jardum* („gusto i masno

ovčije mlijeko“) (Lal., Dr, 116); *uprtnjača* („pletana torba“) (Lal., Dr, 118); *majković* (Lal., Dr, 118); *putljaga* („neutaban, neuređen put“) (Lal., Gi, 120)⁷⁵; *ovi* (La, Gi, 122); *oni* (Lal., Str., 79); *kak'i* (Đil., Obm., 358); *bagljiv* („bolestan od bage; koji hramlje“) (Lal., UUR, 91); *avizan* („pametna, pronicljiva, razborita; vješta, spretana“) (Lal., OIM, 98); *alobitan* („koji je proždrljiv, halapljiv, nezasićen“) (Lal., SS, 112); *alan* („slabo fizički razvijen, mnogo mršav“) (Lal., Gi, 125); *potonji* (Lal., Str., 82); *velji* (Lal., Str., 79); *jomužan* (Lal., SS, 111); *oštureo* (Lal., SS, 111); *bezbatni* („nesrećni“) (Lal., Dr, 116); *muštrati* (Lal., St, 108); *banuti* (Lal., SS, 113); *fermati* („interesovati se za koga, obazirati se na koga“) (Lal., Dr, 115); *prevegariti* („istući, izmlatiti“) (Lal., ŠSN, 68); *gaveljati* („teško, sa mukom hodati“) (Lal., Str., 81); *napufeljati* („nagovoriti, podstaći“) (Lal., Ja, 86); *strknuti* („brzo otići“) (Lal., Ja, 86); *uljeći* (Lal., OIM, 97); *izljumati* („stići hramajući“) (Lal., UUR, 91); *nasičijati* („nasjekirati“) (Lal., OIM, 96); *svulati se* („saći, spustiti se“) (Lal., UUR, 90); *da'nuti!* („predahnuti, odmoriti“) (Lal., St, 108); *posvaditi* (Lal., Ja, 86); *pomesti se* („smrznuti se“) (Lal., OIM, 95); *džaveljati* („mnogo pričati“) (Lal., Gi, 125); *ufursatiti* (Lal., OIM, 98); *glavinjati* („kretati se sa naporom, jedva hodati“) (Lal., Gi, 122); *oturiti* (Lal., UUR, 89); *onođe* (Lal., Str., 77); *đuture* (Lal., Str., 77); *ozgor* (Lal., Str., 82); *svakojako* (Lal., DV, 135); *vala* (Lal., Str., 77; Str., 79); *bogme* (Lal., Ja, 84; Str., 79); *bome* (Lal., OIM, 97); *beli* (Lal., Dr, 115); *bogati* (Lal., OIM, 97); *no* (Lal., LjVP, 61); *e* („jer“) (Lal., Gi, 125; Plj, 71);

Pripovijetke Dušana Đurovića:

kućić (Đur. II, TNTPB, 163); *nikogović* (Đur. I, SM, 157); *bratanković* (Đur. I, KŽ, 164); *stričević*⁷⁶ (Đur. II, Vu, 39); *udžerica* („mala, trošna kuća“) (Đur. I, LjSR, 25; GVNZ, 62); *branjevina* („zabran“) (Đur. I, SM, 149); *mal* („stoka“) (Đur. II, Vu, 35); *prispjenak* („pristasao mladić“) (Đur. I, Lju, 61); *ljućavina* („neprijatan osjećaj, kiselina u stomaku“) (Đur. I, Lju, 83); *glagoljenje* (Đur. I, Ra, 46); *mlivo* („brašno“) (Đur. I, GVNZ, 77); *jara* („velika vrućina, žega“) (Đur. II, Vu, 29); *jamuža* („tek pomuzeno nevareno mlijeko“) (Đur. II, Vu, 39); *crepulja* („plitka,

⁷⁵ Veći broj definicija leksema preuzet je „Rječnika Vasojevića“ (Stijović, 2014), što potvrđuje uticaj Lalićevog zavičajnog govornog idioma pri izboru leksike u izučavanim pripovijetkama.

⁷⁶ Očituje se frekventnost ovakvih leksema u Đurovićevim pripovijetkama – imenice sa sufiksom *-ić* koji ovdje primarno označava pripadnost nekoj vrsti ili kategoriji ljudi. To može biti relevantna pojava i u tvorbi riječi.

glinena posuda“) (Đur. II, Vu, 47); *pelengaća* („sirotinja; mlada, neiskusna osoba“) (Đur. II, Ljuš., 55); *zađevica* („svađa“) (Đur. II, Osv., 81); *bliz* (Đur. II, PSK, 94); *fetka* („marama“) (Đur. II, CG, 133); *ugič* („ovan predvodnik“) (Đur. II, TNTPB, 167); *rz* („čast, obraz, inat“) (Đur. I, Izd., 103)⁷⁷;

bogovetna (Đur. I, GVNZ, 77); *najdobrostojniji* (Đur. I, LjSR, 10); *bolećiv* („saosjećajan, sažaljiv“) (Đur. I, Ra, 43); *svakojaki* (Đur. I, Ra, 32);

džarakati („lupati“) (Đur. I, LjSR, 13); *đakati* (Đur. I, LjSR, 14); *profučkati* („uludo potrošiti“) (Đur. I, Ra, 41); *akati* („skitati, lutati, trošiti vrijeme uzalud“) (Đur. I, Ra, 53); *vardati* („lupati, premještati stvari uz buku“) (Đur. I, Lju, 87); *mniti* (Đur. I, Ra, 43; Vo, 151); *povukivati* (Đur. II, PSK, 98); *banuti* (Đur. I, SM, 152);

kudije (Đur. II, Vo, 154); *drukče* (Đur. I, Izd., 110); *ovđe* (Đur. II, Vu, 27); *svakojako* (Đur. II, CG, 122); *bezbeli* (Đur. II, TNTPB, 162); *vala*, (Đur. I, Ra, 38; I, LjSR, 24), *dabogme* (Đur. I, Lju, 89); *žanagom* („zaista, doista“) (Đur. I, SM, 149); *bogme* (Đur. I, Lju, 83); *no* (Đur. I, Izd., 105; NP, 138).

239. Nesumnjiva je široka upotreba leksičkih jedinica karakterističnih za zavičajna govorna područja izučavanih pripovjedača, a mnoge od tih osobnosti nijesu isključivo uskoregionalno ograničene, već su odlika i drugih crnogorskih govora. Upotreba ovakve leksike svojom izražajnošću, slikovitošću i ekspresivnošću umnogome bogati jezički potencijal pripovjedača.

Dakle, sloj narodne, tipične crnogorske leksike široko je zastupljen u analiziranim pripovijetkama. Time pisci prenose duh podneblja koje u djelu prikazuju i vrše karakterizaciju junaka na najupečatljiviji način – upravo preko jezika. Iz svog rodnog dijalekta crpe izvorno jezičko bogatstvo i time svojim djelima daju lokalni kolorit i umnogome bogate svoj jezički umjetnički izraz koji kao takav sobom nosi posebnu stilsku efektnost.

240. Paralelno sa dijalekatskom leksikom postoji za iste pojmove i opštejezička leksika, tako da se sretamo i sa brojnim sinonimima na relaciji standardna: dijalekatska riječ. I u ovom kontekstu imamo posebno stilsko kolorisanje jer „sinonimija pruža mogućnost da se za pravu

⁷⁷ Većina definicija preuzeta je iz *Rječnika govora Zagarača*, bliskom zavičajnom govornom idiomu pisca (Ćupić D., Ćupić Ž., 1997).

predmetnost odabere prava reč, a kako je 'stil svrsishodan izbor reči i izraza... sinonimija (je) osnovni pojam stilistike'" (Muratagić-Tuna, 1999: 72). Kao bitan predmet proučavanja u okviru morfostilistike, sinonimija izbacuje u prvi plan problem odabira koji je centralni stilistički problem.

Strana leksika

241. Izdvojimo neke od dosad uočenih pozajmljenica iz drugih jezika gdje se očituje da najveću frekventnost imaju turcizmi i romanizmi, a zabilježili smo i neke riječi iz mađarskog jezika (hungarizme), odnosno iz grčkog i njemačkog. Mnoge od njih istovremeno pripadaju sloju dijalekatski markirane leksike.

242. Orijentalizmi, koji su u naš jezik došli preko turskog te ih stoga uopšteno kvalifikujemo kao turcizme, široko su zastupljeni u jeziku pripovijetki sva četiri izučavana pisca. Izdvajamo neke od njih u osnovnom gramatičkom obliku:

handžija (Lop. I, DO, 142); *džada* (I, Ru, 259); *han* (Lop. I, Ru, 261); *handžar* (Lop. I, NP, 269; Đil., CGB, 80); *konadžija* (Lop. I, PLG, 283); *dželat* (Lop. III, SD, 41); *amanati* (Lop. I, PLG, 284); *avlija* (Lop. II, KH, 72; VI, ND, 97); *kundak* (Lop. II, UP, 82); *džamadan* (Lop. II, Se, 135); *džep* (Lop. II, Gu, 283); *dževap* („odgovor“) (Lop. II, Kl, 309); *mahala* (Lop. III, Ma, 49); *feredža* (Lop. III, Ma, 51); *džamija* (Lop. III, Ma, 52); *šerbet* (Lop. III, KM, 77); *simsija* („lula“) (Lop. I, PLG, 284; Đil., Ra, 429); *fes* (Lop. III, Ze, 108); *amanet* (Lop. III, MBN, 218); *mljekardžija* (Lop. III, Ne, 232); *abadžija* (Lop. III, SRA, 239); *čibuk* (Lop. VI, KS, 132); *ulište* („košnica“) (Lop. I, RIŽSM, 103); *sehara* („drveni sanduk u kojem se drži djevojačko ruho za udaju“) (Lop. III, Ma, 51); *bururet* („poremećaj, pometnja“) (Lop. III, BP, 190); *avet* (Lop. I, RIŽSM, 100); *džabe* (Lop. II, Kl, 315); *don* (Lop. II, Co, 50); *milet* („prepredena, lukava osoba“) (Lop. I, NO, 93); *šarkija* („vrsta tambure“) (Lop. III, Ma, 49); *beričet* (Đil., DLj, 23); *sevap* (Đil., DLj, 23; KT, 164); *sedžada* („prostirač na kojem muslimani klanjaju namaz“) (Đil., JJD, 398); *binjadžija* (Đil., JJD, 399); *akšam* („prvi dio večeri neposredno poslije zalaska sunca“) (Đil., JJD, 403); *avdes* („ritualno umivanje kod muslimana“) (Đil., JJD, 403; KT, 164); *ajoš* („hajduk, odmetnik“) (Đil., Ra, 427); *kamdžija* (Đil., TO, 46); *ajvan* (Đil.,

UR, 75); *avlija* (Đil., Že, 210); *ajluk* (Đil., OID, 301); *džamadan* (Đil., TO, 38); *siledžija* (Đil., UR, 76; Đil., MPR, 171); *džada* (Đil., CGB, 80); *džeferdar* (Đil., CGB, 80); *kujundžija* (Đil., OID, 299); *džezva* (Đil., OID, 299); *fildžan* (Đil., OID, 299); *jadžija* (Đil., SIM, 109); *bojadžija* (Đil., SU, 129); *mlekardžija* (Đil., SMM, 141); *tramvajdžija* (Đil., SMM, 143); *ajoš* (Đil., Ju, 224); *handžar* (Đil., Ju, 225); *kafedžija* (Đil., MUP, 266); *katrandžija* (Đil., Sa, 440); *javašli* („blag, miran“) (Đil., OID, 294); *fukara* (Đil., MUP, 269);

ajvan (Lal., OIM, 97); *sabah* (Lal., St, 107); *baglama* („željezna spojница kojom se vezuju vrata i prozorska krila za okove, šarka“) (Lal., Str., 79); *javašluk* („sporost, lijenost; nemarnost“) (Lal., Gi, 126); *silaf* (Lal., Gi, 1126); *badžaci* („noge“) (Lal., OIM, 96); *ajtar* („ljubav, naklonost, poštovanje; volja, obzir“) (Lal., OIM, 97); *kotrobandžija* (Lal., Sa, 128); *alak* (Lal., Gi, 125); *džumbus* (Lal., Dr, 117); *dekik* („minut“) (Lal., Str., 79); *marifet* („znanje, umijeće; smicalica“) (Lal., Dr, 118); *kuvet* („snaga, volja“) (Lal., Gi, 121); *toprak* („kamen kojim je ograđeno ognjište; ognjište; domaćinstvo, gazdinstvo“) (Lal., SS, 110); *peksin* („pakosna, prepredena osoba“) (Lal., SS, 111); *kalaštura* („pogrdan naziv za žensku osobu“) (Lal., Ja, 88);); *nafaka* (Lal., SS, 110); *atula* („šupljina u zidu koja služi kao ostava; greda koja drži krovnu konstrukciju“) (Lal., OIM, 94); *ćuvik* („brežuljak, glavica“) (Lal., Sa, 128); *alaliti* („oprostiti“) (Lal., Ja, 87);

aščinica („gostionica“) (Đur. I, LjSR, 10); *binjadžija* (Đur. II, TNTPB, 165); *džada* (Đur. I, SM, 152); *dževap* („odgovor“) (Đur. II, Vu, 34); *fajda* (Đur. II, Vo, 142); *Aferim!* (Đur. I, LjSR, 20); *belaj* (Đur. I, Lju, 80); *bat* („sreća“) (Đur. I, LjSR, 15); *arslan* („lav“) (Đur. I, Ra, 32); *aba* („grubo domaće sukno“) (Đur. I, Ra, 41); *amanet* (Đur. I, Izd., 104); *mezethuk* (Đur. I, Izd., 108); *muštuluk* (Đur. II, PSK, 91); *kafedžija* (Đur. II, PSK, 102); *marifetluci* (Đur. II, Vo, 143); *rakidžinica* (Đur. II, Izd, 193); *siledžija* (Đur. II, Vu, 35).

243. Bilježimo i romanizme, ali su oni zastupljeni u manjem broju negoli riječi orijentalnog porijekla:

burilo („drvena posuda za vodu“) (Lop. I, Dj, 124); *salidž* („pločnik, terasa od kamenih ploča“) (Lop. I, DO, 145); *tutor* (Lop. I, Jo, 172); *portik* („hodnik“) (Lop. II, Kl, 311); *karta* („papir, hartija“) (Lop. II, Kl, 315); *kušin* („dušek“) (Lop. I, Ru, 266); *vizita* (Lop. II, KĐ, 306); *čavao* (Lop. II, Kl, 313); *butilja* („radnja, dućan“) (Lop. I, Se, 227); *bagaš* („čovjek lošeg ponašanja“) (Lop. II, Ma, 245); *panjega* („udubljenje u zidu blizu ognjišta“) (Lop. III, Ne, 231); *lapati*

(„jesti“) (Lop. III, ĐI, 119); *lentravat se* („slikati se, fotografisati se“) (Lop. I, Im, 122); *cokule* (Lop. II, Co, 47); *kotula* („suknja“) (Lop. I, Se, 228); *bolandžar* („vrsta vage, kantar“); (Lop. I, Se, 232); *kastig* („galama, vika, skandal“) (Lop. I, PLG, 285); *kvit* (nepromj. pridj. – „jednak, izjednačen, međusobno podmiren“) (Lop. I, Ru, 265); *bilet* („cedulja, papir, ulaznica“) (Lop. I, Se, 234); *čapra* („koža“) (Lal., Str., 82); *kaštig* („galama, belaj, skandal“) (Lal., Gi, 122); *kastigati* („kažnjavati“) (Đur. II, Izd., 197); *bastadur* („onaj kojemu sve basta, koji je sposoban, umješan“) (Đur. II, TNTPB, 163); *listra* („strana kuće, zid“) (Đur. I, Lju, 93); *amrel* („kišobran“) (Đil., MPR, 171); *apaš* („razbojnik, nasilnik“) (Đur. II, PSK, 111)

244. Od slavenosrbizama i ruskoslovenizama zabilježili smo primarno primjere u Lopičićevim pripovijetkama:

voskresenije (Lop. III, SH, 97); *uveseljenije* (Lop. III, MSNZZI, 36); *pojanije* (Lop. III, MSNZZI, 36); *Poj* (Lop. III, Đi, 123); *propojati* (Lop. I, Dj, 125); *dveri* (Lop. III, MSNZZI, 35); *odežda* (Lop. III, MSNZZI, 35); *naizust* (Lop. II, ND, 39); *pomilovati* (Lop. II, Se, 176); *dažd* (Lop. I, Se, 225); *svačesa* (Lop. III, MSNZZI, 36); *voimja* (Lop. III, KM, 79).

Kako primjeri pokazuju, stari predlog – prefiks *vb-* u upotrebi je i kao srpskoslovensko *va-* (*Vaistinu* (Lop. I, Jo, 174)) i kao ruskoslovenska varijanta *vo* (*Voskreseniju* (Lop. I, MZ, 66); *voimja* (Lop. III, KM, 79)). Najveći broj primjera iz ovog sloja leksike pripada arhaizmima – riječima koje pripadaju izumrloj jezičkoj grupi (Tomaševski, 1972: 37) (*voskresenije*, *uveseljenije*, *pojanije*, *dveri*, *odežda*, *roždestvo*, *dažd*, *svačesa*). Ipak, kao takve, riječi van savremene upotrebe u književnim tekstovima sa naglašenom su stilematičnošću, tj. „najčešće su stilski vremenski markirani“ (Muratagić-Tuna, 1998: 132).

245. Najzad, na ispitivanom korpusu bilježimo i riječi iz mađarskog: *varoš* (Lop. I, DO, 142; Lal., UUR, 89); *lopov* (Lop. II, Co, 54; Đur. I, LjSR, 26); *cipele* (Đil., KŽ, 54; Đur. I, Izd., 127)), te grčkog: *korać* (Lop. I, Ko, 254); *kandelo* (Lop. I, Se, 240); *pot* („čaša“) (Lop. I, Dj, 125); *jevandjelje* (Lop. III, MSNZZI, 35); *tamnjan* (Lop. III, MSNZZI, 33); *hiljada* (Lop. I, PLG, 284; Đil., Po, 379; Đur. I, Ra, 47); *manastir* (Lop. I, MZ, 59); *aeroplan* (Lop. II, ND, 42; Đur. I, KŽ, 162); *ikona* (Lop. II, KH, 71); *kandilo* (Lop. II, KH, 71); *anđeo* (Lop. III, MSNZZI, 36).

246. Upotreba strane leksike⁷⁸ u književnoumjetničkim tekstovima ima i posebno značenje. Zapravo, ovaj leksički sloj uglavnom ima evokativnu vrijednost, „dočarava određeno vreme i prostor, obrazovanje i druge uslove u kojima žive i rade oni koji ih upotrebljavaju“ (Muratagić-Tuna, 1998: 133).

Naravno da su se mnoge riječi toliko odomaćile i uklopile u formative našeg jezika da se i ne osjećaju kao unesene sa strane.⁷⁹ Ipak, frekventna upotreba onih leksičkih jedinica koje se i dalje prepoznaju kao pozajmljenice daje poseban kolorit jeziku pisaca. U tom su pravcu posebno indikativni orijentalizmi, koji su, kako vidimo iz proučenog materijala, dominantni u okvirima strane leksike izučavanog jezičkog korpusa. Ipak, možemo konstatovati da su u jeziku izučavanih pripovijetki primjese stranog uticaja onoliko frekventne koliko su u opticaju u narodnim govorima. Dakle, izvjesno je da su ove riječi po svome porijeklu tuđice, ali one se vežu za određeni region i pisci ih usvajaju sa ostalom leksikom, tj. i one su dio narodnog govora, te se i one u književnim tekstovima koriste radi evociranja narodnog života. Takođe, kao što je to bio slučaj i sa dijalekatskom leksikom, i ovdje paralelno sa stranom leksikom figuriraju njoj ekvivalentne domaće riječi pa se i na ovom planu može govoriti o sinonimiji domaća: strana riječ.

247. Leksika analiziranih pripovijetki odlikuje se slojevitošću koju pored riječi koje su opšteg karaktera čine i riječi dijalekatskog karaktera, potom riječi strane provenijencije i na kraju autentična leksika pisaca koja je nastala po standardnim modelima tvorbe u našem jeziku (o tvorbi riječi v. niže). Takvo bogatstvo leksike obogaćuje jezički izraz pripovjedača u cjelosti, a njihovo pripovijedanje žini živopisnim, slikovitim i doživljenim.

⁷⁸ U literaturi postoji stav da treba razlikovati termin „strana riječ“ ili „strani izraz“ od termina „pozajmljenica“. Strane riječi i izrazi u drugom jeziku zadržavaju sva bitna obilježja jezika iz kojeg su preuzeti: izgovor, pisanje i fleksiju. Za razliku od njih, termin „pozajmljenica“ podrazumijeva riječi koje su se uklopile u jezički sistem jezika primaoca – i po izgovoru, i po ortografiji i fleksiji. V. opširnije o tome u: *O leksičkim pozajmljenicama*, 1996.

⁷⁹ „Leksički nivo jezičkog sistema najbrže reaguje na uticaje koje na sistem u celini vrše kako vanlingvistički tako i čisto lingvistički činioci (...). Upravo zato je ovaj jezički nivo pogodan indikator za praćenje kako suštinskih tvorbeno-semantičkih procesa jezika u celini tako i usputnih pojava koje ostaju mimo njegovih opštih razvojnih tendencija. Intenzivni međujezički kontakti i prožimanja različitih kultura koja im prethode najvidljiviji su u leksičkom nivou.“ (*O leksičkim pozajmljenicama*, 1996: 319).

Frazeološke jedinice

248. U analizi jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze konstatovali smo čestu upotrebu frazeoloških jedinica i to ne iznenađuje budući da su ti prepoznatljivi obrti i te kako prisutni u narodnom jezičkom izrazu koji je upečatljiva odlika govora pripovjednih junaka.

Evidentno je funkcionisanje frazeologizama kao ekspresivnih jezičkih znakova, te imaju bitan udio u konstituisanju stilskog obilježja pisaca.⁸⁰

249. U literaturi su prisutna nesaglasja kako oko naziva frazeoloških jedinica (frazem, frazemska jedinica, frazeologizam, fraza, izraz, idiom, ustaljeni obrt, frazeološki obrt itd.) tako i oko definicije njihove. Razlike se tiču strukturnog opsega; tako jedni tvrde da frazeološka jedinica može biti fonetska riječ, sintagma ili rečenica, drugi takvu semantičku i funkcionalnu sposobnost pripisuju isključivo sintagmi (Burić, 2009: 106). Najmanje je sporna čvrstina njihove strukture u kojoj su leksičke zamjene veoma ograničene, a gramatičke ne unose semantičke promjene. „Oni se reproduciraju u unaprijed određenom, gotovom obliku, tj. ne formiraju se svaki put iznova spontanom slaganjem pojedinih riječi kao što se formiraju slobodne veze riječi.“ (Menac, 1970: 1)

250. Prema značenju, frazeologizmi se najčešće dijele na globalne i komponentne. Za prve je karakteristična potpuna desemantizacija, tj. sve njegove komponente dobijaju preneseno značenje. Kod komponentnih frazeologizama dolazi do djelimične desemantizacije, tj. samo neki njihov član nosilac je prenesenog (frazeološkog) značenja, odnosno značenje ovih frazeologizama više je zbirnog karaktera (Mršević-Radović, 1987: 14).

Značenje cjeline ne može se izvoditi iz značenja svake riječi ponaosob iz koje se frazeologizam sastoji. To jedinstveno značenje koje se u literaturi naziva globalnim ili opštim značenjem omogućava da se frazeologizam tretira kao jedinstvena jedinica koja ima i jedinstvenu sintaksičku funkciju. Jedinstveno značenje i jedinstvena funkcija frazeologizma, koja se ponekad tako ilustrativno manifestuje kroz mogućnost da se cio frazeologizam zamijeni jednom riječju –

⁸⁰ U novijoj lingvističkoj teoriji frazeologija zauzima svoje mjesto kao sintaksičko-leksička poddisciplina, a „u stvari je to oblast izrazito lingvističko-stilistička“ (Muratagić-Tuna, 1998: 149).

navodi semantičare da i frazeologizme smatraju jedinicama leksičkog sistema, ravnopravnim sa leksemama, odnosno riječima (Dragićević, 2007: 24).

251. Ovdje ćemo razmotriti ustaljene veze leksičkih jedinica koje su prisutne u jeziku izučavanih pripovijetki. Iz mnoštva građe izdvajamo sljedeće primjere:

tvrdio riješen da jednom *skine s vrata* i krvnika i dug (Lop. I, Dj, 122); *Ruku na srce*, vo nije za klanje (Lop. I, NP, 272); knjaz njemu *brk u brk* (Lop. I, PLG, 285); *U maniti vjetar udario*, ako sam, ljudi, išta tome kriv (Lop. II, Lju, 96); ono tvoje dijete laje, ne vjeruje ni u šta, *udarilo u ludi vjetar* (Lop. II, BJ, 255); uprkos sve učenosti, *ne diže nos* (Lop. II, BJ, 251); *Digla je nos*, ka' što nesoje zna dić'... (Lop. II, Ne, 206); I ja koji sam se mučio i *pekao dlanove* i on koji se je skitao i *zabijao nos svuđ* (Lop. VI, KS, 132); Neće Maše *đavolju stopu* iz sela! (Lop. II, Ma, 250); ja s njima mogu jedva *sastavljat kraj s krajem!* (Lop. II, Kl, 309); Mene *zapala za oko* (Lop. II, Kl, 310); da ih je mali *na svoju ruku* prodao (Lop. III, KPL, 176); kiša pada *iz neba i zemlje* (Lop. III, SRA, 241); jurio kući *na vrat na nos* (Lop. II, Ča, 60); pa ako Bog da, *može voda okrenuti i na drugu stranu* (Lop. VI, MFO, 39); Oca goriš, a *ženi pod suknjom ležiš* (Lop. VI, Mr, 79); Iz savardaka, sagrađenog *na brzu ruku* (Đil., IPOH, 347); koja je Nikšićanima bila *zapela više za oko* nego ijedna iz Crne Gore (Đil., RŽ, 388); sve ona *vuče za nos* (Đil., DIK, 408); U *lud* li si *vjetar udario!* (Đil., DIK, 416); I njima će *doći krvavi petak* (Đil., GNR, 216); *od nemila do nedraga* (Đil., CP, 396); Ne boj se *neće grom u koprive* (Đil., BSLj, 286); neću je dobit dok *ovom golom čaprom ne platim* (Lal., Ja, 88); Sad se onaj *našao u nebrano grožđe* (Lal., OIM, 99); dobro zna šta je jutros rekao Radošu *brk u brk* i šta ga za to čeka (Lal., Plj, 71); *obraz sam izgubio*, pa to ti je (Lal., Gi, 122); dužni su i mene pa nikome *oči ne vadim* (Lal., OIM, 97); *žedna* bi ga *preko vode preveo* (Lal., OIM, 98); *vuče ga za nos* (Lal., Ja, 86); I ne uče *đavo popio* (Lal., UUR, 92); To što me on pozdravlja mogao bih *da vežem mačku za rep* (Lal., Dr, 117); Najzad – *ruku na srce* – drukče ni pravo ne bi bilo! (Đur. I, Ra, 43); Kako bi lepo bilo svega se toga nagrabiti i *uhvatiti maglu* (Đur. I, LjSR, 11); pošto mu je majka umrla još dok se školovao – *išao za kruhom* (Đur. I, Izd., 106); to nije tako prosta stvar i *ne ide* svakom *od ruke* (Đur. I, Izd., 106); Sreski lekar će raditi *na svoju ruku* (Đur. II, Sp, 11); I hoćete neka mudra glava da vam *solu pamet* (Đur. II, Vo,

155); i nekako mu ništa *nije išlo od ruke* (Đur. II, TNTPB, 168); on bi mu, *s pet na devet*, svršio posao (Đur. II, Izd., 199).

U navedenim primjerima frazeologizmi su sa specifičnim, promijenjenim značenjem u odnosu na riječi koje ih čine, a na planu strukture vidimo da su najčešće sastavljeni od sintagmi ili zavisnih rečenica i odgovaraju najprikladnijoj definiciji frazeologizama da su to ustaljene jezičke jedinice sastavljene od najmanje dvije riječi koje imaju jedinstveno značenje (Stanojčić, Popović, 2000: 183). To jedinstveno značenje ogleda se u tome da značenje frazeologizma nije jednako prostom zbiru značenja njegovih činilaca, već predstavlja novu vrijednost. I na tom planu postoje razlike. Naime, ima frazeologizama čije se jedinstveno značenje ne zasniva na semantici nijedne pojedinačne riječi iz kojih se on sastoji. Na drugoj strani, ima i onih frazeologizama na čije ukupno značenje utiče osnovno, ili, neuporedivo češće, neko sekundarno značenje jedne od leksema koje ga sačinjavaju (Dragičević, 2007: 25). Najčešći tip frazeologizama na ispitivanom korpusu upravo su metaforični frazeologizmi kod kojih dolazi do semantičkog pomjeranja, gdje neka sporedna značenja riječi bivaju aktualizovana i istaknuta u prvi plan, a bitne semantične komponente bivaju potisnute.

Kao potvrda rečenom, daćemo semantičku interpretaciju gorenavedenih frazeologizama: *skinuti s vrata* = „osloboditi se“; *ruku na srce* = „iskreno govoreći“; *pravo u brk/brk u brk* = „direktno, bez okolišenja“; *pljunuti kome u brk* = „obrukati, osramotiti koga“ (v. u istom značenju: *nos kome okinuti*); *u maniti/ludi vjetar udariti* = „poludjeti, skrenuti pameću“; *dići nos* = „uzjoguniti se, naljutiti se; praviti se važan“; *nos kome okinuti* = „obrukati, osramotiti koga“; *zabijati nos* = „miješati se nepozvan u tuđe poslove“; *đavolju stopu* = „ni makac, nimalo“; *jedva sastavljat kraj s krajem* = „teško živjeti, živjeti u oskudici, preživljavati“; *oči sebe vaditi* = „gorko se kajati“; *zapasti za oko* = „svidjeti se, dopasti se“; *na svoju ruku* = „svojevoljno, bez ičijeg sudjelovanja“; *iz neba i zemlje* = „veoma jako, svom snagom“; *na vrat na nos* = „velikom brzinom, bez reda“; *razbijati glavu* = „mnogo razmišljati“; *ležati ženi pod suknjom* = „kukavički se ponašati, biti nemuževan“; *može voda okrenuti i na drugu stranu* = „može se preokrenuti situacija“; *popiti pamet* = „obezglaviti, učiniti ludim“; *na brzu ruku* = „na brzinu“; *đavo popio* = „nimalo, ništa“; *vući koga za nos* = „izigravati koga“; *doći krvavi petak* = „doći sudnji dan“; *neće grom u koprive* = iron. „beznačajnim ljudima se neće desiti ništa“; *platiti golom čaprom* = „platiti sopstvenim životom“; *naći se u nebrano grožđe* = naći se u teškoj, bezizlaznoj situaciji; *izgubiti*

obraz = „obrukati se“; *od nemila do nedraga* = „neznano kud; svud“; *vezati mačku za rep* = „ne biti ni od kokve koristi“; *prevesti nekoga žedna preko vode* = „na vješt, lukav način izigrati koga“; *uhvatiti maglu* = „pobjeći“; *ići za kruhom* = „tražiti zaradu“; *soliti pamet nekome* = „nametati kome svoje mišljenje; obmanjivati koga nečim, ne prikazujući stvarno stanje“; *ne ići od ruke* = „ne uspijevati“; *raditi na svoju ruku* = „raditi samovoljno“; *s pet na devet* = „bez reda, na brzinu“.

252. U literaturi koja se bavi pitanjima ekspresivnosti frazeoloških jedinica pokazano je da na ekspresivnost utiče 'neobičnost' lekseme (ili sintagme) kojom je imenički kontinuitet predstavljen, no najbrojniji su ipak frazeologizmi nastali slikovitim putem“ (Radulović, 1994: 172). Nesumnjivo je da takvi frazeologizmi u književnim tekstovima figuriraju kao ekspresivni jezički znaci.

253. Frazeologizmi imaju, kao što je već rečeno, uglavnom ustaljenu formu, međutim, djelimičnom izmjenom, modifikovanjem te forme postiže se vrlo efektan stilski učinak, odnosno frazeologizam biva posebno naglašen i upečatljiv. Evo nekih primjera iz ispitivane jeziče građe koji to ilustruju, a registrovani su u pripovijetkama N. Lopičića⁸¹:

I Mića odahnu, kao da mu se najveći *kamen svali sa srca i pade pred noge* (Lop. III, MZ, 32); Tebe je, ćeri, *puška pukla što ni jednoj tvojoj družu!* (Lop. II, Ne, 201); *Okrenula i ti i selo u maniti lik* zbog toga (Lop. II, Odl., 227); *Ruku na srce i pred Bogom i svetiteljem*, žao mu je drveta i kad ga vjetar obali (Lop. I, MZ, 69).

254. Na našem korpusu bilježimo i perifrastične frazeologizme:

već ti *visim nogama u grob* (Lop. I, Im, 107); *pod stare dane* obija tuđe pragove (Lop. I, MZ, 68); krvio se s Turcima, ubijao bez žalosti, *gledao smrti u oči* (Lop. I, NP, 273); Štedim, *tvrd na paru*, ranjam dolar po dolar (Lop. II, Kl, 311); Poslije se oženio i na dnu sela, na seoskoj utrini, *savio svoje gnijezdo* (Đil., KŽ, 54); *Beri ti tvoju brigu* (Đil., CGB,

⁸¹ O modifikovanim frazeologizmima u jeziku Ć. Sijarića piše i H. Muratagić Tuna (Muratagić-Tuna, 1998: 150).

80), *krv mi popi* (Đil., OID, 301); trezneći se na ulici, *mokar do kože* od kiše i jeseni što je dolazila (Đil., NIŽIS, 66); A tada ćeš morati svijet na oči i *trbuhom za kruhom* (Đil. OID, 304); Vucite ga tamo u sobu da tu *ne oteže papke* (Lal., UUR, 93); opuža ti je *oči na oči*, može on još svašta da uradi (Lal., Dr, 117); ako ga još prije ne *strpaju iza katanca* (Lal., ŠSN, 67); Samo mu još nikako *nije išlo u glavu* da će to što se gradi biti vodenica (Lal., DV, 134); ogulio državu *do gole kože* (Đur. I, Izd., 111); jer je on bio još i *tvrd na ušima* (Đur. I, Izd., 196); *Slijep sam ja kod očiju* kao i svi vi (Đur. II, Vo, 144); Znam ja njih, no čuti, *jezik za zube* (Đur. I, SM, 151).

U ovim primjerima jedan pojam se zamjenjuje njegovim višečlanim opisom. Time se oživljava slika koja je motivisala frazeologizam.

U našim primjerima imamo frazeologizme: *visiti nogama u grob* = „biti na samrtni“; *pod stare dane* = „u starosti“; *gledati smrti u oči* = „biti u životnoj opasnosti“; *tvrd na paru* = „tvrdica, cicija“; *saviti svoje gnijezdo* = „osnovati porodicu“; *brati svoju brigu* = „voditi računa o svom životu“; *popiti krv nekome* = „mnogo iznervirati koga“; *mokar do kože* = „potpuno mokar“; *ići trbuhom za kruhom* = „tražiti zaradu“; *otezati papke* = „izležavati se“; *oči na oči* = „direktno, neposredno“; *strpati iza katanca* = „zatvoriti, zaključati“; *ne ići u glavu* = „ne shvatati“; *do gole kože* = „potpuno, sasvim“; *biti tvrd na ušima* = „slabo čuti“; *biti slijep kod očiju* = „ne vidjeti nešto što je očigledno“; *jezik za zube* = „ne progovarati, čutati“

255. Poznato je da frazeološke sintagme, odnosno karakteristične frazeologizirane strukture sa dvije ili rijetko tri riječi koje pripadaju istoj morfološkoj vrsti, potpune su semantičke slivenosti, strukturno spojene sastavnim ili asidentskim veznikom, rjeđe predlogom. „Djelovi cjeline su upotrebljeni u neslobodnom frazeološkom saveznom značenju koje 'proističe iz kombinacije oba člana ili pak jedan od članova nijansira, pojačava, odnosno posebno ističe drugi član'.“ (Ostojić, 2009: 38)

Podudarnost članova frazema u frazeološkom paru riječi može biti izražena na različitim jezičkim nivoima. Tako iz naših primjera vidimo morfološku podudarnost članova frazeološkog para riječi, gdje imamo usaglašenost i na fonološkom nivou.

256. Sintaksičku podudarnost ilustruju sljedeći primjeri frazeoloških jedinica:

Za mene je on bio *strah i trepet* (Lop. VI, Ci, 144); ja njemu *ni pet ni šest* nego pravo u brk (Lop. VI, FD, 153); Izlazim jutros a Anka meni ... *ni pet ni devet*: „Eno gal!“ (Đil., SZPOVD, 88); udri sabljom, *pa kome tikva, kome dinja* (Lop. VI, FD, 155); Ovi tahtabiti mi *popiše i krv i život* (Đil., OID, 294); Izgladnjela zimus, smršala, samo *kost i koža* (Đil., ŽIŽIŽI, 230); a kuća u vječni *prah i pepeo* (Lal., Str., 79); Bogati pop Stipović je *vedrio i oblačio* u tri sela na gornjem Limu (Lal., VSK, 73); nisu nama *ni rod ni pomozi bog* (Đur. I, Lju, 59); Grdno se varaš ako misliš da je kancelarija *sve i svja* (Đur. I, Izd., 107).

U gorenavedenim primjerima: *strah i trepet* = „koji izaziva veliki strah, od kojeg se strepi“; *ni pet ni šest / ni pet ni devet* = „bez ustručavanja, bez okolišanja, direktno“; *kome tikva, kome dinja* = „kome šta pripadne, po zasluži“; *popiti i krv i život* = „sve uništiti“; *kost i koža* = „veoma mršav“; *prah i pepeo* = „kaže se za nešto što je potpuno uništeno“; *vedriti i oblačiti* = „biti apsolutni vladar“; *ni rod ni pomozi bog* = „ne biti ni u kakvom srodstvu, i ni u kakvoj vezi“; *sve i svja* = „apsolutno sve“, imamo članove u frazeološkim parovima koji su u koordiniranom odnosu, odnosno sintaksičku podudarnost za izražavanje istog kategorijalnog odnosa.

257. Izdvojili smo neke ustaljene fraze pod kojima podrazumijevamo one smisaono organizovane složene sintaksičke jedinice koje predstavljaju poslovice, izreke, aforizmi i sl. Na strukturnom planu, ustaljene fraze predstavljaju završene, potpune rečenice, dok frazeološka jedinica može imati rečeničnu strukturu, ali otvorenu, tj. nedovršenu⁸²:

Ničija ne gori do zore! (Lop. I, RIŽSM, 102); *niđe ne visi kolač o drači* (Lop. II, Odl., 231); *Đe god dimi, ćeri, ognja ima...* (Lop. I, Dj, 126); *Ako ne ubiješ skakavca čim ga nađeš u žito, ne nadaj se vršidbi* (Lop. I, SM, 278); *hoće pile kvočku da nauči* (Lop. VI, KS, 132); *Ni ulje u kandela ne bi ostavili!* (Lop. I, MZ, 59); *ni šut s rogatim nema kud* (Lal., Str., 83); *Ničija nije do vijeka* (Đur. II, PSK, 100); 'Ajte, ljudi, *pregaocu Bog pomaže!* (Đur. I, Ra, 47); *dubok džep je đavolji džep* (Đil., ZSDLj, 31).

⁸² V. o tome: Radulović, 1994: 173.

258. Već smo naglasili da u literaturi postoje neslaganja oko strukturnog opsega frazeoloških jedinica. Mi smo ovdje zauzeli stav da frazeologizme posmatramo šire – ne samo kao sintagme, stoga smo i uzeli u obzir poseban strukturni frazeološki tip – frazeološki žanr⁸³ – poslovice, čija nam ustaljenost daje mogućnost za to. Njih smo posmatrali kao jedinice srodne frazeologizmima, tzv. vezane kombinacije riječi ili vezane grupe riječi (Dragićević, 2007: 24). One se razlikuju od klasičnih frazeologizama po tome što nemaju semantičku i sintaksičku jedinstvenost.

O gnomskom izražavanju koje nema karakter frazeologizama v. poglavlje *Folklorni i etnografski elementi*.

259. Na izučavanom korpusu frekventni su frazeološki obrti u kojima semantički dominira imenica *bog*, što je inače osobina i narodnih govora i razgovornog stila. Bilježimo imenički frazeološki par *bogu fala*: Znaš Bogu *fala*, kako je nama (Lop. I, Im, 107); Bogu *fala*, puno kuću (Lop. I, Jo, 157).

259.1. Dominantna imenica *Bog* česta je i u spoju sa glagolima koji uz nju upotrijebljeni vezani su za određeno semantičko polje (*bog prašta*, *bog pomaže*, *vjeruj boga*, *nazvati boga*):

I *bog* mu *prašta* grijehove i *pomaže* (Lop. I, SM, 278); Neka vi *bog* danas *pomogne*! (Lop. II, Se, 127); *Pomaga* 'vi *bog*, čeljadi! (Lop. I, Ru, 265); da mu *bog* *pomože* (Lop. II, Kl, 316); *Vjeruj boga* (Lop. II, Kl, 315); Naide neki znojav, umoran starac i *nazva Boga* (Đil., TO, 40); Ako je ko poznat naišao i *nazvao Boga* (Đur. II, Izd., 201).

259.2. Frazeološki obrti sa imenicom *bog* u analiziranoj pripovjedačkoj prozi najrasprostranjeniji su u zakletvama, kletvama, usrdnim molbama, blagoslovima, gdje je ova imenica u spoju sa glagolom ili rjeđe sa imeničkom sintagmom. To ilustruju sljedeći primjeri iz izučavanog korpusa:

Kumimo te milosnijem bogom, ne zateži... (Lop. II, Lo, 107); *Jamčim ti bogom živijem* (Lop. II, MB, 123); *Za ime Boga*, što je ono? (Lop. I, MZ, 62); Što ti je, *za ime Boga* (Lop.

⁸³ V. o tome: A. Pejanović, 2008: 124.

I, DO, 140); *Bog te ubio!* (Lop. I, Dj, 131); *Bog me ubio!* (Đil., UR, 70); A Adem nas ostavi, *bog ga ostavio* (Đil., JJD, 400); *bog vam sudio* (Đil., ZČ, 315); da te *Bog živi* (Đur. I, KŽ, 162); *tako mi Boga*, neću je dobit dok ovom golom čaprom ne platim (Lal., Ja, 88); *Bog vas blagoslovio*, deco (Đur. I, LjSR, 28).

Veću izražajnost i stilsku obojenost dobijaju oni frazemi gdje je dominantna imenica *bog* praćena determinativom (*milosnijem* bogom, bogom *živijem*) koji je bez uticaja na semantički identifikaciju frazema, ali zato sa pojačanom ekspresivnošću.

259.3. Izdvajamo i opštepoznati frazem *bog zna* (Lop. II, Se, 136); izlazi *bog zna* gde (Đur. II, Vo, 150) u značenju „ne zna niko; teško je znati“.

259.4. Interesantan je u optativnoj konstrukciji frazem: Tek da će me *Bog naglednut* da se ođen smirim (Lop. I, MZ, 77), gdje umjesto poznatog frazema *da bog pogleda* imamo upotrijebljen deminutivni glagol *naglednut* i tako donekle modificovani frazem ima veću ekspresivnost.

260. Najzad, iz analiziranog korpusa izdvajamo frazeološke izraze koji su nastajali na osnovu nekih ustaljenih poređenja:

a) mrak *gust kao tijesto* (Lop. I, MZ, 72); *mlada kao kaplja* (Lop. I, Se, 238); *go ka prst* (Lop. III, ĐI, 119); vidite li da se *muči kao crv* u drvetu (Lop. III, MBN, 209); drhtao je *kao prut* (Đil., SMM, 145); Lažeš, *kao pas lažeš...* (Đil., UR, 70); A žena i je još *mlada kao rosa* (Đil., BSLj, 288); ispretucanu, *modru ka' čivit* (Đil., Sa, 126); Da si *dobra kao dobar dan u godini* (Đil., HMSŽ, 139); radna devojka i *zdrava k'o dren* (Đil., ZČ, 325); *Lije kao iz kabla* (Đil., Po, 377); *blijed u licu ka krpa* (Lal., UUR, 93); a u zoru sam *spavao kao zaklan* (Lal., Dr, 119); brđani su *goli kao prsti* (Đur. I, Ra, 50); *napili se kao vranj* (Đur. II, Ljuš., 58); *ljut kao ris* (Đur. II, PSK, 116); i da ima po sredi krupnih ličnosti čija imena novine zaobilaze, *kao mačke vruću kašu*, da se ne opare (Đur. I, Izd., 110); A mi tu sramotu *krijemo kao devojka kopile* (Đur. II, Sp, 12);

b) svako zrno tvrdo i *zdravo ka' konjski zub* (Lop. I, Im, 120), iscijedeni oblaci, *topli i bijeli, kao vuna* (Lop. III, MZ, 29); *Sijevale* su mu oči *kao svjetlost svijetle* (Lop. III,

MBN, 218); *mlada kao gorski potok* (Lop. II, Lju, 95); *snažan kao hrast* (Lop. I, NO, 83); ugojena figura *crnela se kao stari smrekovi grm* (Đur. II, Vu, 27); *vruć kao crepulja* (Đur. II, Vu, 47); *razdra se kao ranjen lav* (Đur. II, Vu, 50); *lukav i bistar kao vidra* (Đur. II, Izd., 211); *bujica snežnog vihora, gusta kao oblak* (Đur. II, CG, 117);

Primjeri pod a) zbog svoje učestalosti javljanja dobili su status frazema (*gust kao tijesto; mlada kao kaplja; drhtati kao prut, lagati kao pas, biti modar kao čivit, spavati kao zaklan, biti go kao prst, napiti se kao vranj, biti ljut kao ris ...*) i tako upotrijebljeni usljed svoje „običnosti“ nijesu stilski markirani.

Za razliku od njih, grupa primjera pod b) – poređenja koja su rezultat vlastite kreacije pisaca, i koja nastaju proširivanjem očekivanog polja očekivanja, odnosno modifikacijom ustaljenih poređenja, spadaju u stilematične konstrukcije.

(Opširnije o uspješnim pjesničkim poređenjima, koja nijesu ustaljena te nemaju karakter frazeoloških jedinica, biće riječi u poglavlju o stilskim figurama).

Izdvojili smo širok spektar primjera frazeoloških obrta koje smo zabilježili iz dostupne nam građe. Nesumnjivo je da je ovaj jezički sloj umnogome obogatio jezik izučavane proze i ostvario poseban stilski efekat, jer „frazološki obrti, i pored toga što su ustaljene kategorije u jeziku, kazivanje čine življim, reljefnijim, 'doprinosu granjanju i preciziranju'“ (Muratagić-Tuna, 1998: 150).

261. Već smo naglasili da je i ovaj jezički sloj preuzet iz bogatstva i raskošnosti narodnog jezičkog miljea, te odslikava i bogatstvo crnogorskog narodnog govornog izraza, imajući u vidu da su frazeologizmi uglavnom ne uskolokalnog već opštecnogorskog karaktera. Ipak, ne možemo reći da se frazeološki obrti isključivo naslanjaju na dijalekte, već je neminovno i njihovo približavanje, pa često i podudaranje sa standardnim jezikom. Sem toga, pojedini obrti koji su plod vlastite nadgradnje i modifikacije pisaca na polju stilističnosti obilježeni su posebno jarkom bojom.

262. Leksički jezički nivo ima posebnu ulogu u konstituisanju stilskog izraza pisaca. Ovdje smo izdvojili samo najkarakterističnije pojedinosti, a kako je piščevo glavno i najubojitije

oružje riječ, neminovno je da su mnoge leksičke specifičnosti, imanentne autorima, kaledioskopski vidljive kroz analizu i drugih jezičkih nivoa u ovom radu.

Usljed postojanja konotativnih komponenti leksičkog značenja, kroz leksiku je vidljiva široka sociokulturna slika i fikcijskog svijeta koji književno djelo tvori, i realnog koji pisci predstavljaju u svojim pripovijetkama. Istovremeno, ono što je sa stilističkih pozicija najbitnije, leksičke jedinice ogoljavaju i stilsku profilaciju samog stvaraoca – daju mogućnost vlastitog izbora pojedinačnih leksema iz neiscrnog leksičkog blaga jezika, te na taj način ovaj jezički nivo biva ogledalom literarnog stila pisaca.

IZ TVORBE RIJEČI

263. U ovom poglavlju dajemo pojedinačne napomene u vezi sa tvorbom riječi, odnosno izdvajamo one jezičke pojave iz domena tvorbe riječi koje su bile interesantne i karakteristične u oblikovanju jezičkog izraza izučavanih pripovjedača. Posebno smo obratili pažnju na pojedine leksički i semantički interesantne izvedenice i složenice, kao i kategorije augmentativa i deminutiva, kao ekspresivne jezičke elemente, koji su stilski relevantni u analiziranim pripovijetkama.

264. Imenice sa nastavkom *-ije* koji se javlja umjesto današnjeg *-nje* nijesu frekventne u jeziku analizirane proze. Bilježimo tek primjere: *uveseljenije* i crkveno *pojanije* (Lop. III, MSNZZI, 36); *Voskreseniju* (Lop. III, SH, 97) u Lopičićevim pripovijetkama. Ovakve riječi sa narodnim nastavkom *je* „ušle su u narodni jezik preko crkve i knjige, pa se i danas u narodnim govorima upotrebljavaju“ (Nenezić, 2010: 317).

265. Na ispitivanom korpusu bilježimo imenice sa sufiksom *-džija* koji je stranog porijekla:

mljekardžija (Lop. III, Ne, 232); *abadžija* (Lop. III, SRA, 239); *handžija* (Lop. I, DO, 142); *konadžija* (Lop. I, PLG, 283); *bojadžija* (Đil., SU, 129); *mlekardžija* (Đil., SMM, 141); *kafedžija* (Đur. II, PSK, 102); *tramvajdžija* (Đil., SMM, 143); *kotrobandžija* (Lal., Sa, 128); *kiridžija* (Đur. I, GVNZ, 73); *binjadžija* (Đur. I, TNTPB, 165); *siledžija* (Đur. II, Vu, 35).

266. U izučavanom jezičkom korpusu registrujemo pojedine imenice i pridjeve koje se izdvajaju neobičnim sklopom i značenjem, a značajne su sa aspekta stilske markiranosti u jeziku izučavanih pripovjedača:

proždiraše svaki topli *žvak* (Lop. III, Ko, 289); bez ikakve *plašnje* (Lop. II, MB, 122); Pa i da nije bilo te *plašnje* (Lop. III, Strij., 154); A ti, *ugaso*, Crna Goro (Lop. II, Se, 143); O kućna *ugaso*! (Lop. III, Lju, 198); kroz nju nikad ne može da progovori njeno *ženstvo* (Lop. I, NO, 87); *Smetenice* moja! (Lop. III, MBN, 205); i kuću iskopa, *iskopnice*! (Lop. I,

Dj, 131); Odisala je zdravom *jakotom* (Lop. VI, IOJJ, 123); Javi mi, kad *zvijskoša* dodje (Lop. II, Se, 161); on ču rzanje i stresanje konja i *zvon* kopita o kamen (Lop. VI, Mr, 72); odgovori ona još *suzna* (Lop. I, Se, 238); sirotinja, *krpež* (Đil., CGB, 80); nikogovino (Đil., MUP, 269); smijao se zanesen tom *bježanijom* (Lal., Gi, 126); taj *odrpanko* ima para ali neće (Đur. I, Ra, 49); Stana ih poravna rukama, blagom *kretnjom* (Đil., POŽD, 436); *ravodušje* i u vazduhu ognjevitá smrt (Đil., Su, 34–35); na njenu majčinsku *grud* od ljuta kamena (Đil., CGB, 82); zlobno izoštrila svaki njegov *kret* (Đil., SU, 128); i drhtala pri svakom *kretu* (Đil., Sa, 123); Najmanji *kret*, dah, škripanje stolice odjeknulo bi duboko u duši (Đil., MPR, 175); Obuzimao ga *drhat*, topal i drag (Đil., NH, 272); zborište mladeži i *dokonjaka* (Đur. II, Ljuš., 52); bile su *namiguše* i momci su se uvek vrteli oko njih (Đur. II, Ljuš., 53).

267. Ipak, najraznovrsnije i najoriginalnije kovanice, među kojima je i mnoštvo novih, nepobičnih riječi ogledaju se u složenicama (imeničkim, pridjevskim, priloškim) koje nastaju uglavnom prema uobičajenim tvorbenim modelima, ali sa samosvojnošću koja im daje posebnu stilsku obojenost. Budući da se tvoračke moći jezika posebno očituju u neobičnim spojevima riječi koje se ističu svojim nesvakidašnjim sklopom i značenjem, ovdje izdvajamo specifične lekseme koje su pokazatelji raznih tvorbenih mogućnosti i bogaćenja jezičkog potencijala pripovjedača:

išla je *debeloglava* žena preko oranja (Lop. I, RIŽSM, 97); *debeloglavi* vojnik, sa bijelom keceljom do peta (Lop. VI, ND, 89); držeći u skutu zaspalo *debeloglavo* dijete (Lop. II, Ne, 209); što si ti, *ništarobo*, što si, kaži što si! (Lop. I, Ru, 267); da bi koji od *dobrostoynih* seljaka dao para (Lop. II, Lo, 105); Išla je *bezglava* gomila (Lop. II, Se, 139); Zavučí se u postelju, pokri, pa tobož u *tvrdosan* (Lop. II, Kl, 316); Za njima *bjelorune* ovce (Lop. III, MZ, 31); Glava mu je *trookata* (Lop. III, Su, 69); crn, zamišljen, *praznoruk* (Lop. III, NJN, 263); Ali otac je *zloslutnik* (Lop. VI, MFO, 48); To je, znaš, *čuvarkuća* (Lop. VI, NT, 60); pa sinuli među onima *uskogaćevcima* ka sunce (Lop. VI, FD, 152); *sladostrasna* joj usta kao voće (Lop. III, Ne, 233); Sin, rođeni sin, *krvopija*, sin me bije (Đil., OID, 298); *žutobrki* vojnik (Đil., NPOM, 448); Tako, *nesine*! Napolje! (Đil., DIK, 410); što da se *zlotucamo* od nemila do nedraga (Đil., CP, 396); Jovan Ilin Vujičić,

četobaša i *glavosjek* (Đil., SHJ, 95); *milokrvno* i tiho na duši (Đil., SIM, 113); Pošto mrak prospe tišinu i *bescilj* (Đil., NH, 272); I dok je napolju bridila *golomrazica* (Đil., OID, 293); nije baš navikao, *žutokljunac* (Lal., UUR, 93); seoskih špijuna i *podvirepa* (Lal., Str., 77); *golotrbasti* i bosí (Đur. I, LjSR, 8); Proklete duše, *derikože*, pljačkaši! (Đil., GNR, 216); da utopi onaj nemir i *bescilj* (Đil., NIŽIS, 65); on je naučio da *zlopata* i gladauje (Đil., UR, 69); a ona je bila *bezbratnica* (Đil., NPOM, 448); on mu se kikotao pod nosom *samozadovoljno* i izazivački (Đil., UR, 70); osta još *slatkorječiv* predsjednik (Lal., UUR, 90); Oči su mu bile tužne a usta *bezuba* (Lal., Br, 104); A u cijeloj nahiji nema više *vjetrobotine* od Ostroža (Lal., OIM, 95); *besputnu* ravnicu (Lal., Dr, 118); *Pržibabo!* (Lal., Gi, 125); *šiljouhe* kape (Lal., Gi, 121); ti paraziti i *šupljoglavci* (Đur. I, GVNZ, 60); ako vaša glupa naduvenost *blagoizvoli* (Đur. I, GVNZ, 68); čupave kose i *belotrbast* (Đur. I, LjSR, 10); ako se među njima nađe slučajno koji *zloćudasti* ćutalica, iz kojega treba vaditi reč po reč (Đur. I, LjSR, 19); *tankobrki* predsjednik (Đur. I, Ra, 44); umeša se jedan *dugovrati* i *kukonosi* sudija (Đur. I, Izd., 122); *Krivokletnik* si (Đur. I, NP, 145); tanjevina, *nepucipuška* (Đur. II, TNTPB, 167); bracka *crnokopice!* (Đur. II, Vu, 46); I *krvopija* je tamo vjerovatno (Đur. II, Osv., 85); kao da je pravi *tankolozović* (Đur. II, TNTPB, 165).

Sa posebnim stilskim učinkom izdvajamo nove riječi, efektne u svojoj neobičnosti i živopisnosti: *debeloglava*, *vjetroglavo*, *tvrdosan*, *debelouhi*, *ticomozgasta*, *uskogaćevcima*, *glavosjek*, *šiljouhi*, *crnokopica*... Ovakva, ekspresivna leksika značajna je za semantičko bogaćenje jezika u cjelini, a konkretno, u književnom djelu, svojom ekspresivnošću ima značajan udio u konstituisanju stilskog izraza pisaca. Odnosno, unošenjem neadekvatnog ili neuobičajenog elementa u složenice mijenja se semantika riječi, te na taj način iskrsava njihova stilogenost (Muratagić-Tuna, 1999: 83). Budući da su naši primjeri novih riječi u tvorbenoj vezi s najmanje dvije riječi, odnosno motivisane su dvjema riječima, bez obzira na to jesu li one proste, izvedene ili složene, govorimo o složenicama (Nenezić, 2002: 200). Neke od najizrazitijih kovanica mogu dobiti status „poetizma“, odnosno „prepoznatljivo kontekstualno najfunkcionalnijih individualnih stilematičnih i stilogenih jezičkih izraza“ (Kovačević, 2012a: 59).

268. Derivaciona jezička kategorija augmentativa, imajući najčešće pejorativno značenje, sobom nosi ekspresivnost i izražajnost. Na izučavanom korpusu najčešće su upotrijebljeni sa

pejorativnom nijansom značenja, gdje figuriraju kao negativni leksički ekspresivi. Navodimo ih u osnovnom gramatičkom obliku:

magarčina (Lop. III, ĐI, 122); *jezičina* (Lop. III, ĐI, 118); *tičurina* (Lop. III, KPL, 170); *maglušćina* (Lop. III, DSP, 221; VI, MFO, 51); *lješina* (Lop. III, Ne, 237); *vjetrušćina* (Lop. III, SRA, 242); *konjina* (Lop. VI, ND, 105); *starulja* (Lop. VI, KS, 135); *kljusina* (Lop. II, ND, 39); *ništavčina* (Lop. II, Lo, 118); *rupčaga* (Lop. III, ZI, 128); *nevoljašćina* (Lop. II, Odl., 237); *stračina* (Lop. II, GID, 262); *panjina* (Lop. II, Ma, 244); *oblačina* (II, Ma, 248); *knjižurina* (Lop. III, ĐI, 121; Lal., Ja, 84); *svjetina* (Lop. I, Jo, 180); *odrtulja* (Đur. I, Lju, 70); *tičurina* (Đil., UR, 75); *kreptina* (Đil., PRK, 249); *kućerina* (Đil., PRK, 257); *ljenčuga* (Đil., OID, 295); *djevojčura* (Đil., OID, 299); *oblačina* (Đil., SI, 335); *kljusina* (Đil., DIK, 404); *ženetina* (Lal., St, 108); *panjetina* (Lal., St, 106); *rupčaga* (Lal., Plj, 69); *vodurina* (Lal., Dr, 116); *koščurina* (Lal., Dr, 117); *vatrušćina* (Lal., Dr, 119); *seldendra* (Lal., UUR, 89); *glavurda* (Lal., UUR, 92); *ženturača* (Lal., UUR, 93); *zgradurina* (Lal., DV, 134); *šamarčina* (Lal., Gi, 125); *levorčina* (Lal., Gi, 126); *jezičina* (Lal., Gi, 126); *ptičurina* (Đur. I, LjSR, 8); *zmijurina* (Đur. I, Lju, 87); *bolešćina* (Đur. II, Sp, 19); *rupčaga* (Đur. I, LjSR, 16); *kljusina* (Đur. I, GVNZ, 57); *orlušina* (Đur. I, SM, 149); *kućerina* (Đur. II, Sp, 16); *puščerina* (Đur. II, PSK, 97); *bolešćina* (Đur. II, Vo, 143).

Primjeri upućuju na posebnu frekventnost sufiksa *-ina* u građenju augmentativa. Pojedini sa sufiksom *-ulja* (*starulja*, *odrtulja*) posebno su stilski obilježeni.

268.1. Međutim, imamo i primjere augmentativa sa pozitivnom konotacijom a da bi ta značenjska nijansa bila uočljiva, navodimo ih upotrijebljene u kontekstu:

A ti si *momčina*, prava *momčina* (Lop. III, Strij., 163); Velika *ljudurina* podigla se je smjesta (Lop. III, SFIJK, 134); ali je nosio dugačku *štapinu* (Lop. VI, IOJJ, 112); krupna i glavata *ljudina* (Đur. I, LjSR, 26).

U zavisnosti od toga sa kakvom značenjskom nijansom su upotrijebljeni augmentativi sobom nose, u većoj ili manjoj mjeri, ekspresivnost i stilsku obojenost.

269. U izučavanoj narativnoj prozi najzastupljeniji su imenički deminutivi (znatno rjeđe pridjevski) kao pozitivni leksički ekspresivi, upotrijebljeni u svojoj osnovnoj funkciji „obilježavanja nježnog stava prema bićima i predmetima“ (Radulović, 1994: 166).

Izdvojili smo neke od mnogobrojnih primjera:

rokčići (Lop. I, SM, 276); *stričan* (Lop. I, SM, 277); *stočić* (Lop. I, SM, 277); *komadić* (Lop. I, SM, 277); *gunjić* (Lop. I, SM, 279); *klupica* (Lop. II, KH, 72); *kablić* (Lop. II, Mb, 123); *seljačići* (Lop. II, Ne, 191); *trepavke* (Lop. II, Ne, 195); *kumašin* (Lop. VI, KS, 129); *dašak* (Lop. III, MZ, 29); *obraščići* (Lop. III, SD, 39); *golubići* (Lop. III, SD, 42); *mjestance* (Lop. III, KHŠ, 62); *kapica* (Lop. III, Ze, 108); *džamandačić* (Lop. VI, NT, 56); *ptiče* (Lop. I, Dj, 127); *prozorče* (Lop. I, RIŽSM, 101); *momčece* (Lop. I, DO, 141); *torbica* (Lop. I, DO, 150); *puteljak* (Lop. III, MBN, 206); *svinjče* (Lop. I, Jo, 166); *čovječuljak* (Lop. II, NS, 296); *prozorčić* (Lop. II, KĐ, 302); *momčić* (Đil., DLj, 23); *dušica* (Đil., KŽ, 57); *papagajčić* (Đil., SZPOVD, 83); *glasić* (Đil., SZPOVD, 83); *sobičak* (Đil., MVK, 146); *čovječuljak* (Đil., GNR, 222); *zračak* (Đil., SZPOVD, 83); *ženica* (Đil., SZPOVD, 89); *čičica* (Lal., VSK, 75); *dječica* (Lal., St, 105); *njivice* (Lal., Ja, 84); *starčić* (Lal., Br, 104); *sinčić* (Đil., NIŽIS, 63); *čerčica* (Đil., NIŽIS, 63); *trgovčić* (Đur. I, Izd., 109); *unučići* (Đur. I, SM, 148); *jarići* (Đur. I, LjSR, 10).

Neki od ovih deminutiva nosioci su hipokorističnog značenja i kao takvi sobom nose izražajnost i ekspresivnost u najvećem broju slučajeva. Takvi su primjeri: *stričan*, *svinjče*, *ptiče*, *momčece*.

269.1. No, u nekim primjerima deminutiva, nemamo izraženu tu pozitivnu nijansu, već naprotiv, čak su sa prizvukom pejorativnosti, što se vidi iz konteksta u kojem su upotrijebljeni:

pred trbušastim crvenim *čovječuljkom* (Lop. I, NP, 272); A zašto ođen ne moga' tu *službicu* naći? (Lop. II, Odl., 228); dodade suvi *čovječuljak* i premjeri očima (Lop. I, Le, 186); kad sam preskakao svojim sjajnim odbranama, nekog podmuklog *kritičarčića* (Đil., De, 61); I kad se, s vrata okrenu na *sobičak*, cio krastav i išaran od trošnosti i starosti (Đil.,

UR, 68); Da zrio čovjek drhti pred nekim *cuksfirčićima* (Lal., Str., 83); pokupili ono svojih *prnjica* i nestali (Lal., DV, 136).

Ovakvim leksemama izučavani pripovjedači obogatili su svoj jezički izraz i pokazali snagu jezičkog stvaranja.

269.2. Za razliku od ovih, stilski obojenih ekspresiva, nailazimo i na česte primjere kombinovanja u sintagmama dvije lekseme koje na gramatičkom planu imaju značenje umanjenosti, pa zvuče pleonastično:

neprestano misleći o *maloj kafanici* na obali (Lop. III, SFIJK, 133); u *mali sobičak*, gdje su morali živjeti stisnuti (Lop. III, SFIJK, 143); Oba sina sjedjela su joj do *malih vratanaca* (Lop. III, Strij., 144); A pokraj kuće ti je *mali puteljak* (Lop. III, MBN, 206); Njegovi drugovi već su se kupili u *maloj kafanici* (Lop. III, Ne, 232); jer se je žutio *mali prozorčić* (Lop. VI, JS, 21); ova *mala kućica*, tu uz vašu (Đil., GNR, 222); ona *mala crkvice* i grobovi oko nje (Đur. I, LjSR, 25); pa čak i onda kada na svojim kolima kirija za *male trgovčice* (Đur. II, Ljuš., 53); sa *malim sinčićem* u naručju (Đur. II, Ljuš., 78).

U literaturi postoji stav da ovakve i slične konstrukcije ne moraju uvijek biti stilske greške, već nekada mogu predstavljati i „izrazito stilematične i stilogene konstrukcije“ (Kovačević, 2003: 230) ostvarene kao *hipokoristični deminutivi*. Po našem mišljenju, za ove primjere, kao i za većinu stilski relevantnih jezičkih pojava, važi pravilo da su utoliko stilski markirani ukoliko se upotrebljavaju sa mjerom, bez tendencioznosti i pretjerivanja. Na ispitivanom korpusu, posebno iz opusa Lopičićevih pripovjedaka često smo nailazili na ovakve sintagme i upravo njihova frekventna upotreba umanjivala im je stilsku efikasnost, približavajući ih pleonastičkim deminutivima.

Derivacionim morfostilemima – augmentativima i deminutivima kao tvorbenim kategorijama, i njihovim međuodnosom sa stilističkim kategorijama augmentativnosti i hipokorističnosti, izučavani pripovjedači upotpunili su svoje inače raznovrsne leksičke kategorije, a nekima od njih sa pojačanom stilematičnošću, obogatili svoj stilski izraz.

IZ SINTAKSE

270. Proučavajući jetičku strukturu i stilske karakteristike u djelima koja pripadaju međuratnoj crnogorskoj pripovjedačkoj prozi, sintaksičkom sloju je posvećena posebna pažnja pa smo se u okviru nje bavili redom riječi, eliptičnim rečenicama i u vezi sa njima postupkom parcelacije, kao lingvostilističkim kategorijama, te sintaksom padeža i sintaksom glagola. U skladu sa potrebama i zamahom ovog rada, nijesmo pretendovali na iscrpnost, već su obrađene one sintaksičke jedinice i pojave koje odstupaju od opštejezičke upotrebe i koje su stilski obojene. Takođe, ponegdje su navođeni primjeri kod kojim smo htjeli istaći frekventnost neke pojave, prevagu jedne od dubletnih formi nad drugom, ili pak neočekivanost s obzirom na stanje u dijalekatskom području koje pisac želi predstaviti. Sve to imajući u vidu i stilističke konture i stilsku zasnovanost pojedinih sintaksičkih pojava. Takav pristup podrazumijeva analizu i ovog jezičkog nivoa, kao i prethodnih, sa gramatičkog i stilističkog aspekta istovremeno.

RED RIJEČI

271. Izdvojili smo karakteristične pojave u vezi sa redom riječi u jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze koji, osim što je sintaksička kategorija, ima bitnu ulogu u karakterizaciji stila izučavanih pripovjedača. Zapravo, sa pozicija lingvostilistike, inverzija je sintaksička figura permutacije koja se posmatra i kao jedan od stilističkih konektora iz ugla tekstualne stilistike (Katnić-Bakaršić, 1999: 100–103).

272. U lingvističkoj literaturi se s pravom ističe da se ne može govoriti o apsolutno slobodnom redu riječi u našem jeziku, već je ta sloboda relativna (Ostojić, 1985: 181; Stevanović, 1969: 915). Slobodan je red riječi samo u tome pogledu što svaka rečenica i svaki rečenični dio (izuzev enklitika na početku rečenice), uopšteno uzevši, može biti na svakom mjestu određene jezičke cjeline. Međutim, nemaju sve grupe riječi jednaku slobodu, a u svakoj posebnoj prilici nije svejedno koje se mjesto daje zavisnoj a koje glavnoj rečenici, ili koje mjesto zauzima određeni rečenični član.

Sa stilističkih pozicija, najbitnije što se postiže određenim redom riječi jeste isticanje pojedinih riječi, i to u vidu psihološko-semantičkog ili emotivnog težišta na početku ili kraju rečenice (Pavlović, 1964: 37).

273. Ustaljeni gramatičko-semantički red riječi u našem jeziku je S + P + O. Svako odstupanje od ovog reda smatra se inverzijom među članovima rečenice. Ali za razliku od tradicionalne gramatike koja inverzijom smatra svako narušavanje neutralnog reda riječi (S + P + O), sintaksa teksta je pokazala da se o inverziji može govoriti samo ako se red riječi promatra „kontekstualno uključeno, tj. aktualizirano“ (Katnić-Bakaršić: 1999: 102), te na taj način stilističkom, figurativnom inverzijom⁸⁴ se smatra poredak N + D (novo + dato), tj. „red komponenata pri kojem se na prvom mjestu nalazi komponenta što nosi novu obavijest“ (Silić, 1984: 64). Ekspresivnost je rezultat narušenog odnosa forme i funkcije i specifične intonacije, u kojoj je *novo* posebno naglašeno, pa se izdvajaju antepozicija predikata i postpozicija kongruentnog atributa kao primjeri figurativne inverzija sa pozicija tekstostilistike⁸⁵

274. Od svih članova rečenice gramatički položaj atributa je najustaljeniji. Kongruentni atribut uvijek u rečenici dolazi ispred svog supstantiva sa kojim kongruira, dakle u slučajevima kada njegovu funkciju vrši pridjev, pridjevska zamjenica ili broj. U poziciji iza upravne riječi je samo ukoliko je u njegovoj funkciji padežna sintagma bez predloga ili sa predlogom. Kada kongruentni atribut dođe ispred svog supstantiva, onda svojstvo, tj. osobina koja se atributom kazuje biva posebno naglašena i istaknuta, uz postojanje pauze koje u uobičajenom redosljedu sa anteponiranim atributom nema. Stoga je ova pojava, osim sintaksičkog karaktera, po rezultatima svojim i stilistička kategorija. Ovu pojavu postpozije kongruentnog atributa i tekstualna stilistika smatra stilski relevantnom (Katnić-Bakaršić, 1999: 102–103). U lingvostilistici ova pojava

⁸⁴ Inverzija je „figurativna konstrukcija u obliku obrnutog reda riječi i rečenica koja nastaje isticanjem, za govorno lice, najvažnijeg člana rečenice ili najvažnije rečenice u složenoj, kompleksnoj rečeničnoj konstrukciji.“ (Radulović, 1994: 44)

⁸⁵ Sa ovih pozicija posmatrano, stilski obilježeni red riječi prevashodno se može sagledavati u odnosu spram aktualiziranoga, a ne osnovnog reda riječi.

izmjene mjesta dviju komponenata koje u opšteupotrebnoj konstrukciji po pravilu slijede jedna za drugom pripada grupi sintaksičkih figura poznata pod imenom *anastrofa* (Kovačević, 1995: 30).

Postponiranost je široko prisutna u crnogorskoj pisanoj riječi – i kod starijih i kod novijih pisaca (Ostojić, 1976: 187–188; Nenezić, 2010: 232–241; Tepavčević, 2010: 325–331; Radulović, 1994: 44–50).

275. Izdvajamo posesivne pridjeve i posesivne zamjenice kao atribute u postponiranoj poziciji u izučavanom jezičkom potencijalu:

spasio glavu i samome *vladici Petru crnogorskome* (Lop. II, Ne, 191); odakle ovo *plavetnilo nebesko?* (Lop. III, KK, 92); U mrak krenuli su zajedno *kući Ilijinoj* (Lop. II, Ne, 222); oni su molili da usjevi budu *sreća njihova* (Lop. III, Ze, 109); ona je *radost seljakova* (Lop. III, Ze, 109); pričaju mu oni o *muci njihovoj* (Lop. III, Ze, 110); rođeni *krš njegov* (Lop. III, Ze, 110); O ne, neće on, rad *zemlje svoje* i *kamena svoga!* (Lop. III, Ze, 111); predajući molitvu zemlje i kamena *sinu svojemu* (Lop. III, Ze, 111); ona je *duša seljakova*, zakletva, kamen – *zemlja njegova!* (Lop. III, Ze, 112); upada u *razgovor ženin* (Lop. III, ČN, 251); Otvorila se priča i *torbica konadžijska* (Lop. III, Ko, 282); Svaki mir, kret, svaki *lelek njegov* (Đil., ZSDLj, 29); nek božja ljubav umilostivi *srca vaša...* (Đil., ZSDLj, 29); Prodali ste srce i *dušu vašu...* (Đil., ZSDLj, 31); I svima će kanuti po kap od samog sebe, od *krvi svoje* (Đil., TO, 41); Ti ćeš čuvati obraz i *dušu očevu...* (Đil., KŽ, 55); Još, još, *njuško cincarska!* (Đil., De, 59); Meko i toplo taklo *vrat bolesničin* (Đil., UR, 68); on se zabode u presićeno, jadom, *srce Kekanovo* (Đil., UR, 69); Pomiluj *sirotinju tvoju*, Gospode! (Đil., Su, 34); Mrzjeli smo, panjkali druge, prodali *duše svoje* (Đil., Su, 34); pomiluj za spas dece i *duša naših* (Đil., Su, 34); Sutradan stiže ispijen, otromboljen na *kopanje Stankino* (Đil., UR, 71); Ogadili ga, cijelog, zubi i *pljuvačka Vučetina* (Đil., UR, 75); A on, eto, to ne želi, ni dlakom s *glave svoje* (Đil., UR, 76); nije lako uzeti *dušu ljudsku* (Đil., CGB, 79); Gotovi smo mi, i danas i vazda, prati glib s *lica čovjekova* (Đil., CGB, 80); tako je dvojna *krv naša* (Đil., CGB, 81); dala si mi najjače *mlijeko tvoje* (Đil., SHJ, 92); vi učite i *decu gospodsku* (Đil., SMM, 142); ljućaše ga uplašen, izbuljen *pogled Ljubov* (Đil., SIM, 114); u spuči mu vrh s grudima kakvoga *bega nikšiskog* (Đil., HMSŽ, 138); Bog me prokleo u *utrobi materinoj* (Đil., Že, 204); po 12 sati na ovoj *luči nebeskoj*

(Đil., ŽIŽIŽI, 232); A za nju – polagali smo *glavu svoju* (Đil., CGB, 81); do ravnica, voda i *grada dušmanskoga* (Đil., SHJ, 91); Samo nijesi više za nas i *četu našu* (Đil., HMSŽ, 137); i živim još samo za nju i *sreću njenu* (Đil., MVK, 148); kako joj *gospođe gradske* zavide na nameštaju (Lal., LjVP, 61); Koze *crnogorske* (Lal., Gi, 126); *Smrt Žarkova* neobično mu je teško pala, skršila ga i slomila (Đur. II, Osv., 82); popalio kuće i posekao *voćnjake brdske* (Đur. I, Ra, 32); kad je *kuća Fimina* bila puna (Đur. II, Ljuš., 51); mislio je katkad o dalekim šumskim ravirima i modrim, cmim, crnim i u jesen žutim, o lišću, paučini, *jazbinama lisičjim* (Lal., ŠSN, 65); i razapinju čelično nebo *vrhovima svojim* (Đur. I, Si, 5); A ti i *kamen tvoj*?! (Đur. I, Si, 5); ne osećajući da je probuđena *snaga tvoja* ravna snazi *planina tvojih, planina iskonskih*! (Đur. I, Si, 6); nad tvrdom, ljutom i mukotrpnom *postojbinom tvojom* (Đur. I, Si, 6); Pred sitnim, zelenim *očima sveštenikovim* (Đur. I, LjSR, 24); govorilo se o tim strašnim i teškim *rečima njegovim* (Đur. II, PSK, 100); U *kući njegovoj* nije bilo nikoga (Đur. I, GVNZ, 68); *Kuća moja* više ne postoji (Đur. I, NP, 133); Zbog *nastranosti Jovove* u Lipniku je bilo raspoloženje kao da je ležao u lesu mrtav kakav odabrani mladić (Đur. I, Lju, 67); Da su ih razumeli, smisao poslednjih *reči Vidojevih* (Đur. II, Osv., 88); Posle ručka opet su se svi, koji nisu bili na straži, našli pred *šatorom Lazarevim* (Đur. II, PSK, 96); Takve su *kuće njihove* (Đur. II, CG, 133); Pošto zgrabiše iz *kuće Radojeve* ko čekić ko malj (Đur. II, Ljud., 187); Krti i oštri *naglasak gorštački* (Đur. I, LjSR, 10); okupane u *krvi ljudskoj* (Đur. I, LjSR, 15).

275.1. Pridjevi i zamjenice koji ne označavaju pripadnost češće su u anteponiranoj poziciji, ali u izvjesnom broju primjera bilježimo i stilski markiranu postponiranost:

teško kasa *putem kosim, nizbrdicom popločanom* (Lop. I, Se, 226); Pokraj nje su promicale *Ciganke bosonoge*, penjući se uz kamen (Lop. II, Ne, 209); Samohrana je dolina *duša samotna* (Lop. III, Ze, 109); bila mu je pot i padala preko *haljine donje* (Lop. III, Ze, 115); *Glasovi oštri, jetki*, što kidaju žile (Đil., UR, 68); Šta sliniš, *đubre smrdljivo*! (Đil., OID, 296); Nad krovom kolibe izdiže se glava, *lijepa i smjela* (Lal., Plj, 72); Nizinom pomilješe čete *zelene i trome* (Lal., St, 106); Mrdni živ' ti *gazda šašavi* (Lal., OIM, 96); Kovo, *brate slatki*, koliko je sjutra da bježimo u selo (Lal., Sa, 132); Šta kažete,

ljudi, za *slavu svetu!* (Đur. I, Lju, 63); i izgubili se daleko po ljutima i *pašnjacima sasušenim* (Đur. I, LjSR, 16); krdo *veliko*, krdo *blagosloveno* (Đur. I, Ra, 55).

Atribut upotrijebljen u postpoziciji posebno je naglašen, odnosno njegova takva upotreba u rečenici podrazumijeva jaču ekspresiju i stoga ima stilističku vrijednost. Zapravo, jezički elementi u inverziji „dobijaju novu funkcionalnu-stilsku vrijednost, nose dodatnu informaciju koja postaje dominantna“ (Radulović, 1994: 47). Istovremeno, komunikativno težište više nije na nadređenoj imenici, nego na pojmu obilježenom kongruentnim ili nekongruentnim atributom.

275.2. Na ispitivanom korpusu bilježimo i naizmjeničnu upotrebu preponiranih i postponiranih atributa s različitim imenicama u istoj rečenici koja doprinosi razbijanju jednoličnosti izlaganja, uspostavljajući ritmičku raznolikost⁸⁶:

mogu se vidjeti *crni tragovi točkova kolskih* (Lop. III, KHŠ, 58); *Njegov do, njegova zemlja, radost njegova!* (Lop. III, Ze, 114); da ispunim zakletvu za *svoj kamen za zemlju moju!* (Lop. III, Ze, 114); kao da gleda tu *vlastiti grob života svoga i ljubavi njegove* (Lop. III, Ze, 115); *Voštano lice, nos izoštren, usta poluotvorena* (Lop. I, Im, 117); Još se čula *duga priča* među seljacima, *rasprava čudna* (Lop. I, Se, 240); s neba kapaše žarom na *otvorena rane duše Antove...* (Đil., KŽ, 56); *djeca bosa, nemirna, osutih nogavica i nosića prljavih* (Đil., UR, 72); Bogato se izlivala na *rodna polja i duše njine* (Đil., Su, 36); U *očima Markovim sine tiha i bijela želja* za odmorom (Đil., PORR, 157); kao da ju je on izbavio a ne *go nož i srce junačko* (Đil., Ju, 224); koji plašljivo zaigraše na *uplašenom licu i očima mladićevim* (Đil., PRK, 259); aj' *oči moje vrljave* – ži' ti *šašavi gazda* (Lal., OIM, 99); Plašio se za *njenu svilenu haljinu, tesnu i za njenu mirisnu kosu, talasastu i duboku* (Lal., LjVP, 61); tako bezbožni kao tornjevi *gotskih katedrala, planine tvoje, planine zelene*, bodu i razapinju čelično nebo vrhovima svojim (Đur. I, Si, 5); dok *prvi zrak* iza *oštrih zupčastih planinskih grebena* ubija i prži na sivo-žutoj ploči i jetkoj živici *postojbine tvoje*, i dok na *čelu tvom nabranom, izmučenom i pošćkropljenom*, pretvara kapljice znoja u zrna kristala i bisera (Đur. I, Si, 6); ako budeš zaboravio na *svoj rod*, na *zaboravljene ljude*, na *ljude gladne i žedne*, pa koliko god se uzdigao u životu, nikada

⁸⁶ Ova osobina prepoznata je i u jeziku drugih crnogorskih pisaca: Bigović-Glušica, 1997: 169; Nenezić, 2010: 235; Tepavčević, 2010: 326.

nemao sreće, ubio te Bog! (Đur. I, LjSR, 23); bio je suv, visok, štrkljast, koštunjav, *mršavoga lica, usta velikih, zuba malo nepravilnih* i kose sasvim legle po temenu (Đur. II, Sp, 13); *Hranitelju naš... pogibijo naša!... Sine!... Sine moj!... Živa rano moja!* (Đur. II, CG, 139); *Preko tvojih će ruku ići novac državni, činovnički, trgovački i sirotinjski* (Đur. I, Izd., 105); a noć je između njih promicala i sakrivala *bede ljudske* od *velikog božjeg oka* (Đur. I, LjSR, 16); biće tu *lepih para*, i na njima će se roditi *život bolji i lepši* (Đur. I, Lju, 85); a iza kamenjara su se videle *žilave ispružene* ruke i čuo plač, *strašan i silan* (Đur. I, NP, 133); nekakva tupa, idiotska ili suviše *fantastična zamisao*, ali *zamisao nerazumljiva* (Đur. II, Sp, 6).

Ovi primjeri iz ugla lingvostilistike predstavljaju tzv. hijastičke strukture, tj. strukture u kojima u koordiniranoj sintagmi najčešće sastavljenoj od dviju subordiniranih sintagmi, zavisni član ima jednom prepozitivan, a drugi put postpozitivan položaj u odnosu na upravni član sintagme (Kovačević, 1995: 182).

275.3. Zabilježili smo i primjere u kojima se upravna riječ nalazi između dviju ili više odredaba, tj. kombinaciju atributa i u preponiranoj i u postponiranoj poziciji:

umesto što sluša sada *tužnu istoriju njegovu* (Lop. III, BP, 191); i u vazduhu *ognjevitа smrt, jezovita i grozna* (Đil., Su, 34–35); kao da je lepršala jedna glatka ruka, puna sunca, nadanja i *neke topline, blage, vedre, bliske...* (Đil., Su, 37); osjeti trenutан mir, blagost, *unutrašnju tišinu, vedru i duboku* (Đil., TO, 43); kao *šest oblaka, tamnih kišnih, zanihutih* na plavom i sunčanom svodu (Đil., NIŽIS, 63); Pomišljao i na ženidbu s kakvom *drugom devojkom, mladom, zdravom, bogatom* (Đil., NIŽIS, 65); tiha, potajna žudnja za *nekim snom, sivim, mrtvim* (Đil., UR, 69); i *njeno lice, voštano, dugo, vajano* (Đil., UR, 71); I zujao *neki mali komarac, nepokretan, neuklonjiv* (Đil., UR, 72); I *jedna želja, otvorena, vrelа* (Đil., UR, 73); *Neki seljak masan, čupav*, mahao je bocom rakije po zraku (Đil., NIŽIS, 66); i u vazduhu *ognjevitа smrt, jezovita i grozna* (Đil., Su, 35); samo svirepi, škripitljivi glasovi *njene boljke, trajne, beznadne* (Đil., UR, 68); zatim je vide kako mili crnim mlazom niz *zeleno, blistavo perje papagajevo* (Đil., SZPOVD, 87); U stvari, ja nisam imao ništa do *vrelu, nezajažljivu mladost, ludu, strasnu, plahu* (Đil., Sa, 123); ne beše toliko lepote koliko potajnog, divljeg plamena strasti, mladosti i *sočnog tela*,

nabujalog, netaknutog (Đil., Sa, 123); *Svoju dušu, nemoćnu i sivu*, pažljivo je ispitivao (Đil., UR, 76); To beše tajanstven, neodređen, hipnotički uticaj *njegove slobodne, divlje ličnosti, ponosite i usamljene* (Đil., SIM, 100); A za tebe, milosnice, patnice, *krvava mučenice moja*, ja nemam ništa (Đil., MPR, 189); Po *rutavim grudima Simovim* se lijepila krv (Đil., GNR, 216); Predavao se *toj pomamnoj želji, besvesnoj i mračnoj* (Đil., NH, 283); *Hladni obrazi djevojački* su se zagoreli pod njegovim poljupcima (Đil., Obm., 358); i *zакrpljene košulje Markove* su se sporo sušile (Đil., ŽKD, 370); Ruke navikle na rad i na tumačenje *svih dubokih, unutrašnjih zbivanja čovjekovih* (Đil., PORR, 162); on je izvodio žalobne melodije na *čobanskoj svirali tankoj* (Lal., LjVP, 62); pun *divnih opisa šume, guste šume, polumračne* (Lal., ŠSN, 65); Samo lica retkih prolaznika privlače *njegov pogled, divalj, zelen, ljut* (Lal., LjVP, 63); i odnekud *sva jutarnja izdanja jадna i beznadna* (Lal., Br, 103); a iz vode se pomalјaju *bijele glave kamenja isprane i osušene* (Lal., Gi, 123); i kao žureći penjao se pustim brdom do *prvih ogranaka planinskih* (Lal., ŠSN, 66); Bio je ubijeđen da je to *novi svijet, srećniji* (Lal., ŠSN, 66); i kao krtica se zario u *suvu sobu, električno osvijetljenu* (Lal., ŠSN, 65); kriju meku, nežnu dušu i *pretančanu zdravu psihologiju gorštačku* (Đur. I, LjSR, 12); uprli su svoje poglede na *mršavu pokućenu figuru starčevu* (Đur. I, Ra, 42); Možda klija, raste, postaje buјica, *mahnita nabujala reka, neodolјiva* (Đur. II, Vu, 44); i tražio način kako bi došao do *zajedničkog zemlјišta seoskog* (Đur. I, Ko, 140); a iz *suknenih nogavica, žutih i iskrpljenih* (Đur. II, CG, 133); Otac joj je bio vodeničar u *donjoj vodenici Čuturilovoj* (Đur. I, GVNZ, 73); *Hvalјena ruko božја* (Đur. II, Lјud., 185).

U ovakvim slučajevima je posesivni atribut (bilo pridјev, bilo zamјenica) najčešće u postpoziciji.

Ovakvo stanje odlika je jezika i drugih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 189–190; Bigović-Glušica, 1997: 172–173; Nenezić, 2010: 239; Tepavčević, 2010: 329; Bašanović-Čečović, 2013: 248).

275.4. Dva i više pridјeva sa atributskom funkcijom znatno su češće u preponiranoј poziciji, kao što potvrđuju primјeri:

Ledeni jesenji pljuskovi lijevali su kao potoci po proplancima (Lop. I, DO, 149); *Crno visoko nebo* stalno je pucalo nad selom (Lop. I, DO, 149); gledao je negdje sredinom planine, u *zeleno ljeskovo šiblje* (Lop. I, Jo, 155); kroz koje je probijala *mala crna žena* s burilom na leđima (Lop. I, Jo, 155); koji je on umio da unese u *male seoske kuće* (Lop. I, Jo, 156); *Sitna crna žena*, koja se jedva vidjela u zelenilu ljeskovina (Lop. I, Jo, 156); *Dobre vunene suknene čarape!* (Lop. I, Se, 235); *Vedri sunčani sjaj* nagru preko praga (Lop. I, Ko, 252); koje joj je ispod *crne staračke krpe* bilo žalosno (Lop. II, Odl., 228); pred njegovim očima sinu *golo i pusto kamenje* (Lop. II, Odl., 237); gledala je ispred sebe... *praznih pustih očiju* (Lop. II, Odl., 228); *Tanki, šištavi, teški, truli, hučni glasovi* (Đil., ZSDLj, 29); Zaromoriše *svijetle, blage, mile kapi* (Đil., Su, 36); Prodirala je *crna gusta krv* (Lal., LjVP, 64); *prosijedi, kratkovidni umorni čičica*, ove godine mu je postao utočište (Lal., VSK, 75); osjeća da nema nigdje nikoga bližeg na svijetu od *ovog malog, čupavog, toplog magareta* (Lal., OIM, 95); a umjesto nje se pokazao *uplašen i običan mlad dugouki učitelj* (Lal., UUR, 90); te je grješno i zeca ubiti, a ne – *dobru ljudsku dušu* (Lal., Gi, 120); slike seoskih buntara, *mrkih i bradatih šumskih ljudi* (Lal., Gi, 120–121); Kroz *meku, baršunastu, duboku i tajanstvenu planinsku noć* (Đur. II, Vu, 39); *Kratkim čvornovatim* rukama što su kao šape izrasle iz prljavog kožuha – gomila Obrad *žilava grabova drva* na *mali magareći samar* (Lal., OIM, 96).

275.5. Zabilježili smo i primjere u postponiranoj poziciji:

zubi žuti i nagnjili, prsti blijedi i tanki (Lop. I, Im, 117); gledala je ispred sebe *pogledom brižnim, izgubljenim, punim sumnje* (Lop. II, Odl., 228); baci mrzovoljan pogled na *planinu suhu, bez oblaka* (Lop. I, RIŽSM, 98); Nikle su u njemu *nade, mirišljave, nježne, rujne...* (Đil., Su, 37); *Narod gladan, ponosit i vešt*; narod bez svoje zemlje i neba nad njom (Đil., Sa, 124); zapljuskuje ga svježina mjesečine i mekota *ruku nećijih, dalekih, svjetlosnih, neznanih...* (Đil., Su, 34); Tada ga uhvati *strah, ledan, grozan* (Đil., TO, 43); Ovako izdaleka izgledali su kao djeca u *igri ružnoj, besmislenoj i opasnoj* (Lal., Gi, 121); i kako narastaju brda tvoja od *patnja tvojih golemih i pregolemih!* (Đur. I, Si, 6); *otkosi sočni, mirisni* kao nedirnuta devojačka bedra (Đur. I, Ra, 55); reko tvojih će ruku ići

novac, *novac državni, činovnički, trgovački i sirotinjski* (Đur. I, Izd., 105); i čuo se *smeh otvoren, širok* (Đur. I, LjSR, 17).

Postponiranje više atributa ne odstupa od uzusa, ali je stilski obilježeno, a takvu, stilsku funkciju ima i u standardnom jeziku. Zapravo, „retorski, svečan i sugestivan ton postiže svoj snažan efekat postponiranjem više atributa“ (Radulović, 1994: 49). A kombinacijom preponiranih i postponiranih atributa uz istu imenicu razbija se monotonost i ujednačenost rečenične melodije, što je opet stilski relevantna pojava.

276. Antepoziju predikata, kao još jedan vid stilističke inverzije iz ugla tekstostilistike pod imenom anastrofe, bilježimo u sljedećim primjerima:

Znao je Mrgud davno za opominjanje njegove zemlje (Lop. III, Ze, 109); *diže se* u nebo *dim* (Lop. II, Ne, 189); hitri mali prsti, među kojima *je igrala igla* (Lop. II, Ne, 194); *bliješte* žuto oprani *podovi* (Lop. II, Ne, 208); Na studeni sivi kamen već *je pukao mrak* (Lop. II, Ne, 212); Preko kamena, gazeći odvažno, *išao je on, Jovan* (Lop. II, Ne, 221); pod njim *igraju i vre mali potoci* (Lop. III, ĐI, 119); *nasmijala* mu se crnim okom *stara krovinjara* (Lop. III, SD, 41); *trepte* zrelinom *kukuruzi* (Lop. III, MZ, 31); u njegovoj nutрини *je hučala i divljala Tara* (Đil., ZSDLj, 32); *Pogleda Nikola* svojim maglenim očima u nebo (Đil., Su, 33); kao na zapjenjenu talasu, *plovi Aleksa* nekud (Đil., Su, 33); i *huktali* ljudi, mutni *potoci* (Đil., UR, 71); *Izmahuje Tanasije* svojim mlatačem, visoko i snažno (Đil., DLj, 23); *Poklonili su* mu *seljaci* od svoga komuna (Đil., DLj, 23); *Progoniše* ga *djeca i pljuvaše ljudi* (Đil., ZSDLj, 31); *Skemenile se* *gore, presahle vode* (Đil., Su, 33); *Digao se Nikola* prije sunca (Đil., Su, 34); *Stenju motike i škripe osušene grude* (Đil., Su, 36); *Udarao ga* u lice *oštar vazduh* (Đil., TO, 44); *Zna Tale* neki račun (Đil., TO, 47); *Osjetio Kekan* ljepotu života, svijeta (Đil., UR, 77); *Bežao Jup*o kroz noć (Đil., JČ, 238); *Negde su* *pevale ptice* (Đil., SIM, 103); U žitima *su drhtali popci* (Đil., SIM, 103); *Napolju je pjevala noć* (Đil., GNR, 219); *Iza toga se razidoše svi* (Đil., CP, 396); *Osjeća Tanasije* da je onaj prolom između njih zasut (Đil., DLj, 24); *Potekla joj je krv* kroz telo, hladna, plavičasta kao reka pod ledom (Đil., NIŽIS, 64); *mlatio je Vuleta Tmušića* ćilime iz sve snage (Lal., LjVP, 61); a u senci kolibe *ležala su četiri lješa* (Lal.,

Plj, 72); *Donese mi žena* novi džamadan (Lal., Str., 80); a u Tifranu *urlaju vuci* (Lal., OIM, 95); Pa ipak jedne večeri *ne dođe Breskva* (Lal., Br, 103); Niz podoli *je zviždao vjetar* (Lal., Sa, 131); *Zaudara prokisla čađa i trulo drvo* (Lal., St, 105); *Gledale su žene čet*u preko rijeke (Lal., St, 109); U tišini *je plamsala vatra* (Lal., Sa, 131); *Istrčao je domaćin, domaćica i neka starica* (Lal., ŠSN, 68); *Okolo je brujala šuma*, modra kao grč na njegovom licu, velika šuma (Lal., ŠSN, 68); Odozgo je prema toru *silazio Radoš* (Lal., Plj, 71); *Tražila je ona* da neko mlad i lijep dijeli sa njom postelju (Lal., VSK, 74); *Okreće se kamen* a ispod njega izbijaju pregršti brašna (Lal., DV, 133); *Naježila se trava* u suton i pročistila nebo nadaleko (Lal., Dr, 119); *Pljušti žežena kiša*, vrućina drhti kroz modrikavi i ljubičasti vazduh (Đur. I, LjSR, 18); *Igralo je kolo*, živo, hitro, snažno, silno (Đur. I, Ra, 56); Pored glave *plamsao je luč* (Đur. II, Vu, 33); *Mrsile su se i kovitlale misli* (Đur. II, Vu, 44); Inače svuda okolo *pukao kamen* (Đur. I, LjSR, 8); *Ćutao je veliki prostrani kamen* (Đur. I, LjSR, 16).

Na ovaj način cijela sintagma, odnosno rečenica dobija status sintaksostilema.

277. U jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze bilježimo još jednu stilski kolorisanu pojavu a to je mjesto glagolskih oblika (najčešće infinitiva) na kraju rečenice, kao što imamo u sljedećim primjerima:

nije lako ni dvokolice *voziti*, zgrade prekopavati, međe *nagrađivati* i tikve *podizati* (Lop. VI, MFO, 40); Najveći će kršnjak na slavi *imati*, najljepši kolač u crkvu *odnijeti* (Lop. III, SD, 44); Pa to biti u komitima nije ništa bolje nego *poginuti* (Lop. III, Strij., 146); Ali mi ne daju ni jezika *odvezati* (Lop. I, Se, 237); Evo im na cijeloj vodi nigdje groba *nema* (Lop. III, MBN, 207); biti ma i najmanje čovek znači – neutešno *patiti* (Đil., SIM, 112); ljudi se ne smeju *radovati* (Đil., SU, 136); dok mu se ne rodi sin koji će ga u kući *zameniti* (Đil., HMSŽ, 137–138); to zahtijevaju opšti interesi i ti sam im se moraš *pokoriti* (Đil., GNR, 220); ili krvi svoje neću *imati* (Đil., OID, 297); da se bratski golim handžarima *izgrlimo* (Đil., Ju, 227); A državi, popu i trgovcu je, misle seljaci, teško *dugovati* (Đil., ŽIŽIŽI, 228); A on to ne bi mogao snagom *izdržati* (Đil., BSLj, 289); od buva se ne da *živjeti* (Đil., ZČ, 326); A sve što seljaku rodi za godinu, da ga proda, ne može to *platiti*

(Đil., BSLj, 288); a bez njega se bogme *nije moglo* (Lal., Str., 80); E moj Veljko, dolija i ti, pa mi sad nije žao *umrijet* (Lal., Str., 80); s tom bagrom, razumije se, nijesam imao što *razgovarat'* (Lal., Str., 82); ti se bogami eto zasopi pa ćeš lijepo – i zdravlje *izgubit* (Lal., OIM, 97); Nervozna se životinja đavolski *propela* (Lal., LjVP, 63); A ja sam to baš dobro *znao* (Lal., Str., 80); ama vala nećeš više *kmetovati* (Lal., Str., 81); Ili je valjda sudbina i kad zmija kozu u krš *zapune* (Lal., Ja, 86); neće svet *propasti* (Đur. I, Izd., 126); A za dug ćemo ti, da znaš, *magarca zaplijenit* (Lal., OIM, 97); ili je voda *nedostajala* ili se pera *lomila* (Lal., DV, 135); To ni u snu nisam mogao *sanjati* (Đur. I, Lju, 88); a put treba solidno, pošteno *obnoviti* (Đur. I, Lju, 89); Konak hoda ne možete od njih *poći* (Đur. II, Vu, 34); moram biti lekar a ne prijatelj koji će uzalud *jadikovati* (Đur. II, Sp, 22); noć koja se više nikada neće *maći* (Đur. II, PSK, 105); Kako nećemo našeg dobrotvora, našeg spasitelja *glasati*! (Đur. I, KŽ, 164).

Ova pojava, u savremenom jeziku obilježena kao arhaična crta, ima stilističku vrijednost u jeziku pisaca – nastaje iz potrebe stvaranja ekspresivnijeg stilskog izraza. Pri percipiranju teksta izdvojene glagolske jedinice izbijaju u prvi plan, ukida se ravan očekivane, pa samim tim monotone realizacije sadržaja i time dobijamo stilski markiranu konstrukciju. Inače, ova pojava potporu ima i u jeziku crnogorske literarne tradicije i kod novijih pisaca (Ostojić, 1976: 191; Bigović-Glušica, 1997: 174–175; Nenezić, 2010: 241–242; Tepavčević, 2010: 332–333; Radulović, 1994: 47; Bašanović-Čečović, 2013: 250–251).

278. Infinitiv kao dopuna modalnim i glagolima nepotpunog značenja u jeziku pripovijetki N. Lopičića i D. Đurovića najčešće je u postponiranom položaju:

dok se ti ne digneš i *mogneš raditi* (Lop. I, Im, 107); *mogao je ostati* smiren (Lop. I, Im, 109); zar ja *mogu poželjeti* smrt svom vjernom drugu? (Lop. I, Im, 110); Ipak *moram priznati* (Lop. VI, NT, 54); on je *morao poslati* u bolnicu (Lop. I, Dj, 122); sad se Jošana *mora vješati* ili *prodavati* imanje (Lop. I, Jo, 168); negdje i luk *treba sijati* (Lop. VI, MFO, 41); njih *ne treba ubijati* (Lop. VI, NT, 60); *Treba ugrabiti, ugrabiti* (Lop. VI, ND, 94); ti *nećeš* nikoga ovako *mučiti* (Lop. VI, MFO, 36); pa ih niko *nije htio trpjeti* ni na pragu kuća (Lop. III, Strij., 154); *nije smio progovoriti* ni riječi (Lop. VI, Ci, 143); a *ne*

moгу pomoći (Đur. I, Ra, 45); Trebalo je već davno da *prestane živeti* (Đur. II, Osv., 83); ali im ništa nije *umeo reći* (Đur. I, GVNZ, 86); A uveče Božo bi mu *morao čitati* novine (Đur. I, Izd., 110); Nije *se smelo oklevati* (Đur. II, Sp, 19); *Treba živjeti* (Đur. II, CG, 118); S planinom se čojak *ne smije šaliti* (Đur. II, CG, 125).

278.1. U prozi M. Đilasa i M. Lalića sretaju se nerijetko primjeri infinitiva i u anteponiranom položaju:

A sad: samo ... i ničega *biti neće* (Đil., UR, 77); a inokosan nikad *biti neće* (Đil., Su, 36); jer ni ralom *zaorati ne zna* (Đil., SMM, 144); *Zaklati ga treba* kao jare (Đil., Že, 208); koliko žena *ubiti ne smiješ* (Đil., GNR, 217); niko mu je *porušiti ne može* (Đil., GNR, 220); to se *podnositi ne može* (Đil., GNR, 220); *Klati ih treba* (Đil., GNR, 221); niko mu *doskočiti ne može* (Đil., DIK, 419); više se *jesti ne mogu* (Đil., ŽIŽIŽI, 232); *Dočekati ga ne možemo* (Đil., ŽIŽIŽI, 233); *Bit ne može* (Đil., JČ, 237); zapeti se *nije smjelo* (Đil., OP, 329); Ali te Kirigin *pustiti neće* (Đil., PRK, 258); pa kad ga ošineš ravninom da te ništa što ne leti *stić' ne može* (Đil., MUP, 267); A znaš li da ni ovu *podići ne možemo* (Đil., BSLj, 290); Šta će nam teret koji *ponijeti ne možemo?* (Đil., ŽKD, 370–371); živa je istina, *zakleti se mogu* (Đil., OP, 333); A ko može zavadiť – taj bogme i *pomirit' umije* (Lal., Ja, 86); Duša mu cuka, ama *osamnut ne može* (Lal., St, 108); Takav ga, vala, *pobjeć' ne može* ni pred kornjačjom poćerom (Lal., Dr, 117).

Ovo je osobina poznata piscima sa crnogorskog područja⁸⁷, a ima stilističku vrijednost.

279. Objekat ispred glagola koji dopunjuje još je jedan od vidova narušavanja rečenične strukture koji ima sintaksostilemsku vrijednost. Česta je pojava na izučavanom jezičkom korpusu, a objašnjava se potrebom za naročitim isticanjem, što se odražava i na planu stilističnosti:

I u krevetu *njene bosc noge* grijalo je sunce (Lop. I, NO, 88); na drvenoj visokoj polici *rasute mrve hljeba* glode miš (Lop. I, SM, 277); *Po njoj* je bila svakojaka nećist (Lop. II, Odl., 234); *Alaksu* je ošinio neki širok, topal mlaz po grudima (Đil., Su, 37); *Kaput i šešir*

⁸⁷ V.: Ostojić, 1976: 191–192; Bigović-Glušica, 1997: 175; Nenezić, 2010: 242–243; Tepavčević, 2010: 333–334; Radulović, 1994: 49–50; Bašanović-Čećović, 2013: 251.

je, nesvesno, bez grešaka navukao (Đil., NH, 284); *Cigaru* je neprestano držao u ustima (Đil., PRK, 254); *krv* da mu popijem (Đil., MUP, 271); *Kolijevku* si mi posadila nasred kuće (Đil., MUP, 271); *A sitnica* se mahniti (Đil., NH, 280); *Ružnih stvari* počeo da se sjeća (Đil., OID, 293); *Život* bih dao da su mi ruke mekše (Đil., ŽKD, 372); *Vodu* su mi uzeli (Đil., JJD, 403); *O tome novom životu* će novi čovjek, svakako, reći nečuvane riječi (Đil., TO, 48); *Beograd* su rušile neprijateljske granate (Đil., SZPOVD, 85); *Telo je vukao* sve teže i umornije (Đil., SIM, 97); *prag* preć ne mogu (Đil., JJD, 399); *Ona vaša priča o pljačkanju* ne može biti štampana (Lal., VSK, 75); *A 'očeš ljeba* da ti dam (Lal., Str., 81); *sve sveće* s neba skidaju (Lal., Str., 80); *I sina* su mi uzeli (Lal., OIM, 100); *livada* mu se mnogo više sviđala (Lal., DV, 134); *dobru rakiju drži* Milojko (Lal., UUR, 92); i nikad se ne usudih da joj *prag* prekoračim (Lal., Br, 105); da im „*posao*“ ne kvare (Lal., SS, 113); Trošio je imanje, u kući *zulum* činio (Đur. I, Ra, 33); *Pravdu* je Bog ostavio ljudima (Đur. I, Ra, 42); i da je bolje ponekad i *mač* uhvatiti zubima (Đur. II, Izd., 190); *O svađi* što se zapođela između Đorđija Muta i Stefana Miloševa, pričalo se svašta (Lal., Ja, 86); sad je bar njihov, i *pušku* su mu dali (Lal., SS, 113); Ali *o stvarima* koje očito nikakvu zaradu ne daju – ne mozga Demir i zaista ne gubi vremena (Lal., Dr, 115); a *ljeba* ću ti nabavit', samo se još odmori pa zapni (Lal., Dr, 118); ako ovaj slučajno stigne kući *i* rođenu će *majku* opljačkati (Lal., Dr, 119); *Škole* si učio (Đur. I, LjSR, 23); *Imovinu* su sigurno konfiskovali (Lal., ŠSN, 67).

Istaknuta pozicija objekta ispred glagola koji dopunjuje odlika je i jezika crnogorske pisane tradicije i nekih savremenih pisaca (Ostojić, 1976: 192; Bigović-Glušica, 1997: 176; Nenezić, 2010: 243; Tepavčević, 2010: 334; Bašanović-Čečović, 2013: 250).

280. Što se tiče položaja enklitika, izdvajamo enklitiku *bih*, *bi* koja se u pojedinim primjerima nalazi ispred oblika *se* i zamjениčkih enklitika, što je neobično za današnje jezičko osjećanje:

Pa da su nas jardumom ranili, *bi se* uskanulo i dosadilo, a ne onom vodurinom (Lal., Dr, 116); *a bih te molio* da mi doneseš dva kila soli (Đur. II, Ljud., 183); I da mi nije žene i dcece *bih se* ubio (Đil., GNR, 212).

280.1. Glagolske enklitike udaljene od glagola u skladu su sa starijom fazom razvoja našeg jezika⁸⁸, a za to imamo potvrda u jeziku izučavane narativne proze kod Lopičića, Đurovića i Đilasa:

kako *će se* ona mala zvijezda, bude li jesenji potok noćas ustrajao na slameni krov njihove kolibe, *ugasiti* (Lop. II, Odl., 241); Očekivalo se da *će* zaostala kućna radost nanovo *sinuti* (Lop. VI, JS, 27); pa *bi* između žutih, uvelih voštanica i kandila koja niko ne užije, *uzdisao i plakao* (Lop. VI, Zv, 15); Tada *je* u slaba čovjeka, koji se boji smrti, *riknula* Mijatova puška (Lop. II, Lju, 98); i kako *su* za kišovitim noći često *dolazile* (Lop. III, SRA, 239); Noću *bi se*, pošto bi ispratio ljubičast suton, u šetnji pored vode, *vratio* u svoj stari krug venjenja i mršavila (Đil., NV, 26); Ali je osećao kako to nisu iste smrti i kako *će*, kod Anke, njegova duša, srce, celokupna njegova nutrina, *živeti* jednim svežim, sočnim životom (Đil., NIŽIS, 66); A on joj lagano privio glavu na grudi i nad njom *se* resignirano, pobeđen nečim unutaranjim, nevidljivim, *smešio* (Đil., NIŽIS, 67); da mu *se* Done, žurav, žut i slab kao vrabac, *učini* golem i jak (Đil., Že, 204); sa željom da *se* pred mlekardžijom, koji je ipak student a ne obična seljačina sa šubarom, *pokaže* što otmenija i vaspitanija (Đil., SMM; 141); Na vratima se čulo kucanje koje *je* jedino njegovo uho, pola veka naviklo na isti tutanj i klopiranje mlina, *moglo* da razabere (Đil., MVK, 146); uvideo je da *bi* tu, otvarajući malo kafane i nešto trgovine sa duvanom, kafom i petroleumom *mogao* lepo raditi s brđanima (Đur. II, Ljuš., 57); Tom *bi se* ulicom, pre pedeset godina, harambaša Nenad, kosmat hajduk sa Razvršja, bosonog, čupave kose i belotrbast kao osmuđeni puh, kada bi pazarnim danom sišao ozgo sa kamenog postolja, najradije *šetkao* (Đur. I, LjSR, 10); da *se* baš tada, sa zalogajem u rukama, iskraj svezanog sivca, *seti* svog viteškog doba (Đur. I, LjSR, 11); da *je* Vidoje Bandić, i pored toga što ga je sud oslobodio, *bio* pravi mučenik (Đur. II, Osv., 88).

Kao što primjeri pokazuju, glagol se veže za kraj rečenice, a enklitika za početak, te se na taj način čuva ritmičnost rečenice (Bigović-Glušica, 1997: 177).

280.2. U sljedećim primjerima bilježimo zamjeničke enklitike u istaknutoj postponiranoj poziciji:

⁸⁸ V.: Nenezić, 2010: 245.

plašilo je i Đurđu i majku *joj* (Lop. II, Ne, 217); ne začudi samo selo nego i ženu *mu* Veliku (Lop. II, Odl., 227); Donio ga Vukašin Markov, kućni *mu* prijatelj (Lop. II, GID, 259); Filip i žena *mu* Krstinja ostadoše sami (Lop. II, GID, 260); i u drugom dijelu žena *mu* Marija spava (Lop. III, SRA, 239); kao ni mnoga druga poznata *mi* lica (Lop. II, Co, 51); Žene, snaha *mu* i majka (Đil., SHJ, 91); A Marko Ibrov Đilas, pobratim *mu*, šaleći se udara ga po ramenu (Đil., SHJ, 93); Pa čovjek, rođak *mi*, zemljak, brat (Đil., GNR, 217); stari Akan Savić i sin *mu* Ivan (Đil., DIK, 405); Ona, majka *joj*, i dva mala brata (Đur. I, GVNZ, 73); a koji ostaju kao jedino nasljedstvo njoj i braći *joj* (Đur. I, GVNZ, 74).

Kao što se vidi iz navedenih primjera, to su najčešće primjeri posesivnog dativa ličnih zamjenica.

Istaknute osobenosti u vezi sa redom riječi u jeziku izučavanih pripovijetki stilski su obilježene, i određeni raspored rečeničnih djelova umnogome zavisi od piščeve intencije šta da izdvoji, jače naglasi, izbaci u prvi plan, te je opravdano isticanje činjenice da je upotreba inverzivnog reda vezana za proces mišljenja i njegovu realizaciju, te naglašavana poetska funkcija inverzivnog izražavanja (Radulović, 1994: 49–50). Inverzija je posebno stilski efektan i zbog ritmizacije teksta.

ELIPTIČNE REČENICE I PARCELACIJA⁸⁹

281. Odstupanje od principa tradicionalnog ustrojstva rečenice njenim elidiranjem, svođenjem samo na neophodne elemente, osamostaljivanjem rečeničnih članova u književnim tekstovima, predstavlja namjernu, ciljanu devijantnost kao piščevu intenciju da stilizuje svoj izraz. Polazeći od stava ruskih semiotičara da je književnost „sistem u čijoj je osnovi prirodni jezik i koji prihvata dopunske nadstrukture, stvarajući jezik drugog stepena“ (Lotman, 1976: 541), proizilazi implikacija da „književno djelo nastaje specifičnom upotrebom prirodnog jezika, tj. upotrebom tog jezika uz poštovanje posebnih pravila“ (Kovačević, 1995: 194). Možemo konstatovati i da je upotreba elidiranih rečenica u književnim tekstovima odraz takvog shvatanja

⁸⁹ Ovaj segment disertacije prezentovan je u zagrebačkom časopisu *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* pod naslovom: *Sintaksičko-stilske karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumjetničkim tekstovima (na primjerima iz jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze)* (Radojević, 2016c).

nespecifične jezičke upotrebe. Za razliku od komunikativnog, jezičkom ekonomijom uslovljenog elidiranja rečenica, u književnim tekstovima elipsa je nerijetko figurativna, stilski obilježena.⁹⁰

282. Eliptično izražavanje se karakteriše sažetošću, tj. svođenjem saopštenja samo na neophodne elemente. Kada se ove nepotpune rečenice posmatraju kao svojstvo kolokvijalnog diskursa, „u kojem se često elidiraju redundantni elementi“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 45), jasno je da one tu nijesu stilski markirane. Međutim, u književnoumjetničkim tekstovima eliptično saopštavanje je nerijetko figurativno, kada se izostavlja dio iskaza koji je sa stanovišta semantičke i sintaksičke informacije bitan, tj. nije redundantan. Dakle, stilski su relevantne upravo one rečenice u kojima je izostavljen jedan od njenih bitnih djelova. Takvo izražavanje obezbjeđuje upečatljivost, izrazitost i ubjedljivost, a s druge strane, sažetim iskazima mogu se postići efekti zasnovani na brzom ritmu: živost, dinamičnost, dramatičnost, emocionalna ekspresivnost itd. (Popović, 1967: 363). Istovremeno, izdvajanje u posebne iskaze onih jedinica koje bismo prirodno očekivali u jednoj rečenici stvara neuobičajenu pauzu koja ima stilsku funkciju. Na taj način izdvojeni elementi postaju jedinice stilske zahvata – stilemi, preciznije sintaksostilemi.⁹¹

U stilistici se za eliptično izražavanje, kada je figurativno, vezuje stilska figura elipsa⁹² i jedna relativno mlada pojava ekspresivne sintakse poznata kao parcelacija. Ona predstavlja „intonaciono i poziciono izdvajanje nekog rečeničnog konstituenta, bilo leksema, sintagme ili klauze, čime se narušavaju tradicionalno shvaćeni principi konstituisanja rečenice“ (Glušica, 2003b: 93).

283. Na izučavanom korpusu konstatujemo široko pristupne ovakve postupke elidiranja, intonacionog i pozicionog odvajanja i raščlanjivanja rečeničnih konstrukcija, što je u skladu sa

⁹⁰ Figurativnost elipsa ostvaruje kroz odstupanje od norme, odnosno iznevjeravanje uobičajenih očekivanja, koje uz to donosi neko određeno „dodatno značenje“ (Turković, *Elipsa kao stilistička figura (na primjeru Murnauovog Posljednjeg čovjeka)*, dostupno na: <http://elektronickeknjige.com/knjiga/turkovic-hrvoje/razumijevanje-filma/>

⁹¹ Prisustvo nepotpunih rečenica u književnoumjetničkom tekstu dodatno ga obogaćuje i oneobičava, ukoliko ne ide na štetu osnovne, komunikativne i sazajne funkcije i značajno doprinosi sferi estetskog, afektivnog i ekspresivnog izraza (Jovović, 2016: 40).

⁹² „Pod elipsom retoričari podrazumijevaju dokidanje pojedinih dijelova iskaza, ‘a prava je retorička elipsa ona u kojoj se izostavlja čitav dio iskaza inače sintaksički nužan’.” (Katnić-Bakaršić, 1999: 94)

zgusnitim, kondezovanim, jezgrovitim i sugestivnim izrazom koji karakteriše pripovijetku kao književnu vrstu uopšte (Živković, 2001: 123).

Jedan tip nepotpunih rečenica, posmatrano prema vrstama riječi koje ih čine, odnosno funkcijama koje obavljaju na mjestu izostavljenog rečeničnog konstituenta, jesu rečenice u kojima je izostavljen predikat, kao jedan od dva glavna rečenična člana.⁹³ One su česta pojava u književnoumjetničkim tekstovima, posebno narativnim, i predstavljaju tipične elipse, upotrijebljene sa ciljem postizanja živosti u pripovijedanju, izražajnosti i time stilske efikasnosti. Izdvajamo sljedeće primjere takvih rečenica sa djelimično ili potpuno izostavljenim predikatom, ekscerpiranih iz izučavanog korpusa međuratne pripovjedačke proze:

Ali osim toga *ni glasa, ni ptice* (Lop. I, MZ, 68); Tek primijeti da je *nanovo do uvale* (Lop. I, MZ, 78); Brže *lonac u ruke* (Lop. II, Co, 51); A ona *jednu pa jednu* (Lop. I, MZ, 79); Mislili smo da već nikad *neće na pašu* (Lop. I, DO, 143); vi *ćete na vješala* (Lop. II, Co, 54); Hajde, a *ja ću u crkvu* (Lop. VI, MFO, 52); A sada, reče kapetan, *kod igumana!* (Lop. III, Su, 75); pa s čovjekom *pravo na rakiju* (Lop. I, SM, 277); sjutra *će u Sarajevo* (Lop. I, MZ, 82); a Rudonja mene *rogom u sred trbuha* (Lop. III, MBN, 203); Torbu i štap, pa *dalje na put* (Lop. VI, KS, 129); Ha, *po zubima ću ih ja* (Đil., TO, 43); da ga čuvaju jer *namišlja na rad* u Srbiju (Đil., UR, 73); bolje je, kao njegov drug Joviša, *na džadu*, ili *u grad*, na rad (Đil., SPUČ, 362); no istu noć počistih moskovku i dvije cinge fišeka, pa – *u šumu* (Lal., Str., 83); il' noću ka *pas s mosta* (Lal., Gi, 126); *U policiju ću ja njih* (Đur. I, SM, 155); *Bukagije ću ja tebi* (Đur. II, Vu, 46); *Sud ću i žandare ja vama* da sve vas urazume (Đur. II, Vo, 154); Ja sutra *moram u sud* (Đur. II, CG, 118); *Sudu ću ja vas* (Đur. II, Vo, 158).

Kao što primjeri pokazuju, kod složenih glagolskih oblika (najčešće futura I) u funkciji predikata postoji pomoćni glagol, dok je glavni izostavljen, a u ostalim primjerima predikat je potpuno izostavljen. Ovdje se može nadomjestiti elidirani predikat, a to omogućava tijesna veza

⁹³ „Bitno je svojstvo svake rečenice predikativnost. To bi se svojstvo moglo odrediti kao mogućnost da se rečenicom prenese kakva obavijest. Razlika između rečenice i iskaza u tome je što se u rečenici pretpostavlja nazočnost i rečeničnoga člana koji je nosilac toga svojstva (tj. predikata), a u iskazu predikat ne mora biti nazočan, nego se može podrazumijevati iz konteksta ili iz situacije.” (Silić, Pranjeković, 2007: 283)

subjekta, sa jedne, i oblika i značenja glagolskih odredaba i dopuna, sa druge strane. S tim u vezi je i figurativnost ovih elipsi koja se temelji „na potrebi čitaočevog nužnog angažmana u pronalaženju elidirane komponente, te na izboru između niza leksema iz određenog semantičkog polja, u čemu je osnovni oslonac kontekst“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 94). Nesporno je, međutim, da nijesu svi primjeri ovih rečenica podjednako stilski efikasni. Zapravo, „stilska vrijednost ovih elipsa umnogome zavisi od njihove ustaljenosti“ (Radulović, 1994: 151). Uobičajene su u jeziku rečenice u kojima je izostavljen glagol govorenja ili kretanja, pa je njihova funkcija više u ekonomičnosti, negoli u ekspresivnosti, za razliku od primjera u kojima je izostavljen glagol iz neke druge semantičke kategorije, koji su stilski efikasniji.

284. U analiziranoj prozi nerijetko su prisutne tzv. *nominativne rečenice*, koje se smatraju elipsama u širem smislu. One su sa sintaksičke tačke gledišta samo jedan tip jednokomponentnih prostih rečenica, a sa stilističko-retoričke tačke gledišta, one su markirane i mogu se smatrati figurom (Katnić-Bakaršić, 1999: 95). U retorici se ponekad ove nominativne rečenice smatraju podvrstom elipse, budući da je cijeli izraz sažet, predstavljen nominacijom, tj. imenovanjem (Katnić-Bakaršić, 1999: 95).

Izdvajamo dvije grupe primjera iz analiziranog korpusa pripovjedačke proze:

- a) *Svijeća*. Za stolom stari abadžija Risto. (Lop. III, SRA, 239); Primijetim da je radost u maloj seoskoj kući do hana. *Svatovi!* (Lop. VI, JS, 22); ja ću mu dati i moju dvocijevku, neka gađa zmaja. *Veselje*. (Lop. III, Su, 73); Njegova senka beše se iskliznula do ispod moga kreveta i ja je nehوتيčno pogledah. *Senka*. (Lop. III, BP, 186–187); Zapjevaše djevojke. Momčadija se miješa. *Smijeh*. (Lop. III, MZ, 32); Da nije Nikola donio, bog zna kako bi bilo. *Naloga*. Puca se u narod. (Lop. II, Se, 136); Vukadin raste, on je zadovoljan. Kuca vršalica. *Znoj. Udari. Sunce. Snaga!* (Lop. III, SD, 45); Svi moramo umrijeti: neko u planini, neko u gradu, neko na moru. *Sudbina*. (Đur. II, Vu, 38); Tuga, rasipanje, ljudi, bezdušni rad protiv sama sebe. *Glupost!* (Đil., NIŽIS, 66); I preko one majke sa djetetom. *Vrisak, kletva, psovke*. (Đil., ŽIŽIŽI, 231); Oni su došli izdaleka, s oblakom prašine, s pet-šest konja i žena i čoporom divlje, prljave dece. *Čergaši*. (Đil., Sa, 122);

- b) Čitava ulica kuća. *Čudo naroda*. (Lop. I, DO, 142); Vri kao u zatvorenoj košnici. *Stotine povezanih seljačkih glava*. (Lop. I, Se, 230); Na bedemima Nikšića vazdan turski' barjaka, diže ih uvis prah, ali diže i naš. *Sreća nejednaka*. (Lop. I, PLG, 285–286); Zagrijan je vazduh. *Goli znoj*. (Lop. III, SD, 46); Niže ogromnoga drumu deraše rijeka priklještena talasima za stijene i huk joj u slapovima šuštaše žestok, opor i jak. *Crna Morača*. (Lop. III, Ma, 54); Pa ipak tu je svega, svega četiri dinara, a ovoliko puta, studeni... *Zimsko vrijeme!* (Lop. III, ZI, 129); Vrhovi drveća u zatvorenom rumenilu strče nekako čudnovato. *Novi dan*. (Lop. III, BP, 189); Zavio se mesec u guste oblake. *Otvoreni prozori*. (Lop. III, BP, 185); U šumu vode više se nije čulo ni njegovo glasno stenjanje ni zveckanje trnokopa. *Samo voda*. (Lal., DV, 137); Muk, veliki duboki muk, jedan i četvrt, dva. *Udar kamena. Duboko i retko disanje*. (Đur. I, LjSR, 29); Nemoj da si takav! *Božja sudbina!* (Đur. I, Ra, 43).

U ovim rečenicama nominativna *riječ* (primjeri pod a)) ili *sintagma* (primjeri pod b)) preuzima na sebe predikativnost, a opšta njihova semantika jeste predmetno predstavljene pojave, radnje, stanja. Pažnja se usmjerava na pojave njima iskazane, ne na vršioca radnje, niti na samu radnju.

285. Posebnu stilističku funkciju na izučavanom korpusu imaju nedovršeni iskazi. Oni skreću čitaočevu pažnju na način da čitalac sâm nasluti ili odgonetne nastavak, a stoje kao suprotnost kumuliranim jedinicama kojima se gomilanjem riječi i izraza vodi tekst zgusnutosti i, nerijetko, pretrpanosti iskaza pojedinostima. Obilježeni su na formalnom planu trima tačkama. Sa stilističkog aspekta, ovi primjeri predstavljaju sintaksičku figuru oduzimanja srodnu elipsi tzv. *reticenciju* (prekid rečenice, nedovršena rečenica). Primjeri iz analizirane proze:

Ali kad se vratim, vjeruj mi... (Lop. I, Dj, 133); A mi idemo. E, te noći... (Lop. I, SM, 276); Ja ne, ma znam... (Lop. I, Jo, 161); Pričaj, svinjo, ili... (Đil., ZSDLj, 29); Ne bih ja onako zbog para proplakao, pa da bi... A on je i živio za pare i umrijeće za... (Đil., TO, 48); Ja bih klao, ubijao, pio krv, samo kad bih znao da će... (Đil., NR, 52); Meni treba nešto čemu moram verovati a ono možda ... (Đil. NR, 52); Milostiv je On... a mi smo... –

dodao je Nikola (Đil., Su, 35); sve bi se moglo popraviti: krv je mlada, i kad nabuja, onda ... (Lal., VSK, 75); Pa takav... Taj... To je najlepší spomenik... (Đur. II, Sp, 6).

Kao što primjeri potvrđuju „i elipsa i reticencija imaju sličnu funkciju u tekstu: one tekst čine začudnim, skreću čitaočevu pažnju na samu formu iskaza, tj. teksta, te je njihova funkcija, kao i funkcija figura općenito, poetska, odnosno retorična“ (Katnić-Bakaršić, 2001: 261).

285.1. U nekim slučajevima reticencija može biti reduplicirana upotrebom eliptičnih rečenica, koje, nanizane jedna za drugom, odražavaju dramatičnost i uspostavljaju dinamičnost u pripovijedanju: *Porez! ... Porez! ... Mjeru! ... Mjeru! ...* (Lop. I, Se, 231); *Pjana! Marš! Pjana! ...* (Lop. I, Se, 233); *Muč! Laž ... Gade lacmanski ...* (Lop. III, SFIJK, 135); *Noć je noć ... planina ... vuci ... Najzad zašto ... recite zašto ... čemu to?!* (Đur. II, CG, 119); *Drhtim! Studen! ... Studen ...* (Lop. III, SFIJK, 140); *Cigani! Psi! Vuci! ...* (Đil., TO, 44).

Često nizanje eliptičnih rečenica u analiziranim tekstovima biva praćeno kumuliranjem jezičkih jedinica, odnosno dva ambivalentna postupka ekspresivne sintakse – jedan nastao operacijom oduzimanja, drugi operacijom dodavanja, skladno se dopunjuju i tako reduplicirani ostvaruju jaču ekspresivnost.

286. U novijoj stilističkoj literaturi sve češće se izdvaja postupak *parcelacije* kao jedan od postupaka ekspresivne sintakse. Kao specifična jezička pojava sa posebnom funkcionalno-stilskom vrijednošću, parcelacija spada u domen lingvističkih univerzalija i veoma je frekventno sredstvo organizovanja iskaza u jeziku modernih pisaca (Subotić, 1994: 598). Pod pojmom parcelacije obično se razumije realizacija jedne rečenice u više tekstovnih jedinica ili jednog iskaza u nizu intonaciono izdvojenih segmenata međusobno odvojenih tačkama (Aleksandrova, 1984: 211). Tačnije, kada je u pitanju parcelacija izdvaja se „bazna komponenta, gramatičko-strukturalno samostalna, i parcelat, koji je strukturno uvjetovan baznom komponentom“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 95). „Od matične rečenične strukture parcelati su obavezno izvojeni takozvanom 'ekspresivnom pauzom', nalaze se u interjunktornoj poziciji, koja je u pisanom tekstu predstavljena znacima interpunkcije. Signal parcelacije je, dakle, pauza, a njen najtipičniji ekvivalent, na planu pisanog jezika, jeste tačka“ (Subotić, 1994: 598).

Iz analiziranog korpusa izdvajamo parcelisane pridjeve i priloge, posebno zastupljene u jeziku Đilasove pripovjedačke proze:

Ostala mu je žena i dijete. *Muško*. (Đil., NPOM, 448); Bistar je naš kamen! ... *Junački!* ... (Đur. I, LjSR, 20); A reci jesam li za posa'? *Star! Kašljav. Uzet.* (Lop. I, DO, 152); vidio je on prošle godine o pazarnome danu na Rijeci Crnojevića. *Zdrava, mlada*. (Lop. III, Ze, 109); Ona se strese od vrućine kapi, što joj padaše po rukama, zadrhta i plamen joj osvijetli lice. *Blijedo, blijedo, dugačko*. (Lop. III, ČN, 252); On je ćutao. *Mrko. Dugo*. (Đil., JČ, 238); s cipelama koje su visile, u torbi o samaru mršavog magareta. *Mrke...* (Đil., KŽ, 54); Znaš, ja mnim, sestru Milinu; onu, čovječe svijetli, što stalno nosi vodu na džadama. *Tiha vedra, zorna*. (Đil., CGB, 80); Mladić se pomoli na vratima. *Vitak, snažan, crnomanjast*. (Đil., BK, 116); Jedna miso joj, ipak, sa suzama, ispuni oči. *Tvrda, neutoljiva*. (Đil., MVK, 151); Tajac ... *Dug, čudno jeziv*. (Đil., GNR, 216); Rđavi sistemi imaju i rđave sluge. *Nečovječne*. (Đil., ŽIŽIŽI, 232); Čelom mu se srdito, kao guja, vinula bora. *Nemirna, duboka, zla*. (Đil., JČ, 238); Kakva je to zgrada – to je već drugo pitanje. *Malo neukusna*. (Lal., UUR, 91).

287. Iako u literaturi koja se bavi ovim pitanjem postoje tvrdnje da parcelisanju podliježu prvenstveno tzv. periferne sintaksičke funkcije, a da subjekatski i predikatski rečenični konstituenti nijesu podložni parcelaciji (Radovanović, 1990: 149), sljedeći primjeri iz našeg korpusa ukazuju upravo na parcelaciju leksičkog jezgra izraženog imenicom u funkciji gramatičkog, odnosno logičkog subjekta u rečenici⁹⁴: Ču se graja. *Komešanje. Plač*. (Lop. III, BP, 191); Nije bilo nikoga, osim njih. *Cigana*. (Lop. II, Ne, 209); Odsustvo nekolektivnog, nesocijalnog osećanja je bilo do juče najbitnije u meni ljudima kao što sam ja. *Intelektualcima*. (Đil., MPR, 196).

Ipak, iako mogu biti parcelisani i neki tipični predstavnici centralnih sintaksičkih funkcija, oni parcelaciji podliježu rjeđe negoli što je to slučaj sa perifernim rečeničnim konstituentima na izučavanom korpusu.

⁹⁴ „Imenski izraz u poziciji subjekta (...) ređe podleže parcelisanju verovatno zato što je iskaziv predikatom, premda pojedini pisci stavljaju akcenat i na njega, rematizujući ga tako.” (Piper, Antić i dr., 2005: 566)

Što se tiče pozicije parcelisanog segmenta, on je najčešće u postpoziciji, ali može biti i u antepoziciji ili interpoziciji.

287.1. Osim navedenih primjera parcelacije, u narativnim tekstovima Milovana Đilasa registrovani su primjeri parcelisanja klauza – zavisnih i nezavisnih:

Po 2 dinara. *Kao kilogram mesa.* (Đil., ŽIŽIŽI, 231); Dobar sam bio za tebe. *Kao hljeb.* (Đil., DIK, 416); Sa čovekom koji nema ni porekla ni zavičaja. *Koji obilazi beli svet radi kore hleba i kapi vode.* (Đil., JČ, 235); Tu se nije mislilo ni o suncu ni o prašini. *Ni o ulici balježavoj i vreloj.* (Đil., ŽIŽIŽI, 229); Da, gore nema ni mržnje ni ljubavi. *Ni ljudi.* (Đil. PRK, 264); Rada nema, niti će biti. *Ni kirijanja.* (Đil., DIK, 414); Gospodin Bubu ima najdužu. *Pa Marić, pa Ilić.* (Đil., MPR, 174); Nego on sve dade na nju. *I potonji groš.* (Đil., PRK, 245); nigdje ničega u kući. *Ni praške brašna ni kašike mrsa. Ni kapi vjere, nadanja, radosti.* (Đil., UR, 68).

U primjerima je zastupljeno parcelisanje zavisnih poredbenih i relativnih klauza, a kod nezavisnih imamo dominaciju kopulativnih rečenica kao parcelata, mada parcelisanju mogu biti podložni i svi ostali tipovi klauza.

Parcelacija ima za funkciju „naglašavanje važnosti svakog elementa, isticanje sadržaja svakog pojedinog parcelata, čime se pojačava emocionalnost i retoričnost teksta“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 96). U našim primjerima objelodanjeni su tipovi sintaksičko-stilskog postupka parcelacije, sa tzv. prostim i proširenim parcelatom⁹⁵, i onaj koji kao signal parcelacije na planu pisanog jezika od interpunkcijskih znaka koristi tačku. Osim tačke, kao signali parcelacije koriste se i drugi interpunkcijski znaci – zarez, tačka zarez, crtica, dvije tačke, zagrada i sl. Primjeri nedvosmisleno pokazuju kako se parcelacijom „drastično narušavaju tradicionalno shvaćeni principi konstituisanja rečenice“ (Radovanović, 1990: 118).

Iako su elipsa i parcelacija međusobno bliske (zajednička osobina im je potpuno ili djelimično odsustvo predikata (Puriš, 2003: 88)), u literaturi se ističu i bitne razlike među njima. Najprije činjenica da se parcelati lako učlanjuju u prethodnu rečenicu, za razliku od elipsi, kao i to da su parcelat i bazna komponenta iskazne realizacije jedne rečenične strukture, za razliku od

⁹⁵ Parcelat može biti: prost, proširen, zavisna rečenica, blok rečenica (Puriš, 2003: 89).

eliptičnih rečenica koje su informaciono autonomne, te je svaka elipsa zasebna rečenica u odnosu na druge rečenice koje je okružuju (Katnić-Bakaršić, 1999: 96).

Odstupanje od ustaljenosti rečenične konstrukcije intonacionim raščlanjivanjem i osamostaljivanjem rečeničnih članova u međuratnoj crnogorskoj pripovjedačkoj prozi jeste pojava koja osim sintaksičke ima izrazitu stilističku vrijednost. Ovakvim postupcima prevodi se rečenična konstrukcija iz nultog stepena stilističnosti u stilski relevantne pojave, koje su primarne u književnim tekstovima. Bitno je naglasiti se ovim postupkom ekspresivne sintakse determinišu neke primarne odlike pripovijetke kao književne vrste uopšte (jezgrovitost, kondezovanost izraza, sugestivnost).

SINTAKSA PADEŽA

NEZAVISNI PADEŽI

NOMINATIV I VOKATIV

288. Ova dva nezavisna padeža u jeziku međuratne pripovjedačke proze koja je bila predmet našeg izučavanja nemaju neke osobenosti koje bi ih odvajale od opštejezičke upotrebe, tako da ćemo izdvojiti samo neke karakteristične pojedinosti.

289. Nominativ spada u grupu tzv. centralnih padeža.⁹⁶ Isključivo se pojavljuje kao slobodni padežni oblik, što znači da može imati samo jedan strukturni lik.⁹⁷ Najčešće se nalazi u funkciji gramatičkog subjekta u rečenici, ali se može pojaviti i u funkciji dijela predikata.

⁹⁶ Prema kriterijumu „centralnosti” sintaksičko-semantičke pozicije, a saglasno strukturalističkom pristupu u gramatici, koji polazi od rečenice kao predikatske strukture u kojoj tzv. centralne pozicije pripadaju gramatičkom subjektu i direktnom bespredloškom objektu, padeži predstavljaju poseban sistem unutar kojeg se uspostavlja osnovna opozicija između tzv. centralnih i perifernih padeža (Piper, Antić, i dr., 2005: 120).

⁹⁷ P. Piper, I. Antić, i dr. 2005: 123. U ovoj gramatici navodi se da se padežni oblik, u sintaksičko-semantičkoj jedinici, može ostvariti kao 1) slobodni padežni oblik, i kao 2) vezani (blokirani) padežni oblik. U prvom slučaju je paradigmatska morfema (nastavak) jedini pokazatelj padežnog oblika, pri čemu drugi pokazatelj može biti predlog, obavezni determinator ili i predlog i obavezni determinator (121).

290. U standardnom jeziku kao dopuna semikopulativnim glagolima upotrebljavaju se nominativ i instrumental paralelno, s tim što je nominativ običniji, a upotreba instrumentala sobom nosi arhaični prizvuk, pa je samim tim stilski učinkovitija.

Na našem jezičkom korpusu uz glagol *biti* nailazimo znatno češće na upotrebu nominativa, što odgovara situaciji u crnogorskim narodnim govorima, u kojima predikativni instrumental uz glagol *biti* dolazi mahom samo uz određene imenice (*đevojka, nevljesta, udovica, udovac*, i sl.).⁹⁸

Primjeri iz analiziranog korpusa:

Pa ćeš ti, reče mu oficir, *biti* možda *nekakov veliki starješina* u vojsci (Lop. VI, ND, 103); Teško je *biti* *čovjak* (Lop. II, BJ, 257); Otac ti je *bio lijepi i pametni čojek* (Lop. II, Se, 145); Prije neđelju je *bio zdrav čitav* (Lop. I, MZ, 63); bud je ta' sam *bio doktor* (Lop. II, Lo, 103); *ne bio* ja *Mašan* ako ga ne oderem ka' jarca (Lop. I, MZ, 71); i radi toga je *bio* i *Crnogorac, junačina i seljak i čovek* iz grada (Đil., MUP, 268); Još kao momak *bio najamnik* (Đil., KŽ, 54); taj ti je *bio cvijeće* (Đur. I, Ra, 39); Otac joj je *bio vodeničar* u donjoj vodenici Čuturilovoj (Đur. I, GVNZ, 73); kako je to sramno *biti lopov* (Đur. I, LjSR, 26); kako je to strašno *biti lekar* (Đur. II, Sp, 20); Žarko je *bio hitar, razborit i mudar* (Đur. II, Osv., 82); Posmatrao je ubicu svoga sina koji će za nekoliko trenutaka *biti mrtav* (Đur. II, Osv., 86); da je Vidoje Bandić, i pored toga što ga je sud oslobodio, *bio pravi mučenik* (Đur. II, Osv., 88); Ovaj drugi dio planine *nije* nikada *bio opak* (Đur. II, CG, 127); Đuro je za njih *bio pametan i nadaren čovek* (Đur. II, Vo, 141); *Bio* je već *star čovek* (Đur. II, Vo, 155).

290.1. Nominativ bilježimo gotovo redovno kao dopunu semikopulativnim glagolima *ostati* i *postati*:

Za čitavi dan mogao je *ostati smiren* (Lop. I, Im, 109); tako daleko odvučen *postaje tužan* (Lop. VI, IOJJ, 123); Neka ova imanja *ostanu doživotna blagodat* našijem crkvama (Lop. III, MSNZZI, 36); njegov put *ostaje topal* (Lop. VI, KM, 87); Sjenke *su postajale crnije* (Lop. VI, NT, 67); mogao je *ostati smiren* (Lop. I, Im, 109); nije mu *ostalo ništa svetlo*,

⁹⁸ V. o tome: Pešikan, 1965: 189; Miletić, 1940: 500; Ćupić, 1977: 120.

čisto, u što bi verovao (Đil., Že, 199); sve to *posta obično, svakidanje*, kao lekcije iz knjige (Đil., NH, 275); a ona *će ostati* i dalje *prosta, tupa* (Đil., PL, 311); Moj sin da *postane čovjek* koji nema ništa do gole ruke (Đil., OID, 295); i sve je *postalo* još *sivlje* i *prljavije* (Đil., ŽKD, 370); Možda klija, raste, *postaje bujica, mahnita nabujala reka, neodoljiva* (Đur. II, Vu, 44).

291. Nominativ u kopulativnom predikatu bilježimo i uz veznik *kao* u poredbenim konstrukcijama, u službi odredbe za način, kao što imamo u primjerima:

Đukanov magarac orao *kao vo* (Lop. I, Dj, 121); *kao gladna zvijer* zavijao pustom planinskom kotlinom (Lop. II, UP, 75); Gledao je Mašan kako se *kao crna zmija* putem vlači svijet i nestaje tamo na dnu (Lop. I, MZ, 59); Ona je samo vidjela kako *kao modri kolutovi* klobučaju njegove zakrvavljene oči (Lop. I, Dj, 131); Na pokajanjima ona leleče *kao ljudi* (Lop. II, Ljv, 275); Skučiću se kao prst, doći ću *kao kuka!* (Lop. VI, KM, 84); dimi svaka zgrada *kao uzavrio lonac* (Lop. VI, MFO, 31); pasti umoran pred njima, *kao posječeno drvo* (Lop. II, UP, 76); pala na zemlju *kao pogođena svijeća* (Lop. III, Strij., 161); Marko se odbi *kao čovjek koji je kriv* (Lop. II, MS, 91); pade na zemlju *kao posječen bor* (Lop. II, Lju, 99); Veliki kamen se podiže i strašno, s treskom, *kao grom* lupi u njegova prsa (Lop. II, UP, 82–83); iskočio je *kao mladi hat* na vrh Brajića (Lop. III, DSP, 227); iščeznu *kao tajanstveni pram* magle (Lop. III, MSNZZI, 37); a njina drveća osjećaju *kao ljudi* (Lop. III, KHŠ, 59); previjajući se u vitku tijelu *kao zmija* (Lop. II, Gu, 288); I zvijezde su nicala jedna za drugom *kao krupni cvjetovi...* (Lop. II, ND, 46); i piplje *kao slijepac* pokraj zida (Lop. VI, KM, 88); naleti *kao otrovan talas* (Lop. I, Se, 231); U glavi mu je kružila, *kao mušica*, neka nejasna i tvrda misao (Đil., TO, 40); prasnu, *kao grom* iz vedrine (Đil., TO, 42); mašući beznadno rukama *kao ptica*, na umoru, krilima (Đil., NIŽIS, 65); Tiho, *kao sen* ili detinji san, gazio je životom i ulicama, ne videći ništa (Đil., SZPOVD, 85); pretakala se u njegovu i *kao bičevima* šibala mu udove (Đil., SIM, 99); razbukkala se *kao požar* (Đil., Sa, 125); nestaje *kao dan* zapljusnut kišljivim sutonom (Đil., MPR, 193); Ulice su se gubile, uvijale *kao zmije* (Đil., MPR, 171); gde se njeno telo praćaka *kao riba* (Lal., LjVP, 62); Proljeće je nadošlo *kao epidemija* (Lal., ŠSN, 68); Kozari, koji su rano, *kao kokoške* legli da spavaju (Đur. I, LjSR, 15); Čutali su *kao ribe*

(Đur. I, LjSR, 18); i utonuti *kao olovo* u vodu (Đur. I, Ra, 37); i spava pred kolibom *kao top* (Đur. II, Vu, 43).

291.1. Vezu nominativa i veznika *kao* imamo i u nekim ustaljenim poređenjima:

crven *kao paprika* (Lop. VI, ND, 108); mrak gust *kao tijesto* (Lop. I, MZ, 72); mlada *kao kaplja* (Lop. I, Se, 238); go *ka prst* (Lop. III, ĐI, 119); snažan *kao hrast* (Lop. I, NO, 83); mlada *kao gorski potok* (Lop. II, Lju, 95); živ stvor, lukav *kao mačak* (Đil., De, 60); Nešto teško *kao olovo* (Đil., SIM, 103); to je jasno *kao dan* (Đil., SIM, 111); miran *kao jagnje* (Đil., BK, 116); žute *kao vosak* ruke (Đil., MPR, 176); vitka *kao jasika* (Đil., KŽ, 54); rujno sunce opojno *kao vino* (Lal., ŠSN, 66); Blijed *kao krpa* (Lal., Sa, 129); kosmati i krupni *kao divovi* (Đur. I, LjSR, 29); snažni *kao lavovi* (Đur. I, Lju, 90); crven *kao rak* (Đur. I, Izd., 104); On mora da bude *tvrd kao kamen* (Đur. II, PSK, 92); krakat i izđikao *kao jablan* (Đur. II, Ljud., 182).

291.2. A poređenja imamo i u primjerima sa veznikom *nego/no* i nominativom:

A ja bi', vidiš, voli' tu tvoju glavu, *no sve imanje* Marka Andrina (Lop. II, Odl., 238); ona nije viša na mapu *nego glava* od bočke igle (Lop. II, Mb, 124); ima ih koje travama umiju bolje *nego ikakav doktor* (Lop. III, MBN, 203); Zatim otkri lice, koje je bilo bljeđe *nego krpa* (Lop. VI, Zv, 17); preči je obraz, *nego i sin...* (Lop. II, Ne, 204); Mene je teže na srcu kad umre žena *nego čojak* (Lop. II, Lo, 112); lepša i šarenija *no ičija* (Đil., KT, 165); on će dabogme, više vredeti *nego dva ili tri budalasta i glupa milionera* (Đur. I, GVNZ, 62); lepše i brže *nego njegov čekić* – drobe taj kamen (Đur. I, Lju, 91); iako je njima izgledao čudan, nastran i smešan, i slab više *nego ijedan čovek* (Đur. II, PSK, 91); Treći dan bunar je bio iskopan dublji *nego ona dva* (Đur. II, Vo, 158); Ljudi toga mesta znaju da bolje žive *nego pola drugih kamanjaraca* (Đur. II, TNTPB, 163); postaju nacionalniji *nego vaš Mandušić i Mićunović* (Đur. I, LjSR, 27).

292. Izdvajamo uporebu nominativa uz rječce *evo, eto, eno* na izučavanom korpusu u sljedećim primjerima:

Potrči, otvori, kad *evo Crnogorci* (Lop. VI, FD, 154); *Evo voda* do čkljanaca (Lop. III, KK, 91); *Uto evo otac* (Lop. VI, MFO, 44); *Eto i jedan mali golišavi mališan* (Lop. VI, ND, 107); *Eno oblak!*... (Đil., Su, 36); *Eno pokloni* u ognju (Đil., CP, 396); *Evo mu nož* u srmu (Đil., Ju, 224); *Evo ti hleb* (Đil., PRK, 252); *eno ti gazda* (Đil., PRK, 257); a *eto straža* samo što ne pukne od smijeha (Lal., Dr, 118).

Kao dopuna rječama *evo*, *eto*, *eno*, upotrebljava se i genitiv (v. niže).

U crnogorskim narodnim govorima u ovoj poziciji upotrebljava se samo nominativ (Pešikan, 1965: 187; Ćupić, 1977: 109; Pižurica, 1981:194), kao što je situacija i u jeziku Marka Miljanova (Bigović-Glušica, 1997: 268), dok ostali crnogorski pisci upotrebljavaju naporedo nominativ i genitiv (Ostojić, 1976: 201; Nenezić, 2010: 256–257; Tepavčević, 2010: 349, Muratagić-Tuna, 1998: 96; Bašanović-Čečović, 2013: 261–262).

293. Predlog *do* u značenju predloga *sem/osim* zabilježen je sa nominativom pojma koji se izuzima u jeziku pripovijetki Nikole Lopičića i sporadično Dušana Đurovića i Mihaila Lalića, što je još jedna osobina iz crnogorskih narodnih govora koja se reflektuje u nekim od izučavanih pripovjetki (Stevanović, 1933–1934: 103; Miletić, 1940: 505).

Znao je da od svih njegovih niko se nije dijelio *do njegov sin* (Lop. VI, Mr, 70); koju mu ništa drugo nije mamilo *do ona bogata svjetlost* mjeseca (Lop. II, Kl, 309); i to njegovo ziljanje nije značilo za njih ništa više *do obično plašenje vrana i jazavaca* (Lal., St, 107); a ne bi niko mogao dohvatiti taj hljeb *do on* (Lop. VI, KS, 131); Niko to ne bi učinio *do ja* (Đur. I, GVNZ, 72–73).

Ovdje je česta predložko-padežna veza *do* + *akuzativ* (v. t. 338).

Sa gledišta novije sintaksičke literature, ovaj predlog sa navedenim eksceptivnim značenjem smatra se arhaičnim (Piper, Antić, i dr. 2005: 173).

294. Nominativ se javlja i u funkciji „rečeničnog ekvivalenta (okazionalna varijanta rečenice)“ (Piper, Antić, i dr. 2005: 125) u eliptičnim rečenicama, gdje je reprezentant subjekta pune rečenične strukture (O tome je bilo govora u t. 284).

295. Na ispitivanom korpusu nijesmo zabilježili primjere nekategorijske upotrebe vokativa u službi nominativa kao gramatičkog subjekta, odliku koja je široko zastupljena u narodnoj poeziji.

ZAVISNI PADEŽI

GENITIV

296. Genitiv pripada grupi centralnih padeža jer u rečenici može imati poziciju direktnog bespredložnog objekta, jednu od centralnih sintaksičkih pozicija, prema strukturalističkom pristupu. U zavisnosti od funkcije i značenja, genitiv se pojavljuje u sva četiri strukturna lika: a) kao slobodan padežni oblik, b) kao padež vezan predlogom, c) kao padež vezan obaveznim determinatorom, d) kao padež vezan istovremeno predlogom i obaveznim determinatorom (Piper, Antić, i dr. 2005: 125).

Genitiv bez predloga

297. U jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze koju smo izučavali kao dopuna odričnim prelaznim glagolima u funkciji direktnog objekta, kao poziciona varijanta slobodnog akuzativa u funkciji objekta uz odgovarajuće afirmativne prelazne glagole, javlja se *slovenski genitiv*, što je odlika crnogorske književne tradicije (Pižurica, 1989: 332; Ostojić, 1976: 199–200; Bigović-Glušica, 1997: 207; Nenezić, 2010: 259; Tepavčević, 2010: 351–352), ali i novije književnosti na crnogorskom tlu.⁹⁹

Navodimo neke od primjera iz proučavane građe:

⁹⁹ Isp. čestu upotrebu slovenskog genitiva i u jeziku Ć. Sijarića, doduše, uz konstataciju da je češći u ranijim djelima negoli u kasnijim (Muratagić-Tuna, 1998: 96), a identična je situacija i u jeziku Ć. Vukovića (Radulović, 1994: 122–123). Kao frekventan zabilježen je i u jeziku J. Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 264).

Čeljade se izgubi kroz planinu i ne zna *puta* (Lop. I, MZ, 74); Nije dizao *očiju* iz pepela (Lop. I, MZ, 81); nije joj govorio ni *riječi* (Lop. I, NO, 89); *Nijedne riječi* nije joj rekao do doline (Lop. I, NO, 91); uveče ne bi našao pred njom ni *mrve* (Lop. I, RIŽSM, 99); Nije se vidjelo ni *prsta* pred sobom (Lop. I, DO, 152); Evo im na cijeloj vodi nigdje *groba* nema (Lop. III, MBN, 207); i nije dizala *glave* ispod ogrtača (Lop. VI, MFO, 51); Niko ne odgovori ni *riječi* (Lop. III, MSNZZI, 36); a neću nikome dati ni *struka* (Lop. VI, Mr, 73); Ali mi ne daju ni *jezika* odvezati (Lop. I, Se, 237); odgovori radnik ne okrećući *glave* (Đil., SIM, 103); razdrije meso na dlanovima, ali ne osjeti *bola* (Đil., ZSDLj, 31); Tale nemaše ni *vremena*, ni *volje* da ih razlikuje (Đil., TO, 43); nema ni *krštene pare* u džepu (Đil., UR, 70); Nije imao *porodice* (Đil., SZPOVD, 84); makar ne ostalo *ničega* (Đil., SU, 130); nije znao *porekla* ni *dna* (Đil., UNŽ, 153); Kažu, da niko nije Jovanu *suze* video (Đil., PORR, 163); Ne žalim *žita* i *sijena* (Đil., Su, 33); ponavljao sam kao u grču, ne dižući *glave* (Đil., SU, 133); nećeš dobiti *nikakvog dela* (Đil., PRK, 247); ne kaza više ni *reči*, ni *uzdaha* (Đil., BK, 121); no *odgovora* nije dobio (Lal., ŠSN, 66); Uglednu i bogatu čovjeku tu više nije *mjesta*, niti je u varoši *zaštite*, ni u selu *odbrane* (Lal., Plj, 70); Izgubi kondicije a ne dobi *posla* (Lal., VSK, 73); Nije *šale* već treća godina (Lal., Dr, 116); pa se polako opet, ne govoreći ni *reči*, krenuli natrag (Đur. I, Lju, 100); radost onoga koji nije imao *zemlje* (Đur. I, SM, 152); savlađuje sebe da ne pusti *suze* (Đur. II, PSK, 114); Ali u celoj družini ne dobi *nikakvoga odgovora* (Đur. I, LjSR, 13); Nariču kao da nije ostalo *muške glave* (Đur. II, PSK, 114).

Ovaj oblik se sve više gubi u standardnom jeziku, gdje je mjesto njega običniji akuzativ (Stevanović, 1969: 206), a rijedak je i u crnogorskim govorima¹⁰⁰, dok se u SK-LJ govorima javlja samo uz glagol *nemati* (Pešikan, 1965: 188).

Ipak, za razliku od konstrukcije sa akuzativom gdje se iskazuje obuhvatanje čitavog predmeta, sa genitivom je prisutno partitivno značenje.

Upotrijebljen u književnoumjetničkim tekstovima sa prizvukom arhaičnosti stilski je obilježen, odnosno postaje ekspresivno izražajno sredstvo.

¹⁰⁰ I u Bjelopavličima je u upotrebi samo uz glagol *nemati* (Ćupić, 1977: 112); u crmničkom govoru uočljiva je tendencija zamjene slovenskog genitiva akuzativom (Miletić, 1940: 207).

298. U uzročnim sintagmama sa ablativnim medijalnim glagolima *bojati se*, *plašiti se*, *prepasti se* pojam koji uzrokuje strah često je na isapitivanom korpusu u obliku bespredloškog genitiva koji je sintaksički sinonim genitivu s predlogom *od*:

Svi se boje *Mašana* (Lop. I, MZ, 68); Ne bojim se ja *onijeh* iz planine (Lop. II, Se, 130); Tada je u slaba čovjeka, koji se boji *smrti*, rikhula Mijatova puška (Lop. II, Lju, 98); Plašiš li se *zmija*? (Lop. VI, NT, 58); *Koga* se bojiš (Lop. II, Odl., 228); Ja se ne bojim *granata* (Lop. II, ND, 43); Ne boj se *ničega* (Lop. III, MBN, 217); Ne boji se Šako Jokov *nikoga* (Lop. II, Ne, 217); Nijesu se ni stidjeli ni plašili *svojih suza* (Lop. II, UP, 81); Iznad svega Mile se je najviše plašila *oca* (Lop. VI, MFO, 37); jer se *vode* boji više nego *vatre* (Lop. III, KK, 89); ti se plašiš *bolesti* (Đil., SIM, 112); Ne boj se *nikoga* (Đil., DIK, 421); Kako sam se plašio *krvi* (Đil., SU, 132); jer se *njega* boji (Đil., BSLj, 287); Ne bojim se ni ja *smrti* (Đil., PRK, 245); ja se bojim *nje* (Đur. I, Ra, 37); zverad se plaši *vatre* (Đur. II, Vu, 27); uzdao se u pravdu i bojao *zla gorega* (Đur. II, Osv., 83); i da se nije plašio *greha* i odgovornosti posle smrti, hteo se slatko nasmejati (Đur. II, TNTPB, 165).

Ovo je odlika poznata nekim crnogorskim govorima (Pižurica, 1981: 155).

299. Na proučavanoj jezičkoj građi često bilježimo *temporalni genitiv* u odredbenoj službi, češće od temporalnog akuzativa, a poznato je da bespredložki genitiv i akuzativ bez predloga imena vremenskih pojmova „koja su obavezno praćena odredbom kao morfološkim znakom“ (Ivić, 1983: 183) imaju apsolutnu sinonimsku vrijednost (osim u slučajevima kada znače i mjeru vremena), što se slaže sa stanjem u standardnom jeziku (Stevanović, 1969: 397), i sa jezikom novijih crnogorskih pisaca (Radulović, 1994: 80; Muratagić-Tuna, 1998: 93; Bašanović-Čečović, 2013: 266–267), a odstupa od stanja koje je zabilježeno u jeziku starijih crnogorskih pripovjedača (Bigović-Glušica, 1997: 233; Nenezić, 2010: 305; Tepavčević, 2010: 409).

Evo nekih od mnogobrojnih primjera temporalnog genitiva iz proučavane jezičke građe:

Jednoga dana odvela me u jedno prostrano dvorište (Lop. II, KH, 65); *Toga istoga dana* odvede se Marija u dvokoli (Lop. III, MBN, 213); *Svakoga dana* oni su osvićali mokri od

suza (Lop. VI, JS, 25); *jednoga se dana* otkri (Lop. III, Si, 246); baš *toga dana* umrije Jakovu sin (Lop. VI, Zv, 16); Ja sam *istoga dana* pošao kući (Lop. III, KH, 272); *Jedne noći* pođe u planinu (Lop. I, MZ, 72); *Jedne večeri* otac dođe mrk u kuću (Lop. I, Dj, 128); Vala da ćemo se *prve noći* poklat' idem tamo! (Lop. II, Ma, 248); *Jednog sutona*, u docno proljeće, laštili se virovi (Đil., UR, 75); *Toga proljeća* Rašo Lacković osjeti da je grudobolan (Đil., NV, 26); I *svakog jutra* otvaraše mu se na tijelu nova rana (Đil., ZSDLj, 31); I *toga dana* ga je pio ponor budućnosti (Đil., NV, 26); Sretoše se *jednoga dana* u kafani (Đil., CGB, 81); Iznenada, *toga jutra*, spopade ga čudna misao (Đil., SHJ, 92); *Svakog jutra* se dizao rano (Đil., SMM, 141); *Svake večeri* se nakanjivala da kaže ocu sve (Đil., MVK, 150); *Cele večeri* on nije rekao ni riječi (Đil., MPR, 171); Ivan je odlazio *svakog jutra* na posao (Đil., SPUČ, 353); *jedne večeri* se smesti u prvoklasni kupe ekspresa (Lal., ŠSN, 65); *Toga jutra* Janez je bio gladan (Lal., ŠSN, 68); prosijedi, kratkovidi umorni čičica, *ove godine* mu je postao utočište (Lal., VSK, 75); *Toga dana* su tukli Staniju Mišnjića (Lal., Str., 77); Teke *jednoga dana* usred ljeta (Lal., Ja, 87); *Te jeseni* je Simo platio desetak za cijelo selo (Lal., Ja, 88); pa ipak *jedne večeri* ne dođe Breskva (Lal., Br, 103); Radoje je *jednog jutra* rano poslao svoga sina (Đur. I, Lju, 93); *Svakog dana* drže povezanu glavu (Đur. II, Vu, 30); *Te noći* više se nije vratio kući (Đur. II, Ljuš., 66); *svake noći* tumaraju po pločama Razvršja (Đur. I, LjSR, 15); *Tog istog jesenjeg dana* jedan deo Razvršjana rintao je i znojio se u banatskim ritovima (Đur. I, LjSR, 29); U njemu je Neško poginuo *jednoga petka* u jutro (Đur. I, Ra, 35); *Te noći* dva mršava buljooka i pobelela čoveka vršila su savesno svoj posao (Đur. I, GVNZ, 67); *Te avgustovske noći* bubrile su se, rasle i nadimale grbače (Đur. I, GVNZ, 57).

Ovdje, dakle, imamo genitiv sa obaveznim determinatorom u funkciji aktualizatora deiktičkog tipa: pokazne zamjenice *taj*, lekseme *jedan*, pokaznog pridjeva tipa *isti*, rednog broja *prvi*... (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 156).

300. Rječe, tj. tzv. prezentativi – riječi kojima se u neposrednoj komunikaciji sagovorniku skreće pažnja na neki objekat (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 156) – *evo/eto*, pored nominativa, upotrebljavaju se u jeziku izučavane proze i uz genitiv u primjerima kojima se ukazuje na prisustvo ili pojavljivanje pojma uopšte:

Evo brašna za kolač (Lop. II, KH, 69); *Kadli evo nje* (Lop. II, Kl, 314); *Evo i majke* (Lop. VI, KM, 84); *Evo ga* (Lop. VI, KM, 87); *Eto kuće* (Lop. VI, KS, 129); *evo priče* uzgred napisane (Lop. II, Ljv, 275); *Eto sina* – je li to sjenka njegova? (Lop. VI, KM, 86); *Eno ga!* (Đil., SZPOVD, 88); *Gle, eto ga!* (Đil., SZPOVD, 88); *Eno svetlosti* (Đur. II, CG, 131).

301. U zakletvama koje su česte u našem korpusu, nalazimo *genitiv zakletve* u kojem stoji ime pojma kojim se neko zaklinje u sljedećim primjerima:

Obraza ti, reci mi, je li te na to Jovan nagovorio? (Lop. I, Jo, 158); Grujo, *sreće* ti reci mi, da li sam ti pri srcu (Lop. III, MBN, 218); tako mi *ovoga ognja* (Lop. VI, FD, 153); *Ovoga* ti *hleba!* (Lop. III, KM, 75); Lijepo, *vjere* mi (Lop. I, MZ, 67); Tako mi *Boga* (Đil., SMM, 143); *Svetoga* mi *Vasilija Ostroškoga* (Đil., Že, 199); *Gle, obraza* mi, puca ka moskovka, ohoho... (Lal., Gi, 126); tako mi *Boga*, neću je dobit dok ovom golom čaprom ne platim (Lal., Ja, 88); vrati se još noćas, *roditeljske* ti *hrane*, Ivane (Đil., DIK, 419); a mogao sam, tri mi *moje vere* (Đil., PRK, 245).

302. Na ispitivanoj jezičkoj građi često nailazimo i na slobodni genitiv u uzvičnim rečenicama, tzv. *genitiv iznenađenja i divljenja* kao u sljedećim primjerima u kojima se iznose bilo pozitivne, bilo negativne emocije:

Lijepih gusala! (Lop. II, Gu, 285); *Lijepe pogače!* (Lop. III, NJN, 268); *Lijepe noći* za lupeža (Lop. I, MZ, 76); *Čudnih Božjih prikazanja!* (Lop. I, MZ, 67); *lijepa* li *mjesta* i *lijepa života!* (Lop. VI, FD, 152); *Lijepe* li *nošnje* (Lop. VI, FD, 152); *Božje divote!* *Božje divote!* (Lop. III, MZ, 30); *Pasje druge* (Lop. I, MZ, 73); *Zle pogibije!* (Lop. I, DO, 147); Ah, reče kumašin, *zle noći* (Lop. VI, KS, 135); *Lijepe* li *nevjeste* (Lop. I, MN, 248); Pi, *zle* li si *riječi!* (Đil., Su, 36); *Tričavih papuča!* (Đil., ZČ, 314); *Strpljenja!* *Strpljenja!* (Đil., PRK, 262); Ih, *silne sprave*, jadi je ubili (Lal., Sa, 132); *strpljenja* i *takta* malo! (Đur. I, Ra, 47–48).

Genitiv s predlozima

303. Genitiv se slaže sa velikim brojem predloga i predstavlja najsloženiji padežni oblik. U skladu sa potrebama ovoga rada, mi smo se bavili tek ponekim predložko-genitivnim vezama koje predstavljaju dijalektizme ili arhaizme, ili se pak izdvajaju kao karakteristične, češće na ispitivanom jezičkom korpusu od svojih sintaksičkih sinonima i kao takve su značajne u konstituisanju stilskog izraza izučavanih pripovjedača.

304. Od mnogobrojnih i raznovrsnih značenja koje ima predlog *od*, a koja uglavnom odgovaraju stanju u standardnom jeziku, izdvajamo interesantan i neuobičajen primjer iz Lopičićeve pripovijetke „Jošana“: A Jovan je svakome *od štete* (Lop. I, Jo, 161); gdje se vezom *od + genitiv* označava uzrok nekog stanja, gdje bismo, u konkretnom slučaju, prije očekivali neku drugu predložko-padežnu konstrukciju.

305. U jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze razgraničena je upotreba uzročne predložko-padežne veze *zbog + genitiv* od one za namjeru ili cilj označenu sa *radi + genitiv*. Ipak u sljedećim primjerima iz Lopičićevih pripovijetki bilježimo upotrebu predloga *zbog* umjesto predloga *radi* sa genitivom:

Nije htio odmah, tek se srete sa seljankom, da počne govor o onome *zbog čega* je upravo i čeka (Lop. I, Jo, 156); pogotovo kad je prošle nedjelje jedino *zbog boce petrolije* i pošao na Rijeku Crnojevića (Lop. II, Lo, 101); *Zbog imanja* je on u Jošaninoj kući, o njemu treba da govori (Lop. I, Jo, 159–160); Pa ja sam došla ovdje *zbog robe*! (Lop. II, Co, 53); Vi ste došli *zbog ovih vojničkih cokula* (Lop. II, Co, 53); Mnogi ne bi prodali ni pedu zemlje *zbog ovoga* (Lop. II, Lo, 109); Bogomi je *zbog mene* ne prodaješ nego zbog sebe (Lop. I, Ru, 261).

Zalaženje predloga *radi* u sferu upotrebe predloga *zbog* i obrnuto česta je pojava u crnogorskim govorima (Miletić, 1940: 520; Stevanović, 1933–1934: 101; Ćupić, 1977: 142), osobito u govorima Lopičićevog zavičaja gdje se predlog *zbog* i ne čuje od tipičnih govornih predstavnika, već predlog *radi* pokriva i ciljna i uzročna značenja (Pešikan, 1965: 191, 193).

306. Od složenih predloga sa *više* frekventan je *izviše* u jeziku Lopičićevih pripovjedaka:

Izviše nje gorjela je svijeca (Lop. VI, Si, 142); i preletio kroz prozor, *izviše kreveta* (Lop. I, NO, 88); Posljednju pršutu *izviše ognja* nosim da prodajem na Cetinje (Lop. I, Se, 228); Gledam *izviše stričana* (Lop. I, SM, 277); Isto ka' kad zagrmi *izviše Lovćena* (Lop. I, PLG, 286); Pognuta *izviše dvokole* (Lop. III, MBN, 213); kad su zvijezde *izviše kasapnice* to je novi dan (Lop. III, KK, 87); dugačka voštanica prskaše jedva škiljeći *izviše mrtve glave njegova sina* (Lop. VI, Zv, 16); Ušuljao se je i zagrizao visoki plod jabuke naše *izviše kuće* (Lop. III, Su, 72); posjekli mi seljaci hrast *izviše potoka* (Lop. III, KHŠ, 61); Nakrivila se je *izviše moga prozora* (Lop. III, Su, 68); a *izviše svega toga* spuča se crn i velik oblak (Lop. I, Im, 118).

Kao što primjeri pokazuju, ova konstrukcija, predstavljajući vrstu spacijalnog (prostornog) genitiva, najčešće ima poziciono značenje, i kazuje da se neko ili nešto nalazi ili da se radnja vrši u prostoru nad pojmom sa imenom u genitivu. Jedino u našem posljednjem primjeru imamo nijansu gradacijskog značenja.

307. U pogledu upotrebe predloga *van* sa genitivom, imamo slaganje sa stanjem u crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 191; Miletić, 1940: 227; Ćupić, 1977: 159) i jezikom većine dosad proučenih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 209–210; Bigović-Glušica, 1997: 220; Nenezić, 2010: 279; Radulović, 2010: 65), budući da ga ne bilježimo u upotrebi. Bilježimo složeni predlog *izvan*, ali samo u priloškom značenju u usamljenom primjeru samo bole *izvan* mogu izliječit (Lop. II, Lo, 103).

308. Konstrukciju *u + genitiv* u jeziku izučavanih pripovijetki bilježimo u različitim značenjima:

308.1. Rijetko u značenju da se neko ili nešto nalazi ili da se radnja dešava na posjedu koji je u vlasništvu ili u domenu lica s imenom u genitivu kao u primjerima:

Priđe jedno pet godina dolazio je *u nas* i pita Vukašina za tebe (Lop. II, GID, 263); Ja bih dijete vodila *u sveca*, odgovori mati (Lop. III, ČN, 253); tražio me *u tate* lekar, ovaj Mihailo (Đil., SIM, 100); Ivan je onako, dosad, uzimao volove *u drugoga* (Đil., BSLj, 286); To je, *u ostalih plemena*, i izvikalo našu krv kao otrovanu, zlu (Đil., SU, 128); pričala o malim kolima koje je videla *u devojčice* seoskog učitelja (Đil., KT, 165); jer ne bješe *u aga* momka koji bi mu prebacio kamena (Đil., RŽ, 387); Ajte mi tražite tu i tu đevojku *u Katića, u Jovića, u Ramića* (Đur. I, Lju, 62); devojke *u Civića* su vrlo lepe (Đur. II, Ljuš., 53); *U njih* ćemo naći sav taj novac (Đur. II, Vu, 36).

U ovom značenju češće se koristi konstrukcija *kod + genitiv*, ali je konstrukcija *u + genitiv*, osjećajući se pomalo arhaičnom, stilski obilježena.

U navedenim primjerima imamo i uz glagole kretanja upotrijebljenu konstrukciju *u + genitiv* što je osobina poznata crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 193; Stevanović, 1933–1934: 102–103; Miletić, 1940: 506–507; Vujović, 1969: 297), dakle, u jeziku izučavanih pripovijetki narodnog je karaktera

308.2. Bilježimo primjere ove predloško-padežne veze u označavanju da nešto apstraktno, najčešće osobina, shvatanje, navika i sl. pripada pojmu s imenom u genitivu:

Ima još neđe crnogorskoga poštenja *u đevojaka* (Lop. II, Ma, 244); *U nas*, prijatelju, svega ka vode, a, junaštva više no i nje (Lop. VI, FD, 152); bogomi grđijeh nema ni *u nas* (Lop. VI, FD, 157); Vala bogomi, zbog žene se dijelit od kuće, to ja *u nas* nijesam do danas zapamtio (Lop. II, Ne, 222); mio izraz oko ranjenikovih usta, topal i mek kao *u djeteta* (Lop. II, MB, 124); *u mene* je žena kući isto što i ti (Lop. VI, ND, 93); ono što je sada tako često viđao *u mladeži* (Đil., KŽ, 55); poput rude njuške *u mladog jagnjeta* (Đil., PRK, 247); starost mu je otvrdnula sluh i otupela vid koji je nekada bio oštar kao *u jastreba* (Đur. I, Ra, 33); rekao bi čovjek dobre duše *u njih* (Đur. I, KŽ, 164).

U standardnom jeziku konstrukcija *u + genitiv* u ovom značenju je rijetka i neobična u upotrebi, zapravo osjeća se arhaičnom, te upotrijebljena u književnim tekstovima ima stilističku vrijednost.

U ovom značenju bilježe se paralelno konstrukcije *u + genitiv* i *kod + genitiv* kod drugih crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 211; Nenezić, 2010: 282–283; Tepavčević, 2010: 377–379; Radulović, 1994: 57; Bašanović-Čečović, 2013: 287–288).

Karakteristična je ova, stilski markirana, predložko-padežna veza u pripovijeci „Ljubav Vulete Petrova“ M. Lalića, gdje bi se prije očekivala veza *za + genitiv*: On *u svojih 16 godina* nije poznao dobra čovjeka ni žene (Lal., LjVP, 62).

309. U više primjera na ispitivanom materijalu bilježimo dijalekatski predlog *iskraj* sa genitivom, koji je ablativnog karaktera, gdje prvi dio predloga označava pokretanje iz mjesta koje se nalazi kraj onoga što je označeno genitivom:

ne miče se *iskraj prozora* (Lop. II, Ne, 191); i diže se *iskraj ognja* (Lop. I, MZ, 62); ču on kako ga zovu *iskraj kuće* (Lop. I, Dj, 135); Sva se čeljad trže *iskraj ognja* (Lop. I, DO, 145); odazva se starac *iskraj zida* (Lop. I, Le, 186); *Iskraj talijanske legacije* (Lop. II, Se, 134); A on ima i vodice iz Ostroga i bosioka *iskraj crkve* (Lop. III, SD, 39); Poslije se Ivan digao *iskraj rijeke* (Đil., DIK, 416); sa zalogajem u rukama, *iskraj svezanog sivca* (Đur. I, LjSR, 11)

310. Takođe, zabilježen je i složeni predlog *ukraj* sa ovim padežom, upotrijebljen sa značenjem prostog predloga *kraj* u sljedećim primjerima:

Tri put sam pogledao s drumu nesrećnu kuću *ukraj puta* (Lop. VI, JS, 28); Pipljiv je Marko *ukraj svake zgrade* (Lop. VI, MFO, 31); Ona se sva tresla *ukraj njega* (Lop. VI, MFO, 34); kopao je dubok, sopstveni grob; *ukraj „sina“* (Đil., SZPOVD, 90); Ležale su vječito kraj kreveta, *ukraj noćnog suda* (Đil., ZČ, 313); postaviše tvrde straže *ukraj Tare* (Đil., Ra, 431); vrisnula i pala *ukraj ceste* (Lal., LjVP, 63).

311. Za označavanje istovremenosti radnje iskazane glagolom i trajanja pojma s imenom u genitivu u upotrebi je konstrukcija *za + genitiv*. Ona je sinonim dviju različitih sintaksičkih kategorija – sintagmatske strukture *u toku + genitiv*, ili *za vrijeme + genitiv* na jednoj strani, i

sinonim vremenskih rečenica sa veznikom *dok* kada kao dio padežne sintagme imamo glagolsku imenicu.

Navodimo primjere upotrebe konstrukcije *za* + *genitiv* iz Lopičićeve i Đilasove pripovjedačke proze:

Još *za života Jošaninog muža* bacio je oko na njega (Lop. I, Jo, 160); i kako su *za kišovutih noći* često dolazile da mole da otvori tikvu (Lop. III, SRA, 239); on, kao *za prvih dana*, odvažno iziđe iz kuće (Lop. II, Se, 176); *Za dugo vremena*, nije bilo gotovo dana, da se na strmoj uzvišici nije vidio po koji seljak (Lop. I, Jo, 164); Pevao je on tu pesmu još *za turskoga vremena* (Đil., BK, 117); Osta Vulu selo tuđe *za čitav mjesec* dana (Đil., PL, 307).

Upotreba ove predložko-padežne veze u vremenskom značenju nije odlika savremenog jezika, već predstavlja dijalekatsku crtu (Ćupić, 1977: 121; M. Stanić, 1977: 75).

Istovremeno, upotreba ove konstrukcije je stilogena budući da pripovijedanju daje arhaičan ton.

312. Predložko-padežna veza *put* + *genitiv* za označavanje usmjerenosti kretanja, upravljenosti, pravca prema pojmu u genitivu, česta je u jeziku izučavane narativne proze kod sva četiri pripovjedača. Na taj način se sužava polje upotrebe bespredložkog dativa i dativa s predlogom *k(a)* i *prema*, što je odlika narodnih govora (Miletić, 1940: 513) i crnogorske literarne tradicije.¹⁰¹

Navodimo primjere iz jezika analiziranih pripovijetki:

Krenem *put kreveta* (Lop. VI, KS, 133); Govedar je još stojao i zinuo, s kašikom *put usta* (Lop. I, MZ, 67); Otpravljaj *put planine* (Lop. I, MZ, 68); Knjaz obrnu oči *put tvrđave* (Lop. I, PLG, 286); Pružio je mirno ruku *put kave* (Lop. II, Se, 142); I kako snijevah da ide *put kuće* (Lop. VI, MFO, 47); Vukašin *put žene* sjeknu oštro (Lop. VI, Mr, 70); On je naglo podigao oči gore i zagledao se *put greda* (Lop. VI, KS, 130); koji se na pucnjavu

¹⁰¹ V. o ovome: Nenezić, 2010: 297. Konstrukcija *put* + *genitiv* frekventna je u upotrebi i u jeziku S. M. Ljubiše (Tepavčević, 2010: 391–392).

zatrčāše *put njih* (Lop. II, Ne, 226); raširi rukama *put njega* (Lop. I, Jo, 180); Zaobiđe i dade se putem *put Bjeloša* (Lop. II, Se, 172); više neću dolaziti, niti spravljati *put Biograda* (Lop. III, Ko, 284); Zatim se naglo okrenu *put Mićukana* (Lop. III, SFIJK, 138); i on raširi ruke *put neba* (Đil., CGB, 80); i segnu *put Ilije i Marka* (Đil., MPR, 169); i dvije žilave ruke se protegle *put svjetlosti* (Đil., GNR, 212); mahnu *put onoga iskričavog, mračnog pogleda* (Đil., NH, 276); pa se okrenuo i pogledao *put vrata šatora* (Đur. II, PSK, 95); psovao je zamuckujući sve božje svece i trčao jazom *put Klina* ka sumanut (Lal., Ja, 87); Pseto je i dalje cviljelo okrenuto *put zatamnjenih volujničkih dolina* (Lal., Sa, 129); i pošla živo dole *put starog kamenog mosta* (Đur. I, GVNZ, 77); razjapi svoja velika usta *put gomile* (Đur. I, GVNZ, 78); vikao je on i trčao *put njih* (Đur. I, SM, 153); pa se okrenuo i pogledao *put vrata šatora* (Đur. II, PSK, 95); i dva-tri put pljunula *put njega* (Đur. II, PSK, 100); i odjezdio *put sivih brda i visokih planina* (Đur. II, Vu, 39).

Osim dativskih sintagmi, sintaksički sinonim ovoj konstrukciji može biti predložki izraz *u pravcu + genitiv*.

313. U izučavanom korpusu bilježimo veliki broj primjera upotrebe predložko-padežne veze *uprkos + genitiv* u jeziku Lopičićevih pripovijetki, a tek poneki primjer i u prozi M. Đilasa:

A on ga, eto, godinama i godinama ne mogade proširiti *uprkos sve muke i upinjanja* (Lop. I, MN, 243); Pa opet i za to da sinu, *uprkos svoje želje*, ne zbori ništa o ženidbi (Lop. I, MN, 244); *Uprkos dovikivanja i ustavljanja*, on pojuri svom silom (Lop. II, Gu, 289); Peo se uz strmi kamen, *uprkos jaka vjetra* (Lop. II, UP, 75); Ja sam ih, *uprkos krupnih čavli i đona* debela kao palac, jedva čekao na nogama (Lop. II, Co, 50); osjećao je serdar da je nemoćan i da, *uprkos sviju njegovih opiranja*, divlja i pomamna voda vri i pljušti preko njega (Lop. II, Se, 180); Ali, *uprkos svega*, on se djetetu ne može nadati (Lop. I, Jo, 168); da se u svima crtama na njemu, *uprkos zemlje i znoja*, ogleda neka čudna žalost (Lop. II, Čo, 322); pa i korak sitan, nežan, *uprkos toga* da je njena noga bila u nezgrapnim cipelama (Lop. III, Strij., 150); Sve što je vidjela da je potrebno kući sama je radila, *uprkos njihova navaljivanja* (Lop. II, Ne, 223); I suze su tekle, tekle, *uprkos njenih napora* (Đil., Si, 365).

Ovaj predlog nije poznat crnogorskim govorima (Ćupić, 1977: 160; Pižurica, 1981: 196), ali ga zato poznaje jezik većine dosad proučenih crnogorskih pisaca.¹⁰²

314. Predlog *duž* + *genitiv* označava da se radnja odvija paralelno sa prostorom čije je ime u genitivu, u takvom značenju bilježimo ga u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa:

Duž livada pružile se crne brazde (Lop. III, MZ, 27); Na dno stepenica se ustavi i pogleda *duž njih* (Lop. III, SFIJK, 138); Zelene uniforme su prolazile *duž reda* (Lop. III, KH, 275); i velika trava *duž međa* (Lop. VI, MFO, 37); Tada ostavi kaluđera i pođe *duž zida* (Lop. I, MZ, 78); idući oprezno *duž malih brazda* (Lop. II, Se, 148); Preko konopa, *duž velikih kuća*, podižu se kante (Lop. I, DO, 142); šeta *duž zida* (Lop. I, Le, 185); I, *duž reke*, ličio je na neku drugu reku (Đil., MVK, 147); Nestade njegovih predvečernih šetnji *duž rijeke* (Đil., Sa, 443); i sklanjala se *duž kuća* od kiše (Đil., MPR, 185); samo je stražar hodao *duž zida* (Đil., RK, 338).

Ovaj predlog nije poznat SK-LJ govorima (Pešikan, 1965: 191), kao ni drugim crnogorskim govorima (Miletić, 1940: 627; Ćupić, 1977: 160; Pižurica, 1981: 196).

Od crnogorskih pisaca, poznat je jeziku Nikole I (Nenezić, 2010: 287) i J. Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 282), dok ga proučavaoci jezika Petra I i S. M. Ljubiše ne bilježe u upotrebi (Ostojić, 1981: 202; Tepavčević, 2010: 392).

315. U jeziku analiziranih pripovijetki zabilježili smo i predloge *protiv/protivu* sa genitivom, koji su najzastupljeniji u pripovijetkama D. Đurovića:

Sve jedno *protiv drugoga* (Lop. III, SD, 45); Tada je otvoreno istupio *protivu Đura* i nazvao ga ludim vukom (Đur. II, Vo, 156); Patrole u prvo vrijeme nijesu imale ništa *protiv toga* da neko brani svoje livade i žita (Lal., St, 107); dok su ona trojica neprestano govorili o njihovoj gadnoj i podloj zaveri *protivu banke* i *vlasti* (Đur. I, Ra, 50); vodili

¹⁰² Konstrukcija *uprkos* + *genitiv* zabilježena je u jeziku S. M. Ljubiše (Tepavčević, 2010: 399), dok predlog *uprkos* poznaje i jezik M. Miljanova i Nikole I, ali samo u konstrukciji sa dativom (Bigović-Glušica, 1997: 265; Nenezić, 2010: 304).

šaku golaća *protivu Turaka* (Đur. I, GVNZ, 60); bore se čitavu noć *protivu nečega nejasnog* (Đur. I, Lju, 100); javio se neki bunt *protivu ljudi i života* (Đur. I, NP, 136); i neprekidno buktala i rasla mržnja i zloba *protiv njih* (Đur. II, Ljuš., 72); a te vaše pušćerine okrenuli zajedno *protivu onih zlih duhova* (Đur. II, PSK, 97); Tada je otvoreno istupio *protivu Đura* i nazvao ga ludim vukom (Đur. II, Vo, 156).

Ovu konstrukciju poznaje i jezik starijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1981: 215; Bigović-Glušica, 1997: 267; Tepavčević, 2010: 400–401).

315. 1. Na ispitivanom korpusu ne bilježimo zastarjeli predlog *suproć* sa genitivim.

316. U analiziranim pripovijetkama registrovali smo i primjere predloško-padežne veze *mimo* + *genitiv* sa različitim značenjskim nijansama u prozi M. Đilasa i D. Đurovića:

- u značenju predloško-padene veze *protiv* + *genitiv*: ulazio je, *mimo volje*, u njihove intimnosti i želje (Đil., SMM, 142); Obrisa ih i *mimo običaja* počeo, škripuljivim, isprekidanim glasom pevušiti neku raskalašnu pesmu (Đil., SIM, 106);
- sa mjesnim značenjem: zadirahu duboko, *mimo samo srce* (Đil., TO, 39); a koraci teških potkovanih cokula su se izgubili nekud *mimo njegova vrata* (Đur. I, Izd., 115); i preplašeno zamuckuje čim uđe *mimo vrata* (Đur. I, Izd., 128); prođe *mimo starog stoletnog hrasta* (Đur. II, PSK, 109);
- sa značenjem izuzimanja: Minulo je sedam godina i on je – *mimo ostalih* – donio pare iz svijeta (Đil., PL, 306); Naše je selo *mimo ostalih* (Đur. II, Vo, 142); Raste im kikot do neba, *mimo njega*, iznad svega (Đil., UR, 74).

DATIV

317. Za razliku od nominativa i genitiva, dativ pripada grupi tzv. perifernih padeža, jer u rečenici ne može zauzeti nijednu od centralnih sintaksičkih pozicija, tj. poziciju gramatičkog subjekta niti poziciju direktnog bespredloškog objekta uz prelazni glagol. Dativ se pojavljuje u dva strukturna lika – kao slobodni padežni oblik i kao padež vezan predlozima (Piper, Antić i dr., 2005: 176–177).

Dativ bez predloga

318. Bespredložki dativ se upotrebljava za označavanje pravca i cilja kretanja, pored dativa sa predlogom *k(a)*. U starijim crnogorskim govorima nije karakterističan bespredložki dativ u ovoj funkciji, a u novijim je potpunoj istisnuo predložko-padežnu vezu *k+dativ* (Pešikan, 1965: 191; Miletić, 1940: 522–523; Vuković, 1938–1939: 82), tako da se u ovom pogledu jezik izučavanih pripovijetki ne podudara ni sa jednim ni sa drugim govorima, a identično je i u jeziku Nikole I i S. M. Ljubiše (Nenezić, 2010: 299; Tepavčević, 2010: 401) od starijih crnogorskih pisaca, odnosno u jeziku Č. Vukovića, Č. Sijarića i J. Đonovića od pisaca novije epohe (Radulović, 1997: 66–67; Muratagić-Tuna, 1998: 106; Bašanović-Čečović, 2013: 291).

Izdvajamo neke primjere iz analiziranog korpusa:

pa da zajedno u grad idemo *doktoru* (Lop. II, MB, 125); da dobije paru i da ide *braći* (Lop. I, Jo, 158); krenuli su zajedno *kući Ilijinoj* (Lop. II, Ne, 222); Kaluđer brzo potrča *samici* (Lop. I, MZ, 70); Ona se diže i, odmorena nekako poslije plača, uputi *kući* (Lop. I, Dj, 130); Ja sam istoga dana pošao *kući* (Lop. III, KH, 272); Ona pođe *vratima* (Đil., ZČ, 326); Dohvati kaput i šešir i krenu *vratima* (Đil., NH, 283); Jelena se hitro diže i pođe *vratima* (Đil., SIM, 110); I on, psujući, ode *čergama* (Đil., Sa, 125–126); hrlili su *njenoj snazi i bezbrižnosti* (Đil., NV, 26); šaputao je sebi idući *Anki* iz kafane (Đil., NIŽIS, 66); Zaputio se *kući* (Đil., UR, 71); Zatim sam brzo otrčao *koleginici* (Đur. II, Sp, 22).

U većini navedenih primjera bespredložkom dativu je sinoniman genitiv sa predlogom *kod*, konstrukcija koja je raširena u jeziku M. Miljanova (Bigović-Glušica, 1997: 221).

319. Sa glagolima sa prefiksom *pri-* zabilježili smo veoma frekventan bespredložki direktivni dativ u cjelokupnoj analiziranoj prozi:

Iguman ne daje da mu ostali pristupaju *ruci* (Lop. I, MZ, 63); pristupajući *mu* kao da ga budi iz sna (Lop. I, RIŽSM, 101); Drhteći rukom prinosila je *ustima* kašiku (Lop. I, Dj, 128); Približi se *seljanki* (Lop. I, Jo, 157); reče jedan primičući se *Milici* (Lop. I, Se, 228);

pristupajući *banku* da popije rakiju (Lop. I, Ru, 261); Brzo je iskočila iz postelje i pritrčala *majci* (Lop. I, Ru, 264); Privukao sam se *krevetu* (Lop. III, KH, 277); oni pristupiše *Francu* i pozdraviše (Lop. II, UP, 81); Kad se već približismo *livadi* (Lop. VI, FD, 157); Dadoh joj klasova i privukoh je *sebi* (Đil., Sa, 124); Primače svoju stolicu *njenoj* (Đil., NV, 27); Ona ga uhvati za ruku i privuče *postelji* (Đil., SMM, 144); primače se slobodno *Ostoji* (Đur. I, GVNZ, 78); privukao *sebi* jedan veliki beli hleb (Đur. I, LjSR, 11); kada se primaknu *izbrijanom gospodinu* (Đur. I, Lju, 88); javi se šef svojim odlučnim glasom kada se primače *postelji* (Đur. I, Izd., 129); i pristupali *ćivotu* (Đur. II, Osv., 81); prošaputa stariji sin kada se primakoše *stepenicama* (Đur. II, Osv., 86); on ciknu i pritrča *ocu* (Đur. II, Osv., 88); upita Jonić šireći ruke i primičući ih *ognjištu* (Đur. II, CG, 131).

Bespredložki dativ uz glagole s prefiksom *pri-* predstavlja jednu od najstarijih jezičkih crta slovenskih jezika (Nenezić, 2010: 300). A „upotreba dativa kao priloške odredbe uz glagole kretanja stilski je obeležena. Iskaz postaje pomniji, sažetiji, manje pričljiv, a njegovo razumevanje zahteva veću pažnju.“ (Muratagić-Tuna, 1998: 106)

320. Na ispitivanom jezičkom korpusu bespredložki dativ kao uzrok radnji označenih glagolima zabilježili smo u vezi sa leksički ograničenim brojem glagola – sa glagolima *diviti se*, *čuditi se*, *(na)smijati se* u sljedećim primjerima:

pa čitaj Božje ime s njega i divi se *daru njegovu* (Lop. III, SH, 104); *kome* se oni tamo dive (Lop. III, SD, 43); ali se čudim *onima* koji će zbog „bijelih“ prije vremena pobijeljati (Lop. II, Se, 134); kao da se čudi *mome nemiru* (Lop. II, Čo, 324); nasmija *mu* se i ostavi (Lop. III, Ne, 234); smijem se *tvome znanju* (Lop. VI, KS, 132i on nije mogao nikako da dokuči smije li se ona to *nekoj svojoj vlastitoj radosti* (Đil., Odl., 386); Ona se *nečemu* nasmeja (Lal., LjVP, 62); I smije se *ovaj iznenadnoj ljutnji i seljačkom bezobrazluku*, smije se *malom starcu i kožuhu* iz davnoprošlih vremena (Lal., OIM, 99); čudio se *njegovu brektanju* (Đur. I, Lju, 91); On se *tome* čudio i divio (Đur. II, PSK, 108); svet se *tome ludaku* smeje (Đur. II, Sp, 25).

U ovoj funkciji znatno je raširenija predložko-padežna veza *zbog* + *genitiv*, pa je otuda i razumljiva ograničena upotreba dativa uzroka.

Ovaj dativski oblik uz određene lekseme sreta se i u jeziku drugih pisaca sa crnogorskog govornog područja.¹⁰³ Osim kao dativ uzroka, poznat je i kao ablativni dativ jer od pojma u dativu potiče stanje, raspoloženje ili osjećanje subjekta (Stevanović, 1969: 350).

321. Analogno stanju u crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 188; Miletić, 1940: 522; Vujović, 1969: 298), u jeziku analiziranih pripovijetki nailazimo na čestu upotrebu posesivnog dativa ličnih zamjenica, pogotovo kada su u pitanju enklitički oblici dativa ličnih zamjenica u postpoziciji:

plašilo je i Đurđu i majku *joj* (Lop. II, Ne, 217); gdje je ostala uzeta stara majka i sestra *mu* Ljubica (Lop. II, Lju, 93); predati mu ga kao nasljedstvo u krvi i duši darovanog *mu* blaga (Lop. III, Ze, 109); Njega pomržeše najbliži *mu* rođaci (Lop. VI, JS, 25); a Mile, kći *mu*, nalijevala je vodu u obloge (Lop. VI, MFO, 33); kao ni mnoga druga poznata *mi* lica (Lop. II, Co, 51); Uostalom to je i za nju – ženu *mu* tajna (Lop. VI, JS, 27); Na njoj Stanka, žena *mu*, bačena, utopljena u sumrak (Đil., UR, 68); Žene, snaha *mu* i majka (Đil., SHJ, 91); A Marko Ibrov Đilas, pobratim *mu*, šaleći se udara ga po ramenu (Đil., SHJ, 93); Pa čovjek, rođak *mi*, zemljak, brat (Đil., GNR, 217); Majka mu je razgrtala ognjište, snaha *joj*, ruku uvaljenih u testo, mesila hleb (Đil., HMSŽ, 138); stari Akan Savić i sin *mu* Ivan (Đil., DIK, 405); Ona, majka *joj*, i dva mala brata (Đur. I, GVNZ, 73); a koji ostaju kao jedino nasljedstvo njoj i braći *joj* (Đur. I, GVNZ, 74).

Ovdje bi se u jeziku standarda mogli paralelno upotrijebiti oblici prisvojnih zamjenica ili pridjeva, ali su ovi upotrijebljeni oblici prijemčiviji u književnoumjetničkom tekstu i imaju svoju stilsku markiranost.

¹⁰³ V.: Glušica, 1997: 245; Nenezić, 2010: 300–301; Tepavčević, 2010: 401–402; Radulović, 1994: 97 (doduše, u Vukovićevom jeziku potvrđen samo jednim primjerom), i u jeziku J. Donovića, takođe uz leksički ograničen broj glagola (Bašanović-Čečović, 2013: 292–293).

322. Na ispitivanom korpusu bilježimo i dativ zakletve od lične zamjenice kojom se upućuje na ime pojma kojem se zaklinjemo, kao što imamo u primjerima:

Reci mi, obraza *ti*, što misliš? (Lop. I, SM, 279); Grujo, sreće *ti* reci mi, da li sam ti pri srcu (Lop. III, MBN, 218); Lijepo, vjere *mi* (Lop. I, MZ, 67); Eh, Alaha *ti*, šta radiš, zjavaš? (Đil., OID, 293); Boga *mi*, Anto, došla zla vremena (Đil., BSLj, 288); krvi *ti* naše (Đil., JČ, 237); E boga *mi*, s naočarima se u pljačku ne ide (Lal., Plj, 71); Tako *ti* boga, koji su bolji! (Lal., Ja, 85); Sveca *mi*, ođe šale nema (Lal., Gi, 126); Ma neka, amana *ti* (Đur. I, SM, 157); a vi ste, vjere *mi*, neki jeretici (Đur. II, TNTPB, 162).

Dativ s predlozima

323. U poređenju sa drugim padežnim oblicima, dativ uz sebe vezuje najmanji broj predloga, od kojih gotovo svi (izuzev predloga *prema*) spadaju u grupu jednovalentnih predloga – kombinuju se samo sa dativom (Piper, Antić i dr. 2005: 177).

324. U jeziku analiziranih pripovijetki zastupljena je konstrukcija *k + dativ* sa značenjem upravljenosti, usmjerenosti prema pojmu sa imenom u dativu:

Tada je došla i majka *k meni* (Lop. II, KH, 67); Hajde *k njemu* (Lop. III, KH, 276); Hajde *k ocu* (Lop. II, KH, 70); Pravo *k njemu*, bosa, išla je debeloglava žena (Lop. I, RIŽSM, 97); što dolazi *k nama* (Lop. VI, IOJJ, 120); Kada je jutrom kretala *k Mariji* (Lop. VI, MFO, 38); koji hitaše *k nama* u susret (Lop. VI, FD, 158); koliko muke i zla pretrpe da dođu *k njima* (Lop. VI, IOJJ, 120); Jovan pođe *k njemu* (Đil., Po, 379); Dođi opet *k meni*! (Đil., DIK, 411); Šta mu je on učinio sada kad je pošao *k njemu* (Đil., DIK, 413); Naći ću ga, *k onoj* je pošao (Đil., DIK, 417); Ti ni tako ne bi došla *k meni* (Đil., DIK, 408); *K njima* je išao mlad, visok gospodin (Đil., SZPOVD, 89); išao je instinktivno *k stanu* (Đil., MPR, 193); i on otvoreno krenu *k njoj* (Đil., NH, 280); Išli su kao razumno biće *k nekoj svetlosti*, spasenju (Đil., NH, 282); pođe *k Vulu* (Đil., PL, 308); pođe *k putu* (Đil., RŽ, 390); Zaboga, dođi *k nama* (Đil., ŽKD, 373); Pa me, od kako sam u bijelome svjetu počeo nadničiti, vuče želja *k njma* (Đil., GNR, 213); Jedni su uživali u slavi, predavali joj se do

dna i *jurili k njoj* (Đil., NR, 51); i kako je zove *k sebi* (Đur. I, GVNZ, 72); radujući se što je bar jedan živ čovek došao *k njima* (Đur. I, NP, 135); Posle je u kasnu noć došla *k njemu* (Lal., LJVP, 62); zaputi se preko kukuružišta pravo *k rijeci* (Lal., Gi, 122); i koji me neprestano zovu da idem *k njima* (Đur. I, GVNZ, 64); Ljudi su dolazili *k njemu* (Đur. I, Izd., 103); koji su ga pitali što ne ide *k njima* (Đur. I, SM, 149); zgrabio svoj grabovač i jurnuo *k njima* (Đur. I, SM, 153); Potrča *k njoj* (Đur. II, Ljuš., 74).

325. U pripovijetkama M. Đilasa bilježimo i primjere direktivnog dativa s predlogom *k* uz glagole s prefiksom *pri-*, ali znatno rjeđe nego bespredložki dativ:

i ja je privukoh, za ruku, *k sebi* (Đil., Sa, 124); stražar se primicao *k njima* (Đil., RK, 339).

Sintaksički sinonim ovoj konstrukciji sa imenicama koje znače živo je veza *kod* + *genitiv*, odnosno dativ bez predloga sa glagolima koji znače i dospijevanje.

326. U jeziku većine crnogorskih pisaca konstrukcija *blizu (bliže) + dativ* u mjesnom značenju nikako se ne javlja ili je prisutna u rijetkim primjerima.¹⁰⁴ Jedino je frekventnija u jeziku M. Miljanova (Glušica, 1997: 222), a od novijih pisaca potvrđena je u jeziku J. Đonovića u mjesnom i vremenskom značenju, mada ne u velikom broju primjera. I na našem materijalu ovu konstrukciju bilježimo rijetko u pojedničanim primjerima iz proze M. Đilasa i to samo u mjesnom značenju, ne i u vremenskom: u lovu na ribe primicali smo se sve *bliže vodenici* (Đil., OMR, 423); i vukla ga sve *bliže sebi* (Đil., ŽKD, 371).

Znatno češći sa ovim predlogom u izučavanom jezičkom korpusu je *genitiv*.

AKUZATIV

327. Ovaj padež pripada grupi centralnih padeža jer u rečenici može zauzeti poziciju direktnog bespredložkog objekta, jednu od centralnih sintaksičkih pozicija, što ga, prema ovom kriterijumu, svrstava u istu grupu sa nominativom i genitivom. Akuzativ se, zavisno od funkcije i

¹⁰⁴ U jeziku Petra I nije zabilježena (Ostojić, 1976: 216); u jeziku Nikole I prisutna je u malom broju primjera (Nenezić, 2010: 304), a u jeziku Ljubišinom evidentirana je samo u konstrukciji sa genitivom (Tepavčević, 2010: 380).

značenja, pojavljuje u sva četiri strukturna lika: a) kao slobodan padežni oblik, b) kao padež vezan predlogom, c) kao padež vezan obaveznim determinatorom, d) kao padež vezan istovremeno predlogom i obaveznim determinatorom (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 195).

Akuzativ bez predloga

328. Izdvajamo primjere upotrebe akuzativa uz glagole *pomoći*, *vjerovati*, *smetati*, *suditi*, koji su dvorekcijski. U standardnom jezičkom izrazu uz ove glagole, kao i uz glagole *varati*, *služiti*, najčešće dolazi dativ kao dopuna, dok je akuzativ uz navedene glagole odlika književne tradicije (Bigović-Glušica, 1997: 202–204; Nenezić, 2010: 304–305; Tepavčević, 2010: 407):

Pomoć'će *ga* tamo naši ljudi (Lop. II, Odl., 235); Vjeruj *boga* (Lop. II, Kl, 315); Sudili su *me* (Đil., OP, 336); Mi ćemo *Ramu* suditi (Đil., CP, 397); pomaži *one* kojima treba pomoći (Đur. I, LjSR, 21);

Ovi primjeri stilski su obilježeni, imaju antiptotički karakter.

329. Na ispitivanom jezičkom materijalu bilježimo i *temporalni akuzativ*, tj. akuzativ u funkciji temporalnog determinatora kojim se rečenična predikacija određuje s obzirom na neke moguće aspekte vremenskog odnosa (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 216–217) u sljedećim primjerima:

Jedan dan taman ja u moju kamaru (Lop. II, Kl, 311); doleće *jedno jutro* iguman Mašanu (Lop. I, MZ, 74); Ne dolazi Božić *svaki dan* (Lop. II, Se, 136); ili će *oni čas* obrnuti pleća (Lop. I, PLG, 285); Znala je da je *prošlu godinu* ostavio lozu u bolest (Lop. II, Ma, 245); Tek *jedno jutro* dok je Ćorko objavljivao sabah (Lal., St, 107); A gotovo *svako veče* iz Sanovnika bi čitala neke molitve (Đur. II, Ljuš., 73).

Mada, kao što smo već istakli, u ovoj funkciji označavanja vremena znatno je frekventniji temporalni genitiv. Ipak, između ova dva oblika postoji razlika u tome što se pojmovi vremena

čija se imena nalaze u obliku akuzativa uzimaju kao nedjeljivi u odnosu na vršenje radnje upravnog glagola.

329.1. U sljedećim primjerima:

Cijelu su tu noć komšinska djeca mislila na buljinu (Lop. VI, IOJJ, 127); da on *cio dan* visi na užetu (Lop. II, Lju, 95); volij' bi se pretvorit *jednu nedelju* u kojega od onije zečeva (Lop. II, MS, 86); probolovala je *cijelu tu godinu* (Lop. I, NO, 83); Čula sam da si *cijelu noć* ječa' (Lop. II, Serd, 129); Mi smo tvoga vola bili, *cio dan*, prutovima i kršima (Đil., SU, 134); da je nagnao da radi *cio dan*, da se premori poslom na vrelo suncu (Đil., PL, 309); I *ceo život* te lepe, ciganski lepe devojke (Đil., Sa, 124); Zujalo mu je u glavi saznanje da je *cio život* laž, magla, pustinja (Đil., KŽ, 56); *cio dan* se oni dvojica sretaju mrkim pogledima i čute (Lal., Plj, 71); *Cio dan* je sipila kiša (Lal., Str., 77); pošto su već *cio dan* nasukivali kamene brane oko vode (Lal., Gi, 124); *Čitav dan* su tako proveli (Đur. I, LjSR, 11); Ali *čitavo leto* među njima nije pala kakva šala ili dosetka (Đur. I, LjSR, 18); *Celu* je *noć* tako nešto jecalo (Đur. I, Ra, 56); i ostavio da kameni naprazno zurlaju i kevcu *celu dugu noć* (Đur. I, GVNZ, 73); Izgledate bleđi kao da ste *celu noć* pili (Đur. I, Izd., 128); pošto nije spavao *čitavu nedelju* (Đur. II, Sp, 23); *Ceo dan* je putovao (Đur. II, Vu, 28); *Ceo dan* su mu misli jedna drugu iz glave (Đur. II, PSK, 101); ostaste *cijelu noć* (Đur. II, CG, 125),

imamo upotrijebljen akuzativ za mjeru vremena koji određuje koliko dugo je trajala radnja označena glagolom i umjesto njega nije moguće upotrijebiti temporalni genitiv.

330. Unutrašnji objekat bilježimo u sljedećim primjerima iz jezika izučavanih pripovijetki:

Sto puta sam ti *priča* ja tu *priču* (Lop. I, DO, 140); I sasvim nesvjesno počeo da *pjevaju pjesmu* koju ih je naučio stari vojnik Jankelj (Lop. VI, ND, 104); Jedna starica *muku muči* da prođe (Lop. VI, ND, 108); I to on koji je skitnica zbog koga treba *muku mučiti* da ga skrasiš da ostane (Lop. VI, KS, 131); vjernu mu *službu služi* (Đil., Ra, 429); A ja sam mislio, da *kuću kućimo* zajedno (Đil., Obm., 363); Ne rodih se da *kuću kućim* (Đil.,

HMSŽ, 139); A sad *pričaj* tvoju *priču* (Đil., ZSDLj, 30); da *priča priču* o njemu i o njegovom spomeniku (Đur. II, Sp, 25).

Akuzativ s predlozima

331. Najupečatljivija odlika akuzativa sa predlozima *na*, *u* i *o* jeste upotreba ove konstrukcije uz glagole mirovanja, tj. zalaženje akuzativa u polje upotrebe lokativa. To je tipična dijalekatska crta koju poznaje većina crnogorskih govora (Pešikan, 1965: 189; Miletić, 1940: 485; Stevanović, 1933–1934: 103–104), a koja je nastala kao rezultat gubljenja glagolske rekcije pod uticajem neslovenskih jezika supstratskog sloja (Nenezić, 2010: 331).

Sa lingvostilističkog aspekta ovi primjeri zamjene uobičajene (nefigurativne) predložko-padežne forme drugom predložko-padežnom, ali figurativnom formom, jesu najučestaliji primjeri sintaksičke figure antiptoze.

331.1. Interesantno je da su primjeri ovakve zamjene jedino zabilježeni u govorima junaka Lopičićevih pripovijetki, ne i kod ostalih pripovjedača, iako svi izučavani pisci u svojim pripovijetkama koriste dijalekatski markiran govor kao sredstvo karakterizacije likova. Najšireg maha uzela je upotreba akuzativa umjesto lokativa uz glagole mirovanja sa predlogom *u*, o čemu svjedoči veliki broj raznovrsnih primjera iz analizirane građe Lopičićevih pripovijetki:

Vala vi svijema *u selo* bode u oči ta moja pensija (Lop. I, Ru, 267); Jesi li bio *u mlin*? (Lop. I, SM, 279); noseći pregršt kopriva i trave *u ruke* (Lop. II, Co, 50); Je li serdar *u kuću*? (Lop. II, Se, 167); vrzlo mu se *u glavu* (Lop. II, BJ, 252); Ma što će to reć' da ima toliko bolesti *u naše selo* (Lop. II, KĐ, 302); nema danas *u selo* imanja koje vredi koliko jedna od ovih spravica unutra (Lop. II, KĐ, 303); Mene je, vala, *u moj život* samo jedna obrivala (Lop. II, Kl, 310); ništa *u moj vijek* ljepše nijesam vidio (Lop. II, Kl, 310); to se neko prepa' *u san* pa viknuo (Lop. II, Kl, 316); Ima *u planine* osvetnika (Lop. III, Strij., 164); Sin je držao napravu *u ruke* (Lop. III, ĐI, 123); Ja krvnika ne trpim *u kuću* (Lop. III, Strij., 167); mio ka' *oči u glavu* (Lop. I, Ko, 252); A kako je to kod vas *u Crnu Goru*? (Lop. VI, FD, 154); *U male sitne kuće* vodila se grozničava priča (Lop. I, Jo, 174); Kako ti je, mala, *u dom*? (Lop. II, Ne, 207); Ona što su je našli slomljenu *u planinu* (Lop. I, MZ,

77); Bio sam *u planinu* (Lop. I, MZ, 79); gdje *u mirna vremena*, u lakom zraku, odzvanja nad selom oštar pijuk (Lop. I, Jo, 155); To je pop Jovan naša' zapisano *u stare knjige* (Lop. I, SM, 278); Muška riječ se *u kuću* sluša (Lop. I, Ru, 266).

331.2. Bilježimo i primjere upotrebe akuzativa umjesto lokativa sa predlogom *na* u manjem obimu od prethodnih:

Dime one i suše se *na sunce* (Lop. III, KK, 87); da mu rečem da sam iz Crne Gore, ona nije viša *na mapu* nego glava od bočke igle (Lop. II, Mb, 124); Pošteno sam ga zaradila *na moje dlanove* (Lop. I, Jo, 165); kakva ti je to otok *na noge*? (Lop. II, KĐ, 304); A, đe si ti, detiću, *na službu*? (Lop. II, KĐ, 305).

Primjeri pokazuju da je neutralizacija dinstinkcije padeža mjesta toka radnje i cilja kretanja izvršena u korist padeža cilja dovela do pojave da navedeni predlozi stoje uz oblike akuzativa i kada imaju lokativna značenja.

331.3. Predlog *o* u Lopičićevom jezičkom izrazu, identično kao i u govorima njegovog zavičaja (Pešikan, 1965: 192), javlja se uglavnom uz lokativ. Ipak, registrovali smo i primjere upotrebe veze *o* + akuzativ uz glagol *misлити*: Kako *o mene* misliš, ženska drugo! (Lop. II, Kl, 313); *O tebe*, mio si mi, što ću! (Lop. II, Kl, 313).

332. Na ispitivanoj jezičkoj građi, takođe samo u pripovijetkama N. Lopičića, zabilježili smo i primjere naporedne upotrebe u istoj službi predloga *među*, *pod*, *pred* sa akuzativom i instrumentalom usljed gubljenja glagolske rekcije, što je još jedna tipična dijalekatska odlika (Pešikan, 1965: 192; Miletić, 1940: 486; Stevanović, 1933–1934: 105–106; Ćupić, 1977: 137):

Šetao se *među redove* mlade salate (Lop. III, Lju, 193); i ja ću ubiti zmaja *pod oblake* (Lop. III, Su, 69); a uzao od užeta gomilao se je i stezao *pod sami vrat* (Lop. VI, IOJJ, 126); ćutao je i gledao *pred sebe* (Lop. I, PLG, 289); Ukoliko je mislio, samo su mu *pred oči* iskakale iste slike (Lop. II, Lo, 115); nalazeći se čelom *pred puščanu cijev* (Lop. II, Lju, 100).

Ovo je odlika crnogorske pisane riječi starije epohe (Ostojić, 1976: 227; Bigović-Glušica, 1997: 229–232; Nenezić, 2010: 335–340; Tepavčević, 2010: 471–474) i pokazuje da je od svih međuratnih pripovjedača upravo Lopičić najdosljednije vršio govornu karakteraciju likova inkorporirajući dijalekatski markirane elemente na svim nivoima jezičke strukture.

333. Registrovali smo i primjere predloga *za* sa akuzativom koji ima prostorno značenje, najčešće označavajući pravac kretanja, usmjerenost prema pojmu čije je ime u akuzativu u Lopičićevim pripovijetkama:

gledao je na veliki put, koji je prolazio pokraj sela *za varoš* (Lop. I, DO, 142); pravo na put *za planinu* (Lop. I, Dj, 129–130); Natovarili su je iz sela poslom *za varoš* (Lop. I, Se, 228).

Ovakve primjere poznaje i Lopičićev zavičajni govorni idiom (Pešikan, 1965: 191).

333.1. Ova predloško-padežna veza upotrebljava se i u vremenskom značenju, tačnije za označavanje mjere vremena u primjerima iz pripovijetki N. Lopičića i M. Đilasa:

Za čitavi dan mogao je ostati smiren (Lop. I, Im, 109); *Za čitavu tu noć* čuli su se njegovi koraci manastirskim dvorištem (Lop. I, MZ, 80); u samoći, *za prve dane*, ona je i računala da ide braći (Lop. I, Jo, 162); *Za prve dane* ostade kod nje sa još dvije žene (Lop. I, Jo, 170); Imaćeš besplatnu ulaznicu *za celo vreme* dok budem ovde (Đil., PRK, 252); *Za cijelo vrijeme* on i ne vidje Ružicu (Đil., Obm., 361); Imaće, *za zimus*, hrane i mrsa za dvoje (Đil., DLj, 23); A sve što seljaku rodi *za godinu*, da ga proda, ne može to platiti (Đil., BSLj, 288).

334. Česta u upotrebi u pripovijetkama N. Lopičića, a rijetkim primjerima potvrđena i kod D. Đurovića jeste i konstrukcija *na* + akuzativ uz glagol *gledati/pogledati* i njima srodnim u funkciji daljeg objekta, gdje bismo prije očekivali bespredložki akuzativ (pravi objekat):

da mu pogleda katkad *na imanje* (Lop. I, NO, 85); ne gleda stalno *na kupca* (Lop. I, NP, 270); i pogledam *na selo* (Lop. I, Le, 184); Nije mogao da gleda *na nju* (Lop. I, RIŽSM,

100); Zastade i okrenu se *na nju* (Lop. I, Dj, 134); majka objesi kotao o verige i pogleda *na djevojku* (Lop. I, Dj, 123); otvorenih staklenih očiju, koje su pune slame gledale *na čeljad* (Lop. I, DO, 148); i srčuci donjom usnom nakupljene kapljice na brcima, pogledao *na ženu* (Lop. I, Ru, 257); i on pogleda *na djevojku* (Lop. II, Lju, 95); Pogleda *na oca, na majku*, pa onda obori oči dolje (Lop. II, Ne, 200); nakašlja se i pogleda *na mehaničara* (Đur. I, GVNZ, 88).

335. Sličnu pojavu bilježimo i uz glagole *sjetiti se, zaboraviti i čekati* u Lopičićevim pripovijetkama, odnosno uz prilog *žao* kod Đilasa, gdje bismo prije očekivali objekatsku dopunu u vidu bespredložkog akuzativa u primjerima:

jesi li zaboravila *na braću*? (Lop. I, Jo, 157), Pred kućom *na nju je već čekao* Mašut s volovima (Lop. I, NO, 88); Čekao sam *na hljeb* (Lop. II, KH, 68); je li ti *žao na mene*? (Đil., Obm., 362).

336. Još jednu neobičnu upotrebu konstrukcije *na + akuzativ* koja zvuči arhaično sretamo u primjeru: Pa iguman veli da ga odavno želja *na mladi raštan i pršutu* (Lop. I, MZ, 65), gdje je konstrukcija *na + akuzativ* dopuna imenici *želja*, sa psihološkim subjektom u akuzativu. Kao i sljedeće primjere u Đilasovim pripovijetkama: kikoće *na sva vremena* (Đil., TO, 42); Jelena Ilić dođe, *na njegovu želju*, da je vidi (Đil., SIM, 109), gdje je upotreba predložko-padežne veze *na + akuzativ* neobična i stilski obilježena.

337. Na analiziranom jezičkom korpusu zabilježili smo akuzativ sa predlogom *mimo* sa značenjem mjesta „pored, pokraj onoga što znači ime u akuzativu“ u sljedećim primjerima:

viknu joj Mato proletajući *mimo nju* (Đil., MUP, 270); Zatim prođe, *mimo njih*, tiho žagoreći s ženom (Đil., SZPOVD, 89); i zagledao kada su prolazili *mimo njegovu kuću* (Đur. I, Lju, 88); Koračaju nogu *mimo nogu* (Đur. I, LjSR, 27),

a u primjeru iz Lalićeve pripovijetke „Obrad i Majo“ i u komparativnom značenju: a ova čaršija *mimo sve na svijetu* voli – jeftinoću (Lal., OIM, 98).

338. U značenju predloško-padežne veze *sem/osim* + *genitiv*, odnosno *do* + *genitiv*, dakle sa značenjem izuzimanja, nailazimo na upotrebu predloga *do* + *akuzativ* u sljedećim primjerima:

Da znaš da Jošo ne broji nikoga u prijatelja *do motiku* (Lop. II, BJ, 255); I ona ništa nije vidjela *do onaj strašni ponor* u koji je pala (Lop. II, Lo, 104); u njegovo vrijeme se nije smjelo ni imalo kad misliti ni na što drugo *do na pušku i motiku* (Đil., KŽ, 57); Moj sin da postane čovjek koji nema ništa *do gole ruke* (Đil., OID, 295); Nemam nikoga *do nju* (Đil., MVK, 148); U stvari, ja nisam imao ništa *do vrelu, nezajazljivu mladost* (Đil., Sa, 123).

INSTRUMENTAL¹⁰⁵

339. Instrumental je još od davnina izazivao brojne nesuglasice među lingvistima, „prvenstveno zbog semantičke širine i nepreciznih kriterijuma za razlikovanje i određivanje osnovnih značenja“ (Bašanović-Čečović, 2015: 143). Tako je često postavljano pitanje prioriteta socijativa, instrumentala oruđa ili prosekutiva u okviru iste morfološke kategorije. Danas se prilikom definisanja ovog padeža jasno izdvaja značenje zajednice kao opšte značenje, koje obuhvata dva uža značenja – značenje oruđa i društva. Ovakvo određenje prioriternih instrumentalnih značenja potiče još od Aleksandra Belića (1959: 99) i Milke Ivić (1954: 269). S obzirom na rečeno, mi smo posebnu pažnju posvetili značenjskim i funkcionalnim kategorijama ovog padeža.

339.1. Instrumental pripada kategoriji perifernih padeža jer u rečenici ne može zauzeti nijednu od tzv. centralnih sintaksičkih pozicija. U zavisnosti od funkcije i značenja, javlja se u sva četiri strukturna lika: a) kao slobodan padežni oblik; b) kao padež vezan predlogom; c) kao padež vezan obaveznim detrminatorom; d) kao padež vezan istovremeno predlogom i obaveznim detrminatorom (Piper, Antonić i dr., 2005: 236–237).

¹⁰⁵ Ovaj dio istraživanja objavljen je u Glasniku Odjeljenja humanističkih nauka CANU pod naslovom: *O značenjima i funkcijama bespredloškog instrumentala u jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze* (Radojević, 2016a).

Instrumental bez predloga

340. Još je Milka Ivić u svojoj poznatoj studiji o značenjima srpskohrvatskog instrumentala (Ivić, 1954: 7) izdvojila kategoriju tzv. instrumentala „oruđa“, kao osnovnu semantičku kategoriju ovog padeža. Ovdje se pojam oruđa shvata u širem značenju, tako kao sredstvo, osim pravog predmeta, oruđa kojim se vrši radnja, može biti upotrijebljena i neka apstraktna imenica, potom pojam-organ (integralni dio obično čovjekovog tijela), pojam-predmet ili materija koja se shvata kao dio cjeline sa agensom u trenutku vršenja radnje i pojam-predmet kao prevozno sredstvo uz glagole kretanja. Sve značenjske nijanse potvrdili smo na ispitivanom jezičkom korpusu velikim brojem primjera. Navodimo neke od njih:

Ošišaše me kod kuće *krivim makazama* (Lop. VI, Ci,144); Kopao je *motikom* (Lop. III, ĐI, 120); a želio je da ga isijeku *noževima* (Đil., SHJ, 91); gori od kojega hoćeš seljaka, jer ni *ralom* zaorati ne zna (Đil., SMM, 144); i Obrad lupa *toljagom* u vrata (Lal., OIM, 97); sve su njih zatvorili, obvili *pažnjom* i *ljubavlju* (Đil., SPUČ, 357); oćutnuo malo, protrljao *rukama* svoja džgoljava kolena (Đur. I, GVNZ, 70); Sunce je pipalo *rudim* i *svježim prstima* po sobi (Đil., ZČ, 312); pa da ti je platim *brašnom* (Lop. II, Ča, 61); A te iste loze već duže vremena nije dospjela ni da pokropi *plavim kamenom* (Lop. I, Jo,160); Stanovništvo se prehranjivalo *heljdinim* i *ražanim hlebom* (Đur. II, Vo, 147); Dolazili bi obično noću, *automobilom* (Đur. II, Ljuš., 58); Kad idem ovako *kolima* odmah me obuzme drugi osjećaj čim sam ušao u šumu (Lop. KHŠ, III, 60).

Prema terminologiji M. Ivić, u navedenim primjerima imamo tzv. sprovedničku funkciju instrumentala, odnosno instrumental sprovedničkog tipa, kao jednu od osnovnih semantičkih kategorija ovog padeža, gdje pojam koji je podređen subjektu, ili je njegov integralni dio, izvodi akciju identičnu s akcijom samog subjekta (Ivić, 1954: 51). Instrumental u ovim primjerima je u funkciji prave dopunske padežne sintagme.

Instrumental u primjerima u kojima se javlja i dio tijela vršioca radnje kojim se on služi u obavljanju djelatnosti potvrđen je i u nekim crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 189), ali i u standardnom jeziku (Stevanović, 1969: 424).

341. Na osnovu sprovedene analize kada je osnovno instrumentalno značenje oruđa u pitanju, uvidjeli smo da u ovom dijelu izučavani pripovjedači ne koriste u karakterizaciji govora svojih likova dijalekatski markiranu osobinu prodiranja socijativa u semantičko polje oruđnika. Oni po tome odstupaju od stanja zabilježenog u mnogim crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 189; Stevanović, 1933–1934: 108; Miletić, 1940: 527–528; Vujović, 1969: 300; Jovanović, 2005: 249; Ćupić, 1977: 119; Pižurica, 1981: 187; Vuković, 1938–1939: 83) i jezika literarne tradicije (Ostojić, 1976: 222–223; Nenezić, 2010: 314; Tepavčević, 2010: 445–446), gdje je ova pojava zastupljena u manjoj ili većoj mjeri.

342. U narativnim tekstovima N. Lopičića i M. Đilasa frekventne su zakletva i kletva kao odraz posebnog mentaliteta ljudi i sredine koja se u pripovijetkama prikazuje, gdje se vjerovalo u magijsku moć riječi i težinu izgovorene zakletve ili kletve.

U bespredloškom instrumentalu najčešće stoji ime pojma kao sredstva za zaklinjanje, a rjeđe i kao sredstva kojim se kune. Ovaj instrumentalni oblik spada u sprovednički instrumental i posvjedočen je sljedećim primjerima iz proučavane jezičke građe:

I ja ti se kunem *mojijem obrazom* da nećeš (Lop. II, KĐ, 307); Zakleo mu se Mrgud *hljebom svojim* (Lop. III, MN, 113); kunem se *Gospodom Bogom*, da ne znamo kud ćemo ga odvesti (Đil., MPR, 177); Ne brukaj se, ne sramoti mrtvoga oca, *bogom* te kumimo (Đil., SS, 351); Samo mu reci da sam ga zaklinjala mlijekom, da sam ga zaklinjala *ovim* – uhvati se ona za grudi (Đil., DIK, 418); Puštite me, *Bogom* vas kumim ako ga imate (Đil., GNR, 217); Kao da neko vjeruje danas i u svece a ne zakletve *svecima* (Đil., Že, 199); Gde, *Bogom* te kumim (Đil., UNŽ, 155); *suzom* oganj ugasio (Đur. II, PSK, 114).

343. Jezik međuratne pripovjedačke proze izučavanih pisaca obiluje primjerima instrumentala u pasivim konstrukcijama, pa je tip pasivne rečenice sa oblikom vršioca radnje u instrumentalu čest na proučavanom jezičkom korpusu. To je tip subjekatskog instrumentala u funkciji semantičkog subjekta. On obuhvata više vrsta koje su potvrđene u analiziranoj prozi.

Najprije tzv. instrumental agensa/pseudoagensa (Piper, Antić i dr., 2005: 237) koji se javlja s predikacijom tipa *biti okružen, opkoljen, nastanjen, naseljen* i sl. (u našim primjerima i

uz *nagrižen, pritisnut*), uz uslov da imenica u instrumentalu predstavlja živo i javlja se u množini. Takve primjere zabilježili smo u jeziku pripovijetki N. Lopičića i M. Đilasa:

Kroz avliju, brz preplašen, opkoljen *ljudima, ženama i djecom*, letio je prestravljen zec (Lop. II, MS, 89); Čvrsta, sagrađena od kamena, građevina je bila sva iskićena *zastavama*, puna zelenila, opkoljena *narodom* (Lop. II, NS, 293); Samo je prema otvorenim prozorima oživljavala bašta kroz cvrkut ptica i tupo padanje voća *nagriženog crvima* (Đil., ZČ, 312); Put je sav bio pritisnut *seljacima, stokom, magarcima* natovarenim za gradski Pazar (Lop. I, MZ, 59).

U ovim primjerima bespredložki instrumental predstavlja „skupinu živih bića objedinjenih obično nekom zajedničkom osobinom, ili se shvata kao sila, stihija“ (Piper, Antić, i dr., 2005: 237).

Ime subjekta kao pravog, svjesnog vršioca radnje u instrumentalu u savremenom jeziku je relativno rijetko jer ga zamjenjuje oblik predložko-padežne veze *od + genitiv*, što potvrđuje i jezik izučavanih pripovjednih formi.

344. Kada je u pitanju oblik sa subjektom u instrumentalu u pasivnim rečenicama koji ima širi dijapazon upotrebe, to je najčešće oblik instrumentala imena neke nesvjesne spoljne sile, koja je tvorac procesa označenog odgovarajućim glagolom (najčešće neke prirodne pojave), ili pak oni primjeri gdje u instrumentalu stoji ime predmeta koji je voljom, čak i akcijom drugoga izazvao određeni proces, i gdje je taj predmet u stvari sredstvo za vršenje procesa. Ono što oba tipa instrumentala subjekta u pasivnim rečenicama povezuje jeste to da je u pitanju oblik instrumentala ablativnog karaktera.

Obje vrste ovog instrumentala potvrđene su sljedećim primjerima iz proučavane pripovjedačke proze:

Nakupljena voda, tjerana *vjetrom*, tekla je preko kamena (Lop. II, Odl., 240); Povazdan obasjana *suncem* – planina se predveče zamračila i ostudena (Lal., Sa, 128); Zagušena *snijegom*, dolina nije davala odjek (Lal., Sa, 132); pomešan sa mirisom zagrejanog, *suncem* oprženog letnjeg kamena (Đur. II, PSK, 108); Osjećao je kako je vezan *debelim užetom* (Lop. I, Im, 110); ležala su mrtva dva njihova oficira, izrešetana *mecima* (Lop. II,

UP, 77); džeferdar vezen *tananom srebrnom žicom* (Đil., HMSŽ, 139); okupili se oko groba, isklesanog *dletom* u golom ljutom kamenu (Đur. I, LjSR, 29).

345. Tip *predikatskog instrumentala* javlja se u funkciji „semantičkog jezgra u kopulativnom predikatu, i semantičke dopune u semikopulativnom i u dekomponovanom predikatu“ (Piper, Antić i dr., 2005: 239). Na proučavanom korpusu ovaj tip instrumentala zabilježili smo u funkciji semantičke dopune uz semikopulativne glagole složene rekcije tipa: *postati, (u)činiti nekoga nekim (nečim), napraviti se nekim (nečim) smatrati, naz(i)vati, zvati*:

Jedan strah i odvratnost činili su je *nepovjerljivom* (Lop. III, MBN, 209); prosto ga u tren napravila *strašilom* (Lop. II, Lo, 105); Ja nemam ništa da Vas častim, a čast uvijek smatram *zaduženjem* (Lop. III, Ne, 232); Život ne bi postao *punijim* (Đil., SPUČ, 354); i ova divlja grdoba činila mi se *najljepšim krajem* na svijetu (Lal., Dr, 116); a u sebi se smeje i smatra nas *budalama* (Đur. I, Ra, 49); Zašto baš njega to da snađe, da ga napravi *čudovištem i strašilom* od kojega će se groziti čitava brda (Đur. I, NP, 137); i najzad ne učiniti ni sebe niti ikoga do kraja *srećnim* (Đil., SPUČ, 355); pa ipak je bilo nečega što se mora nazvati *drugarstvom* (Lal., Dr, 115); Mi ga nismo razumevali i, neki iz šale a neki podrugljivo, zvali smo ga zbog toga „*konzulom*“ (Đur. II, Sp, 14); pa ipak je bilo nečega što se mora nazvati *drugarstvom* (Lal., Dr, 115); on je uvek uživao da pred svetom zove Lovraka „*gospodinom*“ (Đil., PRK, 262).

346. Analizirana pripovjedačka proza obiluje i primjerima *objekatskog instrumentala*. Izdvajamo dvije grupe primjera:

- a) Iguman prevrnu *očima* (Lop. I, MZ, 60); Domaćin samo odbi i slegnu *ramenima* (Lop. II, Lju, 97); koji su pred njima veseli kasali i mlatarali *svojim velikim krupnim ušima* (Đur. I, LjSR, 9); Kad i on počeo besciljno mlatarati *rukama* (Đil., KŽ, 56); zamaha glavom i škripnu *zubima* (Đil., GNR, 215); a Joko klima *glavom* (Lal., Dr, 117); Vrteo je *glavom*, žmirkao *očima* i šmrkteći od nazeblina nešto micao *usnama* i pretresao u svojoj glavi (Đur. I, Lju, 91); Čuturilo bi ih slušao, mljackao velikom *usnama* kao kornjača (Đur. I, GVNZ, 66);

- b) upravljao je *motorom*, pazio ga, davao mu snagu (Đur. II, Ljud., 176); Polako, one su zavladaile *kućom* i *svim stvarima* i *životom* u njoj (Đil., SS, 349); i počeo da razmišlja kako ga ta nesrećna misao sve više osvaja i kako *njime* nemilosrdno vlada (Đur. I, Ra, 34); Stričan trguje *svinjama* (Lop. I, SM, 276); niže virove i igra se *lišćem* (Lal., Gi, 123); oduvijek su se bavili *kirijanjem* (Đil., DIK, 411); Baratao je *čekovima* i *akcijama* (Lal., ŠSN, 65); Snežna bura ponovo prodrmusla *krovom* (Đur. II, CG, 118); Auto je tresao *motorom* između teških i gotovo golih kamenih brda (Đur. II, CG, 129).

Primjeri pod a), uz glagole koji znače izvođenje izvjesnih pokreta koji su svojstveni pojedinim organima (npr. klimati glavom, žmirkati očima, mahati rukom i sl.) predstavljaju upotrebu instrumentala u svojstvu subjektovog zastupnika u ostvarivanju medijalnog glagolskog značenja (Ivić, 1954: 101). Drugi tip objekatskog instrumentala predstavljaju primjeri uz glagole tipa *upravljati*, *vladati*, *gospodariti*, *trgovati*, *igrati se* i sl. (primjeri pod b)).

347. U novijoj sintaksičkoj literaturi instrumental sa značenjem načina naziva se i *kvalifikativnim instrumentalom* (Piper, Antonić i dr., 2005: 255). Ovaj tip instrumentala posvjedočen je sljedećim primjerima iz proučavane jezičke građe:

Divljim trkom pojuri s njim ka planini (Lop. I, Dj, 135); a zatim dodade *grozničavim šapatom* (Đil., POŽD, 434); tada su počeli svojim *gorštačkim zvonkim glasom* da govore (Đur. I, LjSR, 14); Suze mu potekoše *potokom*, same od sebe (Đil., BK, 121); Kiša je lila *pljuskom* (Đil., MPR, 185); *Klecavim korakom* pođe do kreveta (Lal., Sa, 130); Baban zagazi i počeo da udara *snažnim zamasima* (Lal., DV, 137); Prilazi katunu *prečcem* i hvata donju stranu (Đur. II, Vu, 26); reče stariji sin *mimikom* i stavi ruku na obarač (Đur. II, Osv., 86); bacio *jednim zamahom* u neku provaliju (Đur. II, PSK, 100); i auto pođe *srednjom brzinom* (Đur. II, CG, 119).

Instrumental je u ovim primjerima u funkciji odredbe upravnog glagola, s tim što njegova semantička veza sa osnovnim značenjem ovog imenskog oblika svakako ostaje.

348. Specifični su primjeri bespredložkog instrumentala uz glagol *mirisati* i njemu semantički srodne glagole (*smrdjeti*, *bazdjati* i sl.). Po mišljenju M. Ivić, ovi primjeri su na granici između instrumentala uzroka i sprovedničkog instrumentala (Ivić, 1954: 94), M. Stevanović ih ubraja u kategoriju ablativnog instrumentala, koja je opet veoma bliska instrumentalu uzroka (Stevanović, 1969: 428). Ova upotreba nije toliko tipična za standardni jezik, a prisutna u narodnim pjesmama i poslovicama (Ivić, 1954: 94–95). Mi smo je u jeziku pripovijetki koje smo proučavali zabilježili u sljedećim primjerima:

u crnu, razrivenu zemlju, koja je odasvud iz šume mirisala *cvijetom* (Lop. II, Čo, 319); Žita, talasava, zarudjela, mirisala *zrenjem* i *žegom* (Đil., TO, 39); i duša mu zaudara *lešinom* (Đil., De, 59); beše mu prijatno i ugodno na postelji koja je mirisala *belinom* i *čistoćom* (Đil., SIM, 104); Prostorije smrde *gvožđem* i *olovom* (Lal., Br, 101); gdje je mirisalo *vlagom* i *prijašnjom kišom* (Lal., Gi, 120); Čitavo proljeće sam prebolovao pod nekim prnjama što su bazdile *znojem* i *krvlju* (Lal., Dr, 116).

U savremenom jeziku ovaj instrumental je zamijenjen predložko-padežnom vezom *na* + *akuzativ*. Ali isto tako neki primjeri mogu biti zamijenjeni predložko-padežnom vezom *od* + *genitiv*, gdje se vidi pravo ablativno značenje: zaudara *lešinom* = zaudara od lešine; smrde *gvožđem* i *olovom* = smrde od gvožđa i olova itd.

349. U analiziranoj pripovjedačkoj prozi zabilježili smo frekventan instrumental sa značenjima neposredne prostorne lokalizacije – prosekutivnosti, koji se javlja uz glagole kretanja i glagole prostiranja:

Širokim seoskim putem, pokraj ograđenih dolina, Mašut je jednako ćutljivo tjerao volove (Lop. I, NO, 96); da ne gledam toliko momaka kako lunjaju *selom* bez posla i zarade (Lop. I, Jo, 157); Vran čuperak kose milio mu je *licem* (Đil., NV, 27); i telad, radosno, trče *utrinama* (Đil., Su, 35); Nešto teško kao olovo razmiljelo mu se *telom* (Đil., SIM, 103); ja sam eto gladan i žedan i idem *poljem* (Lal., Dr, 119); beži plahovito *planinskim klancima*, *prosecima* i *klisurama* (Đur. I, Si, 5); Lisice skaču, trče *kamenjarima* i *proplancima* (Đur. II, 42).

Prosekutivni instrumental odlikuje se najvećim brojem potencijalnih sinonimskih odnosa (Stanojčić, 1967: 121), tako da se umjesto njega mogu naći akuzativ sa predlozima *kroz*, *niz*, *uz* ili konstrukcija *po* + *lokativ*.

Prema sintaksičkoj funkciji priloške odredbe, prostorni i vremenski instrumental (v. niže) nazivaju se i *adverbijalnim instrumentalom* (Piper, Klajn, 2013: 375).

350. Jezik izučavanih pripovjednih formi bogat je i primjerima *temporalnog instrumentalala*. On se javlja, kao i prostorni, u odredbenoj funkciji, ali kao nešto semantički udaljeniji od osnovnog instrumentalnog značenja. Ovaj padežni lik koji je uglavnom izgubio dinamički karakter svog vremenskog značenja te počeo da se gubi kao posebna padežna kategorija, u jeziku međuratne pripovjedačke proze izučavanih pisaca bilježimo najčešće od imenica *noć*, *dan*, *jutro*, *zora*, ali i od onih koje označavaju pojedine dane u nedjelji i sl. Navodimo neke od primjera:

Zorom ga nestalo s imanja (Lop. I, MN, 246); *Noću* se nekud izgubio (Đur. II, PSK, 115); *Noću* je išao kroz polja i čuvao imanja (Lop. VI, Mr, 70); Sam *danju* i *noću*, odavno je želio da se srete i progovori sa čovekom (Lal., Sa, 128); Sunčev sjaj što je *jutrom* na njima podrhtavao (Lop. VI, NT, 56); Ne date čoveku ni *nedeljom* da dušom dane (Đil., ZČ, 312); *Petkom* se obavezno punio dlan (Lop. VI, IOJJ, 116); Prašina ispod automobila Ravlića ga zaspe bar tri put *nedeljom* (Đur., II, 112); Pa i kad je sišao, to je bilo *pazarnim danom*, radi posla (Đur., I, 148–149); *Danju* sa katuna puca vidik, retko tako veliki i divan (Đur., II, 27).

Prvi primjeri instrumentalala od imenica *zora*, *noć*, *dan* predstavljaju tzv. instrumentalne izraze sa značenjem vremenske tačke (Rišner, Glušac, 2013: 238), kojima se označava radnja koja se događa zajedno i uporedo s vremenom označenim instrumentalom. Kod bespredloškog instrumentalala u ostalim primjerima (koji označavaju dane u nedjelji ili takođe djelove dana) vide se mahom iterativni elementi značenja i očigledna je naporednost sa isticanjem ponavljanja radnje u svim onim momentima kada se i ono što se označava imenom u instrumentalu ponavlja. Dakle, značenjski ova je konstrukcija priloškog karaktera.

350.1. Osim navedene upotrebe, temporalni instrumental na izučavanom jezičkom korpusu zabilježili smo i u sljedećim primjerima:

Taj nam čovjek krade magazin *danima*, nosi hljeb, mast, meso, rublje (Lop. II, Co, 54); *Noćima* je sijevalo (Lop. I, DO, 149); jedan moj zemljak već *godinama* živi prodajući mlijeko (Lal., Plj, 76); Jaglika, Ivanova mlada, *nedjeljama* je čekala na povratak muža (Đil., SS, 350); trebalo je da se pojavi taj mali, pritajeni život, koji im već *mjesecima* pije krv i razbija san (Đil., ŽKD, 370); *Godinama* tako putuju konji i ljudi, tegle toware (Đil., JJD, 404).

U primjerima ovog tipa preovladava određivanje vremena po dužini trajanja.

351. U jeziku izučavane pripovjedačke proze Milovana Đilasa, a nešto rjeđe i kod Nikole Lopičića i Dušana Đurovića, registrovali smo raširenu upotrebu oblika *sobom* uz glagole tipa *nositi*, *voditi* i *sl.* umjesto socijativne sintagme sa *sobom*, što predstavlja stilski efekt arhaičnu crtu u jeziku:

konadžije poniješe *sobom* svijeću (Lop. III, Ko, 286); Ali ova samoća koja je *sobom* donosila neku čudnu plašljivost (Lop. VI, IOJJ, 123); Doneo je *sobom* novac (Đil., NIZIS, 64); Zatim ustade i povede *sobom* dijete (Đil., OID, 304); kada ga zapljusnu neki topal povetarac, koji je *sobom* nosio raspevani glas vodenica ozdo sa sanjive reke (Đur. I, GVNZ, 72); Smotali se konci oko točkova i povukli *sobom* ženu koja je bila umrsila ruke u njih (Đil., 269); Božo nije mogao da to ne upamti i ne odnese *sobom* u život (Đur. I, Izd., 105);

Većina gorenavedenih primjera ima socijativno značenje koje ovdje podrazumijeva „zajednicu vršioca radnje sa predmetom što ga vršilac u vrijeme vršenja radnje ima pri sebi. Instrumentalnom obliku *sobom* u ovom je slučaju značenjski najbliži izraz *uza se*, kojim se kao verifikatorom ovog tipa značenja i može supstituisati“ (Kovačević, 2012b: 38).

352. Bepredložki instrumental sa ciljnim značenjem zabilježili smo u primjerima sa imenicom *posao*, u pripovijetkama Nikole Lopičića i Milovana Đilasa, a takva je inače situacija i kod nekih starijih crnogorskih pisaca gdje se ovaj instrumental mahom bilježi samo u vezi sa navedenom imenicom (Nenezić, 2010: 319; Tepavčević, 2010: 440):

natovarili su je iz sela poslom za varoš (Lop. I, Se, 228); Ja sam, reče pridošlica, iz Srema, pa putujem *poslom*, kao trgovački putnik (Đil., MUP, 266); Ne odlazi se tako od najbližeg druga, makar i *poslom* (Đil., Odl., 386).

U novijoj sintaksičkoj literaturi za ovaj instrumental koristi se termin intencionalni (namjerni) instrumental (Piper, Antić i dr., 2005: 271).

Instrumental s predlozima

353. U jeziku izučavane narativne proze nailazimo na veliki broj primjera sintagmi *s(a) + instrumental* sa standardnom upotrebom socijativa, odnosno upotrebom koja u potpunosti odgovara stanju u standardnom jeziku te takve primjere nećemo posebno navoditi.

354. Izdvajamo primjere instrumentala sa predlogom *s(a)* u funkciji priloške odredbe za način:

Veliki kamen se podiže i strašno, *s treskom*, kao grom lupi u njegova prsa, oborivši ga dolje (Lop. II, UP, 82–83); govorila mi je majka *s prijekorom* (Lop. II, Co, 52); Pa neka bude *sa srećom* (Lop. II, Lju, 100); koja je *sa prekorom* sve njeno motrila (Lop. VI, MFO, 36); Zatim valja nanovo snopove, opet ih ukršća, sve *sa nekom radošću* (Lop. III, SD, 46); Ivan *s užasom* osjeti da ne govori svojim običnim, dotadanjim jezikom (Đil., Sa, 446); Tako je *s nadom* čekao jutro i *sa strepnjom* večer (Lal., SS, 113); Šutke, *s prekrštenim rukama* gledale su kako brekće, kako se grči i prikuplja (Lal., St, 108); Mučio je sama sebe *s uživanjem* i *beskrajnom radošću* (Đil., UR, 70); *Sa smiješkom* staje iza stola (Lal., Br, 102); A iz izloga se niko ne smiješi *sa toplotom* i *razumijevanjem* kao ova njihova Breskva (Lal., Br, 102); *Sa nekom smirenošću* priča im on, dok oni slušaju i bulje u njega,

o svom školovanju (Đur. I, LjSR, 20); Obojica mladi, obojica zdravi, *sa neobičnim oduševljenjem* su se probijali ceo dan stranputicom (Đur. I, KŽ, 159); Mladići su opet začutali i gledali po ljudima nekako sumnjivo i više *sa ogorčenjem* nego *sa mrzovoljom* (Đur. I, KŽ, 162); iako su pominjali njegovo ime *sa ruganjem* i *gađenjem* (Đur. II, PSK, 91); Razvršjani su u njega gledali *sa nekim čuđenjem* i *poštovanjem* (Đur. I, LjSR, 26).

Ovakva upotreba karakteristična je i za neke crnogorske govore (Miletić, 1940: 532; Pižurica, 1981: 207) i jezik crnogorske pisane tradicije (Bigović-Glušica, 1997: 255; Tepavčević, 2010: 449).

355. Ciljno značenje izraženo konstrukcijom *za + instrumental* bilježimo u usamljenom primjeru iz Lopičićeve pripovijetke „Na oranju“: idu za *’ljebom* (Lop. I, NO, 87).

356. Okolnosti pod kojima se vrši ono što se kazuje glagolom u jeziku izučavane proze označavaju se konstrukcijom *pod + instrumental*, s tim što se u njima osjećaju i nijanse drugih značenja – načinskog, uzročnog i sl.:

stade ona prema njemu i zagleda se u njega, pogurena *pod teretom*, znojava i zažarena lica (Lop. II, Ne, 218); I noću, *pod mjesečinom*, lutala je ona s njima (Lop. VI, Mr, 74); Utanjale *pod vodom* njive i mekšala svaka livada (Lop. III, KHŠ, 57); Sinula *pod suncem* sitna kržljava trava (Lop. I, MZ, 58); bi joj krivo kad vidje kako joj list zadrhta *pod prstima* (Đil., ZČ, 320); Potekla joj je krv kroz telo, hladna, plavičasta kao reka *pod ledom* (Đil., NIŽIS, 64); Sve *pod nebom* urlaše samo to, življaše tim, ogledaše se u njemu (Đil., TO, 40); Hladni obrazi djevojački su se zagoreli *pod njegovim poljupcima* (Đil., Obm., 358); Čitavo proljeće sam prebolovao *pod nekim prnjama* (Lal., Dr, 116); ali je odmah telefonom tražio od policije da bude *pod tajnim nadzorom* (Đur. I, Izd., 129).

LOKATIV

357. Lokativ pripada grupi perifernih padeža jer ne može u rečenici zauzeti nijednu od centralnih sintaksičkih pozicija. Uvijek se pojavljuje kao vezani padež, dakle, samo sa

predlozima, a u slučajevima u kojima to zahtijeva leksička semantika imenice, može imati i obavezni determinator (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 273).

358. Na ispitivanom korpusu frekventan u upotrebi je predlog *po* sa lokativom u značenju posteriornosti, što je inače karakteristično za crnogorske govore (Miletić, 1940: 498; Ćupić, 1977: 136; Vujović, 1969: 317; Stanić, 1977: 81) i jezik crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 225; Pižurica, 1989: 363; Bigović-Glušica, 1997: 238; Nenezić, 2010: 329–330; Tepavčević, 2010: 459; Radulović, 1994: 88–89; Bašanović-Čečović, 2013: 328):

poče da joj priča majka *po Đukanovu izlasku* (Lop. I, Dj, 123); *Po večeri* sin siđe u trijem (Lop. I, DO, 146); *po pokajanju* selo ostavi oči na nevjestu (Lop. I, MN, 248); *Po pokajanju* Jošana se povrati kući (Lop. I, Jo, 170); pričao je uz njega Marko Nikolin, prateći ga i sada *po sahrani* (Lop. II, Lo, 112); Ali *po sahrani*, kad se cio onaj narod razišao on priđe ipak njemu, Iliji (Lop. II, Ne, 226); Nije mogla *po izlasku iz kuće* ni da pogleda na planinu (Lop. I, Jo, 176); Tri dana *po tome*, kad seve polako razgleda (Đil., ZSDLj, 31); ropac neveste koja se drugi dan *po udaji* vraća domu (Đil., HMSŽ, 139); Vodokapić je odmah *po dolasku* iz Amerike otvorio kafanicu (Đil., MUP, 268); Šumarski inženjer je sutradan *po svome dolasku* šetao kroz poluorijentalnu čaršiju (Lal., ŠSN, 66);

U savremenom jeziku ova konstrukcija se sve više potiskuje i umjesto nje se upotrebljava predlog *poslije* sa genitivom.

359. U pripovijetkama M. Đilasa i D. Đurovića frekventna je veza *o* + *lokativ* u vremenskom značenju:

Lani su se tek *o proljeću* telile (Đil., Obm., 362); A *o krsnoj slavi* zaključao vrata na kući (Đil., KT, 163–164); sjećam se kako je *o našoj slavi* (Đil., Ra, 427); kad sam se trefio tamo *o sv. Savi* (Đur. II, Vo, 145); onda kada su se brđani na nju *o pokladama* sakupljali (Đur. I, Ra, 40); Kako si bila lepa kada se *o pokladama* na tebi brđansko kolo vodilo (Đur. I, Ra, 55–56),

a u Đilasovim pripovijetkama pomenutu predložsko-padežnu vezu bilježimo i sa načinskim značenjem u primjerima:

išli su skoro sasvim *o trošku* svoga Letovališnog saveza (Đil., Si, 365); A *o čem* ćemo dočekati iduću zimu i proljeće (Đil., ŽIŽIŽI, 229); a živi *o tvrdoj kori 'ljeba* (Đil., GNR, 212).

360. Bilježimo i neobičan, stilski obilježen primjer veze *o + lokativ* u uzročnom značenju u pripovijeci „Mrgudova nevjesta“ N. Lopičića: Prihvatio je nevjestu *o majčinoj želji* (I, MN, 248). U ovom primjeru prije bi bila očekivana predložsko-padežna veza *po + lokativ* ili *prema + lokativ*.

361. Konstrukcija *pri + lokativ* u funkciji označavanja poređenja posvjedočena je u pripovijetkama N. Lopičića, M. Lalića i D. Đurovića:

Da je prosta Ilijina krv *pri ovoj muc!* (Lop. II, MS, 87); Da je prosta osamnaesta godina *pri njoj!* (Lop. II, Se, 180); Sto dobara se zaboravi *pri jednome zlu!* (Lop. I, MZ, 69); Pa šta je tu mala čobanska vatra u planini – *pri beskrajnim tmušama i tišinama* (Lal., Sa, 131); šta je komunika *pri duši* (Đur. I, Ko, 144); Civići su ljudi, perjanice i dika *pri tome* (Đur. II, Ljuš., 62).

Ova konstrukcija u navedenoj funkciji dijalekatskog je karaktera, potvrđena u zavičajnim govornim idiomima pripovjedača (Pešikan, 1965: 193; Stevanović, 1933–1934: 110; Stanić, 1977: 84), a poznata je i nekim crnogorskim piscima (Bigović-Glušica, 1997: 265; Nenezić, 2010: 328; Tepavčević, 2010: 456).

361.1. Inače, ova predložsko-padežna veza u izučavanom korpusu frekventna je za označavanje vremenskog odnosa, okolnosti i uslova pri kojima se nešto vrši ili zbiva:

pri izlasku i zatvaranju vratiju poslužavnik joj se bio ispustio iz ruke (Lop. VI, MFO, 42); drhtala je *pri svakom kretu*, uobljenim kukovima i ramenima (Đil., Sa, 123); Zar gospođa lično služi *pri jelu?* (Đil., ZČ, 321); Iskežena lica, *pri svijetlu buktinja* (Đil., ZSDLj, 32); *Pri takvim prilikama* i tvrdoglavi turisti vole pomalo da oture (Lal., UUR, 89); *Pri usponu*

na ovu vjetrovitu visoravan (Lal., UUR, 89); i kako se *pri polasku* junačio kao neki iskusan starkelja (Lal., UUR, 89); bi mu teško kao *pri buđenju* iz mučna sna u još strašniju javu (Lal., Gi, 125); Već *pri samom pomenu Radišića* – kao da se čitava kula pravdanja rušila u temelju (Lal., Gi, 124); *Pri prvim zamasima* se još čuvao gazeći samo krajem (Lal., DV, 137); da bi mogao *pri malo boljim uslovima* postati dobar i ugledan domaćin (Đur. I, Ra, 37); počinjali da se crvene kao cerovi žar u maloj gorskoj kući *pri prvom planinskom sumraku* (Đur. I, Lju, 93).

361.2. Znatno je rjeđa za označavanje mjesta u blizini pojma sa imenom u lokativu, kao što imamo u primjerima iz Lopičićeve i Lalićeve pripovjedačke proze:

navali kamen i sjede *pri ognju* (Lop. I, SM, 277); Oprobao Risto dolakticu i našao da popusti *pri strani* (Lop. III, SRA, 241); Bila je ostala samo još jedna brazda, mala i *pri međi* (Lal., Ja, 87); A kad *pri samoj stijeni* iznad sela zanemože i pade (Lal., SS, 114); *pri brdu* je rasla lijeska i breza, a uz brdo, ovamo će su sad livade, bukovina i bjelošumovina (Lal., Ja, 84).

362. Pored primarnog mjesnog značenja, predložko-padežna konstrukcija *u + lokativ* može imati i značenje vremena i to uz odgovarajuće brojeve označavajući godine ili neki vremenski odsjek, kao u sljedećim primjerima iz Đilasovih i Lalićevih narativnih tekstova:

Jelena je bila *u osamnaestoj godini* (Đil., SIM, 96); Bio sam *u osamnaestoj godini* (Đil., Sa, 123); žena *u pedesetim godinama* (Đil., ZČ, 323); *U trećoj godini* robovanja mogao si nas tačno prebrojati (Lal., Dr, 116).

SINTAKSA GLAGOLA

*Prezent*¹⁰⁶

363. Prezent je vremenski glagolski oblik koji u savremenom jeziku ima najširi domen upotrebe, a pored toga veoma je sklon vremenskom transponovanju¹⁰⁷ (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 352, 376). Podjednako mu je dostupno iskazivanje i referencijalne i nereferecijalne radnje.¹⁰⁸

Razlikovanje apsolutne i relativne upotrebe glagolskih vremena u zavisnosti od odnosa dviju tačaka u vremenu (*tempus dicendi* i *tempus agendi*) ima dugu istoriju u proučavanjima glagolskih vremena indoevropskih jezika, a funkcionalno je i u najsavremenijim opisima sintakse glagolskih vremena (Kristina Štrkalj Despot, 2011: 262).

364. Apsolutno upotrijebljen prezent¹⁰⁹ (apsolutiv prezenta) (Silić, Pranjković, 2007: 191), prema tradicionalnoj sintaksičkoj literaturi *indikativni prezent* (Stevanović, 1969: 559; Stanojčić, Popović, 2000: 382), koristi se u svojoj primarnoj funkciji za iskazivanje sadašnjih referencijalnih radnji koje karakteriše istovremenost momenta njihovog vršenja sa momentom govora. Takve radnje iskazuju se samo oblikom imperfektivnog prezenta.¹¹⁰ Za razliku od njih, za iskazivanje sadašnjih nereferecijalnih radnji koriste se prezenti oba vidiska lika. Pošto radnje iskazane

¹⁰⁶ Ovaj dio istraživanja objavljen je u slovenačkom časopisu *Slavistična revija* pod naslovom: *O upotrebi prezenta u crnogorskoj međuratnoj pripovjedačkoj prozi* (Radojević, 2016b).

¹⁰⁷ Pod transpozicijom glagolskih oblika podrazumijeva se upotreba oblika jednoga značenja u funkciji iskazivanja drugog značenja u skladu sa odgovarajućim kontekstom (Tanasić, 1996: 147).

¹⁰⁸ „Pri opisu sintakse glagolskih oblika neophodno je uzimati u obzir opoziciju referencijalnost/nereferecijalnost glagolske radnje (...). Kada se radnja u sadašnjosti, prošlosti ili budućnosti vezuje za jedan momenat, za jedan vremenski odsek, ona je predstavljena kao referencijalna. Ne mora se glagolskim oblikom iskazivati radnja koja se vrši ovako u jednom vremenskom intervalu; može se ona vršiti u nizu takvih intervala. Tada je posredi nereferecijalno iskazivanje radnje.” (Piper, Antić i dr., 2005: 347–348)

¹⁰⁹ „Kada se gramatičke oznake kategorije vremena promatraju prema vremenu u kojemu se govori, riječ je o apsolutnoj upotrebi vremenskih odredaba.” (Barić, Lončarić i dr., 1997: 407)

¹¹⁰ Nesvršeni prezent iskazuje kako referencijalne tako i nereferecijalne radnje, dok svršeni prezent iskazuje samo nereferecijalne (Piper, Antić i dr., 2005: 365).

indikativnim prezentom na izučavanom korpusu imaju stilski neobilježenu upotrebu, takve primjere ovdje nećemo izdvajati.¹¹¹

365. U tradicionalnoj sintaksičkoj literaturi često se izdvaja *kvalifikativni prezent* kojim se označavaju poznate naučne, umjetničke i životnom praksom potvrđene istine, radnje koje neko umije ili zna da vrši, te radnje koje kazuju stalna stanja koja se konstatuju i u vrijeme govorenja (Stanojčić, Popović, 2000: 382–383). Kako se ova vrsta prezenta često koristi i s ciljem iskazivanja nekih stalnih situacija u prirodi koje su vezane sa nekim geografskim pojmovima, neki autori ističu posebnu podvrstu ovog prezenta tzv. *geografski prezent* (Piper, Antić i dr., 2005: 356). Sem toga, ova semantička kategorija prezenta iskazuje i neke druge stalne situacije izvan okvira geografskih pojmova, npr. u opisima nečijeg izgleda, za šta imamo potvrda u izučanim pripovijetkama: Na čelu mu *stoji* crna vena, kao čvor (Lop. I, SM, 278); Nad visokim čelom kosa se *rijedi* i *opada* (Lal., VSK, 74); neka mutna žutina *gviri* iz siva lica (Lal., VSK, 75); ... u pogledu *nosi* nešto zgureno, preplašeno, bolno (Đil., De, 59); *ima* lijepe crne brčice i guste vjeđe (Đur. II, PSK, 106).

U primjerima ovakvog tipa radnje iskazane oblikom prezenta referencijalnog su karaktera.

366. Kao podvrsta kvalifikativnog prezenta značenjski se izdvaja tzv. *prezent sposobnosti*, kada se radnja ili stanje označeni prezentskim oblikom shvataju kao sposobnost za ostvarenje nečega (Piper, Klajn, 2013: 390):

Ali ja *ne znam da čitam* (Lop. III, SH, 103); ni ralom zaorati *ne zna* (Đil., SMM, 144); niko mu doskočiti *ne može* (Đil., DIK, 419); ima ih koje travama *umiju* bolje nego ikakav doktor (Lop. III, MBN, 203); vi dobro *pišete* (Lal., Str., 77); Vi *ne znate* naš jezik (Đur. I,

¹¹¹ Sa stilističkog aspekta posmatrano, u literaturi se uglavnom navodi stilski neobilježenost indikativnog prezenta (Barić, Lončarić i dr., 1997: 324), i takva njegova kvalifikacija je opravdana ukoliko ga posmatramo isključivo sa gledišta njegovog primarnog značenja i funkcije. Međutim, nerijetko se u radovima iz ove oblasti razmatra i prelazak indikativnog prezenta iz nultog stepena stilističnosti u manje ili više stilski obilježene kategorije (Burić (2012); Jovović (2015)).

Izd., 122); ja sam toliko pametan da *umem da sumnjam* (Đur. I, Izd., 128); taj vam *ume i da izgrdi i da izmlati* (Đur. II, Sp, 19).

Ovi primjeri, za razliku od prethodnih, prikazuju sadašnje nereferencijalne radnje i to od glagola oba vida. U ovakvim primjerima prezentom iskazanoj radnji nije svojstvena ostvarenost, već samo ostvarljivost (Ivić, 1981: 14).

367. Poseban vid iskazivanja nereferencijalnosti jeste upotreba prezenta u poslovicama, izrekama i sl. Jezik analizirane pripovjedačke proze odlikuje česta upotreba ovakvog, tzv. *gnomskog prezenta* (Stanojčić, Popović, 2000: 384) u rečenicama poslovičnog karaktera, koje su uglavnom vlastita kreacija pisaca, a prezentovane kroz govor likova koji često izgovaraju rečenice koje u sebi sadrže neku narodnu mudrost i opšteprihvaćenu istinu i tako dobijaju sentenciozni karakter. Na taj način izučavani pripovjedači nerijetko vrše i govornu karakterizaciju literarnih junaka:

Sto dobara *se zaboravi* pri jednome zlu! (Lop. I, MZ, 69); Čeljade *vrijedi*, koliko i *radi* (Lop. I, Dj, 123); i kokot *ima* nad glavom kokota (Lop. I, Se, 234); *Ne dolazi* Božić svaki dan (Lop. II, Se, 136); Sve *se može* kad *se hoće* (Đil., ZČ, 322); ... ni zlo *se ne vraća* zlim (Đil., JJD, 399); nepravde *ima* na svijetu koliko zemlje koju *gazimo* (Lal., OIM, 94); Ko *strada* za narod, taj *strada* za Boga (Đur. I, LjSR, 21); Ko *stavlja* prst među tuđa vrata, *može* ostati bez njega (Đur. II, Ljuš., 65); što *je* sramotno *ne može* biti pošteno (Đur. II, Ljuš., 66); pregaocu Bog *pomaže*! (Đur. I, Ra, 47).

Za iskazivanje gnomičnosti koriste se prezenti oba vidska lika, gdje imaju sivevremensko (omnitemporalno ili atemporalno) značenje, tipično za poslovice, izreke, aforizme i sl. (Piper, Klajn, 2013: 398). U literaturi se ističe činjenica da se „gnomičnost kao poseban vid nereferencijalnosti često ustrojava korišćenjem prezentskog glagolskog oblika“ (Piper, Antonić i dr., 2005: 365), te da je „poslovička (gnomska) upotreba vremenskih oblika karakteristična za pripovijedanje“ (Piper, Klajn, 2013: 398), tako da je zastupljenost ove prezentske vrste na izučavanom korpusu dijelom i očekivana. Sem toga, upotreba gnomskog prezenta osobina je i nekih crnogorskih govora (Vujović, 1969: 321).

368. *Relativnim prezentom* se iskazuju radnje koje pripadaju prošlosti ili budućnosti i to je vidljivo na osnovu sintaksičkih odnosa iskazanih u rečenici. Ovdje se gramatičke oznake kategorije vremena promatraju prema vremenu o kojemu se govori. Ovaj tip upotrebe glagolskih vremena može se smatrati stilski markiranim, iako njegova česta upotreba, tačnije običnost u upotrebi, donekle smanjuje njegovu stilističnost (Barić, Lončarić i dr., 1997: 407).

369. Oblik prezenta iskazuje relativne prošle radnje samo u zavisnosloženim rečenicama i to tako što se u upravnoj klauzi nekim preteritalnim glagolskim oblikom imenuje prošla radnja, a u zavisnoj se prezentskim oblikom iskazuje radnja istovremena sa tom prošlom radnjom (Tanasić 1996: 124). Dakle, radnja iskazana oblikom prezenta koja pripada prošlosti vremenski se ne orijentiše prema momentu govora, već prema drugoj prošloj radnji.

Na analiziranom jezičkom korpusu veoma su frekventni u upotrebi primjeri relativno upotrijebljenog prezenta za iskazivanje prošlih radnji:

Vidio sam da u njegovim crnim rukama *svjetlucaju* bijele korice noža (Lop. III, KH, 273); Činilo mu se da *se* njegovo koštunjavo, suvo telo *uvlači* u njeno (Đil., SIM, 99); u meni se probudi želja da *sijam, rastem* pred njima, pred svima ljudima (Đil., De, 61); Kroz prozor su se videle sijalice kako *žmirkaju* i *umiru* (Đur. I, Izd., 117); odavno je želio da *se srete* i *progovori* sa čovekom (Lal., Sa, 128); to veče nijesam imao vremena da *se naslađujem* takvim mislima (Lal., Str., 79); Naide na seljanku Anđu gdje *čuva* kravu i *plete* (Lop. II, Ma, 248); sjetih se da *treba da se odljumam* do kuće (Lal., Str., 83); Ponekad je čuo kako u sobi otac *razgovara*, onako zabrinut nad kabanicom (Lop. VI, ND, 99); Govorilo se kako neke od njih mali i mlađi trgovčići u gradu *uvode* u svoje tezge (Đur. II, Ljuš., 53); Slušao sam ponekad u polusnu sklopljenih očiju kako me *žale* (Lal., Dr, 116).

Primjeri pokazuju da se ovaj prezentski oblik često javlja u zavisnosloženim rečenicama (najčešće izričnim), a radnje mogu biti referencijalnog ili nereferecijalnog karaktera. Tako su u većini naših primjera radnje referencijalnog karaktera, sem u posljednja tri, gdje su nereferecijalne. Dâ se primijetiti da je relativni momenat u značenju prezentskog oblika zastupljen u velikoj mjeri, te je naporedna prošla radnja označena nekim drugim preteritalnim vremenom (najčešće perfektom ili aoristom).

370. Kada je posrijedi relativna upotreba prezenta za iskazivanje *budućih radnji*, u analiziranoj narativnoj prozi najfrekventniji su primjeri perfektivnog prezenta u sintaksičkoj poziciji koju zauzima i oblik futura drugog. To je poseban vid relativne upotrebe svršenog prezenta za iskazivanje radnji čije se vršenje vezuje za vršenje neke druge radnje koja se uobličava oblikom futura prvog (Piper, Antić i dr., 2005: 369) i koje takođe mogu biti referencijalnog ili nereferecijalnog karaktera:

Zaboravićeš ti tu muku, kad ti iz Amerike *dodu* dolari (Lop. I, Dj, 132); Čim prvoga *uvatim*, ubiću ga (Lop. I, MZ, 75); To ćeš znati kad *odrasteš* (Lop. VI, ND, 104); niko neće čut' ni viđet' kad *panem* (Lal., Str., 82); kad *se sretnemo* u četiri oka, daće Bog da se bratski golim handžarima izgrlimo (Đil., ŽIŽIŽI, 227); Ček', ček', dok vi kože *odere* – dotrčaćete vi Babanu (Lal., DV, 135); neću je dobit dok ovom golom čaprom *ne platim* (Lal., 88); prikratiću ti jezičinu dok samo *javim* gde treba (Lal., Gi, 126); a kad *umre*, doći će i braća (Đur. II, Vu, 34).

U ovim primjerima prezent se javlja umjesto oblika futura drugog svršenih glagola. Kao što primjeri pokazuju, to je najčešće slučaj u vremenskim rečenicama sa veznicima *kad*, *dok* i *čim*, gdje se među radnjama vremenske i upravne klauze iskazuje odnos sukcesivnosti.

371. Svršeni prezent umjesto futura drugog često se javlja i u pogodbenim rečenicama:

Pobrkaš li što, praga drugoga nemaš (Lop. II, Ne, 208); Samo kroz kišu i vjetar teško će moći i razaznati šum sjekire, ako negdje *udara* (Lop. I, MZ, 72); ako *ne bude* žene, daće zemlji snagu i srce (Đil., DLj, 24); Sjutra će, ako *mogne*, doći opet (Đil., ŽIŽIŽI, 232); ako jedna jabuka *pane*, za to će znati kmet (Lop. VI, Mr, 72); stići ćemo ako nas *ne sretnu* (Lal., Plj, 70); a ako *učine* štetu narodu, ostaće pogani trag (Lal., Str., 77); ako *kreneš* ka' dosad – zvek će se činjet (Lal., Plj, 71); Osevaćće se dobri bog ako joj *prihvati* dušu (Đur. II, Ljuš., 70); ako im *reče da se potuku* – potući će se (Đur. II, Vo, 157); Ako ih ja *ne uzmem*, uzeće drugi (Đur. II, CG, 118).

372. Više puta je u literaturi isticano da je za prezent karakteristično često transponovanje kako u vremenskom tako i u modalnom smislu. Osnovna razlika između vremenskog transponovanja prezenta u odnosu na relativnu upotrebu njegovu jeste u tome što transponovanje prezenta podržavaju prvenstveno određeni kontekstualni uslovi, a upotreba prezenta u sintaksičkom relativu zasnovana je na sintaksičkim relacijama (Tanasić, 1996: 147). U izučavanoj pripovjedačkoj prozi zastupljeni su primjeri vremenske transpozicije prezenta i u prošlost i u budućnost. Ovakav vid upotrebe prezenta karakteriše stilska obilježenost.

373. Transpozicija prezenta u prošlost koja se obilježava kao *pripovjedački (narativni / istorijski) prezent* česta je pojava u književnim tekstovima, ali je živa kategorija i u savremenom jeziku (Piper, Antonić i dr., 2005: 376). Služi za označavanje subjektivih sopstvenih radnji, kao i tuđih radnji po subjektivom zapažanju.

Narativna funkcija je jedna od najfrekventnijih funkcija transponovano upotrijebljenih vremenskih oblika.¹¹² U analiziranoj građi veoma je raširena takva upotreba prezenta, što je u skladu sa „zahtjevima pripovjedačkog teksta“, budući da se može govoriti o posebnom narativnom režimu saopštavanja (Tanasić, 1996: 149).¹¹³ Najprije izdvajamo primjere u kojima postoji neka vremenska odredba koja nedvosmisleno kazuje da se prezentom iskazane radnje odnose na prošlost:

Jednog dana, pred sumrak, *otvorim* naše prozore (Lop. III, Si, 245);); *Izlazim* jutros a Anka meni...: Eno ga! (Đil., SZPOVD, 88); Jedne noći, baš u njegovome prisustvu *zapitam* ženu (Lop. III, BP, 184); Dok na sâm drugi Božić, *sedim* ja u krčmi s drugarima (Đil., Sl, 336); Duboko u noći opet *zagrme* mašine (Lal., Br, 101); Tek pod navod dana *ustaje, pregleda* koš i *zgrće* brašno (Lal., DV, 134); A ujutru *pođu* kući sa pola barila (Đur. II, Vo, 150).

¹¹² Kada je jedan glagolski oblik upotrijebljen u kontekstu i funkciji u kojoj je očekivana upotreba drugog vremenskog oblika, govorimo o prenosnom vremenskom značenju (Piper, Klajn, 2013: 388).

¹¹³ Tanasić (1996: 149) ističe da se naracija razlikuje od drugih komunikacijskih tipova (monologa i dijaloga) jer pri narativnom režimu izostaje uspostavljanje bilo kakvog odnosa između momenta vršenja radnje i momenta govora, iz čega proističe da se pripovijedanje zasniva na vrlo specifičnoj upotrebi vremena.

373.1. Međutim, nijesu rijetki primjeri gdje nijesu prisutni vremenski determinatori, već se iz cjelokupne situacije, vidljive iz šireg konteksta, utvrđuje da je posrijedi vremensko transponovanje u prošlost, odnosno da su prezentski oblici upotrijebljeni kao gramatičke metafore.¹¹⁴

Skočim s međe i počnem da trčim kao lud (Lop. II, KH, 73); *Uzmem i odvojim* one najbolje pa s čovjekom pravo na rakiju (Lop. I, SM, 277); *Udarim* na vrata moga hana. Niko se *ne odazove*. *Udarim* nanova (Lop. VI, JS, 22); *Guraju se* laktovima, narod *razmiče* gomile, *pronosi se* luk, jabuke, krompir, kupus (Lop. I, Se, 230); *Okrećem se* polako krijući *čekam* kuršum u čelo (Lal., Str., 83); Stipović *ne čuje* posljednje riječi. Slomljeno *silazi* niz stepenice (Lal., VSK, 76); *Stojim* tako i *čekam* (Lal., Str., 82); *Pobjegnem* daleko, *izgubim se* u bijelom svijetu (Đil., CGB, 82); *Otvorim* oči *ispijem* čašu, jednu, drugu, treću – i već *ne vidim* ništa (Đil., De, 59); *Udarim* po stolu, čaše *zveknu* krtim smehom (Đil., De, 59); Ali *padamo* redom, redom kao vojnici na frontu. Prsa nam *se tresu* od uzbuđenja i *dišu* brzo (Đur. II, Sp, 10).

Primjeri pripovjedačkog prezenta iz jezika izučavane narativne proze, često prisutni i u nizovima, daju naročitu reljefnost pripovijedanju.¹¹⁵ Upravo ovakva upotreba prezenta „nalazi svoju svrhu posebno u stilističkoj sferi: glagolski oblici, pa i prezent, transponuju se radi postizanja određenih stilskih efekata“ (Tanasić, 1996: 147).

373.2. Posmatrano iz ugla lingvističke stilistike, transpozicija (komutacija, sinonimija) glagolskih vremena je karakterističan primjer za izražavanje vremenske tačke gledišta frazeološkim sredstvima. Tu upravo spada upotreba pripovjedačkog prezenta u opisivanju prošlih radnji, tj. takva upotreba jednog vremena u primarnoj funkciji drugog može biti signal promjene tačke gledišta (Katnić-Bakaršić, 1999: 104).

¹¹⁴ Prema B. Tošoviću (1995: 228), gramatičke metafore ili gramatički sinonimi različite stilističke vrijednosti nastaju tako što se glagolski oblici transponiraju u polje drugog oblika i tako zamjenjuju i vrše njihovu funkciju. „Polje temporalnosti“ je područje u kome se odvijaju takvi procesi koji vode nastajanju gramatičkih metafora.

¹¹⁵ Pripovjedačkim prezentom postiže se živost i slikovitost u pripovijedanju, odnosno u predstavljanju neposrednosti realizovanja radnje, ovim oblikom se postiže najpotpunija predstava „prezentnosti prošle radnje“ (Lalević, 1951: 121).

374. Present može označavati i radnje koje se odnose na budućnost (*present za budućnost*), tj. radnje koje se još nijesu vršile ili izvršile, već se odnose na vrijeme koje će nastati nakon vremena govorenja. Tu imamo posrijedi transpoziciju prezenta u budućnost, koja je česta pojava u savremenom jezičkom izrazu (Piper, Antić i dr., 2005: 382), pa i u jeziku analizirane narativne proze, što predstavlja, stilistički posmatrano, iz ugla tekstostilistike, prelazak na unutrašnju vremensku tačku gledišta (Katnić-Bakaršić, 1999: 104):

pa da zajedno u grad *idemo* doktoru (Lop. II, MB, 125); *bježimo* sutra ujutru konjem (Lop. III, SRA, 241); Ti me vraćaj, ali ja *ne ulazim* bez njega (Lop. III, KM, 79); *idem* sutra u šest (Đil., OID, 297); Ti *dobijaš* 180 dinara (Đil., PORR, 159); Od sutra *idem* na spoljni rad (Đil., RK, 339); ja i Mašan *idemo* da pregledamo brdo (Lal., Plj, 71); *idem* u svijet (Đur. II, CG, 134).

U ovakvim primjerima veoma je važno postojanje nekog determinativa u rečenici koji ukazuje na to da se radnja iskazana oblikom prezenta odnosi na budućnost, a nerijetko je to određivo samo iz šireg konteksta. Primjeri pokazuju da je za iskazivanje budućih radnji upotrijebljen imperfektivni present i u stručnoj literaturi je isticano da bi, u slučaju supstitucije oblika prezenta futurom prvim, u ovakvim primjerima moralo doći do promjene vidskog lika, tačnije, futur prvi bi iskazivao buduće perfektivne radnje (Stevanović, 1969: 566; Tanasić, 1996: 159; Polovina, 1985: 99).

Ograničenja u vremenskom transponovanju prezenta su leksičke prirode, odnosno primjeri pokazuju da za iskazivanje budućih radnji u obzir dolaze samo glagoli iz određenog semantičkog polja, preciznije, glagoli koji iskazuju radnje koje se mogu planirati, predviđati. Stoga se ovaj tip prezenta naziva i *prezentom za planiranu budućnost* (Tanasić, 1996: 160).¹¹⁶

375. Present je vremenski glagolski oblik koji je inače veoma podložan modalnom transponovanju (Piper, Antić i dr., 2005: 385), pa ne čudi što je modalni present frekventan i u jeziku analizirane pripovjedačke proze. Njime se označava stav govornog lica prema još

¹¹⁶ Usljed frekventnosti upotrebe i izvjesne šablonizacije koja nastupa upravo zbog leksičke semantizovanosti, Tanasić (1996: 163) ističe da je ova kategorija prezenta danas stilski neobilježena u tekstovima u kojima se javlja.

nerealizovanoj i neostvarenoj radnji, odnosno iskazuje se širok spektar značenja koja su svojstvena imperativu i potencijalu u modalnoj upotrebi.

376. Perifrastična konstrukcija *neka* + *prezent* u imperativnom značenju, koju imamo u primjerima: *neka* đetić *vidi* postelju (Lop. I, Ko, 255); *Neka* mu majka *dode*! (Lop. VI, ND, 107); *nek* traže za sebe (Đil., PRK, 252); *neka* idu, *neka* trče svi (Đil., ZČ, 318); *nek* kupi kamenje! (Lal. SS, 112); *nek* promijeni pravac (Lal., SS, 112); *Nek* samo oni iz grada *jave* (Đur. I, Lju, 85); *Nek* *dođu* meni ... *nek* meni *reknu*! (Đur. II, Ljuš., 66), nezamjenjiva je oblikom imperativa, s obzirom na činjenicu da se imperativom iskazuje naredba samo prisutnom licu. Ovim prezentom se iznosi stav licu koje treba da ga prenese do adresata.

377. Imperativno značenje bilježimo i u vezi *da* + *prezent* u pojedinim pripovijetkama:

Da *svežete* vilice! (Lop. II, NS, 294); *Otpravljaj* put planine, ali lupeža *da* *nađeš* (Lop. I, MZ, 68); *Da* *ostaviš* priču! (Lop. I, DO, 151); *Da* *ne izlaziš*! (Lop. II, ND, 41); *Da* više u kuću *ne čujem* te riječi (Lop. II, Se, 150); korak *da* ti *ne čujem* (Đil., Ra, 430); *I da* *zakolješ* tu crkotinu (Lal., Gi, 126).

Oblik prezenta u prvom licu množine: *Da se odmorimo*, - vikao je, - *da se odmorimo* (Lop. II, ND, 45); *Da ugladimo* sve (Đil., ZČ, 322) iskazuje stav govornog lica koji nema karakter naredbe, već više karakter predloga, i eventualnom zamjenom imperativom prvog lica množine (*odmorimo*, *ugladimo*), izgubila bi se značenjska nijansa „predlaganja“ (Tanasić, 1996: 168). U većini primjera prezent je zamjenjiv oblikom imperativa, uz postojanje izvjesne različite nijanse u načinu iskazivanja naredbe. Međutim, u primjerima: *da se* to *oglasi* (Lop. III, KM, 76); *Da se kupuje* (Đil., ZČ, 318) uočljiva je razlika između upotrebe prezenta i imperativa koja se reflektuje u mogućnosti da se radnja iskazana oblikom *da* + *prezent* obezliči, odnosno da se ne apostrofira adresat koji radnju treba da izvrši, što je nemoguće učiniti upotrebom imperativa.

378. Modalno značenje iskazuje se konstrukcijom *da* + *prezent* i u namjernim klauzama u okviru složene rečenice:

Zahvati vode i trkom poleće preko doline *da donese* seljaku (Lop. I, NO, 92); dizala se Marija *da* i sama *vidi* kroz ključaonicu (Lop. III, Strij., 151); Posljednju pršutu izviše ognja nosim *da prodajem* na Cetinje (Lop. I, Se, 228); Idem *da ti donesem*, babo, duvana (Đil., DIK, 419); Spremaj se, Aćo, da idemo u šumu *da tešemo* držalice (Đil., Su, 34); savi mi jednu *da zadimim* (Lal., Ja, 84); Dodo' malo *da se ugrijem* (Lal., OIM, 97); izvukoše ga iz kancelarije *da* ga *pošalju* na jug (Lal., ŠSN, 65); okrenu glavu *da čuje* odgovor (Đur. II, Ljuš., 51); 'Oću da što zaradim, *da skinem dug* (Đur. I, Ra, 37).

Ovdje je moguća upotreba prezenta oba vidska lika. Modalno značenje prezenta u navedenim primjerima je namjera koja može biti iskazana i oblikom potencijala. U upravnoj klauzi se mogu javiti glagolski oblici koji označavaju radnje smještene na bilo koji od tri moguća vremenska plana, a takođe prezentom iskazana radnja može stupati u određeni odnos i prema radnjama različite referencije u upravnoj klauzi.

378.1. Stvarno modalno značenje ima prezent u uslovnim rečenicama u kojima se njime ističe tzv. *potencijalni uslov* (Piper, Antić i dr., 2005: 390):

Izio bi ovaj (...) tri pršute *da ih staviš* pred njega (Lop. I, MZ, 68); *Da imaš* žene druge bi se stvari okrenule (Lop. III, MBN, 205); Sedamdeset života *da ima* sve bi mu ih on jednom rukom uzeo (Lop. II, Lo, 119); *Da je šineš* po jednom obrazu drugi bi prskao (Đil., CGB, 80); A *da se* sutra Anto *digne*, opet bi ga ubio (Đil., CGB, 82); Još *da* mi *nije* tebe Majo – u vodu bih skočio (Lal., OIM, 100); *da imate* više, da *imate* dosta, to bi bogatstvo vas pojelo (Đur. II, Ljud., 173); *Da nije* tako, on bi svršio školu (Đur. II, PSK, 95).

U ovakvim primjerima umjesto prezenta mogao bi biti upotrijebljen potencijal, bez semantičke razlike.

378.2. Na izučavanom korpusu izdvaja se jedan broj primjera sa dativom kao psihološkim subjektom i konstrukcijom *da* + *prezent* kao dopunom glagolu *biti*, koji su takođe modalnog karaktera, a koje smo zabilježili u pripovijetkama Nikole Lopičića:

Bilo joj je *da sjedi, da tako gleda i da ne priča* ništa (Lop. II, Lju, 94); Bilo mu je *da ga tuče, tuče* nemilice (Lop. II, Lo, 118); Bilo mu je *da viče* (Lop. II, BJ, 255); U prvi mah bilo mu je *da je živu uhvati i rastrgne* (Lop. II, Kr, 268); Sada mu je bilo *da* u toj planini *nađe* mira svome životu (Lop. II, Kr, 269); Meni je bilo *da plačem, vičem i bježim* (Lop. II, Co, 49); Bilo mi je *da* cokolom *zagrebem* preko međe (Lop. VI, Ci, 147); Bilo mi je *da* ih sve *polomim* (Lop. III, KPL, 176).

U ovakvim konstrukcijama izražava se stav prema nerealizovanoj radnji (najčešće želja, htjenje, namjera). Oni su današnjem jezičkom osjećanju neobični, odnosno zvuče arhaično, te se može govoriti o njihovoj stilskoj markiranosti u narativnim tekstovima.

379. Na ispitivanom materijalu bilježimo i prezent kao dopunu glagolima i izrazima modalnog i nepotpunog značenja¹¹⁷. I dok je u ponekim primjerima modalnih glagola funkcija dopune podijeljena između prezenta i infinitiva (*htjeti, smjeti*) u većini je dominantan infinitiv kao dopuna (*moći, morati, znati, umjeti...*). Jedino u funkciji dopune faznim glagolima prezent ima dominaciju i primat u odnosu na infinitiv. Stoga izdvajamo neke od tih primjera:

Umjesto odgovora, počeo sam *da plačem* (Lop. II, ND, 41); U jedan mah Fric poče *da jeca* (Lop. II, ND, 45); Počeo sam *da jedem*, polako, mirno (Lop. II, KH, 67); Poče *da tegli* tako da me uspravi (Lop. II, KH, 68); *poče* kraće *da diše* (Lop. II, KH, 71); Počeo je *da bulji* ljudima u oči (Lop. II, NS, 294); Kaluđer nastavi dalje *da se moli* (Lop. I, MZ, 78); I podigne brk, pa poče *da šapće* (Lop. I, MZ, 67); opet poče *da se krade* iz planine (Lop. I, MZ, 71); U krevetu poče *da ječi* (Lop. I, Dj, 131); On poče *da drhti* (Lop. VI, KS, 133); I počeo je *da piše* (Đil., NR, 51); poče Antonije *da se smije* na silu (Đil., KŽ, 56); Tada sve počne *da široko diše* (Đil., Su, 34); poče *da se prisjeća* svega što je bilo (Đil., UR, 72); Poče *da skuplja* sve osoblje: pisari, zvaničnici, referenti (Đil., Sa, 439); i sam poče *da hoda* na vrhovima prstiju (Đil., MVK, 146); i presiti i pijani počеше *da pljačkaju* i nasrću na žene (Đil., RŽ, 388); Ali nijesam prestajao *da se hrabrim* (Lal., Str., 79); pa

¹¹⁷ Prezent sa veznikom *da* kao dopuna predstavlja relativno mladu jezičku pojavu, budući da se prodor konstrukcije *da + prezent* kao supstituta infinitiva vezuje za period druge polovine XIX vijeka (Bigović-Glušica, 1997, fusnota 567, str. 279), pa je i razumljiv kod mladih pisaca crnogorskih.

počeh *da izvodim* (Lal., Str., 80); počeh *da posrćem* (Lal., Str., 81); A onda počeh *da se sjeća* kako je prije dva dana pošao iz male čiste varoši (Lal., UUR, 89); počeh *da sniježi* (Lal., Sa, 131); a nebo počinje *da sipi* (Đur. I, LjSR, 29); nastavi dalje *da priča* (Đur. II, Sp, 13).

379.1. Na izučavanom korpusu često bilježimo lično upotrijebljen glagol *trebati* uz druge glagole koji ima kao dopunu najčešće konstrukciju *da + prezent* u Lopičićevim i Đilasovim pripovijetkama, a kod ostalih pripovjedača ne bilježimo ovaj glagol lično upotrijebljen:

on je trebao *da igra* Kraljevića Marka (Lop. II, ND, 39); Pozornica je trebala *da bude* tako uređena (Lop. II, ND, 40); trebala sam prvi dan *da pođem* (Lop. VI, MFO, 45); Trebao sam *da javim* mladiću (Lop. II, Ljv, 280); Da imanja trebaju *da pripadnu* njima (Lop. III, MSNZZI, 34); Danas je sin trebao ranije nego prije *da pođe* u školu (Lop. III, Ko, 292); Ti ne bi trebala *da služiš* (Lop. VI, MFO, 34); Trebao je *da osvane* nedjeljni dan (Lop. VI, MFO, 49); trebao sam zajedno *da stupim* s njima u život (Lop. VI, NT, 56); cipele su trebale *da promijene* boju (Lop. VI, Ci, 146); Nisam trebao to *da učinim* (Lop. II, NK, 114); Već od jutra trebao sam *da čekam* na red (Lop. II, KH, 69); Boja, koja bi po svemu trebala *da bude* zelena (Lop. VI, IOJJ, 115); Jela je trebala *da pripazi* da kočijaši ne prođu kućom (Lop. VI, IOJJ, 112); i kad odmjeri točak u koji je trebala *da udara* voda on ne reče ništa (Đil., ZSDLj, 30); trebao je *da izvadi* lekar dva rebra (Đil., SU, 129); On nikako ne bi trebao *da se odvoji* od nje (Đur. II, CG, 121); trebao bih *da živim* (Đil., SMM, 142); Čojak čojku treba u nuždi *da pomogne* (Đur. II, CG, 125); treba *da ide* u gimnaziju (Đur. II, Vo, 145); kako sad treba *da im kažem* đe su komiti (Lal., Str., 80); nije mogao izbiti iz glave misao da treba *da pokupim* obe svoje košćurine (Lal., Dr, 117).

380. U jeziku međuratne pripovjedačke proze vrlo je rijetka upotreba prezenta sa prefiksom *uz-* u klasičnim primjerima temporalnih i kondicionalnih rečenica umjesto futura II, kako je to u pojedinim crnogorskim govorima slučaj (Pešikan, 1965: 202; Vuković, 1938–1939: 87; Pižurica, 1981: 213). Posvjedočena je rijetkim primjerima u pripovijetkama N. Lopičića i D. Đurovića:

neka samo Bog da da sin još *ustraje* (Lop. III, SD, 39); kao djevojka koja ima da posluži goste i da ih zabavi, ako baš to *ustreba* (Đur. I, Lju, 56).

380.1. Bilježimo i primjere van te upotrebe uz glagol *raditi*, u značenju „završiti posao obrade imanja“:

nego je tu stala na sred imanja, koga ne može *uzraditi* (Lop. I, Jo, 158); Samo dok on *uzradi* i proda, smrt neće doći (Lop. III, SD, 45). A onoliko koliko *uzrade*, toliko im se plati (Đur., I, Lju, 82).

380.2. Interesantan je i sljedeći primjer: bude li jesenji potok noćas *ustrajao* na slameni krov njihove kolibe, ugasiti (Lop. II, Odl., 241); gdje glagol sa prefiksom *uz-* imamo upotrijebljen u radnom gl. pridjevu u sklopu futura II. Ovakva upotreba smatra se arhaičnom u standardnom jeziku (Stevanović, 1969: 696). Danas preovladava mišljenje da perfektivnom prezentu sa prefiksom *uz-* više negoli futur II odgovara složeni predikat takvih glagola sa oblikom ingresivnog glagola *stati* u upravnom dijelu i odgovarajućim glagolom u dopuni (Glušica, 2003a: 76).

Perfekat

381. Iako je u jeziku izučavane narativne proze frekventna upotreba aorista, u manjoj mjeri i imperfekta, a čest je i pripovjedački prezent u kazivanju radnji u prošlosti, ipak perfekat nije potisnut, već je veoma frekventan. No, za razliku od drugih preteritalnih oblika, ovaj glagolski oblik iskazujući prošlu radnju, ni u kom pogledu je ne specifikuje, i kao takav ima širok domen upotrebe (Piper, I. Antić i dr. 2005: 390).

382. Izdvojićemo neke karakteristične primjere upotrebe ovog glagolskog vremena u analiziranom korpusu:

a) za označavanje radnji i stanja koja se mogu shvatiti kao svojstvo ili kvalifikacija subjekta. To je kvalifikativna upotreba perfekta. Izdvajamo zabilježene primjere za takve radnje (stanja) nereferencijalno koncipovane od glagola sa nesvršenim vidskim svojstvom¹¹⁸:

Nekada *je* Dobrski Luk stalno *narašćivao*, *nanosio* veliku vodu i *klobučao* stranom da sve potopi. *Utanjale* pod vodom njive i *mekšala* svaka livada, te se s proljeća *držao* tu struk bolje nego igdje, *zdrijevalo* krupno žito, *uzjahivao* mladi struk i *ljuljao se* zdrav i silan, da mu ni vjetar ne može ništa. A vječito *raslo* nad Lukom visoko nebo, pa se širilo rumeno i toplo da uzrene suncem i zamiriše u žitu (Lop. III, KHŠ, 57); Ujutru *se* jedva *budio* (Lop. III, KK, 92); Crveni krovovi *vireli* su kroz ozelenele voćnjake (Đil., NV, 27); On *je* uvijek *išao* takav, prosio i proricao (Đil., TO, 41); Lim *je* *vrhudio* kroz lugove kao guja (Đil., NV, 27); Svakog jutra *se dizao* rano (Đil., SMM, 141); Dvije livade i njiva uz potok, *natapali* su jazove (Đil., SS, 349); Retko *je* Hromac *zalazio* u nju (Đil., SZPOVD, 84); Posle rata *je živio* od papagaja i 100 dinara mesečne invalide (Đil., SZPOVD, 86); Izjutra *se dizao* iz njenog krova tih, plavičast dim, put neba (Đil., KT, 163); U njemu *su* uvek *gledali* drugog, tuđeg čoveka, kojega *su cenili* i *voleli* (Đil., NR, 53); Beščutno *su ulazila* luksuzna kola u širom otvorenu kapiju (Lal., LjVP, 62); *Širile su* se šume, *kitile* planinske kose i padine i *spuštale se* u riječne doline i sela (Lal., ŠSN, 67); Uveče *je mandalio* vrata i tvrdo *zatvarao* kapke na prozorima, a u dan *nije daljio* niza selo (Lal., SS, 113); Dolje *je blještala* razlivena voda sa svojih stotinu ogledala (Lal., DV, 133).

b) u pripovijedanju za označavanje relativne prošlosti, i to i od svršenih i od nesvršenih glagola:

meni se je činjelo kao da *su se* hrastovi *naginjali* da vide naslagano drvo u našim kolima (Lop. III, KHŠ, 60); jer *su se*, vele, telefonske žice *zamrsile* u hrastovoj kruni (Lop. III, KHŠ, 61); Mi pamtimo da *je* strašnih ludaka *dolazilo* (Lop. I, MZ, 63); *smijali su mi se* i tamo mnogi kad su čuli da ga vodim kod svetitelja (Lop. I, MZ, 64); Znao je da *je* zvono *prestalo* da zvoni (Lop. II, Lo, 112); dok je sjedio, Dušan *je već primijetio* da ga svi

¹¹⁸ Perfekat nema mogućnost da iskazuje nereferencijalne radnje glagolima svršenog vida (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 401).

gledaju (Lop. II, NK, 304); Vjerovao sam da *je dobila* hljeb od Austrijanca kome je prala rublje (Lop. VI, Ci, 145); Kazali joj da *je kupio* novu košulju (Lop. I, Dj, 125); I saznao je da ga *je* najviše *morilo* to što je bio daleko od žene (Đil., NV, 28); Kekan se sjetio kako *je* nekad *želio* oslobođenje od nečega (Đil., UR, 72); devojka ga *je napustila* kad se pojavio jedne zore, napaćena, uvela lica (Đil., SZPOVD, 84); Kažu, da niko *nije* Jovanu suze *video* (Đil., PORR, 163); sin smjenjivao oca i pleme *je* uvijek *ostajalo* – pričao mu je otac – jedno od najjačih (Đil., CP, 393); *imao je*, kažu, hučnu mladost (Đil., UNŽ, 152); Vidio sam, *pošao je* Ramo za njima (Đil., CP, 396); A kada su te noćne utvari došle do crkve, poželivši jedan drugom dobru noć, *nisu pošle* kućama (Đur. I, LjSR, 16); On je pričao bezbroj puta kako mu *je* majka *kazala* da se rodio one iste godine kada je Omer-paša navalio kao arslan na crnogorski kamen (Đur. I, Ra, 32); Navalio je njega roj misli o dužnicima, koje *su* – činilo mu se – *prolazili* ispred njega (Đur. I, GVNZ, 69); Dali smo mu jednu injekciju i odmah ga smestili u auto (Đur. II, Sp, 19); Osjećao se dobro, *sanjario* o budućnosti (Lal., ŠSN, 65); A tad se sjetih da *smo razminuli* Štupalj (Lal., Str., 81); Pričalo se da *je* Simo *napufeljao* Stefana na svađu (Lal., Ja, 86);

v) za iskazivanje različitih modusa – modalni perfekat:

Makar *se utopio*, tražiće lupeže (Lop. I, MZ, 72); I mi *smo propali*, *propao je* naš život! (Đil., OP, 331); *Umrla je* naša kuća, ako nešto od njega ne bude (Đil., SU, 129); Da ga *nisam puštio*, danas bi ga ženio (Đur. II, Vo, 144).

Za razliku od aorista kojim se postiže dinamizam, kratkoća i živost u pripovijedanju i imperfekta čija upotreba donosi uzvišen, svečan i patetičan ton, pripovijedanje u kojem dominira perfekat je mirno, staloženo, ujednačeno, jednostavno. Otuda i nema posebnu stilsku izražajnost kao ova druga dva glagolska oblika.

383. Ono na šta ćemo se posebno zadržati, prvenstveno zbog stilogenosti takve njegove upotrebe je *krnji perfekat*. Široko je zastupljen u jeziku ispitivane proze sa relativnom funkcijom u pripovijedanju. Osim toga, čest je i u označavanju neke novine, iznenadne vijesti koja se

saopštava. Istaći ćemo one primjere u kojima je prisutna semantička komponenta krnjeg perfekta – rezultativnost, i stilsko-semantička nijansa – ekspresivnost.¹¹⁹

Primjeri iz proučavanog jezičkog korpusa:

Pšenični klas visoko iznad plota *podigao* glavu. Iza kuće *polijegao* sparušen luk, krompir sav *ušao* u zemlju (Lop. I, Im, 115); Ovoga proljeća seljak Đukan *orao* zemlju s volom i magarcem. Prošle godine *orao* s volovima (...) *Omlitavila* zemlja, *navukla* kiše, *izjalovila* rod i *ne bila* junačica da golo sjeme izbaci (Lop. I, Dj, 121); Veliku toplinu *naložilo* sunce (Lop. I, Se, 235); Ove godine sunce rano *otopilo* snijeg i prije nego ikad *razlila se* stranama voda (Lop. I, Dj, 121); Đukanov magarac *orao* kao vo. *Svikao* i na drugi posao (Lop. I, Dj, 121); *Zaratila* sa svima. *Onespokojila* oca. *Radila* sve žurno, na trk, u svađi (Lop. I, Dj, 126); *Donio* on iz grada pasoš, košulje, nove haljine (Lop. I, Dj, 132); pijane skitnice *odnijele* sve što je bilo za upotrebu (Lop. I, DO, 139); I malo po malo *oživjelo* imanje (Lop. I, Jo, 170); Tamo, na planini, u njenoj ruci *igralo* malo bijelo vreteno (Lop. I, MN, 244); U vlažnoj zemlji *kopao* rupu i, vjerovatno, *pravio* grobove za mrtvace (Lop. II, KH, 66); Plač i lelekanje prosto *pomamilo* Savicu (Lop. II, Lo, 110); Purjan *podigao* kitu, tikva *skočila* na među, a plavi štir *zatresao* strukom (Lop. II, Se, 153); *Oprobao* Risto dolakticu i *našao* da popusti pri strani (Lop. III, SRA, 241); *krepale* mi prošle godine tri svinje i još ih otplaćujem (Lop. III, Ko, 286); Jedan žut zračić s voštanice *pao* na njegove oble, sklopljene, mrtve oči, pa se *prosuo* preko usnica i napravio smiješak (Lop. VI, Zv, 16); U proljeće otkravljen zemlja *pokazivala* nasmijani obraz (Lop. I, MN, 244); *Navalili* kupci (Lop. I, NP, 270); Iz planine na pustu cetinjsku ulicu *sišao* vuk, okrenuo se prema kućama i zavija, zavija (Lop. I, PLG, 283); *Živio* Antonije povučeno, sirotinjski. Još kao momak *bio* najamnik i *navikao* na poniženja i udare (Đil., KŽ, 54); Žena mu *umrla* mlada (Đil., KŽ, 54); *Išla* moja žena, *lupala* na vrata a ona – zatvorena (Đil., KŽ, 56); *Sevale* munje u bezmernom, dubokom mraku a kapi *žuborile* niz strehe, po pločniku (Đil., NIŽIS, 63); *Zvonilo* u tim pitanjima nešto potajno, patničko, skriveno iza reči (Đil., NIŽIS, 64); *Birao* reči, misli, želje. I na rastanku joj *stegao* ruku toplo, snažno kao nekad (Đil., NIŽIS,

¹¹⁹ I. Grickat govori o novoj semantici kojom se krnji perfekt počeo ispunjavati još u periodu XVI–XVII vijeka: „On je počeo, ne gubeći potpuno svoj relativski karakter, značiti bilo rezultativnost, bilo ekspresiju pri izražavanju prošle radnje” (Grickat, 1953: 135).

65); *Osetio* kako se nešto veliko, svjetlo, skrhalo u njegovoj nutrini i odronilo u bezdan, *ostala* samo ljuštura prazna, laka, besciljna (Đil., NIŽIS, 65); *Prišao* i on. *Srelo* ga bezbroj začuđenih, punih poniženja pogleda; i njeno lice, voštano, dugo, vajano (Đil., UR, 71); Đuro *skontao* dobro kao i uvijek (Đur. II, Vo, 147); uplašena djeca ... *udarila* u urnebesnu dernjavu (Lal., ŠSN, 68); Brđani *izbili* iz brda, nevidljivo *ispali* iz kamena sa svih strana (Đur. I, LjSR, 10); *Odmicala* noć, ledena, mračna, bez kraja (Đil., JČ, 239); *Šibali* čekići, *škripali* čekrci; ispod dlijeta srdito *skako* ljuti kamen (Đil., GNR, 214); *Slomila* ovca nogu (Đil., OP, 333); *Probili* turske obruče, *opkolili* (Lop. I, PLG, 287); O Nikola, Nikola, *rodila* ti žena sina! (Lop. VI, Si, 139); *Poginula* majka sa djetetom na rukama (Lop. II, ND, 42); *Ukrao* ga, povika žena (Lop. III, Ma, 54); *Nestao* benzin! (Đur. II, CG, 130); *Umro* čojak noćas u planini (Đur. II, CG, 139).

Primjeri ukazuju na to da skraćeni perfekat ima izraženiji pridjevski karakter od punog oblika i da se upotrebljava u ekspresivnijem pričanju događaja iz prošlosti. Takođe, evidentna je njegova, već pomenuta, upotreba u ekspresivnom i emotivno obojenom iskazivanju neke novosti, neočekivane vijesti ili saopštenja, kao što imamo slučaj u našim posljednjim primjerima.

Sa stilističkog aspekta ovi su primjeri značajni jer upotrebom krnjeg perfekta pripovijedanje dobija na neposrednosti i upečatljivosti, a budući da je upotrijebljen skraćeni a ne puni oblik perfekta – i na dinamičnosti. Pričalac se uživljava u pripovijedanje koje se vezuje za neku određenu prošlost (određenu za pričaoca), što nije slučaj kod punog oblika perfekta, te otuda upečatljivost u pripovijedanju događaja upotrebom krnjeg perfekta.¹²⁰

Pluskvamperfekat

384. Još jedan glagolski oblik koji zajedno sa aoristom i imperfektom spada u tzv. glagolske oblike sa diferencijalnom semantikom (Tanasić, 2005b: 231) je pluskvamperfekat. On je takođe potvrđen u jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze velikim brojem primjera, ali svakako je manje frekventan u odnosu na aorist i perfekat, tako da možemo reći da je osrednje frekvencije u jeziku izučavane proze. To se podudara sa stanjem u pojedinim crnogorskim

¹²⁰ V. o tome: Stevanović, 1967: 66.

govorima (Stevanović, 1933–1934: 119; Ćupić, 1977: 164; Pižurica, 1981: 212) i u jeziku Nikole I (Nenezić, 2010: 358).

U jeziku crnogorske literarne tradicije, ipak, pluskvamperfekatski oblici su relativno česti (Ostojić, 1976: 244–245; Bigović-Glušica, 1997: 285; Tepavčević, 2010: 491), ali i kod nekih novijih pisaca.¹²¹

385. Ovim glagolskim oblikom u našim primjerima označava se radnja koja se zbila prije neke druge prošle radnje ili stanje nastalo iza izvršene radnje a istovremeno sa prošlom situacijom koja se prikazuje. Dakle, u prvom planu je semantika prethođenja. Za ovaj glagolski oblik je karakteristično da on u ovoj svojoj funkciji „nema očekivanu simetriju imperfektivnog i perfektivnog vida, nego je ograničen samo na mogućnost perfektivnog vidskog otjelotvorenja“ (Tanasić, 2005a: 71).

Izdvajamo neke od primjera pluskvamperfekta iz proučavane jezičke građe:

pa svi zajedno pođoše u odžakliju, gdje je iguman *bio naložio* oganj (Lop. III, KM, 79); *Riješili su bili* da pale ognjeve (Lop. III, KK, 88); on i ne pogleda na čeljad koja *se bjehu podignula* (Lop. III, SH, 98); Međutim Filip *nije bio poginuo* (Lop. III, Strij., 159); i otekale trepavice *bile su prekrile* oči (Lop. III, MBN, 206); on *se je bio nakostrešio* kao uvijek pred vezanjem (Lop. III, MBN, 216); Međutim Marija *je bila došla* (Lop. III, MBN, 216); Toplo društvo i vino – *uhvatili su bili* i Bogoljuba (Lop. III, Ne, 233); poče da kupi vrele kapi voska, što *bijahu popadale* po podu dolje (Lop. III, ČN, 255); Hladnoća koja joj malo prije *bijaše uhvatila* tijelo sad joj ga ukoči i ona drhtaše (Lop. III, ČN, 260); Veliki bukovi drvljanici svojom sjenkom *okinuli su bili* svijetao pozor s kuće (Lop. III, ČN, 261); Janica *bješe izvadila* toplu pečenu pogaču (Lop. III, KM, 80); I sunce *se bijaše jače izdiglo* iznad pazara (Lop. I, Se, 235); Putem *se* naše magare *bilo zamorilo* (Lop. VI, NT, 61); Taj poziv *bješe postao*, odjednom, tajanstveno i moćno biće koje ga vođaše (Đil., TO, 39); On je u svojoj mladosti *bio navikao* na mirne zgažene životom i starinskim

¹²¹ Isp.: „Danas dosta redak, ovaj oblik je u jeziku Ćamila Sijarića vrlo frekventan...“ (Muratagić-Tuna, 1998: 127); „Upotrebom glagolskog oblika kojim se označava radnja koja se izvršila u prošlosti prije neke druge prošle radnje Đonović primjetno arhaizira svoj jezik.“ (Bašanović-Čečović, 2013: 346)

moralom poglede (Đil., KŽ, 54); a onaj drugi, mirni i pitomi *bješe iskopnio* kao snijeg na suncu (Đil., KŽ, 57); Ona bura, kad je urlao na Boga, *beše se slegla* u njemu (Đil., SZPOVD, 85); Ilija Marković *se bio zaletio* u svom govoru (Đil., SIM, 107); Jazovi *su se bili odvrnuli* i Jovan pošao da zatisne provale (Đil., MVK, 150); Majka *se već bila vratila* i legla (Đil., JČ, 236); savi se da uzme sekiru koju ona *beše bacila* na zemlju (Đil., JČ, 237); *Bila je ostala* samo još jedna brazda, mala i pri međi (Lal., Ja, 87); Nekako *su* početka *bili navikli* na suludog starca samotnika (Lal., St, 107); Tek kada *su* već davno *bili izgubili* svetlost grada (Đur. I, LjSR, 13); *probudila se bila* još pre (Đur. I, Izd., 124); Mi *smo se bili* nekako neobično *sprijateljili* (Đur. II, Sp, 12); i tresući se pao da ljubi njenu bledu glavu, koju *je bila zabacila* unazad (Đur. II, Ljuš., 78); i bojao se da reči tužbalice ne dođu do ušiju njegovih sinova koji *su bili* nekuda *pošli* (Đur. II, Osv., 83); Vojnici koji su bili pola u vojničkom a pola u narodnom odelu, *bili su posedali* u krug oko njegovog sina Mirka (Đur. II, PSK, 92); U selu *se bilo doznalo* da je on bio u logoru (Đur. II, PSK, 113); Sunce *je bilo palo* prema pločama (Đur. I, LjSR, 27); Već *se bilo počelo* smrkavati (Đur. I, Izd., 115); *Bila je ukočila* pogled između lozovog lišća (Đur. II, Ljuš., 78).

Budući da se, kao što smo već istakli, ovim oblikom iskazuju vidski svršene radnje, razumljivo je da se takve radnje predstavljaju samo kao referencijalne. Vidimo da su potvrđeni primjeri u pluskvamperfekatskoj konstrukciji i sa perfektom pomoćnog glagola *biti* i sa imperfektom, pri čemu je razlika između te dvije morfološke varijante pluskvamperfekta isključivo u stilogenosti i ekspresivnosti oblika sa imperfektom, dok se značenjski potire razlika između njih, tj. oba oblika označavaju doživljenu radnju. Oblici pluskvamperfekta sa imperfektom pomoćnog glagola pripovijedanju daju arhaiziran ton, što je crta isključivo stilistički relevantna. „Ovo vreme svojim isključivo relativnim karakterom omogućava pojačano vremensko distanciranje, njim se stvara utisak da je pričanje neka davna istina, čija neminovnost apsolutno ne dolazi u pitanje.“ (Muratagić-Tuna, 1998: 127)

386. Danas u razgovornom jeziku oblik krnjeg perfekta (rjeđe i puni oblik perfekta) sve više potiskuje pluskvamperfekatske oblike, mada i među lingvistima postoje različita gledišta na

sinonimičnost ova dva glagolska oblika.¹²² Činjenica je da se mora imati u vidu da se pluskvamperfekatski oblik upotrebljava kad treba da se istakne da njime iskazana radnja nije aktuelna u momentu govora jer je poništena nekom drugom radnjom. Ovo značenje iskazuje se isključivo pluskvamperfektom perfektivnih glagola i tu je pluskvamperfekat nezamjenljiv perfektivnim perfektom. Kod imperfektivnih glagola je, međutim, takvo značenje iskazivo oblikom perfekta, te „imperfektivni perfekat je na komunikativnom planu ne samo konkurentan obliku imperfektivnog pluskvamperfekta nego ga potpuno potiskuje kao kraće i time ekonomičnije, zgodnije izražajno sredstvo“ (Tanasić, 2005a: 71).

Sa stilističkog aspekta, zamjena pluskvamperfekta kao složenog glagolskog oblika krnjim perfektom kao prostim, retrogradna je. U književnim tekstovima evidentno je da radnja iskazana pluskvamperfektom (osobito sa oblikom imperfekta pomoćnog glagola) ima svoju posebnu stilsku nijansu i arhaiziran ton koji zamjenom njegovim semantičko-sintaksičkim sinonimima ostaje neiskazan.

Aorist

387. U jeziku izučavanih pripovijetki aorist je veoma frekventan u upotrebi. Najčešći je aorist perfektivnih glagola u sintaksičkom relativu kojim se označavaju sopstvene i tuđe doživljene radnje, što čini ovaj glagolski oblik stilski relevantnim. Oblik aorista u savremenom jeziku spada u one glagolske oblike kojima se prvenstveno iskazuju referencijalne radnje.

Izdvajamo neke od mnogobrojnih primjera iz proučavane jezičke građe:

¹²² S. Tanasić (2005a: 64–71) ističe da se o sintaksičkoj sinonimici ova dva glagolska oblika može govoriti uzimajući u obzir glagolski vid – sinonimi su pluskvamperfekat perfektivnih i perfekat imperfektivnih glagola. M. Stevanović (1972: 95) smatra da je u onim slučajevima u kojima je pretežnije pridjevsko značenje (tj. stanje nastalo izvršenjem procesa) u upotrebi krnji perfekat, a gdje je težište na označavanju samog procesa, tamo su više na svom mjestu pluskvamperfekat ili relativni puni oblik perfekta. Tek onda kada su obje komponente podjednako zastupljene u značenju ova dva oblika, njihova međusobna zamjena je moguća. M. Ivić (1980: 93–94) tvrdi da je semantička specifičnost pluskvamperfekta toliko izrazita da bi u nekim slučajevima zamjena perfektom dovela do izmjene smisla rečenične intonacije. Razlog je u tome što pluskvamperfekat iskazuje prošli događaj koji je u sadašnjosti potpuno dezaktualizovan, dok primjeri sa perfektom nemaju tu implikaciju u odnosu na sadašnjost.

očajan pucanj *napuni* cijelo dvorište zvukom i *odjeknu*, kao da zemlja propade (Lop. II, ND, 40); Dok sam stajao kao ukočen, *čuh* oko sebe pisku, a zatim *osjetih* zadah baruta (Lop. II, ND, 41); Moj stariji brat *dotrča* pravo ocu (Lop. II, ND, 43); *Pobjegoh* od njega, i *uhvatih* majku za ruku (Lop. II, ND, 45); Tek što on *podize* ruku, ja prosto *odletjeh* ispred njega (Lop. II, KH, 68); Ona samo *uzdahnu* i *ocijedi* vodu s ruku (Lop. II, KH, 70); Moj novi drug *kriknu* od radosti kad me *vidje* (Lop. II, KH, 72); A onda se *popeh* na među (Lop. II, KH, 73); *Naložiše* oganj i *dadoše* im rakije (Lop. II, Lju, 99); *Skoči*, *zgrabi* kosu i *spusti se* brzo na mali put (Lop. II, BJ, 253); Tek što pijetao *zakukurijeka* na pragu Đukanove kuće, Đukan *skoči* iz postelje (Lop. II, NS, 291); *Podize* lijeno ruku, *pređe* preko čela i *zabulji se* u jednu tačku gore na tavanici (Lop. VI, Zv, 17); *Spustismo se* uzanom kamenitom stazom i *promicasmu* kroz selo (Lop. VI, Zv, 19); I mene *se učini* da sam odista velik, *isprsih se* pred njime i *napravih* boru na čelu (Lop. VI, NT, 57); Čim *puče* drvo, *nastade* tuča (Lop. VI, ND, 109); Čim nas *vidje*, odmah *ustade* (Lop. VI, Ci, 147); O svakoj nam medalji, stričane, *priča*, a o ovoj nećeš dađavolju jednu riječ (Lop. VI, FD, 151); *Prepadoh se* da ću obrukat i sebe i Crnu Goru (Lop. VI, FD, 158); A Mića *podize* jarak, *gurnu* goveda, oštrica *se zari* plug *se naže*, *prevrnu se* teška plasa, *udara* para (Lop. III, MZ, 28); A ja svetac i vladar u ovu zemlju *dohodih* i mnoga imanja *uzeh* (Lop. III, MSNZZI, 36); Sa kraja mahale *ču se* dernjava (Lop. III, Ma, 54); Barjaktar *se zagna* za njim ali on *naže* koritom Morače i *poče* da kleca kroz udoljicu kamenja (Lop. III, Ma, 55); Odjedanput *vidje se* u kući svijeća (Lop. III, SFIJK, 134); Tada ponovo *čusmo* lupu u prozor (Lop. III, Strij., 174); Voda *presta* prskati (Lop. III, BP, 186); *Segnu* da mu zapucaše kosti i *izvadi* potonji kamen (Đil., ZSDLj, 32); Bik *zakopa* nogom i radosno *riknu* na rudini (Đil., Su, 37); *Upade* u seosku krčmu (Đil., NV, 29); *Gurnuše se* seljaci i počеше kikotati (Đil., Đil., ZSDLj, 30); *Digoše se* ljudi, kao sumanuti (Đil., ZSDLj, 31); Žita *uspraviše* vitke strukove (Đil., Su, 37); *Zovnu* prodavca i, zavlačeći ruku u džep, *izvadi* banku (Đil., NH, 278); Tada *naiđe* jedna dama (Đil., NH, 279); Kad Srbi *napustiše* Beograd Jovan *osta* i dalje radeći kao ribar (Đil., SZPOVD, 85); Mašan Arsić *skide* pušku s ramena, *uze* je preko ruke i *pođe* (Lal., Plj, 71); Na taj pucanj Mašan se još jače *sklupča*, *prigrli* pušku i krajnjom napetošću luka *pričeka*, bez daha (Lal., Plj, 72); A kad pri samoj stijeni iznad sela *zanemože* i *pade* – *odjeknu* plotun između dva brda, *zaigra* odjek i polako se *razbi*, *izgubi* u suncu (Lal., SS, 114); Seljak više *ne izdrža* no *ustavi* mlin i *istrča*

napolje (Lal., Gi, 120); Negde sredinom druge godine boravka u Beogradu – *zaljubi se* i Vuleta Petrov (Lal., LjVP, 61); Hteo je da ih ostavi na miru, te žurno *spremi* instrumente (Lal., ŠSN, 65); A onda brzo *izađe* napolje, za njim *izljuma* predsjednik i oba starčića (Lal., UUR, 91); *rekoše* mu Miočani jedne nedelje (Đur. I, Ko, 140); Miočani se opet *zasmejaše*, *namignuše* i *gurnuše* jedan drugog sa strane (Đur. I, Ko, 142); Pucanj se *prolomi*, planina *prihvati* i *odjeknu* (Đur. II, Vu, 43); Ljudi i žene *zastadoše*, *zbuniše se*, *uskomešaše*, *promeniše* mesta, *gurnuše* se laktovima neprimetno, neki nešto *šapnuše* (Đur. I, Lju, 79); Tada žena *prodžara* vatru i *stavi* još neke jasenove cepke (Đur. II, CG, 137); Pametno i pošteno sve to *utanačiste* (Đur. II, Vo, 147); A kad *stigoše*, glasovi *se isprekidaše*, *pretvoriše* u žalosno mukanje i oko crnih polutrulih korita *počeše* da se muvaju i guraju (Đur. II, Vo, 152); *uskliknu* Vuko, a lice mu *se zgrči* i zaigra oko usta (Đur. II, TNTPB, 167).

Iz primjera se vidi da se aorist podjednako upotrebljava u pričanju tuđih i sopstvenih doživljenih radnji i da su dominantni primjeri relativno upotrijebljenog aorista. Ovaj glagolski oblik je izrazito frekventan u analiziranim pripovijetkama, a svojim prenesenom značenjem – iskazivanjem radnje koja se vršila u prošlosti, udaljena od trenutka govornog lica, pojačava svoju stilogenost. Aorist imperfektivnih glagola je znatno rjeđi od aorista perfektivnih, što se podudara sa jezikom Petra I, S. M. Ljubiše, Č. Vukovića i J. Đonovića (Ostojić, 1976: 240; Tepavčević, 2010: 481; Radulović, 1994: 129; Bašanović-Čečović, 2013: 339), a razlikuje u odnosu na jezik Nikole I, gdje je aorist imperfektivnih glagola „neuobičajeno visoke frekvencije“ (Nenezić, 2010: 351). Česta upotreba aorista u jeziku ove proze i u govorima zavičajnih govornih idioma izučavanih pisaca, kao i u crnogorskim govorima uopšte (Pešikan, 1965: 199; Ristić, 2010: 26; Miletić, 1940: 544; Vujović, 1969: 321; Jovanović, 2005: 387–390; Vuković, 1938–1939: 89), gdje je ovo glagolsko vrijeme živa kategorija.

Upotrebom aorista postiže se željena kratkoća, ubrzanost, dinamizam a dodatno živost, neposrednost i doživljenost u pripovijedanju (Stevanović, 1969: 625).

388. Na izučavanom korpusu bilježimo i modalni aorist kojim se iznose radnje koje se još nijesu izvršile i za koje govorno lice pretpostavlja da će se izvršiti, odnosno iznosi stav

uvjerenosti, sigurnosti da će se radnja realizovati, ili radnje koje namjerava, planira izvršiti. Takvo modalno transponovanje aorista imamo u sljedećim primjerima:

noge *slomih* tražeći te (Lop. II, Kr, 273); Ah! Ah! Govorio je ženi, *ubi* me ova nekrst (Lop. III, Ma, 52); Bog me *ubi* među ovim narodom (Lop. III, Ma, 53); A vi *pospaste*, *pospaste*! (Lop. VI, FD, 159); ti *propade*, Jovane, danas (Đil., Po, 375); Ne možeš, brate, *propade se* od posla (Đil., MPR, 193); *Podaviste* i sebe i marvu (Đil., DIK, 411); *ubi* me ova samotinja (Lal., Sa, 130); đavo sve *odnese* (Đur. II, Vu, 38); A *napisaste* li da vozimo mrtvaca? (Đur. II, CG, 137).

389. Iako je u jeziku standarda prisutna tendencija gubljenja aorista¹²³, u umjetničkim tekstovima zamjena ovog glagolskog vremena njegovim sintaksičkim sinonimima je gotovo uvijek neadekvatna, budući da se doživljenost radnje, neposrednost, dinamičnost, živost i slikovitost u pripovijedanju, riječju – sve ono što čini njegovu stilogenost – gube bez mogućnosti zamjene. Odnosno, upotreba ovog glagolskog oblika u funkciji stilske efikasnosti daje tekstu poseban estetski kvalitet pripovijedanja.

Istovremeno, osobito živa upotreba aorista u jeziku izučavanih pripovijetki korespondira sa živom upotrebom ovog glagolskog vremena u crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 199). Na drugoj strani, široka upotreba ovog glagolskog oblika osobina je i u jeziku kako novije tako i starije crnogorske književnosti (Ostojić, 1976: 239; Bigović-Glušica, 1997: 280; Nenezić, 2010: 351; Tepavčević, 2010: 481; Radulović, 1994: 128; Muratagić-Tuna, 1998:124; Bašanović-Čečović, 2013: 338–339).

Imperfekat

390. U ispitivanom pripovjedačkoj prozi prisutan je i imperfekat, doduše, neuporedivo manje frekvencije negoli aorist. Istovremenost vršenja radnje s nekom drugom radnjom u prošlosti i neograničeno trajanje čine stilski efekat upotrebe imperfekta. Kao i kod aorista, efekat doživljenosti radnje o kojoj se govori čine ga bitnim sredstvom umjetničkog izražavanja. Kako se

¹²³ Poznato je da se aorist imperfektivnih glagola u relativu i perfekat mogu međusobno zamjenjivati kao sintaksički ekvivalenti (Stevanović, 1972: 89).

upotrebljava samo od nesvršenih glagola, može iskazivati i referencijalne i nereferecijalne radnje.

Analiza jezičke građe ukazuje na raširenu upotrebu imperfekta u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa, a na znatno redukovanu upotrebu ovog glagolskog vremena u Đurovićevim međuratnim pripovijetkama i posebno Lalićevim.

391. Najčešće se ovim glagolskim oblikom iskazuju sopstvene doživljene radnje, ili pak tuđe radnje po sopstvenom zapažanju koje su nerijetko trajale istovremeno sa nekom drugom prošlom radnjom ili situacijom, kao što ilustruju primjeri:

I ona nesvjesno mehanički *ponavljaše* što ima da učini (Lop. I, Se, 232); Račun joj *ne izlazaše* čist (Lop. I, Se, 232); i više se *ne mogahu* razlikovati (Lop. I, Se, 241); U daljini kroz oblake prašine *ne razlikovaše se* više ništa (Lop. I, Se, 241); *vikahu* gubeći se u oblaku daleko na dnu vidika (Lop. I, Se, 241); Mene rabota onda *idaše* dobro (Lop. II, Kl, 311); I ja se cio da u poso da kupim jedan do za koji su mi pisali da *se prodavaše* u naše selo (Lop. II, Kl, 311); Crkvena vrata *bijahu* otvorena (Lop. III, MSNZI, 35); ali kamen u vrh oraha još neprestano *prelijetaše* i silovitu gomilu granja i pera *raznosaše* vjetar, na svakoju stranu (Lop. III, Ma, 50); niz uske skaline ona jedva *vucijaše* stopala (Lop. III, KM, 81); Njemu *drhtahu* oči, kao da su bile u vodi, i mali očni kapci *stiskahu se* i *mrštahu* (Lop. III, KM, 83); To se stalno *ponavljaše*, te se ona usplahireno *stiskalaše*, *mučalaše* i *grčalaše* (Lop. III, ČN, 253); Ramena joj *drhtahu*. *Drhtalaše* čitavim tijelom, *tresalaše* (Lop. III, ČN, 257); Zastade i *gledalaše* ga dugo i meko (Đil., Dj, 24); *Progoniše* ga djeca i *pljuvalaše* ljudi (Đil., ZSDLj, 31); A u duši mu *se gomilahu* nove tuge (Đil., ZSDLj, 31); *Rastijaše* taj smijeh van svih prostora i želja (Đil., KŽ, 56); i on *ne znađalaše* šta da kaže majci (Đil., JČ, 237); a ona *rastijahu*, *odijevahu se* u plamen i strah (Đil., TO, 38); On *mrzijaše*, u tome momentu, samu tu hartiju i slova, a ono zbog čega su napisana on *preskakaše* (Đil., TO, 38); *Izlažahu* preda nj sva lica koja je on gazio (Đil., TO, 40); Ali oni glasovi *ne prestajahu*, *rastijahu*, *gomilahu se*, *urlahu...* (Đil., TO, 40); I on se *smijuckalaše* i *mrgođalaše* (Đil., TO, 40); Sve pod nebom *urlaše* samo to, *življalaše* tim, *ogledalaše se* u njemu (Đil., TO, 40); Ali oni *vijorahu* u njegovoj pjanoj svesti kao sive, zle zastave i nikako *ne prolazahu* (Đil., NIŽIS, 65); Tako *tecijahu* dani (Đil., NIŽIS, 65); Ali

on *idaše*, *trčaše*, *bježaše* (Đil., UR, 72); A on *ne viđaše* i *ne čujaše* nikoga (Đil., UR, 73); oni se *plašahu* od njega (Đil., NH, 273); Kekan ga *mrzijaše* (Đil., UR, 76); najprije mi se *činjahu* neki goluždravci (Đur., SM, 156); da rečeš u njemu *ne bijaše* čojstva (Đur. II, TNTPB, 162); Tako mu zidovi *zatvarahu* nekoliko kokošaka i kravu, a međa *odvajaše* avliju sa ukletim komadom zemlje (Lop. III, Ma, 49); Ova žalosna šala još ga više *ubijaše*, te ga tako iz dana u dan *nestajaše* (Lop. VI, Zv, 15); U obrisima magle ti zvukovi kao da se *zadržavahu* i nošeni vjetrom *stapahu se* s nebesima, koja *izgledahu* kao da bruje (Lop. VI, Zv, 18).

U posljednjim primjerima imamo kvalifikativnu upotrebu imperfekta.

Kao i kod aorista, upotreba ovog glagolskog oblika ima potporu u crnogorskim narodnim govorima (Pešikan, 1965: 198–199; Miletić, 1940: 550–553; Ćupić, 1977: 166; Vujović, 1969: 330–336; Vuković, *GPD*, 87–88).

„Iskazujući prošlu nesvršenu radnju, imperfekat je predstavlja u samome toku njenog vršenja, a govorno lice, koristeći se njime, sugerise da je autentični svedok dešavanja o kojem saopštava. Ta sugestija i pridaje imperfektom iskazanoj radnji značenje doživljenosti” (Piper, I. Antić, i dr., 2005: 430), odnosno daje takvoj radnji stilsku efektnost.

392. U pripovijetkama N. Lopičića, a sporadično i M. Đilasa i D. Đurovića, bilježimo imperfekatsku konstrukciju od imperfekta glagola *htjeti* i infinitiva glavnog glagola koja ima različita modalna značenja, odnosno sva ona značenja u kojima se javlja potencijal u savremenom jeziku (mogućnost, želja, gotovost, spremnost, pretpostavka, neminovnost za vršenjem ili izvršenjem radnji), te možemo reći da se upotrebljava u značenju potencijala za prošlost.

Primjeri:

ćah reći da ga bješe dobro okrenula (Lop. II, Kl, 311); *Ne ćaše* ni jedan od nas oficijera pjacom *proć* (Lop. VI, FD, 152); *ćaše* li bolje *bit'* da si mene poslušala? (Lop. I, Jo, 172); *ćah reć'* da je zaspala (Lop. I, PLG, 288); Nikad u portik *ne ćaše* ona *izać'* (Lop. II, Kl, 311); *Ćah povjerovat* sve je laž, da ne bješe onijeh suza (Lop. II, Kl, 314); Ali se od muke *ćah* opet *dić* (Lop. VI, FD, 155); *ćaše* li ti lješe *bit* da šetaš Cetinjem (Lop. VI, FD, 155);

ne ćah se strašit tog dvoboja (Lop. VI, FD, 156); A, *ćah te upitati*, da nije Anica kod vas? (Đil., KŽ, 55); *ćah reć'* da se pretvoriše u neke nakaze (Đur. I, SM, 156).

Iz primjera vidimo da pojedini primjeri imaju i kvalifikativno vremensko značenje: Nikad u portik *ne ćaše* ona *izać'*; *đaše* on *izist* na krš.

Ova konstrukcija spada u arhaizme te je stilski markirana, a u analiziranoj prozi može imati dijalekatsku potporu budući da je rasprostranjena u mnogim crnogorskim govorima i starijeg i novijeg tipa (Pešikan, 1965: 206; Miletić, 1940: 552–553; Ćupić, 1977: 168; Vujović, 1969: 346; Vuković, 1938–1939: 88; Pižurica, 1981: 210).

Takođe, prepoznata je kao odlika jezika starijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 236; Bigović-Glušica, 1997: 283; Nenezić, 2010: 355–357; Tepavčević, 2010: 486–487).

393. Pored perfekta, pripovjedački prezent je oblik koji sve više istiskuje imperfekat iz jezika, mada ni on kao ni perfekat nemaju samo imperfektu svojstvenu vremensku transpoziciju i stilski efekat vremena koji mu i omogućavaju istovremenost vršenja radnje sa nekom drugom radnjom u prošlosti.

Futur I i futur II

394. Futur I u jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze u svojoj osnovnoj funkciji označavanja budućih radnji nema neke specifičnosti koje bi ga odvajala od opštejezičke upotrebe. Pored indikativne upotrebe u iznošenju budućih radnji, ovaj glagolski oblik upotrebljava se i u sintaksičkom relativu za označavanje budućih radnji u odnosu na neke prošle radnje. Izdvojili smo neke od primjera indikativne i relativne upotrebe futura I u jeziku izučavanih pripovijetki:

sjutra *ćemo* sve vas *objesit* (Lop. VI, Ci, 150); I on *će*, u sebi, *spojiti* ženu i zemlju, i one *će* svijetlo *obojiti* njegove muke i napore (Đil., DLj, 25); oči *ćeš* mi *izbit* (Lal., UUR, 93); sakupljali slike njihove i urezivali ih u svoja srca, da ih odnesu u duši kao uspomenu, o kojoj *će* s ponosom i bogato u jesen *pričati* koleginicama na univerzitetu (Đur. I, KŽ,

159); i ako bude trebalo, *umiriće* ga on lako (Đur. II, Vu, 40); Ujutru se produžilo i tako *će* *trajati* najmanje tri dana (Đur. II, PSK, 115).

394.1. U primjerima; Komšijska su djeca znala da *ćemo* mi *da držimo* predstavu u kukuruzu (Lop. II, ND, 39); Mislio je da *će* *zaraditi* (Đil., TO, 43); i po gradu se pričalo kako *će* da *zida* kuću, veliku, trokatnicu (Đil., NIZIS, 64) imamo relativnu upotrebu futura I kojim se označava ponovljena radnja koja ima kvalifikativni karakter.

Referencijalne buduće radnje iskazuju se oblikom futura I obrazovanog kako od svršenih tako i od nesvršenih glagola, dok se za iskazivanje nereferencijalnih budućih radnji koristi gotovo isključivo nesvršena vidska verzija futura I (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 434–435).

395. Futur I je glagolski oblik podložan modalnoj transformaciji te je čest u modalnoj upotrebi za izražavanje uvjerenosti, sigurnosti, pretpostavke, namjere ili naredbe za vršenje radnje. Takođe, u dostupnoj nam građi bilježimo i koncesivni futur I sa veznicima *pa da*, *pa ako*, *ako*, *da*, koji je potvrđen i u pojedinim crnogorskim govorima (Miletić, 1940: 556; Ćupić, 1977: 165) i kod nekih crnogorskih pisaca (Vušović, 1930: 76; Nenezić, 2010: 360–361).

Ona *neće* *umrijeti* (Lop. I, Im, 111); *Ubiće* me, baćuška, patrole su, a ja ranjen (Lop. II, MB, 123); *Imaće*, čini mi se, drugoga posla popovi (Lop. II, Se, 129); Bježite s prozora, *pogimucete*! (Lop. II, Se, 130); Bilo kad bilo, *platiće* mi ga pop! (Lop. II, Ne, 215); Ja kukat' neću, nego *ćeš* ti *zakukat'* kad vidiš da ti niko u selo *neće* *dat'* ni jednu paru (Lop. II, Odl., 232); *U'vatiće* ga kiša, nesrećnika (Lop. II, Odl., 240); *Udomiće* se, vala, da joj svi zavide u selo (Lop. II, GID, 260); vjeruj da ljepšega luka u ove naše zgrade *neće* nigdje *biti*, kao kod Andrije (Lop. VI, MFO, 45–46); Pretražićemo gnijezda, i vjerujem da *ćemo* tamo *naći* i slijepih miševa (Lop. VI, NT, 59); Pa *ćeš* ti, reče mu oficir, *biti* možda nekakov veliki starješina u vojsci (Lop. VI, ND, 103); Uvijek *ću* *osvajati* zastave (Lop. VI, ND, 103); ali se bojim da *će* vas moja priča *zanijeti* i da *ćete* *pogriješiti* (Lop. III, SH, 103); Ne daj Ružu pošto-zašto, 'ćeri, pa ako *ćeš* je doveče *vratit'* doma! (Lop. I, Ru, 257); možeš s nama, ali ako *ćeš* brzo *da ideš* (Lop. II, ND, 44); E da *će* neđe *graknut'* kakva levorčina (Lop. II, ND, 48); *Orobiće* vas, izjesti i crno ispod nokata i pustiti da onda pocrkate (Đil., ZSDLj, 31); *Iznijeće* se, opet, gola duša (Đil., Su, 34); *Pamuje* brzo, daj,

Bože (Đil., Su, 35); Najprije *će sjesti*, zovnuti je da ga izuje, donese večeru i onda... (Đil., KŽ, 54); *Neće* tebe babo ostaviti *iza drugih*... Neće pa da će sve voda ponijeti... (Đil., KŽ, 55); *Kleće* ga što ne pomisli na njih, pod zemljom će mu se kosti prevrtati (Đil., UR, 68); očito da ni ta Rogozna *neće biti* neki cvijet u onoj divljini (Lal., UUR, 89); Ček', ček', dok vi kože odere – *dotrčaćete* vi Babanu (Lal., DV, 135); Ako se odrodiš, *bićeš* skot i kamen *će* te ovaj *prokleti* (Đur. I, LjSR, 21); ti *nećeš poći* ako nisi poludeo (Đur. II, Sp, 13); Ako mi bude volja, *dovešću* je koliko sutra (Đur. II, Ljuš., 66); A Andreji se jamačno *neće* više *štucati* (Đur. II, Ljud., 174); Život *će početi* drugi, bolji, srećniji (Đur. II, Ljud., 174).

396. Futur II nije posvjedočen velikim brojem primjera na izučavanom jezičkom materijalu. Takvo stanje niske frekvencije ovog glagolskog oblika karakteriše crnogorske narodne govore (Pešikan, 1965: 202; Stevanović, 1933–1934: 120–121; Ćupić, 1977: 165; Vujović, 1969: 343; Jovanović, 2005: 396–397; Pižurica, 1981: 213) i jezik kako starijih tako i novijih crnogorskih pisaca (Ostojić, *Petar I*, 243; Bigović-Glušica, *Miljanov*, 288; Nenezić, 2010: 360–361; Tepavčević, 2010: 494; Radulović, 1997: 137–138; Muratagić-Tuna, 1998: 128; Bašanović-Čečović, 2013: 349).

397. Izdvajamo njegovu modalnu upotrebu od glagola oba vidska lika koju egzimplifikuju sljedeći primjeri:

Imaće, čini mi se, drugoga posla popovi, ako milet *bude zaslužila* da ih pop kopa (Lop. II, Se, 129); Ne *bude li* zbilja, ništa *moga*’, vratiće se opet ovamo (Lop. II, Odl., 228); kako će se ona mala zvijezda, *bude li* jesenji potok noćas *ustrajao* na slameni krov njihove kolibe, ugasiti (Lop. II, Odl., 241); Viđećeš, kad *budeš* svoju decu *imala* (Lop. II, GID, 263); da mu govedar baci uže iza leđa, dok Sava i iguman *budu* s njim *razgovarali* (Lop. I, MZ, 81); Jesenas, dok se *budu brali* kukuruzi, ona će biti njegova (Đil., DLj, 25); ti ćeš doći docnije, kad *budemo imali* (Đil., BK, 119); i dok *bude orao* brazde i kosio livade sećaće se samo kako je bilo nekad (Đil., HMSŽ, 137); A kad ga *budete gasili*, samo uprite ovde (Đil., MUP, 268); ako *ne budeš voleo* narod svoj, ako *budeš zaboravio* na svoj rod (...) nikad nemaio sreće (Đur. I, LjSR, 21); Ali ako onaj sa pet stotina hiljada *bude umeo* da

spekuliše (Đur. I, GVNZ, 62); A ako vam *budem donio* nesreću – sačuvaj vas Bože (Đur. I, NP., 133); Samo pazi kad *budeš izlazio* na džadu (Đur. I, SM., 152).

Upotrebu ovog glagolskog oblika nijesmo registrovali u međuratnoj prozi M. Lalića.

Kao i kad je u pitanju futur I, i kod futura II referencijalne buduće radnje iskazuju se svršenim i nesvršenim glagolskim oblicima, a nereferecijalne po pravilu nesvršenom formom (Piper, I. Antić, i dr. 2005: 448).

Ovaj glagolski oblik iz upotrebe potiskuju na prvom mjestu perfektivni prezent i perfektivni aorist – koji se široko upotrebljava u jeziku izučavane proze, a dijelom i prezent sa prefiksom *uz-* (v. t. 380).

Imperativ i potencijal

398. Ova dva glagolska načina podložna su vremenskom transponovanju, te upotrijebljeni nekategorijalno, u svojoj sekundarnoj vremenskoj službi označavanja prošlih radnji imaju posebno stilsko obilježje¹²⁴, tako da je ovdje njima posvećena posebna pažnja.

399. Izdvojićemo najprije primjere pripovjedačkog imperativa koji je na ispitivanoj jezičkoj građi posvjedočen i od imperfektivnih i od perfektivnih glagola, od ovih drugih nešto češće, ali primarno u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa. Kod Lalića su primjeri nekategorijalne upotrebe ovog glagolskog oblika zabilježeni veoma rijetko, a u Đurovićevim pripovijetkama ih ne bilježimo:

Zavuči se u postelju, *pokri*, pa tobož u tvrdosan (Lop. II, Kl, 316); Ali se od muke ćah opet dić, pa *šetaj* po kući (Lop. VI, FD, 155); U jedan mah *uzmi* onu sablju, *gledaj* ono tanko, sitno ka prut, pa je *bači* (Lop. VI, FD, 155); Ja *potegni* ralo, a Rudonja mene rogom u sred trbuha (Lop. III, MBN, 203); *vadi* na nju nekakve hartije, *ispisuj*, *kuni* ljude, ali sve ništa (Lop. III, Ko, 284); *Potrči*, *otvori*, kad evo Crnogorci (Lop. VI, FD, 154); *Ođeni* se ja, *uredi*, *stavi* sablju i čekam đevera (Lop. VI, FD, 156); Odmah se ja *obuj*, *obuci*, pa s njima

¹²⁴ Isp.: „Pored osnovnih kategorijalnih funkcija i imperativ i potencijal se javljaju u vremenskoj službi određivanja prošlih radnji, gradeći veoma žive i specifične efekte.” (Bigović-Glušica, 1997: 320)

na piće (Lop. VI, 154); Tada ja *počni* da cukam (Lop. II, Kl, 316); Ja *bjež* u kamaru (Lop. II, Kl, 316); Nakalemio sam je, dijete, *beri* je i *prodaj*, *muči se* i *radi*, a onda, sine, *uzmi* svijest u glavu, da su je i otac i sin sadili za drugoga (Lop. VI, Si, 141); *iskradi* se ona u kolibu kod mene, pa me, sanjivoga, svega *zaguši* grudima (Đil., Sl, 334); Ona se *zaceni* od smijeha (Đil., NV, 27); Anto *nasrći* na đevojku, a Milija *prijeti* (Đil., CGB, 81); *Ne čekaj* ja gazdu, no u šibljak (Đil., OP, 333); *iskradi* se ona u kolibu kod mene, pa me, sanjivoga, svega *zaguši* grudima (Đil., OP, 334); Taman jedan *otidi* i mi *pošlji* decu na katun (Lal., UUR, 92).

Kako primjeri pokazuju, najčešće se koristi za označavanje sopstvenih radnji, a javlja se samo u formi drugog lica jednine. Takva njegova upotreba česta je u mnogim crnogorskim govorima (Stevanović, 1933–1934: 119; Miletić, 1940: 561; Ćupić, 1977: 171; Vujović, 1969: 345; Pižurica, 1981: 214), a potvrđena je i u jeziku većine crnogorskih pisaca (Bigović-Glušica, 1997: 290; Nenezić, 2010: 363; Tepavčević, 2010: 497). U jeziku Petra I nije zabilježen u ovoj funkciji (Ostojić, 1976: 246). Od savremenih pisaca zabilježen je u jeziku Č. Vukovića (Radulović, 1994: 141–142) i Č. Sijarića (Muratagić-Tuna, 1998: 129).

Inače, vremensko transponovanje imperativa, sa stilističkom vrijednošću, odlika je stila usmenog pripovijedanja. I naši primjeri potvrđuju to što ističe M. Stevanović (1969: 683) da pripovjedački imperativ ima više funkciju imenovanja same radnje, dok je prošlo vrijeme u kom se radnja vrši određeno nekom drugom jezičkom situacijom.

400. Zabilježili smo i kvalifikativni imperativ u primjerima:

Vazda *kopaj*, *radi*, *muči se*, a one nikad bez bolijesti (Lop. II, Lo, 107); *Radi*, *pati se*, *znoj*...*Moli mu se* i *ugađaj* dan i noć, a on... (Đil., Su, 35).

401. Udvajanje imperativnog oblika od imperfektivnih glagola kako bi se postiglo isticanje trajnosti prošle radnje bilježimo u primjeru: *Vozi se* tako, *vozi*, sve pravijem putem (Lop. VI, FD, 157).

Ovo je inače poznata osobina crnogorskih narodnih govora (Pešikan, 1965: 200; Ćupić, 1977: 172; Vuković, 1938–1939: 97).

402. U primjeru: *Udri* jednom, *udri* drugom, ubije vuka (Lop. II, Odl., 233), bilježimo udvajanje imperativnog oblika ali od glagola perfektivnog vidskog lika, koji ovdje označavaju sukcesivne radnje, koje neposredno slijede jedna za drugom.

403. Pored ove, stilski obilježene nekategorijalne upotrebe imperativa, ovaj glagolski način u svojoj primarnoj funkciji osnovno je sintaksičko sredstvo za izražavanje zapovjednog stava prema nerealizovanoj radnji.

404. Na našem materijalu zabilježili smo česte primjere negiranog imperativa i to i od svršenih i od nesvršenih glagola, od ovih drugih znatno češće:

Ne misli da je mene do te tvoje siromaštine (Lop. I, Jo, 161); *Ne gladi* te slike (Lop. II, Se, 141); *Ne*, narode, zaboga, *ne pomamite* ženu! (Lop. I, Jo, 167); *ne nadaj se* vršidbi (Lop. I, SM, 278); Kumimo te milosnijem bogom, *ne zateži*... (Lop. II, Lo, 107); *ne kukaj* za mnom (Lop. II, KĐ, 308); *Ne daj* Ružu pošto-zašto (Lop. I, Ru, 257); *Ne ispuštajte* 'leb iz ruka (Lop. I, Jo, 175); *Ne trabunjaj*, stoko! (Đil., ZSDLj, 29); *Ne griješi* dušu, Tomo (Đil., Su, 35); *Ne mučite* me više! (Đil., TO, 47); *Ne prožimaj* me! (Đil., SIM, 107); *ne potrži* kakve kavge, krvi ti naše (Đil., JČ, 237); *Ne lezi* na vlažno (Đil., Po, 374); *Ne uzimajte*, duše *ne gubite* (Đil., JJD, 401); *Ne udaraj*, razdrije se starac (Đil., DIK, 405); *Ne luduj!* (Đil., NPOD, 451); Ništa se ti, bučko, *ne sjekiraj!* (Lal., Dr, 115); *Ne zatvaraj* oči ako te svjetlost istine bije u njih (Đur. I, LjSR, 21); Evo, uzmi, *ne kaj se!* (Đur. I, GVNZ, 72); *Ne prilazite* nikada ovamo (Đur. I, NP, 133); *Ne budite* leni (Đur. II, Ljud., 176).

404.1. U crnogorskim narodnim govorima konstrukcija *nemoj* + *infinitiv* je istisnula negirani imperativ perfektivnih glagola (Pešikan, 1965: 203; Vujović, 1969: 345).

Budući da su u jeziku izučavane proze prisutne obje varijante iskazivanja zabrane, ističemo semantičku diferencijaciju među njima, koja je ustaljena i u lingvističkoj literaturi, a to je „da se konstrukcija *nemoj* + *infinitiv* suprotstavlja imperativnoj po svome značenju zabrane u kojoj ima manje strogosti, otsečnosti u poređenju sa zabranom izraženom imperativom“ (Ivić, 1958: 28), odnosno konstrukcijom *ne* + *imperativ* iskazuje se „stroga zabrana“, dok je konstrukcijom *nemoj* + *infinitiv* zabrana izrečena blaže (Šubarić, 2003: 260) i tako je uistinu u

nekima od naših primjera. Međutim, u pojedinim primjerima (*Ne, narode, zaboga, ne pomamite ženu; Kumimo te milosnijem bogom, ne zateži; Ne mučite me više; Ništa se ti, bućko, ne sjekiraj; Ne uzimajte, duše ne gubite; ne potrži kakve kavge, krvi ti naše; Ne zatvaraj oči ako te svjetlost istine bije u njih...*) prisutne su značenjske nijanse molbe, zaklinjanja, sugestije, savjeta i sl., što znači da ova konstrukcija ne mora uvijek izražavati strogu zabranu, upozorenje ili opomenu.¹²⁵

405. Na izučavanom korpusu zabilježili smo frekventan vremenski upotrijebljen potencijal u pripovijedanju kojim se označavaju prošle radnje koje su se periodično ponavljale po utvrđenom redu i navici, te kao takve imaju kvalifikativni karakter. Dakle, koristi se pri označavanju nereferencijalne radnje, mahom od svršenih glagola, ali mu je ista funkcija vremenskog označavanja dostupna i onda kada su u pitanju vidski nesvršene radnje i to sa upečatljivijim stilskom efektom.

Posebna stilistička vrijednost ovog oblika je u tome što „upotrebom ovog potencijala umjesto perfekta za pripovijedanje prošlih radnji, grade se veoma žive, doživljene i emocionalno složene slike“ (Radulović, 1994: 140).

To potvrđuju sljedeći primjeri iz jezika izučavanih djela:

A oni *bi se zatrčali*, pa klecajući na jednu nogu *prevrćali* oči i *krivili se* (Lop. III, Ma, 49); Kad *bi se* god *vratio* s rada, bio je kao pomamljen (Lop. III, ĐI, 120); Uvijek kad *bi* joj *pomenula* inženijera Stanka *bi zadrhtala* (Lop. III, DSP, 224); Noću, kada *bismo legli* i *prevarili* prvi san, drugi *bi* nam san *grabilo* žalostivo jaukanje ove životinje (Lop. III, Si, 244); *Iskrao bi se* noću, pa *bi* često puta *pošao* u crkvu, *zatvorio* vrata, da ga nitko ne vidi, pa *bi* između žutih, uvelih voštanica i kandila koja niko ne užije, *uzdisao* i *plakao* (Lop. VI, Zv, 15); I otac *bi* ga *propustio*, pa *bi* dugo *gledao* za njim (Lop. VI, Mr, 72); Mala su ga turska djeca zadržavala svakoga dana, pa *bi sišla* gomilama iz mahale s crvenim fesovima i *prskali* česmom ispred kuće dok *bi* mu svi prozori *bili* u golu vodu naprskani mlazovima (Lop. III, Ma, 49); Svaki put on *bi* joj *se javljao* lijepo, učtivije nego obično (Lop. III, Strij., 153); *Ućutkali bi se* kao da duha nemamo, ali *bi* nas strah *obuzimao* (Lop.

¹²⁵ U novijoj literaturi postoje značajni prilozi o tome da značenja „stroge zabrane“ i „blaže zabrane“ koja se vezuju za konstrukcije *ne + imperativ*, odnosno *nemoj + infinitiv*, ne treba striktno vezivati za jednu ili drugu formu (Šubarić, 2003).

III, MBN, 202); Do kasno uveče *sjedio bi* pri dolini (Lop. I, Jo, 165); Noću *bi se*, pošto *bi ispratio* ljubičast suton, u šetnji pored vode, *vratio* u svoj stari krug venjenja i mršavila (Đil., NV, 26); a ljudi, udahnuvši svjež, sočan i životan vazduh, *dozivali bi se* i *pjevušili* (Đil., Su, 35); I grdeći sebe, *odmicao bi se* pomućen, tužan (Đil., KŽ, 55); *Dozvaao bi je* i privlačeći njenu glavu, bujno kovrdžavu i mladu, na svoje trošne i tvrde grudi pitao je (Đil., KŽ, 55); Povijen, *dizao bi* oči, svjetlucave i crne i šaputao (Đil., TO, 41); Nikola, prolazeći, *stavljao bi* ruku nad oči i, poznavši ga, govorio mu (Đil., Su, 35); A kad *bi se pomolile*, na vidiku, sjenke, oni su, jer su znali da iz njih potiče radost, blagosiljali, pjevali i praštali (Đil., Su, 35); Kekana *bi* sve to *natopilo* novim umorom i on *bi zatvarao* oči (Đil., UR, 74); Kad *bi se* Hromac štogod *zamislilo* ona *bi ga trzala* za brk i smešno se šepureći pretila mu kljunom (Đil., SZPOVD, 84); Preko dana *bi* braća, stariji Aleksa i mlađi Milivoje, *išli* u igru (Đil., SU, 130); Tada *bi* on *pošao* u svoj kut, dlanovima poklopio oči i *zurio* u onaj zeleni oval lažne slike (Lal., LjVP, 62); U proljeće *bi se izvalio* na klupu, na sunce, djeca su mu biskala perčin i tuckala među prstićima uhvaćene vaške (Lal., UUR, 92); Kada *bi bio* kod kuće, Božo *bi* često kroz prozore *gledao* na taj deo grada (Đur. I, Izd., 108); Kad *bi* o njima *govorio*, oči su mu dobijale drugi sjaj (Đur. II, Sp, 15); Da je pametan, *svršio bi* škole (Đur. II, PSK, 102); Kada *bi* tu *sedeo*, obično *bi mislio* o tom svom selu (Đur. II, PSK, 108); a stariji, žene i ljudi, kada *bi silazili* u grad, *nosili bi* pod pazuhom svoje opraćanice (Đur. II, Vo, 148).

Interesantna je vremenska upotreba potencijala jer „tu imamo transpoziciju modalnosti u temporalnost, a transpozicija načina u vreme postaje izvor ekspresivnosti“ (Muratagić-Tuna, 1998: 130).

Kod drugih crnogorskih pisaca većinom je zabilježen potencijal vremenski upotrijebljen, ali je različite frekvencije.¹²⁶ Jedino je u jeziku Č. Vukovića „upotreba potencijala u vremenskoj

¹²⁶ Prof. R. Bigović-Glušica bilježi ovakvu upotrebu potencijala u jeziku M. Miljanova, ali je manje frekvencije, dok prof. S. Nenezić često bilježi potencijal u pripovijedanju u jeziku Nikole I, kao i prof. M. Tepavčević u jeziku S. M. Ljubiše i prof. H. M. Tuna u jeziku Ćamila Sijarića, te J. Bašanović-Čečović u jeziku Janka Đonovića (Bigović-Glušica, 1997: 292–293; Nenezić, 2010: 365; Tepavčević, 2010: 501; Muratagić-Tuna, 1998: 130; Bašanović-Čečović, 2013: 353).

službi (...) znatno frekventnija od upotrebe potencijala u pravoj službi, kao modusa“ (Radulović, 1994: 141).

Infinitiv

406. U jeziku izučavanih pripovijetki funkciju dopune glagolima i izrazima nepotpunog i modalnog značenja vrše i prezent sa veznikom *da* i infinitiv. Prezent sa veznikom *da* kao dopuna ovim glagolima predstavlja noviju jezičku osobinu, međutim, ni upotreba infinitiva u analiziranim pripovijetkama nije strana. Čak uz pojedine glagole možemo reći da je i frekventnija od konstrukcije *da + prezent*. Takav je slučaj uz modalni glagol *moći*, uz koji često bilježimo infinitiv kao dopunu, češće negoli prezent:

a on mu se ne može *osvetiti* (Lop. I, RIŽSM, 100); nećemo moći *ići* u štalu (Lop. II, ND, 39); Nije mogao *stojati* na nogama (Lop. II, MB, 125); Nema mjesta u šumi kuda one ne mogu *proći* i kuda se, onako s bremenom drva na leđima, ne mogu *provući* (Lop. I, MZ, 57); nigdje nije Mašan mogao *naći* (Lop. I, MZ, 59); Njegovi ljudi su ga mogli *istjerati* (Lop. II, ND, 40); samo bole izvan mogu *izliječiti* (Lop. II, Lo, 103); nju je samo on mogao sebi *zadati* (Lop. VI, JS, 25); Ti možeš *skakati* s motke (Lop. VI, NT, 57); Vukadin može još i ljekara *dovesti* (Lop. III, SD, 39); a on će sinu moći *kupiti* sve što mu treba (Lop. III, SD, 44); On nije mogao na to *odgovoriti* ni riječi (Lop. I, Im, 117); to se ne može *izdržati* više (Đil., MVK, 150); Ja ne bih nikad verovao da bi takav čovek mogao *osvojiti* neku ženu (Đil., Že, 201); da ga proda, ne može to *platiti* (Đil., BSLj, 288); i on znađase da je bi mogao *podići* (Đil., SIM, 105); moglo se *naći* posla, *moglo* se živeti (Lal., LjVP, 63); jedva da bi se njime mogao *razigrati* dobar turski konj (Đur. I, LjSR, 8); Jesi li mogao *jahati*? (Đur. II, Vu, 29); mogao bi još i od gladi *umrijeti* (Lal., ŠSN, 67); Ako se ne može *ukrasti*, može *opljačkati* (Lal., Plj, 70); kud sveti Sava u svoje vrijeme naravno nije mogao *stići* (Lal., UUR, 89); a ni ovako se ne može *ostati* živo (Lal., UUR, 92); nije se moglo *odrediti* da li je to doziv ili jauk (Lal., Sa, 132); a ne mogu *pomoći* (Đur. I, Ra, 45); Rama ne može *imati* plemenitijeg gospodara (Đur. I, Ra, 50); Možete *zamisliti* kako je to odjeknulo u našoj bolnici (Đur. II, Sp, 18); uvideo je da bi tu, otvarajući malo kafane i nešto trgovine sa duvanom, kafom i petroleumom mogao lepo *raditi* s brđanima (Đur. II,

Ljuš., 57); Ja samo ne mogu *puštiti* da mi propanu bravi (Đur. II, Vu, 38); Niko nije mogao *znati* kuda je i kako iščezao (Đur. II, PSK, 115); onih koji mogu nešto *dati* i *pomoći* (Đur. II, Vo, 149).

407. Paralelno sa prezentom, a češće od njega, infinitiv vrši dopunsku funkciju uz glagol *morati* i lično i bezlično upotrijebljen:

nije bilo jasno da je Fric morao *ćutati* (Lop. II, ND, 40); gdje su morali *živjeti* stisnuti (Lop. III, Strij., 143); On me mora *nositi* (Lop. II, ND, 44); majka je, kao i svi mi, znala da će se te čaše morati opet *prodavati* (Lop. II, Ča, 64); Neko ih je morao *obavijestiti* da idemo (Lop. II, UP, 77); Marko se morao *riješiti* na potonje (Lop. II, MS, 87); Osjeća Mrgud da ga ta kletva mnogo veže i da je mora *ispuniti* (Lop. III, Ze, 113); on je morao *poslati* u bolnicu (Lop. I, Dj, 122); sad se Jošana mora *vješati* ili *prodavati* imanje (Lop. I, Jo, 168); Meni treba nešto čemu moram *verovati* (Đil., NR, 52); Do 7 moram svima *dati* mleko (Đil., SMM, 142–143); ja moram *ići* (Đil., SMM, 144); to zahtijevaju opšti interesi i ti sam im se moraš *pokoriti* (Đil., GNR, 220); Jedno mora *biti* nad drugim (Đil., NIŽIS, 66); akti su morali *biti* zavodeni i razvođeni (Đil., OP, 329); uobrazio je da mora *steći* bogatstvo nekim pronalaskom (Đil., Že, 200); Najzad mu je bilo jasno da to mora *rešiti* što pre (Lal., LjVP, 63); tako ga mora *videti* (Lal., LjVP, 63); i da se dan mora *završiti* neuspehom (Đur. I, Ra, 52); Svi moramo *umrijeti* (Đur. II, Vu, 38); Da, boriti se, čovek se mora *boriti* (Đur. II, CG, 123); da im se čovek mora *smejati* (Đur. I, Ra, 46); A uveče Božo bi mu morao *čitati* novine (Đur. I, Izd., 110); zakon se mora *poštovati* (Đur. I, Izd., 123); pokazivao strane otkud se mora *slivati* (Đur. II, Vo, 153); Morate *jahati* na konju (Đur. II, Sp, 11).

Češća upotreba infinitiva u navedenim primjerima nerijetko predstavlja svjestan odabir pisaca koji je stilski efektniji jer primjeri sa infinitivom zvuče arhaičnije. Identična situacija što se tiče dopuna navedenim glagolima, dakle češći infinitiv kao dopuna je i u jeziku Č. Vukovića i J. Đonovića (Radulović, 1994: 111–112; Bašanović-Čečović, 2013: 355).

408. U pripovijetkama Nikole Lopičića infinitiv se javlja često kao dopuna bezlično upotrijebljenom glagolu *trebati*, i tu je frekventniji kao dopuna od konstrukcije *da + prezent*. Za razliku od lično upotrijebljenog ovog glagola gdje smo konstatovali znatno češće *da + prezent* kao dopunu (t. 379.1). Kod ostalih pripovjedača možemo konstatovati ujednačenost dopuna *da + prezent* i infinitiv, pri čemu je u jeziku pripovijetki M. Lalića frekventnija dopuna *da + prezent*.

„Ako se konstatuje da nešto treba da radi bilo ko, tj. da se nešto propisuje neodređenom licu ili predmetu (predikat je bezličan), onda će se dopunski oblik, tj. drugi deo predikata, upotrebiti u obliku koji ne razlikuje lice, tj. u infinitivu.“ (Stevanović, 1967: 240) To potvrđuju i naši primjeri iz proučavanih pripovjedaka:

Treba *kidati* od imanja (Lop. I, Im, 112); Starije treba vazda *slušat'* (Lop. II, Co, 52); Gumno treba *čistiti* (Lop. II, BJ, 254); negdje i luk treba *sijati* (Lop. VI, MFO, 41); njih ne treba *ubijati* (Lop. VI, NT, 60); Treba *ugrabiti*, *ugrabiti* (Lop. VI, ND, 94); Trebalo se je zato *boriti* (Lop. VI, ND, 101); tu treba *dati* ogroman nalet (Lop. VI, ND, 101); Trebalo je *zatvoriti* vrata (Lop. VI, ND, 108); Treba *raditi* (Lop. VI, KS, 131); da sav taj Božji dar treba *ponijeti* u grad, *platiti* carinu (Lop. III, MZ, 31); nigdje nije pokazivala takvu slabost da je trebalo *žaliti* (Lop. III, Strij., 150); kao da mu *je* o svemu trebalo *promisliti* (Lop. I, Jo, 161–162); Šta je sve trebalo *učiniti* za njihovu kuću (Lop. I, Se, 225); Život treba *pustiti* da pokulja sam, bez okova (Đil., NIŽIS, 66); treba *dati* žita (Đil., ŽIŽIŽI, 232); tek sad je trebalo *zapretati* hleb (Đil., Po, 375); u kojima je, prema potrebi, trebalo *ići* prečicama (Đur. II, Izd., 190); Automobilska sirena objavljivala je da treba *putovati* (Đur. II, Sp, 25); treba *platiti* takse (Lal., VSK, 75); pomaži one kojima treba *pomoći* (Đur. I, LjSR, 21); ali treba *poznavati* stvar (Đur. II, Sp, 10); Treba *živjeti* (Đur. II, CG, 118); Brđane, a naročito njihove stare kućice, treba *naučiti* pameti (Đur. I, GVNZ, 61).

409. Paralelno sa prezentom i veznikom *da* kao dopuna pomoćnom glagolu *htjeti*, i to najčešće odričnom futurskom obliku, javlja se infinitiv:

Ona neće *umrijeti* (Lop. I, Im, 111); Ali ga Jovan nije htio *pustiti* da ide (Lop. II, Lo, 118); nećeš *prosoćit'* nijednoga jataka (Lop. II, Lju, 96); da bi ćela *živjeti* u one naše krše (Lop. II, Kl, 311); ti nećeš nikoga ovako *mučiti* (Lop. VI, MFO, 36); pa ih niko nije htio *trpjeti*

ni na pragu kuća (Lop. III, Strij., 154); nećeš *dobiti* nikakvog dela (Đil., PRK, 247); on neće *izdržati* (Đil., SZPOVD, 89); nećemo kao stari *ludovati* (Đil., MPR, 169); Ali je osećao kako ona neće *razumeti* (Đil., NR, 51); kao da je hteo *reći* (Đil., PRK, 244); bi li ti šćela *bit'* moja žena? (Đil., DLj, 25); i Pavlu se htjelo *podrignuti* (Đil., ZČ, 321); Ne, nije htio *ići* (Lal., ŠSN, 67); pod šumom htio još jednom *okušati* sreću (Lal., ŠSN, 68); ni jedna ga nije htjela *pogledati* (Lal., Str., 78); noć koja se više nikada neće *maći* (Đur. II, PSK, 105); Kako nećemo našeg dobrotvora, našeg spasitelja *glasati*! (Đur. I, KŽ, 164); nigde nećete *viđeti* treptavih zvijezda kao više naših ploča (Đur. I, LjSR, 25); nigdje nećete *biti* bliži nebu nego na ovom kamenu (Đur. I, LjSR, 25); ona se bojala da neće *umeti početi* i izvesti stvar (Đur. II, Ljuš., 64).

410. Infinitiv se paralelno sa prezentom i veznikom *da* javlja i kao dopuna kompleksno nepotpunim glagolima *smjeti, umjeti, znati*:

sirota žena nije ga smjela ni *pitati* (Lop. VI, JS, 25); nije im smio u oči *pogledati* (Lop. VI, JS, 25); Ona se ne smije *pominjati* (Lop. VI, NT, 55); kukuruz ne smije *dočekati* kišu (Lop. I, RIŽSM, 103); nije smjela ni svijeću *uviti* (Lop. III, SRA, 240); najamnik se ne smije *držati* bez koze (Lop. I, SM, 278); nije smio *progovoriti* ni riječi (Lop. VI, Ci, 143); Nijesam smio noću *izaći* nikako pred kuću (Lop. VI, NT, 55); i zaprijetio mu da više ne smije *dolaziti* u štalu (Lop. II, ND, 39); prijeteći joj da se ono ne smije *pojaviti* na svijet (Lop. I, Ko, 251); Drhtao sam i nijesam znao *odgovoriti* (Lop. II, Ča, 64); Ali ja to ne smijem *reći* (Lop. VI, KM, 85); Đuro Ivov ne zna uopšte *raditi* posao (Lop. III, ĐI, 118); šta bi o tome Anđe umjela *reći* (Lop. III, ZI, 128); Ko u selu umije ljepše *usiriti* sir (Lop. I, MN, 244); Ko umije *uplesti* suvi bijeli luk (Lop. I, MN, 244); A znate li *se* vi dobro *mačevati*? (Lop. VI, FD, 154); pošto to nije smio *činiti* (Đil., NV, 26); Još ležiš, a umiješ *nagađati* (Đil., UR, 69); Da priznam istinu nisam smeo ni *misлити* (Đil., Sa, 126); ali otac ne sme *doznati* ništa (Đil., MVK, 151); samo što to nije video jasno i smeo sebi *priznati* (Đil., NH, 280); I ja sam znao *ukresati* (Đil., OMR, 423); da ne znamo kud ćemo ga *odvesti* (Đil., MPR, 177); Krepavaš od gladi a ovamo znaš *rasipati* banke (Đil., NH, 279); Al' se nijesam više smio *pouzdat'* u njinu dobrotu (Lal., Str., 83); Radišići su znali ovdje *sačuvati* toplo ognjište (Lal., SS, 110); S planinom se čojak ne smije *šaliti* (Đur. II, CG,

125); Samo da znam *pisati* (Đur. II, Vo, 141); i kada ne umijem *pisati* (Đur. II, Vo, 144); Nije se smelo *oklevati* (Đur. II, Sp, 19); S planinom se čojak ne smije *šaliti* (Đur. II, CG, 125); ali im ništa nije umeo *reći* (Đur. I, GVNZ, 86); ona se bojala da neće umeti *početi* i *izvesti* stvar (Đur. II, Ljuš., 64).

Starije crnogorske narodne govore karakteriše češća upotreba infinitiva kao dopune modalnim glagolima negoli konstrukcije *da + prezent* (Miletić, 1940: 558; Vujović, 1969: 348), kao i jezik crnogorske književne tradicije (Ostojić, 1976: 233–234; Bigović-Glušica, 1997: 293–294; Nenezić, 2010: 366–367; Tepavčević, 2010: 502), ali i nekih novijih pisaca.¹²⁷

Za infinitiv kao dopunu se konstatuje da je ne samo stilogen jer je ekspresivno pregnantiji u poređenju sa konstrukcijom *da + prezent* „nego je i melodijsko-ritmički onda to posve druga, izražajnija forma iste konstrukcije“ (Radulović, 1994: 110).

411. Na proučavanom materijalu u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa zabilježili smo modalnu upotrebu infinitiva kao dopunu imperativnoj rječci *nemoj*, što je osobina koja se sreća u crnogorskim narodnim govorima (Miletić, 1940: 559; Vujović, 1969: 348) i kod starijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 236; Bigović-Glušica, 1997: 291; Nenezić, 2010: 368–369; Tepavčević, 2010: 499), a odlika je i tadašnjeg savremenog jezika gdje dolazi naporedo sa prezentom i veznikom *da* (Stevanović, 1969: 679).

Nemoj ga, Bogdane, *prodavat* (Lop. II, Odl., 236); I *nemoj* to pred kim drugim *reći* (Lop. I, Jo, 161); *Nemoj* ga *udarati* (Đil., DIK, 414); I *nemoj*, sreće ti, *reći* nikome (Đil., POŽD, 434).

U navedenim primjerima, budući da se javlja kao dopuna imperativu, infinitiv je u funkciji modalne dopunske rečenice.

412. Infinitiv bilježimo kao dopunu faznim glagolima, koji znače početak, prekid i nastavak radnje. Upravni glagol u ovim sintagmama je vrsta „vidskog modifikatora“, jer svi ti

¹²⁷ Isp. u jeziku Č. Vukovića gdje je infinitiv znatno frekventniji kao dopuna od konstrukcije *da + prezent* (Radulović, 1994: 110).

glagoli iz upravnog dijela unose u glagole koji njih dopunjuju razna značenja vidskih likova (Radulović, 1994: 115).

Iz ove grupe u našim primjerima je najfrekventniji glagol *početi* koji obilježava početni trenutak radnje, stanja ili zbivanja. U ovoj funkciji znatno je frekventniji prezent sa veznikom *da* (v. t. 379), dok infinitiv bilježimo tek u pojedinačnim primjerima:

i već počela *bacati* kamenice (Lop. II, ND, 40); Prekri ih dekom i poče *šetati* (Lop. III, SFIJK, 136); Snijeg *se* već počeo uveliko *topiti* (Lop. III, Strij., 157); A kad imanje počnu *raditi* nadničari (Lop. I, Jo, 162); Voda presta *prskati* (Lop. III, BP, 186); pa unezvijereno poče *tražiti* mjesto (Lop. I, Se, 231); i ona naglo obujmi majku i počne *grliti* (Lop. VI, MFO, 44); Najzad mu poče *zapovijedati* i *otkrivati*, nemilosno i polako, prošlost (Đil., TO, 39); i on se poče *smijati* (Đil., TO, 41); poče *proklinjati* i *pljuvati* sama sebe (Đil., UR, 69); On poče *ustajati* (Đil., UR, 72); Neko u huci, poče *proklinjati* (Đil., ZSDLj, 32); Najzad mu poče *zapovijedati* i *otkrivati*, nemilosno i polako, prošlost (Đil., TO, 39); i on poče besciljno *mlatarati* rukama (Đil., KŽ, 56); i poče *savijati* novac (Đil., TO, 40); I on poče *pisati* (Đil., TO, 43); i tražio u njemu grob sumnji koja ga poče *raspinjati* (Đil., KŽ, 56); i glas joj poče *suziti* (Đil., UR, 69); i počeli njime *plašiti* djecu (Lal., ŠSN, 68); nego smo čekali da ga nesvest počne *popuštati* (Đur. II, Sp, 21); Već se bilo počelo *smrkavati* (Đur. I, Izd., 115).

413. Infinitiv je frekventan kao dopuna imenicama, pridjevima i priložima u cilju kompletiranja značenja, kao što pokazuju primjeri:

Bilo je tako prijatno *odmarati se*, *ne misliti* ništa i *pasti* u san (Lop. II, Odl., 239); nije lako ni dvokolice *voziti*, zgrade *prekopavati*, međe *nagrađivati* i tikve *podizati* (Lop. VI, MFO, 40); Njima je bilo nemoguće *stajati* uspravno u redu (Lop. VI, ND, 105); *Pričati* s njim bilo je *udarati* glavom o zid (Lop. VI, KS, 132); Najveći će kršnjak na slavi *imati*, najljepši kolač u crkvu *odnijeti* (Lop. III, SD, 44); *Ne ispuniti* pogodbu Gospodarevu za njega je bilo kao *utrti* trag (Lop. III, KM, 76); Pa to *biti* u komitima nije ništa bolje nego *poginuti* (Lop. III, Strij., 146); Ali njoj je teško bilo *ići* naprijed (Lop. III, Strij., 162); i da namjerava *preskočiti* uvalu (Lop. VI, NT, 56); I stari poljar Vukašin nije imao kome

ispričati svoju tugu (Lop. VI, Mr, 70); Odista, teško je to *nositi* (Lop. VI, IOJJ, 123); Gotovi smo mi, i danas i vazda, *prati* glib s lica čovjekova (Đil., CGB, 80); Bolje *prepući*, *krepati* kao pas (Đil., UR, 69); Eh, zamorno li je to – *gledati* mrtva druga na kamenu, *prebrajati* mu rane (Lal., Gi, 124); *Izići* gore nije lako (Đur. II, Vu, 28); Ne zna se: ili je bolje *jahati* ili *ići* (Đur. II, Vu, 28); Dobro je *imati* imanje (Đur. II, Vu, 31); Dugo je to za njih *čekati* dan (Đur. II, PSK, 106); Na ovom putu nije lako *biti* šofer (Đur. II, CG, 118); Ludo je *ići* kroz planinu noćas (Đur. II, CG, 119); To je lako *reći* (Đur. II, CG, 126); Teško je to *sprječiti* (Đur. II, Vo, 151).

414. U pripovijetkama N. Lopičića zabilježili smo i primjere infinitiva u kombinaciji sa dativom uz glagol *trebati* koji su zanimljivi i sa stilističkog aspekta budući da pripovijedanju daju arhaičan ton:

Digoh se sa stočića, kao da *mi je trebalo vidjeti oca* (Lop. II, KH, 72); i da *mi treba biti* kod kuće (Lop. II, KH, 73); nikako ne mareći da *mu treba biti* oprezan (Lop. II, Lju, 100).

Infinitiv se ovdje javlja kao dopuna bezlično upotrijebljenom glagolu *trebati*, a u dativu je ime psihološkog subjekta. Ovakva upotreba se sreća kod nekih starijih crnogorskih pisaca (Ostojić, 1976: 237; Nenezić, 2010: 371; Tepavčević, 2010: 508). Takođe, konstrukciju dativa sa infinitivom, ali uz glagol *činiti*, poznaje i jezik Sijarićev od savremenih crnogorskih pisaca (Muratagić-Tuna, 1998: 106).

Glagolski prilozi

415. U jeziku izučavane narativne proze glagolski prilog sadašnji je visoke frekvencije, a najčešće se javlja kao sredstvo kondenzacije izraza, zamjenjujući vremensku, načinsku ili kauzalnu hipotaksičku rečenicu. Radnja imenovana glagolskim prilogom sadašnjim može biti koncipovana kako referencijalno tako i nereferecijalno (Piper, I. Antić, i dr., 2005: 466). U jeziku analizirane proze, kao što je i uobičajeno, subjekat razvijene rečenične strukture je i subjekat kondezovane rečenice. Najčešće označava radnju koja je istovremena sa radnjom glavnog glagola, ali može imati, kao što smo naveli, i značenja uzroka, načina i sl.

Navedeno egzimplifikuju sljedeći primjeri iz analiziranog korpusa:

I *videći* da nema druge, Đukan se podiže (Lop. II, NS, 296); Odmicao je *hramajući* (Lop. II, MS, 90); Dogodilo se da je majka nešto zaradila *perući* rublje (Lop. III, KPL, 176); Mi smo ćutali, *držeći* zavežljaje u rukama (Lop. II, ND, 45); *Dižući se*, brkonja me pomilovao po glavi (Lop. II, Co, 50); *Znajući* i sam kakve će koristi biti od moga izlaska, digao sam se, ogrnuo kabanicu i pošao napolje (Lop. II, Ča, 58); *Shvatajući* sad sve, Marko se odbi kao čovjek koji je kriv (Lop. II, MS, 91); i odlazio u grad, *pjevušeći*, *zviždućući* i *osmjehujući se*, na dnu sebe, blaženo i sunčano (Đil., KŽ, 55); *Gundajući* počeo proklinjati i pljuvati sama sebe (Đil., UR, 69); krenu iz grada, široko *mašući* rukama i *šljapkajući* po blatu (Đil., KŽ, 54); Pustila je ona tako da je nosi ta njena mutna, nesvjesna i zatrovana psihologija, *napinjući se* da se otme, ali *ne srećući* nigdje tople podrške (Đil., Odl., 381); Oprezno se primicao putanjom, *plašeći se* pasa (Lal., ŠSN, 68); Zalazio je sve dublje, *gubeći* puteve za povratak (Lal., ŠSN, 68); On se sklupčao, počeo da pljuje tiho *suzdržavajući* kašalj i bol (Lal., Str., 72); I vala ćeš nažuljiti dlanove *pišući* (Lal., UUR, 92); *Obilazeći* stoku i njive sa štapom u ruci ili motikom preko ramena – mislio je mnogo o tome (Lal., SS, 112); i da su, *tražeći* slobodu, kupili ropstvo (Đur. I, Ra, 35); koji su odavno ostavili to mesto *služeći se* intrigama i ogovaranjima (Đur. I, Ra, 50); I zato niko nije hteo da mu se zameri i da mu učini na žao ni u čemu pa ni *dirajući* toga ludaka (Đur. II, Sp, 7); i opet produžio dalje *spuštajući* glas nešto niže (Đur. II, Sp, 19); *gledajući* kako između njih odlazi njihov najmiliji, oseća od smrti strašni spiritualni strah (Đur. II, Sp, 21); *Sudeći* po njenom zdravom organizmu i po njenom držanju i ponašanju, ona se rodila negde na selu (Đur. II, Ljuš., 56); Ali najčešće je sedela kod kuće, *stideći se* da izađe ma kuda (Đur. II, Ljuš., 69); Ponovo je upalio sveću, i polako, *ne mrdajući* trupom, prineo je mladom zbrčkanom licu njegova sina (Đur. II, PSK, 95); Mnogi su odlazili od njega *smejući se*, a mnogi *vrteći* glavom i *razmišljajući* o njegovim rečima (Đur. II, PSK, 102); i žene su dva ili tri puta nedeljno, *noseći* i same breme na svojim čedima, terale drva u grad (Đur. II, Vo, 148); Godinu i po istrajnog i napornog rada su utrošili *krčeći* ljuti i teški kamen (Đur. II, Vo, 149).

416. Glagolski pilog sadašnji od glagola *moći* u odričnom obliku zabilježili smo u značenju glagolskog priloga prošlog u primjerima, samo u pripovijetkama N. Lopičića:

ali se još ljuljaše *ne mogući* da se ustavi (Lop. III, Ma, 55); ona je prihvatila dah, *ne mogući* odmah da priskoči Jovanki (Lop. II, GID, 264); dok je izbezumljena životinja skakala po avliji, *ne mogući* nigdje da nađe izlaz (Lop. II, MS, 90).

417. U nekim primjerima bilježimo glagolski prilog sadašnji u pridjevskoj funkciji, za označavanje stalne osobine pojma na koji se odnosi, do čega dolazi usljed učestalosti vršenja radnje o kojoj je riječ:

Polako pri međi s *pletićom* iglom u kosi (Lop. III, MBN, 202); govoreći da će je zaklati *brivaćom* britvom (Lop. III, SRA, 240); i tražio sva *moguća* sredstva za naše igranje (Lop. VI, NT, 56); iz nje ispade *vrući* pepeo (Lop. I, Dj, 127); *Idućeg* dana, opet su, umorno i mučno, bacale cigle (Đil., PORR, 161); Pavle pozva ženu u *spavaću* sobu (Đil., ZČ, 316); a žena oštro, šištavo i brzo kao *pisaća* mašina, pričala o svojoj bolesti (Đil., SMM, 141); navukao ga je na *spavaću* košulju (Đil., Sa, 445); u nekakvoj staroj *spavaćoj* haljini (Đur. I, Izd., 124); koji mu je bleštao pred očima i *vrućom* jarom bio u lice (Đur. II, Ljuš., 77); *Idućeg* dana posle borbe okupili su se pred šatorom Lazarevim (Đur. II, PSK, 103); Pogleda novine, pa ostatak u *zvečećoj* moneti (Đil., NH, 279); kroz toplu krv, kroz *vruću* ranu (Lal., Str., 72); zatim je prišao vratima koja su vodila u *spavaću* sobu (Đur. I, Izd., 120); najviše su dolazile od *šištećeg* glasa mršavog i visokog Arbanasa (Đur. I, NP., 135).

418. Glagolski prilog prošli u izučavanoj prozi manje je frekventnosti u odnosu na glagolski prilog sadašnji, što je u skladu sa crnogorskim govorima (Pešikan, 1965: 178; Stevanović, 1933–1934: 122; Ćupić, 1977: 97; Jovanović, 2005: 400; Vuković, 1938–1939: 73; Pižurica, 1981: 171) i jezikom crnogorskih starijih i novijih pisaca (Ostojić, 1976: 169; Bigović-Glušica, 1997: 150; Nenezić, 2010: 203; Muratagić-Tuna, 1998: 86-87, izuzev jezika S. M. Ljubiše (Tepavčević, 2010: 293) i J. Đonovića (Bašanović-Čečović, 2013: 170), gdje se konstatuje da je i oblik glagolskog priloga prošlog prilično čest u upotrebi. I u savremenom jeziku upotreba glagolskog priloga prošlog je znatno manje frekvencije negoli upotreba glagolskog priloga sadašnjeg (Stevanović, 1969: 724). U našim primjerima ovaj glagolski oblik najčešće

označava radnju koja je prethodila radnji glavnog glagola, što je njegova najrasprostranjenija funkcija:

Naslijedivši sve te osobine, on se oženi (Lop. III, KM, 76); Na spavanju su ga i iznenadili Austrijanci, *trgnuvši* na njega puške prije nego što je on i mogao poseći za svoju (Lop. III, Strij., 159); on postavi ruke na oba koljena i *lupnuvši* s njima po običaju, počeo da suče brk (Lop. III, ČN, 257); Najzad, *našavši* je radnici su je prenijeli na nosilima (Lop. III, DSP, 229); kako plamen na njenoj pušci obori čovjeka i kako on, *raširivši* ruke, pade na zemlju kao posječen bor (Lop. II, Lju, 99); ili *izgubivši* u ratu svaki duševni smisao i čistotu vratili se da se bogate i zgrću narodne pare (Đil., MPR, 177); Nije joj rekao ni reč i samo je, *primetivši* prsten na njenoj ruci koji se labavo okretao na prstu, potajno, unutra, na dnu sebe, uzdahnuo (Đil., NIŽIS, 64); *Satjeravši* iz planina ljude i stoku, satjerala je i njega (Lal., ŠSN, 67); A zima je ležala zemljom neprohodna, *zatvorivši* prolaze u planinama, *prekinuvši* svaki saobraćaj (Lal., ŠSN, 67); A kada su te noćne utvari došle do crkve, *poželivši* jedan drugom dobru noć, nisu pošle kućama (Đur. I, LjSR, 16); Radoje je nazvao Boga, stao iznenađen i, upola *otvorivši* usta, počeo da posmatra (Đur. I, Lju, 87); *Ne mogavši* više da izdrži, jurnuo je kao lud kod šefa (Đur. I, Izd., 127); On je sutra otputovao, *pozdravivši* se s nama (Đur. II, Sp, 16); *ne mogavši* da izdrži, on se sruči pored naslonjače (Đur. II, Vu, 50); i on, *zaronivši* dublje u smisao prekora svoje kćeri, nazva sinove plašljivcima i kukavicama (Đur. II, Osv., 84); i *složivši* se sva trojica, produžili su put probijajući se sve više kroz visok goroviti masiv (Đur. II, CG, 129).

419. Ipak, njegova upotreba nije ograničena samo na naprijed navedeno, već imamo i upotrebu za označavanje radnji istovremenih sa radnjom glavnog glagola ili radnji koje neposredno slijede radnji glavnog glagola, za koje se u novijoj sintaksičkoj literaturi konstatuje da su rijetke u upotrebi (Piper, I. Antić, i dr., 2005: 468):

Ona uzdahnu *huknuvši* u šake (Lop. III, ZI, 126); Čekao sam na hljeb, *odgurnuvši* zmiiju daleko od sebe (Lop. III, KH, 274); A Boga mu, viknu odjedanput, *lupnuvši* o sto (Lop. III, Ne, 236); Veliki kamen se podiže i strašno, s treskom, kao grom lupi u njegova prsa, *oborivši* ga dolje (Lop. II, UP, 82–83); Pst, reče seljak *uzdahnuvši* (Lop. VI, Zv, 19);

Matan zastade i promiješa rukom zemlju ispod rala, *zahvativši* na dlan da je bolje oproba (Lop. I, RIŽSM, 97); jednog dana, pljujući zadnju plasu krvi i zadnji put *osetivši* njen bljutavo-slan, otužan ukus u ustima (Đil., NIŽIS, 65); Zatim joj se primače hitro i oprezno, *obišavši* stolicu i zatvarajući leđima ulaz (Đil., NH, 282); Zatim, *zavalivši se* još više, polako, glas po glas, dodade (Đil., Že, 203); Neki mlad i debeo čovek se izvalio preko stola, *navivši* stolicu na dve noge (Đil., Že, 197); i Roko zauze rvački stav, *podbočivši* glavu (Đil., PRK, 246); rekoše oni obojica bez pogovora *slegnuvši* ramenima i *produživši* put (Đur. II, Osv., 84).

I pored toga što je, kao što smo istakli, ovom obliku dominantno značenje vremena, moramo naglasiti, a to je i iz naših primjera vidljivo, da ovo osnovno značenje uključuje u sebe i značenjske nijanse načina, uzroka ili okolnosti koje prate vršenje radnje glagola koji određuju.

420. Popridjevljeni lik glagolskog priloga prošlog imamo u primjerima:

Osamnaestogodišnja devojka i *bivša* učenica (Đur. I, GVNZ, 72); žena *počivšeg* pukovnika (Đil., SPUČ, 353); ljudi *bivših* i praznih zvanja (Đur. I, LjSR, 10).

Glagolski pridjevi

421. U jeziku analiziranih pripovijetki posvjedočena je upotreba radnog glagolskog pridjeva u pridjevskoj službi, koji zamjenjuje moguće relativne rečenice:

Otekle oči, obrazi, crno lice, gusti brci – sve me to preplaši (Lop. II, KH, 71); *Prozebli*, izmoreni vojnici (Lop. II, UP, 78); Ljubica stište vime i *usplamtjelih* očiju pogleda na Mijata (Lop. II, Lju, 95); *otekle* noge i bolijest u zglobovima ne znači uvijek kraj životu (Lop. II, MS, 88); Iz njegovih duboko *utonulih* očiju izbijaše blagost (Lop. VI, Zv, 16); dimi svaka zgrada kao *uzavrio* lonac (Lop. VI, MFO, 31); Probudiće i babu Ivanu, *iznemoglu* staricu (Lop. III, ZI, 125); Bila je to *naprsla* na ivici i polovna banknota (Đil., TO, 40); *ocvetale* voćnjake uz selo (Đil., BK, 118); kad se pojavio jedne zore, napaćena, *uvela* lica (Đil., SZPOVD, 84); Odmeri njeno malo, mršavo telo i modre, *prozeble* ruke (Đil., NH, 281); dok smo još bili *svijetla* obraza (Đur. I, LjSR, 16); sa požudom

pregladnelih ljudi (Đur. I, LjSR, 9); posijedaše podno bukava na krupne *ogolele* žile (Lal., Str., 81); sa žutim starim haljetkom i *zakorelim* čizmama (Lal., ŠSN., 68); cepa i razdire *vreo* čelik (Đur. I, Izd., 125); šiknula su dva *vrela* mlaza krvi (Đur. II, Izd., 209).

Primjeri potvrđuju uslov koji je utvrdio A. Belić da „radni glagolski pridev samo neprelaznih glagola, i to isključivo onih što označavaju stanje, može imati pridevsku službu“ (Belić, 1936: 33–39), pri tom ističući da ti glagoli moraju biti svršenog vida.

422. Na izučavanoj jezičkoj građi zabilježili smo i primjere upotrebe radnog glagolskog pridjeva u imeničkoj službi, označavajući samostalan pojam, određen osobinom sadržanom u samom radnom gl. pridjevu:

slutim da je otac *umrloga* (Lop. I, Le, 185); odvrati otac *poginuloga* (Lop. I, Le, 185); *Pridošli* uđoše u kuću (Lop. I, Le, 187); tako mirno, tako mlako, kao u tek *umrlog* (Đil., DIK, 409); seljak se zagleda u modru i krvavu ruku *poginulog* (Lal., Gi, 124).

Ovi oblici mogu biti zamijenjeni odnosnim sljedećim konstrukcijama: *onog koji je umro*, *onog koji je poginuo*, *onaj koji je došao*.

423. Radni glagolski pridjev je posebno frekventan u kletvama, blagoslovima, u optativnoj službi, što potvrđuju sljedeći primjeri iz analizirane pripovjedačke proze:

đavoli ti ga *izjeli*! (Lop. I, MZ, 67); *Crklo* srce dušmanima! (Lop. I, DO, 147); đavoli ti nogu *slomili*! (Lop. II, Ne, 195); Što mi ne kažeš Bog te *ubio* (Lop. III, MBN, 217); Da bog da, nikad pare u kuću i *ne viđela*! (Lop. II, Odl., 232); Još jednom, *posvetila* ti *se*! (Lop. II, GID, 265); *bilo* mu ka' što ti misliš! (Lop. II, Odl., 236); trijes te *ubio*, što me ne ostaviš (Lop. III, NJN, 269); Oči ti se *ne viđele*... (Đil., UR, 75); A Adem nas ostavi, bog ga *ostavio* (Đil., JJD, 400); Dajte vi meni, bog vam *sudio*, moje papuče! (Đil., ZČ, 315); Ću, ćuti, bog ti majku *ubio* (Đur. II, Vu, 47); A takvo dijete mora biti i to koje rodi Ljuši, skotski joj rod bog *ubio*! (Đur. I, Lju, 72); Vidite li, ljudi, *ne viđelo* vas sunce niti ikakava dobra sreća (Đur. II, Vo, 142); ako mi je prvina nesrećno mi *bilo* (Lal., Str., 79); Nego, *živ*

bio, bi li ti imao da zapalimo po jednu (Đur. I, KŽ, 164); Neka, sinak, neka, živ *bio* (Đil., IPOH, 343); skotski joj rod bog *ubio*! (Đur. II, Ljuš., 72).

424. Posvjedočena je i frekventna pridjevska upotreba trpnog glagolskog pridjeva koji je u ovoj funkciji i znatno češći od radnog glagolskog pridjeva, budući da inače takva upotreba trpnog gl. pridjeva nije ograničena glagolskim rodom i vidom kao radnog gl. pridjeva. Izdvajamo neke od mnogobrojnih primjera:

Obuvena noga može svuđ (Lop. II, Co, 49); miris *pečena* tijesta (Lop. II, KH, 66); krvava po licu, *prosute* kose (Lop. I, Jo, 167); znojava, *raspuštene* kose, uzbuđena (Lop. I, Dj, 130); kao *proboden* crv (Lop. VI, Si, 141); pasti umoran pred njima, kao *posječeno* drvo (Lop. II, UP, 76); *Prosuta* ljudska krv (Lop. II, Kr, 273); pala na zemlju kao *pogođena* svijeća (Lop. III, Strij., 161); jer ga je silno boljela rana *iskopane* kuće i kućnjeg ognjišta (Lop. III, Ze, 113); nalazili mnogo *oglodanih* kostiju (Lop. III, Si, 245); Kako je iznenadi kad vidje na očevom krevetu *zavrmot* jorgan (Lop. III, ČN, 253); *Izorana* zemlja stajala je pred njima crna i masna (Lop. I, NO, 90); sličan šumu *oboreni*h predmeta (Lop. III, BP, 187); Kroz suvo, *spleteno* granje, padoše mu kaplje na lice (Lop. I, MZ, 72); *Odlomljeno* drvo visilo je pri kamenu (Lop. I, Ko, 253); pa im je dugo majka govorila o kolaču, o *pečenim* tikvama (Lop. VI, ND, 97); i naježen, mrk, *izgužvana* lica i potamnelih očiju (Đil., Že, 201); onaj mršavi, prljavi radnik, *naborana* čela i osmeha tužno *pogrčenog* oko usana (Đil., De, 59); kao na *zapjenjenu* talasu, plovi Aleksa nekud (Đil., Su, 33); težina *pregrijana* vazduha (Đil., Su, 33); hartija se prosipala po prljavu *ispljuvanu* patosu (Lal., Br, 103–104); štrkljasti i krakati kao hrtovi, mršava i *neobrijana* lica (Đur. I, LjSR, 8); kada se, usukanih mišića, *izbrazdana* lica, u dronjcima i abama, mučiš da isteraš kamen iz kamena (Đur. I, Si, 5); A kad je, neopaženo, banuo na prag, *uplašena* djeca (bilo ih je mnogo) udarila u urnebesnu dernjavu (Lal., ŠSN., 68); na jadransko zaleđe čije su geografske karte šarene od *raštrkanih* gladnih sela (Lal., ŠSN., 65); i tek kad zbaci breme i ispravi *svinuta* leđa vide gospođicu Elenu (Lal., LjVP, 61); šunjali su se izgladneli čobani i *premoreni* odmetnici (Lal., Ja, 85); i zatresoše se više čupavih i mrtvačkih *ispijenih* glava (Đur. I, Ra, 52); zar toliki svet sedi *skrštenih* ruku (Đur. I, Lju, 97).

Ovakve upotrebe i radnog i trpnog pridjeva čine izraze ekonimičnijim, zgusnutijim i sintetičnim te nijesu bez uticaja i na stil.

425. U nekim primjerima zabilježili smo i trpni glagolski pridjev u imeničkoj službi, tj. u službi označavanja samostalnog pojma:

Vodite *bolesnoga*! (Lop. I, MZ, 62); *Vezani* je jedva koračao (Lop. I, MZ, 62); Mašan priđe *vezanome* (Lop. I, MZ, 63); propitivali su ga *nevoljni* o tome (Lop. II, MS, 88); u mržnju prema bogatima i *presićenima* (Đil., NR, 51).

I ovdje se, kao u slučaju upotrebe gl. pridjeva radnog u imeničkoj službi navedeni oblici mogu zamijeniti odnosnim konstrukcijama: *onog koji je bolestan*, *onaj koji je vezan*, *onom koji je vezan*, *oni koji su nevoljni*, *onima koji su presićeni*.

O upotrebi veznika

426. O veznicima kao morfološkoj kategoriji nepromjenljivih riječi već je bilo govora u poglavlju o morfologiji. Ovdje ćemo pažnju usmjeriti na upotrebu veznika u rečenicama i njihov karakter i to u onim primjerima koji su po nečemu specifični, zvuče arhaično, predstavljaju otklon od uobičajene upotrebe, a mogu imati uticaja na stil.

427. Veznik *a*, pored standardne upotrebe, u izučavanim pripovijetkama bilježimo i umjesto veznika *i*, što je osobina crnogorske literarne tradicije (Ostojić, 1976: 247; Bigović-Glušica, 1997: 302; Nenezić, 2010: 377; Tepavčević, 2010: 518–519).

Izdvajamo neke od primjera:

Eno onamo su breze, pod brezama je voda, *a* na vodi slijeću divlje patke... (Lop. III, KHŠ, 59–60); čuh oko sebe pisku, *a* zatim osjetih zadah baruta (Lop. II, ND, 41); Piplje on stoku, *a* pipljem i ja (Lop. I, SM, 276); Sevale munje u bezmernom, dubokom mraku *a* kapi žuborile niz strehe, po pločniku (Đil., NIŽIS, 63); Okreće se kamen *a* ispod njega izbijaju pregršti brašna (Lal., DV, 133); u podnožju obrasla jetkom živicom, oko sela

Vršja smokvom, lozom i šipkom, u sredini grabom i cerom, *a* po vrhu, cerom i bukvom (Đur. I, Ra, 39); Lazar je stiskao zube, *a* pesnicom čvrstom kao rečni oblutak udarao sebe po butini (Đur. II, PSK, 92); tukli ga i mrvili, *a* kasnije ga polako kolicima raznosili i rupčage ravnali (Đur. II, Ljud., 172).

427.1. U izučavanom jezičkom korpusu bilježimo ponavljanje veznika *a* na početku hipotaksičnih i parataksičnih rečenica, kao u sljedećim primjerima:

Gledam – *a* ono tmuša, ništa se ne vidi (Lal., Str., 79); I kad bi bila još bliže, kad bi bila tu dan i noć – *a* onda bi se moglo nekako i živjeti (Lal., Br, 103),
ali i isticanje ovog veznika na početku rečenica gdje dobija funkciju rječe:

A znaš li što te čeka, ako pobrkaš (Lop. II, MS, 96); *a* što si ti, mrcu, što si ti, ništarobo, što si, kaži što si! (Lop. I, Ru, 267); *A*, doveo si je, doveo... (Lop. I, Ru, 268); *A* će da zaspiš, nikad ga ne zaspal! (Lop. I, DO, 139); *A* puna Crna Gora naše lijepe ženske čeljadi (Lop. II, Ma, 244); *A* što mi nijesmo činili od Marijine služavke (Lop. III, MBN, 202); *A* gledaš li se ođen često s našijema? (Lop. II, KĐ, 306); *A* ti 'ajde... kad je već tako (Lop. II, Lo, 113); *A* vi po'itali da ga na'ranite (Lop. I, MZ, 68); *A* neka bilo koga u'vatim od lupeža (Lop. I, MZ, 61); *A* do kućnih vrati, na kamenu, sjedio mu stariji sin (Lop. III, ĐI, 119); *A* mene ne treba slika da me srce zaboli (Lop. I, Se, 239); *a* gde je još kogod? (Đil., Sa, 444); *a* zlopačenje imalo beskrajnu draž samopregora i žrtve (Đil., KŽ, 54); *a* i stid je bilo da ga zove: jer muž zna šta i kad treba to je njegovo (Đil., BSLJ, 290); *a* Mirošava Tepova se bješe jednoga dana zamrljala čokoladom, bogme ka' prasica džibrom (Lal., Str., 78).

Dijalekatskog je karaktera veznik *a* u značenju rastavnog veznog *bilo* u primjeru kod Đilasa: samo jurca selom i kinduri se – *a* praznikom, *a* radnim danom – na njemu košulja ka sneg (Đil., Sl, 333).

428. Što se tiče veznika stranog porijekla, najfrekventniji je veznik *ama* turskog porijekla koji je u primjerima iz analiziranih pripovijetki uglavnom upotrijebljen u priloškoj službi za

pojačavanje značenja ili u službi rječce za izražavanje čuđenja, iznenađenje, ljutnje, nestrpljenja i slično, kao što imamo u sljedećim primjerima:

Ama sve, sve bih učinio za tebe (Lop. III, SFIJK, 133); Sve, jest, *ama* sve za nju (Lop. III, SFIJK, 137); Zvono, *ama* zvono ljudi! (Lop. VI, Zv, 17); *Ama* šta ti je, Jakove? (Lop. VI, Zv, 17); Ja vidim sve, *ama* sve (Đil., BSLj, 291); *Ama* udarih življi korak i za tren stigoh u Štupalj (Lal., Str., 79); *Ama* šta, sad smo *bar* u istoj koži (Lal., Dr, 118); *Ama* zna Demir šta radi (Lal., DV, 133); *Ama* otkud ja (Lal., Str., 81); *Ama* šta ima, čovječe (Lal., Str., 80); *ama* vala nećeš više kmetovati (Lal., Str., 81); Ničiji, *ama* ničiji drugi prst i čekić neće u njega dirnuti (Đur. I, Lju, 85),

dok u sljedećim primjerima iz Đilasovih i Lalićevih narativnih tekstova upotrijebljen je u vezničkoj funkciji u značenju veznika *ali*:

Mjesta pod njim nema za pošten rad, *ama* ima za prazan stomak (Đil., GNR, 217); svi su, vele, na broju, *ama* se teško tavori (Lal., Dr, 117).

429. U izučavanom jezičkom potencijalu u pripovijetkama N. Lopičića i M. Lalića raširena je upotreba veznika *te* sa funkcijom povezivanja kopulativnih rečenica kojima se kazuje odnos uzroka i posljedice, kao što imamo u primjerima:

To se stalno ponavljaše, *te* se ona usplahireno stiskaše, mučaše i grčaše (Lop. III, ČN, 253); Ova žalosna šala još ga više ubijaše, *te* ga tako iz dana u dan nestajaše (Lop. VI, Zv, 15); Utanjale pod vodom njive i mekšala svaka livada, *te* se s proljeća držao tu struk bolje nego igdje (Lop. III, KHŠ, 57); Sunce im je kroz plavičastu maglu zlatilo krila *te* su se oni nekako uvijajući treperili široko krilima i krili se nad uvalom (Lop. VI, NT, 63); A po Štupelju ne rastu vala ni koprive *te* čeljad nema šta da traži danju, a još manje noću i po ovoj kiši (Lal., Str., 79); I baš mi krivo što sam se toliko ustrašio, *te* mi se kosa ježi, a kapa skače u visinu (Lal., Str., 79).

430. Na izučavanom korpusu zabilježili smo i veznik *ma* u pripovijetkama N. Lopičića koji je narodnog porijekla¹²⁸, a poznat je i jeziku crnogorske literarne tradicije (Ostojić, 1976:

¹²⁸ Ovaj veznik poznat je nekim crnogorskim govorima (Pižurica, 1981: 217).

247; Bigović-Glušica, 1997: 303; Nenezić, 2010: 378–379). U našim primjerima upotrijebljen je u adversativnom značenju:

Radim i ja, moj Vukče, *ma* nikako da se okrene (Lop. I, Jo, 160); Sjednem, mislim, *ma* nikako da se razaberem (Lop. II, Kl, 311).

430.1. Ovaj veznik bilježimo i na početku rečenice za obilježavanje posebne odlučnosti, odnosno posebnu naglašenost onoga o čemu se govori, gdje gubi vezničku i preuzima službu rječce, kao što imamo u primjerima iz proučavane građe:

Ma što ti znaš (Lop. VI, ND, 92); *Ma* koji je đavo ona dolazila? (Lop. II, Kl, 311); *Ma* si čojski, čojski učinio (Lop. II, Lo, 111); *Ma* što će to reć' da ima toliko bolesti u naše selo (Lop. II, KĐ, 302); To kajanje me naučilo da i sada odbolujem, stostruko, svaku, *ma* i slučajnu, neznatnu sreću (Đil., SU, 136); i vala se po svojoj volji ne bi ovamo uputio, pa *ma* živio još taman sto godina (Lal., UUR, 89).

Ovakvi primjeri upotrebe veznika *ma* poznati su i SK-Lj govorima (Pešikan, 1965: 212).

431. Veznik *tek/teke* koji se takođe upotrebljava u crnogorskim govorima (Miletić, 1940: 580–581; Ćupić, 1977: 180; Vujović, 1969: 271), prisutan je i u jeziku izučavanih pripovijetki, i to u primjerima iz pripovjedačke proze N. Lopičića, M. Lalića i M. Đilasa, pored vezničke, i u funkciji rječce, i kao opozicija vezniku *samo* u funkciji pojačavanja i naglašavanja:

I onako se *teke* drži (Lop. I, DO, 138); *Tek* primijeti da je nanovo do uvale (Lop. I, MZ, 78); *Teke* je, istinom, bilo je dvades' dimova (Lal., Ja, 82); to ću ti ja pričat', *teke* je neđe drugi put (Lal., Ja, 88); *Tek*, u gladne godine viđali su ga češće (Lal., St, 106); Možda mu je pisanje zadavalo muke, il' ne znam šta, *teke* se zadovoljio starom presudom sa Guvenaca (Lal., Str., 82); *Teke* jednoga dana usred ljeta (Lal., Ja, 87); prije mu se kovitlalo u oku kao u buku vode: đap ovo, đap ono, *tek* nikako na glavno (Đil., CGB, 79); a Miliji *tek* oči za njim: vrc, vrc (Đil., CGB, 79),

a najrasprostranjeniji je u upotrebi funkciji temporalnog veznika, kao opozicija vezniku *čim* dominantno u primjerima iz pripovijetki N. Lopičića:

Tek što joj pristupi, zastade malo začuđen (Lop. I, RIŽSM, 100); *Tek* izađe, sva čeljad uvrije u kuću (Lop. III, Ma, 52); *Tek* što sam stupio, seljak se prevrnuo (Lop. III, TG, 296); *tek* izađe primijeti da preko zida nešto preskoči (Lop. III, Ma, 53); *Tek* što se načne kamen, prestane posa' (Lop. I, Jo, 157); *tek* zahlađi i pocrni na kraju neba, brižljivo sve to ukrijeva (Lop. III, KK, 87); *Tek* što on podiže ruku, ja prosto odletjeh ispred njega (Lop. II, KH, 68); *Tek* što pijetao zakukurijeka na pragu Đukanove kuće, Đukan skoči iz postelje (Lop. II, NS, 291).

432. Dijalekatskog je karaktera (Miletić, 1940: 581; Ćupić, 1977: 180; Vujović, 1969: 295) i upotreba veznika *što* u funkciji kauzalnog veznika, rasprostranjena kod sva četiri izučavana pripovjedača:

da je proklela seoske bregove *što* nijesu htjeli njene izvezene torbe od šarenog cvijeća (Lop. III, Su, 68); Mene je ža' samo *što* ta zemlja gnjije (Lop. I, Jo, 161); Daću vi ja svijema toljaga *što* ste navalili na mene (Lop. VI, FD, 151); Bog ne ubio *što* smo žene (Lop. II, Lo, 102); Bog te, Jupo, ubio *što* se ne rodi kao naš čovjek no kao čergaš (Đil., JČ, 236); I baš mi krivo *što* sam se toliko ustrašio, te mi se kosa ježi, a kapa skače u visinu (Lal., Str., 79); *Što* mi je ćef, *što* sam bogat, pa mogu kako 'ću, a 'oću da se provodim malo, da se razmećem – eto ti (Lal., OIM, 99); Oj Demire, kukala ti nana / *što* opljačka gazde od dućana, / kukala ti crna kukavica / *što* zatvori devet vodenica (Lal., DV, 136); slavim te i hvalim *što* si me nagradio svojom milošću (Đur. I, GVNZ, 62); Kajao se odavno *što* se njome oženio (Đur. II, Vu, 31).

433. U jeziku Lopičićevih pripovijetki frekventan je veznik *bud* u funkciji kauzalnog veznika, što imamo u primjerima:

i kako si joj se čojski u kuću približio, *bud* si zna' da je ona daleko od domaćina (Lop. II, Kr, 272); davno mu je želja bila da u proljeće dođe u selo i da svojom rukom posije rod,

bud je godinama radio drugome (Lop. II, Kr, 267); *bud* je ta' sam bio doktor, kako moga pristat' da ga baba liječi (Lop. II, Lo, 103).

A U primjeru: I *bud* je samohranica, neće da dobije paru i da ide braći (Lop. I, Jo, 158), ovaj veznik je upotrijebljen u funkciji koncesivnog veznika *iako*.

434. Na izučavanom jezičkom korpusu u prozi M. Đilasa bilježimo dopusni veznik *pa* u kombinaciji sa veznikom *da* u primjeru: Neće *pa da* će sve voda ponijeti ... (Đil., KŽ, 55).

U jeziku pripovijetki M. Đilasa i M. Lalića prisutan je veznik *e* u značenju uzročnog veznika *jer*:

A ti čuvaj to malo ne daj mu da vrišti...*E* ću ga...I ovakoh mi je dovrelo... (Đil., UR, 69); od mene ti Bog i Sveti Jovan, *e* ćeš sramotno izgubit' glavu (Đil., MUP, 268); A ja sam, bogami, mislio *e* si naš čovek (Lal., Gi, 125); Što, da ne bi reka *e* sam gori od drugih? (Lal., Plj, 71); ži' ti šašavi gazda – *e'* će mi zagoret (Lal., OIM, 99).

435. U jeziku izučavanih pripovijetki bilježimo i veznik *no* kao veznik poredbenih rečenica i sintagmi za nejednakost kao opoziciju poredbenom vezniku *negoli*, koji ne bilježimo na izučavanom korpusu:

ne može se soj s nesojem više *no* pas s mačkom (Lop. II, Ne, 217); A ja bi', vidiš, voli' tu tvoju glavu, *no* sve imanje Marka Andrina (Lop. II, Odl., 238); Bolja moja glava *no* Ramova (Đil., RŽ, 391); Bolje ti je poginut' *no* imat' ludu ženu (Đil. MUP, 270); a, junaštva više *no* i nje (Lop. VI, FD, 152); A ja njega poznajem bolje *no* šesticu (Lal., Dr, 115); više iz navike *no* iz potrebe (Lal., OIM, 96); a vrijeme miljelo sporije *no* ikad (Lal., Br, 103); i ja streknuh vala bolje *no* da sam vidio međeda (Lal., Str., 79); vježbali su se u gladovanju bolje *no* mi (Lal., Str., 78); Sad su bili mnogo kraći *no* prije (Lal., Str., 82); Čovjek koji ima milion vredi više *no* onaj koji ima sto ili pet stotina hiljada dinara (Đur. I, GVNZ, 62).

I uopšte rasprostranjena je upotreba dijalekatskog veznika *no* umjesto *nego* u primjerima.

Malo ste mi brige dali, *no* još... (Đil., TO, 43); ali mu niče u duži žalost, ne za djevojkom, *no* za očevom prvom radošću (Đil., Su, 33); *Đe* nemah *đe* ostaviti glavu, *no* je donesoh kraj upreta među žene? (Đil., SHJ, 91); ne dađe božja volja da nabuja, *no* ga sprži sunce (Đil., Po, 375); tu se vala nije moglo ništa *đuture* – *no* se moralo dobro naćulit (Lal., Str., 77); ni od aprovizacije i niotkud, *no* mu se oduzimalo i ono što ima (Lal., Str., 78); da je dobro znao šta ga čeka, *no* mu bila preča zemlja od života (Lal., Ja, 87); opustio zaselak u kome se ništa ne miče, *no* samo igra sunce u jesenjim bojama (Lal., Gi, 120); To je nešto sasvim drugo *no* što je slušao kod kuće (Đur. I, Izd., 105); biti svestan da nije ništa drugo *no* jedna živa lešina (Đur. I, NP.138).

436. Čest u upotrebi je veznik *do* sinoniman vezniku *sem* (*osim*) u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa i rjeđe kod D. Đurovića. Evo nekoliko ilustrativnih primjera:

niko u selo nema ni da ruča *do* ti (Lop. I, Jo, 160); Nizašto nije *do* da leži i ije (Lop. I, RIŽSM, 99); A neki ne znaju zašto su im, *do* da private komatinu 'leba (Lop. I, DO, 139); A što čini on ujutro *do* sluša s praga magarad (Lop. I, DO, 140); Nemam nikoga *do nju* (Đil., MVK, 148); Nikoga nema *do* majku i potkućnicu (Đil., MVK, 148); u njegovo vrijeme se nije smjelo ni imalo kad misliti ni na što drugo *do* na pušku i motiku (Đil., KŽ, 57); I nije nigde, *do* u njemu, nalazila oduška (Đil., SMM, 145); gde nema ništa drugo *do* prostih drvenih krstova (Đur. II, Sp, 24).

437. Najzad, izdvajamo i interesantan primjer upotrebe veznika *ni* u značenju sastavnog veznika *niti* U Đilasovoj pripovijeci „Motocikl u palanci“: *Ni* ga pojašiš, *ni* ga vodiš, *ni* na jasli držiš (Đil., MUP, 267).

LINGVOSTILISTIČKA OBILJEŽJA

438. Analizirajući jezičke osobenosti u crnogorskoj međuratnoj narativnoj prozi na svim jezičkim nivoima, analizom smo obuhvatali i stilske karakteristike. Zapravo, kao što smo u uvodu istakli, lingvistički i stilistički pristup proučavanju nijesmo oštro polarizovali, već smo određene jezičke pojave sa prepoznatom stilističkom vrijednošću posebno apostrofirali. Tako smo do sada obradili, zavisno od jezičkog nivoa na kojem se realizuju, pojedine fonostileme i fonostilemske postupke, morfostileme, leksikostileme i semantostileme, te sintaksostileme kao važne elemente u konstituisanju stilskog izraza pripovjedačke proze. Te, već izdvojene, stilski markirane jezičke jedinice ovdje nijesmo ponavljali, već smo obradili stilističke postupke i stileme kao osnovne jedinice lingvostilistike koje nose stilsku informaciju a koje do sada nijesmo pominjali, kao i stilske figure, i pokušali utvrditi stepen njihove stilogenosti.

Dakle, u ovom poglavlju apostrofirali smo sve one jezičke jedinice koje su nosioci estetske, poetske funkcije u jeziku, a koja često proizilazi iz ciljane devijantnosti u odnosu na uobičajeno, očekivano, stvarajući neočekivan, oneobičen, te samim tim stilski efekatan izraz. U takvom pristupu proučavanju dotakli smo se i tekstualne stilistike (tekstostilistike)¹²⁹, čija je osnovna jedinica tekstostilem, a koja je posebno aktuelna u novije vrijeme.

439. Za stilistiku je bitan kriterijum pri izdvajanju stilema stepen predvidljivosti, odnosno nepredvidljivosti neke jezičke jedinice u određenom kontekstu: „što je efekat iznevjerenog očekivanja veći, to je veći stepen *oneobičavanja*, a samim tim stilogenost neke jedinice veća.“¹³⁰ Zapravo, sve ono što izlazi iz polja očekivanja, odnosno što je neobičnije, manje uniformno – ima jaču stilsku efektnost. I obrnuto, sve i kada je neka pojava otklon od uobičajenog, uniformnog, ako je prezastupljena u jeziku, visoke frekvencije i prediktabilnosti, gubi na svojoj stilskoj izražajnosti. Pri tome, stilogenost nije svakom stilemu imanentna osobina, već se ona određuje tek upotrebom date jedinice, odnosno načinom njenog funkcionisanja, što će reći da i stilski neutralne

¹²⁹ „Tekstualna stilistika posmatra tekst kao cjelinu, sa tim što pri tom analizira prije svega sve njegove stilogene elemente, međusobne odnose tih elemenata na različitim razinama, kao i način na koji ti elementi određuju funkcionalnostilsku i stilsku markiranost teksta u cjelini.“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 97)

¹³⁰ Termin „oneobičavanje“ uveli su ruski formalisti označavajući njime postupak otežale forme koji povećava teškoću i dužinu percepcije (Katnić-Bakaršić, 1999: 12).

jezičke jedinice upotrijebljene u neuobičajenom kontekstu mogu postati stilski markirane, odnosno stilogene. To govori da stilska markiranost umnogome zavisi od konteksta upotrebe neke jezičke jedinice, a istovremeno sugerise da stilem i stilistička vrijednost nijesu apsolutne kategorije (Josić, 2013: 244). Dakle, u stilistici je veoma bitan *kontekst*, budući da je „stilaska vrijednost svake jezičke jedinice uslovljena kontekstom u kome je upotrijebljena“ (Kovačević, 2012a: 215).

439.1. Još jedna veoma bitna kategorija u stilistici jeste kategorija *stilskog izbora*. U literaturi se pak naglašava stav da „nije svaki jezični izbor i stilski izbor, već samo onaj koji se razlikuje svojom izražajanošću ili „viškom“ obavijesti“ (Josić, 2013: 246), odnosno da se piščev izbor ostvaruje u jeziku kao sustavu, a ne jeziku kao standardu (Silić, 2006: 181–182). Proizilazi zaključak da ukoliko se kriterijum izbora shvati kao izbor iz potencijalnih mogućnosti jezika, a kriterijum otklona kao nepredvidljivost, neočekivanost u kontekstu govornoga niza „tada lingvostilistička metodologija zadržava konzistentnost i ostaje dobrodošla pomoć u istraživanju piščeva izraza“ (Josić, 2013: 247–248).

440. Takođe, bitno je naglasiti da se u stilistici izučavaju i *stilematičnost* i *stilogenost* jezičkih jedinica kao dva povezana ali suštinski različita pojma. Stilematičnost podrazumijeva strukturno oneobičavanje ili odstupanje od uobičajene (nefigurativne) forme, dok je stilogenost funkcionalna vrijednost neke jezičke strukture (Kovačević, 1998a: 7). „Stilematičnost je, prema tome, formalni plan neke jezičke jedinice, dok je stilogenost njena funkcionalna, odnosno stilaska vrijednost. Iz toga onda nužno slijedi da 'nije svaki stilem stilogen. (A moglo bi i vice versa: sve stilogeno nije obvezatno stilemsko).“ (Kovačević, 2012a: 37) Time se stilematičnost vezuje za čisto jezičku, a stilogenost za književnoumjetničku analizu. Naravno, kako je stilistika tijesno povezana sa semantikom, to nema ni stilističke analize bez semantičke.

Na takav način pristupajući lingvostilističkoj analizi na odabranom korpusu, za karakteristične pojave posebno smo naglasili ukoliko je neka stilistička pojava imanentna nekom od pripovjedača, a inače smo osobenosti, kao i do sada, posmatrali na objedinjenom korpusu.

Iako je nesporno to da je „najfinije stvaranje riječi (...) pjesnikovo stvaranje“ (Radulović, 2002: 28), jezik izučavanih pripovjedača svjedoči i da se prefinjenost u tkanju riječi i izraza, kroz prisutni lirizam, nadahnutost i poetičnost može doseći i u pripovijeci kao žanru. Zgusnutost, kondezovanost izraza, te ostale osobenosti koje odlikuju pripovijetku kao književnu vrstu odrazile

su se i na stilističnost takvih ostvarenja. Ovdje ćemo izdvojiti, po sopstvenom zapažanju i procjeni njihovog značaja, karakteristične pojedinosti i obilježja koja smatramo bitnim u profilisanju stilskeg izraza izučavanih pripovjedača i njihovih ostvarenja.

Repeticija (ponavljanje) kao stilski postupak

441. Iz proučenog korpusa pripovjedačke proze između dva svjetska rata zapazili smo čestu upotrebu repeticije (ponavljanja)¹³¹ kao stilskeg sredstva sa posebnom umjetničkom funkcijom. Ono može biti realizovano unutar rečenice, ili, nerijetko, i van rečeničnih okvira. U tom slučaju ponavljanje predstavlja jedan od tipova „veznih sredstava“ kojima se ostvaruju kohezivne veze (Badurina, 2008: 70).

Kao frekventno očituje se ponavljanje na početku i kraju rečenice jedne te iste riječi i sintagme. Tako ponovljena, nekada i udvojena (dvije iste riječi jedna do druge), riječ dobija na težini, postaje osobito istaknuta, naglašena, kao da je izgovorena sa intencijom da se nametne kao srž nečega što se mora urezati u pamćenje.

442. Čestim ponavljanjem leksičkih jedinica intonacijska linija biva zatalasana, ima duboke cezure, visok uspon tona i intenzitet glasa (zbog uzlazne gradacije) (Muratagić-Tuna, 1998: 164).

U kratkim i jezgrovitim rečenicama dijaloške forme, koje dominiraju u većini izučavanih pripovijetki, te ponavljane riječi djeluju snažno jer su pune emotivnog naboja. Najčešće su prisutni primjeri reduplikacije – kada je jedna riječ udvojena, ali ima i primjera višestrukog ponavljanja. Može se ponavljati jedna leksema, sintagma, ili rečenica.

Sa aspekta tekstualne stilistike, ističu se figure ponavljanja u tzv. konektorskoj ulozi¹³², budući da „ponavljanja elemenata predstavljaju najvažnije jezičko sredstvo za povezivanje dijelova teksta“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 100). Ipak, pri tome ne gubeći svoju stilogenu prirodu u realizaciji estetske funkcije jezika.

¹³¹ Šire posmatrano, „ponavljanje istih jezičkih jedinica je neminovno, zato što svaki tekst nastaje kombiniranjem ograničenog broja elemenata.“ (Muratagić, 2009: 41)

¹³² „Konektori su signali kontekstualne uključenosti rečenice i signali povezanosti rečenica u tekstu.“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 100)

Izdvajamo neke od takvih, inače mnogobrojnih, primjera u izučavanom jezičkom korpusu.

443. Često nailazimo na ponavljanje iste riječi, iste sintagme ili rečenice na početku i na kraju misli, tj. ponavljanje u okvirima jednog iskaza, ali i u primjerima van okvira jednog iskaza, na nadrečeničnom nivou, odnosno primjere u kojima imamo reduplicirane pojmove u istom iskazu, koje razdvaja tek neka pojedinačna riječ ili sintagma. Ovakva ponavljanja su posebno frekventna u pripovjedačkoj prozi N. Lopičića i M. Đilasa:

Marko, šta ti je, *Marko* (Lop. I, Im, 120); *Žali* žena što je donijela manastiru, *žali* (Lop. I, MZ, 70); *Otkad* to da čujem? *Otkad?* (Lop. I, DO, 151); *Sluti*, kućna ugaso! *Sluti!* (Lop. I, DO, 153); *Pala* su imanja, Vukče, *pala...* (Lop. I, Jo, 160); *Naša* ', te kako *naša* ' (Lop. I, DO, 152); *Prodaje* se, na svakoj strani se *prodaje* (Lop. I, Se, 235); *Muška* riječ se u kuću sluša, *muška...* (Lop. I, Ru, 266); *Okrilatio* je noćas, *okrilatio!* (Lop. I, SM, 275); *Ja* ti nijesam čojak, *ja!* (Lop. I, Ru, 267); *Ja nijesam čojak*, čujte ljudi, *ja nijesam čojak!* (Lop. I, Ru, 267); *Bože i sveti Nikola*, ako je to voda, ustavi je da mi mlin ne nagrdi, da mi siromaštinu ne raznese! *Bože i sveti Nikola* (Lop. I, SM, 280); *Okrilatio* je noćas, *okrilatio!* (Lop. VI, KS, 129); *Nema* je, nigdje je *nema* (Lop. I, SM, 279); *Osvojili*, bogami, junački *osvojili!* (Lop. I, PLG, 287); *Junak* je bio Luka, *junak!* (Lop. I, PLG, 289); *Sve* ste vi, djeco, krivi, *sve...* (Lop. II, ND, 45); *Da se odmorimo*, - vikao je, - *da se odmorimo* (Lop. II, ND, 45); *Krv* je to, Jošo, *krv* (Lop. II, Se, 129); *Potrči*, sine, *potrči* (Lop. II, Se, 129); *Lagali* su te, *lagali* (Lop. II, Se, 134); *Udavi*, vještice, *udavi* (Lop. II, Se, 135); *Lijepo* li te nagradila, moj Đuro, *lijepo!* (Lop. II, Kl, 317); *Ne zborim*, svega mi *ne zborim* (Lop. II, Ne, 195); *Jesam li ti rekao* da ne dolaziš bez koze, znaš da hoću da ih sve imam. *Jesam li ti rekao?* (Lop. VI, KS, 133); *Što da zboriš*, Đuro, *što da zboriš* (Lop. II, Ne, 219); *Ah, jadni naši ljudi*, kako ginete. Koliko ih je proždrla ta prokleta Amerika, *ah, jadni naši ljudi!* (Lop. I, Se, 238); O, *gdje je* to ljudsko biće, koje mu je za sve krivo, *gdje je!* (Lop. II, Lo, 119); Neka se *umilostive srca* vaša... O, braćo moja, nek božja ljubav *umilostivi srca* vaša... (Đil., ZSDLj, 29); *Ničemu* se ne mogu predati sav, *ničemu...* (Đil., NR, 52); *Pohitaj*, snago moja, *pohitaj!* (Đil., KŽ, 54); *Šta* je to, Gospode, *šta?* (Đil., De, 61); *Dobro* je i ovako, *dobro je...* *Šta* bismo hteli više. *Šta?* (Đil., NIŽIS, 67); *Tvrda* sam srca, *tvrd*a, pretvrda... (Đil., UR, 69); *Krv...* Čija li je to *krv?* (Đil., UR, 72); *Kome* ja to

govorim, *kome?* (Đil., UR, 72); *Babo*, slatki moj *babo!* (Đil., KŽ, 58); *Ludače* moj, *ludače!* (Đil., SZPOVD, 90); *Ja sam ubio čoveka*, da *ja sam ubio čoveka* (Đil., Že, 211); *Priča* Roko, *priča* (Đil., PRK, 265); *Ne dam* ti pčele, beže, *ne dam* (Đil., IPOH, 347); *Zašto* si bacio mačku, *zašto?* (Đil., ŽKD, 371); *Ubiti* se treba, *ubiti!* (Đil., ZČ, 321); *Umro babo*, Ivane, *umro babo* (Đil., SS, 351); *Pobjegla* je od njih, *pobjegla* (Đil., Odl., 381); *Zašto* ti ne pružiš nešto od sebe meni, *zašto?* (Đil., Odl., 382); *Junak* je bio među prvima. *Junak*. (Đil., NPOM, 449); *Spolja*, ajvanu, *spolja* se kuca (Lal., OIM, 97); I *kad bi bila* još bliže, *kad bi bila* tu dan i noć (Lal., Br, 103); *Muč*, bre, *muč!* (Lal., Sa, 129); „*Mlin*“, pitaću te sjutra kako izgleda - „*mlin*“... (Lal., DV, 137); *Mlin* je ono, Babane, *mlin* (Lal., DV, 135); *Akta*, važna i tajna *akta* (Đur. I, Izd., 116); a *banku*, samu *banku* (Đur. I, LjSR, 9); *Latinija*, brate, *latinija!* (Đur. I, LjSR, 14); *Nikola*, promisli se, *Nikola* (Đur. I, Ko, 144); *Ovce...* moje *ovce!* (Đur. II, Vu, 50); *Umijem...* đavola crnoga *umijem!* (Đur. II, Vo, 144); *Lažeš*, lopove, *lažeš!* (Đur. II, Vu, 50); *Stvarnost...* prava i jeziva *stvarnost!* (Đur. II, CG, 124); Marko, ovo je *prije* vremena, *prije* (Lop. I, Im, 120); *Muči* se on, *muči* ka' crv (Lop. I, DO, 151); *Vreva*, neprestana *vreva* (Lop. I, Se, 232); Doktor je *bog*, Jovane, *bog!* (Lop. II, Lo, 108); Tako je, ali *valja* čojski učiniti, *valja!* (Lop. II, Lo, 109); vidio se *vo*, njihov *vo* (Lop. II, Odl., 236).

Kao što vidimo iz navedenih primjera, između ponovljenih djelova nekad postoji pauza obilježena zarezmom ili trima tačkama, ili pak nekim drugim interpunkcijskim znakom. Pojam koji se ponavlja na taj način biva dodatno istaknut. Pri tome je vrijedno naglasiti za neke primjere da „što je umetnuti dio kraći i manje značajan, to je sintaksičko ponavljanje sve manje u funkciji poboljšavanja smisla koherencije u rečenici, a sve više preuzima stilske funkcije, naročito isticanje i modifikovanje komunikativnog efekta rečenice“ (Radulović, 1994: 204).

444. Na ispitivanom korpusu bilježimo veliki broj primjera u kojima imamo ponovljene riječi ili (rjeđe) sintagme jednu do druge, dakle u okvirima jednog iskaza, koje najčešće izgovaraju junaci pripovijetki u dijalozima ili pak monolozima, i kao takve odražavaju psihološko stanje govornika, njegovu uzbuđenost, emocionalnu napetost, dramatizujući kazivanje. Pri tome, ponovljene riječi bivaju posebno istaknute. „Ponavljjanje u kontaktu ili na bliskom odstojanju

predstavlja višestruko vraćanje na isti sadržaj, a samim tim dolazi do produbljivanja iskaza...“ (Muratagić-Tuna, 2009: 42)

U lingvostilistici ovakva ponavljanja u kojima se uzastopice ponavlja homoforna sintaksička jedinica – sintaksema ili sintagma nazivaju se *epizeuksička* ponavljanja (Kovačević, 1995: 169).

Primjeri iz proučavanog jezičkog korpusa:

ne da mu se sveti, nego da mu *govori... govori...* (Lop. I, NO, 95); *uzmi – uzmi* motiku (Lop. I, RIŽSM, 100); *Umire... Umire...* (Lop. I, RIŽSM, 101); imanje *propada, propada* (Lop. I, Im, 112); *Stanite, stanite*, povika Jakov, *zvoni...zvoni?! (Lop. VI, Zv, 18); Ona je umrla...umrla (Lop. I, Im, 116); Život je ništa, ništa (Lop. I, Im, 117); Da izludim! – da izludim! – govorila je majka (Lop. I, DO, 146), Oteći ću, oteći (Lop. I, DO, 147); Jes’ pošla, pošla (Lop. I, DO, 138); Brašno neću dati manje četiri...četiri! (Lop. I, Se, 232); Platiti! Platiti! (Lop. I, Se, 234); kupuju, prodaju i samo broje, broje... (Lop. I, Se, 235); Pa gdje je, gdje je to prošlo? (Lop. I, Se, 240); Čuvaj ga, čuvaj ga!... (Lop. I, Ko, 255); on je skube, skube (Lop. I, Ru, 266); A, doveo si je, doveo... (Lop. I, Ru, 268); Traži nešto mrsno, mrsno (Lop. I, Se, 226); Će ti je brat, brat!... (Lop. II, ND, 41); A je li mala pošla po vodu, vodu? (Lop. II, ND, 41); A Fric je naš, naš... (Lop. II, ND, 44); Evo brašna za kolač, za kolač... (Lop. II, KH, 69); Tako će se zaboraviti i ovaj grob, grob Joša Ivova (Lop. II, Lju, 93); Ma si čojski, čojski učinio (II, Lo, 111); Bilo mu je da ga tuče, tuče nemilice (Lop. II, Lo, 118); A što ćeš, što ćeš? (Lop. II, Se, 137); Ali što ti je, što ti je! (Lop. II, Ne, 195); On ih udara, mrcvari, pljuje, ali ga one progone, progone... (Đil., TO, 46); Ja sam poludio, poludio!... (Đil., KŽ, 56); Lažeš, lažeš sebe, ti si podlac, podlac!... (Đil., UR, 70); jaukala je i proticala, proticala... (Đil., ZSDLj, 31); ti, ti prosto ludiš, ludiš (Đil., SIM, 100); A sve je to laž, laž (Đil., De, 60); Konja, konja mi spremajte (Đil., SHJ, 92); svijetle krupne oči tamnjele i uvlačile se duboko, duboko (Đil., SHJ, 93); Oni pevaju, pevaju (Đil., SIM, 103); A u meni je bolna praznina, haos, haos, večan i neizlečiv (Đil., SIM, 103); pokrio sam lice pismom i plakao, plakao (Đil., SIM, 107); Stric umire, stric umire! (Đil., 135); pa ništa, ništa (Đil., BSLJ, 295); Da častiš, da častiš, Marko (Đil., ŽKD, 373); Ona je moja, moja! (Đil., Po, 379); pa sam ga tako dugo čekala, čekala (Đil., Odl., 384); Polako, polako pisare, ti bogami eto zasopi (Lal., OIM, 97); Teška su vremena*

došla, *aman, aman...* (Lal., Plj, 70); *Pusti me, pu-sti...* (Lal., UUR, 93); Voda je tekla ispod starog mosta, *mirno, mirno* i tiho (Đur. I, GVNZ, 79); I noć je *jezdila, jezdila* valovima (Đur. I, GVNZ, 79); Onda *pazite, pazite*, ali *svi, svi!* (Đur. I, Ko, 146); *Svemogući bože!... Svemogući bože!* (Đur. II, CG, 137).

445. U dosadašnjim primjerima imali smo reduplikaciju pojmova, ali na izučavanoj građi bilježimo i repeticije u kojima imamo višestruko ponavljanje u istom iskazu, kao u sljedećim primjerima:

*Neću...neću...neću...*vrelo je iz moje duše (Lop. II, KH, 73); Gdje su njene *riječi, riječi* kojima će umiriti kuću, *riječi* da urazumi muža (Lop. II, Odl., 233); *Zaustavlja ga* grm, *zaustavlja ga* oboreni hrast, *zaustavlja ga* potok što klokoće (Lop. III, MZ, 30); Oni su *zajedno* u polju, *zajedno* na njivi, *zajedno* u pojati, sad *zajedno* i u grad da traže sreće... (Lop. I, Se, 227); *što si ti*, mrcu, *što si ti*, ništarobo, *što si*, kaži *što si!* (Lop. I, Ru, 267); *Njegov do, njegova zemlja, radost njegova!* (Lop. III, Ze, 114); *Šta je to* što ona ne osjeća ruke svojim, *šta je to* te ne može usta da sklopi, *šta je to* te joj guta dah, *šta je to* ledeno unutra (Lop. III, ZI, 130); *Čovjek* kao i ti, *čovjek* sa istim pravom na život, *čovjek* (Lop. VI, KS, 132); *ja* sam muško, *ja* sam ušao u život, *ja* sam srećan!... (Đil., NV, 28); *biće sreće, biće radosti, biće...* (Đil., DLj, 24); I ne samo *životom* ljudi, nego *životom* stvari i sitnica, detalja na tim licima; *životom* bradavice na levom majčinom obrazu (Đil., NH, 278); *Sve* ste vi jednake, *sve, sve!* (Đil., ZČ, 320); Ono jeste, *slika*, sitna stvar... ali to je moja *slika*, njena *slika*, ja znam da će ona da čeka (Đil., Sl, 337); *Što ću* bez tebe, *što ću* od zemlje, *što ću* od kuće, babo! (Đil., SS, 351); He, brajko, nije to kako ti shvataš: *forma, forma, forma!* (Đil., SIM, 113); pod modrim, tamnim nebom, *sam, sam*, beskrajno *sam* (Đil., SIM, 96); I *zašto* njoj koja radi i rinta u kući po cio dan, *zašto* se njoj taj njen rad ne vidi, *zašto* on ne vidi? (Đil., Odl., 382); *Svuda, svuda* divlje, pusto i nemo, *svuda* kamen, snažan i starački zamišljen, *svuda* ćuti i opkoljava malo plodno polje (Đur. I, LjSR, 8); I *opet* si lepa u otkosima, naviljcima, u stogovima, *opet* si ponos, *opet* hrana, *opet* život! (Đur. I, Ra, 55); noge im *velike, velike, velike* i debele (Đur. I, SM, 156); Ja, *sveštenik* gladi i bijede, *sveštenik* kamena, *sveštenik* crnih brda (Đur. I, LjSR, 21); U mladića se naglo probudi dedov *temperamenat*, živ i snažan *temperamenat* Razvršjana, najtipičniji

tamperamenat brđana (Đur. I, LjSR, 26); sela koja imaju *isti* kamen, *iste* ljude, *isti* život, *isti* srednji vek kao i Razvršje (Đur. I, LjSR, 27); A *izgubiti* njega, *značilo bi* više nego *izgubiti* sina, *značilo bi* više nego *izgubiti* sve, decu, snahe, ostatak imanja, *značilo bi izgubiti* lepu, čuvenu, cvetnu livadu Ramu (Đur. I, Ra, 37); pevali *pesme* brdske, *pesme* rada, *pesme* zdravlja, *pesme* sreće i zajednice (Đur. I, Ra, 40); slažu puni i obli *otkosi*, *otkosi* sočni, mirisni kao nedirnuta devojačka bedra, *otkosi* u kojima se pesma gasi i šapat umire (Đur. I, Ra, 55); Reči su padale i prosipale se, *pune* osećanja, *pune* misli, *pune* života i jada, sve prosto, sve naivno i prostodušno (Đur. I, Lju, 98); Čuvaj sebe, čuvaj obraz, čuvaj naše ime (Đur. I, Izd., 105); *Kamen*, samo *kamen*, svuda *kamen*, izlizan, džigljav, oštar, ljut (Đur. II, Vu, 28); *Opet* ništa... *opet* agonija... *opet*... *opet* smrt (Đur. II, Sp, 21); *Odričem* te se evo ovde će slušaju svi ovi ljudi, *odričem*, *odričem*, *odričem*! (Đur. II, PSK, 99); A Mirko je govorio koliko je mogao *protiv* rata, *protiv* ubijanja, *protiv* onih kojima je potrebno (Đur. II, PSK, 102); Ježio se pri raščesljavanju toga njihovog jada koji je stvoren od same *patnje*, od prevelike *patnje*, ali od *patnje* bez roptanja i protesta (Đur. II, PSK, 108); Ali molim vas *brzo*... *brzo*... *brzo*... (Đur. II, CG, 139); *Nemamo* rodni njiva, *nemamo* vinograda, *nemamo* livada, *nemamo* ni kuće kao drugi ljudi, neke suvomeđe, više su to staje i sovrđaci nego kuće, *nemamo* puteva, mlinova, osim dvoje starih žrvnja, *nemamo* ni vode... da, ni vode *nemamo*! (Đur. II, Vo, 143); *Trpi*, *trpi*, samo *trpi*, smrt će učiniti kraj svemu (Đur. II, Vo, 157); Ali *treba* živeti... *treba* deca da imaju zalogaj u šakama... *treba* čekati zimu (Đur. II, Vo, 158); Tamo mesto čoveka živi *mašina*... *mašina*... *mašina*... sve sama prokleta *mašina* (Đur. II, Ljud., 185); Oni nisu osetili *cenu* života, *cenu* domovine i *cenu* naroda (Đur. I, Izd., 125).

Vidimo da ponovljene riječi ne mijenjaju leksičko-morfološki oblik i da su ovakva ponavljanja posebno frekventna u pripovijetkama Dušana Đurovića, često udružena sa gomilanjem jezičkih jedinica.

446. Ponavljanje istih leksičkih jedinica u jeziku izučavanih pripovijetki zabilježeno je ne samo unutar rečenice već i na međurečeničnom planu. Tako ponovljene jedinice, posmatrane u širem kontekstu, poetizuju prozno kazivanje i sobom nose melodičnost i ritamsku uobličenost

formirajući jednu cjelovitu poetsku sliku.¹³³ Imaju naglašenu stilsku vrijednost, i pošto prelaze rečenične okvire, zalaze u oblast tekstostilistike i podrazumijevaju lančani tip veze. Ovakva ponavljanja, kao i prethodna, udružena su sa kumuliranjem jezičkih jedinica:

Jeđi, nikad ne izijo! *Jeđi*, đavoli ti ga izjeli! *Jeđi*, nikad ne uzora! (Lop. I, DO, 145), I potmulo osjeća se kao da se voda *izlijeva*! *Izlijeva*, tiho *izlijeva* i roni (Lop. I, Se, 235); Milica se nagnu da joj vidi *čarape*. Suknene *čarape*, oprane, ali već pošle za nogom, na vrhovima žute od nokata (Lop. I, Se, 236); *Tajna* – govorio je on – u tome, što se bijeli onaj visoki gorski vrh, *tajna* u tome, što sunce budi život u bilju, *tajna* – zar sve to znači *tajnu*? *Tajna* u tome, što je onaj bijeli oblak zagrlio planinski vrh, *tajna* u tome, što sada drhti planinski hum, opasan zelenilom, *tajna* u zgrčenim seoskim putovima, *tajna*, što će tuda proći debeli seljački volovi, *tajna*, što će s večeri obaviti planinu gusta sjena, *tajna*, što će neko otvoriti staju? (Lop. III, SH, 100); *Gledaj* jedan cvijet, *gledaj* ga kad procvate i kad mu se zarumene prašnici, *gledaj* ga, pa čitaj Božje ime s njega i divi se daru njegovu. *Gledaj*, kako će na njega da sleti pčela (Lop. III, SH, 104); ali zato on mora imati *snage*. *Snage*, zar baš nje, zar on ne osjeća mladosti, zar je nijema! (Lop. III, Ze, 113); *Onaj Fric* što luduje za kotorskom obalom i malom djevojkom u kafanici. *Onaj Fric* što se prvi put zaljubljuje (Lop. III, SFIJK, 133); *Zašto* se ono plaši? *Zašto* za njega ne postoji milovanje? *Zašto* ne postoje očeve reči? (Lop. III, BP, 185); Kad Deša pođe, ja *odahnuh*. *Odahnuh*, jer je sve bilo gotovo, *odahnuh*, jer je tajna u mojim rukama, *odahnuh* jer je sve svršeno (Lop. III, BP, 189); *Stojane!* Ona ga zovnu, ali on se odmiče. *Stojane!* Sve tawni. Nema više sjaja. *Stojane!* Postaje sve tvrdo. *Stojane!* Kao da se naoblači (Lop. III, ČN, 260); *Nadođi*, majčice, *nadođi!* *Nadođi* i pomogni majčice da nestane đavola!... Majčice Taro, *nadođi!* (Đil., ZSDLj, 32); *Ti nemaš* para da platiš advokata...*Ti nemaš* (Đil., TO, 39–40); Bog će dati *svima* ono što treba da im da. A ne što oni hoće. I *svima* će kanuti po kap od samog sebe, od *krvi* svoje...*Svima*, pa kad bilo. Ako ne na ovom, a ono na onom svijetu...*Svima*, braćo... (Đil., TO, 41); Doro, dobri moj doro, *šta* si kriv? *Šta* smo krivi? *Šta* nam je?... (Đil., TO, 44); *Šta on 'oće* od mene? *Šta on 'oće?* (Đil., TO, 46); Da, *potpisao* sam! *Potpisao!* (Đil., TO, 47); *Babo*, dobri moj *babo!* Ja *nikoga* bez tebe nemam... *Nikoga*, *nikoga*... (Đil., KŽ, 54); Zaboraviti da si živ. Zaboraviti, zaboraviti...

¹³³ Isp. slične primjere repeticije i u jeziku Čeda Vukovića (Radulović, 1994: 204–205).

(Đil., NIZIS, 65); *Krpe*, svuda *krpe*...*Krpe* svijetla, života, platna, bolovanja i sna... (Đil., UR, 68); Ja *ludim*! Šta? *Ludim*! *Ludim*! *Ludim*! (Đil., UR, 72); *Spavati*, *spavati*, - nametaše sebi, i ne probuditi se više...*Spavati*, *spavati*... (Đil., UR, 74); *Neka* vi, braćo, niče sreća i berićet i u polju i u domu... *Neka* se umilostive srca vaša... O, braćo moja, *nek* božja ljubav umilostivi srca vaša... (Đil., ZSDLj, 29); *strah* od tih ispljuvaka, *strah* od bolesti, od njega... *Strah* od Marka Jovkića koji je miran kao novorođeno tele (Đil., PORR, 158–159); Reci mu, *Vaso*, *Vaso*, ovo je amanet... *Vaso*, zemlju, *Vaso*, reci Ivu za zemlju... (Đil., SS, 350); *Ja* trunem, Ivane, *ja* trunem, *ja* sam gnjila, gnjila, iako ću roditi za koji mjesec. *Ja*... *ja* neću da iskopnim nad detetom (Đil., SPUČ, 355); *Priče* su to, majko, *priče*!...*Puste priče*! (Đur. II, Ljuš., 65); Ali *grešite*! *Grešite*, ljudi, i prema sebi i prema njemu (Đur. I, Ra, 51); Mir. *Tišina*, savršena *tišina* (Đur. I, Izd., 115); A, *čekajte* poganski sinovi, *čekajte* da vidimo čiju ste livadu našli za trkalište! Nikogovići! Galijoti! *Čekajte*, *čekajte*! (Đur. I, SM, 153); *Obrene*!... *Sine Obrene*!... Hranitelju naš... pogibijo naša!... *Sine*!... *Sine* moj!... Živa rano moja! (Đur. II, CG, 139); *Breskva* – jedini smiješak u umornim noćima i velika sanja što dugi dan ispunjava. *Breskva* – osmijeh bijelih zuba i tuga očiju (Lal., Br, 102); Nije to ništa; to će sve narod *platiti*! *Platiću* i ja, i moja maka, i svi mi! *Platićemo*, *platićemo*, gazda Čuturilo (Đur. I, GVNZ, 78); *Opet* je u zatvoru. *Opet* je osumnjičen kao ubica. *Opet* ga sudija pušta na slobodu. (Đur. II, Vu, 44); *Natrag*!... *Natrag*!... Nosite svojoj kući tu laž!... *Natrag*! (Đur. II, Ljuš., 79); *Radićemo* kako valja... *Radićemo* nekoliko dana. (Đur. II, Vo, 154); *Vratila* vam se molba. *Vratila* se kako treba. (Đur. II, Vo, 149).

447. Identično kao i u govornom jeziku, Lopičić i Đurović u svojim pripovijetkama za pojačavanje komunikativne vrijednosti često ponavljaju zamjenicu i imenicu sa istom vrijednošću u datom iskazu.¹³⁴

Navodimo neke od primjera:

i da na prag stupi *on*, *Mijat*, snažan kao hrast (Lop. I, NO, 83); Bio je to *on*, *Mašut* (Lop. I, NO, 84); Od *nje*, *Milice*, čemu ima da se nada? (Lop. I, Dj, 123), dok *on*, *otac Jovan* nije

¹³⁴ Identičnu situaciju poznaje i jezik Sijarićev (Muratagić-Tuna, 1998:170).

ni izlazio iz kuće (Lop. I, Ru, 257); a među njima i *ja, pop Luka Jovović!* (Lop. I, PLG, 285); *On, Mijat*, treba da ga razumije (Lop. II, Lju, 98); Ko u selu umije ljepše usiriti sir i mladog poviti u tanki zeleni list raštanja, nego *ona, baba Ive?* (Lop. I, MN, 244); Njima je prišao i *on, Mirko* (Đur. II, PSK, 103); i pretio *njemu, Iliji* (Đur. I, Ra, 33).

Deiktička riječ je u antepoziciji, a denotacijska jedinica koja obilježava aktualizovani motivski isječak je u postpoziciji, te se na taj način postiže „uzlazna graduiranost: postponirani elemenat, potpomognut deiksom koji najavljuje ali ne specificira sadržaj, čime pojačava radoznalost, dobija vrlo istaknuto mjesto“ (Muratagić-Tuna, 1998: 170). Na taj način se intenzivira naracija.

Ponavljani elementi ne znači da imaju uvijek istu semantiku i funkciju, naprotiv, kako se daju na različitim mjestima, u različitim mikrokontekstima, to znači da im je i funkcionalna vrijednost različita.

Naravno da nijesu sva ponavljanja sa jednakom stilogenošću. Zapravo, neka nijesu uopšte ni stilogena, već usporavaju kazivanje, djeluju monotono i isforsirano.

448. Uopšteno posmatrano, ponavljanja su učestalija u poeziji u odnosu na prozu, tako da zauzimaju istaknuto mjesto u strukturi poetskog stila. Veća ekspresija kao posljedica ponavljanja u prvom redu je vezana za poeziju, te su u teorijama književnosti stilske figure ponavljanja „po pravilu vezane za lokalizaciju ponovljenog elementa u stihovima, čime se uz ekspresivni ističe i metrički značaj ponavljanja“ (Kovačević, 1995: 151).

448.1. Prema kriterijumu lokalizacije u stihu ili rečenici, retorika je diferencirala nekolike vrste figura ponavljanja: *anaforu* koja predstavlja ponavljanje iste riječi ili skupa riječi na početku nekih stiha, odnosno rečenica; *epiforu* – predstavlja ponavljanje riječi ili skupa riječi na kraju nekih stiha ili rečenica; *mezoforu* – predstavlja ponavljanje iste riječi ili skupa riječi u sredini stiha, naglašavajući, dakle, jedinicu u središnjem dijelu; *simplohu* koja je ponavljanje iste riječi ili skupa riječi na početku i na kraju stiha, *anadiplozu (epianafora)* koja predstavlja ponavljanje iste riječi ili skupa riječi s kraja jednog stiha na početku drugog stiha. Ona je jedna od figura koja se smatra za lingvistiku teksta najznačajnijom jer iskazi uslovljavaju jedan drugi, odnosno sljedeći izlazi iz prethodnog, što znači da su povezani lančanom vezom.

Anafora, mezoforma i epifora predstavljaju osnovne tekstualne figure ponavljanja (Kovačević, 2012a: 221).

Retorika za sve navedene figure ponavljanja u poeziji, koje još naziva lirskim paralelizmima, razlog upotrebe pronalazi u naglašavanju, naročito isticanju ponovljenih riječi iz čega proističe i veća ekspresivnost takvog izraza. S druge strane, lingvistika teksta navedene figure posmatra dinamički – kao jedan od načina vezivanja, ujedinjavanja rečenica u nadrečenično jedinstvo. Pri tome anadiploza se diferencira od ostalih figura jer isključuje paralelni tip veze rečenica teksta i jedino se „retorički princip anadiploze može indirektno prevesti u princip prave tekstualne veze, i to princip *lančane ili linearne veze rečenica u tekstu*“ (Kovačević, 1995: 152–156). Svi tipovi ovih figura, na osnovu lokalizacije u rečenici, mogu se primijeniti i na naše primjere iz proučavane proze.

449. Sve navedene figure ponavljanja temelje se na reduplikaciji jezičkih jedinica. „Raznovrsna ponavljanja čine veoma složenim smisaono tkivo koje se nameće opštejezičkome tkivu i time stvara osobenu, samo sihovima svojstvenu konstrukciju misli“ (J. M. Lotman, 1970: 125).

Pored toga, kao i sva ponavljanja jezičkih jedinica, bilo da je u pitanju prozni tekst, bilo poetski, ponavljanja, pored naročitog naglašavanja, služe i kao kohezioni elementi. Međutim, kao i za većinu stilskih postupaka važi da moraju biti upotrijebljena sa mjerom, jer u protivnom mogu usporavati naraciju ili dijalog, biti monotona ili prenatravana, i samim tim gubiti na stilogenosti.

Posebno su stilski efektne ponavljanja u gradacijskom nizu, tj. kada idu uzlaznom linijom, gdje je svaka ponovljena jezička jedinica po intenzitetu za nijansu jača od prethodne. Ponavljanje se može shvatiti kao „odraz principa ekvivalentnosti“ kao „osnovnog harmonizujućeg elementa strukture rečenice“ (Kovačević, 2012a: 226).

Najzad, za sve vrste ponavljanja u književnoumjetničkom tekstu može se primijeniti zaključak J. M. Lotmana (1976: 180) o ponavljanju u poeziji: „Ponavljanje reči u tekstu, po pravilu, ne znači mehaničko ponavljanje pojma. Ono češće svedoči o složenijem, mada istovremeno i jedinstvenom smisaonom sadržaju.“

Upravni i neupravni govor

450. Upravni (direktni) govor predstavlja „tačno navedeni i pod navodnike stavljeni govor nekoga lika u pripovjedačkom tekstu“ (Kovačević, 2012a: 314), dakle, doslovno prenošenje tuđih riječi. Na gramatičkom planu, on je dat uvijek u prvom licu, a na planu leksike karakteriše ga prisustvo dijalekatski markiranih elementa. Postoji upravni dijaloški i monološki govor. U međuratnoj crnogorskoj pripovjedačkoj prozi upravni govor se mahom diferencira od jezika autora zbog prisustva dijalekatski markiranih oblika. Preko prelaska sa upravnog govora na neupravni, ili pak prelazak sa autorskog govora na govor lika može se pratiti promjena tačke gledišta (Katnić-Bakaršić, 1999: 104).

451. Dijaloške sekvence u izučavanim pripovijetkama imaju izražene odlike sažetosti, jezgrovitosti i eliptičnosti, a istovremeno u njimu su očuvane dijalekatske crte na gotovo svim gramatičkim nivoima (kod Lopičića i Lalića gotovo dosljedno, a kod Đilasa i Đurovića u zavisnosti od tematike pripovijetki i u zavisnosti od toga da li su likovi potiču sa crnogorskog govornog područja).

Ilustracije radi, izdvajamo primjer iz poznate antologijske Lopičićeve pripovijetke „Domaće ognjište“ gdje se bolest i kasnije smrt vola smatra kao velika tragedija jer se vo koji služi da ore zemlju posmatra kao član porodice:

- Što ti je? – zapita on.
- Ne pitaj, vo ništa nije ijo.
- Ništa nije ijo? – začudi se Ilija.
- A, Bože moj, 'oće li ne nagrđit'? (...)
- Neće ništa?
- Đavolji zaloga'! (...)
- Ne tuči se, – rekoše, – nije čeljade.
- Ne, no bolji no čeljade, - odvrati Marko (...)
- A, što ne nagrđi – reče Marko, drmusajući ga za trbuh.
- Jesi li ga živoga zastala? – zapita sestru Jovan.
- Ka' što ga vidiš, - reče djevojčica kroz suze...

- E, zlo...zlo, - odvrati Marko.

Ilustrativan je i primjer dijaloškog upravnog govora iz Đurovićeve pripovijetke „Ljudi“ gdje se postupkom oneobičavanja kroz postupak prvog viđenja mašine i života u gradu iz perspektive čovjeka sa sela nenaviknutog na „proizvode“ modernog doba:

- Pa kako to, zar taj svet tamo u gradu živi bez rada i bez sluga? – umeša se u razgovor oca i sina Krcun Perišin.
- Ne živi.
- Pa kojega đavola nema, ko će seći drva, neći ona valjda raditi takav prost i težak posao. Kad bi sekli drva, oni više ne bi bili gospoda nego Krnići.
- Imaju oni mašinu.
- Mašinu! – zgranuše se nekoliko Krnića.
- Jes', kažu to njih jevtinije dođe.
- I odista mašina seče?
- Ne seče, nego pili, reže, fijuče; šikti jedan zupčasti točak i kao munja proleti kroz najdeblje i najtvrđe drvo, pa makar to bila i drenovina... Ja sam video svojim očima.
- Bog s nama, pa to se sam đavo pretvorio u mašinu! – opet se javi Radoje. (Đur. I Lju, 95).

451.1. Sljedeći primjeri predstavljaju upravni monološki govor, unutrašnja preživljavanja lika:

„Šta on 'oće od mene? Šta on 'oće?“ (Đil., TO, 46); „To se sad smiju meni, oh! I smijaće mi se do groba; i poslije groba...Oh! Oh! A mučio sam se, postio, gladovao dok sam je odnjihao... Pa sad...“ (Đil., KŽ, 56); „Oni pevaju a i ne misle kako je meni teško, kako me namučio život, ljudi, misli. Kako sam se skrhao nemoćan da se oslobodim života, a nemoguć da se podam i ljudskim kalupima, pravilima...“ (Đil., SIM, 101); Šta da radim?... Ipak moram u tome poslednjem času biti lečnik. Moram pokušati da mu srce ojačam. Ali zašto? (Đur. II, Sp, 22),

Kao što navedeni primjeri pokazuju, rečenice upravnog govora mogu biti izjavne, uzvične, upitne/upitno-uzvične, a za razliku od njih, rečenice neupravnog govora ostvaruju se samo kao

izjavne (Kovačević, 2012a: 188). Iz razloga što se u nepravnom govoru ne mogu direktno prenijeti afektivni sadržaji, upravni govor kao jezička kategorija smatra se stilistički markiranim u odnosu na nepravni (Kovačević, 2012a: 188). Uz to, upravni govor dinamizira radnju.

452. Nepravni (indirektni) govor predstavlja prepričani upravni govor, a pri transformaciji upravnog u nepravni govor dolazi do „promjene gramatičkog lica i glagolskog oblika“ (Kovačević, 2012a: 267). Primjeri iz analiziranih pripovijetki:

Gazda kaže da izađete (Đil., SZPOVD, 86); Otac je savjetovao sina da se ženi (Đil., DIK, 415); a putar ih je, kada bi naišao, ubeđivao da se put mora popraviti, da se na njemu moraju izvršiti velike opravke (Đur. I, Lju, 84); Kad siđoh u selo pričaju mi da su i Pendža i Staniju Lukinu vodili po planini ka Cigani mečke pa ih opet pustili natrag (Lal., Str., 83); otac je rekao da će se to platiti vlastitim gladovanjem (Lop. III, Ko, 287).

Sa aspekta stilske markiranosti, on je mnogo manje efektan od upravnog govora.

453. U književnoumjetničkim tekstovima posebno se izdvaja tzv. *slobodni nepravni govor* ili *doživljeni govor*, koji je najkompleksniji i na izvjestan način povezuje upravni i nepravni govor; on podrazumijeva „izgovaranje tuđih riječi kao da su vlastite, a razlikuje se od običnoga nepravnog govora time što nije uvršten kao zavisna rečenica, što nije ni upravni, a od upravnoga razlikuje se time što su prema njemu tri lica primijenjena kao u nepravnome“ (Katičić, 1986: 268), a može biti ostavren sa uvodnim glagolom ili bez njega.

Primjeri:

Pa što na kraju Mrgud i da vodi računa o tome što Jovan priča? Svako zna da nije on, star već čovjek, oženio se što mu je nevjesta popila svijest (...) Oženio se što je to bila majčina želja!... Niz cijelu dolinu neprestano je on ovako gundao (Lop. I, MN, 249); Vuča osjeti da u njemu umrije cijela radost. „Što je tako sjela kao sinja kukavica, kada je, lukava duša, za vrijeme dok se on mučio u dalekom svijetu, dovela u kuću sebi drugoga da ne ostane bez muške glave i milovanja? – prosto riknu Vuči iz same dubine srca (Lop. II, Kr, 268); Ispuni ga misao: kako je on sad lopov i kako niko, u kući, i ne pomišlja da Ilija Marković, domaći prijatelj, krade njihov novac, srebrno posuđe, pozlaćeno kandilo pred ikonom

(Đil., SIM, 99); bi joj krivo kad vidje kako joj list zadrhta pod prstima. Zašto da drhti i šta se to sve nje tiče? (Đil., ZČ, 320); Ali se trgao: ko zna, kako te njegove riječi mogu da shvate ostali zvaničnici i praktikanti? (Đil., OP, 329); Ali bi oni počesto otuda sašli i dole kod kuće Radojeve da se raspitaju: je li on šta čuo, hoće li ili neće počinjati taj belaj ove godine (Đur. I, Lju, 80); I starac se često pitao: kako već taj krvnik nije pao, šta rade njegovi sinovi, kako uhode, kako se prikradaju! (Đur. II, Osv., 83); Zapravo, po njegovu mišljenju, povratka mu nije bilo. Kud da se vrati? (Lal., ŠSN, 67).

Slobodni neupravni govor je doživljeni govor budući da se njime „pripovjedač uživljava u govor junaka zadržavajući svoju gramatičku poziciju“ (Kovačević, 2012a: 270). S obzirom na to da kod upravnog i neupravnog govora imamo „gramatikalizovane postupke prenošenja tuđeg govora“, o njima možemo govoriti kao o sintaksičkim kategorijama, a o slobodnom neupravnom govoru kao o sintaksičko-stilističkom postupku, tj. prelaznoj pojavi između sintaksičke kategorije i stilističkog postupka (Kovačević, 2012a: 330).

453.1. Posebnu vrstu slobodnog neupravnog govora o kojem je malo govoreno u literaturi predstavlja tzv. *Ti-forma* (Du-Form). Ova forma „podrazumijeva realizaciju diskursa slobodnog neupravnog govora s tripartitnom koreferentnošću (i govornika i sagovornika i naratora), s tim da se pojedine od tih uloga strogo diferenciraju i/ili gramatički i/ili naratorski“ (Kovačević, 2012a: 345). Ova forma podrazumijeva tip u literaturi slabo poznatog solilokvijumskog govora (Kovačević, 2012a: 345). Ilustruju ga sljedeći primjeri koji su rasprostranjeni u pripovjedačkoj prozi M. Đilasa:

„A sve je to laž, laž... – prasnu mu svesti jasno kao dan. – *Ti bežiš* od nečega, *ti bežiš* i – *hvataš* se za sitnice, *varaš* sama sebe“ (Đil., De, 61); „Ti si pio dok je ona... ti si pio dok...“ – govoraše u sebi Kekan nekome... - „Jes' ti si pio dok je... – i na njega padaše, lagano, sjen kajanja. „Kome ja to govorim, kome?...“ tiho se upita on... „Sebi, sebi...“ govoraše on opet nekome... „Sebi govoriš, sebi... A šta si ti mislio?...“ – i tako u beskraj. (Đil., UR, 73); Samo neki škriptavi, neljudski glasovi, kao da mu se pod sinjim bremenom muče prsi... Hej, šta misliš nije lako uzeti dušu ljudsku? (Đil., CGB, 79); „Ostani ti, samo ti, u beskrajnom mraku, pod modro zaleđenim nebom. Sam, sam, jedino s radošću, ludom i bezmernom, u sebi“, došaptavaše mu, iz njega, neka zapenjena, neugasiva snaga (Đil.,

SIM, 96–97); A otac, ko će da ga podnese, a ne smeš da pisneš, plakati ne smeš! Ja ne mogu više ovako, ne mogu! (Đil., ZČ, 320–321).

Pauza kao jezičko-stilski postupak

454. Kada samo govorili o eliptičnim rečenicama u jeziku analiziranih pripovijetki (t. 281–288), konstatovali smo da izdvajanje djelova rečenica u poseban iskaz stvara neočekivanu pauzu koja utiče na ekspresivnost izdvojene eliptične rečenice i tako ima posebnu stilsku funkciju. Osim eliptičnim rečenicama, pauza se u umjetničkom tekstu ostvaruje i posebno vizuelno značajnim sredstvima – znacima interpunkcije, u prvom redu onima koji obilježavaju pauze – tri tačke, zarez, tačka, tačka zarez, crta.

455. Iz našeg korpusa izdvajamo čestu upotrebu tri tačke kao spoljašnjeg znaka kojim se obilježavaju različita emocionalna stanja – uznemirenost, neodlučnost, zbunjenost, uzbuđenost, ali i nedorečenost i zagonetnost, zapravo sve ono što uslovljava usporenost i retardaciju u iskazivanju misli. Takvi nedovršeni, izlomljeni iskazi imaju posebnu stilsku vrijednost.

Izdvajamo neke od inače mnogobrojnih primjera iz našeg korpusa:

Blago tebi, ništa ne znaš... A što to treba da znam?... pitao sam je... Ona me pomilova rukom po kosi i poljubi... Bilo mi je čudo što se sve tako smelo u kući... (Lop. III, KPL, 172); Sjutradan dočekah velik snijeg... Padao je on, krupan, kao velika pera... Ja sam ga s praga dočekivao na jeziku i gutao hladne pahulje... Najedanput majka otvori širom vrata... (Lop. III, KPL, 172); Kržljivo proljeće jedva je izbijalo... Izgledalo je kao da je priroda u ropstvu... Dođoše teški dani... (Lop. III, KPL, 174); Da ne izlaziš!... zapovijedi mi strogo... Pod stolom mi je bilo mučno... Došunjao sam se do prozora i virio kroz zavjesu. Okolo je tutnjalo kao oluja... (Lop. II, ND, 41); 'Oću da idem... I idi... Oči ti se ne videle... (Đil., UR, 75); O-Oh!... Dobra voda: laka... tek da je lednija... (Đil., Su, 36); Mislim o tome i samo to mislim... (Lal., VSK, 73); Odnese napred u... neizvesnost (Đur. II, Vu, 50); Ogradi je, tvoja je... Ali... povikaše neki (Đur. I, Ko., 145); Konac je... kraj... svršeno!... (Đur. II, Sp, 21).

456. Pored tri tačke, crta je interpunkcijski znak koji je frekventan, posebno u Lalićevim međuratnim tekstovima. Crte imaju prevagu u izučavanim pripovijetkama za razdvajanje upravnog i neupravnog govora, kada nemaju stilsku funkciju. „Upotreba crte – i to one rečenične, odvojene, s bjelinama s obje strane – može na dva načina dobiti status stilistički markirane kategorije. I to preko svoje fakultativne, kao pravopisno-gramatičke, i preko svoje obligatorne kao stilističke upotrebe“ (Kovačević, 2012a: 227). U poređenju sa zapetom, crta je nosilac ekspresivnosti, budući da nameće izrazitiju pauzu, a time se dobija i unekoliko drugačija intonacija rečenice, a „stilskoj izrazitosti crte posebno doprinosi to što ona kao rečenični znak prekično nema obavezne, automatizovane primjene“ (Kovačević, 2012a: 228).

Crte se na izučavanom korpusu javljaju pri isticanju različitih kategorija: apozitiva, u objasnidbenim nezavisnim konstrukcijama, kao i u tzv. komprimiranim rečenicama, tj. složenim rečenicama u kojima crta nije suspsituent samo veznika, nego sem veznika podrazumijeva i eliptiranje najmanje još nekog rečenčnog člana, najčešće predikata, ili cijele klauze (Kovačević, 2012a: 234), i u tim slučajevima one bi eventualno mogle biti zamijenjene i zapetama, s tim što bi dakako izgubile na efektu stilističnosti, budući da smo već isticali da crta ima imanentnu ekspresivnost, a u ovim slučajevima sama mogućnost izbora između dvaju interpunkcijskih znaka daje stilistički karakter. Međutim, postoje slučajevi u kojima crta ima primarno stilističku ulogu. To su oni primjeri gdje crta nema gramatičku funkciju, a istovremeno nema konkurenta među drugim znacima interpunkcije, što će reći da su u tim slučajevima „sintaksičkim konstrukcijama s crtom konkurentne jedino one bez crte“ (Kovačević, 2012a: 238). U tu kategoriju spadaju one konstrukcije u kojima se crtom odvaja naknadno dodati ili uopšte posljednji dio nekog iskaza, koji se želi posebno istaći, a posebno je stilogen ako pri tome sadrži paradoksalan ili neočekivan obrt, odnosno ako se u tom dijelu rečenice pojačava ekspresivnost kazivanja (Kovačević, 2012a: 238).

Poseban stilski efekat ima upotrijebljena crta ispred fokusa u finalnoj poziciji rečenice, kao poziciji koja je jedna i komunikativno i stilski najznačajnija. Crta kao znak za pretfokusnu pauzu, tj. kao znak za nadolaženje fokusa ima funkciju stilske pauze „jer pokazuje i govornikov subjektivan odnos prema sadržaju fokusa“ (Kovačević, 1995: 178). Obično prate kumuliranje riječi i izraza. A očigledno je da riječi i iskazi iza crte bivaju posebno istaknuti i naglašeni, kao što imamo u sljedećim primjerima iz proučavane pripovjedačke proze:

Otekle oči, obrazi, crno lice, gusti brci – *sve me to preplaši* (Lop. II, KH, 71); dan obilnosti, prodaje, vike, otimanja – *poreza, ogromne zvonjave* (Lop. I, Se, 230); A sada, eto, može ona – *i to žena* (Lop. I, Jo, 162); Obrubljen goli kamen, strm, gola pržina, a rasuli potoci se klobučaju – *pusta kladenska voda, svježa, bistra, kao rakija* (Lop. III, MZ, 29); Gasi se rumen na sinovljevim obraščićima, pokrivan je, poljubljen, oči kao mrtve, miran je – *umrijeće!* (Lop. III, SD, 39); Ali ništa, produži on, tarući lice, vrag dao – *odmorimo se* (Lop. III, SH, 104); Oko nje sve je mirno bilo – *i trava je mirovala* (Lop. VI, IOJJ, 125); Stajali su gologlavi, raskopčani, blaženi, tiho – *srećni* (Đil., Su, 36); Išla moja žena, lupala na vrata a ona – *zatvorena* (Đil., KŽ, 56); da u mojoj svesti, uvek, niče mesto osećaja, reči, želje, htenja – *slika* (Đil., De, 60); ubije to jednim potezom – *snažnim i kratkim* (Đil., NH, 277); Važno je to u ovoj zemlji biti poslanik – *to je bogatstvo veza* (Đil., ZČ, 317); poslije se učutao, smirio i – *nije se digao više* (Đil., OP, 332); Sutra: *nezaposlen i – kvit* (Đil., De, 61); a sad je sve – *pustolina* (Đil., POŽD, 437); iza njega – *bjelasanje runa, prestrašen buljuk ovaca bez zvona* (Lal. Plj, 70); jutros je udario na Mašana Arsića i – *kavga započela* (Lal., Plj, 71); Kad take misli napanu čovjeka, onda se to po naški zove, da prostitute – *strah* (Lal., Str., 79); no istu noć počistih moskovku i dvije cinge fišeka, pa – *u šumu* (Lal., Str., 83); vuče ga za nos – jes, obraza mi, i to narod zove – *sudbina* (Lal., Ja, 86); 'oću da se provodim malo, da se razmećem – *eto ti* (Lal., OIM, 99); A uveče su bezvoljno pričali da ih nije ni poznavala, da se sasvim izmijenila, da su, eto tako – *prevareni* (Lal., Br, 104); ipak je nalazio zadovoljstvo – *u radu* (Lal., ŠSN, 67); sjutra u podne u Šaljane, a poslije do Skadra – *lako* (Lal. Plj, 70); Vi ste u ovoj priči – *suprotno* (Lal., VSK, 75); a ova čaršija mimo sve na svijetu voli – *jeftinoću* (Lal., OIM, 98); uzeli ga bogme, pa ga u grob zajmili i medalju dobili i – *pare* (Lal., OIM, 100); i nad ovim dolina i ljudima uzvitla i uzavre ono strašno što se zove – *ustanak* (Lal., St, 106); biće opet Miro Dreko ono što je bio – *golač i probisvijet* (Lal., SS, 111); te je grješno i zeca ubiti, a ne – *dobru ljudsku dušu* (Lal., Gi, 120); klanjao se vlasti, klanjao se i priklanjavao, i najzad postao – *njena petlja* (Lal., Gi, 121); a pred njima je koračao vođa – *jedan kulast i grivast brdski konj* (Đur. I, KŽ, 165); i sa čela tvog kaplje, kaplje... kap po kap... krvavi znoj – *znoj tvoj* (Đur. I, Si, 7); zato što su i oni svi kao on nesrećni – *gubavci* (Đur. I, NP, 138); ljutili se, smejali, jednom rečju – *šegačili se s njim* (Đur. II, Sp, 7);

Dobra, valjana i poštena žena – *to je kuća, to je temelj* (Đur. II, Vu, 31); I sve tako iz dana u dan, iz godine u godinu, iz veka u vek, sudbina tvoja – *kamen tvoj* (Đur. I, Si, 6); Ona je bila naočita i stasita devojka, ni mršava ni debela, nego onako taman lepo – *livadasta* (Đur. II, Ljuš., 53).

456.1. Sa sličnom su funkcijom dvije tačke u narednim primjerima iz proučavanog korpusa:

Prema bljesku Mašan dobro mogade razaznati: *žena!* (Lop. I, MZ, 72); Ukoliko je mislio, samo su mu pred oči iskakale iste slike: *posao, svađa, pogađanja, brige* (Lop. II, Lo, 115); Osjećao je samo jedno: *svetiti se* (Lop. II, Lo, 119); I ja velim: *trebalo je!* (Lop. II, Se, 145); ja sam mu priložio najveću žrtvu: *moju najdublju iskrenost* (Lop. VI, KM, 88); Sad, u trenutku očajanja, vidio je on oštro, nemilosrdno: *vezani su za imanje, kao pašćad o kolac pred štenarom* (Lop. I, Im, 119); Napokon bilo joj je jasno: *krava ide za njim i ona je njegova* (Lop. I, Ru, 266); Šta: *zar se ona sama nudi?* (Đil., NV, 27); Gledam je: *i sit sam već rakije, gadim se njenog mirisa* (Đil., De, 60).

U ovakvim primjerima vrši se efektno poentiranje koje nakon pauze označene crtom ili dvjema tačkama biva jače istaknuto, naglašeno i samim tim ekspresivno i stilski kolorisano.

FIGURATIVNO IZRAŽAVANJE

457. Jedna od najimanentnijih osobina književnog teksta jeste figurativnost njegovog izraza. Stilske figure poznate su još iz retorike. Književnom tekstu je inače svojstveno „naglašavanje vlastite ornamentalnosti, isticanje slikovitosti i figurativnosti“, čime tekst samopotvrđuje vlastitu pripadnost diskursu književnosti (Katnić-Bakaršić, 1999: 121). Tropi i figure počivaju na svjesnom odstupanju, tj. kršenju semantičkih i drugih zabrana prirodnojezičke upotrebe, a „kršenje tih zabrana stvara druga pravila odabira, bazirana na konotacijama, na ekspresivnosti i slikovitosti“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 10). Dakle, figure i tropi predstavljaju odstupanja od uobičajene, neutralne upotrebe jezika, pri čemu ta odstupanja mogu imati različite stupnjeve. Njihovom upotrebom briše se automatizam percepcije i stvara se začudnost,

oneobičavanje. Svaki figurativni izraz ima dvojaku prirodu: „on implicira neutralni izraz, a eksplicira figurativni, oneobičeni“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 111).

Kako je jedna od najbitnijih odlika poetskog stila figurativno izražavanje, težili smo da izdvojimo karakteristične i upečatljive stilske figure koje su esencijalna građa umjetničkog stvaranja. U tom smislu nastojali smo da izdvojimo sav onaj fini prozirni materijal od kojeg pisac tka svoje djelo. Dakle, ona sredstva koja doprinose pojačanoj izražajnosti riječi koje tako oplemenjene stvaraju svijet umjetnosti, drugačiji i dopadljiviji od stvarnosnog svijeta.

458. Postoje različite podjele stilskih figura. Mi smo uzeli u obzir podjelu prema jezičkom nivou na kojem se odstupanje realizuje na fonetsko-fonološke, sintaksičke i semantičke figure. Četiri su osnovne operacije kojima nastaju sve figure: supstancijalne operacije u koje spadaju dodavanje, skraćivanje i supstitucija, a relacione operacije podrazumijevaju permutacije koje mijenjaju samo pozicioni odnos među postojećim jedinicama.

U ispitivanju stilskih figura moraju se uzeti u obzir dva aspekta – njihova stilematičnost – strukturna oneobičenost i stilogenost – funkcionalna, kontekstualna vrijednost (M. Kovačević, 1998a: 8).

Fonetsko-fonološke figure

459. Ove figure predstavljaju odstupanja u glasovnom i grafemskom sastavu riječi i manjih dijelova riječi – morfema (Katnić-Bakaršić, 1999: 111).

Od ovih figura ističu se *asonanca* (ponavljanje istih vokala u određenom segmentu teksta), *aliteracija* (ponavljanje istih ili istotipskih suglasnika u tekstu, koje se upotrebljavaju u cilju stvaranja glasovnog simbolizma, eufonije ili asocijacije na ključnu ili tematsku riječ tog teksta); kao i niz figura koje se odlikuju pozicionim dodavanjem fonema (*proteza*, *epenteza*, *paragoga*), odnosno pozicionim oduzimanjem fonema (*afereza*, *sinkopa*, *apokopa*), kao i *metateza* na planu permutacije o kojima je bilo riječi u poglavlju o fonetici, tako da ih ovdje nećemo ponavljati.

Sintaksičke figure

460. Sintaksičke figure (metatakse) definišu se kao figure koje djeluju na planu sintakse i predstavljaju odstupanja od uobičajenog sklapanja rečenice ili nadrečeničnog jedinstva (Katnić-Bakaršić, 1999: 112). Odnosno, u sintaksičke figure spadaju sve one figure čija se figurativnost vezuje za kategoriju reda riječi i kategoriju konstrukcija riječi. To znači da ovdje potpadaju „sve figure kod kojih oneobičavanje zahvata izraz ili sadržaj sintagme ili rečenice u cjelini (Kovačević, 1998a: 28)“. Postupci ekspresivne sintakse nazivaju se i sintaksičkim figurama jer uvijek nastaju operacijama oduzimanja, dodavanja ili permutacije (Katnić-Bakaršić, 1999: 93).

461. Izdvajamo najprije *figure dodavanja* koje se odlikuju proširivanjem osnovnog iskaza.

Još je klasična retorika izdvajala stilske figure *sinatroizam* i *distribuciju* kao figure koje nastaju operacijom dodavanja a koje se nerijetko dovode u vezu sa kumulacijom, te je nerijetko potrebno izvršiti njihovo međusobno diferenciranje, jer pored stilogenog postoji i nestilogeno gomilanje jezičkih jedinica, što i odvaja kumulaciju i stilske figure od onih nagomilanih jezičkih jedinica koje to nijesu. Osnov razgraničenja stilogenog od običnog komunikativno uslovljenog gomilanja jezičkih jedinica mora se potražiti u semantici. „Stilogenost kumulacije proizilazi, prema tome, iz jedinstva sintaksičke i semantičke reduplikacije.“ (Kovačević, 1995: 70) Bitno je, dakle, razgraničiti stilogeno od nestilogenog gomilanja jezičkih jedinica kroz semantičko-sintaksičku analizu. To je inače pitanje oko kojeg postoje neujednačena mišljenja u lingvističkoj literaturi. Za razliku od autora koji svako gomilanje jezičkih jedinica objedinjenih zajedničkom sintaksičkom funkcijom nazivaju kumulacijom i ističu njenu figurativnost (Ćorac, 1974: 267), drugi striktno razdvajaju stilogeno od nestilogenog gomilanja homofunkcionalnih jedinica (Kovačević, 1995: 65).

462. Polazeći od određenja M. Kovačevića, postoje četiri tipa gomilanja¹³⁵ jezičkih jedinica koji se diferenciraju prema stepenu stilske markiranosti. Na proučavanoj jezičkoj građi međuratne pripovjedačke proze registrovali smo česte primjere sva četiri tipa kumuliranja homofunkcionalnih jedinica. Kumuliranje se najčešće odnosi na pojedine članove rečeničnog

¹³⁵ „Gomilanje je postupak pod kojim se podrazumijeva koordiniranost sintaksički homofunkcionalnih jedinica.“ (Puriš, 2010/2011: 28).

ustrojstva (Pranjeković, 2016: 9) tako da su često kumulirani različiti članovi rečenice: predikati, subjekti, objekti, atributi ili adverbijali. Međutim, ponekad se gomilanje jezičkih jedinica može odnositi i na šire cjeline – najčešće na zavisne ili naporedne rečenice u okvirima složenih rečenica.

463. U izučavanim pripovijetkama često se gomilaju kvalifikativi i determinatori u nastojanju da se jedan pojam prikaže na precizniji način, sa više strana, da se što potpunije predstavi. U najvećem broju primjera akumuliraju se različiti atributi ili apozitivi:

Pri suncu drhtao je taj *tanki* trak, *bistar*, *sjajan* (Lop. I, MZ, 69); *Zalijepljen*, *blatnjav*, *krvav*, sjedio ja Mašan na panju (Lop. I, MZ, 80); I dok je ona ćutala na stocu, *mirna*, *sleđena*, *bez riječi* (Lop. I, NO, 85); Zatim se pojavi brzo lice žene, *tužno*, *utučeno* i *bolno* (Lop. I, Se, 238); Pod njim izvaljena zemlja *u otpacima*, *zalijepljena*, *puna žute boje*, *izvrćena u širini kao jama* (Lop. I, Ko, 253); Jednako su ulicama lutali *gladni*, *otekli*, *prljavi*, *iznakaženi bijedom*, *izgubljeni* ljudi (Lop. III, Strij., 153); Konj *znojan*, *umoran*, *satrven*; *vlažnih i dubokih očiju*; on *nesrećan*, *bez misli*, *želja*, *osmjeha* (Đil., TO, 46); *Dežmekast*, *plav*, *mlad* vojnik mu pritrča (Đil., NPOM, 453); Išao je dugim, bijelim putem što se, *ispran*, *sanjiv*, *djevičanski bijel*, provlačio kroz dolinu i suton (Đil., TO, 48); *Tanki*, *šištavi*, *teški*, *truli*, *hučni* glasovi, sliše se u jedan *krupan*, *rašiven* i *besmislen* (Đil., ZSDLj, 29); *Težak*, *mrk*, *izgubljen*, banu u krčmu (Đil., UR, 70); On *zamrznut*, *zablesavljen*, *pust* (Đil., CGB, 79); *Sitan*, *čavrljav*, *cvrkutljiv kao vrabac*, *razrok*, *pedantan do cinizma*, ulivao je, inače, strah celoj školi (Đil., SIM, 112); A oni *mrki*, *štrkljasti i krakati kao hrtovi*, *mršava i neobrijana lica*, *boje i nabora svoga kamena*, *golotrbasti i bosi*, *sa poderanim opancima pod miškom* (Đur. I, LjSR, 8); Videli ste, bio je suv, visok, štrkljast, koštunjav, *mršavoga lica*, *usta velikih*, *zuba malo nepravilnih* i *kose sasvim legle po temenu* (Đur. I, Sp, 13); Samo lica retkih prolaznika privlače njegov pogled, *divalj*, *zelen*, *ljut* (Lal., LjVP, 63); Stajao je tako *krvav*, *pljuvan* i *tučen*, zatim se lijepo skljojao (Lal., St, 108); *Bespomoćan*, *sa žutim starim haljetkom* i *zakorelim čizmama* i *masnim šeširom*, *riđ* i *bradat*, ružno je izgledao (Lal., ŠSN, 68); Bila je to *teška mrtvačka* ruka, *kruta* i *ledna*, i – kao da se otimala (Lal., Gi, 124).

463.1. Kumulirane glagole sa gramatičkom funkcijom predikata bilježimo u sljedećim primjerima:

nekada je bila mljekarica, *muzla*, *ranila*, *donosila* i *prodavala* (Lop. I, Se, 229); *Kosili su*, *prekopavali*, *vrhli*, *sijali* (Lop. I, NP, 271); Hvatao se za kućnje zidove uskim putanjama, *klecao*, *udaraao*, *skakao* preko kamenja i *trčao* (Lop. III, Ze, 113–114); Podalje, tri konja *su se njuškali*, *frktali* i *zagledali* (Lal., LjVP, 64); Nervozna se životinja đavolski *propela*, *pokliznula* i *odskočila* (Lal., LjVP, 63); *Vrištao je*, *kumio* i *molio*, *spominjao* vakmajstora Mira Dreka i ostale (Lal., SS, 114); Šutke, s prekrštenim rukama gledale su kako *brekće*, kako se *grči* i *prikuplja* (Lal., St, 108); Iza kolibe oštro i iznenada *zalaja* pas, *zacvilje* i *arlauknu* (Lal., Sa, 128); Tara se *raskrivi*, *zaurlika*, *zaleleka* do neba i *pronese* niz doline mrak i jezu (Đil., ZSDLj, 31); A ona, kao svijetla božja milost, *prosipala se*, *dragala ih*, *melemila* (Đil., Su, 36); *Zavihori*, *zaleprša*, *zašumje* mu u uhu (Đil., TO, 39); njemu niče stara, strasna želja da ih *ispljuje*, *izujeda*, *ponizi* (Đil., TO, 48); Ali ga nešto *kopkaše*, *podgrizaše*; *izlazaše* van sebe, da traži razjašnjenje (Đil., TO, 42); On će, kao i dosad, *živjeti*, *varati*, *smijati se*, *tući* (Đil., TO, 45); *Lupalo se*, *krhalo*, *lomilo*, *treštalo* i *udaralo*; *pucalo je* čelik, *savijalo se* gvožđe, a Vidakov i Radojev glas je nadvisivao huku i buku (Đur. I, Lju, 100); *Vikali su*, *prepirali se*, *pogađali*, *cenkali* (Đur. I, LjSR, 10); gazi u vodu i opet se *vraća*, *viče*, *zapomaže*, dok plamen *fukti*, *besni* i *liže* (Đur. I, GVNZ, 78); levak *guta* oblice, *melje ih*, *drobi* i *slama* (Đur. I, Lju, 88); Noć *teče*, *juri*, *preliva se* (Đur. II, Vu, 42); Stado *se komeša*, *beli*; *ulazi* u močvaru, *uranja*, *gubi se...* (Đur. II, Vu, 47).

463.2. Na izučavanoj jezičkoj građi nerijetko su akumulirani i drugi sintaksički članovi (subjekatske i objekatske sintagme, imenski djelovi predikata, adverbijali...) sa ciljem da se „proširi, precizira i što potpunije predstavi iskaz“ (Radulović, 1998: 149). Navodimo neke od takvih mnogobrojnih primjera:

Donio sjeme u kapi i rasijao ga po vjetru da niknu *grabovine*, *dubovi*, *papratina*, *ljeskovina*, *trave* i *bilje* (Lop. I, MZ, 57); Valjale su se *dubove kore*, *istrgnute žile*, *grane* (Lop. I, MZ, 71); Tri godine *straha*, *patnji*, *očekivanja* (Lop. I, NO, 83); U kamenu nicala *kopriva*, *gubavi lišaj* i *drač* (Lop. I, Dj, 126); Već su ga *mine*, *maljevi*, *pijuci* do daleko bacili (Lop. I, Jo, 164); Dolje se istakoše *kuće*, *redovi loza*, *doline* (Lop. I, DO, 140); Mahali su *kapama*, *granama*, *maramama* (Lop. I, Jo, 179); Ja pamtim toliko *seljačkih*

pogreba, kuknjave, suza i leleka (Lop. I, Le, 184); *Njihovu kretnju, njihova mršava, košutnjava lica, njihov usporen, težak hod*, godinama gledam ja u mojoj duši i pratim u mojim mislima (Lop. I, Le, 184); petak je *dan trgovine, dolaska seljaka, prodavanja, preprodavanja* (Lop. I, Se, 229); pronosi se *luk, jabuke, krompir, kupus* (Lop. I, Se, 230), pa odmah sve rascvjeta u *jabukama, pomorandžama, smokvama, velikim suvim vjenčevima luka* (Lop. I, Se, 231); Govorila je *šuplje, duboko, jezivo* (Lop. I, MN, 245); Cio život ubila *noć, mećava, vjetar* (Lop. I, PLG, 283); Nose je *konji, magari, žene, djeca* (Lop. I, PLG, 286); da bi shvatio *nju, sestru, djevojku, ženu* (Lop. II, Lju, 95); *Poreze, dugovi, tereti, mržnje, sukobi*, nijedan čist i nepomučen trenutak (Lop. I, Im, 119); A kod kuće *zaplakane žene i kradljiva posluga i alobitni Miro Dreko i zlo*, ništa bez zla (Lal., SS, 112); *Tri gladna proljeća i tri ljeta, jeseni bez voća, a zima bez 'ljeba i pokrova* (Lal., Dr, 116); pošli su svi troje gore i niz mračne stepenice spuštali *džakove žita, bijelo brašno, smok, mrs, posteljinu i skupocjeno begovsko pokućstvo* (Lal., Plj, 69); Žao mu je bilo da ostavi *ono masno parče zemlje, savardak i ognjište* (Lal., Ja, 86); Dugo je trajala ta *vriska i psovka i tutanj* ispod ceste (Lal., Str., 78); Šibao je konja, *neprestano, svirepo, ognjevito* (Đil., TO, 44); Posle se *tiho, vedro, srećno* osmehnula, kao u snu (Đil., NIŽIS, 67); I poče se kikitati, *grčevito, ludo, strasno* (Đil., TO, 42); Promicali *ljudi, kuće, plotovi* (Đil., TO, 44); Tada je još više osećao *tugu, nečistotu, gađenje* (Đil., NR, 49); on joj je to izložio *nejasno, mračno, iskidano* (Đil., NR, 50); Čujem kako curi, *nervozno, ljuto, izazivački* (Đil., De, 59); On je provodio težak, mučenički život po *rudokopima, tunelima, fabrikama* (Đil., NIŽIS, 64); U glavi mu buktaše *požar, bura, ponor* (Đil., UR, 72); da zagluši njegov *bol, ljutnju, tugu* (Đil., SZPOVD, 87); proplakale *doline, brda, sirote kućice pripete uz kamenjar i čobanske svirale* (Đil., SHJ, 94); proticao kroz *udove, srce, svest* (Đil., SIM, 97); da se ceo izgovori, raspe u *reči, krikove, urlike, psovke, pljuvanja* – i da ga nestane (Đil., SIM, 113); uvrćivaše se kao svrdao u *mesto, živce, kosti* (Đil., SIM, 114); A ja se vučem *po ulicama, po nezdravim stanovima, ispolivanim avlijama* (Đil., SMM, 142); *Hiljade prstiju, očiju, duša*, tkalo je, prelo, motalo konce (Đil., MPR, 195); Stari sveštenik je sve *jače, sve brže, žešće i temperamentije* govorio (Đur. I, LjSR, 22); *Žamor, vika, graja, larma*, rasle su kao bujica (Đur. I, GVNZ, 77); Oni su negde bili u pozadini: *liferanti, zabušanti i spasioci duša* (Đur. I, Izd., 125); Čutala je, gledala i upijala svojim krupnim očima *kuće, drveće, zgrade, voćnjake i svu okolinu Lipnika* (Đur. I, Lju,

68–69); ovim ljudima treba života, treba *hleba, vode, zemlje, putova* (Đur. II, PSK, 111); grdio zemlju, optuživao *saobraćaj, ljude, državu* (Đur. II, CG, 131); *Ljudi, žene, deca*, trčali su i vikali od radosti (Đur. II, Vo, 159); radilo se *brzo, snažno i naporno* (Đur. II, Vo, 159); oni prave *putove, mostove, tunele i mašine* (Đur. II, Ljud., 180).

U svim navedenim primjerima kumuliranja jezičkih jedinica posrijedi je gomilanje semantički udaljenih jezičkih elemenata koje objedinjuje jedino ista sintaksička funkcija. U klasičnoj retorici ovakvo gomilanje raznorodnih elemenata nazivano je *sinatroizam*. Prema mišljenju M. Kovačevića (1995: 67), ovaj tip gomilanja jezičkih jedinica predstavlja najmanje stilogenu strukturu, zbog njihove „običnosti“, budući da je posrijedi „najuobičajenija realizacija s redukcijom leksički podudarnih elemenata i njihovim svođenjem na jedan u okviru složene sintaksičke strukture“. Dakle, po ovom tumačenju ovdje bismo upravo imali eliziju a ne dodavanje, što po mišljenju Kovačevića udaljava ovakve primjere od pravog stilogenog nabiranja, pošto je, kao što je poznato, u suštini stilske figure kumulacije da je suprotna elipsi, tj. ne nastaje detrakcijom, nego adjekcijom (Pranjeković, 2016: 9). Smatramo da je ovdje zaista zajednička sintaksička funkcija ono što objedinjuje semantički nesrodne riječi na jednom mjestu, ali da je nastala upravo sa ciljem da se bolje predstavi, precizira i iskaže sadržaj rečenica, tako da dolazi do zgusnutosti, kondezovanosti izraza; gomilanjem ovakvih jezičkih sredstava projektuje se emocionalna uzbuđenost, težnja za isticanjem, preciziranjem.

463.3. Kao što smo već istakli, kumulirane ne moraju biti samo leksičke jedinice i sintagme već i rečenice, sindetske i asindetske, primarno kopulativnog karaktera, što je potvrđeno sljedećim primjerima iz jezika međuratne pripovjedačke proze:

Stevan se diže, otvori vrata, pogleda u noć, brzo zalupi vratima, navali kamen i sjede pri ognju (Lop. I, SM, 277); Bijeli planinski vuk trči ulicom, udara u vrata malih potleušica, tuli svjetlost dahom iz jakih nozdrva, unosi strah i divljinu (Lop. I, PLG, 283); Budili se junaci iz pjesama, vrvjeli pokraj njega u zlatnoj odjeći, sijevali noževi, kao kakva prozirna treptava voda (Lop. II, Se, 153); Strašna praznina, koja u njemu nanovo zinu, postade naglo veća, dublja, obli ga čudnim hladom, ubi u kostima, promijeni boju u licu, utuče u obrazima (Lop. II, Kr, 271); Ne daj Bože, zakolje zmija, ubode trn, iskoči udarac, smetne riječ, zatekne bolijest! (Lop. III, MSNZZI, 33); kamenje se čisto podboči, dolina se

produži, korijenje nadiže, grane se pružiše put njega i do se uzdiže (Lop. III, Ze, 114); *Radio je divlje neumorno, kopao svom snagom, tukao zemljine grudve, razbijao bez predaha* (Lop. III, ĐI, 121), *Od toga doba moj stariji brat i sestra redovno su vodili magarca na dolinu, išli do uvale, donosili divlje šipkove, brali maline, pravili crne grivne i hvatali sove* (Lop. VI, NT, 54); *naposljetku u tijelu postane bolno, u grudima nije bilo zraka, pod grlom je i odviše stezalo, zenice su postajale bijele* (Lop. VI, IOJJ, 126); *Kidao je granje, gnječio nogama žbunje, sjekao okolo kosijerom, bacao mahovinu u paprat, tražio jednako uznemiren i bijesan* (Lop. I, MZ, 58); *Samo je bilježio izostanke, slao opomene i podizao davije* (Lal., UUR, 92); *A Demiru je dobro sve dokle stoje oni dućani niz čaršiju, zrijevaju voćnjaci i melju vođenice* (Lal., Dr, 115); *Širile su se šume, kitile planinske kose i padine i spuštale se u riječne doline i sela* (Lal., ŠSN, 67); *A sad se oko Jasikovice ja natežem i vodim davije i plaćam takse i advokate – sve mi đavo ponese* (Lal., Ja, 88); *uništavaće gazove; oboriti prelaze i brane; odnijeti bogate i rodne njive* (Đil., ZSDLj, 31); *Navali raja i odnese sve što nađe; razbi hambare; pokla živinu; obra baštu i pokida joj granje* (Đil., JJD, 398); *Nosila ga ta prljava, svirepa hartija, dizala ga, bacala u ponore* (Đil., TO, 39); *Razgrajali se, raspričali, idu jedan mimo drugog, pritežu opanke, trče i popravljaju toware na magarcima* (Đur. I, LjSR, 14); *Tog dana je padala kiša; udarala je strašna oluja, sevalo je, grmelo* (Đur. I, Lju, 59); *Koze se stisle, žrvnji čute, veliki granati brest rida, a na niskoj crkvici malo zvono jeca, jeca i cvili* (Đur. I, LjSR, 29).

Prema određenju prof. R. Simića (1979: 205), u ovakvim primjerima može se govoriti o tzv. izofunkcionalnosti gdje više jedinica popunjavaju zajedničku gramatičku poziciju, tačnije, u ovakvim slučajevima riječ je o gramatičkoj kumulaciji.

464. U jeziku međuratne narativne proze zabilježili smo i primjere sintaksičke klasične figure dodavanja *distribucije* koju egzemplifikuju sljedeći primjeri:

a) *Na stolu haljine: svitna kapa, pās, bijele dokoljenice, džamadan* (Lop. I, Le, 184); *Sunce obasja kuću: crne zidove, dva velika seljačka odra i ognjište* na kome je još tinjao stari panj (Lop. I, DO, 137); *Preko starog stola razastire hartiju a po hartiji svu svoju robu: dvije flaše topla mlijeka, hljepčiče, luk, paradajs sa solju, jaja – i otkako je stiglo ljeto –*

rumene sitne breskve (Lal., Br, 102); U podrumu je bio *nered; stare japije, alatke, hamovi, i kante pune kreča*, sve osvijetljeno malim ručnim fenjerom što ga držala majka u lijevoj ruci (Lal., Plj, 69); Jovan Radulović sve dublje tonuo u mrak i zaboravljao *na sve; na Boga, komšije i prijatelje* (Đil., KT, 163); *Svud se nađemo, pod zovom za kućom, u štali, u jaslina* (Đil., Sl, 334); Ali je i tih stvari bilo malo: *čekrk na bunaru, razvaljeni hambari i živinarnici i staro osmanlijsko sedlo, čudom nekim zaboravljeno* (Đil., JJD, 398); lebdelo je *nad svim, nad njim, nad plaćem, nebom, bogom* (Đil., NH, 273); Njegov sin Trajko bio je u školi sa nama i tukli su ga *svi: i učitelj i poslužitelj i đaci* (Đil., Ra, 427); Poče da skuplja *sve osoblje: pisari, zvaničnici, referenti* (Đil., Sa, 439); A *po svemu* je od jutra do mraka pljuštala kiša: *i po bogoslužanju, i po govorima i povorkama ljudi* (Đil., Sa, 440); Smešao je i zbrkao *sve: o samoodricanju, gladovanju, bedi, o ljudima io hlebu, o tom kako oni nemaju ništa i kao treba da dele poslednje zalogaje* (Đur. I, LjSR, 22); značilo bi više nego izgubiti *sve, decu, snahe, ostatak imanja*, značilo bi izgubiti *lepu, čuvemu, cvetnu livadu Ramu* (Đur. I, Ra, 37); A sada su hteli *svi, svi, i ljudi, i žene i deca* (Đur. I, Lju, 89); On je danas *sve: pobeda, poraz, ludilo, genijalnost, bolest i zdravlje* (Đur. I, Izd., 120); kroz sve muke misli se *na svoje: na decu, na ženu, na roditelje* (Đur. II, Sp, 10); Putem prolazi *svako*, prolaze *tonobili, kola, vojska – život, zlo i dobro* (Đur. II, Ljud., 171); gledaju drukče *na sve, na život, decu, žene i budućnost* (Đur. I, Ra, 35); mir i tišina pokriva i obmotava *sve, pokriva beskrajno dugi krivudavi put, suvomeđu pokraj puta, kuće i obore u selu i zaseoku* (Đur. II, Ljud., 188); i, uvređen, zapretio da će *sve, majku, ćerku i dva sina* izbaciti koliko sutra na ulicu (Đur. I, GVNZ, 75);

b) *Preplanule oči, natekle, modre; duboko, užurbano disanje, zapomaganje, mrtvački san*, sve je plašilo Mariju i drhtala je za život ovog čovjeka (Lop. III, MBN, 208); a mene nije *ni do puta, ni do imanja, ni do čega* (Lop. I, Jo, 171); i zaustavljao se *pred grmom, pred cvijetom, pred svačim* (Lop. III, SH, 105); *Zemlja i stoka, pčele i voće – sve* im je bilo na svom mjestu (Lal., SS, 110); *Ni šuma, ni koliba, ni crna obala rijeke – ništa* se više nije vidjelo u sivom tkanju snijega (Lal., Sa, 132); Zaželje da vrisne, zagrmi i kaže *svetu, nebu, svemu* (Đil., SIM, 110); *Predsjednik, pisar, svi –* davali su svojim rođacima sa sela žito (Đil., ŽIŽIŽI, 232); Ja sam jednako izgubio *život, mladost, sve* (Đil., GNR, 221); Mirni ljudi, bistri i mudri, kiridžije se prozliše *prema sebi, prema tromim kljusadima, prema svemu* (Đil., DIK, 405); I ni sam ne znajući kako i odakle u njemu izbi, kao sunčan izvor,

neko blago, milokrvno osećanje *prema tim rukama, toj ženi, sinu; prema svemu* (Đil., BK, 121); a zatim je plakao, buncao i žalio *sebe, ženu, djecu, sve* (Đil., OP, 332); Rad ti je onemilio, kuća otuđala, *na oca, na majku, na grobove naše, na sve* si zaboravio (Đil., DIK, 416); Ono *nema vode, nema zemlje, puteva, nema ničega* do vas (Đur. I, LjSR, 27); i padale *na grad, ravnice, na brda i čitavu okolinu* (Đur. I, GVNZ, 69); Vikali su, urlali i udarali čekićima i maljevima *po motoru, po šipkama, po zavrtnjima, po točkovima i točkićima, po svemu – po svemu* (Đur. I, Lju, 99); A koliko miliona takvih ima još *u Engleskoj, Francuskoj, Nemačkoj... u čitavome svetu* (Đur. II, Ljud., 185); Ovih sedam su: *dobit, protesti, sudski troškovi, sve, apsolutno sve* (Đur. I, Ra, 51); ne mogu u sebi da ubijem *moga oca, dedu, pradedu, čitav moj život* (Đur. II, Izd., 209); Onda bi se mi osjećali *slobodni, jednako slobodni i svoji; i u Francuskoj, i u Njemačkoj, u Italiji, Rusiji, kod nas, svuda, svuda* (Đur. II, PSK, 98).

Ovi su primjeri takođe nastali operacijama izostavljanja i supstitucije. Posebnost njihova je u tome što je (u primjerima pod a) prvi član u nizu homofunkcionalnih elemenata semantički veoma uopšten i njegov semantički sadržaj se eksplicira tek navođenjem ostalih elemenata koordiniranog niza (Kovačević, 1995: 68). Zapravo, ostali članovi preciziraju prvi u nizu koji je uopšten, objedinjavajući, ali komunikativno nije neophodan kao njegovi sastavni djelovi. Primjeri druge grupe (pod b) ukazuju na to da semantički uopšten član ne mora biti na prvom mjestu, već na posljednjem, odnosno da redosljed elemenata u okviru ove figure može biti obrnut, tj. da se najprije navode jedinice koje preciziraju semantički sadržaj uopštenog elementa koji, kao objedinjavajući, dolazi tek na kraju. A primjer: *Raspadale su se tako i trošile sve stvari: stara sedžada, nekalajisani sahani i tepsije, peć i sva kuća, crvotočna i niska, i čitav život, sve* (Đil., OID, 296); pokazuje da može biti i njihova kombinacija, tj. da se objedinjujući element nađe i na početku i na kraju niza. Primjeri ovog tipa sintaksičkih figura, koji su unekoliko stilogeniji od prethodnih primjera sinatroizma, često su prepoznatljivi i po formalnim znacima kojima su nerijetko obilježeni: interpunkcijskim znacima dvije tačke, tačkom zarezmom, zarezmom ili crtom. Odnosno, kod ovakvih primjera distribucije koji su markirani na grafičkom planu, mora se istaći njihova stilematičnost.

465. Na izučavanom jezičkom korpusu međuratne pripovjedačke proze zabilježili smo i sljedeće primjere srodne prethodnim u semantičkom i sinaksičkom pogledu:

skoči u kuću, tačno pred njim, na kućni prag (Lop. II, Lo, 101); i kako se ispod nje, duboko dolje pri dnu, dan rađa iz zemlje (Lop. VI, MFO, 51); U subotu, rano, mlatio je Vuleta Tmušića ćilime iz sve snage (Lal., LjVP, 61); Bilo je *majsko jutro, sunčano* (Lal., LjVP, 63); naš podlistak je tu za zabavu najobičnijih građana, znate, *posle ručka, pred spavanje* (Lal., VSK, 75); *Na desnoj ruci – odmah iznad dlana* gasio se crn i modar otisak lanca kojim je bio vezan (Lal., Gi, 123); Ona je u sredini, ćeretaju i tako su *blizu – glava uz glavu* (Lal., LjVP, 63); *Napolju, dolje na brežuljku stiješnjenom među brdima*, šikljao je zvonik (Đil., DIK, 411); legosmo *potrbuške, glave ka glavi* (Đil., OMR, 428); Poslije se oženio i *na dnu sela, na seoskoj utrini*, savio svoje gnijezdo (Đil., KŽ, 54); Tamo *na kraju grada, iza nekih polurazrušenih zidina*, bila je užasna vika (Đur. I, LjSR, 10); Kada su bili *na kraju polja, odmah pred tvrdim večnim šancem*, postali su potpuno nevidljivi (Đur. I, LjSR, 12); a starac Milovan šetao je *ispred kuće, kroz obor i šljivak* (Đur. I, SM, 150); on se jednoga dana rešio da pođe *u Kopito, u han kod Ljuše* (Đur. I, Lju, 59); *Sutradan posle podne, negde ispred samog zalaska sunca*, došao je Mile kod mene (Đur. II, Sp, 12).

Srodni prethodnim su ovi primjeri po tome što „homofunkcionalni koordinirani elementi uključuju semantički suodnos cjeline i dijela, ali nešto *drugačijeg* tipa“ (Kovačević, 1995: 68). Ovdje prva riječ u nizu nije semantički uopštena, već je punoznačna a svi ostali elementi niza označavaju djelove te cjeline, preciziraju je.

466. Svi dosad navedeni primjeri sintaksičkih figura nastalih operacijom dodavanja ne predstavljaju posebno stilematične konstrukcije i nijesu nosioci stilogenosti kao što je najpoznatiji predstavnik ove grupe figura – *kumulacija u užem smislu*. Usljed prisustva diferencijalnih semantičkih komponenti, kumulacija ne počiva samo na ponavljanju već i na dodavanju. „Pošto nova jedinica donosi bar još jednu semantičku komponentu više, širenjem sintaksičkog plana, semantički se opseg referenta sužava. Iz tog odnosa formalnog širenja i semantičkog 'sužavanja' i proizilazi specifična stilska i komunikativna vrijednost kumulacije.“ (Kovačević, 1995: 72)

Evo takvih primjera u jeziku analizirane narativne proze nastale u periodu između dva rata:

Grane su visile mirno, skoro *bez vjetra, bez šuma* (Lop. I, MZ, 58); Nebo je bilo *crno, bez zvijezda* (Lop. I, MZ, 72); gori nebo *prazno, golo, bez oblaka* (Lop. I, Dj, 128); Ali žena je bila *ukočena, nepomična* (Lop. I, MZ, 73); kao nečega što nije njeno nego *tude, strano*

(Lop. I, NO, 87); Svi su oni stajali *mirni, ukočeni, nepomični* kao i zidovi oko njih (Lop. II, Co, 54); *Zaplamsali, zapalili se, uždili se*, pa trepte zrelinom kukuruzi (Lop. III, MZ, 31); *Crven, opaljen suncem*, on je jasno govorio da se jesen misli penjati na planinu (Lop. I, MZ, 69–70); Sad opet mrak, sporo gašenje žeravice i on, *pust, prazan* (Đil., KT, 165); Ana je *ćutala, bez riječi* (Đil., Si, 365); Sve mu bješe *ravno, jednako* (Đil., TO, 47); i praznih sleđenih očiju, *bez boje, bez izraza* (Đil., OMR, 426); On počeo *da viče, da urla* (Đil., Po, 379); Tomo uze drugo i pođoše *ćutke, bez riječi* (Đil., GNR, 223); Osećao je kako iz dana u dan *kopni, nestaje* kao dan zapljusnut kišljivim sutonom (Đil., MPR, 193); doći ću doveče da te zaprosim, *pred svima, javno* (Đil., NIŽIS, 66); Ovaj bi *nestao, istopio se* (Đil., SZPOVD, 86); možda je za njih to *pravilo, kalup*, kao i ovo za mene (Đil., SIM, 105); A mesto nje *praznina, pustoš* (Đil., SU, 136); *odrastao je, stao na snagu*, neće nas zaboraviti (Đil., SMM, 142); I on potrča vratima, *zbunjen, pometen* (Đil., SMM, 145); *Ćutljiva, povučena u sebe*, jedino se osmehivala (Đil., MVK, 148); Ali *onaj mir, ona skoro grobna tišina* ostadoše isti (Đil., MVK, 149); Ona je ostala *skamenjena, bez ijedne riječi i pokreta* (Đil., MVK, 151); Odmah zatim me pljusne novo ubeđenje *da je to čovek, živ svor* (Đil., De, 60); a žamor se *gubio, nestajao, iščezavao* (Đur. I, GVNZ, 79); skočila da *rastrgne, podere, pocepa* na paramparčad taj ispisani papir (Đur. I, GVNZ, 73); Pred njim *se sve više zapletalo, sve više mrsilo* (Đur. I, Izd., 117); Svako ga je *cenio, poštovao, priznavao* i verovao u njegovu „tvrdu reč“ (Đur. I, Izd., 103); Dole je nesnosna vrućina, sunce *prži, peče* (Đur. II, Vu, 28); Siromah Nenad Kuzmić imao je muke te noći da umiri žene i da ih zadrži da ne jurnu *lude, van sebe*, kroz selo (Đur. I, Lju, 68); uzimala mu ruke i držala *čvrsto, čelično*, kao utopljenik (Đur. I, Lju, 75); ded je *ostario, oromuo* (Đur. I, CG, 132); Nazivali su ga „crveni mladić“ *iz sprdnje, iz ruganja* (Đur. II, PSK, 100); jedan mlad i koristan život *tuli se, odlazi, nestaje* (Đur. II, Sp, 21); uzimala mu ruke i držala *čvrsto, čelično* (Đur. II, Ljuš., 75); *Mrtva je, umrla, izdahmula!* (Đur. II, Ljuš., 78); Gledam – a ono *tmuša, ništa se ne vidi* (Lal., Str., 79); na vajatu su pregazili *svježe jutros obrane* čuperke trave (Lal., St, 107); *Prolazi tako dan za danom, nižu se jutarnja izdanja*, crna slova i crne strepnje i puno dosada i praznine (Lal., Br, 103).

Ovi su primjeri karakteristični po tome što se gomilaju bliskoznačne riječi i sintagme, pri čemu se realizuje svojevrсна intenzifikacija osnovnog značenja, pa kumulacija praktično prerasta

u subjektivnu gradaciju (Katnić-Bakaršić, 1999: 45). To je u stvari kumulacija u užem smislu koju odlikuje nizanje referencijalnih sinonima od kojih svaki ima i diferencijalnu semantičku komponentu. Ovi se primjeri razlikuju od ostalih po tome što se svi koordinirani homofunkcionalni članovi vezuju za isti referent. Međutim, to ne podrazumijeva i istovjetnost značenja homofunkcionalnih jedinica jer bi u tom slučaju nastali pleonastični iskazi. Svaki naredni element kumulacije odlikuje se samosvojinim, specifičnim značenjem i na taj način se modifikuje, konkretizuje i proširuje semantičko polje referenta.

Kao što naši primjeri pokazuju, kumulacija kao stilska figura može biti ostvarena na leksičkom, sintagmatskom, rečeničnom nivou ili se pak zasnivati na njihovim različitim kombinacijama (Kovačević, 1995: 70).

466.1. Na izučavanom korpusu registrovali smo i primjere prave kumulacije koji su po našem mišljenju takođe sa izrazitom stilskom markiranošću, a u kojima imamo repeticiju u kombinaciji sa kumuliranjem jezičkih jedinica, u okvirima rečenične strukture:

visila je *paučina*, *velika paučina* kao kakva prodrta krpa (Lop. II, KH, 67); *Negde je cvilila violina*, *negde se zapodela pesma* (Lal., LjVP, 61); gradili su veliki most preko Umorne – *moglo se naći posla*, *moglo se živeti*, *prehranjivati* (Lal., LjVP, 63); Gladni čovjek pobjegao je i sklonio se *u šumu*, *u prohladnu tamnu šumu* (Lal., ŠSN, 68); Usput sjeća se *nekih stvarčica*, *nekih trica* iz svoje bolje prošlosti (Lal., VSK, 74); *A nikad lijepe i mile stvari*, *nikad djeteta na krilu*, *nikad žene u zagrljaju* (Lal., Gi, 124); Da li to ne kušaju *svoj ponos*, *svoje poštenje*, *svoj moral*? (Đur. I, LjSR, 13); *A to je sramota ljudi*, *velika i neoprostiva sramota*, *crn obraz pred svijetom* (Đur. I, Vo, 143); a crv ih nagrizao u mozgu i duši, *mučila nostalgija*, *večna brđanska nostalgija* (Đur. I, LjSR, 30); u kojemu nema *nikakve rezerve*, *nikakve zadnje namere* (Đur. I, LjSR, 17); Tu, pod *brestom širokim brestom*, koji je izbrojao već četiri pasa brđana (Đur. I, LjSR, 17); *Muk*, *veliki duboki muk*, jedan i četvrt, dva (Đur. I, LjSR, 29); *opet manjak*, *opet veliki poražavajući manjak* (Đur. I, Izd., 127); *U Lipniku je bio mir*, *svaršeni podnevni mir* (Đur. II, Ljuš., 79).

Primjeri kumulacije počivaju na djelimičnoj semantičkoj reduplikaciji (Kovačević, 1995: 71). Svaka jedinica što ulazi u koordinirani niz podudarna je sa drugom u najmanje jednoj svojoj semantičkoj komponenti. A s obzirom na tu podudarnost samo u dijelu svog značenja, najčešće u osnovnoj semantičkoj komponenti, kumulirane jedinice nijesu međusobno zamjenjive u svim

kontekstima, što znači da je posrijedi i nepotpuna semantička supstitucija. Zbog prisustva diferencijalnih semantičkih komponenti, kumulacija ne počiva samo na ponavljanju nego i na dopunjavanju (Kovačević, 1995: 71–72). To je i razlikuje od repeticije.

Stilistički efekat kumulacije „počiva na markiranom proširivanju pojedinih djelova iskaza; takav prošireni, kumulirani dio iskaza usljed redupliciranja sintaksičke pozicije opaža se kao stilogen, kao gomilanje kojim se gotovo postiže 'pretrpanost' diskursa pojedinostima“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 45). Na taj način kroz figurativnost postiže se književnoumjetnička ekspresivnost (Tošović, 2004: 45).

467. U primjerima gomilanja jezičkih jedinica u jeziku narativne proze koja je bila predmet našeg izučavanja uz kumulirane jedinice bilježimo relacijske riječi u funkciji intenzifikatora koje „imaju vrednost isticanja članova i potenciranje reljefa intonacijske linije iskaza“ (Simić, 1979: 211). Najčešće su u funkciji intenzifikatora upotrijebljeni veznici. Takve se kumulirane jedinice „intenzivirane pomoću relacijskih riječi (predlozi ili veznici) izgovaraju povišenim tonom, poprimaju više elemenata ekspresivnosti i postaju važan dio u isticanju sadržaja“ (Radulović, 1994: 209) i predstavljaju sintaksičku stilsku figuru dodavanja, tačnije tzv. iterativnog dodavanja – *polisindet*.¹³⁶

Kao da je oko nje, *iz brazda, iz sjemena koje baca, iz žbunova okolo, iz svega što vidi*, hitao nekakav čudan oganj (Lop. I, NO, 92); *Ni svečevi, ni bajalice, ni doktori*, nijesu pomogli ništa (Lop. I, Jo, 168); Oko mene *ni potoka, ni bunara, ni seljanke sa vijedrom vode* (Lop. I, Le, 183); oštri zadaci *na sir, na vedre pomorandže, na oputu, na hljeb i ribu* (Lop. I, Se, 235); Nijesam *ni krao, ni pljačkao, ni pio*, ali danas nemam ništa (Lop. I, Se, 239); Na kraju neka ide *da zavije ranu, da pokrpi, da spremi ručak, da se nađe* (Lop. II, Lju, 96); Ilinka pruži ruku da ih primi *bez jauka, bez suza, bez uzdaha* (Đil., POŽD, 435); Strah *od samog sebe, od pera, hartije, od onih koji su pružali svoje koštunjave i beskrajno duge prste* da zgrabe njega i njegovo imanje (Đil., TO, 43); Želio je *da se prokrade, da ga niko ne vidi u gradu, da se zatvori, da potone negdje duboko* (Đil., OP, 330); čula se svaka kap, *po krovu, po glavi, po mozgu* (Đil., ŽKD, 370); I dokle će sve to tužno i žalosno – *sa*

¹³⁶ U figure iterativnog dodavanja, prema ovoj podjeli, osim polisindeta, spadaju još i anafora, epifora, simploha, anadiploza i reduplikacija/geminacija (Katnić-Bakaršić, 1999: 112).

noćnim radom, *sa* nemirnim snom preko dana, *sa* jutarnjim izrazima i lukavim nadzornicima (Lal., Br, 102); Neprimjetni i smiješni gerelj virio je svojim jedinim okom u dolinu *na* sve puteve u selu, *na* kasarnu u dnu sela, *na* pokrete patrola i pojačanja (Lal., St, 107); Demira nema, *ni* moje uprtnjače, *ni* hljeba, *ni* traga kud je otišao (Lal., Dr, 119); A nijesam ja, Mane, gubav – jadan ne bio, *nit* sam prevario, *ni* potkazao, *ni* se na tuđu zlu zabogatio... (Lal., Gi, 124); A on se nikad ne požali: *ni* drugu skitnici, *ni* tici u gori, *ni* zemlji crnoj... (Đil., ZSDLj, 29); i onda su se mladići redom nudili: *za* devera, *za* vojvodu, *za* barjaktara (Đur. I, Lju, 54); Ja ne mogu osramotiti *ni* tebe, *ni* pokojnog oca, *ni* braću... (Đur. I, Lju, 66); Sad svako za sebe lično odgovara, *za* svoju glavu, *za* svoj život, *za* svoj rad, *za* svoje poštenje (Đur. I, Lju, 66); Govorio je *o* velikim gradovima, *o* sirotinji u njima, *o* sjaju i bogatstvu (Đur. II, PSK, 103–104); A da li smo mi takvi, mi *u* školi, *u* kancelariji, *u* kafani, *u* gradu? (Đur. II, CG, 128); govorio *o* policiji, *o* sudu, *o* robiji (Đur. II, Vu, 46).

Akumuliranjem identičnih gramatičkih struktura stvara se geometrijski red, čime se razbija jednoličnost kazivanja i nerijetko se postiže gradacijsko pojačanje utiska (Muratagić-Tuna, 1998: 173). Kao što analizirana jezička građa pokazuje, kod svih međuratnih pripovjedača prisutni su raznovrsni primjeri kumuliranja jezičkih jedinica sa različitim stepenom stilske markiranosti.

468. *Epitet* koji se za razliku od kumulacije ne realizuje dodavanjem koordinacijom, već dodavanjem subordinacijom – dodavanjem pridjeva koji pobliže određuje imenicu kojoj se dodaje. U jeziku izučavanih pripovijetki bilježimo ga u mnogim primjerima, od kojih izdvajamo sljedeće:

Iznad *šapastog* zelenog lišća (Lop. I, MZ, 68); u kojoj je potopljen *krvavi* oblak (Lop. III, Su, 71); Pod mjesecom bliještao je *igličasti* snijeg (Lop. I, MZ, 76); Pogleda Nikola svojim *maglenim* očima u nebo (Đil., Su, 33); *Paučinasta* mjesecina zalila njegovo uzglavlje (Đil., Su, 33); I pogled, *razgolićen* i žudan (Đil., NV, 27); *Tanki, šištavi, teški, truli, hučni* glasovi (Đil., ZSDLj, 29); Ta *tamna* ravnodušnost me zaboje (Đil., SU, 134); Siva, *beskrvna* jutra (Đil., PORR, 157); Za njima hrapav, isto tako *žuljavi* tvrd glas (Đil., GNR, 212); Zatim je došla duga i mučna automobilska vožnja preko *rđastih* brežuljaka (Lal., ŠSN, 65); a šuma nježno zelena, *zamamna* (Lal., ŠSN, 68); pretraživali su

grozničavi prsti (Lal., Plj, 72); Sve manje su mu se sviđale sive *šiljouhe* kape (Lal., Gi, 121); *Pipavim i uzdrhtalim* korakom (Lal., DV, 137); prodavali su svoju stoku crvenim i *punokrvnim* mesarima (Đur. I, LjSR, 10); Prosto izgleda nemoguće da postoji takav grad *rascvetalog* bogatstva (Đur. II, Sp, 17); Ostali su do pola noći pod tom *srebrnastom* svjetlošću (Đur. II, PSK, 106).

469. O ostalim figurama dodavanja baziranim na ponavljanju leksičkih elemenata, u koje spadaju u figure *anafora*, *epifora*, *simploha*, *anadiploza*, te *reduplikacija/geminacija* već je bilo riječi.

470. U figure oduzimanja u kojima se iskaz redukuje spadaju, između ostalih *elipsa* (izostavljanje dijela iskaza koji je bitan za komunikaciju) (o njoj smo govorili u t. 281–285) i *reticencija* (prekid rečenice, nedovršena rečenica) (t. 285).

471. *Retoričko pitanje* spada u figure zamjene koje su predstavljene specifičnim sintaksičkim konstrukcijama koje zamjenjuju neutralne (nefigurativne) konstrukcije. To je sintaksička figura koja se zasniva na upotrebi upitnih rečenica sa kontekstualnom vrijednošću izjavnih.

Retorička pitanja su važno obilježje ekspresivne sintakse. Ova pitanja mogu imati snažnu argumentativnu, ubjeđivačku funkciju, a istovremeno su izrazito emocionalno markirana. Njihovim ponavljanjem u tekstu počinje djelovati mehanizam rekurencije, otuda njihova konektorska uloga.

Izdvajamo primjere iz proučavanog jezičkog korpusa, posebno rasprostranjene u pripovijetkama N. Lopičića i D. Đurovića:

Kako da ga pripremi za molbu, kako s njim da progovori? (Lop. II, Lju, 95); *Što da mu ga hvale?* Ako je čojak, za sebe je. *A može li se reći za čojka kakav je, dok ne umre?* (Lop. II, BJ, 251); *Zašto ih ja ubijam? Otkud mi to pravo?* (Lop. III, KHŠ, 60); *A ko mi još može reći da je ta' čovjek zdrav?* (Lop. II, GID, 262); *ali kako, kako da do njega dođe, kad to uopšte nije bilo moguće?* (Lop. III, Strij., 154); *Jesam li ja dao tome djetetu život da se muči kao ja...?* (Lop. VI, Si, 141); *...I šta ovakve patnje znače u tvome životu?; Ko umije uplesti suvi bijeli luk u vjenčeve zbijenije i tvrđe od ijedne ženske pletenice, nego opet*

ona? (Lop. I, MN, 244); *Zar on, legionar koji je nekada kao vetar jurio afričkim pustinjama, da sve to preživi na tako slab i kukavan način?* (Đur. I, NP., 139); *Zašto da se za čovjeka povukuju granice, da mu se skraćuje sloboda kretanja, ko je to izmislio?* (Đur. II, PSK, 98); *Ko zna, možda je među njima neko koji je sa mnom radio negde, pomagao mi i učio me, ili koji je sa mnom gladovao po ulicama Berlina i spavao po budžacima i klupama. Pa zar njega da ubijem? Nega?* (Đur. II, PSK, 98); *Kako to da njegov sin onako govori?* (Đur. II, PSK, 99).

472. Najzad, u okviru sintaksičkih figura izdvajaju se i *figure permutacije* kod kojih se figurativnost bazira na pozicionim promjenama. Glavni predstavnik ovog tipa figura je *inverzija* (figurativna promjena reda riječi) (v. t. 271–281). A u ovu grupu spada i *parcelacija* koja se sastoji u realizaciji jedne rečenice u više rečenica, gdje se poziciono izdvajaju parcelati (o tome v. t. 286–288).

Semantičke figure

473. Semantičke figure (metasememi, metalogizmi) pokazuju odstupanje na semantičkom planu kao dominantno. U ovu grupu figura ubrajaju se tropi i semantičke figure u užem smislu (Katnić-Bakaršić, 199: 113).

474. Tropi predstavljaju figure nastale operacijom zamjene na semantičkom planu, a najpoznatiji njihov predstavnik je *metafora*. Najčešće se definiše kao skraćeno poređenje, tj. kao upotreba jednog označitelja umjesto drugog po principu odabira a na osnovu neke sličnosti sa drugim označenim. Ona, dakle, počiva na prenošenju značenja po analogiji, ili lingvistički rečeno, „na postojanju najmanje jedne zajedničke semantičke komponente između dva jezička znaka koja omogućuje vezivanje označenog jednog jezičkog znaka za oznaku drugog jezičkog znaka“ (Kovačević, 1995: 81).

Za razliku od poređenja koje je eksplicitno, metafora je implicitna.

Izdvajamo neke od primjera poetske metafore iz izučavane proze:

Mrgud je onaj koji će da prospe *krvavi putir nasljedstvenoga* života (Lop. III, Ze, 111); Ali *pasja druga* ima sedam života (Lop. I, MZ, 81); *Šumno more* vreve zvonilo je i treslo (Lop. II, NS, 293); Nijesam se prevario, *stari lisac* je već bio načisto da sam negdje smakao (Lop. II, Ča, 60); *Oštro sunčano koplje* bilo ga je u samo čelo (Lop. I, Im, 111); opominju Vukadina crne brazde da je *zlatno sunčevo ralo* potjerao *Sijedi Starac* preko neba (Lop. III, SD, 40); Vidi, *pašče jedno*, kako se zakrijeva (Lop. II, Ne, 200); Otvoriti *skrivenе fјoke njegove duše* (Đil., NR, 51); Slutim i sam neki *grob iskopan u sebi* (Đil., De, 61); Očeš li još, *srce bakino?* (Đil., KT, 164); Lolo, *srce tatino*, hodi tati! (Đil., ZČ, 313); i okretali svoje *zlatno* oko u vedro nebo (Đil., Su, 35); začuđene oči da mu navuku *oblak jeda* i proklinjanja (Đil., ZSDLj, 30); Na izlasku iz sale dočekaše ga, opet, *potoci prezira* (Đil., TO, 47); Posle, kad se utišaju ti *požari* i kad za Jelu ima jedva toplu reč (Đil., NR, 50); Pohitaj, *snago* moja, pohitaj (Đil., KŽ, 54); Osećao sam, napolju, uzvitlan *plamen leta* (Đil., SU, 131); iz dužeg razgovora bi se mogla videti *ruševina* u njegovoj duši (Đil., Že, 200); *guja opozicije* nam se zaleгла na rođenom ognjištu (Đil., ZČ, 321); *Lokve mjesečine* su se zračile na snijegu (Đil., Obm., 358); *Zelen* si ti, sinovče (Đil., RŽ, 389); pred ljudima, moraš biti *đavo* (Đil., SU, 131); Okreće ogledalo spram sunca i šalje joj u oči snop oštarih *sunčanih iglica* (Lal., LjVP, 63); ne trovati pluća svim mogućim isparenjima *gradske kuge* (Lal., ŠSN, 65); Tako se sve dalo u bijeg na rizik i *veresiju sa životom* (Lal. Plj, 70); Nećeš, *stari kurjače!* (Đur. II, Vu, 35); Spregao se, *rđa jedna* (Đur. II, Vo, 143); Ne zatvaraj oči ako te *svjetlost istine* bije u njih (Đur. I, LjSR, 21); mila si mi kao majka onih *pet crva* što igraju tamo u oboru (Đur. I, Ko., 141); Ne treba zaboraviti *staro gnijezdo* (Đur. I, SM., 149); ne znaš ti cijeniti ljude. *Zelen* si još! (Đur. I, SM., 151); koji mu baca u lice *blato sopstvenih djela i pomisli* (Đil., UR, 76); a kroz taj *pljusak svijetla* trčkarali su daleki, sitni ljudi (Lal., DV, 133).

Navedeni primjeri, ako polazimo od načela poredbene teorije metafore (metafora kao skraćeno poređenje) predstavljaju posljednji stadijum skraćivanja te predstavljaju svođenje poredbene konstrukcije samo na metaforičku riječ.

474.1. Za razliku od njih, metafore koje imamo u primjerima:

vi ste *pasja vjera*, a ne ljudi, vi ste izdajice i *potomci Brankovića* (Lop. III, Ma, 51); Gospođa se hvalila kako su njene mačke „plemenite pasmine“, *slike, umetničke retkosti* (Lal., LjVP, 61); E, veli, *stara si ti lisica* (Lal., Str., 81); Njegova prošlost je *zrno boba* (Đur. I, LjSR, 27); taj ti je bio *cvijeće* (Đur. I, LjSR, 39),

predstavljaju *kopulativne metafore* u kojima se subjekatski i predikatski pojam dovode kopulom u vezu i na taj način se izjednačavaju. Izjednačavanje im omogućuje neka zajednička osobina po kojoj su dati pojmovi slični. Sličnost je inače u osnovi svih poetskih metafora, ali je kod kopulativnih ona posebno i formom istaknuta. Sličnost se sastoji u postojanju stvarnih ili zamišljenih karakteristika pojmova koji se dovode u vezu (Kovačević, 1998b: 164). Ove metafore bi se lasno mogle preobratiti u poređenja uz upotrebu poredbenog veznika *kao*.

474.2. Sljedeći primjeri iz izučavanog jezičkog potencijala predstavljaju tzv. *apozitivne metafore* koje nastaju ukidanjem kopule u predikativnoj metafori, čime predikativ dobija sintaksički status apozicije (Kovačević, 1998b: 166). Umjesto kopule ove metafore u pisanom jeziku odvaja neki od interpunkcijskih znaka (crta, zagrada, dvije tačke, zarez, tri tačke):

Oči, što da ti zborim, zvijezde, stas – *topola* (Lop. II, Kl, 310); Đevojko moja, *snago moja...* (Đil., DLj, 25); negde po dubokom moru, njen trag, *zaorana brazda* (Đil., GNR, 213); Sine moj!... *Živa rano* moja!... (Đur. II, CG, 139); vi budite i dalje Đurići, *stara krlja bez žila* (Đur. II, Ljuš., 67).

Ovim tipom metafore jače se naglašava istost pojmova u odnosu na kopulativnu metaforu jer se ovdje metaforičkim izrazom samo reimenuje ono što je označeno nemetaforički upotrijebljenom riječju ili sintagmom.

474.3. Prenosjenje značenja može biti, osim sa imenice na imenicu i sa glagola na drugi glagol, te tako nastaju *glagolske metafore*, koje imamo u sljedećim primjerima iz analiziranog korpusa:

Matana čudno *ubode* riječ. Obrve mu se *sretoše* (Lop. I, RIŽSM, 101); kada je *umirao* dan u hrastovoj šumi (Lop. III, KHŠ, 59); Divlja i bijesna Morača je prosijecala i plava, gusta uvila se je u obrtu, *sikćući* kroz klisuru (Lop. III, Ma, 55); *ječao* je vjetar (Lop. I, MZ, 72);

proljeće, eto, *zacvrkutalo* na vrhu slamenjare (Lop. I, NO, 84); šuma nanovo *zajauka* divljim glasom (Lop. I, MZ, 80); Izgledalo je da se sa svakog prozora *deru* trube (II, Se, 139); to žito što se kruni, *šapuće* njegovu sreću i *veze* mu fin, drag i sunčan san (Đil., DLj, 23); Mladost i snaga *cvjetali su* oko njega (Đil., NV, 28); I on pođe nasumce, za nekim osmehom koji *je cvetao* u njegovoj duši (Đil., NIŽIS, 66); Na prsima mu *ključaju* tri izvorčića (Đil., CGB, 79); Vetar *je zviždao* donoseći bičevi noći (Đil., SZPOVD, 87); jedino u njemu, daleko, podzemno, *huktaše* ta zlobna mržnja (Đil., BK, 120); zluradi osmeh opet *izroni* iz bezdanog smeha (Đil., Že, 211); Pa kad se sretnemo u četiri oka, daće Bog, da se bratski golim handžarima *izgrlimo* (Đil., Ju, 227); da *bi rasekao* nelagodnost tišine (Đil., PRK, 245); Isti orah *grlio* lisnatim granjem čitav krov (Đil., PL, 305); Sunce *je bljuvalo* kroz prozore (Đil., ZČ, 317); S njim *hrupi* u kuću sunce (Đil., ZČ, 321); Jesenje jutro, sivo i tužno, *zagrlilo je* sve stvari (Đil., JJD, 398); Proljeće *je nadošlo* kao epidemija (Lal., ŠSN, 68); Jesen *je prosula* neviđenu ljepotu u te planine (Lal., ŠSN, 66); Mašine *su* izazovno vraški *grmljele* (Lal., Br, 103); Niz prodoli *je zviždao* vjetar (Lal., Sa, 131); u brdima *se rodilo* nekoliko sela i u njima *procvetao* lep, srećan, pun porodičan život (Đur. I, LjSR, 29); Nad gradom *je spavao* dubok mir (Đur. I, GVNZ, 77); A kada *je procvetao* dan u oknima (Đur. I, Izd., 126); ni kada *je glad pevala* svoju jadikovku (Đur. I, NP, 131–132); i brda ponovo kroz noć *zaurlaše* (Đur. I, NP., 139); mislimo o tom zlu i o toj nesreći što *se* tamo *razbuktala* (Đur. II, Sp, 10); guste i bele magle *pevaju* u okupanim vrhovima borova (Đur. II, Vu, 27); *pljusnu* smeh (Đur. II, Ljuš., 52); gde su *urlikali* topovi, *klokotali* mitraljezi (Đur. II, PSK, 116).

474.4. Iz kruga glagolskih metafora još je antička retorika izdvojila *pregnanciju* kao posebnu figuru. Ona se sastoji u tome što se umjesto glagola govorenja upotrijebi neki od „onomatopejskih“ glagola zvuka ili životinjskog oglašavanja koji pokazuje način realizacije govorenja. Unutar glagolskih metafora pregnancija zahvata samo one kod kojih se glagolske lekseme čovjekovog verbalnog oglašavanja supstituišu leksemama nečovjekovog oglašavanja. Pregnancija u stvari predstavlja onomatopejizaciju čovjekovog govora (Kovačević, 1998b: 172–173), što ilustruju sljedeći primjeri:

Ne znam ja ko na koga *reži*... (Lop. I, Jo, 158); Naprijed!...*rikao je* zapovjednik (Lop. III, KPL, 169); Sveštenik *zagrmije* oštro (Lop. III, MSNZZI, 36); Ali cio svijet, uz nju, *grmljaše* one riječi (Đil., TO, 40); Zaželje da vrisne, *zagrm*i i kaže svetu, nebu, svemu (Đil., SIM, 110); *Grmio je*, lupajući rukama (Đil., ZČ, 318); Zaželje da vrisne, *zagrm*i (Đil., SIM, 110); *Ne verglaj!* (Đil., DIK, 407).

Metafora se smatra jednom od „najkondenzovanijih i najsugestivnijih stilskih figura, 'najpesničkija' figura – kako je neki teoretičari nazivaju“ (Živković, 2001: 62).

475. Srodna metafori je *metonimija* kao trop kod kojeg se zamjena odvija po susjednosti. Primjere ove tropične figure bilježimo u sljedećim primjera:

ženska glava sa kreveta začuđeno se okrenu put njega (Lop. I, Im, 105); Život mi je *motika* ponijela (Lop. III, MSNZZI, 35); *Uniforma* je izricala naredbu (Lop. VI, ND, 93); *Uniforma* počeo veselo da se smije (Lop. VI, ND, 103); *Uniforma* iza stola se podiže (Lop. VI, Ci, 147); znajući za junaštvo *svačije puške* u planini (Lop. III, Strij., 157); Jezik *toljaga* ćera u usta (Lop. II, Lo, 115); dići *kuku i motiku* (Đil., JJD, 398); ne prestajući s radom *od zvijezde do mjeseca* (Đil., OID, 293); Tu nam je od *kolijevke do motike* (Đur. II, CG, 126); Govorio je da treba prihvatiti ono što ceo svet ima i od čega živi, postati prekonoć *Amerika* (Đil., MUP, 268); Moja radnja mora ostati *krvi mojoj* ili krvi svoje neću imati (Đil., OID, 297); *konopac* il' *metak* u čelo (Lal., Str., 77); U selu je bilo oko dvades' *dimova* (Lal., Ja, 85); o kćeri Vuji što je sad negdje u Kotoru, ni na *vozu* ni na *brodu* (Lal., UUR, 95); odavno je želio da se srete i progovori sa čovekom, ali *ljudskog uva* nije bilo nadaleko (Lal., Sa, 128); i na sav glas pričali u njihovoj kući o poštenju i karakteru svih onih koji su se na tom *ognjištu* podigli (Đur. I, Izd., 104); *Lipnik* je živio na jednoj strani zajedno i bratstvenički (Đur. II, Ljuš., 70); Čitavi *Stari Kraj* je tu (Đur. II, Vo, 159).

476. U trope spada i *perifraza*; ona predstavlja višestruki opis, konstrukciju kojom se iz stilskih razloga zamjenjuje prosta ili manje složena jezička jedinica kojom se izražava isti pojam. Pri tom perifraza kao stilski figura dobija status stilski markirane jedinice u odnosu na konkurentnu neperifrastranu jedinicu koju zamjenjuje (Kovačević, 1995: 76).

U podlozi perifraze najčešće se nalaze druge semantičke a nesintaksičke figure kao što su sinegdoha, metonimija, metafora, eufemizam i sl., što potvrđuju i sljedeći primjeri iz proučavanog jezičkog korpusa:

druge bi tebe danas *tice pojale!* (Lop. II, Kl, 309); *Već su se pojavile* Marku *bijele u glavi* (Lop., VI, MFO, 32); *on nije u zdravu svijest* (Lop. I, MZ, 76); *Nego kad si udarila u pomamu*, idi tamo (Lop. I, Jo, 167); *svima drži kljun u zube* (Lop. I, Se, 234); *Do svojih sijedih kosa* Mrgud je mnogo propatio (Lop. I, NP, 271); *Ne bješe tun nijednoga druga* koji na nju *nije obrnuo oko* (Lop. II, Kl, 310); *Mašan jeste hrabar, ima dobro oko i laku ruku* (Lal., Plj, 71); a koga iz sela opet „*saslušavaju*“ *mokrim konopcem*; pukoše mi kundaci u rebra (Lal., Str., 81); *Ali sad su mi u leđa gledale deset puščanih cijevi* (Lal., Str., 82); a jedan dečanski kaluđer je zeba' do smrti *i otiša' na oni svijet* sa strahom da će ga tamo pitat' taman za ovu strmen (Lal., Ja, 84); *Ali čitavo leto među njima nije pala kakva šala ili dosetka*, niti su oni *pokazali svoje bele zube i razvukli usne* (Đur. I, LjSR, 18); *vitezi koji su svojom krvlju umivali ovaj kamen* (Đur. I, LjSR, 22); *on je dobar čuvar, on neće na tanak led* (Đur. I, Izd., 122); *kad neko provuče kroz uši sela* kako će Jovo da se oženi Ljušom (Đur. II, Ljuš., 61); *Nagnut nad mlivom oklasina i ne baš u svijetlim mislima* (Lal., Gi, 120); *popušti i turi obraz* *đe ne treba* (Lal., Gi, 122).

U posljedna dva primjera iz Lalićevih pripovijetki perifraza se dodiruje sa litotom i eufemizmom.

Perifraza i neperifrastični izraz stoje u odnosu relativne sinonimije. Podudarnost, odnosno bliskost značenja perifraze kao strukturno složenije i neperifraze kao strukturno prostije jezičke jedinice je ono što omogućuje njihovu međusobnu zamjenu. Po pravilu perifraze su slikovitije od osnovnih sinonima jer podrazumijevaju subjektivno viđenje datog denotata pa su često prožete i emocijama.

476.1. Dodatnu komponentu ekspresivnosti perifrazi donose frazeologizmi u njenom sastavu, ili tzv. frazeološke perifraze – perifraze koje su strukturno podudarne sa frazeologizmom (t. 254). I upravo su frazeološke perifraze najekspresivnije od svih ostalih „jer i perifraza i frazeologizam imaju slikovitost kao imanentno svojstvo, tako je to svojstvo u frazeološkoj perifrazi, kao reduplicirano, posebno naglašeno“ (Kovačević, 1995: 85).

477. *Personifikacija* je tropična figura visoke frekvencije u jeziku analizirane pripovjedačke proze. Ona predstavlja očovječenje neživog, tj. pripisivanje čovjekovih osobina predmetima i pojavama iz nežive prirode. Mnoge pojave iz prirode pisac oživljuje i stvara poetske slike koje se upotrebom ove figure konkretizuju:

Evo nekih od mnogobrojnih primjera personifikacije iz proučavanog jezičkog korpusa: Nijedno *drvo* u šumi *nije ranjeno* (Lop. I, MZ, 58); U proljeće *otkravljena zemlja* *pokazivala nasmijani obraz* (Lop. I, MN, 244); Ne otvaram vrata našeg doma, ali mi je *rekla trava* na našim međama, da je *proklela seoske bregove* što nijesu htjeli njene izvezene torbe od šarenog cvijeća. *Topole će poći od doline i isplakanu je ostaviti* (Lop. III, Su, 68); *Uzdigla je glavu naša pšenica*, noću mi zemlja miriše, a *mlada topola pjeva* ispred kuće. *Obradovali su se naši bregovi* (Lop. III, Su, 69); *Osjeća se radost naše zemlje i veselje bijelog kamena što otvara široko srce* (Lop. III, Ze, 107); poslala u susret *radosne potoke, što se utrkuju i zasmijani od velike brzine zamaraju se i kikoću* (Lop. III, Ze, 112); a *modri pojas neba smješkaše se blagim rumenilom* (Lop. VI, Zv, 18); *nasmijala mu se crnim okom stara krovinjara* (Lop. III, SD, 41); *Stenju motike i škripe osušene grude* (Đil., Su, 36); i cvjetovi poljanama, *otvoriše modre oči* (Đil., Su, 37); Pritajeno *drijema oružje u pasu* (Đil., SHJ, 94); Koze se stisle, *žrvnji ćute, veliki granati brest rida*, a na niskoj crkvi *malo zvono jeca, jeca i cvili* (Đur. I, LjSR, 29); *zvezde se sašaptavaju i plaču* nad velikim crnim šumama (Đur. II, Vu, 28); U sobi *umorno zaškilji lampa* i ubode ga u oči (Lal., UUR, 93); Druga noć *nepokretno leži* kao razapeta između zvijezda i zemlje (Lal., Plj, 70); samo *Kom gleda vedrijem okom* niz nahije (Lal., Str., 82); i *sumrak prerano ispuzi* iz šume (Lal., 131); *Planina je disala, zvezde i vrhovi gora su se sašptavali* (Đur. II, Vu, 44).

Kao što primjeri pokazuju, personifikacija se najčešće ostvaruje u glagolskoj kategoriji riječi. U vezi je sa metaforom (jednim semantičkim podtipom – pretvaranje neživog u živo, ljudsko), metonimijom i sinegdochom.

478. U ovu grupu figura spada i jedna od najpoznatijih figura – *poređenje (komparacija)*. U cilju pojačavanja izražajnosti, izučavani pripovjedači veoma često posežu za raznovrsnim poređenjima koja su uglavnom njihova vlastita kreacija i nerijetko se odlikuju slikovitošću i ekspresivnošću. Stvaraju se interesantne i neuobičajne relacije koje sazdaju poetsku sliku.

Izdvajamo neke od mnogobrojnih primjera¹³⁷:

Uvirao je mlaz, *kao svijetla tanka zmija* (Lop. I, MZ, 69); Učini mu se zdrava i mlada *kao gorski potok* (Lop. II, Lju, 95); one njegove oči onako zastale ispod obrva, *kao da ih je đavo rukom sadio* (Lop. VI, IOJJ, 126); Bijel vrat, gladak *kao mlado lipino drvo* (Lop. II, Lju, 98); Savijena *kao crno klupko pređe* (Lop. I, RIŽSM, 99); svako zrno tvrdo i zdravo *ka' konjski zub* (Lop. I, Im, 120); pusta kladenska voda, svjež, bistra, *kao rakija* (Lop. III, MZ, 29); Prečasni otac iščeznu *kao tajanstveni pram magle* (Lop. III, MSNZZI, 37); Sijevale su mu oči *kao svjetlost svijeće* (Lop. III, MBN, 218); ja i ti smo se zatrčali *kao košute među vukove* (Lop. III, Ne, 236); O kakvo ti je grlo *kao da si ga iz gore ukrala!* (Lop. III, SRA, 241); I noć je isto tako bila teška *kao njegova misao* (Lop. III, Ko, 292); U njinoj kući je bilo *kao u zečjoj jami* (Lop. VI, MFO, 32); Sam u sobi *kao miš u pećini* ja bih dušom pisao (Lop. VI, KM, 88); sa kapicom kroz koju je bila propala kosa, tek zaručena *kao mlada trava* (Lop. VI, ND, 97); zvoni hrapav glas, *strašan kao oroz* (Lop. VI, ND, 107); pa se oči zavukle u duplju, *kao krtica u zemlju* (Lop. VI, IOJJ, 120); I zvijezde su nicalle jedna za drugom *kao krupni cvjetovi...* (Lop. II, ND, 46); Lim je *vrhdao* kroz lugove *kao guja...* (Đil., NV, 27); i on je padao, *nemoćan kao spaljen cvijet...* (Đil., TO, 46); I izrasla ona, *vitka kao jasika* i *sočna kao jabuka* (Đil., KŽ, 54); bolešljivu i *smernu kao dim* iz kandila (Đil., NIŽIS, 65); vižljava i vitka *kao stabljika* (Đil., MVK, 148); navlače ih na noge duge i suve *kao motke* (Đil., PORR, 157); lijen *kao bivo* (Đil., Sl, 333); miran *kao magare* (Đil., RK, 339); sjajan *kao sječivo* (Đil., IPOH, 344); i riječi *kao divlje kruške* zapinjale su u grlu (Đil., Obm., 361); otegnu se *kao gladna godina* (Đil., DIK, 406); Pritajila se glad u stomaku i muklo grize *kao kiselina* (Lal., LjVP, 63); Proljeće je nadošlo *kao epidemija* (Lal., ŠSN, 68); pa kad su se age pred njima zatvarale *ka spuževi u ljusku* (Lal., Gi, 125); nekada jauču i zavijaju *kao tromi, gladni zakarpatski medvedi*

¹³⁷ „Pošto je proza analitička umetnost (poezija sintetička) u njoj su češća poređenja kao figure.” (Muratagić-Tuna, 1998: 160)

(Đur. I, Si, 5); šta ste se stisli *kao udovice!* (Đur. I, Ra, 54); i lackaju jezikom *kao kamenjarke* (Đur. II, Vu, 30); štrkljasti i krakati *kao hrtovi* (Đur. I, LjSR, 8); čak niko nije ni primećivao da mu se namrgodilo čelo *kao ispucana hrastova kora* (Đur. I, Lju, 93).

478.1. Za razliku od njih, postoje ustaljena, opštepoznata, tzv. frazeološka poređenja koja su usljed svoje česte upotrebe izgubila stilsku efektnost. Ona u stvari predstavljaju kulturno i civilizacijsko nasljeđe u konkretnoj društvenoj zajednici. Za njih takođe imamo potvrda u izučavanim pripovijetkama:

Buljio je u mrak *gust kao tijesto* (Lop. I, MZ, 72); bila je *mlada kao kaplja* (Lop. I, Se, 238); Iznad planine ponalijegaše iscijeđeni oblaci, topli i *bijeli, kao vuna* (Lop. III, MZ, 29); *go ka prst* (Lop. III, ĐI, 119); Bolje prepući, *krepati kao pas* (Đil., UR, 69); Magla, *bela kao mleko* (Đil., NIŽIS, 65); Nešto zgrčeno, *ljuto kao čelik* (Đil., BK, 119); *radna kao mrav* (Đil., HMSŽ, 139); *mirnu kao jagnje* (Đil., DIK, 410); skoči šef sa sedala i *pomodre kao čivit* (Đur. I, Izd., 128); *spava pred kolibom kao top* (Đur. II, Vu, 43); A ljudi su ćutali *kao zaliveni* (Đur. I, Ra, 47); *spava Rako kao preklan* (Đur. II, Vu, 44); *kao ris ljut* (Đur. II, Ljuš., 55).

Po nekim autorima, stalni epiteti i stalna poređenja mogu se smatrati folklornom frazeologijom kao svojevrsnim citatima (Pejanović, 2015: 219–234).

479. *Hiperbola* nas uvodi u krug semantičko-sintaksičkih figura; spada u trop koji se sastoji u kvantitativnom pretjerivanju, preuveličavanju, uslovljenom emocionalnim odnosom prema predmetu govora.

Primjeri iz izučavanog korpusa:

Napuniće dvjesta godina! – mislio je Matan o Ivi (Lop. I, RIŽSM, 98); *A neće ga u sedam sela biti!* (Lop. I, Jo, 164); *E ljepši je nego Carigrad!* (Lop. II, Se, 173); vrela ljubav prema Maci ga raskinjala *na hiljadu krstova* (Đil., JČ, 239); zalud bi to učio *hiljadu godina* (Đil., PRK, 243); pa bi *popili čoveku krv*, sve kap po kap (Đil., SI, 334); Bila je studena noć, *nokti da otpadnu* (Đil., Obm., 361); Vele „aus“ i viču – *sve svece s neba skidaju* (Lal., Str., 80); eto će su – *ni komitski ih đavo ne bi lako pronašao* (Lal., Str., 81).

480. Semantičke figure u užem smislu odlikuju se specifičnim semantičkim odnosima leksema koje ih čine. Tipični predstavnik je *antiteza (kontrast)*. Zajedno sa oksimoronom, antimetabolom i paradoksom svrstava se u grupu figura suprotnosti, tj. u grupu figura koje kao strukturno-semantičku karakteristiku podrazumijevaju komponentu adverzativnosti (Kovačević, 1995: 15).

Upotrebom kontrasta u književnoumjetničkim tekstovima postiže se izrazita konkretizacija slike, što potvrđuju i naši primjeri ove stilske figure u analiziranoj jezičkoj građi:

Taj olinjali mačak bio mi je nekad *radost*, sada mi je *tuga* (Lop. VI, KM, 87); zašto *istinu* vide u *laži*, a *ljubav* u *mržnji*? (Lop. VI, KM, 88); *Mnogo* priča, *malo* radi (Lop. I, NO, 88); Ne mogaše pobjeći, ni jednom pomisli, od nečega što je dolazilo; možda *krvavo* i *strašno*, možda *svijetlo* i *blago* (Đil., TO, 46); Jer, *imali* ili *nemali*, *bolovali* ili *pucali od jedrine*, svi smo ljudi (Đil., UR, 69); vidje se da *ново* vrijeme donosi *нове* nevolje kojima *staro* stanje i *staro* lukavstvo ne može da odoli (Lal., SS, 110); Nisu to mađarske ili ruske ravnice, nije to Pariz ili Berlin, gde jedne davi *beda* i *sirotinja*, a druge *bogatstvo* i *luksuz* (Đur. II, PSK, 110); ne poimaju ljudi da se čovek može *roditi kao Bog* i *umreti kao đavo* (Đil., SIM, 106); njegov *okomit uspon* i *iznenadan pad* (Lal., St, 108); svi su se vraćali *praznih* ruku, usta *punih* psovke (Lal., SS, 111); *Patnja*, *bol*, *radost* i *ushićenje* u naborima i prelivima trepere (Đur. II, Ljuš., 75).

Najčešće imamo naporedo stavljanje dva antonima da bi se jače istakla kontrasna slika.

481. Jedna od „najzahtjevnijih i najbisernijih semantičko-sintaksičkih figura jeste sinestezija“ (Kovačević, 1995: 39). Ona predstavlja u konstrukciji čulni sadržaj čulom kojemu je on nedostupan.

U izučavanoj prozi sinestezije bilježimo u sljedećim primjerima:

A po njoj su igrale nemirne *sjenke* drveća, *drhtavo sivkasto plave* (Lop. I, MZ, 76); *Vlažni sumrak* rastao je iz grmlja (Lop. I, NO, 88); gorelo je u *treptavoj daljini* (Lop. I, Dj, 127); uhvati planinu, koja zatrepta *crvenom bojom* (Lop. I, DO, 140); Al' zagledan u *drhtavu*

daljinu (Lop. I, Le, 183); *Otud doleće težak i truo krik* (Đil., PORR, 161); i *gvozden bljesak očiju* i *gvožđa* (Đil., SHJ, 95); *Zelen, topao talas pomilova mu ruku* (Đil., NV, 28); *Marko zadrijema na daskama, zapljusnut toplim i sočnim suncem* (Đil., PORR, 158); *meko se glasnu Nikola* (Đil., Su, 34); *Oči su joj blesnule metalnim, teškim sjajem* (Đil., NV, 27); i *stalno presijecala njegov san i tamno, gvozdeno nebo* (Đil., UR, 71); *Pokošene livade su mirisile sve pijanije* (Đil., PL, 311); *U zaseoku ga dočeka naježena tišina* (Lal., Gi, 122); *Pljušti žežena kiša, vrućina drhti kroz modrikavi i ljubičasti vazduh* (Đur. I, LjSR, 18).

Primjeri *treptava daljina*, *meki smešak*, *vlažni sumrak gvozden bljesak očiju*, *gvozdeno nebo*, *metalni sjaj* jesu primjeri sinestetičkog metaforičnog epiteta – koji predstavlja posebnu vrstu epiteta u kojem se radi jače izražajnosti povezuju različiti čulni utisci.¹³⁸

482. *Gradacija* spada u prelazni tip figura, odnosno u one figure kod kojih je teško odrediti primarnost nivoa odstupanja. Najprije imamo kombinaciju sintaksičkog i semantičkog odstupanja (Katnić-Bakaršić, 1999:114). Najčešće se ubraja, van jezičkih nivoa, u figuru misli. Ona predstavlja figuru intenzifikacije realizovanu posebnim sintaksičkim sredstvima. Odlikuje se specifičnim sintaksičkim rasporedom svojih djelova, a uz to ima bitan semantički kriterij – „svaki naredni član ima jednu dodatnu semu kvantiteta (intenziteta) u odnosu na prethodni, a svi članovi imaju jednu zajedničku semu kvantiteta, arhisemu kvantiteta (intenziteta)“ (Katnić-Bakaršić, 1999:114). Gradaciono nizanje jezičkih jedinica predstavlja svojevrsnu skalu dvovrsnog stepenovanja – uzlaznog (klimaks) i silaznog (antiklimaks), tj. skalu narastanja, povišavanja i umanjivanja, slabljenja.

Gradacija je stilističko-semantička kategorija, nije gramatikalizovana, već je posljedica „semantičkog suodnosa u niz dovedenih jezičkih jedinica“ (Kovačević, 1995: 50).

Nizanje takvih jedinica čini da iskaz postane emocionalno obojen i samim tim stilski efektan.

Sa aspekta tekstualne stilistike i gradacija predstavlja vrstu stilističkog konektora (v. figure ponavljanja), kao i retorička pitanja.

Primjeri gradacije iz proćavane jezičke građe:

¹³⁸ O ovim epitetima v. primjere i u jeziku Ć. Sijarića (Muratagić-Tuna, 1998: 162–163).

Danas će miša, sjutra će kobasicu, a prekosjutra slaninu (Lop. I, SM, 278); *Majka je kukala, plakala, hvatala se za kosu* (Lop. II, Čo, 323); *Kao živi mravinjak penjala se ta hladnoća odatle uz njene prste, ruke, ramena, širila po licu, hvatala za oči, uhodila u tijelo, stiskala zglobove, ledila kosti* (Lop. III, Strij., 165); *Nadživjeće Matana, umuka, cijelo selo!* (Lop. I, RIŽSM, 98); *Nastalo je došaptavanje, zatim galama, cika, lupa kamenica* (Đil., PRK, 249); *samo da je neko nad njom, da je steže, ispija joj snagu, krv* (Đil., NH, 273); *Ipak, trčao je nekud: u noć, mrak, smrt, pakao* (Đil., NH, 284); *Ali je osećao kako to nisu iste smrti i kako će kod Anke, njegova duša, srce, celokupna njegova nutrina, živeti jednim svežim, sočnim životom.* (Đil., NIŽIS, 66); *penje se sve više, sve dalje, u nebo* (Đur. II, Vu, 28); ... *A tamo, na drugoj strani, motor istrča, zabrekta, jurnu nekuda iz grada. Jurnu brzo, brže... ludački* (Đur. II, Vu, 50); *javio se neki bunt protivu ljudi i života, protivu sudbine i Boga, protivu svega* (Đur. I, NP, 136).

Kao što primjeri pokazuju, gradacija može biti odraz gradiranja ne samo objektivno prisutne semantičke komponente u svakom od elemenata niza već i odraz subjektivnog gradiranja – dovođenjem onih elemenata u gradacioni niz koji semantički ne stoje u takvom odnosu. Često su pojačane kumuliranjem jezičkih jedinica.

Homografijske i homofonijske figure

483. Kao podvrsta sintaksičko-semantičkih figura javljaju se i sve homografijske i homofonijske figure, figure konstrukcije, tj. „figure koje karakteriše grafijska ili zvukovna podudarnost ili bliskost redupliciranih jezičkih jedinica i njihovo različito značenje (Kovačević, 1998b: 37).

484. *Paronomazija* nastaje nizanjem riječi srodnih na planu izraza, ali različitih po sadržaju, odnosno povezivanjem riječi glasovno sličnih ali etimološki različitih, da bi se istakla neka podudarnost ili oprečnost njihovog značenja (Simeon: 1969, 25). Ona nerijetko može imati i funkciju izazivanja komičnog efekta ili služiti za stvaranje mreže asocijacija, za preplitanje različitih motiva u kojima se krije smisao stihova. Prema jednoj riječi stavlja se druga, koja sa prvom slično glasi, razlikujući se od nje često samo po kojim slovima u osnovi, a značenje im je

različito, nerijetko i suprotno. Pri tom, paronomazija je utoliko bolja i efektnija što je bliža „istozvučnosti“, odnosno što je diferencijalni dio dviju leksema manji (Kovačević, 1995: 104).

Kada se razlika između dviju leksema temelji upravo na minimalnoj fonološkoj opreci (na jednoj ili dvije foneme), to je tip tzv. *apofonijske paronomazije*.

Kod ove figure i njoj srodnih ne treba zanemariti ni ludičku funkciju, tj. funkciju poigravanja jezikom.

Evo zabilježenih primjera iz proučavane jezičke građe:

kao potok kome se ne zna ni *izvora* ni *uvira* (Lop. VI, KM, 81); ne može se *soj s nesojem* više no pas s mačkom (Lop. II, Ne, 217); On je došao i nestao *nenadno* i *neznano* kao da su ga *donijele* i *odnijele* mutne vode (Đil., ZSDLj, 31); što da se zlotucamo od *nemila* do *nedraga* (Đil., CP, 396); Nemaš tu, vala, šta ni *viđet'*, ni *priviđat'* (Lal., Sa, 131); Oni koji su mogli da ostanu u *krpežu* i *trpežu*, nisu znali za bolje (Đur. I, Lju, 83); kome ne znate ćud, kome ne znate *volje* i *nevolje* (Đur. I, Ra, 51); da vi po ovoj livadi *aćete* i *skaćete* (Đur. I, Ra, 53); Svima *obećaje*, a nikom *ne daje* (Đil., Odl., 408); A uveče opet na *put bez puta*, *sve stranputicom* (Lal., Dr, 119).

485. *Etimološka figura* se definiše kao sintaksičko povezivanje riječi iste osnove (porijekla, etimologije). Kod nje se gotovo uvijek naglašava samo dominantna semantička komponenta čiji je nosilac korijenski morfem. Najčešće su to glagoli sa unutrašnjim objektom, ali su moguće i druge kombinacije (Kovačević, 1995: 102):

Žive one *životom* starih ljudi (Lop. III, Ze, 108); Jedna starica *muku muči* da prođe (Lop. VI, ND, 108); primaknem stolovač i *pričam priču* (Lop. III, KHŠ, 65); Ko u selu umije ljepše *usiriti sir* (Lop. I, MN, 244); Što sam joj se *bliže bližio*, sve se je na njoj bolje isticalo (Lop. VI, NT, 63); Da ga *čeka*, ko zna kad će ga *dočekati!* (Lop. I, Dj, 132); *Kuku meni, kukavcu!* (Đil., TO, 42); *Kuku* nama, sinjim *kukavicama*, *kuku!*... (Đil., TO, 43); On je, eto, *živeo* tim *životom* (Đil., NIŽIS, 66); Tada Ismail *ispriča priču* (Đil., OID, 303); da *kuću kućimo* zajedno (Đil., Obm., 363); uzima pravac put Klisure i *trkom trči* prema Ledini (Lal., St, 109); klanjao se vlasti, *klanjao* se i *priklanjao* (Lal., Gi, 121).

Kao što se iz primjera vidi, etimološka figura ima veoma eufoničnu strukturu, zahvaljujući kojoj i ostvaruje svoju stilogenost u datom iskazu.

IZ LINGVISTIKE TEKSTA I TEKSTUALNE STILISTIKE

486. Dosadašnji monografski prikazi jezičkih i stilskih karakteristika pojedinih pisaca ili njihovih djela uglavnom su kao gornju granicu imali rečenicu i samim tim završavali se na sintaksičkom jezičkom nivou. Iz potrebe da se prevaziđu ograničenja takvog tradicionalnog opisa jezičke strukture, i same strukturalne gramatike¹³⁹, te da se slijedi noviji, širi, sveobuhvatniji prikaz jezičkih osobina, obuhvatili smo pojedine pojave i na nadrečeničnom nivou, tj. karakteristične pojave iz domena funkcionalne gramatike, uključujući dostignuća iz oblasti tekstualne lingvistike i stilistike, koja predstavljaju relativno mlade grane nauke o jeziku.¹⁴⁰

Dakle, u ovom poglavlju razmotrićemo najkarakterističnije pojave na suprasintaksičkom nivou, ali bez zalaženja u teorijske rasprave oko diferencijacije teksta i diskursa i bez pretenzija na iscrpnost, a više kao potrebu da se u detaljnom ispitivanju jezičko-stilskih osobina na određenom korpusu moraju uzeti u obzir i jedinice višeg nivoa od rečenice, a smatramo da je u proučavanju narativnih tekstova to od posebne važnosti.¹⁴¹

Jake pozicije teksta

487. Sa aspekta tekstualne stilistike u lingvostilističkoj analizi proučavaju se između ostalog i tzv. jake pozicije teksta. One podrazumijevaju „ona mjesta u tekstu koja su svojevrsna smisaona i stilistička 'čvorišta' teksta, mjesta koja su po svojoj poziciji u tekstu i po svojoj formi izuzetno značajna za razumijevanje toga teksta“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 97).

Ovdje ćemo razmatrati prvu i posljednju rečenicu teksta, kao i naslove pojedinih pripovjedaka i imena likova na izučavanom korpusu.¹⁴²

¹³⁹ „Odnos rečenice i teksta, kao i uključivanje rečenice u tekst, a – u konačnici – i tekst kao jezična struktura i / ili kao komunikacijska činjenica predugo su ostajali na marginama gramatičkih zanimanja.“ (Badurina, 2015: 285)

¹⁴⁰ „Činjenica je da se istraživanje većih jedinica od rečenice počinje intenzivnije pojavljivati tek u drugoj polovini XX vijeka kada su se neke nove discipline već oformile: psiholingvistika, sociolingvistika, pragmatička lingvistika itd.“ (Savić, 1993: 14).

¹⁴¹ U literaturi se ističe ne samo nužnost da tekst mora zauzeti važno mjesto u lingvističkim teorijama nego i nužnost *obuhvaćanja* razine teksta gramatičkim opisima / propisima (Badurina, 2011: 340).

¹⁴² Osim njih, u jake pozicije teksta spadaju i epitaf (moto), podnaslov(i), a šire posmatrano i stilske figure i tropi, frazemi, krilatice, poslovice i izreke, citati, termini, rimovane riječi i dr. (Katnić-Bakaršić, 1999: 98).

Naslovi

488. Naslovi u književnoumjetničkim tekstovima imaju posebnu stilističku vrijednost. Sadržaj teksta se najsežetije prikazuje kroz naslov (referencijalna funkcija naslova), animira pažnju recipijenta (konativna funkcija), te izrazi vlastitu posebnost (ekspresivna funkcija) (Katnić-Bakaršić, 1999: 98).

Svi pripovjedači često koriste i ime nekog od glavnih junaka u naslovu pripovijetki („Ruža“, „Jošana“ (Lop. I); „Barjaktar Jošo“, „Ljubica“ (Lop. II); „Krneta Kasap“, „Đuro Ivov“ (Lop. III); „Jupo čergaš“, „Student Mile mle kardžija“ (Đil.); „Obrad i Majo“ (Lal.); „Starac Milovan“, „Ljuša“ (Đur.), za koja bismo konstatovali da nijesu stilski markirani, a na drugoj strani izdvajaju se oni sa manje ili više izraženim stilskim efektom.

489. Od karakterističnih naslova izučavanih međuratnih pripovijetki izdvojili bismo sljedeće: u pripovijetkama N. Lopičića: „Mašanov zločin“, „Lelek“, „Radost i žalost seljaka Matana“, „Ljubav“, „Krv“, „Zemlja“, „Marija bez nogu“, „Tajanstveni gost“, „Jedna smrt“, u pripovijetkama M. Đilasa: „Seljakova smrt“, „Kap života“, „Demoni“, „Junaštvo“, „Dvije ljubavi“, „Nešto iznad života i smrti“, „Žalost kod Dimićevih“, u Lalićevim pripovijetkama: „Ljubav Vulete Petrova“, „Samoća“, „Pljačka“ i pripovijetkama D. Đurovića: „Ljudi“, „Osveta“ – izdvajanjem u kratke naslove (mahom sastavljene od jedne riječi ili sintagme), a biranjem leksičke jedinice koja pobuđuje pažnju čitalaca samim „značajem“ koju ta riječ ima, odnosno uopštavanjem i biranjem „krupnih“ riječi za naslove koje u zenit pripovjedačkog teksta stavljaju riječi značajne kao opšteživotne kategorije – u prvom planu tematika ljubavi, života, smrti, samoće, ili pak biranjem tema koje su značajne sa šireg kulturološkog aspekta („Junaštvo“, „Osveta“, „Zemlja“), odnosno naslove koji su dovoljno intrigantni da pobude pažnju čitalaca („Radost i žalost seljaka Matana“, „Tajanstveni gost“, „Mašanov zločin“, „Krv“, „Demoni“, „Pljačka“, „Žalost kod Dimićevih“, „Marija bez nogu“).

489.1. Kao takođe stilski relevantne, izdvajamo i naslove koji prelaze okvire riječi i sintagme i predstavljaju segment rečenice ili pak čitavu rečenicu: „Moji seljaci ne znaju za istinu“, „Kad pane Lovćen“... (Lop. III); „Stric umire“, „Hajduk Marko se ženi“, „Bog stvara ljude“ (Đil.); „Vladimir Stipović kašljuca...“ (Lal.); „To nije tako pre bilo“ (Đur.).

Iz ove grupe posebno su karakteristični naslovi: „Stric umire“, „Hajduk Marko se ženi“, iz opusa Đilasovih kratkih priča koji upotrebom stilski markiranog oblika prezenta u naslovu saopštavaju novost i pobuđuju čitaočevu radoznalost, kao i naslovi „Vladimir Stipović kašljuca...“, i „Kad pane Lovćen“... koji sa trima tačkama kao stilskim sredstvom u samom naslovu skreću pažnju čitalaca i na grafičkom i sematičkom planu, odnosno kroz nedorečenost ostvaruju stilski efekat.

Inkoativna i finitivna rečenica

490. Pored naslova, epitafa, podnaslova, i prva i posljednja rečenica, tzv. inkoativna i finitivna rečenica u tekstu spadaju u jake pozicije. Kod inkoativne rečenice imamo tzv. kataforičku (otvaračku) funkciju, a kod finitivne anaforičku, zatvaračku funkciju (Katnić-Bakaršić, 1999: 99). Prepoznavanje i analiza jakih pozicija u tekstu je veoma bitna u stilističkoj analizi, a posebno analizi književnoumjetničkih tekstova. U pripovjedačkoj prozi ima poseban značaj.

Počeci izučavanih pripovjedaka različito su strukturirani – od uvodnih rečenica koje izgovara lik, preko uvodnih misli sveznajućeg pripovjedača, opisa, čak dijaloških sekvenci datih na samom početku. Ovdje ćemo izdvojiti najupečatljivije primjere koji su stilski relevantni.

490.1. Izdajamo uvodnu rečenicu Đurovićeve pripovijetke „Na pločama“: „Ne, nikada pre brda nisu doživela tako nešto strašno i neočekivano, tako užasno i jezivo“. Već sami početak pripovijetke isticanjem strahote i jezivosti događaja koji će se prezentovati u pripovijeci pobuđuje pažnju čitalaca i time je uvodna rečenica teksta, kao jaka pozicija, posebno naglašena.

490.2. Ili ništa manje intrigantan početak Lopičićeve pripovijetke „Markov smijeh“, koja počinje upitnom rečenicom: Gdje su tragovi ljudske krvi na ruci oficira Vebera? (Lop. II, MS, 85), odnosno: „Kako nijesam mogao primjetiti da je i onaj han sa izvaljenim pragom, kao iščašenom samilosnom prosjačkom rukom i sa zatvorenim vratima – nesrećna kuća?“ (Lop. VI, JS, 21)

490.3. Već samo naglasili da neke od pripovijetki počinju i dijalogom likova. Takva je pripovijetka „Starac Milovan“ Dušana Đurovića, koja bez posebnog uvoda, počinje *in medias res*, dijalogom likova, pa se tek u nastavku pojavljuje narator koji pojašnjava o čemu to likovi

razgovaraju. I ovakav način, neočekivani, bez uvodne rečenice u bukvalnom smislu, postaje stilski efektan:

- Sijeno dobro rodilo, a?
- Dobro, dobro!
- Ja mlim i pšenica?
- Prisušilo je, ali su dobri.
- E, valim Boga, bar ćemo jedanput imati pogače, i urmetinovice dosta, da ne idemo svaki čas s vrećom preko ramena na pazar.

Tako je razgovarao starac Milovan jedne letnje noći u brdima sa sinovima i snahama... (Đur. I, SM, 148).

490.4. Sličnog je karaktera i početak Đilasove pripovijetke „Dvije ljubavi“:

- Beričet, Tanjo, puna kuća žita...
- Bogu fala, Stamenka...

I njemu je blago i vedro u duši (Đil., DLj, 23).

490.5. I Lopičićeve „Sluga Fric i Jovanovi konji“:

- Ama, sve, sve bih učinio za tebe, sve...
- I ti petnaest godina služiš Jovana Mićukana, a nemaš svojih konja!
- Nemam... Kad bi povjerovala da ih imam
- Kad bih ti vidjela tobolac novca
- I onda bi živjela sa mnom
- Bih, ali ne stalno (Lop. III, SFIJK, 133).

490.6. Lalićeva pripovijetka „Strah“ počinje rečenicom sentencioznog karaktera koju takođe izgovara lik koji je ujedno i narator u toj pripovijeci: „- Da čovjek umre od straha, tu mnogo ne treba – glavno je da ima slabu petlju.“ (Lal., Str., 77), koja je takođe direktnim uvođenjem u pripovijetku stilski efektan. Sem toga, uvodna rečenica može u sebi sadržavati i humorističke elemente, a istovremeno dovoljno intrigantne da pobude čitaočevu pažnju, kao što je Lalićeva priča „Obrad i Majo“: „Da li je svijet krivo nasaden ili ga Obrad krivo gleda – to još dosad nije riješeno, niti se našao dovoljno visok tribunal da to presudi.“ (Lal., OIM, 94)

Sličnog je karaktera i početna rečenica njegove pripovijetke „Drugovi“, samo data u formi upravnog govora: „- Ništa se ti, bućko, ne sjekiraj! To ti zapravo ničem ne služi, a osim toga može ti čak i zdravlju škoditi“ (Lal., Dr, 115).

490.7. Sentencioznog karaktera je uvodna rečenica Đilasove pripovijetke „Tajanstveno otkrovenje“, koja bi se mogla uzeti kao moto, budući da je nastavak pripovijetke i grafički odvojen novim poglavljem: „Često se ljudska duša, sama od sebe, otvori za visoke i plemenite činove.“ (Đil., TO, 38)

490.8. Inkoativnu rečenicu književnoumjetničkog teksta efektnom može činiti i postojanje neke stilske figure, ka npr. u pripovijetkama „Začece čovjekovo“ i „Obična priča“ M. Đilasa:

„Sunce je pipalo rudim i svježim prstima po sobi“ (Đil., ZČ, 312); To jutro je sve bilo sivo i mrzovoljno (Đil., OP, 329), gdje je spoj personifikacije i (sinestetičnih) epiteta na pravi način uvelo u pripovjdački tekst.

Kao karakterističan primjer izdvojimo i Lopičićevu pripovijetku „Moji seljaci ne znaju za istinu“ koja počinje i završava se istom rečenicom i to vrlo upečatljivom: „U ime Oca i Svetoga Duha – amin!“ (Lop. III, MSNZZI, 33) inkoativna rečenica, a: „I to sve u ime Oca i Sina i Svetoga Duha – amin!“ (Lop. III, MSNZZI, 37) finitna rečenica, čime se dobila prstenasta kompozicija ove pripovijetke, a prološka i epiloška granica teksta se povezale.

490.9. Sa aspekta tekstualne lingvistike i stilistike, posebno je indikativan i završetak nekih pripovjedaka koji je dat aluzivno, u nagovještaju, neeksplicitno, što je još jedan postupak koji je moderna tendencija u pripovjedačkom postupku. I finitna rečenica koja ima zatvaračku funkciju u tekstu spada u jake pozicije i njena uloga je značajana.

Kao ilustraciju navodimo završetak Lopičićeve pripovijetke *Djevojka*, gdje Milica, hoteći da spere djevojačku sramotu, sama sebi presuđuje, ali pripovjedač ne kaže eksplicitno da se djevojka objesila, već na sljedeći način završava pripovijetku:

„Ona uze uže, savi ga oko ruke i iziđe. Cio prostor oko Andrijine kuće bio je prazan. Tada joj se i kamenjar učini go i pust. Obori oči na uže, obmotano oko ruke.

Učini joj se da visi oko njene ruke, kao prebačeno preko mrtve, ukočene grane. Ona se zagleda u njega razrogačenih, užasnutih očiju. Osjeti da je popadoše suze.

Ali u trebutku, sva ozbiljna i blijeda, ona naglo odvi uže i baci ga preko ramena. Divljim trkom pojuri s njim ka planini.“ (Lop. I, Dj, 135)

490.10. Takođe, završetak Lopičićeve pripovijetke „Jošana“ ne govori eksplicitno o dešavnjima koja će nastupiti nakon pobjede radnika i seljaka nad bogatašima i eksploatatorima koje predstavlja lik Vukca, već to daje u naslućivanju, kao nagovještaj velike bure koja predstoji:

„Vukac se uspravi i plašljivo pogleda kroz prozor.

Svijet je bio dolje, daleko ispod njegove kuće. Masa je rasla. Pritrčavali su mnogi. Mahali su granama, krpama. Vukac opet vidje Jošanu.

Ustuknu korak od prozora, kao da se plaši da im se pogled ne sretne. Sruči se prosto u stolovač. *A onda, preplašen, poklopi uši dlanovima i stište čvrsto da ne čuje pjesmu, koja mu je ječala u ušima kao strašna grmljavina pred velikom nepogodom*“ (Lop. I, Jo, 181).

490.11. Na isti način dat je završetak Đurovićeve pripovijetke „Vuci“, gdje se na kraju ne otkriva sudbina bolesne žene Mirove, koja je od početka pripovijetke u centru pažnje, čitaocu se na kraju ne govori da li je žena preživjela, već se pripovijetka završava na sljedeći način:

„... A tamo, na drugoj strani, motor istrča, zabrekta, jurnu nekuda iz grada. Jurnu brzo, brže... ludački. Odnese njega, Mira, i njegovu polumrtvu ženu. *Odnese napred ... u neizvesnost.*“ (Đur. II, Vu, 50)

Kumuliranjem jezičkih jedinica i posebno isticanjem pauza naglašenih trima tačkama, neeksplicitnim završetkom pripovijetke, isticanjem upravo riječi „neizvjesnost“ u finitnoj rečenici, postiže se stilski efekat.

490.12. Finitna rečenica pripovijetke može biti i upitna, čime se dodatno stilizuje završetak pripovijetke i ostavlja nerazriješenim. Takva je finitna rečenica Lalićeve pripovijetke „Devet vodenica“: „Nisko nad dolinom je visila magla i skrivala svih devet vodenica. Najgornja, Babanova još je naprazno jaukala kad su čobani potjerali stoku iz planine. Svratili su i začudili se: - Kud li je to stari odblejao?...“ (Lal., DV, 138)

I Đilasove pripovijetke „Žito, žiti, žito“:

„To je govorio Mile Kusovac, lupajući štapom po putu. Sedmi dan se već vraćao kući bez žita. I mislio: da li će ih zateći žive i šta će reći žena kad baci praznu torbu. Šta će sin?

A dijete u kolijevci?“ (Đil., ŽIŽIŽI)

U završetku ove Đilasove pripovijetke imamo gradacijsko nizanje pitanje gdje finitna rečenica predstavlja klimaks.

490. 13. Kao najupečatljiviji izdvajamo završetak Đilasove pripovijetke „Na puškomet od Mojkovca“: „I kad više ne bi nikoga, ona je još dugo stajala tako, gledajući niz pusti drum, niz

blještavo polje, - *brojeći da ne nabroji, čekajući da ne dočeka*“ (Đil., NPOM, 453), gdje finitna rečenica sadrži veoma efektan spoj stilskih figura gdje se stiču veoma ekspresivna etimološka figura sa elementima paradoksa, a sve to pojačano posebnim isticanjem crtom iza koje slijedi efektno poentiranje, koje ponavljamo, posebno efektnim čini postojanje stilske figure sa izrazitom stilskom markiranošću u finitnoj rečenici. Tom rečenicom završava se i čitava zbirka Đilasovih međuratnih pripovijetki.

Imena likova imenovanje u tekstu uopšte

491. Imena likova u književnoumjetničkom tekstu od značaja su kao smisaona čvorišta teksta i kao pokazatelji promjene tačke gledišta (Katnić-Bakaršić, 1999: 99). U književnoumjetničkim tekstovima ime lika nekada može biti u funkciji njegove karakterizacije, ili sadržavati „posebne estetske ili simboličke konotacije“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 99). U pripovjedačkoj prozi koja je bila predmet naše analize imena likova su značajna posebno sa kulturološke tačke gledišta. Zapravo, budući da većina pripovjedaka ima za tematiku život na crnogorskom selu, socijalnu dimenziju tog života, u nekima se očituje uticaj patrijarhalne kulture, a neke kao u ogledalu preslikavaju crnogorski mentalitet (ovo se posebno odnosi na pripovijetke N. Lopičića, koje su i tematski najdosljednije vezane za život crnogorskog seljaka i socijalnu dimenziju tog života). Tako, Lopičićeve pripovijetke donose niz ženskih likova koji uz svoje vlastito, sadrže i ime svog muža u obliku prisvojnog pridjeva: *Jove Ivova* (Lop. II, Lo); *Mare Jokova* (Lop. II Ne), ili očevo ime kod neudatih: *Krstinja Savićeva* (Lop. I, Im.); *Stake Ivova* (Lop. II, Lo, 116). I u pripovjedačkoj prozi M. Đilasa i M. Lalića bilježimo: *Jana Markova* (Đil., KŽ), *Stanija Lukina* (Lal. Str.), a svakako je najrasprostranjenija pojava imena muških likova koja uz vlasito, sadrže i očevo ime, takođe u obliku prisvojnog pridjeva: *Jošo Ivov* (Lop. II, Lju); *Milo Savov* (Lop. II, Lju); *Petar Đuranov* (Lop. II, Lo); *Ilija Jošov* (Lop. II, Lo); *Mašo Ivov* (Lop. II, MB); *Filip Andrin* (Lop. II, GID); *Marko Jovanov* (Lop. II, Gu); *Vukašin Markov* (Lop. VI, Mr); *Petar Đukanov* (Lop. III, KK); *Đuro Ivov* (Lop. III, ĐI). Ovakav način imenovanja muških likova, koji se može i danas sresti u neformalnom razgovoru na području Crne Gore, a kao odraz patrijarhata, prisutan je i u Lalićevim pripovijetkama i sa manjom zastupljenošću i kod Đilasa i Đurovića, gdje se uz očevo ime ponekad daje i prezime: *Vuleta Petrov* (Lal., LjVP); *Radule Simov* (Lal., Str.); *Jovica Đorđijev* (Lal., Ja); *Veljko Mirašev* (Lal., St); *Miljan Nenadov* (Lal. Gi);

Jovan Ilin Vujičić (Đil., SJH); *Marko Ibrov Đilas* (Đil., SHJ); *Krcun Perišin* (Đur. I, Lju); *Đuro Blažov Marinić* (Đur. II, Vo); *Vuko Stanov Nikolić* (Đur. II, TNTPB); *Drago Jovanov* (Đur. II, Ljud.).

492. U izučavanim pripovijetkama registrovali smo i imena likova prema porijeklu, mjestu ili zemlji odakle potiču: *Čeh Jan*, *Mile Ličanin* (Lop. UP); kod Đilasa još uopštenije – dva lika se oslovljavaju sa *Crnogorac* i *Balija* (Đil., Že); a često je i zanimanje lika navedeno uz vlastito ime: *Luka drvar* (Lop. III, KK); *Krmeta kasap* (Lop. III, KK); *sluga Fric* (Lop. III SFINJK); *pop Vukale* (Lop. III, KK); *pop Luka* (Lop. I, PLG); *Marko Filipov ogradar* (Lop. VI, MFO); *Mašan gorar* (Lop. VI, IOJJ); *poreznik Matić* (Đil., MPR); *medicinar Matijašević* (Đil., MPR); *gazda Tomo* (Đil., GNR); *Jupo čergaš* (Đil., JČ); *čifčija Vuk* (Đil., IPOH); *Mašo Topdžija* (Lal., Dr); *gazda Jovo* (Đur. I, LjSR); *doktor Filipović* (Đur. II, Sp); *asistent Zainović* (Đur. II, Sp); *inženjer Pavlović* (Đur. II, Ljud.), što je u funkciji njihove karakterizacije.

493. Ipak, najupečatljivija su ona imena u čiji sastav ulazi neka fizička karakteristika lika (često negativna), a za takvim imenovanjem i ujedno karakteriziranjem likova češće od ostalih posezali su Lalić i Đilas u svojim narativnim tekstovima: *Jovan Perić Hromac* (Đil., SZPOVD); *Antonije Petrović Goljo* (Đil., KŽ); *Pera Ćopa* (Đil., MPR); *Ćorko* (Lal., St); *Miro Dreko* (Lal., St). Kao što se vidi, neka od karakternih crta lika postala je sastavni dio njegovog imena i piše se velikim početnim slovom.

Tačka gledišta kao narativna figura

494. Narativne figure relativno su noviji tip figura koje funkcionišu u svim onim umjetnostima koje počivaju na naraciji (Katnić-Bakaršić, 1999: 116), i u tom smislu značajne su pri analizi narativnih tekstova kojima smo se mi bavili. U stilistici teksta posebno je značajna i tačka gledišta koja pokazuje način organizacije teksta, poziciju sa koje teče pripovijedanje (Katnić-Bakaršić, 1999: 104). U analizi je primarno odrediti nulti stepen stilističnosti, tj. odrediti neutralnu tačku gledišta, a najčešće se kaže da je neutralna tačka gledišta ona koja je neprimjetna, pa se odstupanjem može smatrati i uvođenje sveznajućeg, autoritativnog pripovjedača, ali i pripovijedanje u prvom licu, a presijecanje različitih tačaka gledišta smatra se posebno figurativnim (Katnić-Bakaršić, 1999: 116).

Ovdje ćemo ilustracije radi izdvojiti tek neke od mnogobrojnih stilski efektnih primjera u kojima dolazi do presijecanja različitih tačaka gledišta:

494.1. Đurovićeva pripovijetka „Voda“ počinje tako što u formi upravnog govora, u prvom licu lik izgovara rečenicu: „– Samo da znam pisati. – Ali što je fajde kada ne umijem ... Nepismen čojak i nije pravi čojak! ...“, a onda se pripovijedanje nastavlja iz pozicije sveznajućeg pripovjedača, u 3. licu: „Seljaci, čupavi i kosmati, više goli nego obučeni, okupljeni u hladovini više kuća da posede i porazgovaraju dok prođe vreline dana, očekivali su da još nešto reče i dovrši svoju misao“... Promjenu tačke gledišta u ovakvim i sličnim primjerima posebno efektnom čini diferenciranje govora likova u odnosu na autorski govor postojanjem dijalekatski markiranih osobina, a u slučaju pripovijetke D. Đurovića i razlika na relaciji ekavski: ijekavski izgovor, što pokazuje i izdvojeni primjer.

494.2. U dijaloškoj sekvenci upravnog govora u Đilasovoj pripovijeci „Tajanstveno otkrovenje“ imamo nagli prelazak iz upravnog na slobodni neupravni govor, solilokvijumskog karaktera, a između ta dva načina pripovijedanja imamo i umetanje naratora:

- Dakle, potpisali ste?...
- Da, potpisao sam! Potpisao!

On se već počeo hvatati za te riječi tako uporno i samrtnički da je počeo vjerovati u njihovu istinitost. „Ja sam 'potpisivao' cijelog života i nikad nijesam priznao... Pa što ne sad?“... Šta mu smeta da pred svima, kad ga na to mora njegova unutrašnjost, prizna parče svoga života? ... (Đil., TO, 47).

494.3. Još jedan karakterističan primjer predstavlja sljedeći odlomak iz Đilasove pripovijetke „Motocikl u palanci“:

...On je munuo ljutito ženu, psujući: - Ti si svemu kriva! Kakva si mi ti žena, gaduro!

Kolijevku si mi posadila nasred kuće! ...

...Zato, ako vas nanese put u tu palanku, gledajte, molim vas, da ne dođete na motociklu.

Dugo će vas zagledati jedan krupan čovek, sad već u varoškom odelu, ali uvek sa revolverom u pojasu. Pa može, po nesreći, u vama prepoznati nekoga, a tada... (Đil., MUP, 271), gdje se pravi zaokret u kojem se narator obraća čitaocima, što nije bio slučaj tokom čitave pripovijetke, a time se i završava pripovijetka.

494.4. Sličan je zaokret i u Lopičićevoj pripovijeci „Lelek“, u kojoj pripovijedanje teče u prvom licu, sa aspekta lika kao naratora, a završava se direktnim obraćanjem nepoznatom zemljaku koji ostavlja život daleko u svijetu van svoje zemlje:

„...I šta ovakve patnje znače u tvome životu? Život to je knjiga koju ti učiš. Ja vjerujem u tebe.“ (Lop. I, Le, 188)

O izražavanju tačke gledišta komutacijom glagolskih vremena v. t. 373.2.

FOLKLORNI I ETNOGRAFSKI ELEMENTI

495. U novijoj lingvističkoj literaturi pomakom zanimanja na plan diskursa, jezička djelatnost u svojim najrazličitijim pojavnostima postaje „poprištem interdisciplinarnih i multidisciplinarnih pristupa“ (Badurina 2008: 72).

Postojanje elemenata duhovne kulture u književnoumjetničkim djelima daje poseban kolorit njihovoj jezičko-stilskoj profilaciji i prevazilazeći usko lingvističke i lingvostilističke okvire, biva ogledalom šire sociokulturne predstave društva i sredine koja se u djelima prikazuje.¹⁴³ U skladu sa tim, u ovom dijelu rada nastojali smo da potražimo odgovor na pitanje u kojoj mjeri su kulturološki elementi u analiziranim pripovijetkama utkani u narativno tkivo, koliko su u njima vidljive etnografske odlike – specifični mentalitet ljudi i sredina koje se u pripovijetkama prikazuju i njihov odnos prema patrijarhalnoj kulturi, folklorna tradicija oličena kroz kletve, zakletve, blagoslove, pa i psovke, opštepoznata narodna shvatanja iskazana kroz duboko misaone rečenice, poslovičnog karaktera i sl.

Prisutni elementi duhovne kulture u većini izučavanih pripovjedaka umnogome su stilski obojeni, sa osobitom izražajnošću i realističnom fluktuacijom. Izdvojićemo i analizirati neke od ilustrativnih primjera tradicionalnih vrijednosti etnosa koji su našli mjesta na stranicama izučavanih pripovijetki, bilo da su eksplicitno dati kroz jezik pisaca ili pak umetnuti u, dijalekatski markiran, govor literarnih junaka.

Kletve

496. U crnogorskoj tradiciji kletva zauzima posebno mjesto. „Tradicionalni Crnogorci imali su izraženo strahopoštovanje prema kletvama“ (Mrvaljević, 2013: 61), tako da kletve snažno uporište imaju upravo na crnogorskom tlu. Razlog njihove surovosti ovdje objašnjava se ulogom koju su imale u društvu. „U zlu se i nemaštini živjelo, zlo je trebalo iskorijeniti, a nemaštinu pobijediti. Tu kletva dolazi kao pomoć. Njoj se pribjegavalo kao zaštitnici.“ (Ostojić, 1997: 85) Kletva se zasniva na vjerovanju da se riječima može magijski djelovati. Ne možemo se

¹⁴³ „Kao ni ljudi, tekstovi nisu usamljeni otoci izdvojeni iz svog društvenog konteksta, već bitno ovise o oblicima i kodovima u kojima se razvija i interpretira smisao.“ (Velčić, 1987: 132)

oteti utisku kada se govori o kletvama u crnogorskoj pisanoj književnosti da je u *Poslanicama* Petra I kletva dobila najsnažniji odjek i da su mnogi i stariji i noviji pisci bili pod njihovim uticajem.

Izdvajamo neke od primjera kletvi iz jezika izučavane crnogorske pripovjedačke proze koji upravo održavaju takav kulturni kontekst:

Jeđi, *nikad ne izijo!* Jeđi, *đavoli ti ga izjeli!* Jeđi, *nikad ne uzora!* (Lop. I, DO, 145); *đavoli ti ga izjeli!* (Lop. I, MZ, 67); *Pukla ti zla pogibija!* (Lop. I, Dj, 131); A đe si svijeću zaboravila, *Bog te ubio!* (Lop. I, Dj, 131); A đe da zaspiš, *nikad ga ne zaspā!* (Lop. I, DO, 139); *Crklo srce dušmanima!* (Lop. I, DO, 147); A đe da dijete tako ostavi, *Bog je ubio!* (Lop. I, Jo, 167); Ostavi to, *đavoli ti ga izjeli* (Lop. I, Se, 232); Zalud li dolazih *bog me ubio!* (Lop. I, Se, 236); *Đavoli mu na put stali*, otrovan li je (Lop. I, Ko, 255); *Đavoli ti oba oka izvadili*, što mučiš i nas i kravu (Lop. I, Ru, 263); Ko to noćas zvoni kroz moju kuću, *zazvonilo mu na mrtvačku!* (Lop. I, SM, 280); *Ne bili ljudi*, ako mi oprostili! (Lop. II, Lju, 96); Jovane, ozovi se, *nikad se ne ozva'* (Lop. II, Lo, 108); što činiš, *zla ti pogibija pukla!* (Lop. II, Lo, 112); *Jauk ti na srce!* (Lop. II, Se, 138); Keć, malo, keć, *đavoli ti nogu slomili!* (Lop. II, Ne, 195); Što ni obraz uzimaš, *nikad ga nemala!* (Lop. II, Ne, 213); *Da bog da, nikad pare u kuću i ne viđela!* (Lop. II, Odl., 232); Ko nagrdi ovo dijete, *plam mu na vrh šljemena izaša'!* (Lop. II, Ljv, 280); Kažuj, *zla ti sreća!* (Lop. II, Kl, 312); Kakvo spavanje, *zlo ti jutro* (Lop. II, Ne, 200); Ko ovo stavi, klela je ona, *ne dočekaō sjutra zoru* (Lop. III, MBN, 206); Što mačka izvodiš kad ideš, *oči ti izvadio* (Lop. III, MBN, 211); *Da, Bog da* reče otac krupnijem glasom, *ista međa se na tebe srušila* (Lop. III, ČN, 258); *Razgubalo ga!* ... bijesna klela je majka (Lop. III, NJN, 267); Dušu ovamo, *đavoli ti se s njom igrali* (Lop. III, MBN, 219); 'Ajde, *trijes te ubio*, što me ne ostaviš (Lop. III, NJN, 269); *Kukala mu majka, jutros i dovijeka!* (Lop. VI, FD, 157); Kakvi potpisi, sinuh, *oči vam izblijeđele!* (Lop. I, Se, 237); A-a-a čija su to goveda preko Sutorine – *jad te dozvaō jutros!* (Lal., St, 107); *Oči ti se ne viđele...* (Đil., UR, 75); A Adem nas ostavi, *bog ga ostavio* (Đil., JJD, 400); Vрати mi Dorata, *proklet bio!* (Đil., DIK, 421); *trag mu se utro* (Đil., DIK, 413); *Ne bilo ti prosto*, Jovo (Đil., UR, 71); Prokleta ova prslatina – *oganj ju sagorio* – ledenija mi je od svake pećine u Tifranu (Lal., OIM, 96); Ih, silne sprave, *jadi je ubili* (Lal., Sa, 132); *Ubio te Bog*, prokleta džukelo! (Đil., PRK, 250); San, neki gadan san,

da ga Bog ubije! (Đur. I, Ra, 34); *ćuti, bog ti majku ubio* (Đur. I, Vu, 47); A takvo dijete mora biti i to koje rodi Ljuši, *škotski joj rod bog ubio!* (Đur. I, Lju, 72); *Anatema je bila* (Đur. I, Lju, 76); Vidite li, ljudi, *ne videlo vas sunce niti ikakava dobra sreća* (Đur. II, Vo, 142); ako budeš zaboravio na svoj rod, na zaboravljene ljude, na ljude gladne i žedne, pa koliko god se uzdigao u životu, *nikada nemao sreće, ubio te Bog!* (Đur. I, LjSR, 23).

U ovim primjerima uočava se dominantna upotreba optativnog radnog pridjeva koji sobom nosi snažnu afektivnost i ekspresivnost. Ovaj oblik unosi u rečeničnu predikaciju modalnu obojenost jer se u kletvama iznosi stav govornog lica, tj. želja da se ostvari ono što se kletvom kazuje. Dâ se primijetiti da u onim kletvama u kojima je ekspliciran agens, to je najčešće bog, đavo ili neka druga viša sila koja se ne može kontrolisati, a i repertoar glagola koji se pojavljuju u optativnom značenju veoma je raznovrstan (*ubiti, nemati, crći, pući, ne vidjeti, odnijeti itd.*), kako je to uostalom i inače najčešće slučaj kada je sintaksičko-semantička struktura kletvi u pitanju (Subotić, 2008: 142). Istovremeno, glagol u prvom licu (jednine ili množine) prezenta ne pojavljuje se u kletvama (nijedna kletva ne započinje riječima: *Kunem/Proklinjem* i sl.). Dakle, sintaksički, u kletvama imamo jednu prilično svedenu i prostu strukturu, koja je pri tom i veoma čvrsta. U njima nema ničeg što je suvišno, tj. strukturno su svedene na sintaksički minimum, te, generalno „imamo kompletan doživljaj gorke slike uvrijeđenosti govornog lica, tj. lica koje optužuje ili kune“ (Ostojić, 1997: 94).

496.1. Izdajamo i primjere u kojima imamo kletve samo po formi, a u stvari se u njima upotrebom negacije izriče želja da ne dođe do ostvarenja onoga što kletva kazuje:

Zlo te ne našlo, prepade me! (Lop. II, Gu, 286); *Ostavi ti jadan ne bio* bajalice (Lop. III, MBN, 203); *Ne boj se ničega, rđa te ne ubila!* (III, MBN, 217); *Pa kako ćeš na pogibiju, jadan ne bio?* (Lop. VI, FD, 155); *Vidiš li, zlo te ne ubilo*, da ne znamo što će sutra bit? (Lop. II, Se, 136); *Imam, pusto ne ostalo!* (Đil., ZČ, 315); *A da ne bi mogao ti, dede, jadan ne bio?* (Đur. II CG, 135).

Iz primjera se vidi da većina kletvi u sebi sadrži elemente sujevjerja, u stvari sama upotreba riječi u kletvama i vjerovanje u moć izgovorene kletve je sujevjerje samo po sebi. Osim toga, u kletvama su široko prisutni elementi vjere – spominjanje boga i đavola.

Blagoslovi

497. Proučavanjem etnografskih i folklornih elemenata u jeziku pripovjedaka koje su bile predmet naše analize konstatovali smo postojanje i blagoslova, kao jednog od elemenata narodnog folklora, mnogo manje zastupljenog u izučavanoj crnogorskoj narativnoj prozi u odnosu na kletve i zakletve:

Pa neka bude sa srećom (Lop. II, Lju, 100); *Dobra ti sreća, Petroviću!* (Lop. II, Se, 141); *Bio vi srećni put* (Lop. II, Se, 143); *Neka mu je srećan put, bilo mu ka' što ti misliš!* (Lop. II, Odl., 236); Još jednom, *posvetila ti se!* (Lop. II, GID, 265); *Pomaga vi bog!* (Lop. II, KĐ, 303); *Dobra ti sreća!* (Lop. II, KĐ, 303); *Neka živi Gospodar!* (Lop. VI, JS, 24); *Da si zdravo Aćime* (Lop. III, Ma, 50); *Da živi nova kapela!* (Đil., MPR, 169); *Bog te, beže, živio* (Đil., IPOH, 345); *duša ti u raju bitisala* (Đil., JJD, 403); *da te Bog živi* (Đur. I, KŽ, 162); *nek te Bog živi* (Đil., IPOH, 344); *Bog vas blagoslovio, deco, - prihvati stari sveštenik i pođe* (Đur. I, LjSR, 28).

Kao što primjeri pokazuju, ovdje imamo blagoslov u širem smislu shvaćen, gdje se izriče nekome dobra želja, odnosno govornik upućuje nekom licu riječi koje treba da dovedu do ostvarenja nečeg što ima pozitivnu konotaciju – želja da nekome Bog pomogne, da ga sreća prati, da bude zdravo, da mu bude srećan put i sl. Blagoslovi, prema tome, stoje kao pandan kletvama, koje su, kako smo i naveli, znatno frekventnije na proučavanom jezičkom materijalu.

Zakletve

498. Takođe tradicionalna vrijednost koja se vezuje za crnogorski etnos prisutna je u *zakletvama*. Od iskona se na crnogorskom tlu do obraza, tj. poštenja veoma mnogo drži, te ne iznenađuje najveći broj primjera u kojima se sagovornici zaklinju upravo obrazom, tj. čašću. To je još jedan dokaz u vjeru magijske moći izgovorene riječi sa posebnim obilježjima stilske markiranosti u izučavanim proznim ostvarenjima.

Navodimo neke od zabilježenih primjera:

Obraza ti, reci mi, je li te na to Jovan nagovorio? (Lop. I, Jo, 158); Reci mi, *obraza ti*, što misliš? (Lop. I, SM, 279); I ja ti se *kunem mojijem obrazom* da nećeš (Lop. II, KĐ, 307); *Ma obraza ti* jesi li ženjen (Lop. III, MBN, 207); *Božju ti vjeru dajem*, hoćeš skoro (Lop. III, MBN, 207); Grujo, *sreće ti* reci mi, da li sam ti pri srcu (Lop. III, MBN, 218); *tako mi ovoga ognja* (Lop. VI, FD, 153); *Zakleo mu se* Mrgud *hljebom svojim* (Lop. III, Ze, 113); Lijepo, *vjere mi* (Lop. I, MZ, 67); Vala da si moja, pod zemljom bi do sad od mene bila, *ili se ja više ne zvala žena!* (Lop. II, Ne, 216); *Alaha ti*, ne sprdaj se (Lop. III, Ma, 51); *Zakleo sam ti se Alahom* (Lop. III, Ma, 54); Ovoga ti *hleba!* (Lop. III, KM, 75); vrati se još noćas, *roditeljske ti hrane*, Ivane (Đil., DIK, 419); a mogao sam, *tri mi moje vere* (Đil., PRK, 245); Platićeš mi, Anto, *tako čojstva ne imao ni za vrh od igle. Usta mi se za vratom okrenula, u mahnit lijek udario – ako nećeš!* Bog je svjedok... (Đil., CGB, 81); *Svetoga mi Vasilija Ostroškoga* (Đil., Že, 199); *Boga ti*, pripazi mi dijete (Đil., UR, 75); *Bog nek mi dušu prodaje kao duvan ako nije* (Đil., SZPOVD, 88); Gle, *obraza mi*, puca ka moskovka, ohoho... (Lal., Gi, 126); *tako mi Boga*, neću je dobit dok ovom golom čaprom ne platim (Lal., Ja, 88); *Ako zemlja na kojoj stojim nije moja, ako ona uvijek nije pripadala i mome ocu, i mome djedu, trag mi poginuo, njom grobove svoje dece posuo, a mene guba i franza izjele, da me svijet po grdilu poznaje. Amin!* (Đur. I, Ko, 145); *Crkao nam katunski voz ako se šalim*, a to za nas ne bi bila šala (Đur. I, KŽ, 163).

Gramatički, u zakletvama figuriraju padeži genitiv, dativ i instrumental. U genitivu obično stoji ime pojma kojim se neko zaklinje; dativ zakletve je od lične zamjenice kojom se upućuje na ime pojma kojem se zaklinjemo, dok u bespredloškom instrumentalu stoji ime pojma kao sredstva za zaklinjanje. Zakletve se obično izgovaraju u dramatičnim situacijama, povišenim tonom, sa naglašenom ekspresijom i emotivnom obojenošću.

Po nekim autorima, kletve, zakleteve i blagoslovi se nalaze „kao delovi u svim rodovima i vrstama usmene književnosti, a ima ih mnogo i takvih koji stoje sami za sebe. Bili u stihu ili i prozi, po svojoj suštini (slikovitosti, emocionalnosti i kratkoći) spadaju u lirsku poeziju (Đurić, 1965: 199).

Tužbalica, naricaljka

499. U jeziku crnogorske međuratne pripovjedačke proze konstatovali smo i upotrebu tužbalice, „najglasnije i najjasnije, najsvakidašnije pjesme u Crnoj Gori“ (Radulović, 1994: 190). U prilog tome ide i sljedeća konstatacija: „Po shvatanju Crnogoraca čovjek postoji zato da bi mu njegovi sunarodnici poslije fizičke smrti mogli reći da je živio u skladu sa predstavom vrline kako je ona nostrifikovana u pamćenju narodne zajednice“ (Tomović, 1976: 268). To velikim dijelom prelazi i u arhetipsku opsjednutost kultom smrti.

U pripovijetkama junaci upotrebljavaju naricaljku u kojoj je sažet njihov veliki bol, ali istovremeno kojom se odslikava i etnopsihološki portret crnogorskog naroda – tuga, oplakivanje, glasno izražavanje bola, kao dio običaja i kao posebno obilježje, te upečatljiv i prepoznatljiv simbol crnogorske tradicije. „Tužbalica i lelekanje su kao tradicija – ostali najizrazitiji kod crnogorskog naroda.“ (Radulović, 1994: 190)

Navodimo primjere iz izučavanih narativnih tekstova:

Kuku mene, crnoj! (Lop. I, DO, 152); *Što nagrdi oca, što me zakla, Jovane* (Lop. I, DO, 153); *Lele nama, bracka glavo! ... Kućo, nagrđena!* (Lop. I, DO, 153); *Kuku mene, kuku mene, majko, kuku dede!* (Lop. II, UP, 80); *Kuku mene, Filipe* (Lop. III, Strij., 162); *Što me nagrdi, što me zakla, Filipe!* (Lop. III, Strij., 162); *Jedinac, kuku lele* (Lop. VI, Zv, 16); *Diko naša, naš ponose, brate Žarko!* (Đur. II Osv., 80); *Oj! Crnoj kukavici-i! Kukavici...i...* (Lal., Gi, 122); *Kuku nama, sinjim kukavicama, kuku!*... (Đil., TO, 43); *Kome ostavi ženu i decu, Simo brate? Oh, meni gorskome kukavcu zadovijek!* (Đil., GNR, 216); *Stanka, lele!...Ilija, kome li te ostavila, kukavico sinja! Šta učinje, Stano?...O, lele, lele!*... (Đil., UR, 73); *Obrene!... Sine Obrene!... Hranitelju naš... pogibijo naša!... Sine!... Sine moj!... Živa rano moja!* (Đur. II, PSK, 139); *Kuku ovoj gorskoj kukavici danas pa zadovijek!* (Đil., HMSŽ, 139); *Kuku, Paune, kuku, domaćine!* (Đil., SS, 350); *Došao ti sin, domaćine, da te vidi, da ti čuje zadnju riječ, Paune, zadnji amanet, domaćine, da ti čuva zemlju, rabotniče! Da je čuva, ne ostala pusta, liše Ivanove glave, moj kućniče* (Đil., SS, 351).

Eksplicitno dat opis samog čina naricanja imamo u Đurovićevoj pripovijeci „Priče s kamena“:

„Gruvanje u prsa, kuknjava i naricanje trajali su celog dana. Žene zagrajale kao čavke: tuže, nariču, nabrajajući dela i pretke Lazareve. Nariču kao da nije ostalo muške glave:

Na kuću ti gavran pao, / kljunom šljeme prelomio, / suzom oganj ugasio, / crnim krilom zatvorio, / vrata tvoje dične kuće, / o, Lazare! / Kome barjak ti ostavi, / Barjaktare?!“ (Đur. II, PSK, 114)

Pojedine rečenice zaista zazvuče kao da su istrgnute iz tužbalice, a to je bio još jedan od načina da pisci vjerno dočaraju i tačno prenesu likove i atmosferu crnogorskog podneblja koje u djelima prikazuju. Uz postojanje karakterističnih uzvika, odlikuje ih i specifična sintaksička struktura gdje figurira česta upotreba vokativskih konstrukcija, što rezultira razbijanjem rečenične cjeline, te na grafičkom planu česta upotreba zareza, gdje se govornik neposredno obraća licu koje oplakuje i egzaltirano izražava svoju bol.

Sujevjerje

500. Elemente sujevjera u jeziku analizirane proze pronašli smo kroz vjerovanje u slutnju, negativno znamenje, težinu i predskazanje riječi, te vjerovanje u gatke i bajanja, mađije, uroke, neprirodne, zle sile, vještice, uzduhače...

Sve to ilustruju naredni primjeri iz proučavane jezičke građe:

Ja, vidiš, *vazda velim da je dobro. Nikad neću zlu da priznam. Neću da mi se đavo raduje* (Lop. II, Lo, 111); *Zamađijala ga je!* – bila je načisto popadija (Lop. II, Ne, 223); Tako ne valja govoriti..., reče mi ona, *možeš da doslutiš* (Lop. III, KH, 277); Šta me je ta uvala toliko vukla, *da nije kakva zla sudbina* (Lop. VI, NT, 61); *U svakoj životinji živi čovjekova sjen, upravo duša, zbog toga ih ne treba ubijati, pogotovu one oko kuće, jer su one najvjerojatnije nosioci duše one čeljadi koje su u neposrednoj blizini njinoj* (Lop. VI, NT, 65); *To je uzduhač*, govorio je kumašin, gleda jesu li djeca zaspala (Lop. VI, KS, 129); I bilo je nešto strašno u tome pomicanju s mrakom u ovoj šupljoj planini, *gdje su pričali da su uzduhači nalazili utočišta u šupljinama drveća i pretvarali se u volove, da se pobodu ispod bukava* (Lop. VI, IOJJ, 123); To kumašin *vjeruje da je vještica, ili kakav nečist duh*

(Lop. VI, KS, 135); To je bila baba Stane, *zloslutna glasa*, koja živi potpuno sama sa kozama. *Znao sam da se njen glas čuje samo kad je zlo* (Lop. II, Ljv, 280); U istini i plaši se jer u ovakvim noćima *svijeća je utočište vješticama, koje oko nje oblijeću u obliku leptira i prave modra kola* (Lop. III, SRA, 240); Baba Ivana, *umrijećeš...Snijevao sam te da si skočila u grob* (Lop. I, RIŽSM, 99); Slušaj, *sjutra ugljjevlje potapaj u vodu. Mnogo mi selo fali decu, pa se bojim. Ima tun urokljivih roguša* (Lop. I, DO, 147); Samoga Ćorka zamišljao sam kao *mračnu i neznanu silu koja je bila i bitisala još u Kuštrimovo vrijeme i za sobom ostavila trag u imenima i čudi ovih mjesta* (Lal., St, 105); Spavao sam opet, *a u snu obično nikakvo zlo ne slutim* (Lal., Dr, 119); Šta je tebi, *jesi li stao na sugreb?* (Đur. I, Ko, 141); Ne izlazi na kapiju s djetetom, *prolaze zle oči* (Đil., OID, 294); I dijete ti je bolesno, *ne valja žaliti previše pred drugim bolesnikom* (Đil., SS, 351); Kažem ja: *sugreb* ili rakija kod popa Mirka! (Đur. I, Ko, 141).

Patrijarhalna kultura

501. Nesporan je uticaj patrijarhalnog društvenog uređenja na mnoge sociokulturne sfere. „Patrijarhalno uređenje ima izrazit utjecaj na formiranje zapadnjačkog društva, dok se ogleda u političko-kulturnom uređenju. Književnost se pritom može tumačiti kao ogledalo takve društvene matrice.” (Bujan, 2011: 121) Takav sociokulturni kontekst prepoznatljiv je i kroz jezik izučavanih pripovjednih formi sa crnogorskog područja, tačnije kroz govor literarnih junaka.

U vremenu dominacije patrijarhalne doktrine ističe se muškarac kao glava porodice, podređen položaj žene. U analiziranoj crnogorskoj pripovjedačkoj prozi, primarno u jezičkom izrazu N. Lopičića i M. Đilasa figuriraju likovi kao nosioci takvog društvenog modela ekspliciranog kroz njihov jezik. Izdvajamo neke od primjera:

Uzanim puteljkom preko livade, muž pođe za ženom. No ona se, *kako se pristoji, uvi i propusti ga ispred sebe* (Đil., Po, 375); Petrana je ćutala, *kao svaka žena, osobito starija, koja ne treba da žali svoga muža pred drugima* (Đil., NPOM, 452); sve im je bilo na svom mjestu, *pa su i žene prema sebi uzimali – radne i mirne i da se ljepotom ne razmeću* (Lal., SS, 110); *Muška riječ se u kuću sluša, muška* (Lop. I, Ru, 266); *Za ženu je u kući samo jedno: da ćuti* (Lop. III, SRA, 240); *ako je žena slaba čojak treba da je tvrd* (Lop. II, Kr,

270); ... dva bi starca samo ječala i tako odavala dubok bol, ali nisu puštali suze, iako su oči bile pune. *Zazor je to za pravoga muškarca, koji je odrastao na ljutom kamenu, njima je dužnost u životu da sve snose i savlađuju* (Đur. II, PSK, 115); savlađuje sebe da ne pusti suze, *jer je to sramota kod gorštaka da žena plače za mužem ili muž za ženom* (Đur. II, PSK, 114); kažu da je *sramota da je muž prisutan kad mu se žena porađa* (Đil., BSLJ, 285); Seljanke su naučile da ništa ne pitaju; a i stid je bilo da ga zove: *jer muž zna šta i kad treba to je njegovo. Ona je kao sve žene sa sela bila tako odgajena; i njeni prohtjevi su zavisili od muževih, kao i da nijesu bili njeni* (Đil., BSLJ, 290); - A šta su dobile sestre? – upita otac. - Ništa. *One će da se udaju, one nemaju zemlje.* (Đil., Po, 376).

501.1. Još jedan od izdanaka patrijarhata na ovim prostorima jeste *želja za rađanjem muških potomaka*, koja se u Crnoj Gori u velikoj mjeri sačuvala i do danas. U jeziku Nikole Lopičića, koji je u skoro svim svojim pripovijetkama težio da prenese duh crnogorskog podneblja i života koji prikazuje, jasno je vidljiv:

A ona, ona mi je rodila djevojku. Što će mi djevojka? Djevojka tuđa večera! 'Oću sina, sina... Od njega vazda pomoći! (Lop. I, RIŽSM, 104); *Treba ga čuvati da se muška svijeca ne pretuli* (Lop. I, NP, 270); *Muško će, muško biti, pa se od srca kida, nikada se muško čeljade ne rađa kao žensko* (Lop. VI, Si, 137).

Crnogorski mentalitet

502. Ustaljene, tradicionalne vrijednosti po kojima se prepoznaje crnogorski mentalitet, odnosno tipska mjesta života i karaktera crnogorskih ljudi, često se sretnu na stranicama izučavane pripovjedačke proze. Tako se prepoznaje vezanost za datu riječ, čast, obraz, poštenje, junaštvo, dakle, sve ono što se nalazi visoko na ljestvici u hijerarhiji moralnih načela kod crnogorskog naroda. Evo nekih od ilustrativnih primjera iz proznih ostvarenja koji to potvrđuju:

a) vezanost za zadatu riječ:

Pa ti ćeš da pljuneš na riječ što si reka', ti nijesi čojak! (Lop. I, Ru, 267); Nikakvo pismeno slovo nećemo među sobom. *Među nama je riječ* (Lop. II, Lo, 107); *Vezaćemo se za riječ, čoce, volovi se za rogove vežu* (Lop. II, Ma, 245); *Vukašin je dao riječ...a to je tvrđe nego išta* (Lop. III, Lju, 197); *Bandići su svoju reč držali i kada su umirali* (Đur. II, Osv., 88); Znali su oni da bi Savić pre glavu dao, a ne svoje mršavo imanje, *nego reč ne održao* (Đur. I, Izd., 103);

b) čast, obraz, poštenje:

Mož' preči je obraz, nego i sin... (Lop. II, Ne, 204); Ima još neđe *crnogorskoga poštenja u đevojaka*, ako nema ovakvih mučenica... (Lop. II, Ma, 244); *ali je mene moj obraz miliji nego sve na ovome svijetu!* (Lop. III, Strij., 161); Ubij, viknu on, sve učini što hoćeš, *ali obraz, obraz ne kidaj!* (Lop. III, ČN, 258); *Moram braniti obraz* (Lop. VI, FD, 153); Znadi i čuvaj dijete, *poštenje ti je sve*, ako ništa nemamo, *mi obraza imamo, a to je sve* (Lop. VI, MFO, 33); *Čuvaće čast i obraz svoga muža* u komitima, pa makar što se dogodilo (Lop. III, Strij., 156); A mi svi, da *bi očuvali poštenje i obraz* (Đur. I, KŽ, 164); Pazi, ti si jedini sin moj koji je ostao u životu, jedini izdanak ljudi koje je svako priznavao za poštene, nemoj da čušeš ono što su ti dedovi ostavili, i nemoj da budeš ulizica i puzavac – pi, to je gadno! – da mane starijih i moćnijih pretvaraš u vrline. *Čuvaj sebe, čuvaj obraz, čuvaj naše ime, na tebi je sada dužnost da ga носиš i neokaljano predaš svojoj deci* (Đur. II, Izd., 192); Pojede kamen svu zemlju, ostavi nas žalosne i naćera na sramotu, na nečasna djela! Razumiješ, perjaniče naćera nas Bog na sramotu, da bar kamen pojede i nas, *dok smo još bili svijetla obraza!* (Đur. I, LJSR, 16); A, vala, dodao je u sebi, da ga uhvatim barem bi zapazio kako *sramoti crnogorsko ođelo i ime* (Đil., MUP, 269); Zakleti se krivo to ne, ne zbog duše, ni zbog potomstva, *ni zbog obraza* (Đur. I, Ko, 144); on neće *svoj obraz, svoj rz i dušu dati ni za što* (Đur. I, Izd., 103); *dužni smo jedan drugome da čuvamo obraz i čast* (Đur. I, Ljuš., 62);

c) junaštvo, viteštvo:

U nas, prijatelju, svega ka vode, *a junaštva više no i nje* (Lop. VI, FD, 152); Tako, *sokolovi*, - podviknu serdar – *čuvajte čast, obraz i slavu Crne Gore!* (Lop. II, Se, 128); *Junački je poginuti isto što i roditi se, a poginuti od junaka, to je spomen i slava!* i radi toga je bio i Crnogorac, *junačina* i seljak i čovek iz grada, gospodin, mek i tih (Đil., MUP, 268); *Onaj koji ne može sve da pretrpi, koji ne može da se ponese u zlu i dobru jednako, nije junak* (Đur. II, PSK, 92).

Dakle, ovi pisci su na stranice svojih pripovjedaka prenijeli tipične tradicionalne vrijednosti i karakteristike etnosa crnogorskog podneblja, koji korijene vuku daleko u prošlosti, ali odjeka imaju u svijesti ljudi sa ovih prostora i do današnjih dana. Na taj način kulturna tradicija, pa i kulturni stereotipi imaju odraza ne samo na pisustvo etnografskih i folklornih elemenata u jeziku izučavanih pripovijetki već i na stilsko-jezičke odlike i preokupacije pojedinih pisaca uopšte, a nerijetko postaju i čvorišne tačke oko kojih se plete fabula pripovijetke.

Gnome

503. Pokatkad se na stranicama analizirane proze nađu i koncizne, aforistične maksime, proistekle iz narodne mudrosti ili nekih opštepoznatih činjenica koje imaju odlike gnomskog, poslovičnog izražavanja zbog svoje izražene misaonosti. Kako je jezik izučavanih pripovjedača umnogome satkan od elemenata narodnog izraza, sasvim je očekivano prisustvo ovakvih rečenica poslovičnog karaktera obremenjenih mudrošću običnih seljana koji čestu posežu za maksimama zasnovanim na nekim opšteprihvaćenim i provjerenim istinama duboko uvriježenim u narodnoj svijesti. Ipak, nerijetko je u gnomama utkana i vlastita piščeva individualnost, odnosno većina njih je kreacija pisaca, ali zbog odlika sjevremenosti i sentencioznog karaktera, poprimjau oblik gnoma, što egzimplifikuju sljedeći primjeri:

sve je Božja prikaza, ništa bez grijeha ne dolazi (Lop. I, MZ, 63); *Sto dobara se zaboravi pri jednome zlu!* (Lop. I, MZ, 69); *Ni smrt nije prema svakome jednaka* (Lop. I, RIŽSM, 98); *Čeljade vrijedi, koliko i radi* (Lop. I, Dj, 123); *De gođ dimi, čeri, ognja ima* (Lop. I, Dj, 126); *Život, to je knjiga koju ti učiš* (Lop. I, Le, 188); *i kokot ima nad glavom kokota* (Lop. I, Se, 234); *Jezik toljaga ćera u usta* (Lop. II, Lo, 115); *Ničiju sramotu ne oprawe*

suze! (Lop. II, Kr, 268); *Život je borba. Sve jedno protiv drugoga* (Lop. III, SD, 45); *Za sve u životu treba imati snage* (Lop. III, Ko, 292); bio je dobar čovjek i pošten, *a takvi uvijek stradaju* (Lop. VI, JS, 24); *Samo žene čojku umiju ženu izabrat'!* (Lop. II, Lo, 115); *Teško je biti čojak* (Lop. II, BJ, 257); *Sjeme ne može da živi bez vlage, a ni seljak bez roda* (Lop. I, RIŽSM, 99); *dubok džep je đavolji džep* (Đil., ZSDLj, 31); *Čovek ne prilazi tuđoj dramu kao svojoj* (Đil., NR, 51); *nikad se dva osećanja, želje ne trpe zajedno* (Đil., De, 60); *Ko stavlja prst među tuđa vrata, može ostati bez njega* (Đur. I, Lju, 65); *oči ponekad kažu više no čitave smućene knjižurine* (Lal., Dr, 117); *Nerad Bog kažnjava* (Đil., OID, 303); *bog visoko a car daleko* (Đil., IPOH, 344); *pređe dara mjeru* (Đil., Po, 376); *Prolazi i vene sve, mladost i ljepota, ostaje dobro srce u grudima* (Đil., DIK, 415); *Ljudi u opasnosti najbrže misle i smišljaju, ali skoro uvek rade po instiktu* (Đur. II, Osv., 87); *samoća ubija čoveka* (Đur. I, Lju, 81); *'Ajte, ljudi, pregaocu Bog pomaže!* (Đur. I, Ra, 47); *teško li je biti čovek!* (Đur. II, Izd., 196).

Lingvistički posmatrano, poslovice se mogu posmatrati kao poseban strukturni frazeološki tip – frazeološki žanr (Pejanović, 2008: 124) – što se može pravdati njihovom ustaljenošću. To su jedinice srodne frazeologizmima, a razlikuju se od njih po tome što nemaju semantičku i sintaksičku jedinstvenost. Iako porijeklo imaju u narodnim poslovicama kao jednom od elemenata folklora, kao što primjeri pokazuju, one se nerijetko udaljavaju od svojih izvora i sobom nose pečat vlastitih kreacija njihovih autora.

Psovke

504. U književnoumjetničkim tekstovima psovke i vulgarizmi se pojavljuju radi stilizacije i govorne karakterizacije likova (Katnić-Bakaršić, 1999: 85). Na proučavanom korpusu ne bilježimo psovke u klasičnom značenju tog pojma, već su izbjegnute lascivne riječi i vulgarizmi, a preuzeta je frazeologizirana struktura, gotovo uopštena, kao gotov obrazac koji se pojavljuje u narodu, više kao uzrečica, sa ublaženim osnovnim značenjem koje psovka ima. To ilustruju sljedeći primjeri u kojima se očituje prilična međusobna srodnost:

no što ovi ne pucaju, *da im kajzera njinoga!* (Lal., Str., 82); E, to mora da bude neka vlast, *ćuskiju mu nebesku!* (Lal., OIM, 98); ne'a preko Ornice, *šarov ti majku* (Lal., St, 108); *vagon vam vaših palanačkih bogova* (Đil., MPR, 169); *Sto ti bogova* (Đil., Že, 204); *vagon mu lopovskih bogova* (Đil., PRK, 243); *Boga mu tri akrobatska* (Đil., PRK, 245); *Majku vam vašu i sedam otaca!* (Đil., PRK, 250); *Umiri se, Boga ti tvoga ciganskog!* (Đil., NH, 283); Di, *majku ti tvoju* (Đil., DIK, 405); *Majku mu njegovu* (Đur. I, Ra, 44); *Mašinskoga ti ... đavolskoga boga* (Đur. I, Lju, 99); *Ma Boga mu njegova* (Đil., PRK, 242); *On majku mu nikogovičku* (Đur. II, TNTPB, 167); *boga joj ćoravog* (Đur. I, Lju, 100).

Humor

505. U pripovijetkama N. Lopičića, a posebno M. Lalića, naiđemo katkad i na elemente humora, tako da ćemo ovdje izdvojiti karakteristične pasaze iz narativnih tekstova ova dva pripovjedača koji su elemente humora unosili u svoje pripovijetke svaki na svoj način. Nikola Lopičić, doduše, tom elementu narodnog folklora nije dao previše zamaha, budući da je tematika njegovih pripovjedaka takva da ne daje puno prostora humoru. Prikazuje se mučan, mukotrpan život na crnogorskom selu, borba sa nemaštinom, glađu i egzistencijalnim nedaćama... Ipak, u nekim pripovijetkama, Lopičić je znao prikazati da njegovi literarni junaci imaju smisla i za humor, kao još jednu odliku crnogorskog etnosa¹⁴⁴, tj. da crnogorski seljak, i pored svih patnji i muka, nije zaboravio i na šalu kao iskru kojom na momente zna odagnati tamu.

Izdvajamo neke od primjera iz jezika pripovijetki N. Lopičića:

Daj mi momče, najljepši klobuk što imaš! – rekoh odmah onome iza banka. On poslušao kako ih je bog da, iznese klobuk, Vjeruj boga bješe na njega više perušine nego i na jednoga purana. A mene se, eto, to sviđe (Lop. II, Kl, 315); Bješe mi ono čudo (*klobuk*, D. R.) nadiglo ruku ka' da ralo nosah (Lop. II, Kl, 315); Na nas, a i na našu vojsku, ljepota od ođela, pa sinuli među onima uskogaćevcima ka sunce (Lop. VI, FD, 152); Obnevidjela za

¹⁴⁴ „Crna Gora je majdan za anegdotu, jer voli jezgrovitost i krilatu riječ i hitru šalu, jednako kao epsku tradiciju.“ (Vuković, 1980: 94, fusnota 78)

svaki posluh. Ali je Matan znao da za pogaču vidi dobro. Pronašla bi je da je na vrh kućnog sljemena iznesu (Lop. I, RIŽSM, 98); Što si premliječila očima, opružila se, a po pogače bi oklapila (Lop. I, Dj, 121).

506. Kod Lalića je dugačija situacija. U nekim pripovijetkama humor zna biti dominantan i to je veoma znalački ukomponovao u fabule nekih od narativnih tekstova, gdje se humor nerijetko dodiruje sa ironijom:

Đavola sam ga večerao – ni skroba se nije imalo, a kačamak smo vala bili zaboravili i kako izgleda. Samo Veljko Mirašev je imao i masla i brašna, a Mirosava Tepova se bješe jednoga dana zamrljala čokoladom, bogme ka' prasica džibrom (Lal., Str., 78); A po Štupelju ne rastu vala ni koprive te čeljad nema šta da traži danju, a još manje noću i po ovoj kiši. Tamo bogme nema razloga ni đavo da nabasa, pa i ako ne ore i ne kopa (Lal., Str., 79); Ih, što će sad ljudski da me izrešetaju. Izgleda će me dobro nahranit – ne žale olovo (Lal., Str., 82); I tu, Muto više ne izdrža – psovao je zamuckujući sve božje svece i trčao jazom put Klina ka sumanut. Ubio bi vala i samu Bogorodicu da je slučajno na nju nabasao (Lal., Ja, 87); Sveta ruko i jareća brado! Ala su to učionice u babinu ga rupu poljubim: pa to je pravi komfor za pacove! (Lal., UUR, 91); Dođo' malo da se ugrijem i da ljudski porazgovaramo pa ću otić' – neću vam ništa ponijet, a ni noseve vam vala neću odgriz – ne valjaju mi ništa (Lal., OIM, 97); A Obrad se još uvijek miletiše i dvosmisleno namiguje predsjedniku i priča o pokojnome Vulu, koji je svakako trebalo da završi život negdje u nekom rakijskom buretu, ali je eto slučajno promašio i umro u krevetu (Lal., OIM, 97–98); Ej, rugali su mi se, znači, i kod krštenja – zvijezdu mu njegovu. Još da mi nije tebe Majo – u vodu bih skočio – pa vala ne bi morali ni za saranu da me kupaju (Lal., OIM, 100).

O intertekstualnosti u međuratnoj crnogorskoj pripovjedačkoj prozi

507. Jezički izraz izučavanih pripovjedača, kao što je dosad pokazano, građen je pod velikim uticajem narodskog izraza i narodnog folklora, jednako kao i književne tradicije, pa ne iznenađuje očigledan uticaj Petra II Petrovića Njegoša, na pojedinim stranicama analiziranih

pripovijetki. Ovdje možemo govoriti o intertekstualnosti¹⁴⁵ (upućenosti teksta na druge tekstove koji mu prethode ili koji ga okružuju (Katnić-Bakaršić, 1999: 104), sa primarnom estetskom funkcijom i o posebnoj vrsti pseudocitata (Oraić-Tolić, Dubravka, Teorija citatnosti, Zagreb, GZH, 1990: 18).

507.1. U tom smislu posebno je karakterističan segment iz pripovijetke „Starac Milija“ Dušana Đurovića koji veoma podsjeća na čuveni Draškov odgovor i opis Mletaka u „Gorskom vijencu“:

„Mi stranaca ovde nemamo. Znaš li bar kako su izgledali?

- Ma eto najprije mi se činjahu neki goluzdravci, vrdžopci, vaistinu gotovi goli. A poslije, Bože mi sačuvaj pamet, ćah reć da se pretvoriše u neke nakaze: noge im velike, velike, i debele, kao da su ođeljane od nekih mojih bukava! Trup, da rečeš, ne bijaše tako veliki.

Ali glave, glave, gošpodine, to ti je pravo čudo!“ (Đur. I, SM., 156–157).

Stoga, nije slučajno prisustvo glagolskog oblika imperfekta u ovom dijalogu, humoristički prizvuk i karikiranje u predstavljanju „naroda s tih strana“, veoma slično kao u poznatom pasažu iz *Gorskog vijenca*. A ni to nije slučajno, budući da je u ovoj pripovijeci dat sukob starog i novog vremena u periodu između dva rata.¹⁴⁶ Starac Milija je predstavnik tog starog, tradicije, koja se polako gubi, nestaje pod naletom modernog vremena i kao tipični predstavnik tradicionalnih, prepoznatih vrijednosti, pisac u vezi sa njim koristi eksplicitne aluzije na Njegoša.

Posmatrano iz ugla teorije citatnosti, ova vrsta citata bi bio šifrovani¹⁴⁷ autoreferencijalni¹⁴⁸ citat.

¹⁴⁵ „Pod intertekstom se podrazumijevaju elementi nekog teksta koji implicitno ili eksplicitno prisustvuju u drugom tekstu i izazivaju u svijesti čitalaca dodatne smisaone asocijacije, aluzije, reminiscencije i doprinose širenju smisaonih granica teksta.“ (Pejanović, 2015: 219–234)

¹⁴⁶ „Stara Crna Gora, ona plemenska, deseteračka, obučena u sukno, rasturena i raznizana po brdima, polako je iščezavala i pojavljivali su se novi oblici života u doticaju sa svijetom i novim vremenom.“ (Donović, 2002: 15)

¹⁴⁷ Prema vrsti citatnog signala citati se dijele na prave i šifrovane. Pravi su prepoznatljivi po spoljašnjim, a šifrovani po unutrašnjim signalima. U spoljašnje signale ubrajaju se isključivo znaci navoda, dok su unutrašnji raznovrsniji i obuhvataju prisustvo likova, motiva, stilskih postupaka prototeksta, zatim aluzije na citirani prototekst, kao i šire kulturne reminiscencije (Oraić-Tolić, 1990: 16–17).

¹⁴⁸ Prema funkciji koju citati imaju, jedni su referencijalni jer su orijentisani na prototekst, a drugi autoreferencijalni jer su orijentisani na tekst, tj. upućuju na smisao teksta u koji su uključeni (a ne na smisao prototeksta) (Oraić-Tolić, 1990: 30–31).

507.2. Njegoš je prisutan u Lopičićevoj pripovijeci *Maše*, gdje imamo rečenicu:

Znaš li kako je Vladika reka': „Staro drvo slomi, ne ispravi” (Lop. II, Ma, 249), koja je direktna aluzija na Njegoša i upotreba citata iz njegovog djela.

Sa aspekta tekstualne stilistike, citati u tekstu se smatraju narativnim figurama, kao i uopšte svi metatekstualni postupci i signali (Katnić-Bakaršić, 1999: 118).

U ovom segmentu rada kroz analizu postojanja etnografskih i u okviru njih folklornih elemenata, koji su predstavljeni najčešće kroz govor likova, pokušali smo da sumiramo sve predstave i odlike kulturnih podneblja koja se u izučavanoj crnogorskoj pripovjedačkoj prozi prikazuju i oko kojih se nerijetko plete i čitava fabula. Pokazano je da mnogi elementi tradicije, kao gotovi proizvodi, eksplicitno dati iz izvanknjiževne stvarnosti, prodiru u jezičko tkivo djela, tako da pripovijetke postaju slika, oličenje šireg kulturnog konteksta, uz očigledan uticaj tradicije usmene književnosti.

ZAKLJUČAK

I

1. Jezik četiri reprezentativna predstavnika crnogorske međuratne pripovjedačke proze – Nikole Lopičića, Milovana Đilasa, Mihaila Lalića i Dušana Đurovića diferencira se na relaciji jezik autora – govor literarnih junaka, gdje ovaj posljednji karakteriše prisustvo dijalekatskih crta i njihova izrazita dominacija u tom kontekstu upućuje na tendenciju izučavanih pripovjedača da koloriziraju sredinu koju prikazuju slikajući njen mentalitet, običaje i navike. Oni su primarno vezani za crnogorsko područje i unosili su, svaki na svoj način, odlike i svojih dijalekatskih govornih područja u jezik pripovjedaka – na prvom mjestu Nikola Lopičić odlike svoga cetinjskog govornog područja, iz kojega crpi dosta materijala za svoju prozu, ali najviše ono što u datom slučaju ima jasnu funkciju govorne karakterizacije likova i sredine. Mihailo Lalić takođe u znatnoj mjeri inkorporira dijalekatski markiran govor i leksiku svog zavičajnog govornog podneblja, što nije činio kasnije, u svojim najpoznatijim proznim djelima. Milovan Đilas je koristio dijalekatski markirane odlike i to i svog užeg zavičaja i crnogorskih govora uopšte, kao i Dušan Đurović, koji, iako je pisao ekavicom, u karakterizaciji govora onih likova koji potiču sa crnogorskog područja koristio je dijalekatski markirane elemente, istina, ne u mjeri i obimu kao što je to činio Lopičić i Lalić, pa i Đilas, ali opet dovoljno da se može govoriti o opredijeljenosti sva četiri izučavana pripovjedača za inkorporiranje dijalekatskog podsistema u izučavanu narativnu prozu. Izbor dijalekatskog je, dakle, podređen zahtjevima umjetničkog oblikovanja, preciznije, u funkciji je kreiranja lokalnog, zavičajnog ambijenta, a upotrijebljen u kontekstu piščevog dijalekatski nemarkiranog jezičkog izraza sobom nosi stilski naboj i upečatljivost.¹⁴⁹ Upotreba dijalekatskog u skladu je i sa tematsko-motivskim preokupacijama, sa poetikom socijalne književnosti i prikazom socijalne tematike – život običnih seljana, njihove emocije, strahovi, želje, potrebe, bitisanje na crnogorskom kršu, nemaština, glad, ljubav, sudar starog i novog vremena...

¹⁴⁹ „Dijalekatskim elementima se da izbeći tendencija ustaljenosti i okamenjenosti iskaza književnoga jezika.“ (Jović, 1985: 90)

Ipak, iako su vršili karakterizaciju likova preko jezika i obilato koristili dijalektizme, ne možemo reći da je bilo dosljednosti u tome, odnosno, sve dijalekatske jezičke pojave nijesu prisutne u onoj mjeri koja bi upućivala na njihovu tendencioznu primjenu od strane pisaca kako bi svoje likove prikazali sa svim jezičkim karakteristikama svojih zavičajnih ili uopšte crnogorskih govornih idioma koje u pripovijetkama predstavljaju. Budući da pisac u književnom djelu stvara poseban, osoben svijet, onda je logično da je i jezik u njemu samosvojan fenomen, koji ima sopstvena pravila oblikovanja, neuniformnost, posebnost, imanentnost. Uostalom, to je u osnovi mnogih savremenih teorija u pristupu analizi jezika u književnoumjetničkom tekstu.¹⁵⁰ Na tom fonu je objašnjiva neunificiranost jezika u izučavanim narativnim tekstovima i mnoge specifičnosti koje smo analizom izdvojili.

2. Jezičku strukturu i stilске karakteristike izučavane pripovjedačke proze analizirali smo korišćenjem metoda analize, sinteze, deskripcije i komparacije na više ravni. Komparativni metod nametnuo se dovodenjem u vezu četiri različita autora iz istog književnog perioda, te upoređivanjem njihovih diferencijalnih i zajedničkih jezičko-stilskih crta na različitim nivoima jezičke strukture. Pojedine odlike sagledane su u odnosu na govorne karakteristike užih zavičajnih područja pripovjedača, ali i ostale crnogorske narodne govore, u onim segmentima gdje pisci koriste dijalekatski izraz u govoru likova. Postojanje na jednoj strani takvih, dijalekatski markiranih elemenata u analiziranoj prozi, uslovalo je i sagledavanje pojedinih karakteristika i prema tadašnjem modelu savremenog književnog jezika, ali ne sa namjerom da jezik pisaca prolazi kroz „filter norme“, već uzimajući u obzir već spomenutu činjenicu o individualnosti i posebnosti jezika književnoumjetničkog djela.¹⁵¹ Najzad, poređenja karakterističnih osobina vršena su i u odnosu na jezik drugih dosad proučenih crnogorskih pisaca – kako novijih tako i onih koji pripadaju književnoj tradiciji.

U težnji da lingvistička i stilistička analiza međuratne pripovjedačke proze Nikole Lopičića, Milovana Đilasa, Mihaila Lalića i Dušana Đurovića bude sveobuhvatna, za korpus smo

¹⁵⁰ Silić (2006), Bagić (2004).

¹⁵¹ „(...) jezik književnoumjetničkog djela (je) individualan, (...) upotreba jezičnih sredstava u njemu ovisi (u metodološkom smislu isključivo o mašti, invenciji, intuiciji, imaginaciji i fikciji onoga ko ih rabi, tj. pisca. Zato na taj jezik treba gledati kao na jezik *sui generis*.“ (Silić, 2006: 184)

uzeli izdanja njihovih djela koja su obuhvatila cjelokupno njihovo pripovjedačko stvaralaštvo iz međuratnog perioda.

Jezik je analiziran na svim nivoima jezičke strukture i to ne samo onima koji pripadaju tradicionalnoj gramatici, već su razmatrane i pojedine jedinice nadrečeničnog nivoa koje pripadaju lingvistici teksta i tekstualnoj stilistici – relativno mladim lingvističkim disciplinama koje se razvijaju počev od druge polovine XX vijeka. Na taj način nastojala su se prevazići ograničenja strukturalnog pristupa u analizi, imajući u vidu činjenicu da je *govor* upravo strukturalizmom zacrtan dihotomijski parnjak apstraktnog jezičkog sistema (Badurina, 2008: 9), te da se kroz komunikacijske vrijednosti jezika, aktualiziranost, uključenost rečenice u kontekst, funkcionalnost – može valjano upotpuniti primarna strukturalistička koncepcija jezičkog opisa.

Stilske karakteristike predočene su kroz egzaktnu lingvostilističku analizu, korišćenjem osnovnih pojmova moderne lingvostilistike i kombinovanjem savremene teorije (teorija aktuelnog raščlanjivanja rečenice, parcelacija rečeničnih članova, kategorija stilskog izbora, stilske dominante itd.) na svim jezičkim nivoima. Posebna pažnja posvećena je karakterističnim stilskim figurama kao najimanentnijoj osobini književnih tekstova.

Na osnovnu iscrpne analize sveukupnog jezičkog materijela, utvrdili smo određene karakteristike od kojih ćemo najbitnije izdvojiti.

II

3. Na fonetsko-fonološkom planu predmet našeg interesovanja bile su prevashodno dijalekatski markirane karakteristike u izučavanoj prozi, dominantne u govoru junaka pripovijetki. Paralelno sa fonetsko-fonološkim kategorijama izdvajali smo i fonostileme i fonostilemske postupke. Karakteristična dijalekatska obilježja na fonetsko-fonološkom nivou u govoru pripovjednih junaka sobom nose osobine crnogorskih govora. Preko govora likova pripovjedači su autentično prenijeli sliku govornog idioma, atmosfere i duha podneblja koje u većini pripovjedaka prikazuju.

Izdvajamo najbitnije karakteristike:

- U jezičkom izrazu izučavanih pripovjedača osnovni refleks „jata“ u dugim slogovima je *ije*, a u kratkim *je*. Međutim, dosljednost ijekavizama u izučavanoj pripovjedačkoj prozi remeti korišćenje ekavice u pripovijetkama Dušana Đurovića i u nekim pripovijetkama Milovana Đilasa.

Mihailo Lalić ima jednu pripovijetku napisanu ekavicom, dok su pripovijetke Nikole Lopičića pisane isključivo ijekavicom. Upotreba ekavice produkt je i prilagođavanja redakcijama različitih časopisa na prostoru bivše Jugoslavije u međuratnom periodu, gdje su izučavani pisci po prvi put i objavljivali svoje pripovijetke. U refleksima „jata“ ipak ima izvjesnih odstupanja, na koja smo u radu ukazali, pa samo zabilježili jednosložni refleks dugog „jata“ umjesto regularnog dvosložnog (*sječem, primjeti, presječe, odmjeni, pobjedićemo, uvijek, poluosmijeh...*), kao i obrnuto – dvosložni refleks „jata“ umjesto očekivanog jednosložnog (*sijedaju, svijestan, obije, nesvijesno, naposljetku, riješava, pobiješnjeli ...*). Kao odliku jezika izučavanih pripovijetki u govoru likova zabilježili smo velikim brojem primjera dugo „jat“ u fleksivnim završecima (*svijem, đavoljijem, onijem, jednijem, nekijem, drugijem, vedrijem...*). Odrični oblici pomoćnog glagola *jesam* imaju dominantno oblik *nijesam*, dok smo likove sa *nisam* u tekstovima koji su pisani ijekavicom rjeđe bilježili (i to samo u pripovijetkama N. Lopičića). U prefiksanim složenicama sa *pre-* i *pred-* u funkciji prefiksa, zabilježili smo i jednosložni (*predlog, sa prekorom, prelazih, prelazimo, prevariti...*) i dvosložni refleks „jata“ u pripovijetkama N. Lopičića i M. Lalića (*priješla, prijekorom, prijekorno, prijeccem, pretijek...*). Za razliku od standardnih leksičkih ekavizama, u proučavanom jezičkom korpusu specifična je upotreba netipičnih i neočekivanih ekavskih likova usred ijekavskog teksta (*bolelo, osetio, beguncima, usledilo, cemu, sutra...*). Nasuprot tome, nekada pojedini (i)jekavski oblici djeluju isforsirano, pa imamo pojavu primjera isforsirane ijekavštine (*nasrijed, vijedrom, osvjete...*). Takođe, u izučavanom korpusu zabilježeni su primjeri sekundarne vrijednosti „jata“ (*bolijest; pokrijevaš, prikrijevala, zakrijeva, sakrijevaju; kosijer, komandijer, oficijeri*).

- Kontrakcija finalne vokalske grupe *-ao* u govoru likova u najvećem broju primjera svedena je na vokal *a*, što je dijalekatska crta (*reka', moga, doša', laga', posa', ka', vjerova', otiša'...*). Pored njih, zabilježeni su rijetki primjeri u kojima imamo vokalsku grupu *-ao* sažetu u pravcu vokala *-o*, primarno u Lopičićevim i Đilasovim pripovijetkama (*ćuto, šapto, pobjego, pošo, rek'o, raspitivo, odr'o*).

- Frekventna pojava je gubljenje vokala iz medijalne i finalne pozicije, a najfrekventnije je u imperativima (*udri, hajdmo, muč, drž, ostav'te...*). Ipak, najfrekventniji primjeri gubljenja vokala jesu izostavljanje vokala *i* na kraju riječi u oblicima infinitiva (*iščerat', ozdravit', dovodit', ubit', doć', doznat', pitat', bit, poć'...*).

- U dijelu izučavanog korpusa, tačnije u pripovijetkama N. Lopičića, frekventne su u upotrebi partikule *r*, *n*, *k* koje se uglavnom javljaju bez pokretnih vokala (*ođen*, *jučer*, *odozgor*, *tun*, *otolen*, *oklen*, *ovudijek*, *kudijen*, *nioklen*, *večer*, *ondar*).

- U konsonantskom sistemu posebno smo se bavili karakteristikama artikulaciono „nestabilnih“ glasova *h*, *f*, *v* i *j* sa lingvističkog i stilističkog aspekta.

- Pored uobičajenih likova sa upotrijebljenim konsonantom *h*, u jeziku literarnih junaka postoje primjeri sa ispuštanjem ove foneme, najčešće u inicijalnom položaju (*'rast*, *oće*, *'ranimo*, *rkanje*', *'ljeb*', *ajde*, *'odit*', *'ajduci*, *rapav*, *ladimo*, *'aljine*, *uktalo*, *odža*, *araju*, *'iljadu*, *eljde...*), a zabilježili smo i primjere gubljenja ove foneme i u medijalnom položaju (*oladila*, *po 'itali*, *maniti*, *saranjivao*, *uzdanula*, *manut*, *preda'ne*, *poabanom*, *graorastim...*) i ponajrjeđe u finalnoj poziciji (*bi*', *turski*, *trbu*', *povr...*). Istovremeno, zabilježili smo i primjere supstitucije foneme *h* drugim fonemama, najprije fonemom *k* (*drktala*, *zadrkta*, *uzdrkta*, *drktavica*, *drkteći*, *monarkije*) – u pitanju su riječi u čijoj je osnovi glagol *drhtati* i upotrebljavaju se u obliku sa *-kt-*, što je refleks starog stanja.

- Suglasnička grupa *hv* dala je u dosta primjera *f*, bilo da se nalazi u inicijalnom, bilo u medijalnom položaju (*fala*, *fatala*, *nafalit*, *zafaljivala*, *ufati*). Paralelno sa ovim, figuriraju i primeri gdje je ova grupa išla u pravcu sažimanja u *v* (*'vataš*, *u 'vatim*, *uvatio*, *do'vatiš*, *'valim*). Što se tiče grupe *ht* registrovali smo frekventne primjere u pripovijetkama N. Lopičića gdje ona daje supstitucionalni fonostilem *ć* (*ćela*, *ćeli*, *ćelo*).

- Zabilježili smo i primjere čuvanja etimološkog *h* (*hapa*, *hrvao*, *hat*, *hrvanju*, *pohrvaše se*).

- Posvjedočena je i supstitucija foneme *f* sebi najsrodnijom fonemom *v*, u inicijalnoj i medijalnoj poziciji (*kavu*, *kavana*, *jevtiniji*, *najjevtinije*, *vajde*).

- Konstatovali smo kolebljivost u upotrebi sonanta *j*, tačnije njegovo gubljenje i to u medijalnoj (sinkopa) (*naljepši*, *austriski*, *komšiska*, *spahiski*) i finalnoj poziciji (apokopa) (*zaloga*', *pokri*, *nemo*).

- Suglasnička grupa *-tski-* (*-dski-*) uprošćava se u *-ck-* (*ljucko*, *ljuckoća*, *gospocki*, *bracku*, *svijECKi*, *brcka* ...), što je opštepoznata pojava na prostoru govora zavičajnih područja izučavanih pripovjedača i crnogorskih govora uopšte, što se može smatrati ortografski relevantnom pojavom.

- Suglasničke grupe *pr-* *pš-* i *pč-* uprošćavaju se gubljenjem eksplozivnog suglasnika *p* (*'šenice*, *lješe*, *ćelo*; *tice*, *tičurina*, *tičice*).

- Suglasnička grupa *-st* u finalnom i medijalnom položaju uglavnom je očuvana, a primjeri njenog uprošćavanja gubljenjem konsonanta *-t*, koji spadaju u apokopu, najfrekventniji su u govoru likova u pripovijetkama D. Đurovića, a posvjedočeni su pojedinačnim primjerima i u narativnim tekstovima Lopičića, Đilasa i Lalića (*vlas'*, *čas'*, *bogastvo*, *mlados'*, *bolesan*).

- Od pojedinačnih fonetsko-fonoloških redukcija u izučavanom jezičkom potencijalu izdvajamo čestu pojavu elidiranja i uprošćavanja futurskih oblika na *-ći* u pripovijetkama N. Lopičića i M. Lalića, koji predstavljaju poseban slučaj kontrakcije, tzv. krazu koja nastaje spajanjem krajnjeg i početnog vokala dviju kontaktnih riječi, čime se od dvije riječi tvori jedna (*posje'će*, *proće*, *doće*, *pomoć'e*, *naće se*, *stić'emo...*). U fonetsko-fonološku pojavu reduciranja fonema spadaju i različiti oblici imenice *čovjek*, a kao dominantno zabilježili smo lik *čovjak* u pripovijetkama N. Lopičića i D. Đurovića.

- Rijetki su primjeri asimilovanih konsonanata u onim slučajevima gdje se u starijim crnogorskim govorima asimilacija vrši. Registrovali smo usamljene primjere kod Dušana Đurovića promjene suglasnika *z* u *ž* u grupama *žl* i *žn* i *s* u *š* u grupi *šl* kao sredstvo u govornoj karakterizaciji likova (*žli*, *žna*, *šlanine*).

- Takođe, u izučavanom jezičkom korpusu nema mnogo primjera koji su rezultat disimilacionih procesa. Izdvojili smo, u pripovjedačkoj prozi Nikole Lopičića i Milovana Đilasa, primjere u kojima je konsonantska grupa *mn* regresivnom disimilacijom izmijenjena u *vn* u primjeru pridjeva *taman*.

- U govoru junaka izučavanih pripovijetki rasprostranjeno je jekavsko jotovanje suglasnika *t* i *d*, a takvi primjeri sa jotovanim suglasnikom služe kao sredstvo govorne karakterizacije likova (*viđećeš*, *neđelju*, *đecu*, *poluđelo*, *pođetinio*, *šteđeli*, *ovđe*, *pobljeđe*, *đevojčica*; *ćeram*, *uleće*, *vrćeli*, *prićerat*, *đedovinu...*), a prisutno je u Lopičićevim pripovijetkama i analoško jotovanje kod priloških formi (*kuđ*, *svuđ*, *što gođ*). Sličnog su karaktera i primjeri gdje se *đ* javlja umjesto *d* tamo gdje nije bilo uslova za jotovanje kod nekih imenica i imperativnih oblika (*ljudi*, *ođela*, *viđi*, *jeđi*).

Gotovo svi pobrojani dijalektizmi na fonetsko-fonološkom nivou, kao odlika govora likova koji su nosioci govornog idioma svog zavičaja ili crnogorskih narodnih govora uopšte, u izučavanoj prozi su sa naglašenim stilskim učinkom. S obzirom na to da se govor autora diferencira od govora junaka, time ovaj posljednji dobija vrijednost izrazito stilski markiranog. Nastojali smo da pojedine stilski markirane odlike tog govora sagledamo i sa aspekta

fonostilistike kroz fonološke figure i fonostilemske postupke, te smo u ovom poglavlju izdvojili i niz figura koje se odlikuju pozicionim dodavanjem fonema (*proteza, epenteza, paragoga*), odnosno pozicionim oduzimanjem fonema (*afereza, sinkopa, apokopa*), kao i *metateza* na planu permutacije, koje smo uporedo sa jezičkom analizom posebno apostrofirali. Ovim postupcima stvaraju se ekspresivni, slikoviti pa samim tim i vrlo funkcionalni iskazi koji su važna komponenta umjetničkog senzibiliteta pripovjedača.

III

4. Na morfološkom planu bavili smo se svim vrstama riječi uz poseban osvrt na one primjere u kojima imamo neku specifičnost, bilo da je ona rezultat teritorijalne ograničenosti upotrebe ili pak produkt nekih morfoloških osobenosti iz ranijih epoha razvitka jezika. Dijalekatski uslovljene karakteristike jezičkih jedinica dovodili smo u vezu sa crnogorskim govorima, osobito u diskursu govora likova, koji se na taj način diferencira od jezika pisaca. Karakteristične primjere pokušali smo sagledati i iz ugla morfostilistike, izdvajajući tako jedinice pojačane izražajnosti koje su morfološki uslovljene – morfostileme.

- Neka dvosložna ženska imena u nominativu jednine su sa nastavkom *-e*, što je starocrnogorska dijalekatska osobina, u jeziku Lopičićevih pripovijetki potvrđena velikim brojem primjera (*Maše, Jove Ivova, Stake Ivova, baba Ive, Kiće, Mare Jokova, Anđe...*). I vokativ jednine pojedinih imenica ženskog i muškog roda na *-a* jednak je nominativu, što je takođe starocrnogorska dijalekatska osobina, osim kod Lopičića, prisutna i kod Đilasa i Đurovića (*Janica, Stanica, Grujica, Marica, Jelica, Ružica*).

- Zabilježili smo primjere imenica muškog roda bez infiksa *-ov/-ev-*, od kojih su neki, usljed svoje neobičnosti, i stilski obilježeni (*posli, svati, sudi, bole, miši, dlane, vitezi...*).

- Stari dualski nastavci u genitivu množine prilično su zastupljeni u jeziku analiziranih pripovijetki, pri tome bilježimo u pojedinim pripovijetkama i dosta nestandardnih primjera, dijalekatskih nanosa, koji kao takvi svojom neobičnošću i arhaiziranim prizvukom imaju i karakterističan stilski efekat (*ustiju, vratiju, plećiju, prsiju*). Umjesto standardnog dualskog nastavka *-u*, imenice ženskog roda *noga* i *ruka* u genitivu množine bilježimo i sa nastavkom *-a* (*nogā, rukā*).

- Na izučavanom korpusu u Lopičićevim i Lalićevim pripovijetkama bilježimo primjere imenica muškog roda starih konsonantskih osnova i to mahom u kraćem obliku (*kam, plam, pram*).

- Od karakterističnih osobina zamjenica u jeziku pripovijetki N. Lopičića konstatovali smo obličko jednačenje genitiva, akuzativa, dativa i lokativa jednine ličnih zamjenica prvog, drugog i svakog lica – još jednu tipičnu osobinu svih crnogorskih govora, koja se javlja kao sredstvo govorne karakterizacije junaka pripovijetki (*mene, tebe, sebe*). Takođe, u dativu i akuzativu 1. i 2. lica množine i kod ostalih pripovjedača sretaju se enklitike *ni, vi*, odnosno *ne, ve*, što je isto tako odlika većine crnogorskih govora, i ovako upotrijebljene u govoru literarnih junaka postaju stilski obilježene.

- Odnosno-upitna zamjenica *što/šta* javlja se često u formi sa *-o* u svim značenjima i funkcijama, što je još jedna osobina starijih crnogorskih govora ali i jezika starijih crnogorskih pisaca.

- Pokazne zamjenice muškog roda u prvom, drugom i trećem licu, kao i u crnogorskim govorima i starijeg i novijeg tipa, u jeziku izučavanih pripovijetki bilježimo u liku *ovi, ta, oni*.

- U funkciji opštih zamjenica javlja se i pridjev *cio*, što se poklapa sa stanjem u crnogorskim govorima.

- Nerijetko pripovjedači u svojim djelima koriste oblike imeničke promjene zamjenica, koje kao takve ostvaruju poseban stilski efekat.

- U svom jezičkom izrazu izučavani pripovjedači često, češće nego kod zamjenica, koriste oblike pridjeva po imeničkoj deklinaciji. Kraće forme pridjeva upotrijebljene su najčešće u kvalifikativnoj funkciji, i u toj službi posebno je frekventan kvalifikativni genitiv (*oštra* pogleda, *bukova* drveta, *slaba* čovjeka, *umorna* sna, *kruta* lica, *pismena* čoveka ...).

- Registrovana su i karakteristična komparativna obrazovanja koja se ostvaruju kombinujući prefikse *po-, pri-, pra-, o-*, sa komparativom, superlativom ili pozitivom pridjeva (*postariji, pristar, opun...*), odnosno superlativno značenje uz pomoć prefiksa *pre-* (*prečasn*i, *premilosni, pretruli, pregolemi*h ...).

- Izdvojili smo karakteristične morfološke odlike prostih i složenih glagolskih oblika u jeziku analizirane proze. Tako smo zabilježili u Đilasovim i Lopičićevim pripovijetkama opštecrnogorske dijalektizme u 1. licu prezenta glagola *vidjeti* i *reći*: *viđu* i *velju*, pored znatno češćih standardnih oblika.

- Neki glagoli pete vrste imaju arhaične oblike i mijenjaju se po drugoj vrsti što ima stilski učinak, a produkt je uticaja crnogorskih govora (*piplje, siplje, osiplju, rasiplju, poimlje, skapljem...*), a takođe bilježimo mnoge glagole pete vrste da se mijenjaju po četvrtoj (*raskopčaje, odmotaje, zatrpaje, obećaje...*).

- Neke specifičnosti vezane za prezentske oblike, mahom za prelazak glagola iz jedne vrste u promjenu po nekoj drugoj vrsti, prenijele su se i na imperativne oblike (*sipliji, kažu*). Na izučavanom korpusu zabilježili smo i oblike starih atematskih imperativnih formi od glagola *jesti* i *vidjeti* – *jeđi* i *viđi* u Lopičićevim pripovijetkama. Za diferenciranje imperativnih značenja koriste se imperativne rječce *de(d)*, *(nu)deder*, *anu*, *nu*.

- Pojedini oblici aorista interesantni su prije svega leksički, zbog neobičnosti samog glagola koji je tako upotrijebljen najčešće preuzet iz narodnih govora i, što je osobito važno, daje specifičnu stilsku boju tekstu i živost pripovijedanju (*prožma, uspuža, ustaviše, zazva, šanu, strknu...*).

- Što se tiče imperfekatskih oblika, izdvajamo česte dijalekatske oblike glagola *htjeti* (*ćaše, ćah, ne ćaše*) u pripovijetkama N. Lopičića, te rasprostranjen lik imperfekta od glagola *znati* – *znađaše* u narativnim tekstovima M. Đilasa. Od glagola *biti* u jeziku Lopičićevih i Đurovićevih pripovjedaka (u dijelu pisanom ijekavicom) jednako su prisutne obje imperfekatske forme – kraća *bješe* i duža *bijaše*, a kod Đilasa i Lalića dominantne su kraće forme.

- Dijalekatski oblici glagolskog priloga sadašnjeg prenijeti su iz specifičnosti prezentskih oblika (*posipljući, privukujući, prevukujući, povukujući, poštapljujući se*).

- U radnom glagolskom pridjevu finalna vokalska grupa *-ao* u govoru likova se sažima u *-a* ili rjeđe u *-o*, a ta raspodjela je u skladu sa dijalekatskim osobinama užih zavičajnih područja izučavanih pisaca. Zabilježili smo specifične oblike, dijalekatski uslovljene, u oblicima radnog glagolskog pridjeva kao rezultat nestandardne imperfektizacije glagola (*zavukivali se, obukivao, večerivala*) u Lopičićevim pripovijetkama, dok ih kod ostalih pripovjedača ne bilježimo. Pored standardnog oblika radnog glagolskog pridjeva glagola *htjeti*, u pripovijetkama M. Đilasa registrovali smo i dijalekatski markirano *šćela*.

- Trpni glagolski pridjev u jeziku izučavanih međuratnih pripovijetki morfološki ne odstupa od stanja u standardnom jeziku, tj. gradi se pomoću nastavaka (*-n, -en, -t*).

- U jeziku analiziranih pripovijetki rašireni su supinski oblici infinitiva, bez krajnjeg vokala *-i* koji paralelno egzistiraju sa punim infinitivnim oblicima.

- Izdvajamo upotrebu konstrukcije *da + prezent* umjesto infinitiva u sklopu futura I, kakvu imamo u primjerima kod sva četiri izučavana pripovjedača (*Ja ću da idem, ja znam da će ona da čeka, mašina će sve ovo da zdrobi...*).

- U cjelokupnom korpusu nailazimo na često gubljenje *je* iza enklitika *me, ga*, što je osobina česta ne samo u dijalektima već i u razgovornom jeziku (*Bijeda me uzela* za ruku; *Ali me on tadar uvatio; napala me* neka zima i zle misli; nešto *ga vuklo*; vjetar *ga* nešto *ukosio...*).

- Pluskvamperfekatske oblike u pripovijetkama N. Lopičića, M. Đilasa i M. Lalića sretamo u oba oblika – od imperfekta ili od perfekta pomoćnog glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva glagola koji se mijenja. U jeziku pripovijetki Dušana Đurovića pluskvamperfekat smo bilježili samo od perfekta glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva. Pluskvamperfekatski oblici sa imperfektom glagola *biti* smatraju se stilski obilježenim za razliku od stilski neutralnih primjera sa perfektom ovog pomoćnog glagola.

- Oblik aorista pomoćnog glagola *biti* u 1. i 2. l. množine bilježimo i u nestandardnom liku *bi* (*ne bi morali, Kada bi vi šetali; a mi svi, da bi očuvali poštenje i obraz...*).

- Na izučavanom jezičkom korpusu izdvojili smo veliki broj priloga koji se razlikuju od opšteupotrebnih likova, a koje smo klasifikovali prema semantičkom kriterijumu. Izdvajamo neke od priloga za mjesto koji su uglavnom zamjeničkog porijekla. U okviru njih izdvajaju se, osim za mjesto, prilozi za pravac, za put i prostiranje (*ovđe, ozad, svukuda, negđe, onode, kudije...*).

Frekventni su i prilozi participskog porijekla sa završetkom na *-čke/-ške* (*trupačke, pobaučke, natraške, glavačke, potrbuške...*), kao i oni sa završetkom na *-(i)ce* (*nasumce, strmoglavice, netremice, nehotice...*).

- U jeziku analiziranih pripovijetki prepoznajemo čestu upotrebu predloga *kraj* i predloga složenih sa njim (*iskraj, pokraj, ukraj*). Predlog *sred* javlja se češće u sklopu složenih predloga, što se podudara sa stanjem u starijim crnogorskim govorima. Registrovali smo i primjere udvojenih predloga, pojavu koja je česta u savremenom razgovornom jeziku i u tekstovima savremenih pisaca.

- Od oblički interesantnih veznika rasprostranjenih u dijalektima zabilježili smo *dako* i *nako* u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa. Kod sva četiri izučavana pripovjedača rasprostranjen je dijalekatski veznik *no* umjesto standardnog *nego*.

- Jezik izučavane međuratne pripovjedačke proze obiluje eksklamatornim riječima, što je posebno značajno u stvaranju upečatljivosti i slikovitosti u pripovijedanju.

- Konstatovali smo raširenu upotrebu rječce *vala* koja je turskog porijekla, a rasprostranjena je i u crnogorskim govorima. Frekventno je je *bogomi*, *bogami*, *bogati* i *bome* za pojačavanje tvrdnje, u značenju *tako mi boga, jeste, zaista*. U jeziku Lalićevih i Đurovićevih međuratnih pripovijetki bilježimo i upotrebu rječci turskog porijekla *asli* („vjerovatno, zaista“) i *(bez)beli* („za pojačavanje značenja: zaista, sigurno“). Pored modalne rječce *možda*, u upotrebi je i modalni izraz *može bit/možebit* u Lopičićevoj i Đilasovoj pripovjedačkoj prozi.

IV

5. Bogata i raznovrsna leksika veoma je bitan konstitutivni element u književnoumjetničkim tekstovima. Izbor riječi je nerijetko osnovni indikator piščevog poznavanja i osjećaja za jezik, a mogućnost izbora riječi je i jedan od temelja u stilistici. Tako su proučavani pripovjedači koristili, svaki sa svoje strane, raznovrsnu i bogatu leksiku, koja pripada različitim slojevima, koji su međusobno povezani, ali opet, svaki ima i vlastitu individualnost i osobenost.

Primaran je sloj leksike standardnog jezika kojim se odlikuje kazivanje autora, a paralelno sa njim egzistira i dijalekatski sloj leksike koji je odlika govora literarnih junaka. Kada je narator jedan od likova, dijalekatski sloj se ne pojavljuje samo u dijalozima već i u naraciji. Takođe, zastupljen je sloj strane leksike, tj. riječi preuzetih iz drugih jezika. Mi smo pažnju posvetili svim slojevima leksike, od arhaizama, preko dijalektizama, koji su široko zastupljeni u izučavanim pripovijetkama, potom riječi preuzetih iz drugih jezika (turcizmi, romanizmi, hungarizmi, grcizmi), a u okviru tvorbe riječi bavili smo se i derivacionim morfostilemima: deminutivima i augmentativima, kao i onim složenicama koje se izdvajaju svojim neobičnim sklopom i značenjem.

- U ispitivanju jezika izabranih pripovijetki konstatovali smo čestu upotrebu frazeoloških jedinica i to ne iznenađuje budući da su ti prepoznatljivi obrti i te kako prisutni u narodnom jezičkom izrazu, koji je upečatljiva odlika govora junaka izučavanih pripovijetki. Najčešći tip frazeologizama na ispitivanom korpusu su metaforični frazeologizmi kod kojih dolazi do semantičkog pomjeranja, gdje neka sporedna značenja riječi bivaju aktualizovana i istaknuta u prvi plan, a bitne semantične komponente bivaju potisnute (*soliti pamet nekome*, *skinuti s vrata*, *ruku na srce*, *pravo u brk*, *pljunuti u brk*, *udariti u maniti vjetar*, *dići nos*, *okinuti nos*; *vući za nos*; *popiti pamet*...). Zabilježili smo i perifrastične frazeologizme (*visiti nogama u grob*, *pod*

stare dane, ne biti u zdravu svijest, gledati smrti u oči; strpati iza katanca, biti slijep kod očiju...). Izdvojili smo neke ustaljene fraze pod kojima podrazumijevamo one smisaono organizovane složene sintaksičke jedinice koje predstavljaju poslovice, izreke, aforizmi i sl., kao i frazeološke izraze koji su nastajali na osnovu nekih ustaljenih poređenja (*modra kao čivit, mlada kao kaplja, zdrav kao drijen, ljut kao ris; lagati kao pas, spavati kao zaklan...*).

6. Iz domena tvorbe riječi posebno smo obratili pažnju na pojedine leksički i semantički interesantne izvedenice i složenice, kao i kategorije augmentativa i deminutiva, odnosno pejorativa i hipokoristika, kao ekspresivnih jezičkih elemenata, koji su stilski relevantni. Pored opšteupotrebnih riječi, nailazimo na pojedine imenice i pridjeve koji se izdavaju neobičnim sklopom i značenjem i za koje možemo reći da su stilski obilježeni (*žvak, plašnja, ugasa, smetenica, jakota iskopnica, kret, grud, dokonjak...*). Ipak, najraznovrsnije i najoriginalnije kovanice, među kojima ima i novih, neobičnih riječi, pripovjedači nam nude u složenicama koje su pokazatelji raznih tvorbenih mogućnosti i bogaćenja jezičkog potencijala pisaca, gdje su sa posebnim stilskim učinkom nove riječi, efektne u svojoj neobičnosti i živopisnosti (*debeloglava, vjetroglava, tvrdosan, dobrostojni, šiljouhi, crnokopica, zloćudast, vjetrobotina, tankolozović...*). Ovakva, ekspresivna leksika značajna je za semantičko bogaćenje jezika u cjelini, a konkretno, u književnom djelu, svojom ekspresivnošću ima značajan udio u konstituisanju stilske profilacije autora.

- Derivacionim morfostilemima – augmentativima i deminutivima pripovjedači su upotpunili svoje inače raznovrsne leksičke kategorije, a nekima od njih sa pojačanom stilskom markiranošću, obogatili i svoj stilski izraz.

Dakle, u analiziranim pripovijetkama imamo dominantnu leksiku zavičajnih govornih podneblja pripovjedača, bez pretenzija ka posebnosti i inovacijama. To se posebno može reći za pripovijetke N. Lopičića, koji je najdosljednije kopirao govor svog cetinjskog zavičajnog područja u pripovijetkama. Kako za Lopičića tako i za Đilasa, Lalića i Đurovića važi konstatacija da su u domenu leksike više ostajali vjerni narodnom jezičkom izrazu i prvenstveno su njime bogatili i gradili svoj jezički izraz u pripovijetkama, a njihov kreativni pristup jeziku ogleda se u raznolikim jezičko-stilskim nijansiranjima u kojima katkad iskrasne i poneka interesantna kovanica.

7. Sintaksičkom sloju posvećena je posebna pažnja pa smo se u okviru nje bavili redom riječi i eliptičnim rečenicama i postupkom parcelacije kao lingvostilističkim kategorijama, te sintaksom padeža i sintaksom glagola, kombinujući tradicionalni i moderni pristup i literaturu.

- Red riječi, osim što je sintaksička kategorija, bitna je kategorija i u stilistici. Inverzija, koja je posebno stilski efektna između ostalog i zbog ritmizacije teksta, spada u domen pojava ekspresivne sintakse. Posebno smo se bavili gramatičkim položajem atributa u rečenici, tako se došlo do zaključka o posebnoj naglašenosti atributa upotrijebljenog u postpoziciji, odnosno njegova takva upotreba u rečenici podrazumijeva jaču ekspresiju i stoga ima stilsku vrijednost. Izdvojili smo antepoziju predikata, kao jedan vid stilističke inverzije iz ugla tekstostilistike pod imenom anastrofe. Apostrofirali smo još jednu stilski kolorisanu pojavu a to je mjesto glagolskih oblika (najčešće infinitiva) na kraju rečenice, kao i objekat ispred glagola koji dopunjuje, kao vid narušavanja rečenične strukture koji ima sintaksostilemsku vrijednost. Glagolske enklitike udaljene od glagola za koje imamo potvrda u jeziku izučavanih pripovijetki u skladu su sa starijom fazom razvoja jezika, a zabilježili smo i zamjeničke enklitike u istaknutoj postponiranoj poziciji.

- Kao karakterističnu osobinu analizirane proze zapazili smo upotrebu *eliptičnih rečenica*, koje su posebno stilski obilježene, što je u skladu sa osnovnim osobinama pripovijetke kao književne vrste (zgusnutost, kondezovanost izraza, jezgrovitost, sugestivnost...). Izdvajanje jedinica koje bismo prirodno očekivali u jednoj rečenici u posebne iskaze stvara neuobičajenu pauzu koja ima stilsku funkciju. Zapravo, te izdvojene jedinice postaju jedinice stilskog zahvata – stilemi, preciznije sintaksostilemi. Tako da su ove rečenice, pored toga što su sintaksička, istovremeno i stilistička kategorija. U stilistici se za eliptično izražavanje, kada je figurativno, vezuje stilski figura *elipsa*, i jedna relativno mlada pojava ekspresivne sintakse poznata kao *parcelacija*. Velikim brojem primjera posvjedočene su rečenice u kojima je izostavljen predikat (djelimično ili potpuno) u jeziku analizirane proze, a one predstavljaju tipične elipse, upotrijebljene sa ciljem postizanja živosti u pripovijedanju, izražajnosti i time stilske efikasnosti. Iako se eliptičnost u izražavanju registruje kod sva četiri izučavana pripovjedača, ona očekivano nije zastupljena u jednakoj mjeri, tako da po prisutnosti elidiranih struktura izdvaja jezik pripovijetki Milovan Đilasa i Nikole Lopičića, sa mnogo većim brojem primjera i eliptičnih

rečenica i parcelisanih segmenata u odnosu na jezik pripovijetki Dušana Đurovića i Mihaila Lalića.

- Izdvojili smo karakteristične stilsko-jezičke karakteristike iz sintakse padeža i sintakse glagola:

-Uz glagol *biti* registrujemo često upotrebu nominativa, što odgovara situaciji u crnogorskim narodnim govorima, a uz semikopulativne glagole *ostati* i *postati* gotovo redovno. Nominativ u kopulativnom predikatu bilježimo i uz veznik *kao* u poredbenim konstrukcijama, u službi odredbe za način.

- Predlog *do* u značenju predloga *sem/osim* zabilježen je sa nominativom pojma koji se izuzima u jeziku pripovijetki Nikole Lopičića i sporadično Dušana Đurovića i Mihaila Lalića, što je još jedna osobina iz crnogorskih narodnih govora koja se reflektuje u nekim od izučavanih pripovijetki.

- Kao dopuna odričnim prelaznim glagolima u funkciji direktnog objekta, kao poziciona varijanta slobodnog akuzativa u funkciji objekta uz odgovarajuće afirmativne prelazne glagole, javlja se *slovenski genitiv*, što je odlika crnogorske književne tradicije, ali i novije književnosti na crnogorskom tlu. Upotrijebljen u književnoumjetničkim tekstovima sa prizvukom arhaičnosti ovaj padežni oblik postaje stilski obilježen, odnosno postaje ekspresivno izražajno sredstvo. Iako je u jeziku izučavanih pripovijetki generalno razgraničena upotreba uzročne predloško-padežne veze *zbog* + *genitiv* od one za namjeru ili cilj označenu sa *radi* + *genitiv*, u izvjesnom broju primjera bilježimo upotrebu predloga *zbog* umjesto predloga *radi* u pripovijetkama N. Lopičića. Konstrukciju *u* + *genitiv* u izučavanim proznim tekstovima bilježimo u različitim značenjima: u značenju da se neko ili nešto nalazi ili da se radnja dešava na posjedu koji je u vlasništvu ili u domenu lica s imenom u *genitivu*, što je osobina poznata crnogorskim narodnim govorima, a bilježimo primjere ove predloško-padežne veze u označavanju da nešto apstraktno, najčešće osobina, shvatanje, navika i sl. pripada pojmu s imenom u *genitivu*. U savremenom jeziku konstrukcija *u* + *genitiv* u ovom značenju je rijetka i neobična u upotrebi, zapravo osjeća se arhaičnom, te upotrijebljena u književnim tekstovima ima stilističku vrijednost. U više navrata na ispitivanom materijalu bilježimo dijalekatski predlog *iskraj* sa *genitivom*, koji je ablativnog karaktera. Za označavanje istovremenosti radnje iskazane glagolom i trajanja pojma s imenom u *genitivu* u upotrebi je konstrukcija *za* + *genitiv* u Lopičićevoj i Đilasovoj pripovjedačkoj prozi. Upotreba ove predloško-padežne veze u vremenskom značenju nije odlika standardnog jezika,

već predstavlja dijalekatsku crtu. Istovremeno, upotreba ove konstrukcije je stilski markirana budući da pripovijedanju daje arhaičan ton. Predložsko-padežna veza *put + genitiv* za označavanje usmjerenosti kretanja, upravljenosti, pravca prema pojmu u genitivu, česta je u čitavom analiziranom korpusu. U karakterizaciji govora likova u pripovijetkama N. Lopičića i rijetko i M. Đilasa, pojavljuje se izvjestan broj primjera predložsko-padežne veze *uprkos + genitiv*, dok je kod ostalih pripovjedača sa ovim predlogom upotrijebljen isključivo dativ.

- Bespredložki dativ upotrebljava se za označavanje pravca i cilja kretanja, pored dativa sa predlogom *k(a)*. Sa glagolima sa prefiksom *pri-* zabilježili smo veoma frekventan bespredložki direktivni dativ. Analogno stanju u crnogorskim narodnim govorima, u jeziku izučavanih pripovijetki nailazimo na čestu upotrebu posesivnog dativa ličnih zamjenica, pogotovo kada su u pitanju enklitički oblici dativa ličnih zamjenica u postpoziciji (plašilo je i Đurđu i majku *joj*; u krvi i duši darovanog *mu* blaga; njega pomržeše najbliži *mu* rođaci; A Marko Ibrov Đilas, pobratim *mu*; Ona, majka *joj*, i dva mala brata...).

- Najupečatljivija odlika akuzativa sa predlozima *na*, *u* i *o* jeste upotreba ove konstrukcije uz glagole mirovanja, tj. zalaženje akuzativa u polje upotrebe lokativa. To je tipična dijalekatska crta koju poznaje većina crnogorskih govora. Na izučavanom korpusu prepoznata je kao odlika jezika pripovijetki N. Lopičića, čime se jezik ovog pripovjedača diferencira od ostalih. Sa lingvostilističkog aspekta ovi primjeri zamjene uobičajene (nefigurativne) predložsko-padežne forme drugom predložsko-padežnom, ali figurativnom formom, jesu najučestaliji primjeri sintaksičke figure antiptoze. Registrovali smo i primjere predloga *za* sa akuzativom koji ima prostorno značenje, najčešće označavajući pravac kretanja, usmjerenost prema pojmu čije je ime u akuzativu. Zabilježili smo akuzativ sa predlogom *mimo* sa značenjem mjesta „pored, pokraj onoga što znači ime u akuzativu“, rijetko i sa komparativnim značenjem. U značenju predložsko-padežne veze *sem/osim + genitiv*, odnosno *do + genitiv*, dakle sa značenjem izuzimanja, nailazimo na upotrebu predloga *do + akuzativ*.

- Sredstvo je u jeziku analiziranih pripovijetki obilježeno instrumentalom bez predloga. Registrujemo upotrebu instrumentala povratne zamjenice *sebe*, što predstavlja stilski efektanu arhaičnu crtu u jeziku (konadžije poniješe *sobom* svijeću; ova samoća koja je *sobom* donosila neku čudnu plašljivost; Doneo je *sobom* novac). Na ispitivanom korpusu zabilježili smo i frekventan prosekutivni instrumental, kao vrstu spacijanog (prostornog) instrumentala. Temporalni instrumental, kao oblik koji je uglavnom izgubio dinamički karakter svog

vremenskog značenja te počeo da se gubi kao posebna padežna kategorija, u jeziku izučavane proze bilježimo od imenica *noć, dan, jutro, zora*, ali i od onih koje označavaju pojedine dane u nedjelji. Izdvojili smo primjere instrumentala sa predlogom *s(a)* u funkciji priloške odredbe za način. Ovakva upotreba karakteristična je i za neke crnogorske govore i za jezik crnogorske pisane tradicije.

- Na našem korpusu frekventan u upotrebi je predlog *po* sa lokativom u značenju posteriornosti, što je inače karakteristično za crnogorske govore i jezik dosad proučenih crnogorskih pisaca. U pripovijetkama M. Đilasa i D. Đurovića frekventna je veza *o + lokativ* u vremenskom značenju, a u Đilasovim pripovijetkama pomenutu predložko-padežnu vezu bilježimo i sa načinskim značenjem. Zabilježili smo i konstrukciju *pri + lokativ* u funkciji označavanja poređenja, koja je dijalekatskog karaktera. Inače, ova predložko-padežna veza u analiziranom korpusu frekventna je za označavanje vremenskog odnosa, okolnosti i uslova pri kojima se nešto vrši ili zbiva.

- Sintaksom glagola bavili smo se poštujući tradicionalnu sintaksičku teoriju indikativa i relativa, ali uporedo uzimajući u obzir kriterijum *referencijalnost/nereferencijalnost* glagolske radnje, što su tekovine modernijih sintaksičkih pristupa analizi glagolskih vremena.

- Izdvajamo *relativnu upotrebu prezenta* za iskazivanje radnji koje pripadaju prošlosti ili budućnosti, kao i transpoziciju prezenta u prošlost koja se obilježava kao pripovjedački (istorijski) prezent, česta pojava u književnim tekstovima, i frekventna i u jeziku analizirane proze, što je u skladu sa „zahtjevima pripovjedačkog teksta“. Sem toga, registrovani su i primjeri transpozicije prezenta u budućnost, što predstavlja, stilistički posmatrano, iz ugla tekstostilistike, prelazak na unutrašnju vremensku tačku gledišta. To je tipična odlika za tektsove zasnovane na naraciji. I modalni prezent je dosta čest na izučavanom korpusu. Bilježimo i prezent kao dopunu glagolima i izrazima modalnog i nepotpunog značenja. Prezent je čest i kao dopuna namjernih rečenica, znatno češći negoli infinitiv. Na izučavanom korpusu u pripovijetkama N. Lopičića izdvaja se jedan broj primjera sa dativom kao psihološkim subjektom i konstrukcijom *da + prezent* kao dopunom glagolu *biti*. Ti primjeri su stilski efektni jer su današnjem jezičkom osjećanju neobični (*Bilo joj je da sjedi; Bilo mu je da ga tuče*).

- Iako je u jeziku izučavanih pripovijetki zastupljena široka upotreba aorista, u manjoj mjeri i imperfekta, a javlja se i pripovjedački prezent u kazivanju radnji u prošlosti, ipak, perfekat nije potisnut, već je veoma frekventan. Registrovali smo kvalifikativnu upotrebu perfekta, potom

u pripovijedanju za označavanje relativne prošlosti, i to i od svršenih i od nesvršenih glagola; za iskazivanje različitih modusa – modalni perfekat. Ono na šta smo se posebno zadržali, prvenstveno zbog stilističnosti takve njegove upotrebe, jeste *krnji perfekat*. Široko je zastupljen u jeziku izučavanih pripovijetki, sa relativnom funkcijom u pripovijedanju.

- Pluskvamperfekat je je takođe potvrđen u jeziku izučavane poze, doduše različite frekvencije kod svakog od izučavanih pripovjedača. Generalno, manje je frekventan u odnosu na aorist i perfekat, tako da možemo govoriti o osrednjoj frekvenciji ovog glagolskog oblika u jeziku izučavanih pripovijetki. To se podudara sa stanjem u pojedinim crnogorskim govorima. Potvrđeni su primjeri u pluskvamperfekatskoj konstrukciji i sa perfektom pomoćnog glagola *biti* i sa imperfektom, pri čemu je razlika između te dvije morfološke varijante pluskvamperfekta isključivo u stilogenosti i ekspresivnosti oblika sa imperfektom, dok se značenjski potire razlika između njih, tj. oba oblika označavaju doživljenu radnju. Oblici pluskvamperfekta sa imperfektom pomoćnog glagola pripovijedanju daju arhaiziran ton, što je crta isključivo stilistički relevantna.

- U cjelokupnom korpusu pripovjedačke proze kojom smo se bavili aorist je veoma frekventan u upotrebi. Najčešći je aorist perfektivnih glagola u sintaksičkom relativu kojim se označavaju sopstvene i tuđe doživljene radnje, što čini ovaj glagolski oblik stilistički relevantnim. Ovaj glagolski oblik je izrazito frekventan u analiziranim pripovijetkama, a svojim prenesenom značenjem – iskazivanjem radnje koja se vršila u prošlosti, udaljena od trenutka govornog lica, pojačava svoju stilogenost. Uz to, zabilježili smo i modalno transponovanja aorista. Aorist imperfektivnih glagola je znatno rjeđi od aorista perfektivnih. Česta upotreba aorista u jeziku izučavanih pisaca ima potporu i u govoru njihovih zavičajnih područja, kao i u drugim crnogorskim govorima gdje je aorist živa kategorija, a veoma je bitan kao jezčko sredstvo u tekstovima zasnovanim na naraciji, gdje se upotrebom ovog glagolskog oblika postiže živost, slikovitost i dinamizam u pripovijedanju.

- U Lopičićevim, Đilasovim i Đurovićevim pripovijetkama prisutan je i imperfekat, doduše, neuporedivo manje frekvencije negoli aorist. U pripovijetkama M. Lalića imperfekat je veoma rijedak. Kao i kod aorista, upotreba ovog glagolskog oblika ima potporu u crnogorskim narodnim govorima. Za označavanje radnji koje je doživio sagovornik imamo potvrđen imperfekat uglavnom u upitnim rečenicama. Bilježimo i imperfekatsku konstrukciju od imperfekta glagola *htjeti* i infinitiva glavnog glagola koji se upotrebljava u značenju potencijala

za prošlost (*ćah reći* da ga bješe dobro okrenula; *Ne ćaše* ni jedan od nas oficijera pjacom *proć*; *ćaše* li bolje *bit'* da si mene poslušala; *ćah reć'* da se pretvoriše u neke nakaze...). Ova konstrukcija spada u arhaizme te je stilski markirana, a ima dijalekatsku potporu.

- Futur I u jeziku analiziranih pripovijetki u svojoj osnovnoj funkciji označavanja budućih radnji ne odstupa od opštejezičke upotrebe. Pored indikativne upotrebe u iznošenju budućih radnji, ovaj glagolski oblik koristi se i u sintaksičkom relativu za označavanje budućih radnji u odnosu na neke prošle radnje. Futur I je glagolski oblik podložan modalnoj transformaciji, te je čest u modalnoj upotrebi za izražavanje uvjerenosti, sigurnosti, pretpostavke, namjere ili naredbe za vršenje radnje na izučavanom korpusu.

- Futur II nije posvjedočen velikim brojem primjera na izučavanom jezičkom materijalu. Takvo stanje niske frekvencije ovog glagolskog oblika karakteriše crnogorske narodne govore i jezik kako starijih tako i novijih crnogorskih pisaca.

- Imperativ i potencijal su dva glagolska načina podložna vremenskom transponovanju u jeziku, te upotrijebljeni nekategorijalno, u svojoj sekundarnoj vremenskoj službi označavanja prošlih radnji imaju posebno stilsko obilježje. Takvu njegovu upotrebu bilježimo primarno u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa. Kod Lalića su primjeri nekategorijalne upotrebe ovog glagolskog oblika zabilježeni veoma rijetko, a u Đurovićevim pripovijetkama ih ne bilježimo.

- U analiziranom korpusu registrovali smo frekventan vremenski upotrijebljen potencijal u pripovijedanju kojim se označavaju prošle radnje koje su se periodično ponavljale po utvrđenom redu i navici, te kao takve imaju kvalifikativni karakter, sa upečatljivim stilskim efektom.

- Karakterističan je vremenski upotrijebljen potencijal u pripovijedanju kojim se označavaju prošle radnje koje su se periodično ponavljale po utvrđenom redu i navici, te kao takve imaju kvalifikativni karakter.

Upotrebom glagolskih oblika sa upečatljivijim stilskim efektom (aorist, imperfekat, pluskvamperfekat, pripovjedački prezent, vremenski upotrijebljeni imperativ i potencijal) pripovijedanje dobija na živosti, slikovitosti, doživljenosti i neposrednosti.

-U jeziku naših pripovjedača funkciju dopune glagolima i izrazima nepotpunog i modalnog značenja vrše i prezent sa veznikom *da* i infinitiv. Uz pojedine glagole možemo reći da je infinitiv kao dopuna frekventniji od konstrukcije *da + prezent*. Takav je slučaj uz modalni glagol *moći*, kao i uz glagol *morati* i lično i bezlično upotrijebljen. Češća upotreba infinitiva u navedenim primjerima predstavlja svjestan pišчев odabir koji je stilski efektniji jer primjeri sa

infinitivom zvuče arhaičnije. U pripovijetkama Nikole Lopičića infinitiv se javlja često kao dopuna bezlično upotrijebljenom glagolu *trebati*, i tu je frekventniji kao dopuna od konstrukcije *da + prezent*, za razliku od lično upotrijebljenog ovog glagola gdje smo konstatovali znatno češće *da + prezent* kao dopunu. Kod ostalih pisaca možemo konstatovati ujednačenost dopuna *da + prezent* i infinitiv, pri čemu je u jeziku pripovijetki M. Lalića frekventnija dopuna *da + prezent*.

Paralelno sa prezentom i veznikom *da* kao dopuna pomoćnom glagolu *htjeti*, i to najčešće odričnom futurskom obliku, javlja se i infinitiv. Infinitiv se paralelno sa prezentom i veznikom *da* javlja i kao dopuna kompleksno nepotpunim glagolima *smjeti*, *umjeti*, *znati*. Na proučavanom materijalu u pripovijetkama N. Lopičića i M. Đilasa zabilježili smo modalnu upotrebu infinitiva kao dopunu imperativnoj rječci *nemoj*, što je osobina koja se sreća u crnogorskim narodnim govorima i kod starijih crnogorskih pisaca.

- U jeziku analizirane proze glagolski prilog sadašnji je visoke frekvencije, a najčešće se javlja kao sredstvo kondenzacije izraza, zamjenjujući vremensku, načinsku ili kauzalnu hipotaksičku rečenicu. U nekim primjerima bilježimo glagolski prilog sadašnji u pridjevskoj funkciji, za označavanje stalne osobine pojma na koji se odnosi, do čega dolazi usljed učestalosti vršenja radnje o kojoj je riječ (*pletićom* iglom, *brivaćom* britvom, u *primaćoj* sobi, *igraće* karte, *spavaća* soba; *šištećeg* glasa, *pisaća* mašina...)

- U analiziranom korpusu upotreba glagolskog priloga prošlog je znatno manje frekvencije negoli upotreba glagolskog priloga sadašnjeg. U našim primjerima ovaj glagolski oblik najčešće označava radnju koja je prethodila radnji glavnog glagola, što je njegova najrasprostranjenija funkcija. Ipak, njegova upotreba nije ograničena samo na naprijed navedeno, već imamo i upotrebu za označavanje radnji istovremenih sa radnjom glavnog glagola ili radnji koje neposredno slijede radnji glavnog glagola.

- U analiziranoj jezičkoj građi posvjedočena je upotreba radnog glagolskog pridjeva u pridjevskoj službi, zamjenjujući moguće relativne rečenice. Zabilježili smo i primjere upotrebe radnog glagolskog pridjeva i u imeničkoj službi označavajući samostalan pojam, određen osobinom sadržanom u samom radnom gl. pridjevu. Radni glagolski pridjev je posebno frekventan u kletvama, blagoslovima, u optativnoj službi na izučavanom korpusu.

- Posvjedočena je i frekventna pridjevska upotreba trpnog glagolskog pridjeva koji je u ovoj funkciji i znatno češći od radnog glagolskog pridjeva. U nekim primjerima zabilježili smo i trpni glagolski pridjev u imeničkoj službi, tj. u službi označavanja samostalnog pojma.

VI

8. U poglavlju o lingvostilističkim obilježjima bavili smo se opisom i vrednovanjem funkcionalne upotrebe izražajnih sredstava u jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze. Apostrofirali smo sve one jezičke jedinice koje su nosioci estetske, poetske funkcije u jeziku, a koja često proizilazi i iz namjerne, ciljane devijantnosti u odnosu na uobičajeno, uniformno, očekivano u jeziku. Pri ovoj analizi razmatrana je *stilematičnost* i *stilogenost* jezičkih jedinica, odnosno strukturno oneobičavanje ili odstupanje od uobičajene (nefigurativne) forme jezičke jedinice i njena funkcionalna vrijednost. Pri tom uziman je u obzir veoma bitan kriterijum *konteksta* u kom se ostvaruje stilski markiran izraz.

- Analizirali smo repetaciju (ponavljanje) kao stilski postupak u izučavanoj prozi koji se ostvaruje u različitim kombinacijama kako na dorečeničnom nivou tako i na nadrečeničnom. Najčešće su prisutni primjeri reduplikacije – kada je jedna riječ udvojena, ali ima i primjera višestrukog ponavljanja. Sva ponavljanja jezičkih jedinica, bilo da je u pitanju prozni tekst, bilo poetski, u svrzi su naročitog naglašavanja, isticanja, ekspresije, a pored toga služe i kao kohezioni elementi.

- U analizu smo uključili i forme upravnog i neupravnog govora, koje su značajne u analizi književnoumjetničkih narativnih tekstova. U tom smislu posebno smo izdvojili stilski markiran slobodni nepravni govor u pripovijetkama, kao i specifičnu u Đilasovim narativnim tekstovima prisutnu *ti-formu* slobodnog neupravnog govora, koja podrazumijeva poseban tip, u literaturi slabo poznatog, solilokvijumskog govora.

- Razmatrali smo i pauzu kao stilski postupak koji utiče na ekspresivnost izdvojene eliptične rečenice i tako ima posebnu stilsku funkciju. Osim eliptičnim rečenicama, pauza se u umjetničkom tekstu ostvaruje i posebno vizuelno značajnim sredstvima – znacima interpunkcije (tri tačke, zarez, tačka, tačka i zarez, crta). Izdvojili smo čestu upotrebu tri tačke kao spoljašnjeg znaka kojim se obilježavaju različita emocionalna stanja. Pored tri tačke, crta je interpunkcijski znak koji je frekventan, posebno u Lalićevim međuratnim pripovijetkama, ali i kod ostalih izučavanih pripovjedača. Poseban stilski efekat ima upotrijebljena crta ispred fokusa u finalnoj poziciji rečenice, kao poziciji koja je jedna i komunikativno i stilski najznačajnija.

- Najzad, bavili smo se i jednom od najimanentnijih osobina književnog teksta – figurativnošću njegovog izraza. U analizi smo pošli od podjele stilskih figura prema jezičkom

nivou na kojem se odstupanje realizuje, pa smo obradili fonetsko-fonološke, sintaksičke i semantičke figure, a analizom smo obuhvatili i homografijske i homofonijske figure kao podvrstu sintaksičko-semantičkih figura. U okviru sintaksičkih figura posebnu pažnju posvetili smo figurama dodavanja i razgraničenju stilogenog od nestilogenog gomilanja jezičkih jedinica kroz semantičko-sintaksičku analizu, te su predloženi primjeri sinatroizma, distribucije i kumulacije u užem smislu i njihova razlika u pogledu stilske markiranosti. U okviru semantičkih figura posebnu pažnju posvetili smo tropima i, između ostalih, njihovom najpoznatijem predstavniku – metafori, te smo izdvojili primjere poetske metafore, kopulativne metafore, apozitivne metafore i glagolske metafore. U sklopu homografijskih i homofonijskih figura analizirali smo paronomaziju i etimološku figuru koje kroz specifičnu eufoniju, pa i momenat poigravanja jezikom (posebno kada je paronomazija u pitanju), ostvaruju svoju stilogenost u književnoumjetničkim tekstovima.

VII

9. Osim jezičkih nivoa tradicionalne gramatike, bavili smo se i nadrečeničnim nivoom, te smo sa aspekta tekstualne stilistike razmotrili i tzv. jake pozicije teksta i to inkoativnu i finitivnu rečenicu teksta, kao i naslove pojedinih pripovjedaka, te imena likova i imenovanja u tekstu, kao i tačku gledišta kao narativnu figuru u tekstu. Već ranije smo pojedine pojave na nižim jezičkim nivoima takođe posmatrali sa aspekta tekstualne lingvistike i stilistike i na taj način pokušali prevazići ograničenja strukturalne gramatike u pristupu analizi uključujući tekovine moderne lingvistike u istraživanje. Na taj način jezik u analiziranim tekstovima sagledan je i kao dinamički, interaktivni fenomen.

VIII

10. U analiziranom jezičkom korpusu prepoznaju se mnogi folklorni elementi crnogorske tradicije, tako da su kletve, zakletve, blagoslovi, tužbalice (naricaljke), elementi sujevjerja, te elementi patrijarhalne kulture, kao i elementi iz kojih se prepoznaje specifični crnogorski mentalitet, česti u izučavanim pripovijetkama, a u našoj građi potvrđeni velikim brojem raznovrsnih primjera. Postojanje elemenata duhovne kulture u književnoumjetničkim djelima daje poseban kolorit njihovoj jezičko-stilskoj profilaciji i prevazilazeći usko lingvističke i

lingvostilističke okvire, biva ogledalom šire sociokulturne predstave društva i sredine koja se u djelima prikazuje. Jezički izraz analiziranih pripovjedača građen je pod velikim uticajem narodskog izraza i narodnog folklora, pa ne iznenađuje prepoznati uticaj Petra II Petrovića Njegoša na pojedinim stranicama izučavane proze, koji se može posmatrati kroz intertekstualnost i sa aspekta teorije citatnosti.

IX

11. Jeziku međuratne pripovjedačke proze Nikole Lopičića, Milovana Đilasa, Mihaila Lalića i Dušana Đurovića pristupili smo s namjerom da ga naučnim metodama dokučimo i analiziramo. Ipak, u takvom naučnom, egzaktnom pristupu, vršeći analizu na svim nivoima jezičke strukture, pa i prevazilazeći stroge okvire te strukture, težili smo da ne zapostavimo estetske valere, tj. ekspresivnu funkciju jezika koja je u književnoumjetničkim tekstovima od posebne važnosti. Nastojali smo da utvrdimo i pojedine jezičke i stilske karakteristike koje su svojstvene pripovijeci kao književnoj vrsti i pojedine imanentne karakteristike svakog od izučavanih pripovjedača. Pri tome, imali smo na umu da kada je u pitanju egzaktno proučavanje jezika izučavanih pripovjedača, u pozadini mnogih pojava je ona zenitna tačka sa koje se moraju posmatrati, a često i pravdati jezičke karakteristike prelomljene kroz prizmu njihovog literarnog, književnoumjetničkog poslenstva.

Sprovedena analiza je pokazala postojanje mnogih zajedničkih odlika u jeziku četiri izučavana pripovjedača, koje su i očekivane, imajući u vidu, između ostalog, pripadnost istoj književnostilskoj formaciji, neke zajedničke tematsko-motivske preokupacije, generacijsku bliskost, zajedničke okolnosti i uslove stvaranja, te dominantnu socijalnu dimenziju koju potenciraju u pripovijetkama. Pisci su to pretakali u svoje pripovijetke, naravno, svaki i kroz svoju vlastitu artifičijelnost i pripovjedačko umijeće, što je činilo i neke imanentne odlike njihove, a u skladu sa specifičnostima i sklonostima jezičko-stilske profilacije samih autora.

Bez obzira na očigledno naslanjanje na tradiciju, izučavani pripovjedači u svoja djela unose i nešto novo i moderno. Oni raskidaju sa crno-bijelom tehnikom pripovijedanja i prevazilaze mnoga ograničenja koja posjeduje socijalna književnost kao književnostilska formacija. Uranjaju u psihologiju junaka, prikazuju njihova unutrašnja preživljavanja, tok misli, nedoumice, strahove, skrivene želje i strasti, tugu, patnju, radost... Sem toga, dato je dosta

prostora ženskim likovima, prvenstveno na stranicama međuratnih pripovjedaka Nikole Lopičića i Milovana Đilasa. Ovi pisci ih snažno slikaju, ali uglavnom bez detalja vizuelnog portretisanja, već često i kroz *patopeju* – retoričku figuru kojom se opisuju strast i osjećanja.

Lopičić je nerijetko unosio i lirske elemente u svoje pripovijetke, a takva poetizacija pripovjedaka čini upravo to da je ovaj pisac dobio ime „pripovjedačkog lirika“, a ujedno daje posebnu boju i ton njegovom pripovjedačkom maniru. Međutim, o svojevrsnoj poetizaciji pripovijetki i lirskim pasażima možemo govoriti i kada je u pitanju pripovjedačka proza Milovana Đilasa. Doduše, neujednačeno prisutna u njegovih 56 pripovjedaka, što je opet zavisilo i od tematske opredijeljenosti.¹⁵² Lalić je u svojim ranim pripovijetkama, iako početničkim u njegovom opusu, pokazao i najavio svoje virtuosno spisateljsko umijeće, a više nego lirizmom njegove priče obremenjene su anegdotizmom, sa nerijetko prisutnim zdravim, narodnim humorom, efektnim poentiranjem i bogatom, raznovrsnom leksikom piščevog užeg zavičajnog područja. Slično možemo konstatovati i za D. Đurovića – ako izuzmemo njegovu uvodnu pripovijetku iz zbirke *Među brđanima* „Sizif“, koja je nabijena liričnošću, poetičnošću te se može posmatrati i kao pjesma u prozi, ostale pripovijetke nude mnogo više realističkog zamaha, sa naglašenom socijalnom tematikom i motivikom, te interesantnom fabulom i bogatom, slojevitom leksikom. Sve ove odlike izučavanih pripovjedaka ostvarene su kroz jezičko-stilski izraz njihovih autora. Jezik u književnim tekstovima ima svoje specifičnosti, tj. ima sopstvena pravila oblikovanja i upotrebe, a ta njegova samosvojnost je upravo temelj na kojem počiva estetska funkcija književnosti.

Kako je krajnji cilj svakog naučnog rada da on bude pokretač nekih novih istraživačkih pregruća, smatramo da će analiza jezičke strukture i stilskih karakteristika ovih pripovjedača potaknuti na dalje proučavanje njihovog jezika i stila, te poslužiti u daljim komparativnim analizama ove, prve međuratne faze u njihovom stvaralaštvu sa kasnijim zrelijim i razvijenijim fazama (izuzev kod Lopičića kojem je upravo ova međuratna faza zaokružila stvaralački, ali i životni vijek). Tako vjerujemo da će rezultati dobijeni istraživačkim radom na disertaciji biti relevantni i za buduća istraživanja iz ove oblasti, kao i za šira, lingvokulturološka sagledavanja i komparativne analize.

¹⁵² Đilas je imao ciklus pripovijetki o hajdučkom životu koje su anegdotskog karaktera i koje se razlikuju od ostalih tematsko-motivskih opredjeljenje dominantne socijalne profilacije.

IZVORI

Đilas, Milovan (2000): *Rane pripovetke (1930–1940)*, priredio Branko Popović, Beograd: Nova.

Đurović, Dušan (1936): *Među brđanima*, Beograd.

Đurović, Dušan (1964): *Ljudi s kamena*, Sarajevo: Svjetlost.

Lalić, Mihailo (2014): *Međuratno književno stvaralaštvo (1935–1941) poezija, proza i kritika*, Kragujevac: Zavičajno udruženje Komovi, Udruženje pisaca Kragujevca.

Lopičić, M. Nikola (2002): *Sabrana dela I, II, III, VI*, Beograd: Stručna knjiga.

LITERATURA

Aleksandrova, Olga Viktorovna (1984): *Problemy ekspressivnogo sitaksisa*. Moskva: Vysšaja škola.

Badurina, Lada (2008): *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*. Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, Izdavački centar Rijeka.

Badurina, Lada (2011): „Gramatika teksta – i što dalje?“, u: *Zbornik radova „Njegoševi dani“ 3*, Nikšić: Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, 331–342.

Badurina, Lada (2015): „Složena rečenica i tekst“, u: *Zbornik radova „Njegoševi dani“ 5*, Nikšić: Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, 285–293.

Bagić, Krešimir (2004): *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*, Zagreb: Disput.

Barić, Eugenija; Mijo Lončarić; Dragica Malić; Slavko Pavešić; Mirko Peti; Vesna Zečević; Marija Znika (1997): *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.

Bašanović-Čečović, Jelena (2013): *Jezik i stil Janka Donovića* (doktorska disertacija), 468. str.

Bašanović-Čečović, Jelena (2015): „Upotreba slobodnog instrumentala i instrumentala sa predlogom s(a) u Romanu 'Hajka' Mihaila Lalića (gramatički i stilistički aspekt)“, u: *Mihailo Lalić sto godina od rođenja (1914–2014)*, Podgorica: CANU, Odjeljenje humanističkih nauka, knj. 2, 141–163.

Belić, Aleksandar (1936): „O građenju novih reči“, *NJ*, IV/8, Beograd, 11–47.

Belić, Aleksandar (1959): *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku II*, Beograd.

Bigović-Glušica, Rajka (1997): *Jezik Marka Miljanova*, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica.

Bošković, Radosav (1978): *Odabrani članci i rasprave*, Titograd: CANU.

Bujan, Ivan (2011): „Razotkrivanje patrijarhalne hegemonije u hrvatskoj ruralnoj noveli“, *FLUMINENSIA*, 23(1), Rijeka, 117–130.

Burić, Milena (2009): „Pojmovno-terminološka nesaglasja u frazeologiji“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 27, 103–110.

Burić, Milena (2012): „Stilska obilježnost indikativnog prezenta u epskom dijalogu“, *Riječ Časopis za nauku o jeziku i književnosti*, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Institut za jezik i književnost, 29–44.

Cerović, Vuk (2003): *Nikola Lopičić*, Novi Sad: Zmaj.

Ćorac, Milorad (1968): *Jezik i stil Mihaila Lalića*, Cetinje: Obod.

Ćorac, Milorad (1974): *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd: Naučna knjiga.

Ćupić, Drago (1977): „Govor Bjelopavlića“, *SDZb*, knj. XXIII, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik, 1–226.

Ćupić, Drago; Željko Ćupić (1997): „Rječnik govora Zagarača“, *SDZb*, knj. XLIV, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik.

Delo Nikole M. Lopičića (2005), Zbornik radova, Posebna izdanja knj. 7, Priština: Institut za srpsku kulturu.

Deretić, Jovan (1983): *Istorija srpske književnosti*, Beograd: Nolit.

Dragičević, Rajna (2007): *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Đonović, Janko (2002): *Marginalije o životu i djelu Nikole Lopičića*, u: N. M. Lopičić: „Seljaci“, Sabrana dela, knj. I, Beograd: Stručna knjiga.

Đurić, Vojislav (1965): *Lirika*, Beograd.

Glušac, Maja i Vlasta Rišner (2013): „Vremenski instrumental“, *RASPRAVE*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, br. 39/1, Zagreb, 235–252.

Glušica, Rajka (2002): „Upotreba pridjeva određenog i neodređenog vida u crnogorskoj pripovjedačkoj prozi XIX vijeka“, u: *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, 233–239.

Glušica, Rajka (2003a): „Naporedna upotreba futura II imperfektivnih glagola i prezenta s prefiksom *uz-*“, u: *Peti lingvistički skup 'Boškovićeve dani'*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 22, 73–77.

Glušica, Rajka (2003b): „Osamostaljivanje rečeničnih članova u pripovijetkama Sima Matavulja“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, knj. 21, Podgorica: CANU, 93–105.

Glušica, Rajka (2005): „Neke jezičko-stilske odlike romana 'Nevidbog' sa posebnim osvrtom na parcelaciju“, u: *Književno djelo Rista Ratkovića (pola vijeka od piščeve smrti)*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 24, 53–64.

Gortan-Premk, Darinka (1997): *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Beograd: SANU, Institut za srpski jezik.

Grickat, Irena (1953): „O perfektu bez pomoćnog glagola u srpskohrvatskom jeziku i srodnim sintaksičkim pojavama“, *Glasnik SANU*, V, sv. 1, Beograd: SANU.

Ivanović V., Radomir (1974): *Romani Mihaila Lalića*, Beograd: Narodna knjiga.

Ivanović V., Radomir (2005): „Ruralna psihologija u pripovjedačkom prvijencu Nikole Lopičića“, u: *Delo Nikole M. Lopičića*, Zbornik radova, Priština, Leposavić: Institut za srpsku kulturu.

Ivanović, V., Radomir (2009): *Književna kritika o Dušanu Đuroviću*, Bijelo Polje: Pegaz.

Ivanović, V., Radomir (2014): „Poetika pokreta socijalne literature u Lalićevom djelu objavljenom u međuratnom periodu (1935–1941)“, u: *Mihailo Lalić: 'Međuratno književno stvaralaštvo (1935–1941)'*, Kragujevac: Zavičajno udruženje „Komovi“, Udruženje pisaca Kragujevca.

Ivanović, V., Radomir (2016): *Enigme i paradigme u djelu Mihaila Lalića. Monografija*. Podgorica.

Ivić, Milka (1954): *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (sintaksičko-semantička studija)*, Beograd: SAN, Institut za srpski jezik, knj. 2.

Ivić, Milka (1958): „Slovenski imperativ uz negaciju”, *Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine*, X, Sarajevo, 23–44.

Ivić, Milka (1980): „O značenju srpskohrvatskog pluskvamperfekta”, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXIII, br. 1, Novi Sad, 93–100.

Ivić, Milka (1981): „Srpskohrvatski glagolski oblici za iskazivanje pojava koje postoje u sadašnjosti“, *JF*, XXXVII, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 13–24.

Ivić, Milka (1983): *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.

Josić, Ljubica (2013): „Propitivanje održivosti trovrtnih kriterija lingvostilističke analize književnog teksta“, *Studia Slavica Savariensia* (1–2), 244–248, dostupno na: http://real.mtak.hu/25416/1/SSS_2013.026_Josic_u.pdf

Jovanović, Miodrag (2005): *Govor Paštrovića*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

Jovanović, Miodrag (2006): „Glas h na početku riječi u durmitorskim govorima“, *V naučni skup „Na izvoru Vukova jezika“*, Žabljak, 43–54.

Jovanović, Vladan (2010): *Deminutivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku*, Monografije 9, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Jović, Dušan (1985): *Jezički sistem i poetska gramatika*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.

Jović, Dušan (1992): *Jezičke osnove i jezička nadgradnja u delu Čeda Vukovića*, u: „Književno djelo Čeda Vukovića”, Podgorica: CANU, Zbornici radova, knj. 5, 147–158.

Jovović, Nataša (2015): „Stilska obilježenost narativnog prezenta u romanima Mihaila Lalića“, u: *Mihailo Lalić sto godina od rođenja (1914–2014)*, Podgorica: CANU, Odjeljenje humanističkih nauka, knj. 2, 175–188.

Jovović, Nataša (2016): „Nepotpune rečenice u književnoumjetničkom tekstu“, *Slavia Centralis*, Maribor: Filozofski fakultet Univerziteta u Mariboru, 39–50.

Kalezić-Đuričković, Sofija (2009): „Struktura priče i oblikovni postupci“, u: *Radomir V. Ivanović Književna kritika o Dušanu Đuroviću*, Bijelo Polje: Pegaz, 86–96.

Kašić, Jovan (1969): „Pojava nagomilavanja predloga u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XII, Novi Sad, 173–182.

Katičić, Radoslav (1986): *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb: JAZU, Globus.

Katnić-Bakaršić, Marina (1999): *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open Society Institute.

Katnić-Bakaršić, Marina (2001): *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.

Kovačević, Miloš (1995): *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Nikšić: Unireks.

Kovačević, Miloš (1998a): *Stilske figure i književni tekst*, Beograd: Trebnik.

Kovačević, Miloš (1998b): „Osnovni jezički tipovi poetske metafore“, *Srpski jezik*, br. 1–2, Beograd, 161–179.

Kovačević, Miloš (2003): *Gramatičke i stilističke teme*, Banja Luka.

Kovačević, Miloš (2012a): *Lingvostilistika književnog teksta*, Beograd: Srpska književna zadruga.

Kovačević, Miloš (2012b): „Normativni aspekti konstrukcija tipa 'nositi s(a) sobom'“, Osmi lingvistički skup „Boškovićeve dani“, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 36, 31–47.

Kralj, Milo (2002): „Crnogorsko selo u prozi Nikole Lopičića“, u: *N. M. Lopičić: „Domaće ognjište“*, Sabrana dela, knj. III, Beograd: Stručna knjiga.

Kristal, Dejvid (1998): *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.

Lalević, S. Miodrag (1951): *Sintaksa srpskog jezika*, Beograd.

Lasta, Petar (1966): „Između oktobarske i jugoslavenske revolucije“, u: *Hrvatska književna kritika IX. Kritika između dva rata*, Zagreb: Matica hrvatska, 7–32.

Lipovac Radulović, Vesna (1981): *Romanizmi u Crnoj Gori – jugoistočni dio Boke Kotorske*, Cetinje – Titograd.

Lotman, M. Jurij (1970): *Predavanja iz strukturalne poetike*, Sarajevo: Svjetlost.

Lotman, M. Jurij (1976): *Struktura umetničkog teksta*, Beograd: Nolit.

Marković Ž., Slobodan (2002): „Tipologija pripovedačke proze međuratnih pisaca iz Crne Gore“, u: Slobodan Kalezić: *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 39–45.

Menac, Antica (1970/71): „O strukturi frazeologizma“, *Jezik*, XVIII/1, Zagreb, 1–4.

Miletić, Branko (1940): „Crnički govor“, *SDZb*, XI, Beograd, 211–663.

Minić, Vojislav (1978): *Pisci i koncepcije (eseji o crnogorskoj modernoj književnosti)*, Titograd.

Mrvaljević, Zorica (2013): „Etnički identitet Crnogoraca i drugih etničkih zajednica u Crnoj Gori“, *Etnološke odlike Crne Gore. Identitet Crnogoraca i drugih etničkih zajednica u Crnoj Gori*, Tom I, Podgorica: CANU, 13–76.

Muratagić-Tuna, Hasnija (1998): *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, Novi Pazar: ITP „Damad“.

Muratagić-Tuna, Hasnija (1999): „Leksički sinonimi u delima savremenih pisaca“, u: *Četvrti lingvistički skup „Boškovićeve dani“*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 17, 71–88.

Muratagić-Tuna, Hasnija (2010): „Sevdalinka – izazov za lingvostilistička istraživanja“, *Riječ*, broj 2, Časopis za nauku o jeziku i književnosti, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Institut za jezik i književnost, 31–54.

Nenezić, Sonja (2002): „O nekim pitanjima tvorbenne strukture složenica“, u: *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, 195–205.

Nenezić, Sonja (2005): „Dijalekatsko i normativno u jeziku Nikole I Petrovića“, u: *Šesti lingvistički skup „Boškovićeve dani“*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 23, 91–103.

Nenezić, Sonja (2010): *Jezik Nikole I Petrovića*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 20.

Nenezić, Sonja (2014): „Pripovjedački glagolski oblici u Đilasovoj Besudnoj zemlji“, u: *Ličnost i djelo Milovana Đilasa*, Zbornik radova s međunarodnog naučnog simpozijuma, Nikšić: Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, 223–236.

O leksičkim pozajmljenicama (1996), Zbornik radova sa naučnog skupa „Strane reči i izrazi u srpskom jeziku, sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina“, Subotica – Beograd.

Oraić-Tolić, Dubravka (1990): *Teorija citatnosti*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Ostojić, Branislav (1976): *Jezik Petra I Petrovića*, Titograd: CANU.

Ostojić, Branislav (1978): „Pridjevski i zamjenički oblici na *-ijeh*, *-ijema*; *-ih*, *-ima* u pripovjedača Crne Gore od Njegoša do 1918“, *Književnost i jezik* 2, Beograd, 149–157.

Ostojić, Branislav (1985): *O crnogorskom književnojezičkom izrazu I*, Nikšić: NIO „Univerzitetska riječ“.

Ostojić, Branislav (1989): *Jezik Memoara vojvode Anta Dakovića*, Nikšić: NIO Univerzitetska riječ.

Ostojić, Branislav (1992): *Iz crnogorske leksikografije i leksikologije*, Nikšić.

Ostojić, Branislav (1997): *Prilozi o Njegoševu jeziku*, Nikšić: Unireks.

Ostojić, Branislav; Vujičić, Dragomir (2000): *Rečnik (i)jekavizama srpskog jezika*, Podgorica: CID.

Pavlićević, Veselin (2016): *Disident Đilas, polemike, podsjećanja, tumačenja*, Podgorica.

Peco, Asim (1964): „Govor istočne Hercegovine“, *SDZb*, XIV, Beograd, 1–200.

Peco, Asim (1995): *Pisci i njihov jezik*, Beograd: Prosveta.

Pejanović, Ana (2008): „Frazeologija pjesničkog teksta sa teorijskog i prevodilačkog aspekta (Gorski vijenac i ruski prevodi)“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, br. 26, Podgorica: CANU, 119–128.

Pejanović, Ana (2010): *Frazeologija Gorskog vijenca: frazeološki žanrovi, kulturni koncepti, ruski prevodi*, Podgorica: CANU, Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš”, knj. 7.

Pejanović, Ana (2015): „Folklorna frazeologija kao intertekst u umjetničkoj književnosti (folklorni precedentni fenomeni)“, u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, MSC, 44/1, Beograd, 219–234.

Pejović, Đoko (2002): „Književna Crna Gora 1918–1941“, u: Slobodan Kalezić: *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Podgorica: Unverzitet Crne Gore, 13–24.

Pešikan, Mitar (1965): „Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori“, *SDZb*, knj. XV, Beograd, 1–294.

Piper, Predrag; Ivana Antić; Vladislava Ružić; Sreto Tanasić; Ljudmila Popović; Branko Tošović (2005): *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*, Beograd, Institut za srpski jezik SANU: Beogradska knjiga – Novi Sad: Matica srpska.

Piper, Predrag, Ivan Klajn (2013): *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.

Pižurica, Mato (1981): *Govor okoline Kolašina*, Titograd: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2.

Pižurica, Mato (1989): *Jezik Andrije Zmajevića*, Titograd: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 5.

Polovina, Vesna (1985): „O upotrebi glagolskih vremena u savremenom srpskohrvatskom razgovornom jeziku“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 14/2, Beograd, 97–103.

Popović, Branko (2000): „Đilasove rane pripovetke“, u: Milovan Đilas, *Rane pripovetke 1930–1940*, Beograd: Nova.

Popović, Ljubomir (1966): „Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku“, *NJ*, XV/3–4, Beograd, 195–220.

Popović, Ljubomir (1967): „Rečenice sa eliptičnim predikatom“, *NJ*, XVI, sv. 5, Beograd, 351–373.

Popović, Ljubomir (1969): „Ponavljjanje reči radi stilskog pojačavanja značenja“, *NJ*, XVII, sv. 3, Beograd.

Popović, Tanja (2007): *Rečnik književnih termina*, Beograd: Logos Art.

Pranjić, Krunoslav (1985): *Jezik i književno djelo (Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova)*, Beograd: Nova prosveta.

Pranjeković, Ivo (2016): *Stilske figure i gramatika*; dostupno na: <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1832&naslov=stilske-figure-i-gramatika>, posjećeno: 15. 07. 2016.

Puriš, Bernisa (2003): „Sintaksičko-stilističke osobine parcelacije (na primjerima iz djela 'Taj čovjek', A. Isakovića i 'Istočni diwan', Dž. Karahasana)“, *Književnost i jezik*, Sarajevo: Institut za jezik, 87–92.

Puriš, Bernisa (2010/2011): „Ekspresivna sintaksa u književnoumjetničkom tekstu (na primjeru Grozdanina kikota Hamze Hume)“, *Post Sriptum*, Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, br. 1, Bihać, 24–29.

Radojević, Danijela (2016a): „O značenjima i funkcijama bespredložkog instrumentala u jeziku međuratne crnogorske pripovjedačke proze“, *Glasnik Odjeljenja humanističkih nauka*, br. 3, Podgorica: CANU.

Radojević, Danijela (2016b): „O upotrebi prezenta u crnogorskoj međuratnoj pripovjedačkoj prozi”, *Slavistična revija*, letnik 64/2016, št. 4, oktobar–december, Ljubljana, 427–441.

Radojević, Danijela (2016c): „Sintaksičko-stilske karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumjetničkim tekstovima (na primjerima iz jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze)”, *RASPRAVE*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 42/2, Zagreb (u štampi).

Radovanović, Milorad (1990): „O 'parcelaciji rečenice' kao jezičkom postupku“, *Spisi iz sintakse i semantike*, Novi Sad, 117–163.

Radulović, Zorica (1994): *Jezik i stil Čeda Vukovića*, Nikšić: Unireks.

Radulović, Zorica (1998): „Stilogenost kumulacije u djelu Stevana Sremca“, *Srpski jezik*, br. 1–2, Beograd, 149–160.

Radulović, Zorica (2002): *Alhemija riječi*, Podgorica: Unireks.

Radulović, Zorica (2003): „Upotreba imeničke zamjenice *šta* i *što* u srpskom jeziku”, u: *Peti lingvistički skup „Boškovićeve dani”*, Odjeljenje umjetnosti, knj. 22, Podgorica: CANU, 79–87.

Radulović, Zorica (2009): „Stilske karakteristike u djelima Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića“, u: „*Njegoševi dani*” (Međunarodni naučni skup, Cetinje, 27–29. jun 2008), Filozofski fakultet, Nikšić, 353–367.

Rečnik srpskoga jezika (2007), Novi Sad: Matica srpska.

Ristić, Danijela (2010): *Rječnik govora okoline Mojkovca*, Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“, Podgorica: CANU, Rječnici, knj. 5.

Rišner, Vlasta; Glušac, Maja (2013): „Vremenski instrumental“, *RASPRAVE*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 39/1, Zagreb, 235–252.

Savić, Svenka (1993): *Diskurs analiza*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

Silić, Josip (2006): Je li jezik književnoumjetničkoga djela problem jezika funkcionalnoga stila standardnoga jezika (Uvodna razmišljanja)“, u: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.

Silić, Josip, Ivo Pranjković (2007): *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Simeon, Rikard (1985): *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, Zagreb: Matica hrvatska.

Simić, Radoje (1979): „Gramatička kumulacija sa lingvističkoga i stilističkoga gledišta“, *Književnost i jezik*, 2–3, Beograd.

Stanić, Milija (1974): „Uskočki govor I“, *SDZb*, knj. XX, Beograd, 1–259.

Stanić, Milija (1977): „Uskočki govor II“, *SDZb*, knj. XXII, Beograd, 1–159.

Stanojčić, Živojin (1967): *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*, Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije, knjiga XI.

Stanojčić, Živojin; Popović, Ljubomir (2000): *Gramatika srpskog jezika*, udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole, sedmo izdanje, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Stevanović, Mihailo (1933–1934): „Istočnocrnogorski dijalekat“, *JF*, XIII, Beograd, 1–128.

Stevanović, Mihailo (1967): „Oblici drugog dela složenog predikata kao dopune bezlično upotrebljenog glagola *trebati*“, *NJ*, knj. XVI, sv. 4, Beograd.

Stevanović, Mihailo (1969): *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd: Naučna knjiga.

Stevanović, Mihailo (1972): „Glagolski oblici kao međusobne sintaksičke opozicije”, *JF*, XXIX, sv. 1–2, Beograd.

Stevanović, Mihailo (1988): *Studije i rasprave o jeziku*, Nikšić: Univerzitetska riječ.

Stevanović, Mihailo (1989): *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Beograd: Naučna knjiga.

Subotić, Ljiljana (1994): „Parcelacija rečenice u jeziku srpskih pisaca 19. vijeka“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXVII, Novi Sad, 597–603.

Subotić, Ljiljana (2008): „Sintaksičko-semantička struktura kletvi u epskim narodnim pesmama”, *Srpski jezik*, 13/1–2, godina XIII, Beograd, 137–148.

Škaljić, Abdulah (1985): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: „Svjetlost“.

Šubarić, Sanja (2003): „Negirani oblik imperativa (ne+imperativ) i negirane perifrastične imperativne konstrukcije (nemoj+infinitiv i nemoj+da +prezent) u dokumentima Crnogorskog senata“, u: *Peti lingvistički skup „Boškovićevi dani”*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 22, 251–261.

Šuković, Radivoje (2002): „Književni časopisi u Crnoj Gori između dva svjetska rata“, u: Slobodan Kalezić: *Crnogorska književnost u književnoj kritici V*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 25–38.

Štrkalj Despot, Kristina (2011): „Prezent u hrvatskom srednjovjekovnom pjesništvu”, *Suvremena lingvistika*, Vol. 37, No. 72, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 259–278.

Tanasić, Sreto (1996): *Prezent u savremenom srpskom jeziku*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Biblioteka Južnoslovenskog filologa.

Tanasić, Sreto (2005a): *O perfektu i pluskvamperfektu imperfektivnih glagola*, u: „Sintaksičke teme”, Beogradska knjiga, Beograd, 64–71.

Tanasić, Sreto (2005b): „Status pluskvamperfekta u srpskom standardnom jeziku”, u: *Šesti lingvistički skup „Boškovićeve dani”*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 23, 231–239.

Tautović, Radojica (1970): *Savremeni crnogorski pisci*, Cetinje: Obod.

Tepavčević, Miodarka (2010): *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*, Podgorica: CANU, Odjeljenje umjetnosti, knj. 19.

Tepavčević, Miodarka (2014): „Komunikacijska funkcija pasiva u Đilasovom romanu *Besudna zemlja*“, u: *Ličnost i djelo Milovana Đilasa*, Zbornik radova s međunarodnog naučnog simpozijuma, Nikšić: Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, 237–252.

Tomaševski, Boris (1972): *Teorija književnosti*, Beograd: Srpska književna zadruga.

Tomović, Slobodan (1976): *Esej o čojstvu*, Titograd: Pobjeda.

Tošović, Branko (1995): *Stilistika glagola*, Wuppertal: Lindenblatt.

Tošović, Branko (2005): „Umjetničko vrijeme”, *Stil*, br. 4, Beograd, 57–83.

Tošović, Branko (2004): „Ekspresivnost”, *Stil*, br. 3, Beograd – Banjaluka.

Turković, Hrvoje: *Elipsa kao stilistička figura (na primjeru Murnauovog Posljednjeg čovjeka)*, dostupno na: <http://elektronickeknjige.com/knjiga/turkovic-hrvoje/razumijevanje-filma/> (posjećeno: 01. 07. 2016)

Velčić, Mirna (1987): *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.

Vojinović, Vladimir (2008): *Poročni sudija, Studija o crnogorskom pokretu socijalne literature i međuratnim člancima i pripovijetkama Milovana Đilasa*, Cetinje: Matica crnogorska.

Vučetić, Jasmina (2005): *Poetska slika o stvarnom životu. Pripovedačko umeće Nikole Lopičića*, u: „Delo Nikole M. Lopičića”. Posebna izdanja knj. 7, Priština: Institut za srpsku kulturu.

Vujačić, Slobodan (1978): *Crnogorska socijalna literatura*, Titograd: NIO „Pobjeda”.

Vujović, Luka (1969): „Mrkovički dijalekat“, *SDZb*, knj. XVIII, Beograd, 73–401.

Vuković, Jovan (1938–1939): „Govor Pive i Drobnjaka“, *JF*, XVII, Beograd, 1–113.

Vuković, Jovan (1974): *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod I fonetika*, Beograd: Naučna knjiga

Vuković, Novo (1980): *Pripovijedanje kao opsesija (Studija o Ljubišinom djelu Pričanja Vuka Dojčevića)*, Cetinje: Obod.

Vulović, Nataša (2010): *Leksika u pripovetkama Laze K. Lazarevića*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Monografije 8, 43–47.

Vušović, Danilo (1927): „Dijalekat istočne Hercegovine“, *SDZb*, III, Beograd, 1–70.

Vušović, Danilo (1930): „Prilozi proučavanju Njegoševa jezika“, *JF*, IX, Beograd.

Živković, Dragiša (2001): *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*, Beograd: Izdavačka kuća Draganić.

SKRAĆENICE¹⁵³

CANU – Crnogorska akademija nauka i umjetnosti

JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

JF – Južnoslovenski filolog

NIO – Novinska izdavačka organizacija

NJ – Naš jezik

RMS – Rečnik Matice srpske

SANU – Srpska akademija nauka i umjetnosti

SDZb – Srpski dijalektološki zbornik

SK-LJ – Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori

ZbMSFL – Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku

¹⁵³ Popis skraćenica izučavanih djela i njihovo objašnjenje dati su u poglavlju *Izvori, skraćenice i opšte napomene o njima*.

BIOGRAFIJA AUTORKE

Rođena je 07. 03. 1983. godine u Beogradu. Osnovnu školu i gimnaziju „Vuksan Đukić“ završila je u Mojkovcu, kao najbolji učenik u generaciji. Dobitnik je diplome „Luča I“ za osnovno i srednje obrazovanje i Nagrade Omladinskog savjeta Crne Gore za postignuti uspjeh u srednjoj školi.

U oktobru 2006. godine diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Nikšiću – Odsjek za srpski jezik i književnost, sa prosječnom ocjenom 9.18. Odbranom magistarskog rada na temu: *Govor sela Lepenac (Mojkovac) i Ravna Rijeka (Bijelo Polje)*, juna 2009. godine, stekla je akademski stepen magistra lingvističkih nauka na istom fakultetu, sa prosječnom ocjenom 9.69.

Od juna 2007. godine u stalnom je radnom odnosu u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti. Raspoređena je na poslovima saradnika sa istraživačkim zvanjem u Institutu za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“, gdje obavlja leksikografske poslove u okviru naučnoistraživačkih projekata CANU – proučavanje crnogorskih narodnih govora i izrada dijalekatskih rječnika.

Studijske 2010/2011. godine i 2011/2012. godine bila je angažovana honorarno kao saradnik u nastavi na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, na Studijskom programu za obrazovanje učitelja.

Autor je *Rječnika govora okoline Mojkovca*, u izdanju CANU, kao i 24 naučna rada iz oblasti lingvistike i lingvostilistike u domaćim i međunarodnim časopisima. Bila je učesnik više značajnih naučnih skupova i konferencija.

Član je Društva za primijenjenu lingvistiku Crne Gore.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisani-a DANIJELA RADOJEVIĆ
Broj indeksa/upisa 3/09

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

STRUKTURA JEZIKA MEDURATNE CRNOGORSKE
PRIPOVJEDAČKE PROZE – GRAMATICKI I STILISTIČKI ASPEKT

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija ni u cjelini ni u djelovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih ustanova visokog obrazovanja,
- da su rezultati korektno navedeni, i
- da nijesam povrijedio/la autorska i druga prava intelektualne svojine koja pripadaju trećim licima.

U Nišiću, 17. 03. 2017.

Potpis doktoranda

D. Radojević

Prilog 2.

Izjava o istovjetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora DANIJELA RADOJEVIĆ
Broj indeksa/upisa 3/09
Studijski program CRNOGORSKI JEZIK I LINGVISTIKOSLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI
Naslov rada STRUKTURA JEZIKA MEDUPRAJNE CRNOGORSKE PRIROVDEBAČKE PROZE – GRAMATIČKI I
Mentor PROF. DR. ŽORICA RADOVIĆ, PROF. DR. JADA BODURINA STILISTIČKI ASPEKT
Potpisani/a DANIJELA RADOJEVIĆ

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predao/la za objavljivanje u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore.

Istovremeno izjavljujem da dozvoljavam objavljivanje mojih ličnih podataka u vezi sa dobijanjem akademskog naziva doktora nauka, odnosno zvanja doktora umjetnosti, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja, naziv disertacije i datum odbrane rada.

Potpis doktoranda

U Nišiću, 17.03.2014.

D. Radojević

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore pohrani moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

STRUKTURA JEZIKA MEDUBATNE CRNOGORSKE
PRIPOVJEDAČKE PROZE – GRAMATIČKI I STILISTIČKI ASPEKT

koja je moje autorsko djelo.

Disertaciju sa svim prilogima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo
2. Autorstvo – nekomercijalno
- ☒ 3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poleđini lista).

U Nišiću, 17. 03. 2017.

Potpis doktoranda

D. Radović

1. Autorstvo - Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslabodnija od svih licenci.
2. Autorstvo - nekomercijalno. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.
3. Autorstvo - nekomercijalno - bez prerade. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, bez promjena, preoblikovanja ili upotrebe djela u svom djelu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu djela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja djela.
4. Autorstvo - nekomercijalno - dijeliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerade.
5. Autorstvo - bez prerade. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, bez promjena, preoblikovanja ili upotrebe djela u svom djelu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.
6. Autorstvo - dijeliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje djela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.